

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

Προσεγγίσεις της Ιστορίας της Ικαρίας 1941-1949

Χρήστος Γιώγος

Διδακτορική διατριβή που εκπονήθηκε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών με επιβλέποντα Καθηγητή τον κ. Προκόπη Παπαστράτη

Αθήνα 2020

Η διατριβή αυτή εκπονήθηκε στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών στην Αθήνα.

Η τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή αποτελέστηκε από τον επόπτη της διατριβής ομότιμο καθηγητή Ιστορίας του οικείου τμήματος κ. Προκόπη Παπαστράτη, την ερευνήτρια Α΄, διευθύντρια ερευνών του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών Κα Μαρία Σπηλιωτοπούλου και την καθηγήτρια Ιστορίας στο οικείο τμήμα Κα Ειρήνη Λαγάνη.

Περιεχόμενα

Αρκτικόλεξα	5
Πρόλογος	
Ερωτήματα- Μεθοδολογία- Δομή	7
Ευχαριστίες	13
Εισαγωγή	
1.1 Εισαγωγή	15
1.2 Το λαϊκό κίνημα στην Ικαρία κατά τον μεσοπόλεμο	20
Ενότητα Α΄- Κατοχή	
2.1 Η έναρξη της Κατοχής	34
2.2 Οι πολύπλευρες συνέπειες της Κατοχής	47
2.3 Επισιτισμός και λιμός στην Ικαρία	64
2.4 Οικοδόμηση της οργανωμένης αντίστασης	84
2.5 Η δράση του ΕΑΜ κατά την ιταλική Κατοχή	93
2.6 Συνθηκολόγηση των Ιταλών- Απόπειρα αφοπλισμού τους	109
Ενότητα Β΄- Απελευθέρωση	
3.1 Προσωρινή απελευθέρωση- Βρετανική επέμβαση	124
3.2 Γερμανική υποδούλωση	148
3.3 Προς τη λαϊκή διοίκηση	159
3.4 Φθινόπωρο 1944, πολιτικό περιβάλλον	170
3.5 Οι εκθέσεις της SOE για τις Κυκλάδες και το Βόρειο-Ανατολικό Αιγαίο κατά το φθινόπωρο του 1944	180
3.6 Τα Δεκεμβριανά της Σάμου	192
3.7 Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής συγκρότησης μετά τη Βάρκιζα	208
Ενότητα Γ΄- Εξορία- Εμφύλιος Πόλεμος	
4.1 Το ζήτημα της Δημοκρατίας	230
4.1.1 Οι εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946	233
4.1.2 Το δημοψήφισμα του 1946	242
4.2 Η Ικαρία τόπος εξορίας	258

4.3 Αποκλεισμός και αναμόρφωση	280
4.4 Οργανωμένη συμβίωση	292
4.5 Δημιουργία στην εκτόπιση	312
4.6 Προοίμιο ένοπλης αντιπαράθεσης	321
4.7 Εμφύλιος στην Ικαρία- Μια ιδιότυπη συνύπαρξη	339
Επίλογος- Συμπεράσματα	377
Παραρτήματα.....	380
Χάρτες	425
Πηγές & Βιβλιογραφία	426

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ

AMFOGE Allied Mission for the Observation of the Greek Elections

AML Allied Military Liaison

JRC Joint Relief Commission

MO4 Military Organization 4

MVSN Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale

OSS Office of Strategic Services

SOE Special Operations Executive

UNRRA United Nations Relief and Rehabilitation Administration

ΑΚΕ Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας

ΑΣΟ Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση

ΓΣΕΕ Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας

ΔΕΣ Διεθνής Ερυθρός Σταυρός

ΔΣΕ Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας

ΕΑ Εθνική Αλληλεγγύη

ΕΒ Εργατική Βοήθεια

ΕΔΕΣ Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

ΕΔΔ Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων

ΕΚΚΑ Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση

ΕΛΑΝ Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό

ΕΛΑΣ Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΛΔ Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας

ΕΟΝ Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας

ΕΠΟΝ Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
ΕΣΣΔ Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΕΤΑΞ Ειδικά Τάγματα Αξιωματικών
ΗΠΑ Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΕ Κεντρική Επιτροπή
ΚΚΕ Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΣΕ Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης
ΜΑΥ Μονάδες Ασφάλειας Υπαίθρου
ΟΗΕ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΚΝΕ Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας
ΟΠΛΑ Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών ή Λαϊκού Αγώνα
ΟΣΠΕ Ομάδες Συμβίωσης Πολιτικών Εξόριστων
ΠΕΕΑ Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης
ΠΔΚ Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση
ΣΕΚΕ Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας
ΣΚ Σοσιαλιστικό Κόμμα
ΤΤΤ Ταχυδρομεία - Τηλεγραφεία - Τηλεφωνεία

Ερωτήματα- Μεθοδολογία- Δομή

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να μελετήσει την οικονομική, πολιτική και κοινωνική συγκρότηση της νήσου Ικαρίας κατά τη διάρκεια της ξενικής Κατοχής και του εμφύλιου πολέμου. Τα βασικά ερωτήματα που προσπαθεί να απαντήσει αυτή η έρευνα είναι τα εξής: Πώς επηρέασε η Κατοχή και ο εμφύλιος πόλεμος την κοινωνία του νησιού συνολικά; Ποια ήταν η εξέλιξη, το βάθος και ο προσανατολισμός του κοινωνικού κινήματος που αναπτύχθηκε στην Ικαρία και ποια η ένταση της βρετανικής επέμβασης κατά την απελευθέρωση; Ποιες ήταν οι συνθήκες στο νησί ως τόπος εξορίας για αμφοτέρους ντόπιους και εκτοπισμένους και σε τι επίπεδο διαμορφώθηκε η ιδιότυπη συνύπαρξή τους σε συνθήκες εμφύλιου πολέμου;

Με λίγα λόγια επιδιώχθηκε να γίνει ιστορική ανασύνθεση στον εν λόγω ιστορικό χρόνο προσεγγίζοντας τους οικονομικούς και πολιτικούς όρους υπό τους οποίους πλάσθηκαν κοινωνικές συμπεριφορές. Ουσιαστικά να μελετηθεί όσο το δυνατό πληρέστερα από διαφορετικές οπτικές γωνίες η κοινωνική ιστορία της Ικαρίας κατά τη δεκαετία του '40.

Έγινε προσπάθεια- όχι πάντα με επιτυχία- να μην υπαγορεύσουν οι πηγές τα ερωτήματα και οι απαντήσεις να προκύψουν αξιοποιώντας τα εργαλεία της ιστορικής επιστήμης ώστε να κατανοηθούν και να ερμηνευθούν τα ιστορικά γεγονότα. Η μελέτη προσπάθησε να αποφύγει την πλαδαρότητα του εμπειρισμού από την μία και την στενή κωδικοποιημένη υπερθεωρητικοποίηση από την άλλη.

Το εύρος των απαντήσεων προσέκρουσε στην έλλειψη πηγών, σε ζητήματα που άπτονται της προπαρασκευής του γράφοντα αλλά και σε ορισμένες συναφείς μελέτες που κατά την άποψη του ιδίου δίνουν ικανοποιητικές ερμηνείες.

Αξιοποιήθηκαν στο μέτρο του εφικτού όλες οι διαθέσιμες πηγές και έγινε προσπάθεια από τεχνικής άποψης να γεφυρωθεί η απόσταση που χωρίζει την Ικαρία από την Αθήνα όπου ζει και εργάζεται ο γράφων.

Οικονομικά και γεωπολιτικά η Ικαρία δεν ήταν νησί μεγάλης στρατηγικής σημασίας και από την ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα βρίσκεται στην σκιά της γειτονικής Σάμου, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στα διαθέσιμα αρχεία και κυρίως στις πρωτογενείς πηγές. Κατά το διάστημα της αρχειακής έρευνας και μελέτης, τα ευρήματα για την Ικαρία ήταν πολύ λίγα και στην πλειοψηφία τους αποτελούσαν δευτερεύουσες αναφορές στο πλαίσιο των εκθέσεων και αναφορών για το νησί της Σάμου.

Από την άλλη, η γενιά των ανθρώπων που έζησε και παρενέβη στα γεγονότα σε μεγάλο βαθμό έχει εκλείψει βιολογικά. Οι όντες εν ζωή συνείσφεραν απλόχερα με τις προφορικές τους μαρτυρίες στην παρούσα έρευνα αλλά η εξασθένηση της μνήμης, στέρησε από την έρευνα, σε ορισμένες περιπτώσεις πολύτιμες λεπτομέρειες. Πρόσθετα, κατά τη διενέργεια των συνεντεύξεων παρατηρήθηκε η αναπαραγωγή γνωστών γεγονότων που έχουν χαραχθεί στην τοπική συλλογική μνήμη, η αδυναμία επισήμανσής κρίσιμων γεγονότων που οι συνεντευξιζόμενοι ήταν παρόντες και η μη σύνδεση μεταξύ τους, χαρακτηριστικά απολύτως δικαιολογημένα για ανθρώπους που διανύουν την ένατη δεκαετία του βίου τους και την υπερεβδομητάχρονη απόσταση που μας χωρίζει από εκείνη την εποχή.

Η περίοδος της Κατοχής και του κράτους έκτακτης ανάγκης που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή μεγάλου μέρους των πρωτογενών πηγών κυρίως αυτών που προέρχονται από αντιστασιακούς φορείς. Όσα υπάρχουν είναι διασκορπισμένα, απρόσιτα, δύσκολα προσβάσιμα ή αναξιοποίητα.

Δομημένο αρχείο του ΕΑΜ Ικαρίας δεν υπάρχει και ούτε μπορεί να γίνει λόγος για κάτι τέτοιο, ένα μέρος του, κυρίως η δεκαπενθήμερη εφημερίδα του ΕΑΜ «Νέα Ικαρία» και η εφημερίδα της ΕΠΟΝ «Φλόγα», στεγάζεται στο *Επιμορφωτικό Κέντρο Χαρίλαος Φλωράκης* και ένα ακόμη μικρότερο στα *Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας*. Η «Νέα Ικαρία»- εκτός από πολύτιμες πληροφορίες- μετέφερε το κλίμα της εποχής και αποτέλεσε οδηγό για την ανασύνθεση του πολιτικού και κοινωνικού περιβάλλοντος του νησιού έτσι όπως αποτυπώθηκε στις σελίδες του στον σύντομο νόμιμο βίο του (Ιούλιος 1946- Ιούνιος 1947) από τους παλλινოსτούντες πρόσφυγες και στελέχη της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης, Πέτρο Ανδριώτη, Χαράλαμπο Πλακίδα και Χρήστο Μαυρογιώργη. Μεγάλη συνεισφορά σε αρχεία και τεκμήρια είχε η υποδειγματική σε περιεχόμενο, όγκο και οργάνωση ιστορική συλλογή του Χρήστου Μαλαχιά που στεγάζεται ιδιωτικά στην Ικαρία καθώς και της μικρότερης συγκριτικά αλλά πολύτιμης ιδιωτικής συλλογής του Γιώργου Λομβαρδά.

Η τοπική σχετική βιβλιογραφία είναι αρκετά φτωχή και κυρίως δυσεύρετη καθώς η πλειοψηφία τους είναι αυτοεκδόσεις που τυπώθηκαν σε λίγες δεκάδες αντίτυπα κυρίως κατά τη δεκαετία του '80 και των αρχών του '90. Για την Ικαρία ως τόπο εξορίας βρίσκουμε πολλές αναφορές σε σχετική βιβλιογραφία και ακόμα περισσότερες στον τύπο της εποχής αλλά κατά κανόνα αναπαραγάγουν γνωστά γεγονότα και καταστάσεις που λίγο βοήθησαν την έρευνα.

Για την παραγωγική βάση και τις οικονομικές συνθήκες της Ικαρίας αξιοποιήθηκαν η ανέκδοτη μελέτη του Γεωπόνου Δημήτρη Δημητριάδη «Γεωργό-οικονομική έκθεση της Επαρχίας Ικαρίας, 1940 & 1949», οικονομικά στοιχεία που δίνονται από την εφημερίδα «Νέα Ικαρία» ενώ χρήσιμη ήταν η μελέτη υπό τον τίτλο «Η οικονομική ζωή της Ικαρίας από τα μέσα του 19ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα» [2004] του Γιάννη Γιαγουρτά. Πλούσια στοιχεία για το βάθος και την ένταση της επισιτιστικής κρίσης αλλά και της διεθνούς βοήθειας αντίστοιχα, καθ' όλη τη δεκαετία του '40, έδωσαν τα ψηφιοποιημένα αρχεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού (International Review of the Red Cross) και κυρίως της United Nations Relief and Rehabilitation Administration (United Nations Archives & Records Management).

Σχετικά με την περίοδο της ιταλικής Κατοχής οι μοναδικές ιταλικές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία, ήταν από τον XVI ιστορικό τόμο του ιταλικού ναυτικού υπό τον τίτλο «Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, Γεγονότα στο Αιγαίο μετά την ανακωχή» [Ρώμη 1972, Λέρος 1999]. Με εξαίρεση την Σύρο και την Ρόδο, η ιταλικές δυνάμεις Κατοχής άφησαν στην Ελλάδα ελάχιστα τεκμήρια. Στη Ρώμη έχει διασωθεί μόλις ένας φάκελος του στρατιωτικού ημερολογίου της μεραρχίας πεζικού Cuneo με έδρα τη Σάμο και περιοχή δικαιοδοσίας τις Κυκλάδες, την Ικαρία και τους Φούρνους (1941-1943) αλλά ο γράφων δεν κατάφερε να το προσεγγίσει.

Η έρευνα αξιοποίησε σε μεγάλο βαθμό βιβλιογραφία που κατάγεται από το νησί παρά τα προβλήματα τεκμηρίωσης που παρουσιάζονται σε ορισμένους τίτλους της. Ενδεικτικά, για την περίοδο του μεσοπολέμου αξιοποιήθηκε «Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας»[1981] του Χρήστου Μακκά. Το ρυθμό για όλη μελετώμενη περίοδο έδιναν τα «Ταραγμένα Χρόνια» [1987] του Πελοπίδα Λομβαρδά, η «Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία» [2008] του Γιώργου Λομβαρδά, «Η Νικαριά στην αντίσταση» [1992] του Στέφανου Καρίμαλη, ενώ η συλλογική έκδοση «Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια» που εκδόθηκε πρώτη φορά στις ΗΠΑ το 1948 παρά το μικρό της μέγεθος προσέφερε ορισμένα χρήσιμα στοιχεία. Για την περίοδο της Ιταλικής Κατοχής αξιοποιήθηκε το έργο του Σαμιώτη Κώστα Πτίνη «Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44» [1985] που συγκεντρώνει το σύνολο της νομοθετικής παραγωγής των εισβολέων, τα έργο του Μητροπολίτη Σάμου- Ικαρίας «Ιστορικά σελίδες Ιταλικής Κατοχής, Αναμνήσεις Μέσης Ανατολής» [1960], και σε δεύτερο χρόνο αξιοποιήθηκαν τα έργα «Χρονικό Κατοχής της Ικαρίας (1940- 1944)»

[2001] του Γιάννη Τσαντέ και «Η εν Ικαρία Ιταλική Κατοχή» [2004] των Νικόλαου Τσαγκά & Κυριακής Λιγνού.

Για την περίοδο του εμφυλίου πυρήνα της τοπικής βιβλιογραφίας αποτέλεσαν τα έργα έξι ανθρώπων που βίωσαν μέσα από τις γραμμές του Δημοκρατικού Στρατού στην Ικαρία τα γεγονότα: του Αντώνη Καλαμπόγια «Ο Κόκκινος Βράχος» [1975 & 2016], του Στεφανή Παπαγεωργάκη «Η Ικαρία στη θύελλα» [2003], του Στρατή Τσαμπή «Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης» [2007], του Φίλιππου Μαυρογιώργη «Αναμνήσεις Χρονικό» [2007] και «Μορφές της Ικαρίας και της παράδοσης» [2009], του Χρήστου Παριανού «Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας» [2002] και του Χρήστου Μαυρογιώργη «Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι» [1996]. Αξιοποιήθηκαν επίσης τα έργα του Γιώργου Κατσά «Ήταν σωστός ο δρόμος; Από Ικαρία, Αθήνα, Ιτζεδίν, Αίγινα» [1992] και «Σε ένα χωριό του Αιγαίου» [2004] και του Anthony Papalas, «Rebels and Radicals» [2005].

Τα «Ικαριακά», η ετήσια περιοδική έκδοση της Πανικαριακής Αδελφότητας Αθηνών πρόσφεραν στην εργασία απλόχερη βοήθεια με επαρκή τεκμηρίωση και αξιοποιήθηκε η περιοδική έκδοση της Εταιρείας Ικαριακών Μελετών που αναφέρεται στην Ικαρία ως τόπο εξορίας. Ενώ στα ΓΑΚ Ικαρίας, παρά τις προσπάθειες του προσωπικού τους, το διάστημα που ο γράφων τα επισκέφτηκε, το διαθέσιμο υλικό που υπήρχε για την περίοδο που μας ενδιαφέρει είναι περιορισμένο και αποτελείται κυρίως από τεύχη της εφημερίδας «Ικαριακή Φωνή» και αλληλογραφία της επιθεώρησης εκπαίδευσης Σάμου με την υποδιεύθυνση και τις σχολικές μονάδες της Ικαρίας.

Εκτός από τα προαναφερθέντα, από τις αρχαιακές συλλογές εκτός Ικαρίας πολύτιμη στάθηκε η συλλογή του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών και συγκεκριμένα τα αρχεία της SOE που καλύπτουν την περίοδο της Κατοχής μέχρι και την απελευθέρωση. Στην συλλογή των αρχείων της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού βρέθηκαν λιγοστές αναφορές που καλύπτουν κυρίως την περίοδο της απελευθέρωσης και του εμφυλίου. Ενώ άξιο αναφοράς είναι η απόρριψη του αιτήματος μελέτης από την διεύθυνση της Υπηρεσίας Στρατιωτικών Αρχείων. Στην Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών ανάμεσα σε άλλα, βρέθηκε σπουδαίο τεκμήριο από την επίσκεψη στην Ικαρία επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών το 1947 και παρατίθεται στο παράρτημα. Ενώ για την περίοδο της εξορίας αξιοποιήθηκαν τεκμήρια από τα πρακτικά συνεδριάσεων του βρετανικού Κοινοβουλίου και από τα αμερικάνικα Foreign Relations of the United States.

Φυσικά, δεν θα μπορούσαν να μην αξιοποιηθούν ορισμένα από τα σημαντικότερα εργαλεία που έχει στη διάθεση του ο σύγχρονος ερευνητής, αυτά των αρχείων εφημερίδων και περιοδικών της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος και της βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων.

Η μελέτη χωρίζεται στην εισαγωγή και σε τρεις κύριες ενότητες. Το εισαγωγικό κεφάλαιο αναφέρεται χρονικά στην περίοδο του μεσοπολέμου. Παρουσιάζονται στοιχεία για την οικονομική δραστηριότητα και παραγωγική βάση της Ικαρίας ενώ το δεύτερο εισαγωγικό κεφάλαιο σκιαγραφεί το νεαρό λαϊκό κίνημα του νησιού ως μορφή πολιτικής διεκδίκησης που κατά τη διάρκεια της Κατοχής θα αποκτήσει εθνικοαπελευθερωτικά χαρακτηριστικά και θα διακριθεί για την μαζικότητά του.

Η πρώτη ενότητα αποτελείται από έξι κεφάλαια (2.1- 2.6) και καλύπτει την περίοδο από την έναρξη της Κατοχής μέχρι και την συνθηκολόγηση των Ιταλών τον Σεπτέμβριο του 1943. Παρουσιάζεται η κατάσταση στα νησιά της Σάμου τις παραμονές της εισβολής και ο ρόλος των θεσμικών προσώπων της Νομαρχιακής Διοίκησης, του Στρατού, της Αστυνομίας και της Εκκλησίας που εδράζονται στο νησί της Σάμου. Στη συνέχεια τοποθετούμαστε στην κατελημμένη πλέον Ικαρία και αναπτύσσεται η πολιτική των Ιταλών και οι συνέπειές της στο πεδίο της οικονομίας και της κοινωνίας σε συνθήκες πλήρους απομόνωσης. Γίνεται πιο εκτενής αναφορά στους δείκτες θνησιμότητας που βασίζεται σε λεπτομερή έρευνα που διεξήχθη στα τρία ληξιαρχεία του νησιού και συγκεκριμένα στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου. Στη συνέχεια εξετάζεται η συγκρότηση της οργανωμένης αντίστασης και η δράση της σε αυτές τις συνθήκες. Η πρώτη ενότητα κορυφώνεται με την ανάδειξη της δράσης του ένοπλου σκέλους της εαμικής αντίστασης κατά την εκπνοή της ιταλικής Κατοχής.

Η δεύτερη ενότητα αποτελείται από επτά κεφάλαια (3.1- 3.7) και καλύπτει την περίοδο από την προσωρινή απελευθέρωση της Ικαρίας το φθινόπωρο του 1943 μέχρι και τα τέλη του 1945. Στα κεφάλαια αυτά εξετάζεται η βρετανική ανάμιξη στα νησιά της Σάμου και της Ικαρίας, η πολιτική του ΕΑΜ στη φάση αυτή, και η συμμετοχή του στο τοπικό κυβερνητικό εγχείρημα με έδρα τη Σάμο. Μελετάται επίσης, η περίοδος της γερμανικής επέλασης στο Αιγαίο έτσι όπως την βίωσε η κοινωνία της Ικαρίας και η οριστική απελευθέρωση. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η σύντομη περίοδος της «εαμοκρατίας» και οι ριζοσπαστικοί θεσμοί που εισήχθησαν στο νησί. Στα κεφάλαια 3.4- 3.5 η έρευνα επικεντρώνεται χρονικά στο φθινόπωρο του 1944, μελετάται η περίοδος της απελευθέρωσης και οι πολιτικές ζυμώσεις σε τοπικό επίπεδο ενώ στη συνέχεια στηρίζομενος στις εκθέσεις της SOE που στεγάζονται στην Ακαδημία

Αθηνών σκιαγραφείται η ίδια χρονική περίοδος μέσα από την οπτική των Βρετανών και περιλαμβάνονται τα νησιά των Κυκλάδων του βόρειου και ανατολικού Αιγαίου. Στις εκθέσεις αυτές είναι πρόδηλη η προσπάθεια των Βρετανών να υπονομεύσουν τις τοπικές διοικήσεις των νησιών που ασκείται από το ΕΑΜ. Στο κεφάλαιο 3.6 η έρευνα επικεντρώνεται στα «Δεκεμβριανά» όπως αυτά έλαβαν χώρα στη Σάμο και την βίαιη ανατροπή της πολιτικής κατάστασης που είχε επέλθει κατά την απελευθέρωση στη περιοχή. Ενώ στο κλείσιμο της δεύτερης ενότητας εστιάζουμε στην εφαρμογή των όρων της συμφωνίας της Βάρκιζας, την σταδιακή επιστροφή των Ικαριωτών που συμμετείχαν στην ΑΣΟ και την ένταξή τους στο κίνημα του νησιού, την μεταπολεμική οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα και την συμβολή του τοπικού κοινωνικού κινήματος στην ανοικοδόμηση.

Η τρίτη ενότητα αποτελείται από επτά κεφάλαια (4.1- 4.7), χρονικά τοποθετείται στις αρχές του 1946 μέχρι και το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Στο πρώτο κεφάλαιο καλύπτονται οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946 (4.1.1 & 4.1.2) και η παγίωση του αστικού κράτους. Στη συνέχεια ερευνάται η έναρξη της περιόδου κατά την διάρκεια της οποίας η Ικαρία αποτέλεσε τόπο εκτόπισης, οι συνθήκες που συνάντησαν οι εξόριστοι και όροι διαβίωσης και οργάνωσής τους. Ενώ αναφέρονται παραδείγματα προσφοράς της κοινότητας των εκτοπισμένων στην νησιωτική κοινωνία και των σχέσεων της με αυτή. Στα δύο τελευταία κεφάλαια της έρευνας καταπιανόμαστε με την περίοδο τις παραμονές της ένοπλης σύγκρουσης έτσι όπως διαμορφώθηκε στο νησί. Επίσης, προσεγγίζονται ιδιαιτερότητες της Ικαρίας για τη περίοδο αυτή που σχετίζονται με ζητήματα τακτικής του Δημοκρατικού Στρατού, παρουσίας της πολυπληθούς κοινότητας των εξόριστων καθώς του παρατεταμένου περιβάλλοντος έκτακτων μέτρων που διαρκεί πέντε έτη μετά την επίσημη λήξη του εμφυλίου.

Ευχαριστίες

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Προκόπη Παπαστράτη για την βοήθεια, καθοδήγηση και παρότρυνση του σε όλη τη διάρκεια της έρευνας. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την Κα Μαρία Σπηλιωτοπούλου για την πολύτιμη βοήθεια της στην έρευνα των αρχείων της SOE.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Χρήστο Μαλαχία και τον Μάριο Τσαντίρη που μου εμπιστεύτηκαν πολύτιμα τεκμήρια. Τον κο Γιώργο Λομβαρδά που σε όλη τη διάρκεια της έρευνας στάθηκε οδηγός μου και δυστυχώς δεν πρόλαβε να δει την εργασία ολοκληρωμένη. Ευχαριστώ όλους του συνεντευξιαζόμενους που με υποδέχθηκαν και προσέφεραν απλόχερα πολύτιμες πληροφορίες και γνώσεις. Ευχαριστώ το προσωπικό όλων των αρχείων, που σε αντίξοες συνθήκες επιτελούν σημαντικό έργο.

Όλα αυτά δεν θα μπορούσαν να γίνουν χωρίς την στήριξη και συμπαράσταση της οικογένειάς μου, τον γονιών μου, της αδερφής μου και της συζύγου μου.

Η εργασία αφιερώνεται στο πλήρωμα και τους επιβάτες του σκάφους «Ειρήνη» στο ταξίδι που ξεκίνησε από την Ικαρία στις 17 Ιουλίου 1955. Αφιερώνεται επίσης στους αλύγιστους Ικαριώτες αγωνιστές που με το αστείρευτο σθένος τους και την μυθικών διαστάσεων αυταπάρνησή τους συμβάλλανε στην αποκατάσταση της έννοιας «άνθρωπος».

Εισαγωγική Ενότητα

1.1 Εισαγωγή

Η Ικαρία είναι από τα μεγαλύτερα νησιά του ανατολικού Αιγαίου με έκταση 255 τετραγωνικά χιλιόμετρα και 160 χιλιόμετρα ακτογραμμή. Διασχίζεται από την οροσειρά Αθήρα (ή Πράμνος) του οποίου η ψηλότερη κορυφή είναι 1.041 μέτρα (Εφανος ή Φάρδη). Η νήσος Ικαρία έχει επίμηκες σχήμα με κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ, ουσιαστικά είναι μια στενόμακρη ορεινή μάζα, το ανάγλυφο της οποίας διαμορφώνεται από μεγάλες κλίσεις προς τη θάλασσα, έχει έντονη γεωμορφολογία και αρκετές αντιθέσεις μεταξύ γυμνών απότομων βράχων και πράσινων πεδιάδων.

Βρίσκεται στη μέση του πελάγους έχοντας ανατολικά τη Σάμο (10 ν.μ.), δυτικά τη Μύκονο (25 ν.μ.), βόρεια τη Χίο (35 ν.μ.) και νότια την Πάτμο (18 ν.μ.). Στα νότια της, σε μικρή απόσταση βρίσκεται το συγκρότημα των νησιών Φούρνοι οι οποίοι υπάγονται διοικητικά σε αυτή.

Η ακτογραμμή παρουσιάζει γενικά μικρό οριζόντιο διαμελισμό με ελάχιστες εγκολπώσεις, ενώ δεν υπάρχουν αξιόλογοι όρμοι και φυσικά λιμάνια. Η βαθυμετρία, επίσης, του νησιού παρουσιάζει πολλές ασυμμετρίες, που φτάνει μεγαλύτερη από 1000 μέτρα βάθος στη βόρεια Ικαρία και μειώνεται προς τα νότια. Γι' αυτό και το Ικάριο πέλαγος, σε συνδυασμό με τις μικροκλιματικές ιδιαιτερότητές του, αποτελεί μια από τις πιο δύσκολες και επικίνδυνες θάλασσες της Ελλάδας.

Το κλίμα χαρακτηρίζεται σχετικά ήπιο, τύπου παράκτιου μεσογειακού, με αρκετές βροχοπτώσεις το χειμώνα και ζέστη με ξηρασία τους καλοκαιρινούς μήνες. Παρ' όλα αυτά, χαρακτηριστικό γνώρισμα της Ικαρίας είναι οι ισχυροί άνεμοι που δρουν όλο το χρόνο. Η Ικαρία έχει εκτεταμένο υδρογραφικό δίκτυο, πλούσια βλάστηση, βιοποικιλότητα και αφθονία νερών. Σημαντικός είναι ο αριθμός οικοτόπων στο νησί και περιοχών που προστατεύονται από εθνικές και διεθνείς συμβάσεις.

Στις 17 Ιουλίου 1912 οι Ικαριώτες επαναστάτες συνέλαβαν την ολιγομελή Οθωμανική φρουρά και τους Οθωμανούς υπαλλήλους του διοικητικού μηχανισμού της αυτοκρατορίας και τους απέστειλαν μέσω Σάμου στο Κουσάντασι της Τουρκίας. Η ένωση με την Ελλάδα έγινε μόλις τον Νοέμβριο του ίδιου έτους καθώς η κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου δίσταζε να ενσωματώσει την Ικαρία εν μέσω στρατιωτικών και διπλωματικών προετοιμασιών για τον Βαλκανικό πόλεμο. Στους τέσσερις μήνες που μεσολάβησαν μέχρι την άφιξη του αντιτορπλικού «Θύελλα» υπό τον Παύλο Κουντουριώτη, η Ικαρία βρισκόταν σε καθεστώς αυτονομίας υπό τον τίτλο

«Ελευθέρα Πολιτεία Ικαρίας» λύση που παρότρυνε ως προσωρινή και η Ελλάδα. Η διοίκηση του νησιού ασκούσαν από προσωρινή 12μελή επιτροπή, στο μικρό διάστημα της αυτονομίας της, εκδόθηκε νόμισμα, γραμματόσημα, συστάθηκε τελωνείο και δασμολόγιο, ιδρύθηκε δικαστήριο, οργανώθηκαν αμυντικά τμήματα και στολίσκος. Η προσάρτηση της Ικαρίας στην Ελλάδα επικυρώθηκε με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου το καλοκαίρι του 1913.¹

Πρωτεύουσα και επίνειο της Ικαρίας είναι ο Άγιος Κήρυκος στη ΝΑ ακτή της νήσου, ενώ ο δεύτερος κύριος λιμένας βρίσκεται στα βόρεια στη κωμόπολη του Ευδήλου. Από το 1914 η Ικαρία αποτελεί επαρχία της νήσου Σάμου. Η πλειοψηφία των χωριών και συνοικισμών του νησιού αναπτύχθηκαν στα ορεινά ως τρόπος προφύλαξης και απόκρυψης από τις πειρατικές επιδρομές που ήταν συχνές μετά το 1521 όταν η Ικαρία κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς.

Κατά την απογραφή του 1940, τη κοντινότερη στη περίοδο που μελετάται, η Ικαρία είχε πληθυσμό 12.350 κατοίκους διασκορπισμένους σε 63 χωριά και συνοικισμούς, αν προστεθούν και οι κάτοικοι των Φούρνων ο πληθυσμός ανέρχεται στους 13.677 κάτοίκους (Άγιος Κήρυκος 3.114, Άγιος Πολύκαρπος 680, Αρέθουσα 411, Δάφνη 1.141, Ευδήλος 841, Καραβόσταμο 908, Καρκινάγρι 785, Μαγγανίτης 412, Περδίκι 1.076, Ράχες 1.496, Φραντάτο 849, Χρυσόστομος 637, Φούρνοι 1.327).²

Τη χρονιά αυτή λειτουργούν περίπου 45 δημοτικά σχολεία στα οποία φοιτούν περίπου 3.000 μαθητές, 1 ημιγυμνάσιο στον Ευδήλο και ένα γυμνάσιο στον Άγιο Κηρύκο των οποίων οι μαθητές ξεπερνούν τους 300. Ενώ δεν υπάρχει υποδομή τεχνικής και γεωργικής εκπαίδευσης.³

Κατά το 1940 υπολογίζεται πως περίπου 6.000 Ικαριώτες ήταν μόνιμοι μετανάστες κυρίως προς τις Η.Π.Α. και την Αίγυπτο και περίπου 3.000 οι προσωρινοί ή εποχικοί (μέχρι 6μήνες) απασχολούμενοι κυρίως στον τομέα της ανθρακοποιίας σε διάφορες περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Το νησί παρουσίαζε μεγάλη καθυστέρηση ακόμα και σε στοιχειώδεις υποδομές, οι κρατικές επενδύσεις ήταν απύσες και έκαναν μια αναιμική εμφάνισή μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1950, γεγονός που επιβεβαιώνει σε άρθρο του στα 1950 ο βουλευτής Σάμου Γεώργιος Γρηγορίου στο οποίο αναφέρει

¹ Ιωάννης Μελάς, *Ιστορία της Νήσου Ικαρίας, Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της εποχής μας*, τόμος Α', Αθήνα 1955, σελ. 237, 244.

² Δελτίο Απογραφής Πληθυσμού 1940. Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. <http://www.e-demography.gr> (2018)

³ Δημήτριος Φ. Δημητριάδης, *Επαρχιακός Γεωπόνος Ικαρίας, Γεωργό-οικονομική έκθεση της Επαρχίας Ικαρίας, 1940 & 1949*, [ανέκδοτο] [Ικαρία 1949], σελ. 61.

πως η Ικαρία ίσως να είναι η μοναδική περιφέρεια της Ελλάδας, για την οποία ο κρατικός προϋπολογισμός δεν καταδέχθηκε να διαθέσει ούτε μία δραχμή για δημόσια και κοινωφελή έργα.⁴ Εντούτοις, κάποιες αποστολές εμβασμάτων από τους απόδημους εξωράισαν κάπως το τοπίο κρατικής εγκατάλειψης.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι τα έργα για την οδική σύνδεση του βόρειου με του νότιου τμήματος της Ικαρίας ξεκίνησαν το 1957, ενώ πολλά χωριά συνδέθηκαν με αμαξιτούς δρόμους αρκετά χρόνια αργότερα. Κατά το 1940 το οδικό δίκτυο του νησιού είναι σχεδόν ανύπαρκτο με κύριο τον μήκους 7 χιλιομέτρων δρόμο που συνέδεε τον Χριστό με το λιμανάκι του Αρμενιστή. Η εσωτερική συγκοινωνία γίνονταν κυρίως από θαλάσσης μέσω πετρελαιοκίνητων σκαφών και από ξηράς με υποζύγια, γεγονός που επιβάρυνε τραγικά την όποια παραγωγική δραστηριότητα. Στον ιστορικό χρόνο που μελετάται, η οικονομία του νησιού βασίζεται στην οικιακή βιοτεχνία, στη μικρή γεωργία, στη μικρή κτηνοτροφία, στα εμβάσματα από τους μετανάστες εποχικούς ή μόνιμους, ενώ κατά τη περίοδο αυτή η άλλοτε ακμάζουσα τοπική αλιεία λόγω της έλλειψης του απαραίτητου κεφαλαίου βρίσκεται σε παρακμή και ασκείται κυρίως από ερασιτέχνες αλιείς. Μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις στο νησί δεν υπάρχουν με εξαίρεση τα μεταλλεία σιδήρου που δραστηριοποιούνται στη περιοχή του Αγίου Κηρύκου αλλά τις παραμονές του πολέμου θα σταματήσει κάθε δραστηριότητα τους καθώς η κυρίως στοά καταρρέει.⁵ Το διάστημα αυτό η Ικαρία ήταν μερικώς εξηλεκτρισμένη και μόνο σε περιοχές του νότιου τμήματος της. Το σύνολο του νησιού δεν θα εξηλεκτριστεί πριν από τη δεκαετία του 1960. Στον τομέα της ναυτιλίας και των θαλάσσιων μεταφορών η Ικαρία μέχρι και τον Β' Π.Π. είχε ένα αρκετά μεγάλο στόλο από μικρής χωρητικότητας καΐκια 10 έως 60 τόνων, καθώς και μερικά που ξεπερνούσαν τους 100 τόνους, ο συνολικός αριθμός των οποίων υπολογίζεται στα 160 με συνολική χωρητικότητα τους 6.000 τόνους. Πολλά από αυτά ναυπηγήθηκαν σε ταρσανάδες του νησιού (Αρμενιστής, Φύτεμα Ευδήλου) από ντόπιους ξυλοναυπηγούς.⁶

Στη νεότερη ιστορία της η Ικαρία γνώρισε σημαντική οικονομική ανάπτυξη, κυρίως κατά το διάστημα 1895-1912 κυρίως λόγω της παραγωγής και εμπορίας μαύρης

⁴ Εφ. Αγών Σάμου- Ικαρίας, *Ικαρία*, 18 Δεκεμβρίου 1950, σελ. 1.

⁵ Γιάννης Γιαγουρτάς, *Η οικονομική ζωή της Ικαρίας από τα μέσα του 19ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα*, Αθήνα, εκδόσεις Μαΐστρος, 2004, σελ. 126.

Ηλεκτρ. Περ. «Εύπλοια», Θωμάς Κατσαρός, *Μνημεία μεταλλευτικής δραστηριότητας στον Άγιο Κήρυκο Ικαρίας*, τ. 27°, Δεκέμβριος 2010, <http://www.eyploia.gr/27/>.

⁶ Γιάννης Γιαγουρτάς, *Η οικονομική ζωή της Ικαρίας*, σελ. 191.

σταφίδας. Χαρακτηριστικά, το έτος 1909 η παραγωγή έφτασε τους 1.760 τόνους εκ των οποίων οι 1.334 τόνοι πωλήθηκαν σε ξένες αγορές, ενώ το 1911 η παραγωγή έφτασε τους 1.540 τόνους, παραγωγή για την οποία απαιτήθηκε η καλλιέργεια 9.000-10.000 στρέμματα αμπελώνων.

Το 1912 η ζήτηση μαύρης σταφίδας παρουσιάζει μεγάλη βύθιση και στα επόμενα χρόνια η παραγωγή θα περιοριστεί μόνο για οικιακή κατανάλωση. Η έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων αποτέλεσμα των οποίων ήταν το κλείσιμο πολλών αγορών που παραδοσιακά προμηθεύονταν το συγκεκριμένο προϊόν, όπως της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, η επιδημία φυλλοξήρας και αδυναμία καταπολέμησής της, η μεγάλη κρίση της κορινθιακής σταφίδας με την αποκατάσταση της παραγωγής της Γαλλίας, επηρέασαν αρνητικά το προϊόν της Ικαρίας. Η μονοκαλλιέργεια αμπελιού και η εξάρτηση του νησιού από τις αγορές της Τουρκίας για την κάλυψη των αναγκών σε σίτο επέφερε σιτοδεία το 1912 όταν η Τουρκία ανέστειλε κάθε εξαγωγή. Για την αντιμετώπισή της η Διοικητική Επιτροπή της Ελεύθερης Πολιτείας της Ικαρίας διέθεσε 10.000 φράγκα ενώ αρκετοί έμποροι εισήγαγαν ποσότητες σιταριού και αλευριού από τον Πειραιά, τη Κύπρο, την Αίγυπτο ακόμα και τη Ρουμανία.⁷

Κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1930 οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις της Ικαρίας είναι περίπου 50.000 στρέμματα ήτοι το 23,7% της συνολικής έκτασης του νησιού και στους Φούρνους περίπου 3.000 στρέμματα. Λόγω του ιδιαίτερου ανάγλυφου οι κάμποι και οι μεγάλες ενιαίες καλλιεργήσιμες εκτάσεις είναι εξαιρετικά σπάνιες, έτσι οι κάτοικοι ύστερα από επίπονη προσπάθεια μετέτρεπαν τις βραχώδεις πλαγιές σε πεζούλες των οποίων η καλλιέργεια ήταν εξαιρετικά δύσκολη.

Πριν τον Β' Π.Π. η κτηνοτροφία αποτελούσε το 24,4% της αξίας της συνολικής γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής, η καλλιέργεια των ελαιόδεντρων συνείσφερε στο 24,3% αυτής, τρίτη σε μέγεθος παραγωγής ήταν η λαχανοκομία με ποσοστό συνεισφοράς στη συνολική παραγωγή 21,1%, η δενδροκαλλιέργεια πρόσφερε το 12,5%, η αμπελοκαλλιέργεια απέδιδε το 10,5%, η μεγάλη καλλιέργεια (όσπρια) απέδιδε το 5%, η αξία της μελισσοκομίας αποτελούσε το 1,9% και τα εσπεριδοειδή το 1%. Η μεγαλύτερη πηγή εισοδήματος στη φάση αυτή, είναι χωρίς αμφιβολία οι εξωτερικοί πόροι και τα εμβάσματα που προέρχονται από τους μετανάστες του εξωτερικού, τη ναυτιλία και τους μισθούς των ανθρακεργατών που ανέρχεται στο

⁷ Γιάννης Γιαγουρτάς, *Η οικονομική ζωή της Ικαρίας*, σελ. 38-39, 85-86, 131.

38,6% επί της συνολικής ακαθάριστης προσόδου της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής του νησιού.⁸

Κατά τη δεκαετία του 1930, αν και σε μικρές ποσότητες, παράγονται και εξάγονται αμύγδαλα, αχλάδια, βερίκοκα και αποξηραμένα σύκα. Παρόλα αυτά, ο Επαρχιακός Γεωπόνος Δ. Δημητριάδης περιγράφει τις συνθήκες των γεωργών *«η απεριορίστως αυξανόμενη υπερεργασία και η απίστευτος ελαστικότητα του τρόπου ζωής αυτού δυνάμενης να φθάση εις παροιμιώδη λιτότητα»*. Σε άλλο σημείο της μελέτης ο Δημητριάδης αναφέρει πως περί ευημερίας των κατοίκων δεν δύναται να γίνει λόγος, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, ιδίως εις το νότιο τμήμα του νησιού όπου η ευημερία προέρχεται από τα ολοένα περιοριζόμενα εμβάσματα των μεταναστών προς τις οικογένειές τους. Ο μέσος όρος ιδιοκτησίας- εκμεταλλευόμενης κατ' οποιοδήποτε τρόπο- είναι 3 στρέμματα περίπου ανά άτομο και περίπου 17 στρέμματα ανά οικογένεια. Η ετήσια ακαθάριστη πρόσοδος είναι 3.570 δραχμές ανά άτομο εισόδημα που αντιστοιχεί σε μόλις 60 με 90 εργατικά ημερομίσθια καθώς αυτά κυμαίνονται από 40 με 60 δραχμές.⁹

⁸ Δημήτριος Φ. Δημητριάδης, Επαρχιακός Γεωπόνος Ικαρίας, *Γεωργό-οικονομική έκθεση της Επαρχίας Ικαρίας, 1940 & 1949*, [ανέκδοτο] [Ικαρία 1949], σελ. 64, 86-91.

⁹ Ο.π. σελ. 62.

1.2 Το λαϊκό κίνημα στην Ικαρία κατά τον μεσοπόλεμο.

Η παρούσα υποενότητα προσεγγίζει όψεις του λαϊκού κινήματος της Ικαρίας την περίοδο του μεσοπολέμου, της συνένωσης δηλαδή των εργατών, μικρομεσαίων και χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων σε οργανωμένους φορείς υπό κοινό διεκδικητικό πλαίσιο. Το κίνημα αυτό εκφράστηκε μέσα από εγχειρήματα- ακόμα και βραχύ βίου, επαγγελματικές ενώσεις, εργατικά συνδικάτα, αγροτικούς συνεταιρισμούς, κοινοτικές συνελεύσεις ειδικού σκοπού και το νεαρό ακόμη Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας. Το λαϊκό κίνημα του νησιού εκτός από πόλο ταξικών διεκδικήσεων, αποτέλεσε τον φορέα που διαπαιδαγώγησε και συνέβαλε στην δημιουργία συλλογικής συνείδησης ή το λιγότερο στην αποδοχή του ως σημαντικού και υπολογίσιμου κοινωνικού εταίρου στην ικαριώτικη κοινωνία. Μέσα από την παρούσα έρευνα θα δούμε ότι οι ένοπλες και πολιτικές εκφάνσεις του ριζοσπαστικού κινήματος που αναπτύχθηκε στο νησί, τόσο κατά τη περίοδο της ξενικής Κατοχής όσο και κατά τη περίοδο του εμφυλίου πολέμου αποτέλεσε κληροδότημα του μεσοπολέμου.

Το 1921-22 δραστηριοποιείται στην Ικαρία πολιτική οργάνωση χωρίς τίτλο που είχε επιρροές από σοσιαλιστικές, αναρχικές, αθεϊστικές ιδέες. Μέλη της ήταν οι Μιχαήλ Τσακαλίας, Δημοσθένης Κουτσουφλάκης, Βασίλης Λαζαρέτος, Γιώργος Μαλαχίας, Δημήτρης Γλαρός, Ιωάννης Χουτρίδης, Ιωάννης Κουτσουφλάκης. Η συγκεκριμένη οργάνωση αγωνίζονταν για *διάλυση πάσας αρχής, ασταμάτητος και ανειρήνευτος πόλεμος κατά της θρησκείας και κατά παντός ρασοφόρου*¹⁰. Η ομάδα αυτή καθρέφτιζε ως ένα βαθμό τις συγκεκριμένες ιδέες που κυριαρχούσαν στο χώρο του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος και απηχούσαν την επίδραση που ασκούσαν σ' αυτόν τα διάφορα ιδεολογικά ρεύματα. Η οργάνωση αυτή δεν κατάφερε να βρει ανταπόκριση στην κοινωνία της Ικαρίας καθώς όπως αναφέρει ο παλαιάμαχος κομμουνιστής Χρήστος Μακκάς, οι Ικαριώτες την αντιμετώπιζαν εχθρικά καθώς προσέκρουε στα θρησκευτικά αισθήματά τους. Την ομάδα προσέγγισε ο Ηλίας Βιορρές, συνδικαλισμένος εργάτης που είχε επιστρέψει από τις ΗΠΑ, έμπειρος στο εργατικό κίνημα με στοιχειώδεις γνώσεις στον μαρξισμό, θεωρώντας λανθασμένο τον προσανατολισμό της, κάλεσε τον Ιωάννη Κουτσουφλάκη να την διαλύσει προτείνοντας του να οργανώσουν τον πρώτο κομμουνιστικό πυρήνα στο νησί.

¹⁰ Χρήστος Μακκάς, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, Αθήνα 1981, σελ. 22.

Ο μόνιμος αξιωματικός Πυροβολικού Στέφανος Παπαγιάννης από το Μαυράτο Ικαρίας, μετέπειτα αξιωματικός του ΕΛΑΣ και του ΔΣΕ, εξηγεί πως σημαντική επιρροή πάνω του ώστε να υιοθετήσει ριζοσπαστικές ιδέες από τα μαθητικά του χρόνια κιάλας (1923- 1925) εκτός από τους κομμουνιστές του νησιού είχαν και οι αδερφοί Νικόλας και Στέφανος Τσερμέγκας από την Ικαρία που είχαν μεταναστεύσει στις ΗΠΑ. Και οι δύο ήταν οργανωμένοι στο Κομμουνιστικό Κόμμα ΗΠΑ, ο Νικόλας ήταν συντάκτης στην αριστερή εφημερίδα «Εμπρός» που εκδίδονταν στα ελληνικά και έστελνε φύλλα της στην Ικαρία. Ο Στέφανος Τσερμέγκας πολέμησε ως εθελοντής με τις Διεθνείς Ταξιαρχίες στον ισπανικό εμφύλιο. Τελικά και οι δύο θα απελαθούν από τις ΗΠΑ λόγω των διώξεων της περιόδου Μακάρθου. Ένας ακόμη αδερφός τους, ο Μιχάλης Τσερμέγκας φυλακίστηκε στην Ακροναυπλία από την δικτατορία Μεταξά το 1937 και εκτελέστηκε από τους Γερμανούς την Πρωτομαγιά του 1944 με τους διακόσιους κομμουνιστές της Καισαριανής. Ανάμεσά τους ήταν ακόμη δύο Ικαριώτες, οι Γιώργος Κρόκος, Γιώργος Πίττακας, ενώ ένας ακόμη Ικαριώτης, ο Νίκος Καστανιάς θα εκτελεστεί στην Καισαριανή λίγους μήνες αργότερα. Ο μικρότερος αδερφός τους ο Γιάννης Τσερμέγκας είχε χρέη στρατιωτικού διοικητή του ΕΛΑΣ Ικαρίας και κατά τον εμφύλιο ήταν μαχητής του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στην Ικαρία.¹¹

Σε αντιστοιχία με τα παραπάνω, ο Φίλιππος Μαυρογιώργης, στέλεχος της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (ΑΣΟ) και μαχητής του ΔΣΕ, γράφει, «όσο και αν θα φανεί παράξενο, οι σοσιαλιστικές ιδέες στην Νικαριά δεν ήρθαν από την Αθήνα, αλλά από την Αμερική μετά την ρωσική επανάσταση. Τις έφεραν εργάτες μετανάστες στην Αμερική, που εκείνη την εποχή το εργατικό κίνημα της Αμερικής ήταν σε άνοδο»¹².

Ο πρώτος κομμουνιστικός πυρήνας της Ικαρίας οργανώθηκε στις αρχές του 1925, με οργανωτική κατάσταση 10 μελών, τους Θωμά Γεράκη, Μηνά Καρναβά, Κώστα Κρόκο, Κώστα Βιορρέ, Μανώλη Τσαγκά, Νικολή Καρναβά, Σταμάτη Κουτσουφλάκη, Στεφανή Γεράκη, Ζαχαρία Καρίμαλη, Σταματία Βιτσαρά. Τον μορφωτικό και οικονομικό τομέα ανέλαβε ο Ιωάννης Κουτσουφλάκης ενώ τον οργανωτικό ο Ηλίας Βιορρέ¹³.

¹¹ Στέφανος Παπαγιάννης, *Από εέελπισ αντάρτης, αναμνήσεις ενός κομμουνιστή αξιωματικού*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1991σελ. 13-14.

¹² Φίλιππος Μαυρογιώργης, *Αναμνήσεις Χρονικό*, Αθήνα, Έκδοση της εφ. «Νέα Ικαρία», 2007, σελ. 92.

¹³ Χρήστος Μακκάς, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, Αθήνα 1981, σελ. 24-25.

Στην εισήγηση του 3^{ου} έκτακτου συνεδρίου του ΣΕΚΕ, η πανελλαδική οργανωτική κατάσταση του κόμματος τον Σεπτέμβρη του 1923 εμφανίζει δύναμη 450 μελών σε 46 οργανώσεις σε όλη την επικράτεια, και η Ικαρία εμφανίζεται με οργάνωση 6 μελών.¹⁴ Σε διάστημα λίγων μηνών δημιουργήθηκε με ευθύνη των Βιτσαρά και Καρίμαλη πυρήνας στην περιοχή των Ραχών που διακρίνεται για την μαζικότητα του, μέλη του ήταν οι Σταματία Βιτσαρά, Ζαχαρίας Καρίμαλης, Στέφανος Καρίμαλης, Ελισαίος Φάκαρος, Κούλα Πουριέζη, Νίκος Πουριέζης, Δημήτρης Γιάκας, Γιώργος Λάκκας, Γιώργος Βιτσαράς, Χαρίλαος Φάκαρος, Νίκος Καστανιάς και Βαγγέλης Γιάκας. Στην περιοχή του Αγίου Κήρυκου ανατέθηκε στον Νικόλα Αμάξη η δημιουργία πυρήνα, που τον αποτέλεσαν οι Χαράλαμπος Πασβάνης, Ανέζος Αμάξης, Ευθαλία Μαυρίκη, Ηλίας Αμάξης, Διαμαντής Καρράς, Ιάκωβος Βασίλαρος και Ιωάννης Παστής. Ο συγκεκριμένος πυρήνας εξαπλώθηκε σε διάστημα λίγων χρόνων στρατολογώντας πολλά νέα μέλη. Στην περιοχή της Μεσαριάς τον πυρήνα αποτελούν οι Σίμος Γεράκης, Στέλιος Βιορρές, Καραμήτσος, Αρίστος Καμπούρης, Σαββάκης Καπετάνιος, Γιώργος Κρόκος, Στέφανος Μαυρογιώργης, και ο Χρήστος Μακκάς. Το 1928 σχηματίζεται στο νησί Αχτιδική Επιτροπή του ΚΚΕ, με γραμματέα τον Ιωάννη Κουτσουφλάκη και μέλη τους Ηλία Βιορρέ, Σταματία Βιτσαρά, Μηνά Καρναβά, Ζαχαρία Καρίμαλη, Νίκο Αμάξη και Χαράλαμπο Πασβάνη. Στην Αχτιδική Επιτροπή γίνεται συνεχής διαπάλη ανάμεσα σε τάσεις που κατοπτρίζουν την γενικότερη κατάσταση του κόμματος. Το 1930 ιδρύεται στο νησί ξεχωριστή, αυτοτελής οργάνωση των νέων κομμουνιστών και λειτουργούν τουλάχιστον τρεις οργανώσεις της ΟΚΝΕ (Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας)¹⁵.

Το 1931, με αφορμή την επίσκεψη του Υπουργού Πρόνοιας Λ. Ιασωνίδη στη Σάμο, αναφέρεται στην εφημερίδα «Μακεδονία», *...αλλά και εις τα πολιτικά πράγματα η Σάμος, τόπος κατ' εξοχήν συντηρητικός, δεν έχει οπαδούς, παρά μόνον του Φιλελεύθερου και Λαϊκού κόμματος. Και μόνον εις την Ικαρίαν υπάρχουν και μερικοί δεκάδες κομμουνιστών.*¹⁶

Το νεαρό εργατικό και λαϊκό κίνημα από τις απαρχές της συγκρότησης του βρέθηκε αντιμέτωπο με εχθρικό νομικό πλαίσιο, εξοντωτικές ποινές ακόμη και τα όπλα. Στην απεργία, των μεταλλωρύχων της Σερίφου το 1916 είχε ως αποτέλεσμα τη δολοφονία

¹⁴ 3ο έκτακτο συνέδριο του ΣΕΚΕ, [Αθήνα] έκδοση του τμήματος Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, 1991, σελ. 39-41.

¹⁵ Χρήστος Μακκάς, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, σελ. 45-46.

¹⁶ Εφ. Μακεδονία, *Ο Υπουργός της Πρόνοιας Κος Ιασωνίδης εις Σάμον*, 30 Ιουλίου 1931, σελ. 3.

τεσσάρων εργατών. Δύο χρόνια πριν, οι συνδικαλιστές Μπεναρόγια και Γιονάς θα γίνονταν οι πρώτοι πολιτικοί εξορίστοι στην ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος. Βάσει του νόμου ΤΟΔ/ 1871 «Περί καταδίωξης της ληστείας», που το 1913 επεκτάθηκε ώστε να συμπεριλάβει την εκτόπιση κάθε ατόμου που κρίνονταν ένοχο για διατάραξη της δημόσιας ασφάλειας (Ν. 121/1913), οι δύο σοσιαλιστές στελέχη της Φεντερασιόν συνελήφθησαν το 1914 στη Θεσσαλονίκη και εξορίστηκαν στη Νάξο, επειδή μετείχαν στην οργάνωση της απεργίας των καπνεργατών. Τον Ιούλη του 1919 οι τέσσερις σοσιαλιστές που είχαν εκλεγεί στη διοίκηση της ΓΣΕΕ από το ιδρυτικό της Συνέδριο εκτοπίστηκαν στη Φολέγανδρο, πυροδοτώντας την πρώτη πανελλαδική πολιτική απεργία.

Τον Οκτώβρη του 1919, η κυβέρνηση Βενιζέλου παρέπεμψε τους απεργούς μυλεργάτες στο στρατοδικείο. Η επόμενη (του Δ. Γούναρη) θα χρησιμοποιήσει εναντίον των απεργών σιδηροδρομικών το μέτρο της επιστράτευσης (14/03/1921). 38 εξ αυτών καταδικάστηκαν σε καταναγκαστικά έργα, ενώ 580 στάλθηκαν στο μικρασιατικό μέτωπο. Η επιστράτευση εφαρμόστηκε ξανά στις 11/06/1924 στην απεργία των ναυτεργατών.¹⁷

Στις στήλες του Τύπου του μεσοπολέμου φιλοξενείται συχνά αρθρογραφία που σχετίζεται με το λαϊκό κίνημα της Ικαρίας. Από το έτος 1928 βρίσκονται δημοσιεύματα που σχετίζονται με την εφαρμογή της κατασταλτικής νομοθεσίας στο νησί. Ωστόσο, ο βαθμός οργάνωσης και μαζικοποίησης του του κινήματος του νησιού τη περίοδο αυτή εμφανίζεται να έχει υψηλά οργανωτικά και μαζικά χαρακτηριστικά και το καθιστά ανεπτυγμένο για το νεαρό ακόμα της συγκρότησής του.

Σε φύλλο του *Ριζοσπάστη* στις 29 Ιουνίου 1928 αναφέρεται η σύλληψη και ξυλοδαρμός του Μηνά Καρναβά ώστε να του αποσπάσουν πληροφορίες σχετικά με τον κομμουνιστικό πυρήνα του νησιού, στο ίδιο άρθρο γίνεται αναφορά στη καταδίωξη του Κουτσοφλάκη ο οποίος κατόρθωσε να δραπετεύσει στα Δωδεκάνησα. Και οι δύο κατηγορήθηκαν για άσκηση ανατρεπτικής προπαγάνδας. Παρομοίως καταγγέλλεται ότι ο Σταθμάρχης της χωροφυλακής με αναφορά του στην εισαγγελία Σάμου, ζητάει λεύκα εντάλματα σύλληψης εναντίον των κομμουνιστών, ώστε να μην δυσχεραίνεται η υπηρεσία στο έργο της.¹⁸

17 Για το θεσμικό πλαίσιο των πολιτικών διώξεων βλ. Κεφ. 4.2 «Η Ικαρία τόπος εξορίας» της παρούσης.

18 Εφ. Ριζοσπάστης, «Η τρομοκρατία οργιάζει στην Ικαρία» 29 Ιουνίου 1928, σελ. 3.

Από άρθρο της 23^{ης} Ιανουαρίου 1930, πληροφορούμαστε την ίδρυση σωματείου ξυλανθρακεργατών (καρβουνιάρηδων) Ικαρίας. Μετά την έγκριση του καταστατικού πραγματοποιείται η πρώτη γενική συνέλευση του σωματείου με σκοπό την εκλογή διοικητικού συμβουλίου στο χωριό των Ραχών, που διεξάγεται σε καθεστώς αστυνομικής τρομοκρατίας¹⁹. Το σωματείο αυτό σύντομα διαλύθηκε αφού όπως γράφει ο Λάμπης Πλακίδας σε άρθρο του για τα προβλήματα του κλάδου στον «Ριζοσπάστη», *στάθηκε αδύναμο στα χτυπήματα των εργοδοτών, μεσιτών και της αστυνομίας*²⁰.

Την ίδια περίπου περίοδο ιδρύονται στην Ικαρία εργατικά συνδικάτα και άλλων κλάδων, το σωματείο λιμενεργατών Ευδήλου, σωματείο Λεμβούχων Ευδήλου, σωματείο Φορτοεκφορτωτών Ευδήλου των οποίων η δράση ήταν βραχύβια καθώς η κυβερνητική καταστολή ήταν άμεση. Επίσης βρίσκουμε τεκμήρια για την ίδρυση αγροτικών συνεταιρισμών, την ύπαρξη σωματείου Τ.Τ.Τ. και την δράση του Εργατικού Συλλόγου Ικαρίας.²¹

Τον Ιούνιο του 1936 θα απασχολήσει το νησί η απεργία διαρκείας (τουλάχιστον 19 ημερών) των 200 εργατών οδοποιίας, διεκδικώντας αύξηση του ημερομίσθιου και δωρη εργασία. Αλληλέγγυοι σ' αυτόν τον αγώνα στάθηκαν πολλοί επαγγελματίες και έμποροι κλείνοντας σε αρκετές περιπτώσεις τα μαγαζιά τους, ενώ πολλοί ήταν αυτοί που υπέγραψαν κείμενο συμπαράστασης στον αγώνα τους. Η Εργατική Βοήθεια του νησιού ενίσχυσε οικονομικά όλους τους απεργούς με 5-10 δραχμές και τους παρείχε συσσίτιο.²² Οι κρατικές αρχές μήνυσαν 60 από τους απεργούς και τους απέπεμψαν στο Μονομελές δικαστήριο της Σάμου με την κατηγορία ότι *«μεταχειριζόμενοι βίαν και χειροδικίαν δια να εξαναγκάσουν τους εργολάβους να αλλάξουν τας ώρας εργασίας»*²³

Από τις αρχές του 1932 επιβάλλονται απαγορεύσεις στην μετακίνηση αγωνιστών αγροτών, κατάσχεται ο εργατικός τύπος, άρεται το απόρρητο στην αλληλογραφία και παρατηρούνται μαζικές εισοδοι της χωροφυλακής σε χωριά. Τα μέλη του ΚΚΕ Σπανός, Μπουρνάς, Κουτούφαρης, και Καρίμαλης, δίνουν το παρόν στην χωροφυλακή δύο

¹⁹ Εφ. Ριζοσπάστης, «Η οργάνωση των ξυλανθρακεργατών και η αντίδραση της κλίκας του Τσαντίρη», 23 Ιανουαρίου 1930, σελ. 3.

²⁰ Εφ. Ριζοσπάστης, «Οι εργάτες ξυλανθράκων σκλάβοι των εμπορών και κεχαγιάδων», 1 Ιουνίου 1933, σελ. 4.

²¹ Χρήστος Μακκάς, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, Αθήνα 1981, σελ. 42.

Εφ. Ριζοσπάστης, «Οι εργάτες ξυλάνθρακα σκλάβοι των εμπορών», 1 Ιουνίου 1933, σελ. 4.

²² Εφ. Ριζοσπάστης, *Η απεργία των εργατών οδοποιίας στην Ικαρία*, 21 Ιουνίου 1936, σελ. 5.

Εφ. Ριζοσπάστης, *Η απεργία της Ικαρίας*, 15 Ιουνίου 1936

²³ Εφ. Ριζοσπάστης, 60 μηνύσεις κατά απεργών της Ικαρίας, 28 Ιουνίου 1936, σελ. 5.

φορές την μέρα.²⁴ Λίγους μήνες αργότερα οι τρεις τελευταίοι θα εξοριστούν στους Παξούς.²⁵ Από έρευνα στον τύπο της εποχής προκύπτουν δεκάδες εκτοπίσεις κατοίκων του νησιού (Φυλακές Αίγινας, Σύρου, Σάμου, Σίκινο, Φολέγανδρο, Ανάφη, Παξοί κ.α.) που συμμετείχαν στο εργατικό και λαϊκό κίνημα ενώ και το νησί αποτέλεσε τόπο εκτοπίσεων κυρίως κατά το έτος 1935.

Το καλοκαίρι του 1932 κάτοικοι του νησιού διαμαρτυρήθηκαν για τις αστυνομικές αυθαιρεσίες με την χωροφυλακή να πυροβολεί κατά του πλήθους με αποτέλεσμα τον σοβαρό τραυματισμό ενός μέλους του ΚΚΕ.²⁶

Σε άρθρο στον Ριζοσπάστη της 21ης Μαρτίου 1933 καλύπτεται η δίκη 15 Ικαριωτών από τα δικαστήρια της Σάμου που έγινε σε τέσσερις συνθέσεις. Στην πρώτη δίκη κατηγορούμενοι ήταν έξι κάτοικοι από τις Ράχες (Κόχυλας, Κουκής, Φάκαρος, Καττές, Κούβδος, Σχίζας) για βίαιη απελευθέρωση κρατούμενου. Στην δεύτερη δίκη οι κατηγορούμενοι (Ξηρός, Πίττακας, Σπανός) είχαν συλληφθεί διότι είχαν οργανώσει διαμαρτυρία για την βίαιη στάση της αστυνομίας ενάντια σε γυναίκες. Στην τρίτη δίκη η κατηγορία ήταν η υποκίνηση ανατροπής του πολιτεύματος (Πατλάκας, Γιαννίκος, Λάκκας) και η τέταρτη δίκη (Πίττακας, Μάζαρης, Μουρσελάς) διότι κομμουνιστές της Μεσαριάς προσπάθησαν να «προσηλυτίσουν» νέους αγρότες και να τους οργανώσουν στο κίνημα. Οι ποινές για τους παραπάνω ήταν συνολικά 55 μήνες φυλάκισης και εκτοπίσεις.²⁷

Τον Απρίλιο του 1933 βρίσκουμε αρκετές αναφορές για τον Γιάννη Σαλλά, μετέπειτα ηγέτη της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (ΑΣΟ) και Πολιτικό Επίτροπο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στη Σάμο. Στη σχετική αρθρογραφία αναφέρεται ότι συνελήφθη διότι διακινούσε την εφημερίδα του Κομμουνιστικού Κόμματος, αλλά οι σύντροφοί του με «δυναμική» απάντηση τον απελευθέρωσαν. Το ίδιο διάστημα καταγγέλλεται ότι ο εργολάβος των λιμενικών έργων Ευδήλου δεν τον δέχτηκε να εργαστεί επειδή όπως του είπε είναι κομμουνιστής.²⁸ Τον Απρίλιο η χωροφυλακή συλλαμβάνει 9 κομμουνιστές από το χωριό Φραντάτο οι οποίοι καταδικάζονται σε φυλάκιση (Κοσμάς Λεσσές, Δημήτρης Μάζαρης, Σίμος Γεράκης, Αποστόλης

²⁴ Εφ. Ριζοσπάστης, 30 Μαρτίου 1932, σελ. 1.

²⁵ Εφ. Ριζοσπάστης, «Οι εξόριστοι δίχως ψωμί και νερό κινδυνεύουν να πεθάνουν», 9 Ιουνίου 1932, σελ. 1.

²⁶ Εφ. Ριζοσπάστης, «Η Κυβέρνηση Παπαναστασίου δολοφονεί τους εργάτες», 1 Ιουνίου 1932, σελ. 2.

²⁷ Εφ. Ριζοσπάστης, «Το ταξικό δικαστήριο Σάμου καταδίκασε σε βαριές ποινές του συντρόφους Ικαρίας, 21 Μαρτίου 1933, σελ. 4.

²⁸ Εφ. Ριζοσπάστης, 22 Απριλίου 1933, σελ. 5.

Εφ. Ριζοσπάστης, «Τραυματίστηκαν 6 εργάτες στα λιμενικά έργα Ικαρίας», 18 Απριλίου 1933, σελ. 5.

Μαυρογιώργης, Χρήστος Πίττακας, Αποστόλης Τσαπαλιάρης, Κωνσταντίνος Τσουνής, Κωνσταντίνος Σαλλάς και Ιωάννης Βατούγιος) με την κατηγορία της «οργάνωσης κομμουνιστικού κινήματος» και κόψιμο των τηλεφωνικών καλωδίων ενώ καταζητούνται ακόμη επτά αναμεσά τους και ο Γιάννης Σαλλάς (Ι. Σαλλάς, Μ. Μάζαρης, Γ. Τσαπαλιάρης, Χ. Κάνδιας, Κ. Κάνδιας, Σ. Χαλβιάς).²⁹ Τον Μάρτιο του 1934 ο Σαλλάς τραυματίζεται από πυρά αστυνομικού σε καταδίωξη για ανεξόφλητους φόρους.³⁰

Πλούσια δράση ανέπτυξε στην Ικαρία η Εργατική Βοήθεια. Οι συνθήκες παρανομίας (ή «νομιμοπαρανομίας») στις οποίες δρούσε το ΚΚΕ ανέδειξαν επιτακτικά την ανάγκη σύστασης νόμιμων μαζικών οργανώσεων, που θα λειτουργούσαν α) ως πόλοι συσπείρωσης και συντονισμού της πάλης των λαϊκών μαζών, και β) ως μηχανισμοί άμυνας στην αστική επιθετικότητα.³¹ Σκοπός λοιπόν, της Εργατικής Βοήθειας ήταν η «*συνένωση όλων των στρωμάτων τα οποία υφίστανται την αντίδραση, το φασισμό, τη γενική τρομοκρατία στη διεξαγωγή του αγώνος εναντίον των μορφών της αστικής κυριαρχίας*». ³² Ήταν η οργάνωση που στέκονταν αλληλέγγυα στους διωκόμενους, για την δράση τους, αγωνιστές. Έβρισκε οικονομικούς ενισχυτές, οργάνωνε οικονομικές εξορμήσεις, συνέλεγε τις συνδρομές των μελών της, συγκέντρωνε τρόφιμα και ρουχισμό και μέσω της εφορευτικής επιτροπής της κατένειμε την βοήθεια. Η Εργατική Βοήθεια έχοντας αποστολή την ταξική αλληλεγγύη, πλήρωνε την νομική κάλυψη των διωκόμενων, τα δικαστικά έξοδα, την διατροφή, μέσω του δικτύου των οργανώσεων της κινητοποιούσε τις τοπικές κοινωνίες στα μέρη που δικάζονταν οι υπόδικοι και συμπαραστέκονταν στις αίθουσες των δικαστηρίων. Συνέβαλε, τέλος, συχνά σε αποδράσεις ή φυγαδεύσεις αγωνιστών από τους τόπους εξορίας και τις φυλακές. Πάγιο αίτημα της Εργατικής Βοήθειας ήταν η γενική και άνευ όρων αμνήστευση των διωκόμενων. Βρίσκουμε πολλές αναφορές για την δράση των ομίλων της Εργατικής Βοήθειας Ικαρίας. Έχουμε στην διάθεση μας φωτογραφικό τεκμήριο από μαζική χοροεσπερίδα για την συλλογή χρημάτων της Ε.Β. του χωριού Δρούτσουλας όπου συμμετέχουν και γυναίκες.³³ Με συλλογή υπογραφών, κινητοποιήσεις και διαβήματα

²⁹ Εφ. Ριζοσπάστης, «Στην Ικαρία η τρομοκρατία και οι χαφιεδισμοί οργιάζουν», 26 Απριλίου 1933, σελ. 3.

Ριζοσπάστης, « Διαμαρτυρία των αγροτών Ικαρίας;», 9 Μαΐου 1933

Ριζοσπάστης, « Στις 8 του Ιούνη δικάζονται οι 9 εργάτες», 2 Ιουνίου 1933, σελ. 3.

³⁰ Εφ. Ριζοσπάστης, «Η αντιφορολογική εξέγερση στην Ικαρία», 30 Μαρτίου 1934, σελ. 1.

³¹ Αναστάσης Ι. Γκίκας, *Ρήξη και Ενσωμάτωση*, σελ. 225.

³² Ο.π., σελ. 227.

³³ Συλλογικό έργο, *Γιάννης Σαλλάς (1909-1949)*, Τιμητική έκδοση από πατριώτες και φίλους, Αθήνα 1998, σελ. 11.

στο Υπουργείο Εσωτερικών έγιναν προσπάθειες να ανακοπεί το εντεινόμενο κλίμα φόβου που είχε πάρει τρομακτικές διαστάσεις. Ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που οι όμιλοι της Ικαρίας εμπόδισαν τον απόπλου πλοίων με συλληφθέντες αγωνιστές που τους οδηγούσαν στα δικαστήρια ή τις φυλακές της Σάμου και της Σύρου. Επίσης, βρίσκουμε και περιπτώσεις που μέλη της Ε.Β. Ικαρίας περιποιόντουσαν τα χωράφια εξόριστων συντρόφων τους³⁴, ενίσχυαν οικονομικά τα τις οικογένειες των διωκόμενων και κάλυπταν τις εξαγοράσιμες ποινές. Τον Φεβρουάριο του 1934, η Εργατική Βοήθεια Ικαρίας απαριθμούσε περί τα 300 μέλη.³⁵

Η περίοδος του μεσοπολέμου αποτελεί, αναμφισβήτητα, περίοδο ανόρθωσης του ελληνικού καπιταλισμού. Με εξαίρεση την κάμψη στις ελληνικές εξαγωγές το διάστημα 1929-1936 λόγω της διεθνούς οικονομικής ύφεσης, η ελληνική οικονομία παρουσιάζει σταδιακή άνοδο. Βασική πηγή εσόδων στα οικονομικά του ελληνικού Κράτους εκτός των άλλων, είναι και η φορολογία. Άνιση και δυσβάστακτη για τα χαμηλά λαϊκά στρώματα, σε σχέση με την προπολεμική είχε αυξηθεί κατά 37 φορές. Η καπιταλιστική άνοδος στην Ελλάδα δεν συνοδεύεται και από αντίστοιχη άνοδο του βιοτικού επιπέδου των εργατών και αγροτών. Ανάμεσα στα αιτήματα που διεκδίκησε το εργατικό και αγροτικό κίνημα για κοινωνική δικαιοσύνη ήταν και η ελάφρυνση ακόμα και η κατάργηση των υπέρογκων φορολογικών βαρών. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν το άγριο ανθρωποκυνηγητό που εξαπέλυε η χωροφυλακή, η οποία ήταν επιφορτισμένη να εισπράττει τα εντάλματα πληρωμής, σ' αυτούς που αδυνατούσαν να πληρώσουν. Το 1934 οι κάτοικοι Ραχών με κινητοποιήσεις κατόρθωσαν να διώξουν το παράρτημα της αγορανομίας από την περιοχή τους που είχε καταφθάσει για την είσπραξη φόρων με πολλούς κομμουνιστές της περιοχής να φυλακίζονται γι' αυτήν την κινητοποίηση, ενώ περιγράφονται και περιπτώσεις που δεκάδες κάτοικοι των χωριών έβρισκαν προσωρινό καταφύγιο στο βουνό για τα διαστήματα που εισπράκτορες συνοδευόμενοι από την χωροφυλακή επισκέπτονταν τις περιοχές τους για να φοροεισπράξουν.³⁶ Το ΚΚΕ παράλληλα ανακοίνωνε, «...ο σωστός δρόμος είναι να ξεσηκωθούμε όλοι, και βγάζοντας επικεφαλής μας Επιτροπή Αγώνος να διώξουμε τους φορατζήδες».³⁷

³⁴ Εφ. Ριζοσπάστης, « Οι εργαζόμενοι δεν αφήνουν αβοήθητους τους φυλακισμένους αγωνιστές», 7 Νοεμβρίου 1932, σελ. 5

Εφ. Ριζοσπάστης, «Η αλληλεγγύη της αγροτιάς στους αγωνιστές μας», 14 Μαρτίου 1934, σελ. 3.

³⁵ Εφ. Ριζοσπάστης, «Σκηνοθετημένη δίκη ενάντια στην Ε.Β. Ικαρίας», 1 Μαρτίου 1934, σελ. 5.

³⁶ Εφ. Ριζοσπάστης, «Ας προσέξουν οι φτωχοί αγρότες», 19 Ιανουαρίου 1934, σελ. 3.

³⁷ Εφ. Ριζοσπάστης, «Άγριο φοροκυνηγητό στην Ικαρία», 5 Μαρτίου 1934, σελ. 3.

Στις 26 Μαρτίου 1934 με αφορμή τον τραυματισμό του Σαλλά κάτοικοι από τα χωριά της περιφέρειας Ευδήλου συγκεντρώνονται στο χωριό Κάμπος διαμαρτυρόμενοι για τους δυσβάσταχτους φόρους και τις αστυνομικές αυθαιρεσίες αποκλείοντας τον δρόμο προς το λιμάνι. Στο σημείο καταφθάνει σύσσωμη η αστυνομική δύναμη του νησιού ενισχυμένη από παρακρατικούς και επιτίθεται για να διαλύσει τη συγκέντρωση. Ακολουθούν άγριες συγκρούσεις που διήρκησαν αρκετές ώρες. Στο τέλος της ημέρας η χωροφυλακή είχε συλλάβει 14 από τους διαδηλωτές. Οι κινητοποιήσεις συνεχίστηκαν και τις επόμενες μέρες. Οι συλληφθέντες, Σίμος Γεράκης, Αρίστος Καμπούρης, Θεοδ. Σταυρινάδης (κοινοτικοί σύμβουλοι Δάφνης), Γεώργιος Σταυρινάδης (γραμματέας κοινότητας Δάφνης), Κοσμάς Λεσσές (κοινοτικός σύμβουλος Φραντάτου), Χρυσόστομος Μαυρογιώργης, Θωμάς Γεράκης, Βασίλης Σπανός, Θεόφιλος Γέμελας, Χρ. Πίττακας, Γιάννης Βατούγιος, Τ. Πλακίδας, Σ. Κουντούπης, Π. Καρναβάς κατηγορήθηκαν για στάση, για απόπειρα καταλήψεως της Αρχής και για παράβαση του ιδιώνυμου. Η δίκη έγινε στις 29 του ίδιου μήνα στη Σάμο καταδικάζοντας 13 από τους συλληφθέντες σε συνολικά 14 χρόνια φυλάκισης.³⁸

Στις Κοινοτικές εκλογές του 1934 το ΚΚΕ εκλέγει 2 κοινοτικούς συμβούλους στην κοινότητα Ραχών, 2 στην κοινότητα Φραντάτου, έναν σύμβουλο στην κοινότητα Περδικίου και στην κοινότητα Δάφνης κερδίζει την πλειοψηφία εκλέγοντας πέντε από τους συνολικά έξι συμβούλους.³⁹ Με αφορμή τα επεισόδια του Μαρτίου και τις συλλήψεις, η εκλογή του κοινοτικού συμβουλίου Δάφνης ακυρώθηκε και διατάχθηκε η επανάληψή τους με τα ψηφοδέλτια του ΚΚΕ να εκλέγουν ίδιο αριθμό συμβούλων.⁴⁰ Αντιστοίχως, στις βουλευτικές εκλογές που διεξήχθησαν το 1932, 1933, 1935 και 1936 τα ποσοστά της αριστεράς στο νησί ξεπερνούσαν τα ποσοστά που ελάμβανε στην επικράτεια.⁴¹

³⁸ Εφ. Ριζοσπάστης, «Η αντιφορολογική εξέγερση στην Ικαρία», 30 Μαρτίου 1934, σελ. 1, 2.

³⁹ Εφ. Ριζοσπάστης, «Κόκκινα Συμβούλια», 13 Μαρτίου 1934, σελ. 3.

⁴⁰ Εφ. Ριζοσπάστης, «Οι αγρότες Ικαρίας εκδηλώνουν την πίστη τους στο Ε.Μ.» 27 Απριλίου 1934, σελ. 3.

⁴¹ **Εκλογές 1932:** Ψηφίσαντες 2.067 Άκυρα 12, Κόμμα Φιλελευθέρων 755 (36,7%), Κόμμα Λαϊκών 399(19,4%), Προοδευτικοί 29 (1,4%), Αγροτικό & Εργατικό Κόμμα (Παπαναστασίου) 699 (34%), Ενιαίο Μέτωπο Εργατών Αγροτών 173 (8,4%).

Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1932.

Εκλογές 1933: Ψηφίσαντες 1.954 Άκυρα 17(στη διάθεσή μας έχουμε μόνο τους σταυρούς προτίμησης ανά συνδυασμό, Λαϊκό Κόμμα (Χατζηδάκης Εμμ. 804, Βλιάμος Νικ. 781, Κώνστας Επ. 637), Εθνικός Συνασπισμός (Σοφούλης Θεμ. 876, Ιγγλέσης Σωκ. 873, Ηλιάδης Εμμ. 810), Ενιαίο Μέτωπο (Μανωλέας Εμμ. 178, Γιαγιάς Ι. 235) Μεμονωμένοι (Παπαϊωάννου Κων. 0, Τσαντίρης Γ.42, Κράτσας Εμμ 163).

Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1933.

Εκλογές 1935: Ψηφίσαντες 1.527 Άκυρα: 111, Κόμμα Λαϊκών 743 (52,4)%, Κόμμα Βασιλοφρόνων 390 (27,5%), Ενιαίο Μέτωπο 283 (19,98%).

Στατιστική των εκλογών Εθνικής Συνέλευσης της 9^{ης} Ιουνίου 1935.

Στις 4 Αυγούστου 1936 κηρύχθηκε σ' όλη την επικράτεια στρατιωτικός νόμος από τον βασιλιά Γεώργιο Γκλύξμπουργκ και το στρατηγό Ιωάννη Μεταξά, ο οποίος είχε κατορθώσει να αναρριχηθεί στην πρωθυπουργία της χώρας με την ψήφο εμπιστοσύνης όλων των αστικών κομμάτων, εξαιρέσει του Α. Παπαναστασίου, του Α. Μυλωνά και του Γ. Παπανδρέου. Η δικτατορία κηρύχθηκε λίγες ώρες πριν την πανεργατική πανελλαδική απεργία που είχαν προκηρύξει η συντηρητική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας και η κομμουνιστική Ενωτική Συνομοσπονδία, με κύριο αίτημα να μην εφαρμοστεί το διάταγμα «περί υποχρεωτικής διαιτησίας» στις εργατικές διαφορές, το οποίο είχε ψηφιστεί στις 21 Ιουλίου. Ακολουθούν διάφορες κατά τόπους κλαδικές απεργίες στις βιομηχανικές περιοχές, Λαύριο, Πειραιά και αλλού με συμπλοκές. Είχαν προηγηθεί τα αιματηρά επεισόδια, που σημειώθηκαν στη Θεσσαλονίκη, τον Μάη του ίδιου έτους, κατά τη διάρκεια διαδήλωσης απεργών καπνεργατών καθώς και αλλεπάλληλες απεργίες και κινητοποιήσεις άλλων εργατών, βιοτεχνών κ.α. Έτσι λοιπόν, το βράδυ της 4^{ης} Αυγούστου αναστέλλονται τα άρθρα 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 και 95 του Συντάγματος με τη δικαιολογία ότι ο κομμουνισμός απειλεί να αιματοκυλήσει την χώρα. Συγχρόνως, ανασχηματίζεται η κυβέρνηση και συλλαμβάνονται ορισμένοι πολιτικοί των αστικών κομμάτων και χιλιάδες κομμουνιστές διώκονται και εκτοπίζονται.⁴²

Οι μαζικές συλλήψεις συνεχίστηκαν σε όλη τη διάρκεια της δικτατορίας. Χιλιάδες κομμουνιστές, αντιφασίστες και δημοκράτες, εξορίστηκαν και φυλακίστηκαν. Οι περισσότεροι μάλιστα από αυτούς πέρασαν από βασανιστήρια. Η δικτατορία δε δίστασε να προχωρήσει και στη φυσική εξόντωση ορισμένων από αυτούς.

Τα αρχεία του τότε Υφυπουργείου Δημοσίας Ασφαλείας αποκαλύπτουν πως η δικτατορία θεωρούσε τους κομμουνιστές πρωτεργάτες στη συγκρότηση αντιδικτατορικών μετώπων και αντιφασιστικών νεολαιίστικων και εργατικών ενώσεων, που είχαν αρχίσει να δημιουργούνται- και αυτό την ανησυχούσε πολύ σοβαρά. Ένα από τα γνωστότερα μέσα καταπολέμησης του ΚΚΕ από το μεταξικό καθεστώς υπήρξε ο εξαναγκασμός πολλών κομμουνιστών και δημοκρατικών πολιτών να υπογράψουν «δηλώσεις μετάνοιας», με σκοπό «οι δηλούντες, εκτιθέμενοι εις την

Εκλογές 1936: Ψηφίσαντες 2.513 Άκυρα: 9, Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση: 396 (15,8%), Λαϊκό Κόμμα 103 (4,1%), Κόμμα Ελευθεροφρόνων 201 (8%), Κόμμα Φιλελευθέρων 1.431 (57,1%), Παλλαϊκό Μέτωπο 373 (14,9%).

Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 26^{ης} Ιανουαρίου 1936.

⁴² Απόστολος Ε, Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία 1204- 1985*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2000, σελ. 404-405.

δημοσιότητα διά του τύπου, να δεσμεύονται ηθικώς και να καθίστανται έναντι των συντρόφων των ύποπτοι». Το Υφυπουργείο Ασφάλειας, με εμπιστευτικές εγκυκλίους του, καθόριζε τους τρόπους με τους οποίους μπορούσε η αντιδικτατορική δράση να εξουδετερωθεί, κυρίως, μέσα στις ένοπλες δυνάμεις και τους δημόσιους υπαλλήλους. Η δικτατορία είχε κηρύξει σε διωγμό και την προοδευτική σκέψη, ψηφίζοντας ειδικά το νόμο «περί διώξεως του κομμουνισμού». Με βάση το νόμο αυτό, κήηκαν σε πλατείες της Αθήνας και άλλων ελληνικών πόλεων πολλά προοδευτικά βιβλία κατά το χιτλερικό πρότυπο. Επέβαλε αυστηρή λογοκρισία στον τύπο και απαγόρευσε όλες τις προοδευτικές εφημερίδες και περιοδικά. Εκτός από το *Ριζοσπάστη*, απαγόρευσε την *Ανεξαρτησία*, τον *Ελεύθερο Άνθρωπο*, την *Ελεύθερη Γνώμη* κ.α. Η δικτατορία ψήφισε, επίσης, το νόμο 375 «περί κατασκοπείας». Ο περιβόητος αυτός νόμος λειτούργησε και κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, καθώς και στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, με αποτέλεσμα πολλοί να καταδικαστούν από τα στρατοδικεία σε ισόβια δεσμά, αλλά και σε θάνατο.⁴³

Σύμφωνα με την μαρτυρία του Γιώργου Λομβαρδα, το 1937, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου μάζεψε σχεδόν όλους τους κομμουνιστές της Ικαρίας και τους πέρασε από δίκη που έγινε στο γυμνάσιο του Αγίου Κηρύκου. Πιθανόν, πρόεδρος του δικαστηρίου-επιτροπής να ήταν ο νομάρχης Σάμου. Λίγες μέρες νωρίτερα, οι υπόδικοι κομμουνιστές είχαν προσαχθεί στον σταθμό χωροφυλακής Αγίου Κηρύκου ώστε να τους αποσπαστούν δηλώσεις μετάνοιας.⁴⁴ Δεν έχουμε στοιχεία για την εξέλιξη της δίκης, ωστόσο η έλευση της Κατοχής βρήκε δεκάδες Ικαριώτες σε τόπους εξορίας και φυλακές.

Στην παράνομη, χειρόγραφη εφημερίδα «*Λαοκρατία*»- όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Σάμου- Ικαρίας, στο φύλλο της 27^{ης} Ιούνη 1938, δημοσιεύεται η τρισέλιδη απόφαση της Περιφερειακής Συνδιάσκεψης της Κ.Ο. Σάμου Ικαρίας με τον τίτλο, «*Ας ριχτούμε στη δουλειά για το ξεσήκωμα του Λαού της επαρχίας μας ενάντια στη μοναρχοφασιστική δικτατορία*». Η Συνδιάσκεψη εκτιμάει πως η κυβέρνηση Μεταξά δεν έχει βρει λαϊκή ανταπόκριση στην περιφέρεια Σάμου-Ικαρίας, καθώς, «...οι ψυχρές και απόμαζες υποδοχές που γίνονται στους αντιπροσώπους της δικτατορίας (Νομάρχη, Υπουργούς κλπ) απ' το λαό της επαρχίας μας, οι αποτυχίες όλων των φασιστικών γιορτών και παρελάσεων, οι καθημερινές ζωηρές

⁴³ Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008, σελ. 308-311.

⁴⁴ Γιώργος Πελ. Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, Αθήνα 2008, σελ. 35-36.

συζητήσεις και ζυμώσεις που γίνονται παντού , οι κινητοποιήσεις με υπομνήματα τηλεγραφήματα, διαμαρτυρίες, επιτροπές, ομαδικές παρουσιάσεις, συγκεντρώσεις κλπ, δείχνουν ότι και στην επαρχία μας φουντώνει η αντιδικτατορική κίνηση του Λαού»⁴⁵.

Φαίνεται πως αρκετοί κομμουνιστές στη Σάμο- Ικαρία, στα μέσα του 1938, παραμένουν ασύλληπτοι και φαίνεται να θέτουν ως στόχο την ανοιχτή σύγκρουση με το καθεστώς. Αποφασίστηκε λοιπόν, «η οργάνωση να καταπιαστεί συστηματικά με το ξεσκέπασμα της δημαγωγίας διαφωτίζοντας τους εργαζόμενους της περιφέρειας μας για την πολιτική του μοναρχοφασισμού, ξεσκεπάζοντας ένα προς ένα τα αντιλαϊκά μέτρα και έργα της κυβέρνησης. Επίσης, αποφασιστικά να παλέψουμε ενάντια στη φασιστική τρομοκρατία, εναντίον σε κάθε τρομοκρατικό και ανελεύθερο μέτρο που παίρνεται, σύλληψη, εκτόπιση, φυλάκιση κλπ ενάντια στο στρατιωτικό νόμο, οργανώνοντας την μαζική παραβίασή του (ανοικτές μαζικές συζητήσεις στους δρόμους, καφενεία κλπ.) για την ελεύθερη λειτουργία των σωματείων, συλλόγων, συνεταιρισμών...»⁴⁶

Οι οργανώσεις και τα μέλη του ΚΚΕ, αν κι ως τη δικτατορία λειτουργούσαν ουσιαστικά ημιπαράνομα, δεν είχαν προετοιμαστεί οργανωτικά να αντέξουν μια μακρόχρονη βαθιά παρανομία. Γι' αυτό και η δικτατορία μπόρεσε να χτυπήσει επανειλημμένα την καθοδήγηση του κόμματος και πολλές οργανώσεις του. Παρά τα σκληρά χτυπήματα, το ΚΚΕ δεν έπαψε να υπάρχει και να δρα. Σε μια σειρά περιοχές και πόλεις της χώρας λειτουργούσαν κομματικές οργανώσεις. Με την σύλληψη όλων σχεδόν των μελών της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, που είχαν εκλεγεί στο 6^ο Συνέδριο (Δεκέμβρης 1935), προέκυψε η ανάγκη καθοδήγησης των οργανώσεων του. Για το σκοπό αυτό, μια ομάδα στελεχών του κόμματος που δεν είχε συλληφθεί, ανάμεσά τους και η Σταματία Βιτσαρά από την Ικαρία, συγκρότησαν ένα καθοδηγητικό κέντρο, υπό την καθοδήγηση του Νίκου Πλουμπίδη που βρισκόταν κρατούμενος στο σανατόριο «Σωτηρία». Η ομάδα θεωρούσε τον εαυτό της σαν νόμιμο συνεχιστή της Κεντρικής Επιτροπής και το πολιτικό όργανο που σχημάτισε έμεινε γνωστό σαν «Παλιά Κεντρική Επιτροπή». Είχε δικό της τυπογραφείο και έβγαζε τον παράνομο *Ριζοσπάστη*. Η δράση της συνεχίστηκε μέχρι τους πρώτους μήνες της Κατοχής⁴⁷. Την άνοιξη του 1938 είχε φανεί πως το καθεστώς Μεταξά είχε κάνει επίμονη και συστηματική παρακολούθηση των αντιδικτατορικών οργανώσεων και

⁴⁵ Εφ. «Λαοκρατία», όργανο της Π.Ε. της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Σάμου - Ικαρίας (παράνομη, χειρόγραφη), 27 Ιουνίου 1938, σελ. 2.

⁴⁶ Ο.π., σελ. 2.

⁴⁷ *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949*. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008, σελ. 320, 343.

κομμάτων, συλλαμβάνοντας πολλά στελέχη του κινήματος, βάζοντας σε λειτουργία νέες μέθοδοι δράσης ακόμα πιο αποτελεσματικές. Οι οργανώσεις Σάμου- Ικαρίας κατανοώντας την σημασία της παράνομης δράσης, αναφέρουν στην απόφαση της Συνδιάσκεψής τους, *«Να τηρούνται με τον πιο αυστηρό και σχολαστικό τρόπο τα συνωμοτικά μέτρα και η επαναστατική επαγρύπνηση, διαπαιδαγωγώντας τα μέλη μας πάνω στη συνωμοτικότητα, πρέπει να παίρνονται τα πιο αυστηρά μέτρα μέχρι διαγραφής για όσους την παραβιάζουν. Να δυναμώσει ο παράνομος μηχανισμός, να εξασφαλιστεί η λειτουργία του τεχνικού μηχανισμού, να εξασφαλιστούν συνδέσεις, σπίτια κλπ. Είναι αδύνατο να εξασφαλιστεί σωστή καθοδήγηση προς τους πυρήνες, αν οι Α.Ε. και οι πυρήνες δεν εξασφαλίσουν κατάλληλα μέρη (σπίτια κλπ)»*⁴⁸

Στο πλαίσιο της 4^{ης} ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ (Αύγουστος 1937), για την οργάνωση Λαϊκού Αντιδικτατορικού Μετώπου, η εφημερίδα των κομματικών οργανώσεων του ΚΚΕ Σάμου- Ικαρίας «Λαοκρατία» δημοσιεύει άρθρο που δίνοντας στίγμα προμηνύει τον τρόπο που θα δράσουν οι κομμουνιστές κατά τη Κατοχή, *«τη λύση μονάχα ο λαός οργανωμένος σε ένα κοινό Λαϊκό αντιδικτατορικό Μέτωπο δράσης και σε αδελφική συνεργασία με τον αντιδικτατορικό Στρατό μπορεί να την επιβάλλει. Για να θριαμβεύσει ο αγώνας του λαϊκού αντιδικτατορικού μετώπου, είναι ανάγκη να επεκταθεί σ' όλη τη Χώρα, σ' όλες τις επαρχίες και στο τελευταίο χωριό. Η δημιουργία του Λαϊκού Αντιδικτατορικού Μετώπου και στην επαρχία μας, αποτελεί σήμερα το κεντρικό καθήκον όλης της δουλειάς της οργάνωσής μας. Είναι ανάγκη με περισσότερο θάρρος και επιμονή να έρθουμε σε επαφή με ανθρώπους όλων των κομμάτων και όλων των οργανώσεων και με όλους τους ανθρώπους που μισούν τη δικτατορία και να προσπαθήσουμε να πραγματοποιήσουμε κοινό Λαϊκό Αντιδικτατορικό Μέτωπο στην επαρχία μας... Αν δεν μπορούμε να πραγματοποιήσουμε κοινή συνεργασία αμέσως με όλους, πραγματοποιούμε με όσους μπορούμε χωρίς να σταματήσουμε τις προσπάθειες για την συμμετοχή και των άλλων. Οι προσπάθειες για Λαϊκό Μέτωπο δεν πρέπει να στρέφονται προς τα στελέχη μονάχα αλλά κυρίως προς τις μάζες των διαφόρων κομμάτων και οργανώσεων»*.⁴⁹

⁴⁸ Εφ. «Λαοκρατία» (παράνομη, χειρόγραφη), 27 Ιουνίου 1938, σελ. 3.

⁴⁹ Εφ. «Λαοκρατία», 27 Ιουνίου 1938, σελ. 2.

Ενότητα Α΄ - Κατοχή

2.1 Έναρξη της Κατοχής

Στις 29 Απρίλη 1941 αναλαμβάνει η πρώτη διορισμένη κατοχική κυβέρνηση της Ελλάδας με πρωθυπουργό τον αντιστράτηγο Γεώργιο Τσολάκογλου. Με την κατάρρευση των μετώπων αρχίζουν να επιστρέφουν στο νησί με ότι μέσο βρίσκουν οι Ικαριώτες στρατιώτες. Τις μέρες αυτές κυκλοφορούσε στην Ικαρία η φήμη πως θα καταφθάσουν από τα Δωδεκάνησα οι Ιταλοί. Ένα πρωινό διαδόθηκε στον Άγιο Κήρυκο πως από ώρα σε ώρα καταφτάνουν, επικράτησε πανικός. Πολλοί έτρεξαν στα μπακάλικα να προμηθευτούν ότι μπορούσαν και προλάβαιναν, τα ράφια των καταστημάτων κυριολεκτικά άδειασαν. Ο διοικητής της χωροφυλακής κατέβηκε στο λιμάνι με το πιστόλι στο χέρι και καλούσε τον κόσμο να διαλυθεί και τα καταστήματα να κλείσουν αλλιώς θα πυροβολούσε.⁵⁰

Το μεσημέρι του Σαββάτου 10 Μαΐου, αποβιβάζεται στο λιμάνι της πρωτεύουσας ερχόμενη από την Πάτμο, μια ιταλική τορπιλάκατος αποβιβάζοντας μικρή ιταλική δύναμη. Ένας ελληνόφωνος караμπινιέρος πριν ακόμα αποβιβαστεί φώναζε στον κόσμο να καλέσει τον πρόεδρο της κομόπολης. Την άλλη μέρα κατέπλευσε και άλλο σκάφος που αυτή τη φορά αποβίβασε Γερμανούς στρατιώτες της 18^{ης} Μεραρχίας. Είχε προηγηθεί μια μέρα πριν, η απόβαση διακοσίων πενήντα περίπου Γερμανών στον Αρμενιστή, τον βορειοδυτικό ορμίσκο που βρίσκεται απέναντι από την Χίο. Από αυτό το σημείο ξεκίνησαν πεζοί ακολουθώντας τα μονοπάτια, με προορισμό τον Εύδηλο και από εκεί τον Άγιο Κήρυκο. Η συγκροτημένη και καλά προετοιμασμένη προέλαση των Γερμανών επανέφερε στην μνήμη των κατοίκων τις πολλές επισκέψεις στο νησί ξένων περιηγητών κατά το καλοκαίρι του 1938, οδηγώντας σε ασφαλή συμπεράσματα ότι ήταν Γερμανοί κατάσκοποι και χαρτογραφούσαν την περιοχή γι' αυτόν τον σκοπό.⁵¹ Διασχίζοντας οι Γερμανοί τα χωριά του νησιού κατάσχεσαν προμήθειες, τρόφιμα και ζώα.⁵² Φτάνοντας στην περιοχή του Αγίου Κηρύκου κατέλαβαν ξενοδοχεία, σπίτια και καταστήματα σκορπίζοντας τον φόβο. Ένας δάσκαλος πλησίασε αξιωματικό του γερμανικού στρατού διαμαρτυρόμενος για τις κατασχέσεις που έκαναν την προηγούμενη μέρα κατά την προέλασή τους, ο αξιωματικός υπερασπίστηκε τους

⁵⁰ Γιώργος Πελ. Λομβαρδός, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, Αθήνα 2008, σελ. 42.

⁵¹ Φίλιππος Μαυρογιώργης, *Αναμνήσεις Χρονικό*, Αθήνα, Έκδοση της εφ. «Νέα Ικαρία», 2007, σελ 33.

⁵² Anthony J. Papalas, *Rebels and Radicals*, Wauconda, Illinois USA, Bolchazy – Carducci Publishers, Inc., 2005 σελ. 158.

άντρες του λέγοντας ότι τα χτεσινά περιστατικά δεν μπορούν να θεωρηθούν κλοπή, αφού όλα τα τρόφιμα και τα αγαθά, ακόμα και τα φρούτα πάνω στα δέντρα θεωρούνται πλέον κτήσεις του τρίτου Ράιχ.⁵³

Νωρίτερα, την 8^η Μαΐου 1941, ο Νομάρχης Σάμου Σταμάτης Σπύρου, με εγκύκλιο δηλώνει ότι *“σήμερον ώραν δεκάτην πρωινή η νήσος Σάμος κατελήφθη υπό του Ιταλικού στρατού υπό την διοίκηση του υποναύαρχου Carlo Franchi. Ο στρατιωτικός διοικητής διαβεβαιού ότι θα σεβαστεί τα δικαιώματα των πολιτών και την ιδιοκτησία των και ότι θα διοικήσει μετά πολιτισμού και ευγενείας, η οποία διακρίνει το ιταλικό έθνος και επαξίως προς την γενναιότητα και ανδρείαν την οποίαν επέδειξαν οι Έλληνες στρατιώται εις τα πεδία των μαχών.”*⁵⁴ Λόγω γειτνιάσεως με τα Δωδεκάνησα, όπου βρίσκονταν υπό ιταλική κτήση, κυρίως της Πάτμου και της Λέρου, οι Γερμανοί άφησαν τη Σάμο, την Ικαρία και τους Φούρνους στην Ιταλική ζώνη επιρροής⁵⁵.

Η κατάληψη του νησιού δεν βρήκε απέναντί της καμία πράξη ενεργητικής αντίστασης εναντίον των κατοχικών δυνάμεων. Αυτό που παρατηρείται είναι η σχετικά ομαλή μεταβίβαση της τοπικής εξουσίας και εγκαθίδρυση των αρχών Κατοχής. Τα γεγονότα που συνέβησαν στην διοικητική έδρα του Νομού, τη Σάμο, είναι άξια αναφοράς καθώς όπως είναι επόμενο, έχουν άμεση συνάφεια με την επερχόμενη κατάσταση στην Ικαρία. Η στάση των εκπροσώπων της επίσημης κρατικής εξουσίας εν αναμονή άφιξης των κατοχικών δυνάμεων, καθώς και η σκιαγράφησή τους από τον Μητροπολίτη του Νομού Ειρηναίο είναι κατατοπιστική σχετικά με το τι θα ακολουθήσει.

Στις 23 Απρίλη του 1941, ο βασιλιάς Γεώργιος Β' και η τριών ημερών κυβέρνηση Τσουδερού, μετά την προέλαση των Γερμανικών στρατευμάτων στην ηπειρωτική Ελλάδα, αναχωρούν για την Κρήτη. Από εκεί, ο Νομάρχης Σάμου, Ικαρίας και Φούρνων, δέχτηκε τηλεγράφημα από τον Υπουργό Εσωτερικών Κ. Μανιαδάκη που του γνωστοποιούσε ότι η δικαιοδοσία του είναι πλέον διευρυμένη και προΐσταται των μονάδων ασφαλείας. Στα μελετήματά του, ο Μητροπολίτης Σάμου- Ικαρίας αναφέρει: *«Δυστυχώς τα πρόσωπα, τα οποία εξεπροσωπούν το Κράτος, δεν ήσαν εις πλήρην αρμονίαν προς τον κόσμον. Πλην του ναυτικού Διοικητή, ο Νομάρχης, ο Στρατιωτικός Διοικητής και ο Διοικητής της Χωροφυλακής ήταν πρόσωπα της δικτατορίας Μεταξά. Ο Νομάρχης Σταμάτιος Σπύρου, διοίκησε τον Νομό επί τρία περίπου χρόνια, με τρόπο*

⁵³ Ο.π. σελ 159.

⁵⁴ Εγκύκλιος Νομαρχίας Σάμου, Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες- Ικαρία.

⁵⁵ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, 1η έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1994, σελ 47-48.

που προκάλεσε γενική δυσφορία. Εκείνο που απέδειξε την μετριότητα του υποστηρίζει ο Ειρηναίος- «*υπήρξεν η κακή συμπεριφορά του προς εντίμους πολίτας της νήσου, διά τους οποίους έστησε δικαστήριο και τους οποίους ενήγαγε επί κομμουνισμό (...) τούτους, αφού εξητέλισε εις τα κρατητήρια και άφηκε τα όργανα της χωροφυλακής να προβαίνουν εις δαρμούς και άλλους εξευτελισμούς, τους εδίκασε ως πρόεδρος επιτροπής ασφαλείας και τους κατεδίκασεν εις υπερωρίας ανθρώως. Και ού μόνον αυτούς αλλά και μαθητάς γυμνασίου διαπομπέων επέβαλλε εις αυτούς ποινάς επί κομμουνισμό ενώπιον των καθηγητών και των γονέων, και ούτω ήπλωνε σκληρόν και ανελεύθερον πνεύμα της Κυβερνήσεως εν τη Κοινωνία, υπονομεύων την αξιοπρέπειαν και την τιμή του πολίτου».*

Για τον Στρατιωτικό Διοικητή του Νομού αντισυνταγματάρχη Πραξιτέλη Ιωαννίδη, ο Ειρηναίος περιγράφει πως «*...ωδηγήθη υπό του Νομάρχου Θεσσαλονίκης εις την Νήσον, όπου και διωρίσθη το πρώτον Δήμαρχος και ύστερον στρατιωτικός Διοικητής. Εσύρετο από τον Νομάρχην εις όλας τας ενεργείας του. Αναποφάσιτος, δήθεν ανήκων εις το σύστημα των ολοκληρωτικών Κρατών, χωρίς να εννοή τι νόημα έχει το σύστημα τούτο, ευρέθη Διοικητής των εμπέδων της Νήσου».*

Ο Διοικητής της Αστυνομίας ταγματάρχη Ιωάννης Μπάφας, υπήρξε έμπιστο πρόσωπο του υπουργού Κ. Μανιαδάκη. Και όπως αναφέρεται από τον Μητροπολίτη, «*Έκαμε περισσότερον πολιτικήν η όσον επέτρεπε η ιδιότης του ως οργάνου τάξεως. Έντευθεν και η λαϊκή δυσμένειαν εις την οποίαν περιέπεσε».*⁵⁶

Στο πολεμικό μέτωπο, οι Γερμανοί υποβοηθούμενοι από μονάδες του ιταλικού Ναυτικού, ολοκλήρωσαν με μεγάλη ταχύτητα την κατάληψη της Λήμνου, της Θάσου, της Σαμοθράκης της Μυτιλήνης και της Χίου. Ενώ στο δωδεκανησιακό αρχιπέλαγος, η «*Ιταλική Κτήση του Αιγαίου*» περιλάμβανε κατά την έναρξη του πολέμου 16 νησιά, που αποτελούσαν μέρος των Νοτίων Σποράδων, δηλαδή: Ρόδο, Καστελόριζο, Σύμη, Χάλκη, Τήλο, Νίσυρο, Κω, Κάλυμνο, Λέρο, Πάτμο, Λέβηθα, Λειψούς, Γαϊδουρονήσι (Αγαθονήσι), Αστυπάλεια, Κάρπαθο, Κάσο, καθώς επίσης και έναν αριθμό ασήμαντων άλλων νησίδων. Διοικείτο από έναν κυβερνήτη που έδρευε στη Ρόδο, και είχε και την Ανώτατη Διοίκηση των Ενόπλων Δυνάμεων (τηλεγραφική ονομασία “Egeomil”). Μετά την κατάληψη της Ελλάδας από τα στρατεύματα του Άξονα, η δικαιοδοσία της

⁵⁶ Ειρηναίος, Μητροπολίτης Σάμου – Ικαρίας, *Μελετήματα Διάφορα, Ιστορικά σελίδες Ιταλικής Κατοχής, Αναμνήσεις Μέσης Ανατολής - Διαλέξεις*, τόμος Γ', Αθήνα 1960, σελ. 8-12.

«Κυβερνήσεως της Ρόδου» επεκτάθηκε και στις Βόρειες Σποράδες (όπως αποκαλούσαν οι Ιταλοί τη Σάμο, την Ικαρία και τους Φούρνους) και στις Κυκλάδες.⁵⁷ Η παρουσία του «Κράτους της Κρήτης» δεν έγινε αισθητή με μοναδική εξαίρεση την χορηγία 20.000 λιρών (σ.σ. τούρκικων) για τις επισιτιστικές ανάγκες του Νομού που θα καλύπτονταν από την αγορά της Τουρκίας. Παρόλα αυτά, ενδείξεις πολεμικής δράσης στην Ανατολική Μεσόγειο δεν φαίνονταν παρά την παρουσία του βρετανικού στόλου.

Γενική διαπίστωση, κατά τον Ειρηναίο, ήταν ότι οι διοικούντες ανώτεροι υπάλληλοι του Κράτους, δεν στέκονταν στο ύψος των περιστάσεων. Σε σύσκεψη που συγκλήθηκε από τον Μητροπολίτη με τους «πρόκριτους» της τοπικής κοινωνίας τις ημέρες πριν από την εισβολή, αποφασίστηκε να μεταβεί επιτροπή στον στρατιωτικό διοικητή και να συστήσει στον Ιωαννίδη να αναλάβει αυτός την εξουσία του Νομού, αφού ούτως η άλλως ο στρατιωτικός νόμος είναι σε ισχύ, και δεύτερον να του επισημάνουν την προθυμία του λαού να βοηθήσει στην άμυνα του νησιού. Η επιτροπή, πράγματι επισκέφτηκε τον Ιωαννίδη, αλλά εκείνος με το άκουσμα της επιφόρτισης του με νέα καθήκοντα, άφησε να εννοηθεί ότι οι προτάσεις αυτές δεν μπορούν να υιοθετηθούν και να εφαρμοστούν.

Την επόμενη μέρα, 2 Μαΐου, ο Νομάρχης προσκάλεσε σε σύσκεψη στο Νομαρχιακό Μέγαρο, τον Ειρηναίο, τους διοικητές στρατού, ναυτικού, χωροφυλακής και πολίτες της Σάμου με σκοπό να συζητήσουν την επικείμενη κατάσταση. Στην σύσκεψη ο Νομάρχης ενημέρωσε για τις διευρυμένες εξουσίες που έλαβε από τον Υπουργό Εσωτερικών. Όλοι οι παρευρισκόμενοι συμφώνησαν στο να προταχθεί άμυνα σε όλο τον Νομό σε κάθε απόπειρα εισβολής αλλά οι υπεύθυνοι για την θωράκιση των νησιών του Νομού με ετερόκλητες και γενικόλογες τοποθετήσεις προσπάθησαν να εκβιάσουν τους υπόλοιπους συσκέπτοντες ώστε να αποφασίσουν την ματαίωση κάθε αμυντικού σχεδιασμού. Ωστόσο, η σύσκεψη έληξε με μια αόριστη απόφαση για προβολή άμυνας. Οι υπεύθυνοι των σωμάτων ασφαλείας δεν είχαν καταστρώσει κανένα σχέδιο θωράκισης⁵⁸, και διαδίδοντας ψευδής φήμες σχετικά με την κατάληψη γειτονικών νησιών τρομοκρατούσαν την κοινή γνώμη οδηγώντας την στην παραίτηση. Στις 4 Μαΐου, ο Πραξιτέλης Ιωαννίδης επισκέφτηκε τον Ειρηναίο ανακοινώνοντάς του την

⁵⁷ Υποναύαρχος Aldo Levi- Αντιναύαρχος Giuseppe Fioravanzo, *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Τόμος XVI, *Γεγονότα στο Αιγαίο μετά την ανακωχή*, Λέρος (Ρώμη 1972), Ιστορικό Γραφείο του Πολεμικού Ναυτικού, 1999, σελ. 3

⁵⁸ Aldo Levi- Giuseppe Fioravanzo, *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, σελ. 16.

σκέψη του ιδίου, του Νομάρχη και του διοικητή της χωροφυλακής Ιωάννη Μπάφα, πως θα έπρεπε να προτιμηθούν οι Γερμανοί κατακτητές αντί των Ιταλών και πρότειναν την δημιουργία επιτροπής που θα επιφορτιστεί να το εκφράσει στον υποπρόξενο της Γερμανίας και μέσω εκείνου να γίνει η πρόσκληση των Γερμανών προς κατάληψη του Νομού. Ο Μητροπολίτης με το άκουσμα της σκέψης τους, εξέφρασε την οδυνηρή του εντύπωση, και απάντησε στον στρατιωτικό διοικητή πως κανείς δεν δικαιούται να κάνει αυτή την ποταπή και επαίσχυντη σκέψη και πράξη, πολύ περισσότερο ο στρατιωτικός διοικητής. Η Κατοχή, είπε, θεωρείται μοιραία, εφόσον δεν είναι δυνατόν να αποκρουστεί ο εχθρός ενόπλως. Κάθε πρόσκληση του εχθρού, όμως, είναι πράξη προδοσίας. Την ίδια σκέψη, περί σχηματισμού επιτροπής και μεταβάσεως της στον Γερμανό υποπρόξενο, ανακοίνωσε την επόμενη μέρα και ο διοικητής της χωροφυλακής στον Ειρηναίο.⁵⁹ Ο ίδιος, στα γραπτά του, ξεχωρίζει την στάση του Ναυτικού διοικητή Ευάγγελου Γεωργόπουλου, ο οποίος δεν λάμβανε καμιά πρωτοβουλία και αποδοκίμαζε τις σκέψεις των περί πρόσκλησης των Γερμανών. Προσπαθούσε να συμβιβάσει τις αντιθέσεις μεταξύ του Μητροπολίτη και του Νομάρχη, αποβλέποντας στην περίσωση του εναπομείναντος κύρους της κρατικής μηχανής και των εκφραστών της στην τοπική κοινωνία. Από την άλλη, ο ρόλος του Ειρηναίου σαφώς αναβαθμισμένος, λαοφιλής, λόγω των δημοκρατικών του πεποιθήσεων και εξαιρετικά καλλιεργημένος ασκούσε μεγάλη επιρροή στον λαό της Σάμου και της Ικαρίας. Την επιρροή αυτή, προσπάθησε να οικειοποιηθεί τις παραμονές της Κατοχής, ο Νομάρχης πασχίζοντας να εκβιάσει την συγκατάθεση του Ειρηναίου μέσα από επίπλαστες και σκηνοθετημένες συσκέψεις και με απόπειρες δημιουργίας γνωμοδοτικών επιτροπών με επικεφαλής τον ίδιο και μέλος της και τον Μητροπολίτη. Θέλησε να επιμερίσει τις ευθύνες και κυρίως να ανυψώσει το κλονισμένο κύρος του, πόσο μάλλον, μετά την αποστολή τηλεγραφήματος-διαμαρτυρίας και πρότασης παύσης του Νομάρχη από τους προέδρους πολυάριθμων σωματείων του Νομού προς τον Πρωθυπουργό Εμμανουήλ Τσουδερό, για την αναβλητική στάση του την εν λόγω περίοδο⁶⁰. Ο αυξημένης σημασίας ρόλος του Ειρηναίου θα φανεί σε όλη την διάρκεια της Κατοχής με την ενέργειές του για την επίλυση των επισιτιστικών προβλημάτων του πληθυσμού, για τον μετριασμό των ποινών των συλληφθέντων πατριωτών, με την στήριξη που παρείχε στο ΕΑΜ- ΕΛΑΣ

⁵⁹ Ο.π. σελ. 19.

⁶⁰ Ο.π. σελ. 16.

και αργότερα με την ανακωχή των Ιταλών, όντας πρόεδρος της κυβερνητικής επιτροπής Σάμου- Ικαρίας.

Την 6^η Μαΐου, δύο μέρες πριν την ιταλική εισβολή, και ενώ είχαν ήδη καταληφθεί η Χίος και Μυτιλήνη, καταφθάνει από το Κουσάντασι της Τουρκίας στη Σάμο ο Υπουργός- Γενικός Διοικητής Νήσων Αιγαίου Π. Αργυρόπουλος. Μετά από κατ' ιδίαν συναντήσεις με τους εκπροσώπους της πολιτικής, στρατιωτικής και θρησκευτικής ηγεσίας του Νομού συγκάλεσε σύσκεψη με τους παραπάνω. Αφού τους ενημέρωσε σχετικά με την έκβαση του πολέμου και την διεθνή κατάσταση, θέλησε να μάθει αν υπάρχει δυνατότητα ανάπτυξης άμυνας. Η στρατιωτική δύναμη του Νομού ήταν το έμπεδο τάγμα Σάμου με διοικητή τον Πραξιτέλη Ιωαννίδη. Αριθμούσε 20 αξιωματικούς, όλοι τους έφεδροι παλιοί πολεμιστές της Μικράς Ασίας και 416 στρατιώτες. Ο οπλισμός τους ανεπαρκής, αποτελούνταν από 416 mannlicher, 31 οπλοπολυβόλα Hotchkiss και 5 πολυβόλα St. Étienne. Υποδιοικητής του τάγματος είναι ο ταγματάρχης Σανδαλής. Η δύναμη αυτή, σύμφωνα με τις διαταγές μπορούσε να ενισχυθεί από εθελοντές που φυσικά θα ήταν άοπλοι. Το διάστημα αυτό, με σήμα προς την Μυτιλήνη, την έδρα της στρατιωτικής διοίκησης του αρχιπελάγους, ζητούνται όπλα, και παραλαμβάνονται δύο- τρεις εκατοντάδες γκράδες, σχεδόν άχρηστοι.⁶¹ Ο Αργυρόπουλος δηλώνει: *«η Ελληνική Κυβέρνησις δεν φρονεί βεβαίως, ότι θα ηδύνατο να αντιταχθή σοβαρά άμυνα με τα πτωχά μέσα, τα οποία υπάρχουν εις την νήσο. Μόνον θα ήθελε να γίνη κάποια αντίστασις, ίνα εσώζετο το γόητρον της ιστορικής νήσου (...)*» και σχετικά με το ερώτημα του Ειρηναίου για την παντελή απουσία του Κράτους της Κρήτης ο Υπουργός απάντησε: *«Εάν το Κράτος της Κρήτης δεν έκαμε αισθητήν την εμφάνισιν εις τα ύδατα του Αιγαίου, τούτο προήλθεν εκ του γεγονότος ότι ήτο απορροφημένον εις την διάσωσιν των οπισθοχωρούντων συμμαχικών στρατευμάτων εκ της Πελοποννήσου, και ο συμμαχικός στόλος ήτα και είναι απασχολημένος με την επαγρύπνησιν περί της μη διαφυγής εχθρικών πλοίων μεταφερόντων πολεμικάς προμηθείας εις τον εχθρόν τον δρώντα εις το μέτωπον της Λιβύης (...)*»⁶²

Είχε προηγηθεί στις 21 Απριλίου το ακόλουθο έγγραφο προς την Βρετανική Κυβέρνηση μέσω του Βρετανού πρέσβη Palairet, που ανέφερε: *«Η Ελληνική Κυβέρνησις εκφράζουσα προς την Βρεταννικήν Κυβέρνησιν και τα γενναία αυτοκρατορικά στρατεύματα την ευγνωμοσύνην της διά την βοήθειαν που προσέφεραν*

Κώστας Ι. Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985, σελ. 9-10.

⁶² Ειρηναίος, Μητροπολίτης Σάμου – Ικαρίας, *Μελετήματα Διάφορα, Ιστορικάί σελίδες Ιταλικής Κατοχής, Αναμνήσεις Μέσης Ανατολής - Διαλέξεις*, τόμος Γ', Αθήνα 1960, σελ. 20-21.

εις την Ελλάδα διά την άμυναν αυτής κατά του αδίκου επιδρομέως, είναι συγχρόνως υποχρεωμένη να προβή εις τας ακολούθους δηλώσεις: Αφού διεξήγαγε επί εξ και πλέον μήνας νικηφόρον αγώνα εναντίον πολύ ισχυροτέρων εχθρικών δυνάμεων, ο Ελληνικός στρατός έφθασε τώρα σε σημείον εξαντλήσεως και επί πλέον ευρίσκεται τελείως εστερημένος μερικών μέσων απαιτήτων διά την συνέχισιν του πολέμου, ως είναι τα πυρομαχικά, τα μηχανοκίνητα οχήματα και τα αεροπλάνα, μέσων διά των οποίων άλλωστε ήτο ανεπαρκώς εφοδιασμένος από της ενάρξεως των εχθροπραξιών. Η κατάσταση αυτή των πραγμάτων καθιστά διά τους Έλληνας αδύνατον την συνέχισιν του αγώνος με πιθανότητα επιτυχίας και αφαιρεί κάθε ελπίδα, ότι θα δυνηθούν να παράσχουν βοήθειάν τινα εις τους ανδρείους Συμμάχους των. Ταυτοχρόνως, λαμβανομένης υπ' όψιν της σημασίας των Βρετανικών στρατευμάτων, της αεροπορίας που έχουν εις την διάθεσίν των και της επεκτάσεως του μετώπου το οποίον ηρωικώς υπερασπίζονται αυτοκρατορικές δυνάμεις, προκύπτει ότι έχουν ταύτα απόλυτον ανάγκην της βοήθειάς του Ελληνικού στρατού, άνευ της οποίας δεν θα ηδύναντο να παρατείνουν την αντίστασιν αυτών πέραν ολίγων ημερών.

Υπό τους όρους αυτούς, η συνέχισις του αγώνος, ενώ ουδέν δύναται να έχη ωφέλιμον αποτέλεσμα, θα είχε ως συνέπεια να επιφέρη την κατάρρευσιν του ελληνικού στρατού και την περιττήν αιματοχυσίαν εις τα συμμαχους δυνάμεις. Ως εκ τούτου η Βασιλική Κυβέρνησις είναι ηναγκασμένη να δηλώση, ότι πάσα περαιτέρω θυσία της βρετανικής εκστρατευτικής δυνάμεως θα ήτο ματαία και ότι η έγκαιρος υποχώρησις των από την ηπειρωτική Ελλάδα φαίνεται ότι κατέστη αναγκαία από τας περιστάσεις και διά τα κοινά συμφέροντα του αγώνος».⁶³

Τελικά αποφασίζεται η πρόταξη άμυνας και στέλνεται σχετικό τηλεγράφημα στην Κρήτη που μεταδίδεται από τον ραδιοφωνικό σταθμό του Λονδίνου.

Νωρίτερα, στους Μυτιληνιούς οι αξιωματικοί του έμπεδου είχαν αποφασίσει ομόφωνα την προβολή άμυνας και το γνωστοποίησαν στην διοίκηση οι λοχαγός Βαμβακίτης και ανθυπολοχαγός Μιτζάλης.

Στις 7 Μαΐου γίνεται η τελευταία σύσκεψη των αξιωματικών και σ' αυτήν προσέρχεται και ο Π. Αργυρόπουλος. Προσέρχεται ακόμη ο Εμμανουήλ Σοφούλης ως έφεδρος αξιωματικός ο οποίος στηρίζει την ειλημμένη απόφαση των αξιωματικών. Τελικά, αποφασίζεται να κηρυχθούν το Βαθύ, το Καρλόβασι και τα χωριά ανοχύρωτα με το σκεπτικό της αποφυγής καταστροφών και τα στρατιωτικά τμήματα να αποσυρθούν στο

⁶³ Εμμανουήλ Ι. Τσουδερού, Ιστορικό Αρχείο 1941-1944, τόμος Α, [Αθήνα], εκδ. Φυτράκη, 1990, σ. 5.

όρος Καρβούνης. Δίνεται λοιπόν η εντολή να κινηθούν προς την Χώρα και από εκεί στα σημεία άμυνας.⁶⁴

Για την Ικαρία και το σύμπλεγμα των Φούρνων δεν έγινε καμία μέριμνα. Η έλλειψη αεροδρομίου, ασφαλών λιμανιών, οδικού δικτύου και η ανεπαρκής παραγωγή αγαθών, τα καθιστούσε νησιά μικρής στρατηγικής σημασίας σε αυτές τις συνθήκες.

Το πρωί της 8^{ης} Μαΐου ο υπουργός Αργυρόπουλος θα αναχωρήσει για την Τουρκία παίρνοντας όλα τα νικέλινα κέρματα. Πριν αναχωρήσει θα επισκεφτεί και πάλι τους Μυτιληνιούς όπου θα συζητήσει με τους αξιωματικούς και τους οπλίτες. Εκεί τον επισκέφτηκαν και κάτοικοι της περιοχής, φοβούμενοι την απόλυτη καταστροφή, του τόνισαν πως η άμυνα του νησιού την ώρα που η υπόλοιπη Ελλάδα έχει καταρρεύσει και υποταχθεί είναι μάταιη. Μετά την συνάντηση με τους κατοίκους, ο Αργυρόπουλος δέχτηκε επιτροπή αξιωματικών υπό τον υποδιοικητή ταγματάρχη Σανδαλή, που του ανέφεραν ότι προτιμούν να περάσουν στην Τουρκία και από εκεί στη Μέση Ανατολή παρά να παραμείνουν στο όρος Καρβούνης. Ισχυρίστηκαν πως οι Ιταλοί, όταν ο ελληνικός στρατός έχει ήδη συνθηκολογήσει, θα τους θεωρήσουν αντάρτες και σε περίπτωση αιχμαλωσίας τους θα εκτελούνται. Έτσι λοιπόν, δόθηκε η εντολή το τάγμα να διαλυθεί. Και ενώ πλησίαζε η ώρα της απόβασης του ιταλικού στρατού, κάποιοι αξιωματικοί και ομάδες στρατιωτών αναχωρούσαν για την γειτονική Τουρκία⁶⁵, ενώ άλλοι επέστρεφαν στα σπίτια τους⁶⁶

Ο Μανώλης Σοφούλης γράφει: *«η προδοσία συνετελέσθη ρυθμικά και μεθοδικά. Τίποτε δεν μπορούσε να την προλάβει. Οι άνθρωποι της 4^{ης} Αυγούστου είχαν παραλύσει τα πάντα ανεπανόρθωτα»*.⁶⁷

Στις 11 το πρωί της 8^{ης} Μαΐου θα καταπλεύσει ένα ιταλικό σκάφος στο Βαθύ και ένα στο Τηγάνι (Πυθαγόρειο), όπου θα αποβιβάσουν πεζοναύτες, χωροφύλακες και τελωνειακούς. Ο επικεφαλής τους, πλοίαρχος Carlo Franchi συνοδευόμενος από φρουρά, κατευθύνθηκε προς το νομαρχιακό μέγαρο όπου βρίσκονταν ο νομάρχης Σπύρου. Στη συνέχεια διατάχθηκε η υποστολή της ελληνικής σημαίας και η ύψωση της ιταλικής καθώς και τη τοιχοκόλληση των πρώτων διατάξεων και προκηρύξεων.

⁶⁴ Κώστας Ι. Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985, σελ. 11-12.

⁶⁵ Ο.π. σελ. 13.

⁶⁶ Γιάννης Ζαφείρης, *Η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962, σελ. 16.

⁶⁷ Μανώλης Σοφούλης, *Η κατάληψη της Σάμου από τους Ιταλούς*, στο Απόπλους τ. 14 -16, Σάμος 1995, σελ. 177.

Το απόγευμα έφτασε και άλλο σκάφος που έφερε μερικές δεκάδες στρατού και μπάντα της φιλαρμονικής που από τον λιμενοβραχίονα έπαιζε τα φασιστικά τραγούδια «gioninezza» και το «vincere».⁶⁸

Γενικός Στρατιωτικός και Πολιτικός Διοικητής των υπό Ιταλική Κατοχή Νήσων του Αιγαίου διορίστηκε ο Στρατηγός Ettore Bastico, ο οποίος προσπάθησε αμέσως να καθησυχάσει τους Σαμιώτες προβάλλοντας μια «πολιτισμένη» Κατοχή.

*ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ*

Προς τους κατοίκους της νήσου Σάμου

8^η Μαΐου 1941 (19^{ον})

Αι ένοπλοι δυνάμεις της νικηφόρου Ιταλίας καταλαμβάνουσι σήμερα την νήσο σας.

Αι ανάγκαι του πολέμου σας επιβάλλουσιν απόλυτον υπακοήν προς τας Ιταλικάς αρχάς, δεδομένου ότι έρχονται προς υμάς με ειρηνικάς διαθέσεις.

Οι νόμοι σας εξακολουθούν να ισχύουν.

Η τιμή και το οικογενειακόν δίκαιον, η ζωή των ατόμων και η ιδιωτική περιουσία, η θρησκευτική πίστις και η εξάσκησης των θρησκειών θα τύχωσι της προστασίας των νόμων.

Αι πολιτικάί αρχαί και πολιτικοί υπάλληλοι παραμένουσιν εις την εξάσκησην των καθηκόντων των.

Πάντες καλείσθε να παραδώσητε τα όπλα και να απέχητε από κάθε πράξιν υπέρ των εχθρών της Ιταλίας.

Ο σεβασμός της χώρας μου προς τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου, γνωστότατος ανά τον πεπολιτισμένον κόσμον μου δίδει το δικαίωμα να αναμένω από έκαστον εξ υμών πρόθυμον και ειλικρινή υπακοήν. Μια διαφορετική εκ μέρους σας στάσις θα με εξαναγκάση να εφαρμόσω εναντίον σας αυστηρά μέτρα σύμφωνα με τον στρατιωτικόν νόμον.

Ο Διοικητής των Ενόπλων Δυνάμεων

Των Ιταλικών Νήσων Αιγαίου

Στρατηγός ΕΤΤΟΡΕ ΜΠΑΣΤΙΚΟ⁶⁹

⁶⁸ Πτίνης, σελ. 11-14.

⁶⁹ Εφ. «ΣΑΜΟΣ», «Η κατάληψις της Νήσου μας υπό του Ιταλικού Στρατού», 10 Ιουνίου 1941, σελ. 2.

Σε διάστημα δύο εβδομάδων ολοκληρώνεται η τοποθέτηση στρατιωτικών δυνάμεων σε στρατηγικά σημεία σε όλο το Νομό. Στις 11 Ιουλίου του ίδιου έτους αναλαμβάνει διοικητής ο υποστράτηγος Carlo Melotti και μαζί του καταφθάνει σε πλήρη πολεμική σύνθεση η 6^η Μεραρχία Cuneo.⁷⁰ Η γεωγραφική δικαιοδοσία του Melotti ήταν η Σάμος, Ικαρία, Φούρνοι, Πάτμος, Κώς, Κάλυμνος, Αστυπάλαια και Σύμη.⁷¹ Στις 12 του ίδιου μήνα ο Melotti θα κοινοποιήσει την πρώτη του διακήρυξη απευθυνόμενος στους κάτοικους του νησιού:

Στις 11 του μηνός του Ιουλίου τρ. Έτους 1941 (XIX) ανέλαβα την Στρατιωτικήν και Πολιτικήν Διοίκησιν της Σάμου, διατελών υπό τας απ' ευθείας διαταγάς Α.Ε. του Ανώτατου Στρατιωτικού και Πολιτικού Διοικητού των Ιταλικών νήσων του Αιγαίου.

Η από της 8^{ης} Μαΐου 1941 (XIX) διακήρυξις της ως άνω εξοχότητος προς τους κατοίκους της Σάμου παραμένει εν πλήρει ισχύ.

Ο Στρατιωτικός Διοικητής της Νήσου

Μέραρχος Κάρολος ΜΕΛΟΤΤΙ⁷²

Οι Κυκλάδες, καθώς και η Σάμος και η Ικαρία, υπάγονταν στρατιωτικά στην Ανώτατη Διοίκηση Ενόπλων Δυνάμεων Αιγαίου και, ως προς το Ναυτικό, στη Διοίκηση Ναυτικής Στρατιωτικής Ζώνης Αιγαίου, όπως και τα Δωδεκάνησα.

Τα νησιά των Βόρειων Σποράδων, θεωρούνται και από τους Ιταλούς ως ενιαία διοικητική ολότητα, οι διακηρύξεις, οι διαταγές και οι ανακοινώσεις κάλυπταν όλη αυτή τη νησιωτική επικράτεια. Ο δε τρόπος και η ταχύτητα εκδόσεως των διαταγών που ακολουθούσαν η μία την άλλη και ρύθμιζαν με κάθε λεπτομέρεια όλα τα θέματα, αναμφισβήτητα, μαρτυρούν την πολύ καλή προετοιμασία των Ιταλών για την διοίκηση των περιοχών που θα καταλάμβαναν.

Με την άφιξη της Μεραρχίας Cuneo οι γερμανικές δυνάμεις αποχώρησαν από την Ικαρία, περίπου 9.000-10.000 Ιταλών στρατιωτών εξαπλώθηκαν σε όλο τον Νομό,⁷³ κάνοντας πολλούς να υποπτευθούν ότι οι δυνάμεις του άξονα ετοιμάζονται να εισβάλλουν στην γειτονική Τουρκία η οποία είχε διακηρύξει την ουδετερότητά της. Τα υπό ιταλική Κατοχή νησιά μπορεί να απέφυγαν τις ωμότητες των Γερμανών αλλά

⁷⁰ Γιάννης Ζαφείρης, *Η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962, σελ. 19-21.

⁷¹ Σοϊλεντάκης Π. Νικόλαος, 1943, εκδόσεις Αρμός, 2017, σελ. 22.

⁷² Πτίνης, σελ 16.

⁷³ Philip John Carabott, *British Military Occupation, under a British Military Governor, but without a British Military Administration: The Case of Samos*. Journal of Modern Greek Studies, Volume 7, 1989, σελ. 289.

δοκίμασαν την έντονη προσπάθεια ιταλοποίησης του ελληνικού πληθυσμού, πρακτική που γέννησε υπόνοιες πως απώτερος στόχος ήταν η προσάρτηση των νησιών στα ήδη ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα.⁷⁴

Τον Φεβρουάριο του 1942 ο Carlo Melotti αντικαταστάθηκε από τον Pietro Maggiani και Ιανουάριο του 1943 την διοίκηση της μεραρχίας αναλαμβάνει έμπειρος Στρατηγός Mario Soldarelli⁷⁵. Τα στρατεύματα της μεραρχίας ήταν διασκορπισμένα σε είκοσι νησιά αλλά μόνο η Σάμος, η Ικαρία και οι Φούρνοι ήταν υπό την άμεση επιχειρησιακή εποπτεία του διοικητή της μεραρχίας. Τα υπόλοιπα 17 νησιά βρίσκονταν στην επιχειρησιακή δικαιοδοσία της διοίκησης του 7^{ου} συντάγματος πεζικού που έδρευε στη Σύρο που ήταν υπό την εποπτεία της Ανωτέρας Διοίκησης των Ενόπλων Δυνάμεων του Αιγαίου (Comando superiore Forze Armate dell' Egeo).

Η πολιτική και στρατιωτική διοίκηση του Νομού βρίσκονταν υπό τις απευθείας διαταγές του Ανώτατου Στρατιωτικού και Πολιτικού Διοικητή των *Ιταλικών νήσων του Αιγαίου* που έδρευε στην Ρόδο⁷⁶.

Ένα τάγμα της Cuneo εξαπλώθηκε στην Ικαρία. Η στρατιωτική διοίκησή εγκαταστάθηκε στον Άγιο Κήρυκο, ενώ σε άλλα επιταγμένα κτίρια στεγάστηκε η αστυνομία, η finanza, άλλες υπηρεσίες και οι αποθήκες τους. Ισχυρά φυλάκια εγκαταστάθηκαν στον Εύδηλο και τις Ράχες και μικρότερα σε αρκετά χωριά και ορεινές διαβάσεις, στο Περδίκι, στο Καραβόσταμο, στο Λιβάδι, στον Άγιο Πολύκαρπο, στον Αρμενιστή κ.α. Στα δύο ακρωτήρια, Κάβο Πάπα και Κάβο Φανάρι, ήταν εγκατεστημένοι Σταθμοί - Παρατηρητήρια του Ναυτικού συνοδευόμενα από Φρουρές του Πεζικού.⁷⁷ Το νησί συνδεόταν με τη Σάμο με υποβρύχιο καλώδιο ενώ οι Σταθμοί του Ναυτικού είχαν στην διάθεση τους ασύρματους εκστρατείας.⁷⁸

Από την μελέτη των ιταλικών διακηρύξεων και αποφάσεων, φαίνεται πως προκειμένου οι Ιταλοί να ξεπεράσουν την διοικητική ανεπάρκεια, συνεργάζονταν στενά με τις τοπικές αρχές. Ο Νομάρχης ως θεσμικό όργανο φαίνεται πως έχει αναβαθμισμένο ρόλο. Ο ιστορικός David Rodogno, κάνοντας γενική αναφορά για τις ιταλικές πολιτικές

⁷⁴ Ο.π., σελ.288.

⁷⁵ Νικόλαος Π. Σοϊλεντάκης, 1943, [Αθήνα], εκδ. Αρμός, 2017, σελ. 23.

⁷⁶ Πτίνης, σελ. 16

⁷⁷ Υποναύαρχος Aldo Levi- Αντιναύαρχος Giuseppe Fioravanzo, *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Τόμος XVI, *Γεγονότα στο Αιγαίο μετά την ανακωχή*, Λέρος (Ρώμη 1972), Ιστορικό Γραφείο του Πολεμικού Ναυτικού, 1999 σελ. 370.

Λομβαρδас, *Προοδευτική- αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 44.

Τσερμέγκας Γιάννης, *Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή* στο Περιοδικό Εθνική Αντίσταση, 12^η συλλογή, Οκτώβριος 1974, σελ. 50.

⁷⁸ *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, σελ. 359, 370.

Κατοχής στην Ελλάδα γράφει πως πρόθεσή τους (σ.σ. των Ιταλών) ήταν να καταστήσουν τον Νομόρχη, που θα δρούσε με βάση τις οδηγίες των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών Κατοχής, αποκλειστικό ρυθμιστή της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής στη ζώνη της δικαιοδοσίας του⁷⁹. Οι προπολεμικές διοικητικές δομές του Νομού διατηρήθηκαν, η νομαρχία έστειλε τις διαταγές και τις αποφάσεις στους προέδρους των Κοινοτήτων, τις αστυνομικές αρχές, την εκκλησία και τις άλλες δημόσιες υπηρεσίες και αυτές όφειλαν να τις δημοσιοποιούν και να τις εφαρμόσουν. Η στρατιωτική και πολιτική διοίκηση των Ιταλών θεωρούσε τους προέδρους των κοινοτήτων και όλους τους δημόσιους λειτουργούς ως προσωπικό που αυτοδικαίως θα εξυπηρετήσει τα συμφέροντά τους. Από τις αρχές της Κατοχής, οι Ιταλοί έπαυσαν από την θέση του Νομόρχη Σάμου τον Στ. Σπύρου καθώς και τον διοικητή της χωροφυλακής Ι. Μπάφα.⁸⁰ Στην θέση του Νομόρχη διόρισαν τον διοικητή του εμπέδου Σάμου, αντισυνταγματάρχη Πραξιτέλη Ιωαννίδη.⁸¹ Ο Ιωαννίδης παρέχει με ζήλο τις υπηρεσίες του στους Ιταλούς. Εκδίδει αποφάσεις για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή των κατοχικών πολιτικών, προτρέπει τους υφιστάμενους του και τους πολίτες του Νομού να δείξουν καλύτερη συνεργασία με τους κατακτητές, ενώ οικτρή εντύπωση δημιουργεί η ανακοίνωση του που παροτρύνει τους κοινοτάρχες να εκφράσουν τις θερμές ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη τους στην ιταλική διοίκηση.⁸² Παρόλο που οι ιταλικές στρατιωτικές αρχές διαθέτουν τμήμα πολιτικών υποθέσεων, τον Μάιο του 1942 δημιουργείται πολιτική επιτροπεία με Επίτροπο τον Maria Gianotti-Bianco με περιοχή ευθύνης τη Σάμο, την Ικαρία και τους Φούρνους. Γεγονός που εύλογα θα μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οι Ιταλοί είχαν μακροπρόθεσμα σχέδια για την περιοχή.⁸³ Είχε προηγηθεί από τον Σεπτέμβριο του 1941 ρητή εντολή του πολιτικού τμήματος των Ιταλών στη περιοχή, να μην εκτελείται καμία οδηγία ή εντολή προερχόμενη από υπουργεία ή άλλους κεντρικούς οργανισμούς και υπηρεσίες χωρίς προηγούμενη έγκριση της πολιτικής επιτροπείας.⁸⁴

Εντούτοις, τα παραδείγματα απειθαρχίας πολλών κοινοταρχών, χωροφυλάκων και δημόσιων υπαλλήλων είναι αρκετά, γεγονός που θα οδηγήσει τους Ιταλούς να λάβουν

⁷⁹ David Rodogno, *Η Ιταλική Κατοχή*, στο Παπαστράτης Π. - Χατζηϊωσήφ Χ.(επίμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τόμος Γ', Μέρος 1ο, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 83.

⁸⁰ Ειρηναίος, Μητροπολίτης Σάμου – Ικαρίας, *Μελετήματα Διάφορα, Ιστορικά σελίδες Ιταλικής Κατοχής, Αναμνήσεις Μέσης Ανατολής - Διαλέξεις*, τόμος Γ', Αθήνα 1960, σελ. 27.

⁸¹ Ο.π. σελ. 55.

⁸² Κώστας Ι. Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985, σελ 89

⁸³ Ο.π., σελ 97.

⁸⁴ Ο.π., σελ. 92

αυστηρότερα μέτρα. Στις 25 Ιουλίου 1941 η νομαρχία Σάμου αποστέλλει διαταγή προς όλες τις κοινοτικές και αστυνομικές αρχές την εξής διαταγή, *Στρατιωτική Διοίκησης Σάμου μοί ανακοίνωσεν ότι εις πολλάς Κοινοτήτας δεν έχουν τοιχοκολληθή αποσταλείσαι διακηρύξεις αυτής στοπ. Εφιστώμεν την προσοχήν σας και παραγγέλλομεν όπως εφεξής υπ' ευθύνην σας τοιχοκολλώνται αυτά αμέσως και αναγινώσκονται επ' εκκλησίαις. Εντελλόμεθα όπως μεριμνήσητε άμεσον τοιχοκόλλησιν δημόσια μέρη και τας κεντρικάς οδούς αποσταλεισών διακηρύξεων.*⁸⁵

Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου*, σελ. 85

2.2 Οι πολύπλευρες συνέπειες της Κατοχής

Οι κάτοικοι της Ικαρίας θα ζήσουν την Κατοχή σχεδόν όπως όλοι οι κάτοικοι της, κατεχόμενης από τους Ιταλούς, ηπειρωτικής Ελλάδας και νήσων, με την ειδοποιό διαφορά ότι τα προβλήματα που γεννήθηκαν από αυτή τη κατάσταση γιγαντώθηκαν από την ανείπωτη απομόνωση που καταδικάστηκαν να ζήσουν. Το Comando Superegeo (Ανώτατη Διοίκηση Αιγαίου) όρισε ότι τα νησιά πρέπει να συντηρούνται με τους δικούς τους πόρους, πράγμα που επιδείνωσε τις ήδη υπάρχουσες ελλείψεις σε τρόφιμα.⁸⁶ Πόσο μάλλον σε μια κοινωνία που η τοπική παραγωγή και πόροι δεν επαρκούσαν να θρέψουν τον πληθυσμό της και το έλλειμμα αυτό συμπληρώνονταν από τις εισαγωγές εμπορευμάτων, την εποχική μετανάστευση εργατικού δυναμικού και τα εμβάσματα από τους Ικαριώτες μετανάστες του εξωτερικού.

Πολύ μεγάλο ποσοστό του εισοδήματος των κατοίκων της Ικαρίας ήταν από πόρους εκτός του νησιού.

Τρεις μήνες πριν την έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, εκπονήθηκε για λογαριασμό του Υπουργείου Γεωργίας για το έτος 1940, έκθεση του Δ. Δημητριάδη, επαρχιακού γεωπόνου Ικαρίας, για την γεωργική και οικονομική κατάσταση του νησιού. Σύμφωνα με την μελέτη, το 1940 τα έσοδα του νησιού από τα εμβάσματα του εξωτερικού ανέρχονταν στα 12.000.000 δρχ., από την ναυτιλία 4.000.000 δρχ. και από την ανθρακοποιία σε 6.000.000 δρχ. Τα ποσά αυτά αντιστοιχούν στο 38,6% του ακαθάριστου προϊόντος της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής της Ικαρίας⁸⁷. Τα μεγέθη αυτά, όπως διαπιστώνουμε σχεδόν εκμηδενίστηκαν, ενώ το υπόλοιπο του εισοδήματος κατέρρευσε, δημιουργώντας αφόρητες συνθήκες διαβίωσης για τους ντόπιους.

Οι συνέπειες των μέτρων, περιορισμών και απαγορεύσεων που τέθηκαν σε ισχύ είχαν τεράστιο ειδικό βάρος, δεδομένου των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Ικαρίας.

Τα πρώτα μέτρα που επέβαλλαν οι Ιταλοί στόχο είχαν να περιορίσουν και να ελέγξουν απόλυτα την επικοινωνία των νησιωτών με την ηπειρωτική Ελλάδα και τα γύρω νησιά.

David Rodogno, *Η Ιταλική Κατοχή*, στο Παπαστράτης Π. - Χατζηϊωσήφ Χ.(επίμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τόμος Γ', Μέρος 1ο, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 78.

⁸⁷ Δημήτριος Φ. Δημητριάδης, *Επαρχιακός Γεωπόνος Ικαρίας, Γεωργό-οικονομική έκθεση της Επαρχίας Ικαρίας 1940 & 1949 9 (ανέκδοτο)[Ικαρία]*, σελ. 86.

Στις 23 Ιουλίου 1941 εκδίδεται η διαταγή με τίτλο «*οδηγία αντιαεροπορικής αμύνης και συμπεριφορά του πληθυσμού εν περιπτώσει αεροπορικής επιδρομής*»⁸⁸, ενώ δύο μέρες αργότερα, καλούνται οι πολίτες να παραδώσουν τα όπλα, τυχόν ραδιοπομπούς και να δηλώσουν τα ραδιόφωνα τους. Με την ίδια διαταγή απαγορεύεται η ακρόαση ραδιοφωνικών μεταδόσεων εχθρικών ή ουδέτερων προς τις δυνάμεις του άξονα. Στις 18 Οκτωβρίου η παραπάνω διαταγή αναθεωρείται με την υπ' αριθμόν 20 διακήρυξη, η οποία ποινικοποιεί εν γένει την ακρόαση ραδιοφώνων και υποχρεώνει όλους τους κατόχους να παραδώσουν τις λυχνίες των συσκευών τους. Η παράβαση των παραπάνω διαταγών προβλέπει ποινές μέχρι δέκα χρόνια φυλάκιση.

Δεύτερη σε σειρά διάταξη των Ιταλών από την έναρξη της Κατοχής, είναι η «*περί απαγορεύσεως απόπλου πλοιαρίων άνευ αδείας*». Το ακριβές κείμενο δεν το γνωρίζουμε γιατί δεν βρέθηκε. Τον τίτλο πληροφορούμαστε από το υπ' αριθμόν 9305/1941 έγγραφο της Νομαρχίας προς τις Κοινοτικές Αρχές «*Περί υποχρεωτικής τοιχοκολλήσεως των προκηρύξεων*».⁸⁹

Τον Ιούλιο του 1941 κυκλοφορεί η διακήρυξη 8 που αφορά τη «*παροχήν οδηγιών προς τους ναυτιλομένους*». Στην πραγματικότητα είναι η απογραφή των πλωτών μέσων και με την συγκεκριμένη διακήρυξη ρυθμίζεται η κίνησή τους, ενώ η αλιεία υπόκειται σε αυστηρότατους περιορισμούς που ουσιαστικά απαγορεύεται, στερώντας από τον τοπικό πληθυσμό την πολύτιμη τροφή που παρέχει η θάλασσα και τα έσοδα από το εμπόριο των αλιευμάτων.

Την 11^η Οκτωβρίου 1941 δημοσιεύεται η διαταγή που υποχρεώνει τους κατόχους λέμβων και πλοιαρίων να αφαιρούν τις βραδινές ώρες από τα σκάφη τους τα κουπιά, το τιμόνι και τα ιστία. Η διαταγή ήταν τόσο περιεκτική, που η πρόβλεψη της αφαίρεσης των εξαρτημάτων των σκαφών άλλαξε βάσει της ώρας ανατολής και δύσης του ηλίου. Τον Ιανουάριο του 1942 με την διακήρυξη 26 κορυφώνεται η απαγόρευση των θαλάσσιων μετακινήσεων με την διαταγή συγκέντρωσης όλων των πλεούμενων σε λιμάνια που επισημαίνονται και παράδοσης των τίτλων ιδιοκτησίας στις ιταλικές λιμενικές αρχές.⁹⁰

Με την διακήρυξη υπ' αριθμόν 30 του Φεβρουαρίου 1942, τροποποιείται η 5^η διακήρυξη, η οποία προβλέπει περαιτέρω απαγορεύσεις στις μετακινήσεις των κατοίκων του Νομού, ανάμεσα σε άλλα το πρώτο άρθρο ορίζει: «*Εκτός όλως*

⁸⁸ Κώστας Ι. Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985, σελ. 18.

⁸⁹ Πτίνης, σελ. 18-19, 51, 16.

⁹⁰ Πτίνης, σελ. 23-26, 50-51, 67-69.

εξαιρετικών περιπτώσεων δεν θα λαμβάνονται υπ' όψιν οι αιτήσεις εκδόσεως αδείας μεταβάσεως εις την ηπειρωτική Ελλάδα δια λόγους άλλων υποθέσεων καθόσον η μεγάλη ανισότης μεταξύ των οικονομικών όρων ζωής της ηπειρωτικής Ελλάδος και της Νήσου (σ.σ. Σάμος), δεν πρέπει να διαταράζει την ζωήν του πληθυσμού του Νομού Σάμου», τα υπόλοιπα άρθρα της διακήρυξης ξεκαθαρίζουν ότι άδειες μετάβασης θα δίνονται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και με τον όρο η επάνοδος να γίνει μετά το τέλος του πολέμου⁹¹.

Υπό αυτές τις συνθήκες, όταν δίνονταν άδεια για μεταφορά εμπορευμάτων και επιβατών, το ταξίδι, ελλείψει καυσίμων, γίνονταν συνήθως με μικρές ιστιοφόρες, κωπήλατες βάρκες και διαρκούσε 15 μέρες. Οι βάρκες υπερφορτώνονταν με επιβάτες και τοπικά προϊόντα, όπως μέλι, τσουβάλια με αμύγδαλα, σταφίδες, κάρβουνα και γκαζοντενεκέδες με λάδι τα οποία και αντάλασσαν στην Αθήνα με τρόφιμα, ρούχα, λάστιχα αυτοκινήτων που προορίζονταν για την κατασκευή παπουτσιών και άλλα προϊόντα πρώτης ανάγκης. Φυσικά το ταξίδι αυτό δεν ήταν προσιτό σε όλους, αφού όπως αφηγείται ένας ναύτης που εργάζονταν σε μια τέτοια βάρκα, ο ναύλος στοίχιζε δύο χρυσές λίρες.⁹²

Οι Ιταλοί έδειξαν επιμονή στην αποτροπή του κύματος φυγής, αν και προκύπτουν περιπτώσεις που οι ίδιοι ενθάρρυναν την εγκατάλειψη του νησιού από τους κατοίκους του εξαιτίας της οριακής κατάστασης που είχαν προκαλέσει οι δραματικές ελλείψεις σε τρόφιμα.⁹³

Γνώριζαν πως η Ικαρία αποτελεί μία από τις εξόδους διαφυγής για πρόσφυγες από περιοχές της ενδοχώρας αλλά και για τα στρατεύματα της Βρετανικής Κοινοπολιτείας που είχαν εγκλωβιστεί στην ηπειρωτική Ελλάδα μετά την ήττα από τον γερμανικό στρατό και επιχειρούσαν επανένταξη στα συμμαχικά στρατεύματα της Μέσης Ανατολής, γεγονός το οποίο θα πίεζε στρατιωτικά τον Άξονα στα μέτωπα της βόρειας Αφρικής⁹⁴

Η Ικαρία τόπος με μεγάλη ναυτική παράδοση, μέχρι και τις αρχές του πολέμου αριθμούσε σημαντικό στόλο 160 περίπου σκαφών, με συνολική χωρητικότητα 6.000 τόνους. Τα σκάφη αυτά ήταν κυρίως ιστιοφόρα μικρά καΐκια, που στη συνέχεια

⁹¹ Ο.π., σελ. 83-85.

⁹² Γιαγουρτάς Γιάννης, Η οικονομική ζωή της Ικαρίας από τα μέσα του 19^{ου} ως τα μέσα του 20ού αιώνα, εκδόσεις Μαΐστρος, Αθήνα 2004, σελ. 210-211.

⁹³ HS 5/494, No 355 Vol. 1 Interrogations, Reports (various), Anglo-Greek secretariat, II office, Oct '43-Aug '44. Αρχείο μικροταινιών ΚΕΙΝΕ- Ακαδημία Αθηνών.

⁹⁴ Σπύρος Λεωτσάκος, *Ικαρία το νησί του Ραδίου*, Αθήνα 1953, σελ. 188-189.

μετατράπηκαν σε μηχανοκίνητα 10 έως 250 τόνων, εξυπηρετούσαν προπολεμικά χωρίς διακοπή τις θαλάσσιες συγκοινωνίες και εμπορικές μεταφορές.⁹⁵ Ο στόλος αυτός ήταν πολύτιμος και αξιοποιήσιμος από τις κατοχικές δυνάμεις αλλά εξίσου σημαντικός και για τις συμμαχικές.

Το τέλος του πολέμου βρήκε την τοπική ναυτιλία διαλυμένη, περίπου το 90% των σκαφών καταστράφηκε ή υπέστη μεγάλες φθορές, αποτέλεσμα της απόφασης των Ιταλών να συγκεντρώσουν τα σκάφη του νησιού στην στεριά ασυντήρητα και εκτεθειμένα στις καιρικές συνθήκες.⁹⁶ Ο Γιώργος Λομβαρδάς αφηγείται: *«είχαν γεμίσει οι παραλίες, οι πλατείες και τα στενά σοκάκια με τις βάρκες και τα καΐκια ολόκληρης της Ικαρίας, οι βάρκες της Νότιας Ικαρίας είχαν συγκεντρωθεί στον Άγιο Κήρυκο, ενώ της Βόρειας στον Εύδηλο»*.⁹⁷

Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός σε αναφορά του για την επισιτιστική κατάσταση των νήσων Σάμου, Ικαρίας, Φούρνων και Χίου για τα έτη 1942-44, εκτιμάει πως την Ικαρία εγκατέλειψαν περίπου 4.000 κάτοικοι από την έναρξη της Κατοχής μέχρι και τον Οκτώβριο του 1942⁹⁸ για να αναζητήσουν την ασφάλεια κάποιου προσφυγικού καταυλισμού. Μέγεθος ίσως υπερβολικό για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο αλλά κοντά στην πραγματικότητα για όλη τη διάρκεια της Κατοχής.

Σύμφωνα με το Προξενείο των ΗΠΑ στη Σμύρνη, οι προσφυγικές ροές από τα νησιά και την ενδοχώρα προς τις τούρκικες ακτές ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 1941, πριν ακόμα ολοκληρωθεί η τοποθέτηση των γερμανικών στρατευμάτων. Στα τέλη του φθινοπώρου του ίδιου έτους μεγάλοι αριθμοί προσφύγων από τα νησιά έφταναν στις ακτές της Σμύρνης, συνέχισαν καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα με ρυθμό τριακοσίων περίπου ατόμων ανά εβδομάδα. Οι περισσότεροι προέρχονταν από τη Χίο, τη Σάμο, σε μικρότερους αριθμούς από την Ικαρία, και σε πολύ μικρότερους αριθμούς από τη Μυτιλήνη όπου ο γερμανικός έλεγχος ήταν πολύ αυστηρός. Συνέχισαν να καταφθάνουν σε μικρούς αριθμούς κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού και του φθινοπώρου του 1942, και παρότι οι αριθμοί αυξήθηκαν τον χειμώνα του 1942-1943, οι προσφυγικές ροές δεν πλησίασαν τα μεγέθη του πρώτου χειμώνα. Το ελληνικό Προξενείο στη Σμύρνη υπολογίζει πως μέχρι το τέλος του πολέμου, 37.000 Έλληνες

⁹⁵ Γιάννης Γιαγουρτάς, *Η οικονομική ζωή της Ικαρίας από τα μέσα του 19ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα*, Αθήνα, εκδόσεις Μαΐστρος, 2004, σελ. 191, 310-313.

⁹⁶ Εφ. Νέα Ικαρία, *Πως μας βρίσκει το 1947, η οικονομική μας κατάσταση*, 1 Ιανουαρίου 1947, σελ. 4.

⁹⁷ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013, Αθήνα.

⁹⁸ Oeuvre de secours en faveur de la population civile des îles grecques de Samos, Nicaria, Furni et Chios. Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge. Volume 25 / Issue 300 / December 1943. P. 194.

συμπεριλαμβανομένου 1.100 εβραίων, είχαν φτάσει στη περιοχή της Σμύρνης. Από αυτούς, 19.000 είχαν έρθει από την ενδοχώρα και 18.000 από τα νησιά. Άλλοι 8.000 νησιώτες είχαν αποβιβαστεί στην επαρχία Αϊδινίου και συγκεκριμένα στο Κουσάντασι.⁹⁹

Ο αντρικός πληθυσμός που ήταν ικανός να στρατευθεί κατατάσσονταν στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις στη Μέση Ανατολή. Οι πρόσφυγες της Ικαρίας κατατάχθηκαν σε μεγάλο βαθμό, το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την πλούσια δράση των Ικαριωτών που αναπτύχθηκε μέσα από τις γραμμές της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης και της αντίστοιχης οργάνωσης του Ναυτικού, για τα οποία γίνεται αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο. Από τη Χίο εκτιμάται πως περίπου 18.000 άτομα εγκατέλειψαν το νησί, ενώ 4.000 πρόσφυγες είχαν φτάσει από τη Σάμο στις τούρκικες ακτές από την έναρξη της Κατοχής μέχρι την άνοιξη του 1942.¹⁰⁰ Σύμφωνα με την μελέτη του Ιάκωβου Μιχαηλίδη, τον Μάρτιο του 1944 ο συνολικός αριθμός Ελλήνων προσφύγων στη Μέση Ανατολή και την Αφρική ανέρχονταν στα 20.404 άτομα και ένα χρόνο αργότερα οι εκτιμήσεις αναθεωρήθηκαν προς τα πάνω με τον συνολικό αριθμό να υπολογίζεται στα 23.406 άτομα στην πλειοψηφία τους προερχόμενοι από Σάμο, Ικαρία, Λέσβο και Χίο. Οι πρόσφυγες είχαν κατανεμηθεί σε καταυλισμούς στις Πηγές του Μουσεώς, στη Νουσεϊράτ (Γάζα), στα Ιεροσόλυμα, στη Βηρυτό, στο Χαλέπι, στη Κύπρο, στην Αντίς Αμπέμπα, στη Ντιριντάουα, στο Βέλγικο Κονγκό, στη Ταγκανίκα και στο Γιοχάνεσμπουργκ. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη την άνοιξη του 1945 υπήρχαν 8.113 πρόσφυγες από τη Χίο και ακόμη 15.000 από Σάμο, Ικαρία και Λέσβο¹⁰¹.

Η αποφυγή των ιταλικών και γερμανικών περίπολων από αέρος και θαλάσσης ήταν μόνο ένα μέρος των κινδύνων του ταξιδιού της προσφυγιάς. Οι πρόσφυγες έγιναν αποδέκτες της αλληλεγγύης του τούρκικου λαού, χωρίς ωστόσο να λείπουν περιστατικά βιαιοτήτων, ληστειών και δολοφονιών που έγιναν κυρίως από παραστρατιωτικούς και σώματα ατάκτων.¹⁰² Σε πολλές περιπτώσεις οι Έλληνες πρόσφυγες δέχονταν τα πυρά των Τούρκων στρατιωτών στις ακτές που αποβιβάζονταν. Ορισμένοι απωθούνταν και εξαναγκάζονταν από τον τούρκικο στρατό να επιστρέψουν

⁹⁹ 2628 (R-2445) American Consulate general. Strictly confidential/ Subject: Movement of refugees from Greece through Izmir p. 2, 4. Item Turkey - Refugees In - S-1253-0000-0766-00001. UNARMS

¹⁰⁰ Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-44*, Αθήνα, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, 2011, σελ. 183,184.

¹⁰¹ Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *Παιδιά του Οδυσσέα. Έλληνες πρόσφυγες στη Μέση Ανατολή και την Αφρική (1941-1946)*, [Αθήνα], Μεταίχμιο, 2018, σελ. 210, 214.

¹⁰² Νάσος Μπράτσος, *Αιγαιοπελαγίτες πρόσφυγες στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, [Πέραμα], Νότιος Άνεμος, 2017, σελ. 25.

στα νησιά απ' όπου ξεκίνησαν. Το καλοκαίρι του 1943 τα ναυάγια από τις βάρκες των προσφύγων ήταν ορατά στις ακτές του Τσεσμέ. Η τουρκική πολιτική σχετικά με τους πρόσφυγες ποίκιλε. Αυτό σχετίζονταν με την στάση των τοπικών αρχών και άλλοτε λόγω οδηγιών που στέλνονταν από υψηλότερες βαθμίδες της κεντρικής εξουσίας ως προϊόν συνεννοήσεων ανάμεσα στην τούρκικη κυβέρνηση και τις δύο εμπόλεμες συμμαχίες.¹⁰³

Η μεταφορά των κατοίκων προς τις ακτές της Τουρκίας γίνονταν από σκάφη που είχαν ξεφύγει της κατάσχεσης ή από καΐκια που είχαν αυτομολήσει και υπαχθεί κάτω από τις διαταγές των αγγλικών υπηρεσιών στη Σμύρνη ή την Κύπρο. Τα σκάφη αυτά έσπαγαν τον ναυτικό αποκλεισμό πραγματοποιώντας δρομολόγια σε πολλά νησιά του Αιγαίου, για την εξυπηρέτηση διαφόρων συμμαχικών αποστολών. Τα καΐκια αυτά ονομάστηκαν «κουρσάρικα», συνήθως εξοπλίζονταν από τους Άγγλους με ισχυρούς κινητήρες και πολυβόλο.¹⁰⁴

Η Special Operations Executive (S.O.E.), κάτω από τις εντολές της οποίας δρούσε το σύνολο των σκαφών αυτών, μεταξύ Απριλίου 1941 και Οκτωβρίου 1944, είχε στρατολογήσει 436 τέτοια καΐκια στα νερά του Αιγαίου, στερώντας αυτό το πολύτιμο μέσο από τις δυνάμεις του άξονα. Οι πράκτορες της SOE και άλλων οργανισμών έρχονταν σε επαφή με τους ιδιοκτήτες τέτοιων σκαφών, κάποιιοι από τους οποίους ήταν στην υπηρεσία των Γερμανών, και τους εξηγούνταν ότι θα δέχονταν επίθεση αν συνέχιζαν να εργάζονται γι' αυτούς. Αν αυτομολούσαν, θα ήταν ασφαλείς από τέτοιες επιθέσεις, στο πλήρωμα θα δίνονταν μισθός και οι ιδιοκτήτες θα λάμβαναν ένα μεγάλο αντίτιμο βασισμένο στο καθαρό τονάζ του σκάφους τους. Με την άφιξη του σκάφους σε συμμαχικά νερά, το πλήρωμα θα είχε άμεση πρόσληψη και το καΐκι θα αξιολογούνταν σε καλή τρέχουσα αξία, το οποίο θα επιστρέφονταν στον ιδιοκτήτη σε καλή κατάσταση με τη λήξη το πολέμου. Επιπλέον κίνητρο αποτελούσε το γεγονός ότι οι σύζυγοι και τα παιδιά των ιδιοκτητών θα μεταφέρονταν στη Μέση Ανατολή ή αν αυτό ήταν αδύνατο η SOE θα αναλάμβανε την συντήρησή τους. Βασική περιοχή δράσης του παραστρατιωτικού συμμαχικού στόλου ήταν η θαλάσσια περιοχή μεταξύ

¹⁰³ 2628 (R-2445) American Consulate general. Strictly confidential/ Subject: Movement of refugees from Greece through Izmir p. 3. Item Turkey - Refugees In - S-1253-0000-0766-00001. UNARMS

¹⁰⁴ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013, Αθήνα.

Σάμου, Ικαρίας και Φούρνων.¹⁰⁵ Σε έκθεση της SOE αναφέρεται πως η στρατολόγηση φυγαδεμένων καϊκιών, είχε αξιοσημείωτη επιτυχία στην Ικαρία.¹⁰⁶

Στο Αιγαίο επιχειρούσαν και άλλες ομάδες των βρετανικών αποστολών, όπως η Force 133, ISLD, “A” Force, SBS, GSR, 1st & 2nd AHSF και Coastal Forces καθώς και η OSS, αμερικάνικη ομόλογος της SOE. Η “A” Force για παράδειγμα, από τις πρώτες μέρες της Κατοχής διευθέτησε την δραπέτευση τουλάχιστον 1.100 Βρετανών στρατιωτών και κρατούμενων πολέμου συμμαχικών στρατευμάτων, καθώς και 7.000-8.000 Ελλήνων πολιτών και ορισμένων Ιταλών.¹⁰⁷

Η πλειοψηφία των προσφύγων από την Ικαρία απέδρασαν με σκάφη που δρούσαν εκτός αγγλικών αποστολών. Υπήρχαν βαρκάρηδες και καπετάνιοι που με την ιδιότητα τους και τα σκάφη τους βοήθησαν τους λιμοκτονούντες νησιώτες να ξεφύγουν από την μιζέρια των κατεχόμενων περιοχών. Κάποιοι έρχονταν σε συνεννόηση με το τοπικό ΕΑΜ για τον σχεδιασμό μιας ασφαλούς δραπέτευσης¹⁰⁸. Οι βάρκες αυτές βρίσκονταν κρυμμένες σε ερημικές ακτές ή βυθισμένες σε ρηχά νερά μέχρι την πραγματοποίηση του επόμενου ταξιδιού.¹⁰⁹

Από την άλλη, υπάρχουν τεκμήρια που εμφανίζουν τους ιδιοκτήτες σκαφών να έχουν δημιουργήσει μια επικερδέστατη επιχείρηση που πλούτιζε από τα πανάκριβα ναύλα. Ο Νικόλας Κόχυλας από τις Ράχες Ικαρίας πούλησε ένα μεγάλο αμπέλι για να μπορέσει να διαφύγει στη Μέση Ανατολή, το σκάφος βυθίστηκε και ο ίδιος πνίγηκε, παρόλα αυτά η οικογένειά του λάμβανε πλαστά γράμματα, που τους προέτρεπε να πουλήσουν ότι έχει απομείνει από την οικογενειακή περιουσία για να μεταβούν στον επίγειο «παράδεισο» των προσφυγικών στρατοπέδων.¹¹⁰ Ο Ιωάννης Χαλκιάς, δάσκαλος στο Μονοκάμπι Ικαρίας, πιο τυχερός, κατόρθωσε το Πάσχα του 1942, να περάσει στις ακτές της Τουρκίας με άλλους έντεκα Ικαριώτες, του οποίου τα ναύλα ήταν μια κούτα τσιγάρα και λίγο φαγητό στο διμελές πλήρωμα της κωπήλατης βάρκας,¹¹¹ ενώ μια παρέα πέντε νέων από την Αθήνα διέφυγε τον Δεκέμβριο του ‘41 στην Τουρκία μέσω

¹⁰⁵ HS5/446 Plan for obtaining Greek caiques non-operating under Axis control, p. 49. KEINE Ακαδημία Αθηνών

¹⁰⁶ Results achieved at sea. Appendix IV (B) & Appendix IV (F), enticement of the caiques. Report on SOE activities in Greece and the islands of the Aegean Sea, Top Secret, copy no. 8, 27 June 1945. KEINE Ακαδημία Αθηνών

¹⁰⁷ Joint operations and assistance given to other organizations. Appendix VII. Report on SOE activities, p. 1, 4. KEINE Ακαδημία Αθηνών

¹⁰⁸ Συνέντευξη με τον Νίκο Καστανιά, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

¹⁰⁹ Συνέντευξη με τον Γιάννη Κέφαλο, Θέρμα Ικαρίας, Αύγουστος 2011.

¹¹⁰ Συνέντευξη με την Σοφία Λάκκα- Κόχυλα, Αθήνα, Απρίλιος 2012.

¹¹¹ Περιοδικό Ικαριακά, Από τα απομνημονεύματα του δάσκαλου και ιερέα Ιωάννη Εμμ. Χαλκιά, τεύχος 106, Δεκέμβρης 2009, σελ. 127- 128.

Ικαρίας δίνοντας στον ντόπιο βαρκάρη μία πλάκα σαπουνιού και ένα κοστούμι.¹¹² Επιπλέον, όπως πληροφορούμαστε από τα αρχεία της SOE, φαίνεται πως οι καπετάνιοι των κουρσάρικων δεν είχαν πάντα τον πατριωτισμό σε πρώτη προτεραιότητα. Ο Φ.Σ. από την Ικαρία, καπετάνιος του σκάφους «Κ.», κατηγορείται από τους Άγγλους, ότι αξιοποίησε την πλεονεκτική του θέση και πούλησε στη μαύρη αγορά της Ικαρίας τρόφιμα που είχαν κατασχεθεί στην Κύπρο και προορίζονταν για διανομή σε λιμοκτονούσες περιοχές.¹¹³ Αντίθετα, ο καπετάνιος Κώστας Μεγαλοοικονόμος-Καστόρης, κουρσάρος και αυτός από την Ικαρία, εξόριστος στη Μακρόνησο τα χρόνια του εμφυλίου, πολλές από τις δράσεις περιλάμβαναν την σύλληψη μαυραγορίτικων καϊκιών και αφαιρούσε το εμπόρευμα τους, λάδια, σταφίδες, όσπρια κ.α. τα οποία μοίραζε στους πεινασμένους νησιώτες. Την άνοιξη του '44 έπιασε ένα μαυραγορίτικο στη Σάμο φορτωμένο με λάδι, το κατάσχεσε και το μοίρασε δωρεάν στους κατοίκους του Ευδήλου οι οποίοι βίωναν περίοδο λιμού.¹¹⁴

Γενικότερα, ο ρόλος και η σημασία των λεμβούχων του νησιού που είχαν δράση κατά την Κατοχή κρίνεται θετικός. Ο Γιάννης Τσαντές, γυμνασιάρχης στο νησί κατά τη Κατοχή, εξιστορεί: *«Εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, οι βαρκάρηδες μας στην ριψοκίνδυνη τούτη αποστολή τους, αποδείχθηκαν τίμιοι, ειλικρινείς και ευσυνείδητοι. Όσο και αν φάνηκε μικρό και ανυπολόγιστο τότε το λιθαράκι που αποθέσανε στην υπόθεση του κάποιου σωσμού του λαού μας, στην περίοδο της Κατοχής, κρινόμενο τώρα, με τα σωστά του κριτήρια, προβάλλει μπροστά μας μεγάλο, ουσιαστικό και αξιοσήμαντο. Γιατί η προσφορά τους έσωσε αρκετές ζωές από ένα ενδεχόμενο εξοντωμό. Γιατί η αναχώρηση αρκετών, ήταν υπολογίσιμη στην ανακούφιση και ελάφρυνση αυτών που απέμειναν»*.¹¹⁵

Η καρβουνοποιία και υλοτομία, όπως προαναφέρθηκε, ήταν από τους βασικούς πυλώνες εισαγωγής εισοδήματος στην τοπική οικονομία. Περίπου τρεισήμισι χιλιάδες εργάτες από την Ικαρία εργάζονταν εποχικά σε αυτόν τον κλάδο, μεταναστεύοντας για 5- 6 μήνες σε διάφορα μέρη της Ελλάδας ώστε να συμπληρώσουν το εισόδημα από τη

¹¹² Περιοδικό Ικαριακά, Δημήτρης Θεοδωρακατάκος, Αναμνήσεις από την Ικαρία του '41, τ. 91, Δεκέμβριος 1994, σελ. 89.

¹¹³ PRO HS 5/ 441, Transport and shipping losses, Αρχείο μικροταινιών KEINE.

¹¹⁴ Φίλιππος Μαυρογιώργης, *Μορφές της Ικαρίας και της παράδοσης*, Αθήνα, εκδόσεις Νέα Ικαρία, 2009, σελ. 154- 155.

¹¹⁵ Γιάννης Θ. Τσαντές, *Χρονικό Κατοχής της Ικαρίας (1940- 1944)*, Β', Αθήνα, Μαυρίδης, 2001, σελ. 80.

μικρή αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή τους.¹¹⁶ Η απαγόρευση μετακινήσεων, η πτώση της εμπορικής κίνησης, η έλλειψη μεταφορικών μέσων κ.α. αφαίρεσαν από αυτό το ειδικευμένο εργατικό δυναμικό την δυνατότητα εργασίας. Κατά συνέπεια, ο κατάλογος με τα επαγγέλματα που απονεκρώθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής επεκτάθηκε. Την οικονομική κατάρρευση των αλιέων, ναυτικών και ναυτεργατών ακολούθησε ο κλάδος της ανθρακοποιίας (καρβουνιάρηδες). Δυστυχώς όμως οι συνέπειες της ιταλικής Κατοχής θα επηρεάσουν το σύνολο των επαγγελματιών του νησιού και η ικαριώτικη κοινωνία θα δοκιμαστεί από έναν συνδυασμό απάνθρωπων κατοχικών μέτρων και μιας γενικευμένης οικονομικής εξάρθρωσης που η ίδια η φύση της Κατοχής δημιούργησε. Οι δημόσιοι υπάλληλοι της Ικαρίας, μπορεί να μην δοκιμάστηκαν από την ανεργία, αλλά τις μεγάλες καθυστερήσεις στην καταβολή του μισθού τους προλάβαινε ο αλματώδης πληθωρισμός με αποτέλεσμα όταν λάμβαναν χρήματα να είχαν πολύ μικρή αγοραστική αξία. Δεν δόθηκε καμία βοήθεια στους κρατικούς λειτουργούς της περιφέρειας, όπως στους συναδέλφους τους των αστικών κέντρων. Η πλειοψηφία τους, ειδικότερα αυτοί που δεν είχαν καταγωγή την Ικαρία, ακολούθησαν το κύμα εγκατάλειψης και βρέθηκαν πρόσφυγες στη Μέση Ανατολή, χωρίς να γνωρίζουμε αν ανέλαβαν καθήκοντα ως κρατικοί λειτουργοί πλάι στην εξόριστη ελληνική Κυβέρνηση.¹¹⁷

Τρεις μήνες από την έναρξη της Κατοχής, οι Ιταλοί συστήνουν τετραμελή επιτροπή «*δια τας επιτάξεις, δια την πληρωμήν των μισθωμάτων ακινήτων και αποζημιώσεων κινητών, φθοράς και ζημιών προερχόμενων εκ της χρησιμοποιήσεως υπό των στρατευμάτων Κατοχής*». Η επιτροπή απαρτιζόταν από τέσσερις Ιταλούς αξιωματικούς, Πρόεδρος της ήταν ο Ταγματάρχης Καραντόνα Πιέτρο, μέλη της οι Λοχαγοί Ντε Όσμα Αντίζο, Σκάλφι Άλντο και ο Υπολοχαγός Τερρανόβα Τζιοβάνι. Στην δικαιοδοσία της υπάγονται εκτός από τη Σάμο και την Ικαρία, τα νησιά Άνδρος, Τήνος, Μύκονος και Φούρνοι. Το τρίτο άρθρο της συγκεκριμένης διακήρυξης, στο πλαίσιο μια «πολιτισμένης» Κατοχής όπως διακήρυτταν οι Ιταλοί, αναφέρει πως τα Φρουραρχεία του Καρλοβασίου, της Άνδρου και της Ικαρίας, μπορούν να προβαίνουν σε απευθείας επιτάξεις μόνο σε περίπτωση επείγουσας και δικαιολογημένης ανάγκης και κατόπιν έγκρισης της μόνιμης επιτροπής.¹¹⁸ Όλα τα τεκμήρια και μαρτυρίες

¹¹⁶ Νέα Ικαρία, Πλακίδας Χ. *Προβλήματα ανοικοδόμησης, οι δυνατότητες οικονομικής ανάκαμψης του νησιού μας*, 17 Ιουλίου 1946, σελ. 2.

¹¹⁷ Γιάννης Θ. Τσαντές, *Χρονικό Κατοχής της Ικαρίας*, σελ. 21-22.

¹¹⁸ Κώστας Ι. Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985, σελ. 22-23.

καταδεικνύουν πως η ιταλική πολιτική στο οικονομικό πεδίο κάθε άλλο παρά ήπια ήταν.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1941 οι κάτοικοι του Νομού καλούνται να παραδώσουν όσες ιταλικές λιρέτες κατέχουν ώστε να τις αντικαταστήσουν με τα νέα κατοχικά χαρτονομίσματα της Cassa Mediterranea di credito per la Grecia.¹¹⁹ Η οικονομική απόσπαση των νησιών της Σάμου ενισχύθηκε από την κυκλοφορία της μεσογειακής δραχμής, ενός νομίσματος χωρίς καμία αξία και απόκριση. Το ούτως ή άλλως προπολεμικό τραπεζικό σύστημα είχε ευτελίσει τελείως, ενώ η κατοχικές νομισματικές πολιτικές ήταν κυριολεκτικά ανάπηρες μπροστά στον ξέφρενο πληθωρισμό, τον πανικόβλητο αποθησαυρισμό και την κερδοσκοπία της μαύρης αγοράς, αντιδράσεις που προκάλεσε η άμεση έλλειψη βασικών αγαθών. Το νέο νόμισμα διευκόλυνε περισσότερο τους Ιταλούς, δίνοντας τους μια πρόσθετη νομιμοποίηση στην συνεχή απογύμνωση των προϊόντων των κατεχόμενων περιοχών. Για τους ντόπιους η «μεσογειακή δραχμή» δεν είχε καμία απολύτως αξία, μιας και η πραγματική αγοραστική αξία του νέου χαρτονομίσματος πολύ σύντομα μηδενίστηκε. Οι κάτοικοι αρνιούνταν να τα δεχθούν και τα έλεγαν κοροϊδευτικά «στούκας», γιατί η αξία τους έπεφτε κάθετα όπως τα γερμανικά βομβαρδιστικά αεροπλάνα κάθετης εφόρμησης.¹²⁰

Στις 17 Σεπτεμβρίου 1941 τοιχοκολλάται η 15^η διακήρυξη «προς τον σκοπόν προσαρμογής της λειτουργίας των τραπεζών και της εν γένει Τραπεζικής και νομισματικής κινήσεως εις τας νήσους Σάμον, Ικαρίαν και Φούρνους». Η οποία προβλέπει ως όριο ανάληψης 5% των καταθέσεων μηνιαίως που σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υπερβαίνει τις 5.000 δρχ., αιτήσεις για αναλήψεις μεγαλύτερων ποσών θα εξετάζονται από μικτή επιτροπή Ελλήνων και Ιταλών αξιωματούχων¹²¹, από τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου οι περιορισμοί στις αναλήψεις γίνονται ελαστικότεροι.

Από τις διακηρύξεις που σχετίζονται με το χρηματοπιστωτικό σύστημα και τη νομισματική πολιτική, αυτό που επηρέασε άμεσα τα πλατιά λαϊκά στρώματα του νησιού ήταν το πέμπτο άρθρο- *μεταφορά κεφαλαίων εις χαρτονομίσματα* και το έβδομο- *εφαρμογή του ελέγχου παρά των ταχυδρομικών γραφείων*.

Σύμφωνα με αυτό, επιτρέπεται η μεταφορά χρημάτων μέσω τραπεζιτικών ιδρυμάτων μόνο εντός του νησιού, εκ της ηπειρωτικής Ελλάδας και όχι αντιστρόφως και μεταξύ των νησιών Σάμου, Ικαρίας και Φούρνων. Το έβδομο άρθρο προβλέπει τον έλεγχο των

¹¹⁹ Ο.π., σελ. 34.

¹²⁰ Κατσάς Γιώργος, *Σε ένα χωριό του Αιγαίου*, Αθήνα 2004, σελ. 70-71.

¹²¹ Πτίνης σελ 38.

δεμάτων και της αλληλογραφίας για την αποτροπή μεταφοράς χρηματικών κεφαλαίων μέσω των ταχυδρομείων.¹²²

Η απόφαση αυτή στέρησε από τους κάτοικους τα πολύτιμα εμβάσματα από τους μετανάστες του εξωτερικού και τα λοιπά εισοδήματα από πόρους εκτός νησιού, τα οποία όπως προαναφέρθηκε, το 1940 υπερέβαιναν το 1/3 του ακαθάριστου εισοδήματος της Ικαρίας.¹²³

Στον τομέα του εμπορίου, προκειμένου να ανακόψουν την πληθωριστική έξαρση, οι Ιταλοί επέβαλλαν διατιμήσεις. Με εξαίρεση τα είδη τροφίμων, η τιμή πώλησης των εμπορευμάτων σε όλο το Νομό από την 20^η του Ιουνίου 1941, μπορεί να αυξηθεί μέχρι 40% σε σχέση με την τιμή που πωλούνταν τον Ιούνιο του προηγούμενου έτους. Τα τρόφιμα και κάποια είδη πρώτης ανάγκης όπως οι καύσιμες ύλες και το σαπούνι, πωλούνται σε καθορισμένες τιμές από τις ιταλικές αρχές. Από τον Ιούλιο του ίδιου έτους με εντολή του Carlo Franchi επιβάλλεται στο λιανικό εμπόριο τροφίμων δελτίο ανώτατων τιμών το οποίο αναθεωρείται και εκδίδεται ανά δέκα μέρες από την νομαρχία κατόπιν εγκρίσεως της Ιταλικής Στρατιωτικής Διοίκησης.¹²⁴

Τα καταστήματα και οι αποθήκες υποχρεώθηκαν να λειτουργούν σε καθορισμένες ώρες, ενώ οι έμποροι έπρεπε να τοποθετούν σε όλα τα προϊόντα τους πινακίδες τιμών, τα οποία και όφειλαν να εκθέτουν στα καταστήματά τους. Παρόμοιοι κανονισμοί επιβλήθηκαν και σε άλλους τομείς και υπηρεσίες, όπως στους τσαγκάρηδες και τους ράπτες. Ιδιαίτερη αναφορά στα νομοθετήματα των Ιταλών γίνεται για την καταστολή των αποκρύψεων και των συσσωρεύσεων προϊόντων. Αποκρύψεις θεωρούνται όλα τα κρυμμένα εμπορεύματα από τους επαγγελματίες, ενώ συσσωρεύσεις θεωρούνται τα κατεχόμενα εμπορεύματα από τους ιδιώτες σε ποσότητες μεγαλύτερες από τις μηνιαίες οικογενειακές τους ανάγκες. Σε κάθε περίπτωση τα εμπορεύματα αυτά κατάσχονται και πωλούνται στον πληθυσμό σε τιμές διατίμησης.¹²⁵ Παρόλα αυτά, αναφέρεται πως τα κατασχεμένα είδη σε αρκετές περιπτώσεις χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των αναγκών των κατοχικών στρατευμάτων. Αν και υπάρχουν συμβάντα που οι Ιταλοί ανακάλυψαν προϊόντα που είχαν αποκρύψει έμποροι του νησιού και διανεμήθηκαν

¹²² Κώστας Ι. Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985, σελ 40-42.

¹²³ Ο Καθηγητής Ιστορίας Προκόπης Παπαστράτης διευκρινίζει πως πριν από αυτή την απόφαση, το γεγονός ότι η Ελλάδα καταλαμβάνεται από τον Άξονα, την εντάσσει στο στρατόπεδο του εχθρού, με το οποίο δεν επιτρέπεται καμία συναλλαγή.

¹²⁴ Εφ. «ΣΑΜΟΣ», «Στρατιωτική Διοίκησης Σάμου, Διαταγή», 9 Ιουλίου 1941, σελ. 1.

¹²⁵ Πτίνης, σελ. 47,48, 69-72.

στους κάτοικους της Ικαρίας.¹²⁶ Τα νομοθετήματα τα οποία έπρεπε να εφαρμόσουν, οι ιταλικές υπηρεσίες, η Νομαρχία, οι δήμαρχοι και οι πρόεδροι των Κοινοτήτων, φαίνονταν στους ντόπιους σαν κακόγουστο αστείο. Όλα τα μέτρα που έπαιρναν για την ρύθμιση της εμπορικής κίνησης και τη νομισματική κυκλοφορία αγνοούσαν κάτι πολύ βασικό, την παντελή έλλειψη εμπορευμάτων και προμηθειών. Από τις πρώτες μέρες τις Κατοχής έγιναν αισθητές οι ελλείψεις προϊόντων, τα ράφια των καταστημάτων είχαν αδειάσει ενώ μαύρη αγορά περιορισμένης κλίμακας έκανε σταδιακά την εμφάνισή της.¹²⁷

Προκειμένου να ελέγξουν την αγοροπωλησία προϊόντων, οι ιταλικές διοικήσεις, πολιτικές και στρατιωτικές, εφάρμοσαν την πολιτική δέσμευσης προϊόντων. Συνέταξαν απογραφικούς καταλόγους ανά προϊόν, υποχρέωσαν τους έμπορους να συντάσσουν ημερήσιους καταλόγους πράξεων αγοροπωλησίας, στους οποίους αναγράφονταν το ονοματεπώνυμο του αγοραστή, τα πωληθέντα είδη και η τιμή πώλησης. Η πωλούμενη ποσότητα δεν μπορούσε να υπερβαίνει τις «κανονικές» ανάγκες του αγοραστή και της οικογένειάς του, το μέτρο της «κανονικότητας» θέτονταν σε κάθε περίπτωση από τις κατοχικές δυνάμεις. Το δελτίο διανομών αποτελούσε τεκμήριο αγοράς προϊόντων καθώς έπρεπε στο πίσω μέρος του να αναγράφεται όλη η εμπορική δραστηριότητα του κατόχου του.

Υπό το πρίσμα αυτό, δεσμεύτηκαν όλα τα υφάσματα, τα είδη ιματισμού και ψιλικών, τα σολοδέρματα και επανωδέρματα, κατεργασμένα και ακατέργαστα. Ενώ είδη που δεν έχουν σχέση με την συντήρηση των λιμοκτονούντων κατοίκων αλλά ήταν συνδεδεμένα με τις στρατιωτικές ανάγκες του άξονα, όπως ορείχαλκος, χυτοσίδηρος, σίδηρος βρίσκονται στα δεσμευμένα προϊόντα.¹²⁸

Έκθεση του επαρχιακού γεωπόνου Ικαρίας κατέδειξε την καθυστέρηση που παρουσίαζε η γεωργική παραγωγή του νησιού, τις μεγάλες σκοπέλους που έχουν να αντιμετωπίσουν οι ντόπιοι γεωργοί και την εύθραυστη φύση της ευρύτερης τοπικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, οι αγρότες της Ικαρίας, έπρεπε να καλλιεργήσουν την γη τους σε μια στενόμακρη ορεινή μάζα με εξαιρετικά απότομο και βραχώδες ανάγλυφο, χαρακτηριστικά, τα οποία περιόριζαν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις.¹²⁹

¹²⁶ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013, Αθήνα.

¹²⁷ Ο.π.

¹²⁸ Πτίνης, σελ. 105-107, 150-151

¹²⁹ Δημητριάδης, Γεωργό-οικονομική έκθεση της Επαρχίας Ικαρίας, σελ. 63, 65.

Σχετικά με τις εργατικές συνθήκες, ο γεωπόνος αναφέρει: «*Τεκνοποιία μεγάλη. Ένταση γεωργικής εκμεταλλεύσεως εξαιρετικώς μικρά. Οικιακή βιοτεχνία και γεωργική βιομηχανία, ως και πάσης φύσεως βιομηχανία, ανύπαρκτες σχεδόν. Έτεροι επιχειρήσεις δυνάμενες απορροφήσουν εργάτες δεν υπάρχουν. Πλην του εσχάτως αναλαμβάνον τις εργασίες του μεταλλείου σιδήρου παρά τον Άγιο Κήρυκο. Αποτέλεσμα: άφθονοι εργατικοί χείρες και ένδεια μη δυνάμενη ν' αποκρυφτεί.*¹³⁰

Στις 15 Αυγούστου 1941 εκδίδεται από τους Ιταλούς η διακήρυξη υπ' αριθμόν 15, που προέβλεπε τη συγκέντρωση όλων των σιτηρών του Νομού υπό τον έλεγχο της Στρατιωτικής Διοίκησης. Για την αποζημίωση των παραγωγών ευθύνεται η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, των οποίων οι προκαταβολές θα αποδοθούν από τις εισπράξεις των πωλήσεων στη σοδειά του επόμενου έτους. Τα νησιά του Νομού ποτέ δεν είχαν επαρκή παραγωγή σε σιτηρά οπότε οι ελλείψεις που προκλήθηκαν ήταν άμεσες και τεράστιες.

Στις 28 Δεκεμβρίου 1941 δημοσιεύεται διακήρυξη που αφορά το ελαιόλαδο, η οποία τροποποιεί προηγούμενη απόφαση περί δέσμευσης όλη της ποσότητας ελαιόλαδου από την Στρατιωτική Διοίκηση Σάμου. Η αναθεώρηση έγκειται στον επαναπροσδιορισμό της ποσότητας λαδιού που μπορεί να κρατήσει για ίδια χρήση κάθε παραγωγός σε 20 οκάδες ανά οικογένεια και όχι ανά μέλος οικογενείας που όριζε η προηγούμενη, ενώ δίνεται και το «δικαίωμα», όπως ορίζει ο νομοθέτης, μιας πρόσθετης μηνιαίας χορηγήσεως 500 γραμμαρίων.

Το μέτρο αυτό είναι εκδικητικό καθώς όπως αναφέρεται στην διακήρυξη, «*Λαβών υπ' όψιν ότι η έλλειψις κατανοήσεως και η κωλυσιεργία, ην επέδειξαν πολλοί παραγωγοί εν σχέσει προς την παράδοσιν του ελαίου προς την διαταχθείσαν υπό της Διοικήσεως ημών συγκέντρωσιν, απέδειξεν σαφέστατα ότι ούτοι είναι ανάξιοι της αφθόνου παραχωρήσεως ελαίου...*».

Το λάδι ενδιαφέρει τους Ιταλούς άμεσα, την 31^η του Δεκεμβρίου 1941, η Στρατιωτική Διοίκηση Σάμου αποστέλλει το 6.907/A.C. έγγραφο στη Νομαρχία που την διατάσσει μέχρι την 4^η Ιανουαρίου 1942 να έχει υποβάλλει αναφορά για:

- 1) *Τον αριθμόν και τα ονόματα των ελαιοτριβείων των υπαρχόντων εις την Κοινότητα ενός εκάστου εξ υμών.*
- 2) *Τον αριθμόν των ιδιοκτητών ελαιώνων κανονικώς εγγεγραμμένων εις τους καταλόγους προ της 30^{ης} Ιουνίου 1941.*

¹³⁰ Δημητριάδης, Γεωργό-οικονομική έκθεση της Επαρχίας Ικαρίας, σελ. 62, 85, 88.

- 3) Τον αριθμόν, των ελαιοπαραγωγών είτε των ατόμων των κομισάντων ελαίας εις τα ελαιοτριβεία κατά την εφετεινήν περίοδον.
- 4) Τον συνολικόν αριθμόν των αποτελούντων τας οικογενείας ελαιοπαραγωγών.
- 5) Τον αριθμόν των κατοίκων της Κοινότητος συμφώνως με την τελευταίαν απογραφήν.
- 6) Τον αριθμόν και τα ονόματα των ελαιοτριβείων των ειδικευμένων εις την παραγωγήν πυρηνελαίου διά την βιομηχανίαν του σάπωνος.¹³¹

Της διαταγής αυτής, έπεται καταγισμός εντολών για την συγκέντρωση του λαδιού. Τα μέτρα δεν αποδίδουν, καθώς οι παραγωγοί δεν πειθαρχούν και αποκρύπτουν την παραγωγή τους. Οι Ιταλοί προβαίνουν σε δραστικότερες μεθόδους. Εγκαθιστούν ανθρώπους τους στα ελαιοτριβεία, επεμβαίνουν στον τρόπο λειτουργίας των και κάνουν καθημερινούς ελέγχους σε σπίτια και αγροκτήματα για τον εντοπισμό κρυμμένων ποσοτήτων. Σε συνθήκες πρωτόγνωρου λιμού λαμβάνεται επαχθέστατη απόφαση με στόχο τον εκβιασμό των παραγωγών των προϊόντων που έχει διαταχθεί συγκέντρωση. Όλοι όσοι αποκρύβουν τα προϊόντα τους τιμωρούνται με αποκλεισμό από την διανομή τροφίμων.¹³² Τον Ιούνιο του 1942 τιμωρούνται οι κάτοικοι της Μεσαριάς με τρίμηνη διακοπή του δελτίου, γεγονός που θα οδηγήσει το τοπικό ΕΑΜ στην οργάνωση μαζικών κινητοποιήσεων σε όλο το νησί.¹³³

Η συγκέντρωση των αγροτικών προϊόντων αποδείχτηκε θανάσιμη για το ντόπιο στοιχείο. Λάδι, σύκα, βερίκοκα, μέλι, σιτηρά, πατάτες, αμύγδαλα και ζώα ήταν ορισμένα από τα προϊόντα που οι Ιταλοί αφαιμάσσαν είτε «νομιμοποιημένα», είτε με πλιάτσικα και εφορμήσεις. Ο Στέφανος Καρίμαλης από την περιοχή των Ραχών εξιστορεί πως οι κάτοικοι του νησιού αντιμετώπισαν την πείνα από τις πρώτες μέρες τις Κατοχής. Έκρυβαν τα λιγοστά τους τρόφιμα στα πιο απίθανα μέρη για να μην αρπαχθούν από τους Ιταλούς. Καραβάνια λιμοκτονούντων περιφέρονταν στα χωριά ζητώντας βοήθεια.¹³⁴

¹³¹ Πτίνης, σελ.30-31, 66, 75.

¹³² Ο.π. σελ 80.

¹³³ Συλλογικό Έργο, *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, Αθήνα 1990 (ΗΠΑ 1948), σελ. 22.

Οι συγγραφείς του παραπάνω βιβλίου ήταν οι Πέτρος Ανδριώτης, Χρήστος Μαυρογιώργης και Σταύρος Σταυρινάδης. Τυπώθηκε στο τυπογραφείο του «Ελληνοαμερικάνικου βήματος» στη Νέα Υόρκη και κυκλοφόρησε στις ΗΠΑ. Ο αρχικός σχεδιασμός να κυκλοφορήσει και στην Ελλάδα δεν προχώρησε γιατί η ένταση του εμφύλιου πόλεμου δεν το επέτρεψε. Επανεκδόθηκε 42 χρόνια αργότερα.

¹³⁴ Ο Στέφανος Καρίμαλης διηγείται «Εδώ στο νησί μας, όπως μας βρήκε η συμφορά απροετοίμαστους και όπως η ντόπια παραγωγή ήταν πάντα φτωχή (τα περισσότερα εφόδια έρχονταν απ' έξω), ήταν φυσικό να νιώσουμε την πείνα από τις πρώτες μέρες της υποδούλωσης. Ο καθένας προσπαθούσε να κρύβει όπως μπορούσε εκείνο που είχε, για να μη τ' αρπάξει ο επιδρομέας. Πολλοί έχωναν πιθάρια μέσα στη γη σε μέρη απίθανα για να τ' ασφαλίσουν.

Οι αγρότες, που στην πλειονότητά τους εργάζονταν προπολεμικά και σαν καρβουνεργάτες, ασχολούνται πλέον μόνο με τα μικρά κτήματά τους. Παρά την εντατικοποίηση των καλλιεργειών, η απόδοση τους δεν αρκεί ώστε να τους απαλλάξει από την πείνα.¹³⁵

Στα χρόνια της Κατοχής η αμπελοκαλλιέργεια και τα παράγωγα της, κάλυπταν μόνο μέρος των οικογενειακών αναγκών των καλλιεργητών, σε αντίθεση με την προπολεμική περίοδο που η εξαγωγική δραστηριότητα των Ικαριωτών βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά σε αυτά τα προϊόντα.¹³⁶ Η εαμική εφημερίδα «Νέα Ικαρία» αναφέρει πως το τέλος της Κατοχής βρήκε την Ικαρία σε πλήρη έκλειψη αμπελοκαλλιέργειας. Το διάστημα αυτό, τα χωράφια έμειναν χωρίς λίπασμα, χωρίς θειάφι, ενώ η φυσική εξάντληση των γεωργών δεν τους επέτρεπε να εργαστούν επαρκώς. Προκειμένου να επιβιώσουν, ξερίζωσαν τα αμπέλια, ώστε να σπείρουν δημητριακά. Η έλλειψη υλικοτεχνικών μέσων, φαρμάκων, σπόρων και επαρκούς λήψης θερμίδων των καλλιεργητών, είχε ως αποτέλεσμα την μείωση της παραγωγής σε όλα τα προϊόντα που παραδοσιακά παρήγαγε το νησί.

Η τοπική κτηνοτροφία έπαυσε από νωρίς να εφοδιάζει τους ντόπιους με τα προϊόντα της. Η σχεδόν άμεση έλευση της πείνας, από τους πρώτους μήνες της Κατοχής, οδήγησε πολλούς να σφάξουν τα ζώα τους ώστε να καλυφθούν οι επισιτιστικές ανάγκες. Από την σφαγή δεν γλύτωσαν ούτε τα ζώα εργασίας. Η ιταλική διοίκηση ανακοινώνει: *«Η Διοίκησης πληροφορείται ότι η ήδη υπό ελάττωση πατρώα περιουσία ίππων, ημιόνων και όνων με τους οποίους έχουν εφοδιαστεί οι Νήσοι Σάμου, Ικαρίας, Φούρνων, υφίσταται συνεχώς φαλκιδεύσεις καθόσον υπό το πρόσχημα της πληρώσεως άμεσων οικονομικών αναγκών, ιδιοκτήτες προθύμως συγκατατίθεται εις την σφαγήν τοιούτων ζώων.*

Προβάλλει εντεύθεν ο σοβαρός κίνδυνος να εξαφανισθεί τελείως, εντός βραχέως χρόνου η πατρική αυτή περιουσία.

Αλλά τι να φυλάξει κανείς, που κείνο που κρύβαμε δεν έφθανε ούτε για ένα μήνα... Καθημερινά έβλεπες караβάνια ολόκληρα να γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι και να γυρεύουν κάποια βοήθεια, από τρόφιμα μόνο... όσο για ρουχισμό, δεν γίνεται λόγος. Οι άνθρωποι μπάλωναν και ξαναμπάλωναν κείνα που είχαν. Για παπούτσια οι περισσότεροι έφτιαχναν ξυλοπάπουτσα που για να λυγάνε στο βάδισμα, βάζανε μεντεσέδες στη μέση. Προνομιούχοι ήταν εκείνοι που οικονομούσαν κανένα κομμάτι λάστιχο αυτοκινήτου, για να σολιάσουν ένα παλιό παπούτσι».

Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, Αθήνα 1992, σελ. 18,

¹³⁵ *Νέα Ικαρία*, Πλακίδας Χ. *Προβλήματα ανοικοδόμησης, οι δυνατότητες οικονομικής ανάκαμψης του νησιού μας*, 17 Ιουλίου 1946, σελ. 1.

¹³⁶ Γιαγουρτάς, *Η οικονομική ζωή της Ικαρίας*, σελ. 88.

Η Νομαρχία Σάμου καλείται να εφελκύσει επί του ατόπου τούτου την προσοχή όλων των Κοινοταρχών του Νομού, ίνα γνωρίσωσιν εις τους ενδιαφερόμενους ότι εις προσεχές μέλλον δεν θα είναι βεβαίως εύκολος η εισαγωγή ζώων εξ Ιταλίας ή άλλων κρατών.»¹³⁷

Οικόσιτα και ελεύθερης βόσκησης ζώα βρίσκονταν υπό την συνεχή αρπαγή των Ιταλών στρατιωτών όπως και των ζωοκλεφτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ένας κτηνοτρόφος από το χωριό Μονοκάμπι, που ενώ στις αρχές της Κατοχής είχε διακόσια ζώα, το Πάσχα του 1942 του είχαν απομείνει μόλις δεκαπέντε, καθώς ο ιταλικός στρατός του επέτασσε δέκα ζώα κάθε βδομάδα.¹³⁸ Ιερέας από τα νότια χωριά του νησιού, κατά τη διάρκεια των νεκρώσιμων ακολουθιών που ιερουργούσε, γεγονός σχεδόν καθημερινό στις αρχές του 1942, ανέθετε στα παιδιά του χωριού να φρουρούν τον όνο του ώστε να μην τον αρπάζουν σαν φαγώσιμη λεία.¹³⁹ Από το σύνολο των ημιόνων και των αγελάδων που βρίσκονταν στην Ικαρία προπολεμικά, μόνο το ¼ είχε απομείνει στο τέλος της Κατοχής.¹⁴⁰

Η κυκλοφορία των προϊόντων και ο εφοδιασμός της αγοράς, ένας συνδυασμός ελεύθερης οικονομίας βασιζόμενη στην προσφορά και τη ζήτηση, και κάποιων εμβόλιμων μέτρων που επέβαλλαν η πολιτική και στρατιωτική διοίκηση φάνηκαν εντελώς ανίκανες να καλύψουν βασικές ανάγκες του πληθυσμού. Το νόμισμα της Casa Mediterranea πολύ γρήγορα αποβλήθηκε από την καθημερινότητα των νησιωτών και στην θέση του χρησιμοποιήθηκαν ανταλλακτικές μονάδες με πραγματική αξία. Όλες οι αγορές γίνονταν με την «τράμπα», έτσι ονομάστηκε η ανταλλακτική οικονομία που αναπτύχθηκε μεταξύ των κατοίκων. Ανάμεσα στα «σκληρά» νομίσματα της εποχής ήταν το λάδι, το κρέας, η σίκαλη, το κριθάρι κ.α.¹⁴¹ Από κάθε χωριό του νησιού, ξεκινούσαν άνδρες, γυναίκες και παιδιά, φορτωμένοι στην πλάτη με διάφορα ανταλλάξιμα είδη, πολύτιμα αντικείμενα, είδη ρουχισμού και υπόδησης, εργαλεία κ.α. και πήγαιναν στις περιοχές της Μεσαριάς, της Πέρα- Μεριάς και των Ραχών, όπου υπήρχε αγροτική παραγωγή και τα αντάλλασσαν με βρώσιμες προμήθειες.¹⁴² Ο Γιώργος Κατσάς, ένα δωδεκάχρονο παιδί κατά την ιταλική Κατοχή, εξιστορεί πως στα 1942, το σαπούνι που παρασκεύαζε με την μητέρα του το αντάλλασσαν στο χωριό

¹³⁷ Πτίνης, σελ. 72-73.

¹³⁸ , Περιοδικό *Ικαριακά*, Από τα απομνημονεύματα του δάσκαλου και ιερέα Ιωάννη Εμμ. Χαλκιά, τεύχος 106, Δεκέμβρης 2009, σελ. 127.

¹³⁹ Γιάννης Θ. Τσαντές, *Χρονικό Κατοχής της Ικαρίας (1940- 1944)*, Β', Αθήνα, Μαυρίδης, 2001, σελ. 37.

¹⁴⁰ *Νέα Ικαρία*, Για την ανασυγκρότηση της οικονομίας μας, 17 Δεκεμβρίου 1946, σελ 1.

¹⁴¹ Κατσάς, Σε ένα χωριό του Αιγαίου, σελ. 70.

¹⁴² Τσαντές, *Χρονικό Κατοχής* σελ. 20-21.

Αρέθουσα με καρπό. Μια συγγενής τους έδινε καπνό και της έδιναν λάδι, ο καπνός συσκευάζονταν σε μικρά δέματα και ανταλλάσσονταν στο χωριό Πλαγιά για μια οκά καρπό.

Τα μοναδικό γυμνάσιο που λειτουργούσε για μικρά διαστήματα τον χρόνο βρίσκονταν στον Άγιο Κήρυκο, οι μαθητές από τα απομακρυσμένα χωριά νοίκιαζαν δωμάτια στην πρωτεύουσα, των οποίων το μηνιαίο νοίκι είχε διαμορφωθεί στις τέσσερις οκάδες λάδι. Προκύπτουν περιπτώσεις όπου το ανταλλακτικό εμπόριο περιέλαβε, στις αρχές τουλάχιστον της κατοχικής περιόδου, και τους Ιταλούς στρατιώτες.¹⁴³

Στο κλίμα της γενικής εξάρθρωσης της οικονομίας, ήρθε να προστεθεί και ένα ακόμα πρόβλημα. Μια μεγάλη περιβαλλοντική καταστροφή συνέβη στο νησί, συνέπεια και αυτή της Κατοχής. Η Ικαρία, νησί με μεγάλες δασικές εκτάσεις, υπέστη εμπρησμούς με σκοπό την μετατροπή τους σε καλλιεργήσιμη γη, αποτέλεσμα της απεγνωσμένης προσπάθειας των κατοίκων να εντατικοποιήσουν τις καλλιέργειες τους.¹⁴⁴ Επίσης, σχέδια των Ιταλών να αποψιλώσουν τα δάση του νησιού ώστε να δημιουργήσουν ποσότητες άνθρακα που θα εξυπηρετούσε τις στρατιωτικές τους ανάγκες γενικότερα, ανατρέπονται ύστερα από αγώνες των ντόπιων.¹⁴⁵

Η βύθιση της αγροτικής παραγωγής, η απαγόρευση των θαλάσσιων συγκοινωνιών, τα χαμηλά επίπεδα απασχόλησης, ο πληθωρισμός και τα υψηλό κόστος διαβίωσης, η γενικότερη χαμηλή διαθεσιμότητα τροφίμων και εμπορευμάτων, η εντός του νησιού έλλειψη οδικού δικτύου και μέσων μεταφοράς, η παύση αποστολής εμβασμάτων, οι ληστρικές επιτάξεις και συγκεντρώσεις, οι οποίες έπαυσαν μόλις τον Ιούνιο του 1943, ήταν κάποιες από τις αιτίες που οδήγησαν την τοπική οικονομία σε εξάρθρωση και κατ' επέκταση το ντόπιο στοιχείο σε συνθήκες πρωτόγνωρου λιμού.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια της έρευνας, η Ικαρία θα αντιμετωπίζει επισιτιστικά ζητήματα σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '40. Η κορύφωση της επισιτιστικής κρίσης παρατηρείται το πρώτο διάστημα της Κατοχής αλλά μέχρι και το τέλος του εμφύλιου πολέμου οι κάτοικοι του νησιού θα βρίσκονται αντιμέτωποι με καταστάσεις υποσιτισμού.

¹⁴³ Γιώργος Κατσάς, *Ήταν σωστός ο δρόμος; Από Ικαρία, Αθήνα, Ιτζεδίν, Αίγινα*, Αθήνα 1992, σελ. 32.

¹⁴⁴ *Νέα Ικαρία*, Πλακίδας Χ. *Προβλήματα ανοικοδόμησης, οι δυνατότητες οικονομικής ανάκαμψης του νησιού μας*, 17 Ιουλίου 1946, σελ. 1.

¹⁴⁵ *Νέα Ικαρία*, *Πέντε χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ Ικαρίας*, 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 1

2.3 Επισιτισμός και λιμός στην Ικαρία

Οι πρώτες ελλείψεις σε βασικά είδη διατροφής στα νησιά της Σάμου, Ικαρίας και Φούρνων παρατηρούνται από τις πρώτες μέρες της γερμανικής εισβολής στην Ελλάδα. Η προσέγγιση και ο τρόπος διευθέτησης των επισιτιστικών προβλημάτων του Νομού, τουλάχιστον κατά το πρώτο διάστημα της ιταλικής Κατοχής, φαίνεται σε ανακοίνωση της Νομαρχίας Σάμου τον Ιούλιο του 1941 σχετικά με τις ενέργειές της για τον επισιτισμό των νησιών που βρίσκονταν στην περιοχή ευθύνης της. Το κείμενο αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μνημείο παρακλήσεων, αναφέρονται οι κινήσεις του νομάρχη Σάμου αλλά και του προέδρου του Αγίου Κηρύκου Ικαρίας που δεν είναι τίποτα άλλα από εκλιπαρήσεις προς το Υπουργείο Επισιτισμού, τις νομαρχιακές διοικήσεις Λέσβου, Χίου, Κυκλάδων, τις ιταλικές και γερμανικές διοικήσεις των γειτονικών νησιών, όχι μόνο για αποστολή βοήθειας αλλά για την μεσολάβηση, ώστε να παραχωρηθούν διευκολύνσεις από τα ποικίλα κέντρα εξουσίας, ακόμα και σε τμήματα της εφοδιαστικής αλυσίδας όπως εμπόρους ή πλοιοκτήτες.¹⁴⁶

Η πλειοψηφία των κατοίκων βρέθηκε απροετοίμαστη μπροστά στις πρωτόγνωρες συνθήκες λιμού που αντιμετώπισε. Η πείνα δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το γενικότερο πρόβλημα της ξενικής κατάκτησης. Συνδέεται, επίσης άμεσα με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των διαφόρων κοινωνικών τάξεων τα τελευταία μεσοπολεμικά χρόνια και τα πρώτα χρόνια του πολέμου. Ειδικότερα, η περίπτωση της Ικαρίας μελετάται και με τις ιδιαίτερες συνθήκες που χαρακτηρίζουν μια νησιωτική περιοχή και την πλήρη σχεδόν εξάρτηση της από τα πλωτά μέσα και τις εμπορικές συναλλαγές.

Αν και η εγκατάλειψη του νησιού προς τη Μέση Ανατολή, ειδικότερα από νεαρότερες ηλικιακές ομάδες, αποτέλεσε βαλβίδα εκτόνωσης της επισιτιστικής κρίσης, ο ρυθμός θανάτου ήταν απελπιστικά μεγάλος αν λάβουμε υπόψη ότι η Ικαρία δεν υπήρξε πεδίο στρατιωτικών επιχειρήσεων και οι ιταλικές κατοχικές δυνάμεις δεν πραγματοποίησαν μικρής ή μεγάλης κλίμακας ένοπλες επεμβάσεις.

Η τοπική συλλογική μνήμη, τα τεκμήρια, δίνουν τη εικόνα ενός πρωτοφανούς λιμού. Από τον πρώτο χειμώνα της Κατοχής μέχρι και την άνοιξη του 1942, η κοινωνία της

¹⁴⁶ Εφ. «ΣΑΜΟΣ», «Ο επισιτισμός του τόπου, αι τελευταίαι ενέργειαι της Νομαρχίας», 9 Ιουλίου 1941, σελ. 1.

Ικαρίας θα βιώσει τους πιο δύσκολους μήνες και θα μετρήσει τις περισσότερες απώλειες.

Βασική τροφή για τους ντόπιους ήταν καρποί και φυτά που πριν την Κατοχή προοριζόνταν ως επί το πλείστον για ζωοτροφές. Την διατροφή των κατοίκων πλαισιώναν τα λούπινα, τα χαρούπια, τα βελανίδια, τα αγριόχορτα, οι βολβοί, τα κούμαρα, τα φύλλα της μουριάς, οι βλαστοί της φτέρης και οτιδήποτε μπορούσε να δώσει λίγες θερμίδες στους λιμοκτονούντες κατοίκους. Τα νοικοκυριά έβαζαν την εφευρετικότητά τους και εκτελούσαν συνταγές μαγειρικής με ό,τι υλικά τους έδινε το φυσικό περιβάλλον. Καλύτερη τύχη είχαν οι χωρικοί που στη διάθεσή τους βρίσκονταν σύκα, σταφίδες, βερίκοκα και λάδι.¹⁴⁷

Στο Καραβόσταμο, το χωριό που έδωσε τους περισσότερους νεκρούς αναλογικά με τον πληθυσμό του, στις αρχές του 1942 η πένθιμη καμπάνα ηχούσε σχεδόν καθημερινά. Η φυσική εξάντληση των κατοίκων ήταν τόσο μεγάλη που οι νεκροί του χωριού παρέμεναν άταφοι για αρκετές μέρες μέχρι να βρεθούν μερικοί νέοι να τους μεταφέρουν στο νεκροταφείο.¹⁴⁸ Στον Άγιο Κήρυκο, η κωμόπολη με τις περισσότερες απώλειες σε απόλυτο αριθμό, την άνοιξη του 1942 οι κάτοικοι φαίνεται να είχαν εξοικειωθεί με τον θάνατο. Ο Γιώργος Λομβαρδάς θυμάται πως στο άκουσμα της πένθιμης καμπάνας δεν ρωτούσαν πια να μάθουν ποιος συγχωριανός τους πέθανε. Στα χωριά των Ραχών, Άγιο Πολύκαρπο και Χριστό, μετά την Κυριακάτικη λειτουργία, οι Ιταλοί έπαιρναν υποχρεωτικά τους άντρες των χωριών να δουλέψουν στις εργασίες διάνοιξης των νέων, σημερινών νεκροταφείων.¹⁴⁹

Προκύπτουν περιπτώσεις που η πείνα άγγιξε ακόμα και τους Ιταλούς στρατιώτες. Οι επιτάξεις και οι ληστρικές επιδρομές κάλυπταν μέχρι ενός σημείου το διατροφικό έλλειμμα και την πλημμυρή σίτισή τους. Ιδιαίτερα από την άνοιξη του 1942, αναφέρονται περιστατικά που Ιταλοί στρατιώτες σιτίστηκαν με σκύλους, γάτες ακόμα και νεκρά υποζύγια.¹⁵⁰

Τον Απρίλιο του 1942 στάλθηκε στον Στρατηγό Soldarelli επιστολή που είχε την υπογραφή «Καριώτικος Λαός», ο συντάκτης της ζητούσε απελπισμένα από τον Ιταλό στρατιωτικό διοικητή να τους στείλει βασικά είδη διατροφής, όπως ψωμί, ζυμαρικά,

¹⁴⁷ Γιώργος Κατσάς, *Σε ένα χωριό του Αιγαίου*, Αθήνα 200, σελ. 68.

¹⁴⁸ Τσαντές Γιάννης, *Χρονικό Κατοχής*, σελ. 34.

¹⁴⁹ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013, Αθήνα.

¹⁵⁰ Anthony J. Papalas, *Rebels and Radicals*, Wauconda, Illinois USA, Bolchazy – Carducci Publishers, Inc., 2005, p. 183.

Καρίμαλης Στέφανος, *Η Νικαριά στην Αντίσταση*, σελ. 20.

όσπρια και λάδι καθώς και προμήθειες ρουχισμού, υπόδησης και σαπούνι. Η επιστολή κατέληγε με την παράκληση να καταργηθεί ο νόμος της δεκάτης, να επιτραπεί η επικοινωνία με την υπόλοιπη Ελλάδα και να μην επιτάσσονται τα περιουσιακά στοιχεία των κατοίκων.¹⁵¹

Το Πάσχα του 1943 συνέβη μια ευχάριστη συγκυρία χάρη στην οποία οι κάτοικοι της Ικαρίας είχαν την ευκαιρία να λάβουν αρκετές θερμίδες. Κοπάδια από ψάρια γόπες κατέκλυσαν τα νότια παράλια του νησιού, και όλος ο κόσμος για μέρες αφοσιώθηκε στο ψάρεμα τους που δεν απαιτούσε ειδικά τεχνικά μέσα, η ποσότητά τους ήταν τόσο μεγάλη που η αλίευσή τους από τη στεριά ήταν εύκολη υπόθεση. Τα αλιεύματα αυτά έγιναν παστά και ξερά και αποτέλεσαν την βασική διατροφή του νησιού για πολλούς μήνες¹⁵². Μια αντίστοιχη περίπτωση άφθονων αλιευμάτων στις ακτές του νησιού

¹⁵¹ Από την αρχαιακή συλλογή του Χρήστου Μαλαχία- Ράχες Ικαρίας, Απρίλιος 1942 Προς την Σεβαστή Στρατιωτική Ιταλική Διοίκηση. Στρατηγέ μας.

Όπως πριν από τρεις μήνες, έτσι και τώρα μας θερίζει η φτώχεια, η πείνα και η εξαθλίωση. Τότες αποταθήκαμε σε σας και σας περιγράψαμε την τραγική κατάσταση του νησιού μας, κάναμε έκκληση στα ανθρώπινα σας αισθήματα να μην μας αφήσετε να πεθάνουμε από την πείνα αφού δεν φταίζαμε σε τίποτα ή τόσο που να μας αξίζει ένας φρικτός θάνατος. Ζητούσαμε ψωμί, λάδι, ζυμαρικά, σαπούνι κλπ απαραίτητα για την στοιχειώδη συντήρησή μας, μα από αυτά πολύ λίγα μας ήρθαν αυτόν τον μήνα, όχι μόνο τίποτε δεν πήραμε σε τρόφιμα, αλλά ζητούν να μας επιβάλλουν φορολογία εις είδος και να μας πάρουν κάτι που δεν υπάρχει, εννοώντας την παραγωγή μας<...> πολλές φαμίλιες έχουν μετατραπεί σε μεταξοσκώληκες, που τρώνε τα φύλλα της μουριάς, πιστέψετε το αυτό, είναι η πιο σκληρή αλήθεια. Έρχονται οι καθ υλών και μας λένε να τους δώσουμε ακόμα και αν δεν έχουμε να αγοράσουμε. Μας λένε πως είναι νόμος και πρέπει να υπακούσουμε.<...> Οι σπόροι ήταν ανύπαρκτοι για σπορά, και αν κανένας έσπειρε λίγα κουκούτσια τα έφαγε μόλις φύτρωσαν, τα κλαδί και τις ρίζες μαζί.

Και αν έμεινε κάτι που μπορούσε να ευδοκιμήσει σ' αυτό το ανεμοδαρμένο νησί, από τον Φλεβάρη και δω έκαμε μόνο μια ψιγάλα.

Εμείς ο Καριώτικος λαός που μπορούσαμε να καυχηθούμε πως είμαστε ένας λαός πολιτισμένος, πιστεύουμε πως έχουμε να κάνουμε με τους απόγονους του Dante και του Michael Angelo που είναι τα πραγματικά στολίδια της Ιταλίας, και πως δεν θα θελήσετε να δείτε την Ικαρία σαν την Κόλαση του πρώτου και τον Κατακλυσμό του δεύτερου, μα σαν νησί που η ζωή να είναι οπωσδήποτε ανθρώπου και όχι σκουληκιού.

Γι' αυτό Στρατηγέ μας ζητούμε:

- 1) Ψωμί, ψωμί και πάλι ψωμί!
- 2) Ζυμαρικά, όσπρια και ιδιαίτερα λάδι, που προλαβαίνει την αβιταμίνωση και το αλλόκοτο πρήξιμο.
- 3) Κατάργηση της Δεκάτης σαν νόμο που είναι αδύνατο να εφαρμοστεί για το νησί μας.
- 4) Ρουχισμό, υπόδηση και σαπούνι, που καταντήσαμε να μοιάζουμε σαν τους άγριους της Πολυνησίας.
- 5) Συχνή επικοινωνία με την υπόλοιπη Ελλάδα, για να φέρνουμε κάτι στο νησί μας και να επικοινωνούμε με τους ανθρώπους μας.
- 6) Προστασία της ιδιοκτησίας μας σύμφωνα με το Διάγγελμά σας.

Είμαστε απόλυτα βέβαιοι πως θα ικανοποιήσετε τα δίκαια αιτήματά μας σαν πολιτισμένοι και δίκαιοι σε πολιτισμένους και όχι σαν κατακτητές σε κατακτημένους.

Ευπειθέστατοι. Ο Καριώτικος Λαός

¹⁵² Γιώργος Πελ. Λομβαρδάς, Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία, Αθήνα 2008, σελ. 44.

επιβεβαιώνεται από έκθεση του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, τον Σεπτέμβριο του 1942, που όπως χαρακτηρίζεται από τον Οργανισμό είχε «θαυματουργό όφελος».¹⁵³

Ο ρυθμός απωλειών από την πείνα μειώθηκε το καλοκαίρι του 1942. Στην κατάσταση αυτή θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι βοήθησε η φυγή χιλιάδων κατοίκων από την Ικαρία, η επισιτιστική βοήθεια που δόθηκε μέσω του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και ίσως μια ενδεχόμενη προσαρμογή των νησιωτών στις συνθήκες σιτοδείας και λιμού και των αντίστοιχων λύσεων που αυτοί έβρισκαν.

Ο πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός αναφέρει πως στα νησιά του Αιγαίου επικρατεί οικτρή κατάσταση από επισιτιστική άποψη, και η παντελής εγκατάλειψη των νησιωτών από τις αρχές Κατοχής έχει ως αποτέλεσμα την αθρόα έξοδο του πληθυσμού, «καταφθάνοντας με μύριους κινδύνους και σε αξιοθρήνητη κατάσταση στα μικρασιατικά παράλια». Ο Τσουδερός ισχυρίζεται πως η κυβέρνησή του προέβη σε επανειλημμένες ενέργειες στην αγγλική κυβέρνηση για την εξεύρεση λύσης, ώστε να ανασταλεί η έξοδος του πληθυσμού και να ανακουφιστούν επισιτιστικά τα νησιά. Τον Μάιο του 1942 ο Τσουδερός τηλεγραφεί στον αμερικάνικο Ερυθρό Σταυρό και ζητάει την άμεση αποστολή βοήθειας στα νησιά που γειτνιάζουν με την Τουρκία. Τη περίοδο αυτή υπήρχε μεγάλη στενότητα στις αγορές της Τουρκίας, η δυσκολία να βρεθούν τρόφιμα είχε ως αποτέλεσμα την παύση των αποστολών.¹⁵⁴

Για την Γερμανία η Ελλάδα αποτελούσε απλώς στρατηγική βάση για την κύρια επιδίωξη της, το να κερδίσει τον πόλεμο. Δεν την ενδιέφερε, τουλάχιστον στη φάση αυτή, να φροντίσει να μην καταστραφούν οι οικονομικές δομές και το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας. Οι Ιταλοί, που είχαν μακροπρόθεσμες βλέψεις και έβλεπαν την Ελλάδα να παραμένει σταθερά στη μεταπολεμική σφαίρα επιρροής τους, ήταν λιγότερο κυνικοί στο θέμα της εκμετάλλευσης των κατακτημένων και δεν ήθελαν να αποξενωθούν τελείως μαζί τους.¹⁵⁵

Τα υπό ιταλική Κατοχή νησιά διέφεραν από την Χίο και τη Λέσβο που τελούσαν υπό γερμανική Κατοχή γιατί η Ιταλία είχε μακροπρόθεσμα σχέδια προσάρτησης κάποιων εκ των νησιών.¹⁵⁶ Την άνοιξη του 1942, οι Ιταλοί αρνήθηκαν στην κυβέρνηση

¹⁵³ Oeuvre de secours en faveur de la population des ties grecques de Chios, Samos, Nicaria et Mytilene. Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge. Volume 24/ Issue 286/ October 1942. P. 194.

¹⁵⁴ Τσουδερός, σελ. 118, 121.

¹⁵⁵ Λούκος Χρήστος, *Η πείνα στην Κατοχή- δημογραφικές και κοινωνικές διαστάσεις*, στο Παλαστράτης Π. - Χατζηϊωσήφ Χ.(επίμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Γ' τόμος, Μέρος 2ο, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ 228.

¹⁵⁶ Χιονίδου Βιολέτα, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα*, σελ. 170.

Τσουδερού τον επισιτισμό των Κυκλάδων δηλώνοντας ότι αναλαμβάνουν αυτοί των επισιτισμό αυτών των νησιών, χωρίς όμως να διασαφηνίσουν πως θα επιτευχθεί αυτός.¹⁵⁷

Για τους Άγγλους προείχε η νίκη κατά του Άξονα και στην επιδίωξη αυτού του στόχου έπρεπε να θυσιαστούν πολλά. Έτσι, παρά τις εκκλήσεις της ελληνικής κυβέρνησης του εξωτερικού, η ηγεσία των Άγγλων αρνήθηκε να εξετάσει έστω και το ενδεχόμενο μιας προσωρινής άρσης του ναυτικού αποκλεισμού που είχαν επιβάλλει στην Ελλάδα. Αντιπρότειναν την μεταφορά διατροφικών προϊόντων από την ουδέτερη Τουρκία. Η λύση αυτή ήταν ελάχιστα αποτελεσματική, μεταξύ Οκτωβρίου 1941 και Ιανουαρίου 1942, το τουρκικό πλοίο Kurtulus έκανε πέντε ταξίδια μεταφέροντας συνολικά 6.735 τόνους εφοδίων, ποσότητα ανεπαρκέστατη για τις διογκούμενες ανάγκες.¹⁵⁸

Στις 16 Φεβρουαρίου 1942, το βρετανικό Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε να επιτρέψει την μεταφορά τροφίμων στην Ελλάδα με ουδέτερα πλοία υπό τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό.¹⁵⁹

Ο Galeazzo Ciano, υπουργός εξωτερικών της Ιταλίας έδωσε την έγκρισή του στον Σουηδικό και Ελβετικό Ερυθρό Σταυρό τον Μάρτιο του 1942 για την εκκίνηση του επισιτιστικού τους προγράμματος, αλλά αρνήθηκε να καλύψει το κόστος μεταφοράς της βοήθειας. Ο Mussolini άλλωστε ήταν υπέρ της επισιτιστικής παρέμβασης ουδέτερων χωρών και οι ιταλικές αρχές ήθελαν μια διακριτική παρουσία του διεθνούς οργανισμού στην Ελλάδα. Ο Luca Pietromarchi, αξιωματούχος του ιταλικού Υπουργείου Εξωτερικών θεωρούσε την υπαγωγή των Κυκλάδων και των νότιων Σποράδων στην αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού ωφέλιμη, καθώς ο επισιτισμός των κατοίκων τους έπρεπε να πάψει να απασχολεί την ιταλική πλευρά.¹⁶⁰

Ωστόσο, η ιταλική διοίκηση, όπως είχε παρατηρηθεί και στην περίπτωση του Kurtulus, καθυστερούσε την παροχή των απαιτούμενων εγγυήσεων και έθετε αρκετά εμπόδια στην διανομή τροφίμων στα νησιά που είχε υπό τον έλεγχο της.¹⁶¹ Ο Raymond Cournoisier, Ελβετός επικεφαλής των αποστολών του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στα νησιά του Αιγαίου, στο πρώτο ταξίδι του στη Σάμο τον Ιούλιο του 1942, υπογραμμίζει την αρνητική στάση του Ιταλού πολιτικού Κομισάριου στην διανομή τροφίμων στο

¹⁵⁷ Ε.Ι. Τσουδερός, *Ο επισιτισμός 1941-1944*, Αθήνα, εκδ. Αργύρη Παπαζήση, 1946, σελ. 134.

¹⁵⁸ Ο.π., σελ. 14-15, 91-93.

¹⁵⁹ Λούκος, *Η πείνα στην Κατοχή*, σελ. 230

¹⁶⁰ Στέλιος- Περικλής Καράβης, διδακτορική διατριβή «Η ιταλική Κατοχή στην Ελλάδα (1941-1943). Η πολιτική επιβολής και καταστολής από την XI Στρατιά. ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 172, 370.

¹⁶¹ Τσουδερός, σελ 130, 134.

νησί. Σ' αυτό το ταξίδι, ο Μητροπολίτης Ειρηναίος σε συνάντησή του με τον Cournoisier, αναφέρει πως στη Σάμο οι συνθήκες είναι λιγότερο δύσκολες από τ' άλλα νησιά. Οι Ιταλοί την εφοδιάζουν όταν μπορούν από την Ρόδο. Η Σάμος είναι πλούσια, αλλά ο αριθμός των δυνάμεων Κατοχής είναι πολύ μεγάλος και κάθε καθυστέρηση του πλοίου ανεφοδιασμού γίνεται φοβερά αισθητή γεγονός συμβαίνει πολύ συχνά.¹⁶²

Στην έκθεση του Cournoisier τον Σεπτέμβριο του 1942 αναφέρεται πως συγκριτικά με τη Σάμο η κατάσταση στην Ικαρία είναι χειρότερη. Ζουν εκεί δωδεκάμισι χιλιάδες άτομα, ψαράδες με τις οικογένειές τους και ο κατακτητής τους απαγορεύει το ψάρεμα για να μην διαφύγουν στην Τουρκία. Το νησί είναι ένας βράχος σχεδόν στείρος.¹⁶³

Στις μηνιαίες εκτιμήσεις του ΔΕΣ για Ικαρία και Φούρνους, με θεωρητικό πληθυσμό 12.751 (σ.σ. αξιολογούνται προπολεμικά δημογραφικά στοιχεία), οι άποροι που χρήζουν επισιτιστικής στήριξης και οι απαιτήσεις σε αλεύρι έχουν ως εξής (πίνακας 1)¹⁶⁴:

Πίνακας 1, Εκτίμηση ΔΕΣ άποροι/ απαιτήσεις σε αλεύρι			
Μήνας/ Έτος	Άποροι	% Άπορων	Αλεύρι σε Οκάδες
Οκτώβριος 1942	7.500	59%	22.500
Νοέμβριος 1942	8.000	63%	24.000
Δεκέμβριος 1942	8.000	63%	24.000
Ιανουάριος 1943	9.000	71%	27.000
Φεβρουάριος 1943	9.500	75%	28.500
Μάρτιος 1943	10.000	78%	30.000
Απρίλιος 1943	10.000	78%	30.000
Μάιος 1943	10.000	78%	30.000
Ιούνιος 1943	10.000	78%	30.000

Ο παραπάνω πίνακας (στην συγκεκριμένη έκθεση δίνονται στοιχεία για όλη την ελληνική επικράτεια) συντάχθηκε με στοιχεία που παραδόθηκαν στον Διεθνή Οργανισμό από τις τοπικές επιτροπές του Ερυθρού Σταυρού, επιθεωρητές που έκανα επιτόπιο έλεγχο, το υπουργείο Γεωργίας και την αγροτική τράπεζα. Στην έκθεση

¹⁶² Πτίνης Ι. Κώστας, Χρόνια Κατοχής, σελ. 114.

¹⁶³Oeuvre de secours en faveur de la population des ties grecques de Chios, Samos, Nicaria et Mytilene. Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge. Volume 24/ Issue 286/ October 1942. P. 194.

¹⁶⁴ Comité International de la Croix-Rouge, Commission de Gestion Athènes, No 15, Athens 21st November 1942 to: The Supervisory Committee of the Swedish Red Cross, Stockholm. tem Factual Material - Statistical Maps and Photographs, United Nations Relief and Rehabilitation Administration, United Nations Archives.

διασαφηνίζεται πως άποροι θεωρούνται «όσοι δεν παράγουν» και πως ο πίνακας αυτός αποτελεί αρχική βάση για τον σχεδιασμό του επισιτιστικού προγράμματος.

Η βοήθεια προς τους κατοίκους της Ικαρίας ήταν, σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, άτακτη και πρόχειρη, περιλήφθηκε από την κυβέρνηση Τσουδερού, στα σχέδια ανεφοδιασμού των νήσων του Αιγαίου, μόλις στις αρχές Απριλίου του 1942. Στις 26 του ίδιου μήνα, δύο ιστιοφόρα προερχόμενα από την Σμύρνη ολοκληρώνουν την αποστολή τους, και κάθε κάτοικος της παραλαμβάνει 24 δράμια (\approx 43 γραμμάρια) σίτο και 80 δράμια (\approx 142 γραμμάρια) φασόλια. Εκτός από την προαναφερθείσα αποστολή, το έτος 1942 επιβεβαιώνονται άλλες δύο μεγάλες αποστολές, μία μεταξύ 17 Ιουνίου- 11 Ιουλίου 1942 με τριάντα τόνους τροφίμων και μία ακόμα το διάστημα 5 Σεπτεμβρίου- 13 Σεπτεμβρίου 1942 με σαράντα επτά τόνους αλεύρι, οι παραπάνω δαπάνες βάρυναν την ελληνική κυβέρνηση του εξωτερικού, οι οποίες αποτελούνταν από τις ναυλώσεις των σουηδικών εμπορικών πλοίων και τις προκαταβολές στον U.K.C.C., τον εμπορικό οργανισμό του Ηνωμένου Βασιλείου.¹⁶⁵

Την αποστολή του Σεπτεμβρίου επιθεωρεί ο Courvoisier, και αναφέρει πως η δεύτερη επίσκεψή του στη Σάμο του αφήνει εντύπωση λιγότερο καταθλιπτική από την πρώτη. Με το πλοίο Ugur μεταφέρεται στην Ικαρία το οποίο είναι έμφορτο με τους προαναφερθέντες σαράντα επτά τόνους αλεύρι. Όπως γράφει, στην πρωτεύουσα του Αγίου Κηρύκου- χωριό τριών χιλιάδων κατοίκων- η θνησιμότητα που πριν από τον πόλεμο ήταν τριάντα άτομα το χρόνο έχει φτάσει τα τριάντα το μήνα. Στο Καραβόσταμο ένα μικρό χωριό πέρασε από 1,2 το χρόνο στο 21,8. Ο Courvoisier διαπιστώνει «Η Ικαρία είναι το πιο δυστυχισμένο νησί του Αιγαίου».¹⁶⁶

Στα τέλη Μαρτίου 1943 υπό την εποπτεία του Raymond Courvoisier αποστέλλονται μέσω Σμύρνης στα νησιά της Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου και Ικαρίας ποσότητες δημητριακών, αποξηραμένων φρούτων, σκόνη γάλακτος που δώρισε η ελληνική κοινότητα της Αιγύπτου.¹⁶⁷

Τον Ιούνιο του 1943 ο αντιπρόσωπος του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού N. E. Nilsson επισκέπτεται την Ικαρία. Στην φάση αυτή ο πληθυσμός του νησιού εκτιμάται από τον οργανισμό πως είναι περί τους 10.380 κάτοικους και 1.080 στους Φούρνους. Ο N. E.

¹⁶⁵ Τσουδερός, σελ. 135-136.

¹⁶⁶ Oeuvre de secours en faveur de la population civile des îles grecques de Samos, Nicaria, Furni et Chios. Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge. Volume 25/ Issue 291/ March 1943. P. 195.

¹⁶⁷ Philip P. Argenti, *The Occupation of Chios by the Germans, 1941-1944*, London, Cambridge University Press, 1966, p. 46.

Nilsson εκτιμάει πως τα νησιά έχουν μεγάλη ανάγκη από ανακούφιση και κυρίως φαρμακευτικών ειδών. Το ανύπαρκτο οδικό δίκτυο και τα ιταλικά στρατιωτικά φυλάκια που κατά την άποψη του Σουηδού αντιπρόσωπου δεν έχουν καμία στρατιωτική σημασία, δυσκολεύουν τις διανομές. Ο Nilsson αντιλαμβάνεται πως οι ιταλικές αρχές έχουν την πρόθεση να ασχοληθούν με την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στο νησί¹⁶⁸, στον πληθυσμό της Ικαρίας και των Φούρνων παρατηρείται μεγάλη διάδοση ψώρας και αποφασίζεται η αποστολή μεγαλύτερων ποσοτήτων σαπουνιού ανά άτομο σε σύγκριση με της Σάμου.

Δύο μήνες αργότερα, αντιπροσωπεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού συνοδευόμενη από γιατρούς περιοδεύουν στον Άγιο Κήρυκο, τον Εύδηλο και τους Φούρνους εξετάζοντας παιδιά και αρρώστους. Ο Nilsson δίνει εντολή στις σχολικές διανομές γάλακτος που επρόκειτο να ξεκινούσαν τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, η μαθητική κοινότητα της Ικαρίας -κατ' εξαίρεση- να εφοδιάζεται σε ποσοστό 75% επί του συνόλου των μαθητών έναντι 50% που ίσχυε στη Σάμο. Σε Άγιο Κήρυκο και Εύδηλο συνταγογραφούνται σε κατοίκους που ασθενούσαν ημερήσιες μερίδες γάλακτος, βιταμίνες A/D και C (Γάλα: Άγιος Κήρυκος 32, Εύδηλος 38, Φούρνοι 10. Βιταμίνες A & D: Άγιος Κήρυκος 70, Εύδηλος 70, Φούρνοι 16, Βιταμίνη C: Άγιος Κήρυκος 34, Εύδηλος 53, Φούρνοι 4)¹⁶⁹ και το ίδιο διάστημα υπό την Middle East Relief & Refugee Administration 500 κάτοικοι της Ικαρίας και των Φούρνων λαμβάνουν μερίδα σούπας σε ημερήσια βάση.¹⁷⁰

Στα τέλη του Ιουλίου του 1943 ο Raymond Courvoisier θα επισκεφτεί πάλι την Ικαρία και βρίσκει τους κατοίκους του νησιού σε καλύτερη κατάσταση από τον περασμένο χρόνο. Η υγιεινή τους κατάσταση έχει βελτιωθεί τους, αλλά τα παιδιά έχουν επείγουσα ανάγκη μουρουνέλαιου και βιταμινών. Τους λείπει επίσης το γάλα. Στον Εύδηλο οι επτακόσιοι κάτοικοι τους περιμένουν κρατώντας μπουκέτα αγριολούλουδων. Με δυσκολία στέκονται όρθιοι και έχουν όψη ανθρώπων δύσμορφων και λεπρών. Η πείνα έχει αποθέσει τα σημάδια της. Ο κατακτητής, αναφέρει ο Courvoisier, λίγο ασχολήθηκε μαζί τους, τα παιδιά είναι αξιολύπητα. Τον περασμένο χρόνο πενήντα

¹⁶⁸ No. 115 (6/549/4) British Legation Stockholm. 22nd June 1943. Special Reports on Food Distribution and Rationing 1, Greece Mission, United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) (1943-1946), United Nations Archives.

¹⁶⁹ Experts of report concerning Samos, June 1, 1943, compiled by delegate Nilsson. Experts of report regarding Chios and Samos, August 2, 1943, submitted by delegate Nilsson. Special Reports on Conditions 2, Greece Mission, United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), (1943-1946), United Nations Archives

¹⁷⁰ Άτιτλο/ untitled, Special Reports on Food Distribution and Rationing 1, Greece Mission, United Nations Relief and Rehabilitation (UNRRA), (1943-1946), United Nations Archives

άτομα πέθαναν από την πείνα. Τα τρόφιμα που έρχονταν πολύ ακανόνιστα από τη Σάμο δεν έκαναν τίποτα για την βελτίωσή της υγείας τους.

Στις έξι το πρωί ο Couignoier αναχωρεί για τη Σάμο. Δύο ώρες αργότερα το καΐκι περνά ανοιχτά από το χωριό Καραβόσταμο και αναφέρει, *είναι το πιο φτωχό χωριό της Ικαρίας. Η πείνα προκάλεσε φοβερές απώλειες στους οκτακόσιους κατοίκους. Δυστυχώς δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε γιατί μας βιάζει το ωράριο. Αλλά ελπίζω ο Σουηδός συνεργάτης μου που βρίσκεται στη Σάμο να επισκεφτεί αυτό το μικρό χωριό τις προσεχείς μέρες.*¹⁷¹

Στις διανομές του Ιουλίου του 1943 παρατηρούνται περιστατικά ανάμιξης των Ιταλών που χρειάστηκε η παρέμβαση του Nilsson. Στο χωριό Χρυσόστομος οι ιταλικές αρχές στην προσπάθειά τους να συγκεντρώσουν ποσότητες ελαιόλαδου (σ.σ. που ήταν κρυμμένο), σαν μέτρο άσκησης πίεσης στους κατοίκους του, εφάρμοσαν την απαγόρευση των διανομών. Ένα ακόμα περιστατικό καταγράφηκε όταν ο Ιταλός διοικητής του νησιού έδωσε εντολή να δοθούν συμπληρωματικά σιτηρέσια σε ευνοούμενα από αυτόν άτομα γεγονός που προκάλεσε την απώλεια δεκαπέντε περίπου κιλών από τις ποσότητες που διανεμήθηκαν.¹⁷²

Το διάστημα 12 Φεβρουαρίου- 8 Μαρτίου 1944 η Joint Relief Commission μέσω του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού διανέμει στην Ικαρία 3 οκάδες ($\approx 3,84$ κιλά) σιτάρι ανά άτομο. Τον Αύγουστο του 1944 διανέμει 0,375 οκάδες (≈ 480 γρμ.) σαπουνί και διαπιστώνει ότι τους τελευταίους δέκα μήνες οι συνολικές διανομές ανά άτομο στην Ικαρία είναι μόλις 5,5 οκάδες ($\approx 7,04$ κιλά) σιτάρι, 20 δράμια (≈ 78 γρμ.) σιμιγδάλι, 25 δράμια (≈ 97 γρμ.) ζάχαρη και 30 δράμια (≈ 116 γρμ.) ρύζι. Ενώ για τα παιδιά κάτω των 15 ετών διανέμει ημερησίως 50 δράμια (≈ 194 γρμ.) γάλα.¹⁷³

Σε έκθεση του Οκτωβρίου 1944 της JRC για την κατάσταση στην Ικαρία αξιοποιούνται δύο ανώνυμες μαρτυρίες που αναφέρουν πως οι διανομές του Σεπτεμβρίου 1943 βελτίωσαν αισθητά την κατάσταση αλλά μετά την απόσυρση των αποστολών από τα νησιά της Σάμου (σ.σ. λόγω της επικείμενης εισβολής των Γερμανών στη Σάμο) η κατάσταση έχει επιδεινωθεί. Ένα ιστιοφόρο καΐκι από την Ικαρία που ήταν στην υπηρεσία των συμμαχικών δυνάμεων διένειμε στον πληθυσμό μερικά τρόφιμα και

¹⁷¹ Πτίνης, Χρόνια Κατοχής, σελ. 122-123.

¹⁷² Resume of the progress of relief activity by the Swedish Red Cross in the districts of Samos and Chios for the month of July 1943. Special Reports on Conditions 2, Greece Mission, United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), (1943-1946), United Nations Archives

¹⁷³ Joint Relief Commission, Distribution of Red Cross Supplies in Greece.

Aegean Islands. Special Reports on Food Distribution and Rationing 2, Greece Mission, United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) (1943-1946). United Nations Archives

ελαιόλαδο από τα αποθέματα των βρετανικών Υπηρεσιών (περίπου 2,5 οκάδες ανά άτομο). Ωστόσο, όπως αναφέρεται, ο ρυθμός θανάτου έχει αυξηθεί και οι αποστολές του Ερυθρού Σταυρού ήταν ανεπαρκείς. Στον Άγιο Κήρυκο και στα χωριά Χρυσόστομος, Αρέθουσα και Καραβόσταμο ελάχιστα τρόφιμα παράγονται και οι κάτοικοί τους σιτίζονται με χαρούπια και βατόμουρα. Ψωμί φτιάχνουν από ένα είδους αλευριού που παρασκευάζουν από σπόρους λούπινου, βελανίδια και καλαμπόκι.

Η έκθεση καταγράφει τους θανάτους για το 1944 (μέχρι τον Οκτώβριο) σε τρεις περιοχές, τον Άγιο Κήρυκο, το Καρκινάγρι και τους Φούρνους, ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί πως τα ευρήματα από την έρευνα του γράφοντα στα τρία ληξιαρχεία του νησιού δεν συμφωνούν με την αναφορά του ΔΕΣ. Ο αριθμός των ληξιαρχικών πράξεων θανάτου που καταγράφεται, τουλάχιστον για τον Άγιο Κήρυκο και το Καρκινάγρι, είναι μικρότερος σε σχέση με τα μεγέθη της έκθεσης. Σύμφωνα με αυτήν, στον Άγιο Κήρυκο αποβιώνουν 27 άτομα (4 στην ηλικία 3-15, 22 στην ηλικία 50-70 και 3 στην ηλικία 71-80), στο Καρκινάγρι 10 άτομα (2 στην ηλικία 14-30, 6 στην ηλικία 34-50 και 2 στην ηλικία 60-90). Τέλος, στους Φούρνους αποβιώνουν 6 άτομα στην ηλικία 29-70. Σε όλο το νησί υπάρχουν τρεις γιατροί και το μεγαλύτερο βάρος πέφτει στον γιατρό Ιωάννη Μαλαχία, η κλινική του οποίου έχει 16 κλίνες, η έλλειψη των απαραίτητων φαρμάκων τον υποχρεώνουν να εφαρμόζει πρωτόγονες μεθόδους θεραπείας. Οι βασικοί λόγοι της επισιτιστικής κρίσης που εντοπίζει η έκθεση είναι, η ληστεία των τροφίμων, βοοειδών και ελαιόλαδου από τους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Η παύση των εμβασμάτων, κυρίως από τις ΗΠΑ, που στο παρελθόν ήταν σημαντικά σε μέγεθος. Και τέλος, της απαγόρευσης εισαγωγής λαδιού από τη Σάμο.¹⁷⁴

Την 25^η Μαρτίου 1942 το ΕΑΜ οργανώνει στον Άγιο Κήρυκο μαζική κινητοποίηση γυναικών που παίρνει επεισοδιακή τροπή διεκδικώντας την παροχή τροφίμων. Τις επόμενες ημέρες ο ιταλικός στρατός αποστέλλει καΐκι από τη Σάμο που ξεφορτώνει τρόφιμα που διανέμονται με δελτίο στον πληθυσμό. Τέτοιες διανομές επαναλαμβάνονται ατάκτως με κύριο προϊόν το καλαμποκάλευρο.¹⁷⁵

Στα νομοθετήματα και τις διακηρύξεις των Ιταλών συναντάμε αναφορές σε δελτία διανομών, όπως και σε αφηγήσεις και μαρτυρίες κατοίκων αναφέρεται κάποιο διανεμόμενο αλεύρι κακής ποιότητας χωρίς όμως να γνωρίζουμε την συχνότητα των

¹⁷⁴ Confidential, Report to Allied CD/ 162, Joint Relief Commission. Factual Material - Statistical Maps and Photographs. United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) (1943-1946) Greece Mission. United Nations Archives

¹⁷⁵ Τσερμέγκας Γιάννης, Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή. Περιοδικό Εθνική Αντίσταση, 12^η συλλογή, Οκτώβριος 1974, σελ. 51.

διανομών και την ποσότητα τους. Ο Γιώργος Λομβαρδός, σε συνέντευξή του στον γράφοντα αναφέρει πως έγιναν κάποιες διανομές τροφίμων από κατασχεμένα είδη αλλά σε πολύ περιορισμένο βαθμό.

Σε κάθε περίπτωση, αν κρίνουμε από το τραγικό αποτέλεσμα και την μαρτυρία του επικεφαλής του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, η παροχή τροφίμων είτε από την κυβέρνηση Τσουδερού είτε από τις κατοχικές δυνάμεις δεν κατάφερε να ανακόψει την δραματική θνησιμότητα.

Την τριετία 1941-1943 που παρέμειναν οι Ιταλοί στην Ικαρία ο ρυθμός θανάτου σε σχέση με την τριετία 1938-1940, αυξήθηκε με κορύφωση το 1942, κατά το οποίο οι θάνατοι ήταν σχεδόν πενταπλάσιοι συγκριτικά με τους δηλωμένους θανάτους το 1940 (πίνακας 2).

Πίνακας 2						
Δηλωθέντες θάνατοι ανά έτος (1938-1944)						
1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
123	137	109	156	513	134	97

Οι Ιταλοί είχαν τον έλεγχο του νησιού από τον Μάιο του 1941 μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 1943, τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου οι Γερμανοί καταλαμβάνουν τη Σάμο όπου και θα παραμείνουν μέχρι τις αρχές του Οκτωβρίου 1944. Το διάστημα αυτό, η Ικαρία βρίσκονταν υπό ένα ιδιότυπο καθεστώς γερμανική Κατοχής. Δεν υπήρχαν μόνιμα γερμανικά στρατεύματα εγκατεστημένα στο νησί, αλλά δυνάμεις τους από την γειτονική Σάμο και τα Δωδεκάνησα πραγματοποιούσαν ληστρικές επιδρομές. Τα έτη 1943-1944 οι θάνατοι παρουσιάζουν μείωση και φαίνεται να επανέρχονται σταδιακά στα προπολεμικά επίπεδα. Χωρίς να είναι σε θέση η παρούσα έρευνα να το αποδείξει, φαίνεται πως στη μείωση του ρυθμού θανάτου συνηγορούν οι κάτωθι τέσσερις λόγοι, 1) η απουσία μόνιμων κατοχικών δυνάμεων στο νησί, ως εκ τούτου μείωση στα πλιάτσικα, τις επιτάξεις και τις ληστρικές επιδρομές. 2) οι αποστολές τροφίμων, έστω και αποσπασματικές 3) το τεράστιο κύμα εγκατάλειψης προς τη Μέση Ανατολή καθ' όλο το διάστημα της ιταλικής Κατοχής και 4) οι εκατοντάδες θάνατοι που προηγήθηκαν αποδεκάτισαν τις ευάλωτες ομάδες (ηλικιωμένοι, άρρωστοι κτλ.) με αποτέλεσμα ο πληθυσμός στο σύνολο του να αποτελείται από ανθεκτικότερους κάτοικους.

Όπως φαίνεται στον πίνακα 3, οι δηλωθέντες θάνατοι στα τρία ληξιαρχεία της Ικαρίας με αναγραφόμενη αιτία την *πείνα*, *ασιτία*, *ατροφία*, *υποσιτισμό*, τον πρώτο χρόνο της Κατοχής αποτελούν το 14,10% των συνολικών θανάτων, το 1942 το ποσοστό αυξάνεται στο 67,84%, το 1943 διαμορφώνεται στο 40,20% και το 1944 στο 24,74%. Μελετώντας την θνησιμότητα κατά μήνα, διαπιστώνουμε ότι η κορύφωση του λιμού ήταν το τρίμηνο Φεβρουάριος – Απρίλιος 1942 όπου δηλώθηκαν 202 θάνατοι με αιτία την έλλειψη τροφής. Υψηλά ποσοστά θανάτου (μεγαλύτερο ή ίσο των 10 θανάτων) με την ίδια αιτία παρατηρούνται για όλη τη περίοδο Δεκέμβριος 1941- Αύγουστος 1942, ενώ μια ακόμη έξαρση, σαφώς ηπιότερη, συναντάμε το διάστημα Ιανουάριος- Απρίλιος 1943.

Πίνακας 3								
	1941		1942		1943		1944	
	<i>Γενικό</i>	<i>Πείνα</i>	<i>Γενικό</i>	<i>Πείνα</i>	<i>Γενικό</i>	<i>Πείνα</i>	<i>Γενικό</i>	<i>Πείνα</i>
Ιανουάριος	13		68	39	27	17	6	1
Φεβρουάριος	11		86	60	25	11	10	4
Μάρτιος	7		96	76	21	11	10	2
Απρίλιος	10		76	66	15	9	12	3
Μάιος	11		54	42	8	2	8	3
Ιούνιος	4		17	15	8		6	2
Ιούλιος	5		33	21	11		6	1
Αύγουστος	10	1	21	10	3	1	6	2
Σεπτέμβριος	11	3	26	7	8		6	3
Οκτώβριος	19	3	14	5	1	1	9	1
Νοέμβριος	17	2	13	5	0		12	1
Δεκέμβριος	38	13	9	2	7	2	6	1
Σύνολο ανά έτος	156	22	513	348	134	54	97	24
% Πείνα/Γενικό	14,10%		67,84%		40,30%		24,74%	

Ωστόσο πρέπει να τονιστεί πως από τον τρίτο μήνα της ιταλικής Κατοχής μέχρι και τον Δεκέμβριο του 1944, η κοινωνία του νησιού δοκιμάζεται από μια άνευ προηγουμένου

επισιτιστική κρίση η οποία προκάλεσε τον χαμό 448 κατοίκων και μεγάλη αύξηση του ρυθμού θανάτων.

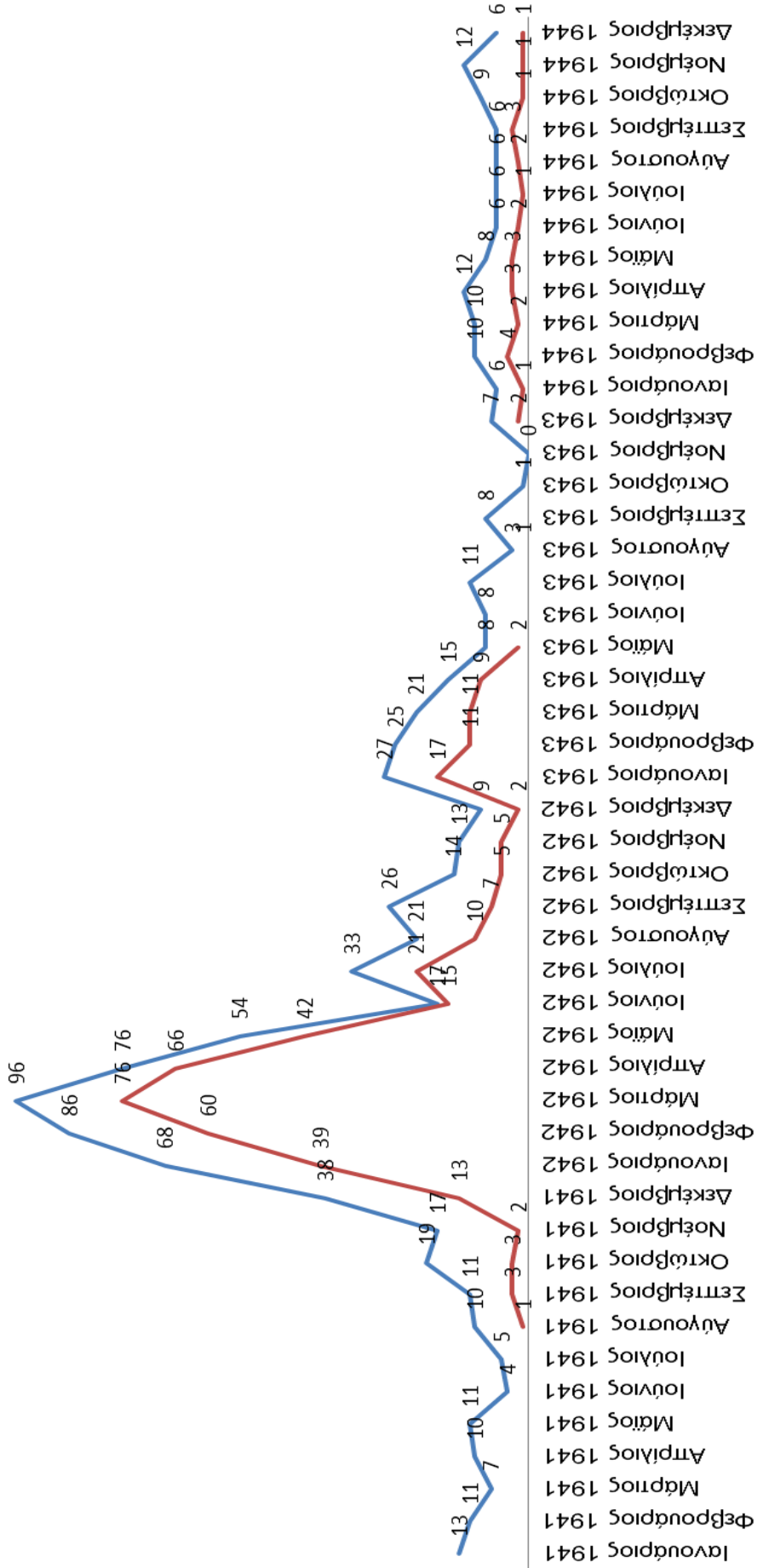
Τα μεγέθη αυξάνονται δραματικά αν συνυπολογίσουμε τις αναγραφόμενες αιτίες στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου που είναι παρεπόμενες της ασιτίας και των γενικότερων κακουχιών που προκάλεσε η ξενική Κατοχή. Στα αρχεία των ληξιαρχείων της Ικαρίας συναντάμε περιπτώσεις που οι αναγραφόμενες αιτίες θανάτου είναι σύμπτωμα του λιμού και της γενικότερης ατροφίας. Συγκεκριμένα, βασικές αιτίες το εν λόγω διάστημα είναι το έλκος στομάχου, η στομαχική αιμορραγία, η εντερίτιδα, η δυσεντερία, η γαστρεντερίτιδα και η νεφρίτιδα, βάσει των οποίων εντοπίζονται τουλάχιστον 53 θάνατοι. Τα καρδιακά νοσήματα προκάλεσαν 27 θανάτους ενώ ασθένειες σχετικές με το αναπνευστικό και την πτώση του ανοσοποιητικού όπως πνευμονία, φυματίωση, βρογχίτιδα, μηνιγγίτιδα κ.α. αποτέλεσαν την αιτία για τουλάχιστον 70 θανάτους.

Στις ληξιαρχικές πράξεις διακρίνονται 45 περιπτώσεις θανόντων που δεν αναγράφεται αιτία ελλείπει γιατρού ή η αιτία είναι *άγνωστη*. Ενώ κάποιες πράξεις θανάτου υπογράφονται από Ιταλό γιατρό.

Στο γράφημα 1 φαίνεται η διακύμανση και τα μεγέθη των θανάτων από τον Ιανουάριο του 1941 μέχρι τον Δεκέμβριο του 1944, φαίνεται ξεκάθαρα η παράλληλη διακύμανση των θανάτων είτε από την πείνα είτε από άλλες αιτίες, η τάση αυτή καταδεικνύει τον συσχετισμό των θανάτων μεταξύ τους, αναπόσπαστο αποτέλεσμα της Κατοχής.

Γράφημα 1

— Συνολικοί θάνατοι ανά μήνα — Θάνατοι από πείνα ανά μήνα

Τους περισσότερους νεκρούς από πείνα σε απόλυτο αριθμό είχε η κωμόπολη του Αγίου Κηρύκου, η οποία θρήνησε 141 λιμοκτονούντες σε σύνολο 277 θανόντων, ήτοι 50,90% (πίνακας 4). Η Κοινότητα με τους περισσότερους νεκρούς συγκριτικά με τον πληθυσμό της ήταν το Καραβόσταμο του οποίου το ληξιαρχικό βιβλίο εμφανίζει 72 θανόντες από πείνα σε σύνολο 91, δηλαδή 79,1%, τα μεγέθη των θανάτων αυξάνονται ακόμη περισσότερο αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι δεν έχουμε στοιχεία για το διάστημα Μάρτιος 1943- Απρίλιος 1944, περίοδος όπου η γενική θνησιμότητα παρέμενε σε πολύ υψηλά επίπεδα. Το ληξιαρχείο του πρώην Δήμου Ευδήλου, όπου διατηρούνται τα αρχεία των ληξιαρχικών πράξεων έξι κοινοτήτων ανέφερε στον γράφοντα πως ο ληξίαρχος και ο πρόεδρος της κοινότητας Καραβοστάμου οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την ενημέρωση των βιβλίων, πέθαναν από πείνα χωρίς να αντικατασταθούν.

Πίνακας 4					
Θάνατοι από πείνα ανά Κοινότητα					
	1941	1942	1943	1944	Σύνολο Κοινότητας 1941-44
Άγιος Κήρυκος	11	95	27	8	141
Χρυσόστομος		6	1		7
Περδίκι	4	41	3	3	51
Καραβόσταμο*	1	67	4		72
Δάφνη		17	2	1	20
Φραντάτο		14			14
Εύδηλος	1	19	3	4	27
Μαγγανίτης		4		2	6
Αρέθουσα**		31	5		36
Ράχες	4	27	4	3	38
Καρκινάγρι	1	21	5	3	30
Άγιος Πολύκαρπος		6			6
Σύνολο Ικαρίας ανά έτος	22	348	54	24	
Σύνολο περιόδου 1941-1944					448
<i>* Λείπουν οι ληξιαρχικές πράξεις θανάτου για το διάστημα Μάρτιος 1943- Απρίλιος 1944</i>					
<i>** Λείπουν οι ληξιαρχικές πράξεις θανάτου για το έτος 1944</i>					

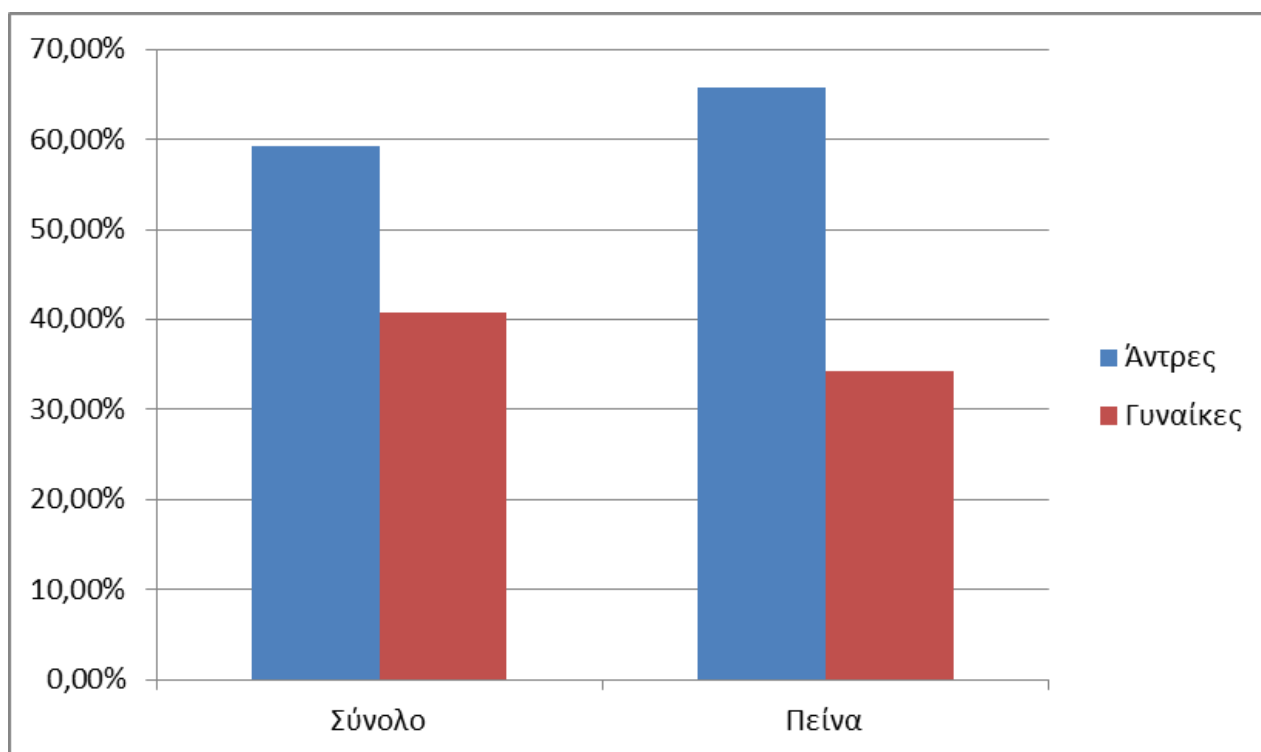
Στη συλλογική μνήμη των κατοίκων της Ικαρίας η θνησιμότητα του Καραβόσταμου αποτέλεσε τεράστια συμφορά το μέγεθος της οποίας δεν εμφανίζεται στα ληξιαρχικά βιβλία στον βαθμό που πραγματικά ήταν, χωρίς να είναι σε θέση η παρούσα έρευνα να το επιβεβαιώσει, κάποιες μαρτυρίες υποστηρίζουν ότι οι νεκροί από πείνα ήταν παραπάνω από 120. Ενώ και για την Κοινότητα Αρέθουσας, που είχε 36 θανόντες από ασυτία σε σύνολο 41, ποσοστό 87,80% δεν κρατούνταν στοιχεία για όλο το έτος 1944. Μελετώντας την γεωγραφία του λιμού και της θνησιμότητας στην Ικαρία, προκύπτει πως οι περιοχές με τα περισσότερα θύματα ήταν αυτές όπου η προπολεμική διαβίωση των κατοίκων στηρίζονταν σε εισοδήματα που με την Κατοχή καταρρεύσαν. Μεγάλο μέρος των κατοίκων του Καραβόσταμου επιβίωνε προπολεμικά χάρη στα εμβάσματα συγγενών τους που είχαν μεταναστεύσει στις ΗΠΑ. Στα ορεινά χωριά των Ραχών και του Ευδήλου πολλές οικογένειες στηρίζονταν στην εποχική μετανάστευση των ανθρακεργατών. Ενώ τα πληρώματα των καϊκιών και οι ναυτεργάτες βρέθηκαν στο σύνολο τους χωρίς εργασία. Παρατηρείται επίσης, μεγάλη θνησιμότητα στις περιοχές όπου ήταν εγκατεστημένα ιταλικά φυλάκια και στρατόπεδα.

Η έρευνα στα ληξιαρχεία της Ικαρίας αναδεικνύει και το ποιοι πέθαναν κατά την εν λόγω περίοδο. Έτσι λοιπόν, σε πληθυσμό όπου απαρτίζονταν κατά 47,8% από άντρες και 52,2% από γυναίκες¹⁷⁶, οι θάνατοι ήταν αντιστρόφως ανάλογοι. Στο σύνολο των θανόντων το 59,22% ήταν άντρες και 40,78% γυναίκες. Με αιτία την πείνα το ποσοστό μεταβάλλεται αρκετά και διαμορφώνεται στο 65,80% για τους άντρες και 34,20% για τις γυναίκες (πίνακας 5, γράφημα 2).

Πίνακας 5, % θάνατοι κατά φύλο		
Φύλο	Στο σύνολο	Με αιτία την πείνα
Άντρες	59,22%	65,80%
Γυναίκες	40,78%	34,20%

¹⁷⁶ Βάσει της απογραφής του 1940, σε πληθυσμό 12.854 κατοίκων, οι 6.146 ήταν άντρες και 6.708 γυναίκες. Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας- www.e-demography.gr.

Γράφημα 2

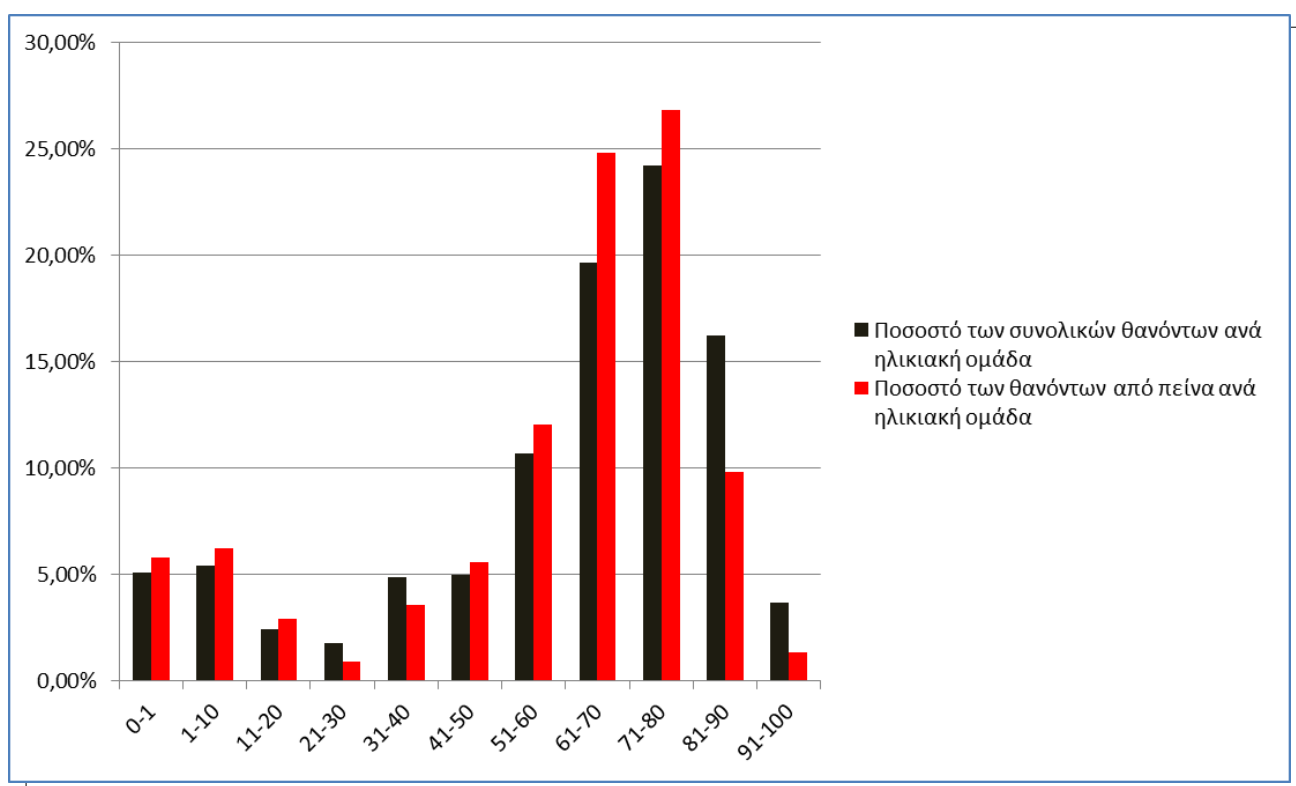
Πίνακας 6, % θάνατοι κατά ηλικιακή ομάδα		
Ηλικία	Στο σύνολο	Με αιτία την πείνα
0-1	5,11%	5,80%
1-10	5,44%	6,25%
11-20	2,44%	2,90%
21-30	1,78%	0,89%
31-40	4,89%	3,57%
41-50	5,00%	5,58%
51-60	10,67%	12,05%
61-70	19,67%	24,78%
71-80	24,22%	26,79%
81-90	16,22%	9,82%
91-100	3,67%	1,34%

Στον πίνακα 6 αναγράφονται τα ποσοστά των νεκρών ανά ηλικιακή ομάδα, η πρώτη στήλη αφορά την ποσοστίαση στο σύνολο των νεκρών κατά τα έτη 1941-1944 και η δεύτερη στήλη την αντίστοιχη ποσοστίαση με αιτία θανάτου την πείνα.

Όπως φαίνεται και στο γράφημα 3, από τις ηλικίες 31-40 και ύστερα οι θάνατοι παρουσιάζουν αυξητική τάση μέχρι και την ηλικία των 80 ετών.

Χωρίς αμφιβολία, οι πιο ευάλωτες ηλικιακές ομάδες στις ασθένειες, τις κακουχίες αλλά και την πείνα φαίνεται να είναι αυτές άνω των 61 ετών. Οι ηλικίες 61-70 κατείχαν το 19,67% στο σύνολο και το 24,78% στους θανάτους από πείνα. Στις ηλικίες 71-80 τα ποσοστά διαμορφώνονται 24,22% και 26,79% αντίστοιχα. Στις ληξιαρχικές πράξεις βρίσκουμε 136 περιπτώσεις που η αιτία θανάτου σχετίζεται με την προχωρημένη ηλικία.

Γράφημα 3

Ανάμεσα σε αυτές, 40 αναγράφουν ως αιτία την *γεροντική εξάντληση* και 54 τον *γεροντικό μαρασμό*, αν συμπεριλάβουμε και τους θανόντες από την πείνα, προκύπτει ότι οι ηλικίες αυτές κυριολεκτικά αποδεκατίστηκαν.

Αυξημένα ποσοστά βρίσκουμε στα βρέφη και τα παιδιά έως 10 χρονών, αθροιστικά οι ηλικίες 0-1, 1-10 στο σύνολο αποτελούν το 10,55% και με αιτία θανάτου την πείνα το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται στο 12,05%, δείκτες που αναδεικνύουν με τον πιο αδιάψευστο τρόπο την τραγική ανημποριά των γονιών να θρέψουν έστω και

στοιχειωδώς τα παιδιά τους. Πολύ χαμηλά ποσοστά συναντάμε στις ομάδες 21-30 και 31-40, μεγέθη τα οποία συρρικνώνονται στους θανάτους από πείνα, καθώς οι συγκεκριμένες ηλικίες είναι οι ανθεκτικότερες και συνάμα σε θέση να εξεύρουν λίγη τροφή.

Στον πίνακα 7 αναγράφεται η ιδιότητα/επάγγελμα των θανόντων από αστία. Οι ιστορικές μορφές ανάπτυξης στην Ικαρία διαμόρφωσαν ένα παραγωγικό μοντέλο το οποίο στηρίχθηκε ως επί το πλείστον στον μικρό αγροτικό κλήρο, και τις μικρές οικιακές αγροτο-κτηνοτροφικές μονάδες, μοντέλο με πολύ χαμηλές αποδόσεις και εξαιρετικά εύθραυστο. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνονται από τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου, η πλειοψηφία των θανόντων από πείνα είναι γεωργοί (134), σύμφωνα όμως με τα στοιχεία που δίνονται από την γεωργική έκθεση του γεωπόνου του νησιού, Δ. Φ. Δημητριάδη, για το έτος 1940, οι γεωργοί της Ικαρίας, ανήκουν στο σύνολο τους στα μικρά αγροτικά στρώματα.

Σχεδόν για όλες τις γυναίκες, ανεξαρτήτου αιτίας θανάτου, η αναγραφόμενη ιδιότητα/επάγγελμα είναι οικιακά, βρέθηκαν τουλάχιστον 127 τέτοιες περιπτώσεις. Αυξημένοι παρουσιάζονται και οι θάνατοι των εργατών και γενικότερα των επαγγελματιών του μόχθου και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, όπως οι ναυτεργάτες, οι κτίστες, οι ξυλουργοί, οι τσαγκάρηδες, οι αχθοφόροι κ.α. Η εκπαιδευτική κοινότητα απώλεσε 2 παιδαγωγούς και 9 μαθητές, ενώ η εκκλησιαστική κοινότητα 2 μοναχές και 3 ιερείς. Στις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου βρίσκουμε και 8 άνεργους, έναν ανίκανο να εργαστεί, και δύο επαίτες.

Πίνακας 7	
Ιδιότητα θανόντων από πείνα	
Επάγγελμα/ Ιδιότητα	
Γεωργός	134
Εργάτης	44
Ναυτικός	19
	9
Άνεργος/ Ανίκανος	(8/1)
Κτηνοτρόφος/ Βοσκός	5
Έμπορος	5
Ξυλουργός	4

Υποδηματοποιός	4
Κτίστης	3
Σιδηρουργός	3
Κασσιτερωτής	1
Μοναχή	2
Ιερέας	3
Διδάσκαλος	2
Συνταξιούχος	3
Μαθητής	9
Αχθοφόρος	2
Αρτοποιός	2
Μάγειρας	2
Αμμοκονιαστής	1
Επαίτης	2
Καλαθοποιός	1
Ράπτης	1
Δασονόμος	1
Γραμματέας Κοινότητας	1
Κρεοπώλης	1
Οικιακά	127

Η τεράστια αύξηση των θανάτων, ιδιαίτερα το 1942, και η μαζική εγκατάλειψη από τους κατοίκους, μείωσαν τον πληθυσμό του νησιού σε δυσθεώρητα χαμηλά επίπεδα. Η Ικαρία αναμφισβήτητα πλήγηκε από την ξενική Κατοχή όσο λίγα νησιά του Αιγαιοπελαγίτικου χώρου, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα τεκμήρια. Οι κάτοικοι της βρέθηκαν εντελώς απροετοίμαστοι με αποτέλεσμα των πρωτόγνωρα προαναφερόμενα αποτελέσματα. Οι καινούργιες αυτές συνθήκες ώθησαν τους κάτοικους του νησιού να οργανώσουν ένα μαζικό κίνημα που διεκδίκησε καλύτερους όρους διαβίωσης, καλλιέργησε την αλληλεγγύη και την ελπίδα και χρησιμοποίησε την «πολιτική των όπλων» για την εκδίωξη των κατακτητών.

2.4 Οικοδόμηση της οργανωμένης αντίστασης

Στην Ικαρία το ΕΑΜ μονοπώλησε την οργάνωση του αντιστασιακού αγώνα απέναντι στον κατακτητή. Δεν προκύπτει από την έρευνα κανένα στοιχείο που να μαρτυρά την ύπαρξη και δραστηριοποίηση κάποιας άλλης αντιστασιακής οργάνωσης.

Οι αυστηρές απαγορεύσεις που επιβλήθηκαν από τις κατοχικές αρχές στην ελεύθερη μετακίνηση σε όλη τη θάλασσα του Αιγαίου προκάλεσαν εξαιρετικές δυσχέρειες στην επικοινωνία με τους τόπους που παραδοσιακά είχε επαφή η κοινωνία της Ικαρίας, τον Πειραιά, την Αθήνα, τη Σάμο και τα άλλα γειτονικά νησιά όπως η Χίος, η Πάτμος και η Μύκονος. Ωστόσο, η απομόνωση αυτή δεν παρεμπόδισε την συγκρότηση αντιστασιακής οργάνωσης.

Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου έχοντας υιοθετήσει ως επίσημη κρατική ιδεολογία τον αντικομμουνισμό, είχε εφαρμόσει πρωτοφανή κατασταλτικά μέτρα για την εξόντωση των κομμουνιστών, δημοκρατών και προοδευτικών ανθρώπων της εποχής. Στην κατεύθυνση αυτή ιδρύθηκαν μια σειρά από τόπους κράτησης, εξορίας και απομόνωσης. Υπολογίζεται πως κατά τη διάρκεια της δικτατορίας πάνω από 80.000 άτομα βασανίστηκαν στα κρατητήρια των αστυνομικών τμημάτων, στις φυλακές και τις εξορίες. Σε 45.000 υπολογίζονται οι κομμουνιστές, μέλη και οπαδοί του ΚΚΕ, που πιάστηκαν και σε 2.000 περίπου οι μόνιμοι κρατούμενοι και εξόριστοι: 630 στην Ακροναυπλία, 220 στην Ανάφη, 230 στον Άη- Στράτη, 170 στην Αίγινα και την Κέρκυρα, 130 στη Φολέγανδρο, 500 στην Τρίπολη και άλλες φυλακές, 17 στο Ασβεστοχώρι, 50 στην Ίο, 50 στην Αμοργό και την Πύλο, διάφορες ομάδες στα κυρίως στα σανατόρια της Αθήνας, της Πάτρας και της Κατερίνης.¹⁷⁷

Πρωτοπόροι αγωνιστές της περιόδου του μεσοπολέμου, κομμουνιστές στην συντριπτική τους πλειοψηφία, που κρατούνταν στις φυλακές και τους τόπους εξορίας από την δικτατορία Μεταξά, πρωτοστάτησαν στην συγκρότηση των αντιστασιακών πυρήνων.

Δεκάδες Ικαριώτες βρίσκονταν εκείνη τη περίοδο φυλακισμένοι και εξόριστοι, με την πτώση του μετώπου, όσοι κατόρθωσαν να δραπετεύσουν, και δεν παραδόθηκαν στους Γερμανούς από τις ελληνικές αρχές, επέστρεψαν στην Ικαρία έχοντας αφομοιώσει την τακτική που έπρεπε να ακολουθήσουν, απόρροια των ιδεολογικών μαθημάτων που

¹⁷⁷ *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949*. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008, σελ. 346.

παραδίδονταν στις κολεκτίβες στα μέρη όπου κρατούνταν. Ο Στέφανος Καρίμαλης γράφει: «εδώ στις Ράχες ξεκινήσαμε με τίτλο αγώνα Εθνικοαπελευθερωτική Οργάνωση σύμφωνα με τα μαθήματα που μας γίνονταν τα τελευταία προπολεμικά χρόνια, στις φυλακές τις εξορίες, για τις μορφές αγώνων που πρέπει να κάνουν οι υπόδουλοι λαοί. Συγκεκριμένα, την εποχή εκείνη (1933-34) βρισκόμαστε στον Αϊ Στράτη εκτοπισμένοι κάμποσοι Ικαριώτες (Βιτσαρά Σταματία, Καρίμαλης Στέφανος, Μπουρνάς Λευτέρης) που παρακολουθούσαμε τέτοια μαθήματα. Και τέτοια φυσικά γίνονταν και στους άλλους τόπους εξορίας και στις φυλακές που δεν έλειπαν και από εκεί Ικαριώτες»¹⁷⁸.

Την ύπαρξη εξόριστων από την Ικαρία, όσο και την οργάνωση μαθημάτων ιδεολογικής και πολιτικής επιμόρφωσης, στους τόπους εξορίας και τις φυλακές κατά τον μεσοπόλεμο, επιβεβαιώνει στην μελέτη του ο Κώστας Γκριτζώνας, εξόριστος στην Αίγινα το 1938. Ο οποίος γράφει πως παρά τις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, τις μόνιμες απαγορεύσεις και τα ελάχιστα μέσα, η μορφωτική δουλειά τόσο στις φυλακές όσο και στα νησιά, ήταν σπουδαία.¹⁷⁹

Το 1935 ο Αυστραλός δημοσιογράφος Μπερτ Μπερτλς επισκέπτεται την Ελλάδα και για περισσότερο από ένα χρόνο ταξιδεύει σε πολλά μέρη της, ανάμεσα τους και στους τόπους εξορίας του Αιγαίου, μελετώντας την πολιτική κατάσταση της χώρας και τις συνθήκες διαβίωσης των εξόριστων. Σε ένα από τα ταξίδια του επισκέφτηκε τους εξόριστους κομμουνιστές της Ανάφης, εκεί διαπιστώνει πως οι κολεκτίβες τους οργανώνουν επιμορφωτικές δραστηριότητες σε πολλά επίπεδα. Από την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού μέχρι και ιδεολογικές και πολιτικές συζητήσεις υψηλού επιπέδου. Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες των ομάδων συμβίωσης οργανώνονταν από επιτροπές, η επιτροπή καθοδήγησης είχε μέλη σε κάθε θάλαμο, που σχημάτιζαν υποεπιτροπές για το σχεδιασμό του καθημερινού προγράμματος, κάθε απόγευμα σε κάθε θάλαμο ορίζονταν ένας κύκλος μελέτης. Όσοι διέθεταν επαναστατική πείρα και πλατιές γνώσεις είχαν αναλάβει το επεξηγηματικό μέρος, ενώ οι νεότεροι ή εκείνοι που μόλις μάθαιναν να διαβάζουν, μάθαιναν από αυτούς.¹⁸⁰

Με τα μαθήματα στους τόπους εξορίας και τις φυλακές, το ΚΚΕ εξόπλισε το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, επιτυγχάνοντας ενιαία τακτική και ομογενοποίηση, χωρίς να υπάρχει άμεση επαφή με κεντρικά καθοδηγητικά όργανα. Την περίοδο του μεσοπολέμου το ΚΚΕ είχε επεξεργαστεί την δημιουργία ενός «αντιδικτατορικού

¹⁷⁸ Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαριά στην αντίσταση*, Αθήνα 1992, σελ. 14.

¹⁷⁹ Κώστας Γκριτζώνας, *Ομάδες Συμβίωσης 1925-1974*, Αθήνα, Φιλίστωρ 2001, σελ. 93-96.

¹⁸⁰ Μπερτ Μπερτλς, *Εξόριστοι στο Αιγαίο*, [Αθήνα], Φιλίστωρ, 2002, σελ. 164-165.

μετώπου» με την πλατιά συμμετοχή κομμάτων και οργανώσεων, ανάμεσα τους και αστικές- δημοκρατικές δυνάμεις, τον Φεβρουάριο του 1939, η 5^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ διαπίστωσε ότι η απειλή ενός παγκόσμιου πολέμου είναι μεγάλη, η ακεραιότητα και η ανεξαρτησία της χώρας βρίσκεται σε άμεσο κίνδυνο, αντίστοιχες προειδοποιήσεις είχε λάβει και από την Κομμουνιστική Διεθνή. Στην πρώτη γραμμή των καθηκόντων η Ολομέλεια έβαζε την ανατροπή του Μεταξά, χωρίς την οποία «δεν είναι δυνατή η υπεράσπιση της ανεξαρτησίας». Η θέση αυτή άλλαξε μετά από παρέμβαση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, τον Ιούλιο του 1939, θέτοντας ως βασικότερο καθήκον την πάλη για ανεξαρτησία και την συγκρότηση Μετώπων και ταυτόχρονη πάλη κατά του φασισμού, συμπεριλαμβανομένου και της ελληνικής δικτατορίας.¹⁸¹ Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τα κυνηγημένα και διαλυμένα κομμουνιστικά κόμματα του μεσοπολέμου προβάλλουν, ξανά και ταχύτατα ως καταλυτικοί πολιτικοί παράγοντες με ιδιαίτερα δελεαστικό πρόγραμμα: συγκρότηση λαϊκών μετώπων ενάντια στον κατακτητή.¹⁸²

Στις αρχές Ιουλίου 1941 συνήλθε η 6^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ που διαπίστωσε πως η πάλη για εθνική ανεξαρτησία των υποδουλωμένων χωρών μπαίνει στην πρώτη γραμμή των καθηκόντων της πάλης ενάντια στον φασισμό και τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο. Η 6^η ολομέλεια αποφάσισε να καλέσει κόμματα και οργανώσεις για την συγκρότηση ενός «εθνικού μετώπου απελευθέρωσης» με πλαίσιο δράσης πέντε βασικών αξόνων, α) το διώξιμο το της γερμανοϊταλικής Κατοχής από την Ελλάδα, β) την ανατροπή της κυβέρνησης- οργανέτου τους, γ) την καθημερινή υποστήριξη και υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης δ) την υποστήριξη κάθε συνεπούς αντιφασιστικής δύναμης με όλα τα μέσα, και ε) τον σχηματισμό προσωρινής κυβέρνησης από όλα τα κόμματα, που θα αποκαταστήσει τις δημοκρατικές ελευθερίες του λαού, θα του εξασφαλίσει ψωμί και δουλειά, θα συγκαλέσει συντακτική εθνοσυνέλευση και θα υπερασπίσει την ακεραιότητα και την ανεξαρτησία της Ελλάδας από κάθε ξενική ιμπεριαλιστική δύναμη. Επίσης, αποφασίστηκε η αποστολή στελεχών στην ελληνική ύπαιθρο για την εφαρμογή των αποφάσεων.¹⁸³

¹⁸¹ Λέμπεντεβα Ναταλία & Ναρίσκι Μιχαήλ, *Η Κομμουνιστική Διεθνής στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα, Ελληνικά γράμματα, 2004, σελ. 52.

Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα, 1940-1945, τόμος 5ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ. 295.

¹⁸² Προκόπης Παπαστράτης, «Η διαδικασία της απελευθέρωσης, το πολιτικό προοίμιο του Δεκεμβρίου» στο Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά: μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας- Πρακτικά συνεδρίου. (Επιμ.) Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη, Πάντειο Πανεπιστήμιο ΠΜΣ τμ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, 2016, σελ. 547.

¹⁸³ *Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα*, 1940-1945, τόμος 5ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ. 36-39.

Μεταξύ τέλους Μαΐου και αρχών Ιουνίου 1941, το ΚΚΕ έκανε προσπάθειες για την πραγμάτωση της ενότητας όλων των εθνικών δυνάμεων. Στις επαφές που έγιναν ανάμεσα στους εκπρόσωπους του ΚΚΕ και των παλιών αστικών κομμάτων, τα δεύτερα χαρακτήρισαν τυχοδιωκτισμό ή το λιγότερα πρόωρα και επικίνδυνα τα σχέδια για την οργάνωση αντίστασης και απέρριψαν τις προτάσεις. Μόνο το Αγροτικό Κόμμα, η νεοσύστατη Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας και το Σοσιαλιστικό Κόμμα ανταποκρίθηκαν στην πρόταση για οργάνωση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα.¹⁸⁴

Οι πρώτες ζυμώσεις για την δημιουργία απελευθερωτικής κίνησης στην Ικαρία είχαν ξεκινήσει νωρίτερα, στα τέλη Μαΐου 1941 από κομμουνιστές που είχαν ξεφύγει της σύλληψης και των διώξεων του καθεστώτος Μεταξά και είχαν παραμείνει στην νησί και από δραπέτες της Φολεγάνδρου, τους Μηνά Καρναβά, Χρήστο Π. Μαυρογιώργη και κορυφώθηκε τον Οκτώβριο με τον ερχομό του παλαίμαχου Σίμου Γεράκη, που έφερε και την πληροφορία για την συγκρότηση του ΕΑΜ. Οι παραπάνω έθεσαν σαν βασικό καθήκον την επαναδραστηριοποίηση των οργανώσεων της Κομμουνιστικής Νεολαίας (ΟΚΝΕ). Πράγματι, τον επόμενο κιόλας μήνα δρούσε Αχτιδική Επιτροπή με πυρήνες σε πολλά χωριά του νησιού.¹⁸⁵

Σημαντική βοήθεια στο κίνημα της Ικαρίας προσέφεραν με την σύντομη παραμονή τους στο νησί, το καλοκαίρι του 1941, η Ικαριώτισσα Όλγα Μαλαχία, μέλος της «Παλιάς Κεντρικής Επιτροπής» του ΚΚΕ υπό την καθοδήγηση του Νίκου Πλουμπίδη¹⁸⁶ και ο Γιάννης Σαλλάς, παλαίμαχος κομμουνιστής, μετέπειτα ηγέτης της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (ΑΣΟ) και πολιτικός επίτροπος του ΔΣΕ Σάμου - Ικαρίας, δοκιμασμένα στελέχη του ΚΚΕ ήδη από τον μεσοπόλεμο, έμπειροι αμφότεροι στην πολιτική δουλειά σε συνθήκες παρανομίας, έδωσαν καλύτερες κατευθύνσεις στο κίνημα της Ικαρίας. Μεγάλο βάρος έδωσαν στην επαναλειτουργία των οργανώσεων του ΚΚΕ που είχαν διαλυθεί από τα κατασταλτικά μέτρα της

¹⁸⁴ *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949*. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008, σελ. 383.

¹⁸⁵ Συλλογικό έργο, *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, Αθήνα 1990 (ΗΠΑ 1948), σελ. 13.

¹⁸⁶ Μετά τη σύλληψη σχεδόν όλων των μελών της ΚΕ και του ΠΓ, καθώς και του Ν. Ζαχαριάδη από την δικτατορία Μεταξά, ομάδα στελεχών του Κόμματος, που δεν είχαν συλληφθεί, συγκρότησαν καθοδηγητικό κομματικό κέντρο, το οποίο έμεινε γνωστό ως «Παλιά Κεντρική Επιτροπή». Η «Παλιά ΚΕ», αποτελούνταν από τους Δημήτρη Παπαγιάννη, Βαγγέλη Κτιστάκη, Χρήστο Κανάκη, Παναγιώτη Σαντή, Σταματίνα Βιτσαρά, Γιώργο Ελληνούδη, Νίκο Πλουμπίδη. Διέθετε τυπογραφείο και εξέδιδε το «Ριζοσπάστη», καταγγέλθηκε σαν «χαφιέδικη σφηκοφωλιά», γιατί η Ασφάλεια παρουσίαζε δήθεν σαν δικούς της πράκτορες μια σειρά στελέχη που ανήκαν σ' αυτήν. Αργότερα έγινε αποδεκτό από το Κόμμα ότι αποτελούνταν από τίμιους ανθρώπους, πιστούς στο ΚΚΕ.
Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, σελ. 343.

δικτατορίας.¹⁸⁷ Παράλληλα με την ανασυγκρότηση του ΚΚΕ και της ΟΚΝΕ, οι αγωνιστές του νησιού υλοποιούσαν και την απόφαση οικοδόμησης ενός μετώπου με εθνικοαπελευθερωτικά χαρακτηριστικά. Η απόφαση αυτή των οργανώσεων της Ικαρίας τοποθετείται στις αρχές Ιουνίου 1941.¹⁸⁸ Στην οργάνωση δόθηκε ο τίτλος *Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο*¹⁸⁹, τίτλος που παραπέμπει σε αυτόν του ΕΑΜ χωρίς όμως να έχουν ακόμα γνώση οι Ικαριώτες αγωνιστές την ύπαρξη του.

Η πολιτική δράση του Χρήστου Μαυρογιώργη, είναι χαρακτηριστική ανάμεσα στις πολλές. Οργανωμένος κομμουνιστής από την περίοδο του μεσοπολέμου, στέλεχος του ΕΑΜ Ικαρίας, πρόσφυγας στη Μέση Ανατολή και από τα ηγετικά στελέχη της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης. Το 1931 βρίσκεται στην Αθήνα και οργανώνεται από τον Ικαριώτη Γιώργο Πίττακα στον Όμιλο της Εργατικής Βοήθειας. Το 1932 επιστρέφει στην Ικαρία και γίνεται μέλος του πυρήνα της ΟΚΝΕ του χωριού Κάμπος. Το 1933-34 συλλαμβάνεται και εκτοπίζεται για έξι μήνες στην Ανάφη, εκεί βρίσκει και άλλον Ικαριώτη, τον Σαράντο Καρναβά. Έξι μήνες στην κολεκτίβα της Ανάφης, στο θάλαμο του Τέλμαν και Πλαγκόγιεφ που ανήκει, γίνονταν εντατική διαφωτιστική δουλειά. Τελειώνει η εξορία του και επιστρέφει στην Ικαρία. Συμμετέχει σε σύσκεψη Νεολαίων των νήσων του Αιγαίου υπό τον γραμματέα της ΟΚΝΕ Χρήστο Μαλτέζο, που δολοφονήθηκε στις φυλακές της Κέρκυρας το 1938 από την δικτατορία Μεταξά, και αποφασίζεται να αναλάβει η νεολαία της Ικαρίας την συγκρότηση στη Σάμο Νεολαιίστικης Κομμουνιστικής Οργάνωσης. Το 1935 συλλαμβάνεται ξανά και καταδικάζεται σε έξι μήνες φυλακή, και τους εξέτισε στις ποινικές φυλακές Σάμου. Το 1936, οργανώνεται στο ΚΚΕ και καταδικάζεται ερήμην σε έξι μήνες φυλακή και έξι μήνες εξορία στον Άη Στράτη. Το 1937 φυλακίζεται οκτώ μήνες στις φυλακές της Χαλκίδας και μετά την αποφυλάκιση του εξορίζεται για ένα χρόνο στη Φολεγάνδρο. Εκεί βρήκε τους Ικαριώτες Σίμο Γεράκη και Μηνά Καρναβα, όπως εξιστορεί η μορφωτική δουλειά ήταν συνεχής και επίμονη. Η γερμανική εισβολή έχει ξεκινήσει και η κατάληψη της Φολεγάνδρου είναι θέμα ημερών. Αποφασίζουν να δραπετεύσουν, η απόδραση γίνεται τμηματικά και κατά περιοχές. Η πρώτη ομάδα εξόριστων που έφυγε ήταν οι Κρητικοί, το επόμενο βράδυ ήταν η σειρά των Αιγαιοπελαγιτών. Τον Μάιο κατορθώνουν να φτάσουν στον Άγιο Κήρυκο. Κομματική οργάνωση αυτή την

¹⁸⁷ Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, Αθήνα 1992, σελ. 16.

Πελοπίδας Γ. Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, Αθήνα 1987, σελ. 12-13.

¹⁸⁸ Χρήστος Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, Αθήνα 1996, σελ. 22.

¹⁸⁹ Συλλογικό έργο, *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, Αθήνα 1990 (ΗΠΑ 1948), σελ. 13.

περίοδο δεν υπήρχε και όπως αφηγείται ο Μαυρογιώργης, επικρατούσε σύγχυση και αποπροσανατολισμός. Με τον Σίμο Γεράκη πέρασαν στην παρανομία εργάστηκαν για την ανασυγκρότηση της Κομματικής Οργάνωσης και της Κομμουνιστικής Νεολαίας. Σε μικρό χρονικό διάστημα κάλεσαν σε Συνδιάσκεψη και εξελέγη Αχτιδική Επιτροπή τόσο του κόμματος όσο και της νεολαίας.¹⁹⁰

Σε άρθρο του σχετικά με το ΕΑΜ στα νησιά της Σάμου και της Ικαρίας, στο περιοδικό *Ικαριακά* ο Γιώργος Κ. Αγαθός γράφει: «η είδηση της ίδρυσης του ΕΑΜ πρωτομαθεύτηκε (σ.σ. στη Σάμο) από μια παράνομη εφημερίδα που έφερε τον Δεκέμβρη του 1941 στο λιμάνι του Καρλοβασιού ένα καΐκι και από τις πληροφορίες που έφερε ο Μανώλης Καραθανάσης, τον Φεβρουάριο του 1942 από την Ακροναυπλία όπου είχε πάει (...) πέρα από τους μοναδικούς στόχους του Δημήτρη Γληνού για το ΕΑΜ που μετέφερε ο Καραθανάσης, άλλη καθοδηγητική οδηγία για την υπόσταση και συγκρότηση του δεν έφτασε στα νησιά μας»¹⁹¹.

Η εφημερίδα *Νέα Ικαρία*, όργανο του ΕΑΜ Ικαρίας σε άρθρο της για τα πέντε χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ Ικαρίας, γράφει: «Όπως σ' όλη την Ελλάδα, έτσι και στο νησί μας με πρωτοβουλία των κομμουνιστών που δραπέτευσαν από τις εξορίες ή εκείνων που βρισκόντουσαν έξω, άρχισε η οργάνωση της εθνικής αντίστασης. Η έλλειψη άμεσης επαφής σ' όλη τη χώρα, δεν εμπόδισε στο ξεκίνημά τους τις διάφορες οργανώσεις της χώρας να συναντηθούν σ' ένα κοινό σκοπό (...) στο νησί μας από εξόριστους που δραπέτευσαν με την κατάρρευση του Ιουνίου του 1941, έγινε η πρώτη συνδιάσκεψη και στην απελευθερωτική κίνηση δώσαμε το όνομα Απελευθερωτικό Μέτωπο. Τον Οκτώβρη που έγινε γνωστό το ΕΑΜ, η οργάνωση του νησιού μας σαν ένα κομμάτι του όλου αγώνα πήρε το ίδιο όνομα»¹⁹²

Οι οργανώσεις του ΚΚΕ της Σάμου και της Ικαρίας, κατά τον μεσοπόλεμο, είχαν άμεση οργανωτική σχέση και κοινό καθοδηγητικό όργανο, την Περιφερειακή Επιτροπή, εντούτοις κατά τη διάρκεια της ιταλικής Κατοχής φαίνεται πως οι οργανώσεις των δύο νησιών, λόγω της απομόνωσης, είχαν αυτοτελή δράση. Από τα μέχρι τώρα τεκμήρια προκύπτει πως τα δύο νησιά είχαν αραιή επαφή που αποκαταστάθηκε μόλις το φθινόπωρο του 1943. Η πληροφορία για την ίδρυση του ΕΑΜ μεταδόθηκε στα δύο νησιά με διαφορά περίπου δύο μηνών.

¹⁹⁰ Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, σελ. 8-21.

¹⁹¹ Περ. «Ικαριακά», Γιώργος Κ. Αγαθός «Πρώτη απελευθέρωση Σάμου και Ικαρίας, τον Σεπτέμβρη του 1943, τ. 93 - Δεκέμβριος 1996, σελ. 42.

¹⁹² Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», όργανο του συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ Ικαρίας και Φούρνων, 5 Οκτωβρίου 1946, Αρ. φύλλου 6, έτος Α', σελ. 1.

Η σκόπελος της έλλειψης επικοινωνίας του ΕΑΜ Ικαρίας με την ανώτατη καθοδήγηση δεν πρόκειται να ξεπεραστεί πριν από τον Αύγουστο του 1944, που αναλαμβάνει την γραμματεία του ΕΑΜ νησιών Αιγαίου (Μυτιλήνη, Χίος, Σάμος, Ικαρία) ο Σταμάτης Καββαδίας, γραμματέας του ΕΑΜ στη Νότια Αττική και στη συνέχεια της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ Εύβοιας. Ο ίδιος γράφει: «*Τα νησιά αυτά δεν είχαν επικοινωνία με την Ανώτατη Ηγεσία του Αγώνα, ή η επικοινωνία ήταν αραιή και πολύ δύσκολη και οι εκεί εαμικές οργανώσεις, καθώς και αυτές του ΚΚΕ, ΕΠΟΝ, ΕΑ, κινούνταν και δρούσαν πρωτοβουλιακά, μέσα στις γνωστές κατευθύνσεις που είχε χαράξει το ΕΑΜ*».¹⁹³

Στις 15 Αυγούστου 1941 γίνεται η πρώτη συνδιάσκεψη του ΕΛΑΜ στο χωριό Ακαμάτρα από εκλεγμένους αντιπρόσωπους από τα τρία διαμερίσματα του νησιού, και εκλέγεται το όργανο που αναλαμβάνει την γενική καθοδήγηση του αγώνα, η Κεντρική Επιτροπή. Στη συνέχεια, με την ανάπτυξη της οργανωτικής κατάστασης, η Κ.Ε. εμπλουτίστηκε με νέα μέλη και η οργάνωση χωρίστηκε σε τρεις Τομεακές Επιτροπές με σημείο αναφοράς τα τρία διοικητικά διαμερίσματα του νησιού, τον Άγιο Κήρυκο, την Μεσαριά και τις Ράχες.¹⁹⁴ Εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις οικοδομήθηκαν από πολύ νωρίς σε πολλά χωριά του νησιού. Οι συναντήσεις των μελών γίνονταν με μεγάλη μυστικότητα, στον Άγιο Κήρυκο τις περισσότερες φορές τα μέλη της οργάνωσης συνεδρίαζαν στο οδοντιατρείο του Πελοπίδα Λομβαρδά.¹⁹⁵ Για την καλύτερη περιφρούρηση του αγώνα η κάθε τομεακή επιτροπή απαρτιζόταν από πολλές ομάδες μέχρι πέντε ατόμων.¹⁹⁶

Προπολεμικά και κατά την διάρκεια της Κατοχής δεν προκύπτει να δραστηριοποιούνται στο νησί τα άλλα κόμματα που συνέστησαν το ΕΑΜ. Στην συντριπτική πλειοψηφία τους μέλη και στελέχη του ΕΑΜ αποτελούσαν οι κομμουνιστές, μέλη, στελέχη και στενές κομματικές επιρροές του ΚΚΕ. Οι πολύπλευροι και μαζικοί αγώνες, η μεγάλη οργανωτική δύναμη και οι καλές εκλογικές επιδόσεις του ΚΚΕ την περίοδο του μεσοπολέμου για τα δεδομένα της εποχής στην

¹⁹³ Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια 1941 – 1944*, Επίμετρο: Αποστολή στο Αρχιπέλαγος, Αθήνα, 2007, σελ. 305, 315.

¹⁹⁴ Καρίμαλης, *η Νικαριά στην Αντίσταση*, σελ.16.

Περ. «Ικαριακά», Γιώργος Λομβαρδάς «Για το ΕΑΜ Ικαρίας», τ. 98 – Δεκέμβριος 2001, σελ. 46.

¹⁹⁵ Πελοπίδας Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 13.

¹⁹⁶ Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, Αθήνα 1990, σελ. 13.

Συνέντευξη με τον Θανάση Βασίλαρο 18/08/2010, Θέρμα- Ικαρία.

Ικαρία¹⁹⁷, έδωσαν πολύτιμη εμπειρία και άφησαν ισχυρή παρακαταθήκη που θα αξιολογηθεί για την ενίσχυση των αγώνων του τοπικού ΕΑΜ.

Η στρατολόγηση των νέων μελών απαιτούσε συμφωνία σε μια ελάχιστη βάση, και αυτή εξαντλούνταν στους σκοπούς του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, παραμερίζοντας, εντός πλαισίου, τις όποιες διαφορές πριν από την Κατοχή. Σύντομα, οι οργανώσεις του ΕΑΜ θα γίνουν μαζικές, στην αφήγησή του ο επονίτης Γιώργος Λομβαρδός εξιστορεί πως «η συντριπτική πλειοψηφία των Ικαριωτών πίστεψε στον αγώνα αντίστασης και στην απελευθέρωση».¹⁹⁸

Ο Χρήστος Μακκάς, ενταγμένος στο κομμουνιστικό κίνημα από τα τέλη της δεκαετίας του '20, γράφει υπεραισιόδοξα ίσως, «Γίνονται μέλη του ΕΑΜ σε διάστημα δύο χρόνων το 80% του πληθυσμού του νησιού μας».¹⁹⁹ Ενώ ο ιστορικός Anthony Papalas αναφέρει πως «Η πλειοψηφία των αντρών έγιναν μέλη, μολονότι κάποιοι έμποροι και συντηρητικοί βασιλικοί δεν κατατάχθηκαν»²⁰⁰

Ραχοκοκαλιά του ΕΑΜ αποτελούσαν τα φτωχά λαϊκά στρώματα του νησιού, οι μικροί αγρότες και κτηνοτρόφοι, οι εργάτες γης, οι χειρωνάκτες εργάτες, τα πληρώματα των καϊκιών και οι εποχικοί καρβουνιάρηδες, ανάμεσα στα μέλη σημαντικός είναι ο αριθμός παλιών φιλελεύθερων²⁰¹, πολλών επιστημόνων της μικρής ιατρικής κοινότητας,²⁰² ενώ πολλοί κρατικοί λειτουργοί, όπως ο Ειρηνοδίκης Χρήστος Θάνος και η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών ήταν από τους πρωτεργάτες της ίδρυσης.²⁰³ Ενδιαφέρουσα είναι η μαρτυρία του εαμίτη οδοντίατρου Πελοπίδα Λομβαρδά, ο οποίος εξιστορεί πως ο ανθυπασπιστής της Χωροφυλακής Αγίου Κηρύκου Μανώλης Καπαράκης, προφανώς έχοντας αντιληφθεί την συγκρότηση της απελευθερωτικής οργάνωσης, τον επισκέφτηκε δύο φορές στο σπίτι του το καλοκαίρι του 1941 δίνοντας του δύο πολεμικά τυφέκια και αρκετά φυσίγγια, προτρέποντας τον να τα δώσει σ' αυτούς που θα τα χρησιμοποιήσουν για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα.²⁰⁴

Το αρχείο της οργάνωσης του ΕΑΜ Ικαρίας δεν έχει διασωθεί για να οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα αναφορικά με την πραγματική δύναμη του καθ' όλη τη

¹⁹⁷ Βλ. εισαγωγικό κεφάλαιο, «το λαϊκό κίνημα στην Ικαρία την περίοδο του μεσοπολέμου».

¹⁹⁸ Γιώργος Πελ. Λομβαρδός, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, Αθήνα 2008, σελ.50.

¹⁹⁹ Χρήστος Μακκάς, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, Αθήνα 1981, σελ. 59.

²⁰⁰ Anthony J. Papalas, *Rebels and Radicals*, Wauconda, Illinois USA, Bolchazy – Carducci Publishers, Inc., 2005, σελ. 181.

²⁰¹ Συνέντευξη με τον Θανάση Βασίλαρο 18/08/2010, Θέρμα- Ικαρία.

²⁰² Papalas, *Rebels and Radicals*, σελ. 181

²⁰³ Πελοπίδας Λομβαρδός, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 13.

²⁰⁴ Ο.π., σελ. 12.

διάρκεια της δράσης του στο νησί. Ωστόσο, όλες οι μαρτυρίες, γραπτές και προφορικές μιλούν για εντυπωσιακή μαζικότητα που θα επιβεβαιωθεί εκ του αποτελέσματος, ιδιαίτερος μετά την συνθηκολόγηση των Ιταλών τον Σεπτέμβριο του 1943. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Ραχών, όπου ο Άγγλος Λοχαγός John Pyke, που έμεινε στο νησί μετά την συνθηκολόγηση των Ιταλών, για σχεδόν δύο μήνες για επιχειρησιακούς λόγους, εκτιμάει στο ημερολόγιό του πως σ' αυτή την περιοχή στις αρχές του Οκτωβρίου 1943, περίπου το 50% των κατοίκων είχε οργανωθεί στο ΕΑΜ και από τους υπόλοιπους περίπου το 40% ήταν φιλικά προσκείμενοι. Σχεδόν, αυτή η κατάσταση επικρατούσε, όπως γράφει, σε όλο το νησί.²⁰⁵ Σε σχετική ερώτηση που έκανε ο γράφων στους συνεντευξιαζόμενους, η απάντηση κινούνταν στο ίδιο πλαίσιο, τονίζοντας την μεγάλη οργανωτική δύναμη και την ευρεία αποδοχή του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ που απέκτησε οργανωτική υπόσταση και αυτοτέλεια κατά την ιταλική συνθηκολόγηση τον Σεπτέμβριο του 1943.

²⁰⁵ Papalás, *Rebels and Radicals*, σελ. 214

2.5 Η δράση του ΕΑΜ κατά την ιταλική Κατοχή

Η συγκρότηση, η ανάπτυξη και η δράση του ΕΑΜ πραγματοποιούνταν σε συνθήκες συνεχούς εξάρθρωσης της οικονομίας και του τρομερού λιμού που οδήγησε στο θάνατο εκατοντάδες άτομα στην Ικαρία.

Στην συλλογική μνήμη των ανθρώπων του νησιού πρώτη αντιστασιακή πράξη θεωρείται η υποστολή της ναζιστικής σημαίας από τρία δωδεκάχρονα παιδιά, στις αρχές του Μαΐου του 1941 που λίγο νωρίτερα είχαν υψώσει οι Γερμανοί στο τελωνείο του Ευδήλου. Τα θαρραλέα αυτά παιδιά, ο Γιαγουρτάς Σ. Δημήτρης, ο Νικολαΐδης Φ. Σταύρος και ο Πουλιανός Μ. Κωνσταντίνος με την αυθόρμητη πράξη τους σηματοδότησαν την έναρξη της απελευθερωτικής πάλης, που πολύ γρήγορα θα πάρει πιο οργανωμένες μορφές αγώνα, στον οποίο συμμετείχαν άνθρωποι όλων των ηλικιών, ανάμεσα τους πολλοί έφηβοι και παιδιά.²⁰⁶

Στους συντελεστές που επηρεάζουν την διαμόρφωση αντιστασιακής τακτικής πρέπει να σταθμιστούν η στενότητα χώρου που διακρίνει ένα μικρό νησί σαν την Ικαρία και η έντονη απομόνωση σε αυτές τις συνθήκες. Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας που πρέπει ληφθεί υπόψη είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπικού οικονομικού εποικοδομήματος, η αγροτική οικονομία του νησιού είναι ιδιαίτερα κλειστή και σε καμία περίπτωση δεν επαρκεί για να θρέψει τους κατοίκους του, επίσης, οι υπόλοιποι παράγοντες που συμπληρώνουν το διατροφικό ισοζύγιο- όπως έχει προαναφερθεί- έχουν πλέον αποσυντεθεί.

Η πρώτη περίοδος είναι αυτή της συγκρότησης και χαρακτηρίζεται από δράση σε συνθήκες παρανομίας, είναι η περίοδος που το ΕΑΜ επιτυγχάνει ταχύτερη ανάπτυξη στο νησί και ξεκινάει έναν πολύπλευρο αγώνα. Οι προοδευτικοί άνθρωποι της Ικαρίας και ειδικότερα οι κομμουνιστές είχαν αποκτήσει πείρα στην παράνομη πολιτική δράση αφού είχαν ζήσει τις διώξεις της μεταξικής δικτατορίας και τις πρακτικές του Μανιαδάκη, περιβόητου υφυπουργού Δημόσιας Ασφάλειας κατά τη περίοδο αυτή. Η μαζικότητα, χαρακτηριστικό που επιδιώκεται ιστορικά από όλα τα οργανωμένα πολιτικά εγχειρήματα, στην Ικαρία επιτεύχθηκε σχετικά γρήγορα. Τα βασικά καθήκοντα του αγώνα κατά την πρώτη περίοδο συγκροτούνται από την ηγεσία του

²⁰⁶ Περ. «Ικαριακά», Λευτέρης Κουτούφαρης, «Βράβευση τριών νέων του 1941 που κατέβασαν την γερμανική σημαία στον Ευδήλο Ικαρίας», τ. 105 – Δεκέμβριος 2008, σελ. 339 – 341. Μαυρογιώργης Φίλιππος, Αναμνήσεις – Χρονικό, Αθήνα 2007, σελ 46.

ΕΑΜ του νησιού, σε τρεις άξονες – στόχους πάλης. Το πρώτο και κύριο καθήκον είναι αυτό της επιβίωσης του λαού. Το πρόβλημα αυτό ήταν στενά συνδεδεμένο με το χτύπημα της κλοπής, των μαυραγοριτών, την οργάνωση της απόκρυψης της παραγωγής από τους κατακτητές και της οργάνωσης του αγώνα για την διεκδίκηση καλύτερων όρων διαβίωσης. Δεύτερο καθήκον ήταν αυτό της διαφώτισης του λαού της Ικαρίας, της διατήρησης του ηθικού του και της αφομοίωσης της ιδέας για ενεργητική πάλη. Σαν τρίτο καθήκον, τουλάχιστον το πρώτο διάστημα της Κατοχής, μπήκε η οργάνωση της διαφυγής των συμμαχικών στρατευμάτων που είχαν εγκλωβιστεί στην Ελλάδα κατά την υποχώρηση, καθώς και την αντίστοιχη βοήθεια διαφυγής Ελλήνων αξιωματικών και στρατιωτών για την ενίσχυση του ελληνικού στρατού της Μέσης Ανατολής.²⁰⁷

Με την κατάρρευση του μετώπου τον Απρίλιο του 1941, πολλοί αξιωματικοί και στρατιώτες της Βρετανικής Κοινοπολιτείας που συμμετείχαν στις μάχες της ηπειρωτικής Ελλάδας, δεν κατόρθωσαν να περάσουν στην Κρήτη και έμειναν αποκλεισμένοι. Έπρεπε λοιπόν, με κάθε τρόπο να ταξιδέψουν στην Τουρκία ώστε να συνδεθούν με τα συμμαχικά στρατεύματα στην Αίγυπτο διασχίζοντας όλο το Αιγαίο. Η Ικαρία αποτελούσε ένα από τα κύρια περάσματα, οι Άγγλοι, οι Καναδοί και οι Νεοζηλανδοί²⁰⁸ έφταναν στο νησί από τη Μύκονο, τη Δήλο και την Τήνο και σε συνεννόηση με την ικαριώτικη αντίσταση φυγαδεύονταν στις ακτές της Τουρκίας, ενώ πολλές φορές η φυγή γίνονταν μέσω Φούρνων, Σάμου ή Χίου.²⁰⁹

Η εαμίτικη εφημερίδα «Νέα Ικαρία» γράφει: *«εκείνο που έδειχνε την συμμαχική ουσία του ΕΑΜ ήταν η οργάνωση της διαφυγής των Άγγλων αιχμαλώτων προς τη Μ. Ανατολή, καθώς και Ελλήνων αξιωματικών που δεν είχαν ακόμη πεισθεί για την πατριωτική αποστολή του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ. Αυτό δείχνει ότι το ΕΑΜ δεν έκανε κανένα διαχωρισμό ανάμεσα στους συμμάχους και στα ρεύματα που αποτελούσαν το αντιχιτλερικό μέτωπο και προσέφερε παντού τις υπηρεσίες του, γιατί έβλεπε ενιαίο τον συμμαχικό αγώνα και ωφέλιμο το αντιχιτλερικό χτύπημα όπου και αν δινότανε».*²¹⁰

²⁰⁷ Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», όργανο του συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ Ικαρίας και Φούρνων, 5 Οκτωβρίου 1946, Αρ. φύλλου 6, έτος Α΄, σελ. 1- 2.

²⁰⁸ Ο Πρωθυπουργός της Νέας Ζηλανδίας και ο Διοικητής του Β΄ Εκστρατευτικού Σώματος έστειλαν ευχαριστήριο γράμμα στον λαό της Ικαρίας γιατί όπως χαρακτηριστικά γράφουν «(...) γνωρίζομεν, ότι ενεδύσατε και εθρέψατε τους άνδρας μας όταν σεις οι ίδιοι εστερείσθε και τούτο πράττοντες υπεφέρατε και κινδυνεύσατε».

Η παραπάνω επιστολή εξετίθετο στο δημαρχείο Αγίου Κηρύκου.

²⁰⁹ Σπύρος Λεωτσάκος, *Ικαρία το νησί του Ραδίου*, Αθήνα 1953, σελ. 188-189.

²¹⁰ Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», όργανο του συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ Ικαρίας και Φούρνων, 5 Οκτωβρίου 1946, Αρ. φύλλου 6, έτος Α΄, σελ. 2.

Οι Ικαριώτες ναυτικοί και βαρκάρηδες μηχανοκίνητων και κωπήλατων σκαφών έσπαγαν τον αποκλεισμό, περνώντας από καλά φυλασσόμενες θαλάσσιες περιοχές όπου ήταν μόνιμα γερμανικά και ιταλικά περίπολα ναυτικού και αεροπορίας. Τα σκάφη τους ήταν λαθραία, αφού θεωρούνταν κατασχεμένα και έπρεπε να είχαν παραδοθεί στις κατά τόπους κατοχικές αρχές.²¹¹

Τον χειμώνα του 1941–1942 η κοινωνία του νησιού δοκιμάστηκε από την ασιτία, η επισιτιστική κατάσταση βρίσκονταν σε πρωτοφανή χαμηλά επίπεδα και οι ντόπιοι προκειμένου να ξεφύγουν από τον θάνατο ακολουθούσαν και αυτοί την διαδρομή προς την Τουρκία, την Κύπρο και τη Μέση Ανατολή. Κάθε βράδυ δεκάδες Ικαριώτες ταξιδεύουν κρυφά με τα μικρά πλεούμενα. Τα δύο πρώτα χρόνια της Κατοχής ο πληθυσμός του νησιού είχε πέσει στις οκτώμιση χιλιάδες²¹², και της Σάμου από τις ογδόντα τρεις χιλιάδες το 1939, μειώθηκε σε λιγότερο από εξήντα χιλιάδες το 1943.²¹³ Αρχικά, το ΕΑΜ παροτρύνει τους κάτοικους να παραμείνουν στο νησί και να πάρουν μέρος στη απελευθερωτική πάλη. Μπροστά όμως στο τρομακτικό κύμα πείνας, αναθεωρεί την στάση του και βοηθάει πολλούς στην εγκατάλειψη του νησιού. Στον δρόμο της προσφυγιάς βρίσκονται και αρκετά μέλη του ΕΑΜ.²¹⁴

Η αλλαγή της στάσης του ΕΑΜ στο θέμα της φυγής επέφερε κάποια οφέλη στο απελευθερωτικό κίνημα και την κοινωνία της Ικαρίας γενικότερα. Αφενός, η αποσυμφόρηση του νησιού έσωσε πολλούς από την λιμοκτονία, αφετέρου οι εαμίτες φυγάδες συνέχισαν την πολιτική δράση μέσα από τις γραμμές της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (ΑΣΟ), της οποίας ιδρυτές υπήρξαν κομμουνιστές του νησιού.²¹⁵

²¹¹ Κώστας Ι. Πτίνης, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985, σελ. 67 - 69, 180 – 182.

²¹² Oeuvre de secours en faveur de la population civile des îles grecques de Samos, Nicaria, Furni et Chios. Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge. Volume 25 / Issue 300 / December 1943. P. 194.

²¹³ Philip John Carabott, *British Military Occupation, under a British Military Governor, but without a British Military Administration: The Case of Samos*. Journal of Modern Greek Studies, Volume 7, 1989, σελ. 288.

²¹⁴ Συλλογικό Έργο, *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, Αθήνα 1990 (ΗΠΙΑ 1948), σελ. 18.

²¹⁵ Χαρακτηριστική είναι η εξιστόρηση από τον Στέφανο Καρίμαλη για την απόφαση του προαναφερθέντα εαμίτη Χρήστου Μαυρογιώργη να διαφύγει στη Μέση Ανατολή και να αναλάβει εκεί ρόλο, «θυμάμαι μια μέρα που δώσαμε ραντεβού στο σπίτι του, για να πηγαίναμε μαζί στον Εύδηλο για οργανωτική δουλειά. (...) Ήταν άνοιξη του '42, μεσημέρι. Αφού εγώ έφαγα το συνηθισμένο φαγητό, βραστά αργιόχορτα, καλολαδωμένα όμως, μερικές σταφίδες και αμύγδαλα, πήγα στο σπίτι του και τον βρήκα να ετοιμάζει το δικό του μεσημεριανό, μια μεγάλη λεκάνη με βραστά αργιόχορτα. Με προσκάλεσε να του κάνω παρέα. Όπως του είπα πως μόλις εγώ είχα φάει το ίδιο σχεδόν φαγητό, μου λέει: δεν μπορεί, πρέπει να δοκιμάσεις και το δικό μου. Πήρα μια πιρουνιά, αλλά όπως ήταν χωρίς λάδι παρά μόνο με αλάτι και ζύδι δυσκολεύτηκα να τα καταπιώ. Άλλο τίποτα συμπλήρωμα δεν υπήρχε στο τραπέζι του. Αφού έφαγε ξεκινήσαμε για Εύδηλο. Στο δρόμο που πηγαίναμε, περνούσαμε μέσα από χωράφια, κάθιζε συνέχεια γιατί

Το ΕΑΜ φυγαδεύει τον Ειρηνοδίκη Κανελλάκη και τον Γραμματέα Βαλάσογλου τους οποίους οι Ιταλοί είχαν προηγουμένως υπό περιορισμό. Ο Πέτρος Ανδριώτης, στέλεχος της οργάνωσης και μέλος του ΚΚΕ από τον μεσοπόλεμο, αποπλίζει δύο Ιταλούς αφού έχει δεχτεί επίθεση από αυτούς, επικηρύσσεται και το ΕΑΜ τον φυγαδεύει στη Μέση Ανατολή²¹⁶, εκεί εντάσσεται στον ελληνικό στρατό και ως στέλεχος της ΑΣΟ θα καθοδηγεί τους αντιφασίστες στρατιώτες της 1ης ελληνικής Ταξιαρχίας.²¹⁷

Μεγάλη συνεισφορά στον αντιφασιστικό αγώνα έδωσαν και άλλοι αγωνιστές του νησιού. Ο Νίκος Καστανιάς σε συνέντευξή του στον γράφοντα ανέφερε πως μόνο στον λόχο που υπηρετούσε, της 2^{ης} Ταξιαρχίας, ήταν καταταγμένοι τουλάχιστον τριάντα στρατιώτες με καταγωγή από την Ικαρία.²¹⁸

Ο Γιάννης Σαλλάς από το Φραντάτο, έφυγε για τη Μέση Ανατολή από τους πρώτους, και εντάχθηκε στον στρατό ξηράς. Εκεί, μαζί με τους συναγωνιστές του από την Ικαρία, τον Χαράλαμπο Πλακίδα και τον Σταμάτη Πασβάνη συγκρότησαν την αντιφασιστική οργάνωση μέσα στις ένοπλες δυνάμεις. Εξέδιδαν τον «Αντιφασίστα», του οποίου τα χιλιάδες αντίτυπα διακινούνταν σε όλες τις μονάδες της Μέσης Ανατολής, την Αίγυπτο, τη Συρία μέχρι την Παλαιστίνη, όπως και στα καράβια του πολεμικού ναυτικού στον ναύσταθμο της Αλεξάνδρειας. Πολύτιμη βοήθεια στην δουλειά της ΑΣΟ πρόσφερε ο Σπύρος Κάνδιας, συγχωριανός του Σαλλά, που είχε παραχωρήσει το κατάστημά του στο Κάιρο ώστε να στεγαστεί ο «Αντιφασίστας».²¹⁹ Από την έρευνα προκύπτουν και άλλοι πρόσφυγες της Ικαρίας που ανέλαβαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην ΑΣΟ, οι Γιάννης και Θεοφάνης Κούβαρης από το Καραβόσταμο δολοφονήθηκαν από τους Άγγλους κατά την εξέγερση των αντιφασιστών ναυτών του Πολεμικού Ναυτικού τον Απρίλη του 1944.²²⁰ Ο Σταμάτης Τσαμουταλίδης από το Φραντάτο διακρίθηκε για την αποφασιστικότητά του στην μάχη του Ελ Αλαμείν και την συνεισφορά του στην δράση της ΑΣΟ, ο λογοτέχνης Φίλιππος

τον πονούσαν τα πόδια του. Στο ξεκούρασμα του έκοβε λουπινιές και έτρωγε τον τρυφερό κορμό. Αμα φτάσαμε στον Εύδηλο, καθίσαμε σε ένα καφενείο που σερβίριζε φασκόμηλο, βρασμένο με χαρούπια για ζάχαρη. Εκείνος το ήπιε με μεγάλη ευχαρίστηση. Τότε συνειδητοποίησα, όπως πρόσεξα το χρώμα το προσώπου του που ήταν μαυροκίτρινο και φυσικά πολύ αδύνατος, πως υπήρχε κίνδυνος από στιγμή σε στιγμή να πεθάνει. Του είπα, ο αγώνας σε χρειάζεται αλλά η οργάνωση δεν μπορεί να σε βοηθήσει για να συντηρηθείς. Πρέπει να φύγεις το γρηγορότερο για Μέση Ανατολή, πριν πεθάνεις. Σε λίγες μέρες έφυγε». Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαριά στην αντίσταση*, Αθήνα 1992, σελ. 23.

²¹⁶ Μακκάς, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, σελ. 59.

²¹⁷ Φίλιππος Μαυρογιώργης, *Αναμνήσεις Χρονικό*, Αθήνα, Έκδοση της εφ. «Νέα Ικαρία», 2007, σελ. 56.

²¹⁸ Συνέντευξη με τον Νίκο Καστανιά, Ράχες Ικαρίας, Αύγουστος 2013.

²¹⁹ Συλλογικό έργο, Γιάννης Σαλλάς (1909-1949), Τιμητική έκδοση από πατριώτες και φίλους, Αθήνα 1998, σελ. 12 –14.

²²⁰ Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», 18 Οκτωβρίου 1946, σελ 1.

Μαυρογιώργης, ο Κωνσταντίνος Χάλαρης, ο Χρήστος Μαυρογιώργης. Ο μηχανικός Σταμάτης Μαυρογιώργης, οι Μανώλης Κουκής, Γιώργος Καβουριάρης και ο Στρατής Τσαμπής μέσα από τις γραμμές της Ομοσπονδίας Ελληνικών Ναυτεργατικών Οργανώσεων (ΟΕΝΟ), οι νοσοκόμες Δήμητρα Φράγκου και η κόρη της Κατερίνα και πολλοί άλλοι αγωνιστές του νησιού με την φυγή τους από την Ικαρία αξιοποιώντας τις νέες συνθήκες συνέχισαν, ο καθένας από την δική του θέση.²²¹

Μετά την καταστολή των εξεγέρσεων του Απριλίου 1944 των ελληνικών μονάδων του Στρατού Μέσης Ανατολής από τους Βρετανούς, εκτός από τον Γιάννη Σαλλά, επικεφαλής της ΑΣΟ, ο στρατιώτης Πέτρος Ανδριώτης και ο Λοχίας Σταμάτης Τσαμουταλίδης καταδικάστηκαν παμψηφεί σε θάνατο από το Έκτακτο Στρατοδικείο της Μέσης Ανατολής με την κατηγορία της υποκίνησης των γεγονότων, ενώ με ψήφους 3 υπέρ και 2 κατά καταδικάστηκαν σε θάνατο ο Λοχίας Μούγιαννης και ο στρατιώτης Μαυράκης, επίσης από την Ικαρία.²²² Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η μαρτυρία Ανδρέα Λούρα από την Χίο καταταγμένου στη 2^η Ταξιαρχία του Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής, σχετικά με τον μαζικό χαρακτήρα της πολιτικής δράσης των φυγάδων από την Ικαρία, «εκεί οργανωθήκαμε, πήγαμε στο κόμμα, είχε πολλούς μέσα αριστερούς, από την Ικαρία όλοι. Ήταν η Α.Σ.Ο., Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση...»²²³

Ανάμεσα στου φυγάδες που βοήθησε το ΕΑΜ συγκαταλέγονται προσωπικότητες που είχαν προσκληθεί από την κυβέρνηση στο Κάιρο. Τον χειμώνα του 1942 δημιουργήθηκε ελληνοβρετανική υπηρεσία που λειτουργούσε από τη Σμύρνη και οργανώθηκε η συντονισμένη απόδραση προσώπων που θα αναλάμβαναν συγκεκριμένο ρόλο στη Μέση Ανατολή. Τοπικές οργανώσεις στην Ελλάδα είχαν διευκολύνει τις αναχωρήσεις αλλά δεν είχαν τακτική επαφή με τους Βρετανούς και τους Έλληνες στη Μέση Ανατολή. Οι παραπάνω υπηρεσίες αποθάρρυναν τις μαζικές προσφυγικές ροές ενθαρρύνοντας την μετακίνηση ομάδων ικανών για τις ένοπλες ομάδες.²²⁴

Πολλοί από αυτούς δεν έβρισκαν μέσο που θα τους πέρανε στις τούρκικες ακτές και κατέληγαν σε κοντινά σε αυτές νησιά μέχρι να βρεθεί κάποιο. Οι περιπτώσεις που

²²¹ Φίλιππος Μαυρογιώργης, *Μορφές της Ικαρίας και της παράδοσης*, Αθήνα, εκδόσεις Νέα Ικαρία, 2009, σελ. 65-66, 114-115, 148, 159, 163.

Χρήστος Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, Αθήνα 1996, σελ. 22-23.

²²² Εμμανουήλ Ι. Τσουδερού, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, τόμος Α, [Αθήνα], εκδ. Φυτράκη, 1990, σελ. 419.

²²³ Γιάννης Μακρινδάκης, *Συρματένιοι, Ξεσυρματένιοι, Όλοι. Χιώτες πρόσφυγες και στρατιώτες στη Μέση Ανατολή. Αφηγήσεις 1941- 1946*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2010, σελ. 129.

²²⁴ 2628 (R-2445) American Consulate general. Strictly confidential/ Subject: Movement of refugees from Greece through Izmir p.2. Item Turkey - Refugees In - S-1253-0000-0766-00001. UNARMS

ζητήθηκε άσυλο και συνδρομή βοήθειας από το ΕΑΜ Ικαρίας είναι αρκετές. Ανάμεσα στις προσωπικότητες που κατέφυγαν στα ΕΑΜ ήταν πολιτικοί αντίπαλοι του, όπως η περίπτωση του Λεάνδρου Ζούκη, αξιωματικού του Πολεμικού Ναυτικού, που προστατεύτηκε και συντηρήθηκε από την οργάνωση του ΕΑΜ Ραχών για τρεις μήνες μέχρι τον Απρίλιο 1943.²²⁵

Από τα αρχεία της SOE πληροφορούμαστε πως και άλλες νησιωτικές οργανώσεις του ΕΑΜ αντιτίθενται αρχικά στην μαζική εγκατάλειψη των νησιών, όπως αυτή της Λέσβου²²⁶. Ενώ από το αμερικάνικο προξενείο στη Σμύρνη αναφέρεται πως από τον Δεκέμβριο του 1943 μέχρι τον Ιανουάριο του 1944, οι αφίξεις στη τούρκικη πόλη από την ελληνική ενδοχώρα που πραγματοποιούνταν μέσω Εύβοιας σχεδόν έπαυσαν και συνεχίστηκαν σε μικρούς αριθμούς διαμέσου των ακτών της Αττικής. Ο λόγος ήταν η κατάσχεση δύο από τα σκάφη φυγάδευσης των ελληνοβρετανικών υπηρεσιών που δρούσαν στην περιοχή από το ΕΑΜ Ευβοίας και η απαγόρευση αναχώρησης των επιλεκτικά προσκεκλημένων ατόμων από αυτές τις υπηρεσίες. Εξαίρεση από το μετρό αυτό είχαν οι εβραίοι πρόσφυγες. Τον Ιανουάριο, σε συνεννόηση με τις παραπάνω υπηρεσίες το ΕΑΜ υπαναχώρησε διατηρώντας, ωστόσο, το δικαίωμα του ελέγχου των αναχωρήσεων και επιτρέποντας μόνο άντρες που θα επάνδρωναν το ναυτικό και την αεροπορία στη Μέση Ανατολή.

Από την 1^η Φεβρουαρίου έως την 7^η Μαρτίου 1944 περίπου 400 πρόσφυγες έφτασαν στην Σμύρνη, οι 77 προέρχονταν από την Ικαρία και οι υπόλοιποι από περιοχές της Αθήνας, ανάμεσά τους 50 εβραίοι. Η πλειοψηφία έφτανε μέσω Εύβοιας και ελέγχθηκε από το ΕΑΜ, ενώ το 1/3 ταξίδεψε με δική του διεύθυνση ή μέσω τοπικών οργανώσεων χωρίς όμως τη βοήθεια των συμμαχικών υπηρεσιών. Η επιλογή των αντρών που θα μπορούσαν καλύτερα να υπηρετήσουν τον συμμαχικό σκοπό στη φάση αυτή, περιπλέκονταν λόγω της αντίληψης του ΕΑΜ πως το πατριωτικό καθήκον των αξιωματικών και στρατιωτών είναι να παραμείνουν και να πολεμήσουν στη χώρα.²²⁷

Ο εξαιρετικά περιορισμένος χώρος που καλούνταν να δράσουν τα μέλη του ΕΑΜ Ικαρίας περιέπλεκε και περιόριζε, αντίστοιχα, τις μορφές δράσεις. Την ίδια στιγμή, οι κάτοικοι του νησιού αντιμετώπιζαν τις συμφορές που δημιουργούσε η ξενική Κατοχή σχεδόν αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο, κατάσταση που εκτραχύνονταν

²²⁵ Καρίμαλης, *η Νικαρία στην Αντίσταση*, σελ. 25.

²²⁶ HS 5/ 717, Extract- Most Secret, Smyrna 5 June 1944, about the formation of a body of andartes in Lesvos, p. 107- 108. KEINE

²²⁷ 2628 (R-2445) American Consulate general. Strictly confidential/ Subject: Movement of refugees from Greece through Izmir p.3. Item Turkey - Refugees In - S-1253-0000-0766-00001. UNARMS

δραματικά αν λάβουμε υπόψη το τέλμα που δημιουργούσε η πλήρης άγνοια για τις εσωτερικές και διεθνείς εξελίξεις.

Όπως έγινε αντιληπτό από το ΕΑΜ, η πείνα και η αίσθηση της απομόνωσης, μπορούσαν να «λυγίσουν» κάποιους και να τους οδηγήσουν στην αδράνεια ακόμα και στη παθητική συνεργασία. Σε αυτή τη κατεύθυνση οργάνωσε πολιτική λαϊκής διαφώτισης, στόχος της οποίας ήταν η διατήρηση της αξιοπρέπειας και του υψηλού ηθικού των κατοίκων του νησιού, η καταπολέμηση της μοιρολατρίας και η πρόταξη της αγωνιστικότητας.

Όπως ανέφερε στον γράφοντα ο παλαιμάχος κομμουνιστής Ηλίας Μαυρογιώργης, *«θέλαμε να καλλιεργήσουμε την πίστη στην νίκη, να κρατήσουμε την ελπίδα του λαού ζωντανή, πως η κατάσταση αυτή ήταν προσωρινή αν όλοι παλεύανε να την ανατρέψουν»*. Με οικονομική εξόρμηση που πραγματοποίησαν οι οργανώσεις του ΕΑΜ σε όλο το νησί, κατόρθωσαν και αγόρασαν ένα ραδιόφωνο, το οποίο είχε το συνθηματικό «Παντελής». Ήταν το μόνο ελεύθερο ραδιόφωνο πάνω στην Ικαρία, γιατί οι υπόλοιπες λίγες συσκευές του νησιού είχαν ήδη κατασχεθεί. Ο «Παντελής» ήταν το ραδιόφωνο του 18^{ου} Συντάγματος Πεζικού, που με την κατάρρευση του μετώπου το έφερε ένας Ικαριώτης στρατιώτης από τα βουνά της Αλβανίας ώστε να το πουλήσει. Από αυτόν το αγόρασε η οργάνωση και στο εξής θα είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την ζωή και την δράση του ΕΑΜ, μέχρι την απελευθέρωση, που έγινε πανηγυρικά η αποκάλυψή του στο χωριό Μαυράτο στην πρώτη συγκέντρωση στην ελεύθερη πια Ικαρία.²²⁸

Βάσει των ακροάσεων των σταθμών του Λονδίνου και της Μόσχας, το ΕΑΜ εξέδιδε δύο φορές κάθε εβδομάδα χειρόγραφα και τυπογραφημένα δελτία που διακινούνταν ακόμα και στη Μύκονο, τη Σύρο και την Τήνο.²²⁹ Το ραδιόφωνο βρίσκονταν ως επί το πλείστον στη περιοχή της Μεσαριάς, αλλά για λόγους περιφρούρησης το μετακινούσαν και στις περιοχές Φραντάτου, Ραχών και Αγίου Κηρύκου.²³⁰ Οι Ιταλοί είχαν πληροφορηθεί την ύπαρξη του αλλά οι επίμονες και βίαιες προσπάθειες που έκαναν για να το βρουν απέβησαν άκαρπες, αφού την περιφρούρηση του ραδιοφώνου είχε αναλάβει ολιγομελής ομάδα και ελάχιστα μέλη της οργάνωσης γνώριζαν την ακριβή τοποθεσία του.²³¹ Το ραδιόφωνο λειτουργούσε με υγρά στοιχεία. Η φόρτιση τους ήταν

²²⁸ Γιάννης Τσερμέγκας, «Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή». Περιοδικό «Εθνική Αντίσταση», 12^η συλλογή, Οκτώβριος 1974, σελ. 51.

Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

²²⁹ Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 1,2.

²³⁰ Περ. «Ικαριακά», Γιώργος Λομβαρδάς «Για το ΕΑΜ Ικαρίας», τ. 98 – Δεκέμβριος 2001, σελ. 47.

²³¹ Καρίμαλης, *η Νικαριά στην Αντίσταση*, σελ. 21 – 22.

ολόκληρη περιπέτεια με πολλούς κινδύνους και τεχνάσματα. Συχνά φορτίζονταν στην τοπική επιχείρηση ηλεκτρισμού του Δρόσου όσο αυτή λειτουργούσε, αλλά κυρίως την φόρτιση αναλάμβαναν τα ίδια τα μέλη του ΕΑΜ ποδηλατώντας πάνω στο περιβόητο «αλογάκι», το σταθερό ποδήλατο/ δυναμό που έδινε ενέργεια στην μοναδική συσκευή που συνέδεε τους νησιώτες με τον υπόλοιπο κόσμο.²³²

Από τα λίγα δελτία τύπου που έχουν διασωθεί, κυρίως για το διάστημα Απρίλιος-Νοέμβριος 1942, όλα εκδίδονταν με τον τίτλο «ΕΑΜ Ικαρίας – Ειδήσεις», και αναγράφονταν πάντα η χρονική περίοδος που αφορούσαν τα νέα του κάθε δελτίου. Στο υποσέλιδο των δελτίων τονίζονταν στον αναγνώστη η ανάγκη για επαγρύπνηση και περιφρούρηση με την φράση: «Πιστεύετε μόνο στις ειδήσεις του ΕΑΜ Ικαρίας, Προσοχή μην πέσει στα χέρια εχθρού ή προδότη». Τα ειδησεογραφικά δελτία πληροφορούσαν τον λαό του νησιού για τις εξελίξεις στα στρατιωτικά μέτωπα σε όλο το κόσμο, έδιναν ιδιαίτερη σημασία στον αγώνα του Κόκκινου Στρατού στο Ανατολικό μέτωπο, ενημέρωναν για τις κινήσεις των πολιτικών δυνάμεων της Ελλάδας, όπως και αυτών των συμμαχικών χωρών.²³³ Η έκδοση των ειδησεογραφικών δελτίων αποτελούσε την μοναδική έγκυρη πηγή πληροφόρησης των κατοίκων οι οποίοι ζούσαν σε ένα πλήρως απομονωμένο περιβάλλον που πολύ συχνά φορτίζονταν αρνητικά από ψευδείς ειδήσεις και στρεβλώσεις που αναπαράγονταν από τις κατοχικές αρχές με σκοπό την κάμψη του «συλλογικού» ηθικού. Εκτός από το παραπάνω έντυπο, εκδίδονταν και άλλες εφημερίδες του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα που αφορούσαν όλα τα νησιά του Νομού, Σάμο, Ικαρία, Φούρνους. Από τον Αύγουστο του 1936 εκδίδονταν η «Λαοκρατία», όργανο της Π.Ε. της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Σάμου – Ικαρίας. Η «Λαοκρατία» τυπώνονταν παράνομα σε ένα πρόχωμα στη θέση Χούνες της Σάμου, η εφημερίδα αυτή παρά τα αμείλικτο κυνηγητό και τις διώξεις στους εκδότες, τους διακινητές και τους αναγνώστες της από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, συνέχισε να εκδίδεται στα χρόνια της ιταλικής Κατοχής. Από το 1942, μαζί με την «Λαοκρατία» στο ίδιο παράνομο τυπογραφείο τυπώνεται ο «Καρμανιόλος», το επίσημο έντυπο του ΕΑΜ στη Σάμο. Η εφημερίδα αυτή αφορούσε κυρίως το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα της Σάμου αλλά διαβάζουμε πολλές αναφορές για το κίνημα της Ικαρίας. Η απόφαση για την κυκλοφορία του «Καρμανιόλου» αμφισβήτησε την συνέχιση της

²³² Λομβαρδάς, Ικαριακά,, τ. 98, σελ. 47.

Τσερμέγκας, «Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή», περ. «Εθνική Αντίσταση», σελ. 51.

²³³ Τα ειδησεογραφικά δελτία που μελετήθηκαν βρίσκονται στην αρχαιακή συλλογή του Χρήστου Μαλαχία (Ράχες Ικαρίας) και του Γιώργου Λομβαρδά (Άγιος Κήρυκος Ικαρίας).

έκδοσης της «Λαοκρατίας», αφού όπως αφηγείται ο Καπετάνιος του ΕΛΑΣ Σάμου Κώστας Ζαφείρης η Πανσαμιακή Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ που έγινε στις Χούνες το 1942 πήρε απόφαση να σταματήσει η έκδοση της «Λαοκρατίας» γιατί ήταν όργανο του κόμματος, ώστε να κυκλοφορήσει ένα ευρύτερο έντυπο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα,²³⁴ παρόλα αυτά, η «Λαοκρατία» συνεχίζει να κυκλοφορεί σε όλη την διάρκεια της Κατοχής.

Στα Ιόνια και τα νησιά της Σάμου, όπου οι Ιταλοί διόρισαν πολίτη Κυβερνήτη, διακρίνεται η προσπάθεια προσάρτησης ελληνικών εδαφών. Σε έκθεση της OSS με θέμα την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, αναφέρεται πως στις 20 Φεβρουαρίου 1942, ο Ιταλός στρατιωτικός διοικητής Σάμου στη διακήρυξη υπ' αριθμ. 32 ανακοίνωσε πως από την 1^η Μαρτίου 1942 η περιοχή- που η έκθεση αναφέρει πως μαζί με τη Σάμο πιθανώς συμπεριλαμβάνονται η Ικαρία και οι Φούρνοι- θα είναι πολιτικά ανεξάρτητη από την υπόλοιπη Ελλάδα.²³⁵

Ωστόσο δεν έγινε καμία επίσημη ανακοίνωση προσάρτησης, και οι δύο αυτές περιοχές συνέχισαν να επικοινωνούν με την Αθήνα²³⁶. Παρόλα αυτά, εφαρμόστηκαν πολιτικές «εξιταλισμού» όπως αυτών στα γειτονικά Δωδεκάνησα.

Από τον Αύγουστο του 1941 βρίσκονται περιπτώσεις που η μία εκ των δύο σελίδων της εφημερίδας «Σάμος» δίνει την θέση της στην ιταλική εφημερίδα *L' ECO D' ITALIA- Giornale delle Forze Armate Dell' isola di Samo* (ΗΧΩ της Ιταλίας- Εφημερίδα των Ενόπλων Δυνάμεων του νησιού της Σάμου), που δεν ήταν τίποτα άλλο από προπαγανδιστική εφημερίδα στην ιταλική γλώσσα.

Στο γυμνάσιο του νησιού, έδιναν διαλέξεις Ιταλοί αξιωματούχοι, επιβλήθηκε η διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας, όπως και η υποχρεωτική παρακολούθηση προπαγανδιστικών ταινιών²³⁷, ενώ στην γειτονική Σάμο η αντίστοιχη προσπάθεια εφαρμόστηκε πιο μελετημένα, οργανωμένα και επίμονα. Στο Βαθύ, το Καρλόβασι και τον Μαραθόκαμπο, ιδρύθηκε η ιταλική σχολή «Casa di Dante», που με δέλεαρ το συσσίτιο προσέλκυε νέους ανθρώπους προσπαθώντας να τους προσεγγίσει στις αξίες

²³⁴ Κώστας Α. Ζαφείρης, *Πατριδογνωσία, η ζωή και οι αγώνες του αρχηγού του ΕΑΜ Σάμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 26, 27, 41, 43.

²³⁵ P.I.C. Paper No 9, Greece since the Axis Occupation, Secret PIC 85, par. 11. Item Statistics and other Data - Political Situation - S-1376-0000-0134-00002, United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNARMS.

²³⁶ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, 1η έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1994, σελ. 48.

²³⁷ Γιάννης Θ. Τσαντές, *Χρονικό Κατοχής της Ικαρίας (1940- 1944)*, Β', Αθήνα, Μαυρίδης, 2001, σελ. 58.

του μουσολινικού φασισμού. Το Casa di Dante οργάνωνε και χορούς με σκοπό το συνοικέσιο κοριτσιών της Σάμου με στρατιώτες της Μεραρχίας Cuneo.²³⁸

Το ΕΑΜ Ικαρίας, που στο μεταξύ είχε μεγάλη παρέμβαση στον χώρο των εκπαιδευτικών, ενθάρρυνε την αποχή όλων από αυτές τις εκδηλώσεις²³⁹. Και πράγματι, η αποχή ήταν μεγάλη, οι ιταλικές αρχές εξοργισμένες συνέλαβαν τον διευθυντή και τον υποδιευθυντή του Γυμνασίου, τους οποίους ανέκριναν και κακοποίησαν. Στη συνέχεια κάλεσαν όλο το προσωπικό του σχολείου στο Διοικητήριο και τους ανάγνωσαν τον σχετικό στρατιωτικό νόμο απειλώντας τους με εφαρμογή δραστικότερων μέτρων. Τον δεύτερο χρόνο της προπαγανδιστικής εκστρατείας, οι ελάχιστες επιτυχίες του πρώτου έτους, σχεδόν εκμηδενίστηκαν καθώς οι νέοι του νησιού συνέχιζαν πεισματικά να απέχουν.²⁴⁰ Η μαζική ανυπακοή εκπαιδευτικών και μαθητών, εντάσσεται στο πλαίσιο μιας γενικότερης απειθαρχίας της οποίας οργανωτής και εκφραστής ήταν οι δυνάμεις του τοπικού ΕΑΜ.

Το μεγαλύτερο βάρος του αγώνα δόθηκε στην οργάνωση του λαού για την φυσική επιβίωση του, τα εξοντωτικά μέτρα των Ιταλών έπρεπε να βρουν τον λαό προετοιμασμένο ώστε να μην θρηνησει και άλλα θύματα²⁴¹. Η αφαιμάξη της αγροτικής παραγωγής είτε με τη μορφή λεηλασιών είτε με τη μορφή φορολογίας από μια εξουσία που στερούνταν πλήρως ηθικής νομιμοποίησης έθετε αμφίβολη την φυσική επιβίωση των νησιωτών. Η υπεράσπιση της πατρίδας ταυτίζονταν με την υπεράσπιση της γης και των καρπών της. Στις δράσεις του ΕΑΜ, οι κάτοικοι της Ικαρίας βρήκαν τον φορέα που υπεράσπιζε το οικογενειακό συμφέρον, την προσωπική τιμή και την πατρίδα.

Ο «Καρμανιόλος» τον Νοέμβριο του 1942 δημοσιεύει, *«Εργάτες, αγρότες, μικροεπαγγελματίες, υπάλληλοι, ζητήστε την βελτίωση της θέσης σας, χτυπήστε άγρια του προδότες και υπερασπίστε τα μαξούλια σας από τον άρπαγα φασίστα. Μην πληρώνετε κανέναν φόρο στους ντόπιους τύραννους και αγωνιστείτε ζωντανά για το λάδι, την ζωή του λαού μας, και το ΕΑΜ πάνοπλο θα βρεθεί στο πλευρό Σας, στον αγώνα Σας, για το ψωμί σήμερα, για το ξεπάτωμα του κατακτητή αύριο»*.²⁴²

²³⁸ Ειρηναίος, Μητροπολίτης Σάμου – Ικαρίας, *Μελετήματα Διάφορα, Ιστορικά σελίδες Ιταλικής Κατοχής, Αναμνήσεις Μέσης Ανατολής - Διαλέξεις*, τόμος Γ', Αθήνα 1960, σελ. 32 – 33.

²³⁹ Φίλιππος Μαυρογιώργης, *Μορφές της Ικαρίας και της παράδοσης*, Αθήνα, εκδόσεις Νέα Ικαρία, 2009, σελ. 94 – 95.

²⁴⁰ Τσαντές, *Χρονικό Κατοχής*, σελ. 59 – 61.

²⁴¹ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

²⁴² Εφημερίδα «Καρμανιόλος», όργανο του ΕΑΜ ν. Σάμου, 15 Νοεμβρίου 1942.Αρ. φύλλου 9, έτος Α', σελ. 1.

Τον Απρίλιο του 1942, η δωσίλογη κυβέρνηση Τσολάκογλου επιβάλλει τον εξοντωτικό νόμο της Δεκάτης, το ΕΑΜ του νησιού με το σύνθημα «*ούτε σπυρί στάρι στον κατακτητή από την σοδειά*» οργανώνει συλλαλητήρια στον Άγιο Κήρυκο, τον Εύδηλο και τις Ράχες. Είχε προηγηθεί η προσπάθεια της οργάνωσης από κοινού με ορισμένους κοινοτικούς προέδρους να σώσουν την αγροτική παραγωγή από τις επιτάξεις, παραδίδοντας χαλκευμένα νούμερα στις ιταλικές αρχές.²⁴³

Στις 18 Ιουνίου 1942 καταφθάνουν στην Ακαμάτρα ο οικονομικός έφορος, αγρονόμοι, αγροφύλακες και χωροφύλακες ώστε να συντάξουν τους πίνακες παραγωγής για να εισπραχθεί η δεκάτη. Το ΕΑΜ απαντάει άμεσα οργανώνοντας διαδήλωση γυναικών οι οποίες καταλαμβάνουν το κοινοτικό γραφείο, καταστρέφουν τους καταλόγους και χτυπούν τον έφορο και τους υπόλοιπους εντεταλμένους. Δίνεται η εντολή να τουφεκίζεται όποιος παρεμποδίζει την συγκέντρωση και δίνει την άδεια στους Ιταλούς να την πραγματοποιήσουν. Αυτοί, σαν πρώτο προειδοποιητικό μέτρο, τιμωρούν τους κάτοικους όλης της περιοχή της Μεσαριάς με τρίμηνη διακοπή του δελτίου και δηλώνουν πως η δεκάτη θα εισπραχθεί από τα αλώνια κιόλας.

Το ΕΑΜ απαντάει στις 8 Ιουλίου με μαζικότερες συγκεντρώσεις και στα τρία διαμερίσματα του νησιού, που είχαν σαν αποτέλεσμα την μη εφαρμογή του μέτρου της δεκάτης.

Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους οι Ιταλοί θέτουν σε εφαρμογή την απόφασή τους να συγκεντρώσουν το λάδι, αφήνοντας σε κάθε άτομο την πενιχρή ποσότητα των πέντε οκάδων. Έδιναν άδεια λειτουργίας σε συγκεκριμένα ελαιοτριβεία ώστε να μπορούν να ελέγχουν τον όγκο της παραγωγής και τοποθετούσαν εκεί ανθρώπους της εμπιστοσύνης τους. Οι επιβλέποντες συχνά χρηματίζονταν, και ανέφεραν στους Ιταλούς μικρότερη παραγόμενη ποσότητα από την πραγματική.²⁴⁴

Στα μέτρα συγκέντρωσης του λαδιού και τις επιτάξεις το ΕΑΜ κυκλοφορεί την εξής προκήρυξη,

«Πατριώτες,

Ο κατακτητής μας και δεν μπόρεσε να μας πάρει το σιτάρι και την σταφίδα, γυρεύει τώρα να μας πάρει το λάδι για να μας καταδικάσει έτσι, σε σίγουρο θάνατο από το πρήξιμο, και με το λάδι μας να συνεχίσει τον αγώνα του ενάντια στους Συμμάχους μας.

²⁴³ Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 1.

²⁴⁴ Γιώργος Κατσάς, *Σε ένα χωριό του Αιγαίου*, Αθήνα 2004, σελ. 71.

Πατριώτες! Ούτε ένα δράμι λάδι στον κατακτητή, τις ελιές μας πρέπει να τις βγάλουμε στις μαργούνες (μικρά πέτρινα ελαιοτριβεία), και αν εκεί δεν μπορέσουμε να τις κοπανίσουμε στο γουδί. Πρέπει να κρύψουμε όσο μπορούμε πιο πολύ το λάδι μας, γιατί μόνο μ' αυτό θα σώσουμε τα παιδιά μας και θα παραλύσουμε τα σχέδια των βρωμό – Ιταλών.

*Η Κ.Ε. του ΕΑΜ Ικαρίας»*²⁴⁵

Οι κάτοικοι του νησιού επινόησαν πολλούς τρόπους ώστε να διασώσουν την παραγωγή τους από την συγκέντρωση. Οι σταφίδες, τα αμύγδαλα, οι πατάτες, το σιτάρι και το λάδι, ήταν προϊόντα ζωτικής σημασίας για τους λιμοκτονούντες Ικαριώτες αλλά και για τους υποσιτισμένους, πλέον Ιταλούς. Η οικονομική αστυνομία (Finanza) ή «κοκορόφτεροι» όπως τους έλεγαν ειρωνικά οι ντόπιοι λόγω της αμφίεσης τους, εφομούσε συχνά στα χωριά καθ' υπόδειξη των συνεργατών της, και ανακάλυπτε τα κρυμμένα αγροτικά προϊόντα, ενώ άλλες φορές χρησιμοποιούσε σκύλους και σιδερένιες βέργες που τις έμπηγε στο χώμα βρίσκοντας τα θαμμένα πιθάρια με τις πολύτιμες τροφές. Με αφορμή τα κρυμμένα προϊόντα, έχουμε πολλές αναφορές και μαρτυρίες για ξυλοδαρμούς και κρατήσεις από τις κατοχικές μονάδες κατά των κατοίκων. Ο Βαγγέλης Σεφέρης σε συζήτηση με τον γράφοντα έδωσε μια γλαφυρή απεικόνιση της έλλειψης τροφής που βίωναν και οι Ιταλοί, στα μέσα του 1943 μια ομάδα στρατιωτών εισέβαλλε στην οικία τους στο χωριό Καρυδιές της περιοχής των Ραχών ώστε να αρπάξει οτιδήποτε βρώσιμο. Οι στρατιώτες εντόπισαν το μοναδικό πουλερικό που κατείχε η οικογένεια αλλά η εγκυμονούσα Ιφιγένεια Σεφέρη τους παρακάλεσε να μην το πάρουν γιατί θα κινδύνευε το έμβρυο της. Προκειμένου να της το επιστρέψουν οι Ιταλοί ζήτησαν να τους δώσει κάτι φαγώσιμο, η Σεφέρη τους υπόδειξε να πάρουν τον γάτο του σπιτιού αντί του πουλερικού και οι Ιταλοί δέχτηκαν την πρόταση της.²⁴⁶

Στις αρχές του 1942 το δελτίο τροφίμων είχε ελαττωθεί τραγικά, ενώ όταν αυτό μοιράζονταν η ποσότητα διανομής ήταν ανεπαρκής. Οι κάτοικοι του νησιού φοβόντουσαν την επανάληψη ενός μεγάλου λιμού, τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο οι Ιταλοί δεν διένειμαν τα τριακόσια δράμια αραβοσίτου που είχαν δεσμευτεί. Στις 25 Μαρτίου 1942 σε πολλά μέρη της κατεχόμενης Ελλάδας το ΕΑΜ διοργανώνει συλλαλητήρια, σε πολλά χωριά της Ικαρίας το ΕΑΜ οργανώνει παράνομες

²⁴⁵ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 21 - 23.

²⁴⁶ Συνομιλία με την Σεφέρη Βαγγέλη, Ιούνιος 2014.

συγκεντρώσεις, γράφονται συνθήματα στους τοίχους και μοιράζονται προκηρύξεις.²⁴⁷ Το πρωινό της ίδιας μέρας στον Άγιο Κήρυκο, λαμβάνει χώρα μια ακόμη συγκέντρωση διαμαρτυρίας, που συμμετέχοντες ήταν μόνο γυναίκες. Οι οργανώσεις του ΕΑΜ της πρωτεύουσας του νησιού και των γύρω χωριών, κινητοποίησαν τουλάχιστον χίλιες γυναίκες οι οποίες διέσπασαν την ζώνη φύλαξης. Ο Ιταλός Διοικητής Picca δέχτηκε να συναντήσει αντιπροσωπεία τους που του διαβίβασε τα αίτημα για καλύτερες επισιτιστικές συνθήκες και άρση της κατάσχεσης των πλεούμενων. Η κινητοποίηση έφερε αποτελέσματα καθώς τις επόμενες μέρες κατέπλευσαν στο λιμάνι του Αγίου Κηρύκου δύο σκάφη από τη Σάμο με τρόφιμα.²⁴⁸ Παρόμοιες κινητοποιήσεις οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν και στις άλλες περιφέρειες του νησιού. Στον Εύδηλο στα τέλη του Μάη και στις Ράχες τον Ιούνιο του ίδιου έτους, όπου Ιταλοί στρατιώτες επιχείρησαν να διαλύσουν την συγκέντρωση με την ρίψη χειροβομβίδων. Στα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτών των κινητοποιήσεων περιλαμβάνονται, ο βαθμός οργάνωσής τους, καθώς σε όλες τις περιφέρειες είχαν εκλεγεί πενταμελής επιτροπές ώστε να εκπροσωπήσουν τις γυναίκες σε τυχόν συνάντηση με τους Ιταλούς αξιωματούχους, καθώς και το διεκδικητικό πλαίσιο. Εκτός από τα αιτήματα σχετικά με το δελτίο, και την εισαγωγή ειδών πρώτης ανάγκης, οι κινητοποιήσεις προέβλεπαν την παύση των λεηλασιών, την κατάργηση της δεκάτης και την ακύρωση της κοινής απόφασης Ιταλών με ντόπιους έμπορους να αποψιλώσουν τα δάση του νησιού με σκοπό την παραγωγή κάρβουνου. Η «Νέα Ικαρία» στο άρθρο της για τα πεντάχρονα του ΕΑΜ, μας πληροφορεί πως με αίτημα την διάσωση των δασών κινητοποιήθηκαν και οι ανθρακεργάτες, *«μια άλλη πράξη πανικαριακής σημασίας ήταν η κινητοποίηση των καρβουνιάρηδων ενάντια στην απόφαση του κατακτητή να κόψει τα δάση μας και να τα διαθέσει για τις ανάγκες των κατακτητικών του σκοπών. Η απόφαση να προστατευτούν τα δάση μας κι η επιτυχία αυτού του σκοπού, φανταζόμαστε ότι θα την εκτιμήσει όλο το νησί, χωρίς να εξαιρούνται κι οι μικροέμποροι που από μικρό-υπολογισμούς δέχτηκαν να αναλάβουν την καταστροφή των δασών μας»*²⁴⁹ Εκτός από λίγες γενικές αναφορές για αυτές τις πρωτότυπες κινητοποιήσεις δεν υπάρχουν τεκμήρια που να μας προσφέρουν περισσότερα στοιχεία.

²⁴⁷ Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, σελ. 19.

²⁴⁸ Πελοπίδας Λομβαρδός, «25^η Μαρτίου- Συλλαλητήρια γυναικών», Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντιστάσεως, τεύχος 1, 1975, σελ. 59-60.

²⁴⁹ Νέα Ικαρία, 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 1.

Καρίμαλης, Η Νικαρία στην Αντίσταση, σελ. 32-37.

Λομβαρδός, Ταραγμένα Χρόνια, σελ. 14.

Ο ρόλος της γυναίκας στο τοπικό αντιστασιακό κίνημα είναι ιδιαίτερα αναβαθμισμένος. Ο Χαράλαμπος Πλακίδας, σε άρθρο του στη «Νέα Ικαρία», αποτιμώντας την συμμετοχή των γυναικών του νησιού γράφει,

«...οι σημερινές γυναίκες της Ικαρίας δε θα ήταν κατώτερες απ' τις μητέρες τους στην αγάπη για την ελευθερία και την ανεξαρτησία. Κι αυτό το έδειξαν απ' την πρώτη στιγμή που ιδρύθηκε το εθνικοαπελευθερωτικό μέτωπο, που πήρε ενεργό μέρος στις γραμμές του, όχι μόνο στο νησί μας, μα οπουδήποτε βρέθηκε. Στις πόλεις έξω της Ικαρίας που υπήρχαν Ικαριώτισσες βρέθηκαν στις πρώτες γραμμές του αγώνα, κάτω πάντοτε από σημαία του ΕΑΜ. Με την ίδρυση του ΕΛΑΣ αρκετές Ικαριώτισσες υπηρέτησαν πιστά στις γραμμές του. Στη Μέση Ανατολή στάθηκαν πρωτοπόρες στην αντιφασιστική πάλη. Όσες κατατάχθηκαν στο στρατό και υπηρέτησαν σαν αδελφές στα νοσοκομεία τίμησαν το ελληνικό όνομα και το όνομα της ιδιαίτερης τους πατρίδας. Όσοι νοσηλεύτηκαν στα νοσοκομεία που υπηρέτησαν Ικαριώτισσες αναφέρουν πάντοτε το όνομα τους σε σεβασμό.

*Στην ιστορία όμως του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του νησιού μας, η γυναίκα θα κατέχει ξεχωριστή θέση. Οι αγώνες τους, η αλληλεγγύη και το θάρρος τους στο διάστημα του αγώνα είναι κάτι που ξεπερνά και τη φαντασία. Τα συλλαλητήρια τους στον Άγιο, στη Μεσαριά, στις Ράχες δείχνουν το κατά πόσο είμαστε υπερβολικοί όταν λέμε πως τα κατορθώματά τους ξεπερνούν τα όρια του ηρωισμού».*²⁵⁰

Ένα χρόνο μετά την υποδούλωση του νησιού, οι οργανώσεις του ΕΑΜ έχουν μαζικοποιηθεί. Η περιφρούρηση της δράσης είναι ακόμα πιο δύσκολη.

Στις 23 Απριλίου 1942, ο γραμματέας της τοπικής Κ.Ε. Σίμος Γεράκης, καλεί σε σύσκεψη αντιπρόσωπους από τις τρεις τομεακές επιτροπές και αποφασίζουν την ίδρυση ένοπλων τμημάτων, τα οποία επιφορτίζονται με τη περιφρούρηση του παράνομου μηχανισμού. Η ίδια απόφαση όριζε, την δημιουργία μιας ένοπλης ομάδας σε κάθε περιφέρεια του νησιού. Η διοίκηση της ομάδας θα ασκείται από τον ομαδάρχη – αξιωματικό και τον πολιτικό καθοδηγητή, που θα συνδέει την κεντρική επιτροπή του ένοπλου τμήματος της οποίας και θα είναι μέλος, με την αντίστοιχη επιτροπή του ΕΑΜ.

²⁵⁰ Εφ. «Νέα Ικαρία», Πλακίδας Χαρ., «Απ' τη ζωή της Ικαριώτισσας γυναίκας», 3 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

Ένα μήνα μετά την ιδρυτική συνδιάσκεψη, εκλέγεται το καθοδηγητικό όργανο των ένοπλων τμημάτων. Απαρτίζεται από τρεις πολιτικούς καθοδηγητές και δύο μέλη της κεντρικής επιτροπής του ΕΑΜ. Η αρχική δύναμη των ένοπλων τμημάτων ήταν, Μεσαριά (Εύδηλος) 40 άντρες, Ράχες 28 άντρες, Φανάρι (Άγιος Κήρυκος) 30 άντρες.²⁵¹ Ο οπλισμός τους αποτελούνταν από μερικά κυνηγετικά και απαρχαιωμένα όπλα (Γκράδες και Μάνλιχερ) που είχαν χρησιμοποιηθεί στην επανάσταση του 1912.²⁵²

Ο Ηλίας Μαυρογιώργης, ελασίτης κατά την Κατοχή και λαϊκός δικαστής την περίοδο της εαμοκρατίας, υποστήριξε στον γράφοντα πως υπήρξε κάποια στοιχειώδης εκπαίδευση των ενόπλων και ότι έγιναν κάποια νυχτερινά γυμνάσια. Ο Στέφανος Καρίμαλης προσθέτει μερικά στοιχεία για τον ρόλο του ΕΛΑΣ Ικαρίας. Υπό το πρίσμα της πάλης για την φυσική επιβίωση των κατοίκων, το ΕΑΜ αποφάσισε να αξιοποιήσει τους ένοπλους του για την καταπολέμηση της κλοπής που είχε πάρει διαστάσεις επιδημίας. Η ζωοκλοπή είχε φτάσει σε τέτοια επίπεδα που όλοι όσοι συντηρούσαν λίγα ζώα, κάθε βράδυ τα τοποθετούσαν μέσα στο σπίτι τους για να τα σώσουν από την αρπαγή.²⁵³ Οι αναφορές περιστατικών κλοπής κατά τη διάρκεια της Κατοχής είναι αρκετές σε όλη τη σχετική βιβλιογραφία και τις συνεντεύξεις που έκανε ο γράφων. Ο ΕΛΑΣ ανέλαβε και τον ιδιότυπο ρόλο της πολιτοφυλακής. Η «Νέα Ικαρία» σε σχετικό άρθρο αναφέρει πως το ΕΑΜ, *εξολόθρευσε του κλέφτες χωρίς να υπολογίζει από ποια πολιτική παράταξη προερχόντουσαν*.²⁵⁴ Ο Καρίμαλης αναφέρει πως ζωοκλέφτες πιάστηκαν πολλοί, ο αριθμός τους ανεξακρίβωτος, η τιμωρία τους ήταν άλλοτε η δημόσια διαπόμπευση, άλλοτε αναγκάζονταν να περάσουν στις ακτές της Τουρκίας, ενώ πολύ συχνά έφευγαν από μόνοι τους για να γλιτώσουν τον εξευτελισμό.²⁵⁵ Τα τεκμήρια όμως δεν απαντούν στο ερώτημα, γιατί οι ζωοκλέφτες και μαυραγορίτες που διώκονταν από το ΕΑΜ, μάλλον βιαίως, δεν προσέφευγαν στις κατοχικές αρχές για να προστατευτούν. Στην κατεύθυνση της απόκρουσης των επιτάξεων και των αρπαγών, δεν προκύπτει καμία ένοπλη σύγκρουση μεταξύ του ΕΛΑΣ και των Ιταλών. Φαίνεται

²⁵¹ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 20-21.

²⁵² Γιάννης Τσερμέγκας, «Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή». Περιοδικό Εθνική Αντίσταση, 12^η συλλογή, Οκτώβριος 1974, σελ. 51.

²⁵³ Συνέντευξη με την Σοφία Λάκκα- Κόχυλα, Αθήνα, Δεκέμβριος 2011.

²⁵⁴ Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 1.

²⁵⁵ Καρίμαλης, *Η Νικαριά* σελ. 30 – 31.

Η Ικαρία στις σκλαβιάς, σελ. 29-31.

πως το κύριο βάρος δόθηκε στην πολιτική δουλειά, μέσω των μαζικών μαχητικών κινητοποιήσεων που οργανώθηκε, επιτυχώς κατά τα τεκμήρια.²⁵⁶

Τον ΕΛΑΣ θα τον συναντήσουμε να έχει τον κύριο λόγο και να επιτελεί την βασική αποστολή του, τον Σεπτέμβριο του 1943, όταν αποπλίζει μέρος των ιταλικών μονάδων του νησιού και τον εγκλωβίζει στον οικιστικό ιστό της πρωτεύουσας. Μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας, τμήματα του θα αναλάβουν ουσιαστικά χρέη πολιτοφυλακής, ενώ θα ασχολούνται και με την άμυνα του νησιού. Ο ΕΛΑΣ θα έχει μόνιμα σημείο στρατοπέδευσης, φυλάκια και υποτυπώδη επιμελητεία.²⁵⁷ Με την οριστική απελευθέρωση της χώρας και την αποχώρηση των Γερμανών, το φθινόπωρο του 1944, πολλοί Ικαριώτες που πολέμησαν στις τάξεις του ΕΛΑΣ σε άλλες περιοχές της Ελλάδας επαναπατρίζονται στο νησί φέροντας μαζί τους το φύλλο μετάθεσης τους από τις μονάδες τους.²⁵⁸

²⁵⁶ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

²⁵⁷ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Αθήνα, Μάιος 2013.

²⁵⁸ Στο αρχείο του Χρήστου Μαλαχία βρίσκονται τεκμήρια φύλλων πορείας ανταρτών από διάφορες μονάδες του ΕΛΑΣ προς την Ικαρία.

2.6 Συνθηκολόγηση των Ιταλών- Απόπειρα αποπλισμού τους

Στις 25 Ιουλίου 1943, ο Στρατάρχης Badoglio ανατρέπει τον Mussolini και την 8^η του Σεπτέμβρη η Ιταλία συνθηκολογεί με τις συμμαχικές δυνάμεις.

Ο ΕΛΑΣ Σάμου, συγκροτημένος από τον Δεκέμβριο του 1942 αντιμετώπιζε τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Ιταλών που είχαν ξεκινήσει από τον Απρίλιο του 1943 και κορυφώθηκαν με την τεράστια στρατιωτική κινητοποίηση το διάστημα 29 Αυγούστου- 1 Σεπτεμβρίου 1943, κατά την οποία συμμετείχε το σύνολο της Μεραρχίας Cuneo και η 24^η και 25^η Λεγεώνα των μελανοχιτώνων, δύναμη τουλάχιστον χιλίων αντρών σταλμένη από τη Ρόδο μετά από τις επίμονες αιτήσεις αποστολής ενισχύσεων που υπέβαλλε ο Διοικητής της Μεραρχίας, Στρατηγός Soldarelli, για τις ανάγκες διεξαγωγής επιχειρήσεων εναντίον των ανταρτών.²⁵⁹

Το διάστημα των τελευταίων επιχειρήσεων, έγιναν δεκάδες μπλόκα, εκτελέστηκαν 44 κάτοικοι του νησιού, κήληκαν χιλιάδες στρέμματα δασικών και αγροτικών εκτάσεων, καταστράφηκαν δεκάδες σπίτια και αγροικίες, και έγιναν πολλές λεηλασίες. Στις ωμότητες αυτές, πρωταγωνίστησαν, σύμφωνα με την έκθεση του Δημήτρη Τριανταφύλλου, διευθυντή του Ταχυδρομείου Σάμου, ο υποδιοικητής της μεραρχίας Cuneo Στρατηγός Mario Pejrolo, ο Διοικητής της караμπινιερίας Mario Ungaro, καθώς και άλλοι αξιωματικοί των Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale (μελανοχιτώνες) και της Cuneo.²⁶⁰

Νωρίτερα, τον Ιούνιο του 1943 ο ΕΛΑΣ Σάμου είχε συνάντηση με τον Ιταλό υποπλοίαρχο Λιμενικού Tancredi Botto, εκπρόσωπο της αντιφασιστικής οργάνωσης αξιωματικών και οπλιτών των ιταλικών δυνάμεων. Η ιταλική οργάνωση είχε επιδιώξει αυτή τη συνάντηση από τα τέλη του Μάρτιου αλλά δεν είχαν κατορθώσει να αποκτήσουν επαφές. Στην συνάντηση, ο Botto αφού χαιρέτησε τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του Σαμιακού λαού, ισχυρίστηκε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των αξιωματικών της Cuneo είναι ενταγμένοι στην αντιφασιστική

²⁵⁹ Υποναύαρχος Aldo Levi- Αντιναύαρχος Giuseppe Fioravanzo, *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Τόμος XVI, *Γεγονότα στο Αιγαίο μετά την ανακωχή*, Λέρος (Ρώμη 1972), Ιστορικό Γραφείο του Πολεμικού Ναυτικού, 1999, σελ. 360.

Νικόλαος Μ. Τσαγκάς & Κυριακή Ε. Λιγνού, *Η εν Ικαρία Ιταλική Κατοχή*, Αθήνα, εκδ. Ελευσίς, 2004, σελ. 58.

²⁶⁰ Γιάννης Ζαφείρης, *Η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962, σελ. 113-114.

οργάνωση. Για την κίνηση αυτή, ενήμερος ήταν ο Ειρηναίος, και οι Άγγλοι από τη στρατιωτική βάση της Σμύρνης, που έφερε σε επαφή ο καπνέμπορας Μίλτος Συννεφιάς και ο λιμενάρχης Α. Κατσικόπουλος. Οι Ιταλοί αντιφασίστες είχαν ζητήσει βοήθεια από τους Άγγλους αλλά δεν πήραν απάντηση πριν από τα τέλη του Ιούλη, όταν τους ενημέρωσαν ότι θα έστελναν αντιπροσωπεία να τους συναντήσει.

Το ΕΑΜ- ΕΛΑΣ Σάμου συμφώνησε να συνεργαστεί με την αντιφασιστική οργάνωση των Ιταλών, και να συνδράμει στην εξέγερση που σχεδίαζαν, την οποία και δρομολόγησαν από κοινού για τις αρχές του Αυγούστου. Στην συνάντηση του Ιουνίου, οι δύο αντιπροσωπείες συμφώνησαν τον συντονισμό της δράσης τους. Οι αντάρτες να μην επιτίθενται στα ιταλικά φυλάκια και οι αντιφασίστες αξιωματικοί ανέλαβαν να επηρεάσουν το Στρατηγείο τους ώστε να παύσουν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και τα μπλόκα στα χωριά.

Οι αντάρτες έθεσαν και άλλους όρους, ζήτησαν την μεσολάβηση των αντιφασιστών ώστε να ματαιωθεί η εκτέλεση ενός συνδέσμου τους, να αποφυλακιστούν οι διακόσιοι περίπου κρατούμενοι, συγγενείς ανταρτών, να σταματήσει η τρομοκρατία της караμπινιερίας, στην οποία επικρατούσαν τα φασιστικά στοιχεία. Τέλος, ζητήθηκε από τους Ιταλούς να κάνουν μια διανομή αλευριού. Πράγματι, τα δύο πρώτα αιτήματα ικανοποιήθηκαν μέσα σε μικρό διάστημα. Σύμφωνα με τον σχεδιασμό, μετά την εξέγερση το ΕΑΜ Σάμου θα αναλάμβανε την πολιτική διοίκηση του νησιού.

Η ανατροπή του Mussolini, στις 25 Ιουλίου, αναπροσανατόλισε τους Ιταλούς αντιφασίστες, οι οποίοι μετέβαλλαν τα σχέδια τους και ενημέρωσαν το Αρχηγείο των ανταρτών ότι εγκαταλείπουν την δράση, αφού δεν συντρέχουν πια οι λόγοι της εξέγερσης. Στρατιώτες όμως της οργάνωσης συνέχισαν την αντιφασιστική τους δράση μέσα στις γραμμές της Cuneo. Παράλληλα, ο ΕΛΑΣ με προκηρύξεις καλούσε τους Ιταλούς στρατιώτες να προσχωρήσουν στις γραμμές του. Πολύ σύντομα, πέντε στρατιώτες και ένας караμπινιέρος οργανώθηκαν στους σχηματισμούς του.²⁶¹

Η μεταφορά των μελανοχιτώνων στη Σάμο, σύμφωνα με Γιάννη Ζαφείρη, έγινε όχι μόνο για να κατασταλεί το γοργά αναπτυσσόμενο αντάρτικο κίνημα του νησιού, αλλά και να ανακοπεί το ρεύμα ριζοσπαστικοποίησης στις γραμμές της Cuneo.²⁶² Οι πρακτικές των μονάδων της MVSΝ και της караμπινιερίας ακολουθούσαν τα πρότυπα

²⁶¹ Γιάννης Ζαφείρης, *Η κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962, σελ. 94-96.

²⁶² Περ. Απόλλους, Γιώργος Πάφος, «Η μάχη του Κέρκη», τεύχος 14-16, Σάμος 1995, σελ. 237.

των Γερμανών συμμάχων τους, ενώ ανάμεσα στα στρατεύματα έκδηλη ήταν η ρήξη ανάμεσα στους υποστηρικτές του φασισμού και τους δημοκράτες.²⁶³

Το ξημέρωμα της 8^{ης} Σεπτεμβρίου, οι εξαντλημένοι, από τις μάχες, αντάρτες του όρους Κέρκη θα ανησυχήσουν στο άκουσμα των ομοβροντιών και των κωδωνοκρουσιών από τα γύρω χωριά. Γρήγορα όμως, οι απεσταλμένοι των Ιταλών θα τους ανακοινώσουν την συνθηκολόγηση του Badoglio και την παύση των στρατιωτικών επιχειρήσεων.²⁶⁴

Ο Ειρηνάιος εξιστορεί: «Ο Μπαντόλιο σύνηψε ανακωχήν προς τους Συμμάχους. Ο πόλεμος κατέπαυσε αμέσως, ο στρατός απεσύρθη εις τας πρότερας θέσεις του. Οι αντάρται ανέπνευσαν». Την επόμενη μέρα της ανακωχής ο Soldarelli κάλεσε τον Μητροπολίτη, τον δήμαρχο και μερικούς άλλους στο διοικητήριο στους οποίους με ύφος συντετριμμένο ανακοίνωσε ότι λόγω της συνθηκολόγησης θα παραδώσει την πολιτική εξουσία στις ελληνικές αρχές, τις οποίες κάλεσε να αναλάβουν τα καθήκοντα τους σύμφωνα με τους ελληνικούς νόμους και αυτός θα διατηρούσε την στρατιωτική εξουσία προς διαφύλαξη της τάξης. Διαβεβαίωσε ότι θα τηρήσει τους όρους της συνθηκολόγησης και ζήτησε να διαβιώσουν ειρηνικά μέχρι να δουν πως θα εξελιχθεί περαιτέρω η κατάσταση.²⁶⁵

Στην Ικαρία η πτώση του Μουσολίνι τον Ιούλιο του 1943 είχε ως αποτέλεσμα την απόσυρση των ιταλικών στρατευμάτων στους χώρους στρατωνισμού τους και ορισμένα από τα φυλάκιά τους καταργήθηκαν. Την 8^η του Σεπτεμβρίου το ΕΑΜ ενημερώνεται από την ραδιοφωνική εκπομπή του Λονδίνου σχετικά με την ιταλική συνθηκολόγηση, και αποφασίζεται ο άμεσος αφοπλισμός των ιταλικών μονάδων που βρίσκονται στο νησί. Προφορικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν την ύπαρξη Ιταλών αντιφασιστών στις μονάδες της Ικαρίας, αλλά δεν προκύπτει οργανωμένη δράση τους ή τυχόν επαφές με το τοπικό ΕΑΜ όπως στη περίπτωση της Σάμου.

Αν κρίνουμε από το αποτέλεσμα και την γενικότερη έκβαση των γεγονότων, η απόφαση για αφοπλισμό των Ιταλών σίγουρα δεν θα μπορούσε να αποτελεί προϊόν «φιλικής συνεννόησης» όπως εσφαλμένα αναφέρει ο Mark Mazower στο βιβλίο του «Στην Ελλάδα του Χίτλερ, η εμπειρία της Κατοχής».²⁶⁶

²⁶³ Περ. Απόπλους, Αντώνης Μακρής, «Χρόνια κατοχής στους Μανωλάτες», τεύχος 14-16, Σάμος 1995, σελ.183.

²⁶⁴ Γιάννης Ζαφείρης, *Η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962, σελ. 118.

²⁶⁵ Μητροπολίτη Ειρηνάιος. *Μελετήματα Διάφορα*, σελ. 71.

²⁶⁶ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, 1η έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1994, σελ. 174.

Τα ένοπλα τμήματα του ΕΑΜ Ικαρίας, συγκροτημένα ήδη από την άνοιξη του 1942 συνδέθηκαν με την Γενική Διοίκηση του ΕΛΑΣ τον Οκτώβριο του ίδιο χρόνου και αποτέλεσαν τμήμα του, ο οπλισμός τους, όπως προαναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν παλιά στρατιωτικά όπλα από την επανάσταση του 1912 και μερικά κυνηγετικά. Η αρχική δύναμη των ενόπλων ήταν 98 άτομα, μοιρασμένοι σε τρεις ομάδες. Μετά την σύνδεσή τους με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ η στρατολογία πλάτυνε δημιουργώντας τρεις λόχους που συγκροτούσαν το τάγμα του ΕΛΑΣ Ικαρίας.²⁶⁷ Τα ένοπλα τμήματα έκαναν κάποια στοιχειώδη εκπαίδευση αλλά το αξιόμαχό τους ήταν μάλλον χαμηλό.

Εξάλλου, αυτό που συμπεραίνεται από την προκήρυξη που διαβάστηκε στην πλατεία της Ακαμάτρας καθώς και από τις εξελίξεις εκείνων των ημερών, φαίνεται πως το ΕΑΜ προσανατολίστηκε καταρχήν στην οργάνωση μιας παλλαϊκής εξέγερσης, τακτική που την είχε αναπτύξει ήδη από την άνοιξη του '42 με τις μαζικές κινητοποιήσεις. Την καθοδηγητική ευθύνη είχαν τα εκλεγμένα όργανα του ΕΑΜ, και τον στρατιωτικό σχεδιασμό ο ΕΛΑΣ με πυρήνα τους λόχους. Η ηγεσία του ΕΑΜ δεν ήταν διατεθειμένη να συνυπάρξει στο νησί με τους υπό συνθηκολόγηση αλλά οπλισμένους Ιταλούς.

«Πατριώτες,

Η μέρα που περιμέναμε τόσο καιρό έφτασε. Αυτή τη στιγμή, δίνουμε το σύνθημα της γενικής εξέγερσης. Πατριώτες και Πατριώτισσες, οπλισθείτε με ότι είδος όπλων έχετε για να διώξουμε τον κατακτητή από τον τόπο μας.

Ο αγώνας μας θα' ναι σκληρός μα τελικά θα νικήσουμε γιατί αγωνιζόμαστε για την λευτεριά μας.

Ζήτω η Ελλάδα! Ζήτω η Λευτεριά!

Άγιος Παύλος 9/9/43

*Αρχηγείο ΕΛΑΣ Ικαρίας*²⁶⁸

Το σχέδιο του Αρχηγείου όριζε πως την επόμενη μέρα της συνθηκολόγησης, οι τρεις αντάρτικοι λόχοι θα πολιορκούσαν τις θέσεις στρατοπέδευσης των Ιταλών στις αντίστοιχες περιοχές ευθύνης τους. Ο λόχος Μεσαριάς με επικεφαλής τον Γιατρό Σταύρο Σταυρινάδη²⁶⁹ θα πολιορκούσε τον Εύδηλο, ο λόχος Ραχών με επικεφαλής τον

²⁶⁷ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ.23.

²⁶⁸ Εφ. Νέα Ικαρία, «Μια ιστορική επέτειος, 9^η Σεπτεμβρίου 1943», 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ.2.

²⁶⁹ Ο Γιατρός Σταύρος Σταυρινάδης μετά την συνθηκολόγηση των Ιταλών και τις γερμανικές επιδρομές κατατάχθηκε ως αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής, εκεί οργανώθηκε στην Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση και για την δράση του φυλακίστηκε από τους Βρετανούς σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Επέστρεψε στην Ικαρία με τους μαζικούς επαναπατρισμούς του 1945. Το 1948 συλλαμβάνεται και εξορίζεται στη Μακρόνησο.

Ελισαίο Φάκαρο τις Ράχες. Αφού επιτυγχάνονταν η παράδοση των Ιταλών, οι λόχοι Μεσαριάς και Ραχών θα ενώνονταν με τον λόχο Φαναρίου του οποίου την ευθύνη είχε ο Γιάννης Τσερμέγκας, και θα εξαπέλυαν γενική επίθεση στον Άγιο Κήρυκο όπου βρίσκονταν ο κύριος όγκος των ιταλικών δυνάμεων.²⁷⁰

Η απόφαση του ΕΑΜ για αφοπλισμό των Ιταλών διακινήθηκε σε όλα τα χωριά του νησιού καλώντας τους κατοίκους να προσέλθουν με ότι όπλο είχαν στις περιοχές που στρατοπέδευε ο ΕΛΑΣ. Στον Άγιο Παύλο, τη περιοχή της Μεσαριάς όπου βρίσκονταν η διοίκηση και ο πρώτος λόχος, συγκεντρώθηκαν από τα γύρω χωριά πλήθη κατοίκων οι οποίοι έφεραν μαζί τους κυνηγετικά όπλα και διάφορα αγροτικά εργαλεία που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως οπλισμός. Το γυναικείο τμήμα του ΕΑΜ οργανώνει υγειονομικές υπηρεσίες και τμήμα επιμελητείας. Ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ, γιατρός Σταύρος Σταυρινάδης μίλησε στο συγκεντρωμένο πλήθος και κάλεσε τους οπλισμένους να παραδώσουν τα όπλα τους στον ΕΛΑΣ, αμέσως μετά έδωσε το σύνθημα της επίθεσης στον Εύδηλο. Οι ελασίτες μπαίνουν σε σχηματισμό, τους ακολουθούν οι υπόλοιποι με τσεκούρια, αξίνες και διάφορα άλλα εργαλεία, αφού περικυκλώνεται ο Εύδηλος, οι αντάρτες κόβουν τα καλώδια τηλεπικοινωνιών που συνδέουν τις μονάδες του νησιού μεταξύ τους, και το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ στέλνει στον Ιταλό φρούραρχο τελεσίγραφο παράδοσης.²⁷¹

«Γενικό Αρχηγείο ΕΛΑΣ Ικαρίας

Άγιος Γεώργιος 9/9/1943

Προς Ιταλό Φρούραρχο,

Εν ονόματι του ανθρωπισμού και προς αποφυγήν ματαίας αιματοχυσίας σας καλώ εντός μιας ώρας από της λήψεως του παρόντος να παραδώσετε τα όπλα της Φρουράς Ευδήλου. Σας εγγυώμαι δια της ζωής σας καθώς και των στρατιωτών σας. Σε περίπτωση που αρνηθείτε ο στρατός του ΕΛΑΣ θέλει αρχίσει πυρ εναντίον σας. Για τα επακόλουθα σας καθιστώ προσωπικώς υπεύθυνον.

Ο Αρχηγός του ΕΛΑΣ Ικαρίας.»²⁷²

Ο Ιταλός φρούραρχος έχοντας λάβει οδηγίες από τη Σάμο αρνείται να παραδοθεί και διατάσσει τους στρατιώτες του να λάβουν θέση μάχης. Το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ κάλεσε τους ομαδάρχες του λόχου και τους ανακοίνωσε πως η κατάληψη του Ευδήλου θα γίνει αιφνιδιαστικά την νύχτα. Στις έντεκα το βράδυ ολόκληρη η ιταλική δύναμη στον

²⁷⁰ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ.24.

²⁷¹ *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, σελ. 505.

²⁷² *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ 26.

Εύδηλο ήταν αιχμάλωτη. Ένας αξιωματικός, οκτώ υπαξιωματικοί και 52 στρατιώτες οδηγήθηκαν στον χωριό Πλατάνι όπου και κρατήθηκαν. Στην κατοχή του ΕΛΑΣ περιήλθαν τρόφιμα, ζώα και πολύτιμος οπλισμός, 66 τυφέκια, 5 οπλοπολυβόλα, ένα βαρύ πολυβόλο θέσεως, πολλά φυσίγγια και χειροβομβίδες.²⁷³ Τον ενθουσιασμό της επιτυχίας διέκοψε ο σύνδεσμος των Ραχών, ειδοποιώντας τον Εύδηλο ότι οι Ιταλοί αιχμαλώτισαν την επιτροπή που επέδωσε τον τελεσίγραφο στην φρουρά Ραχών.²⁷⁴ Το Αρχηγείο διατάσσει αμέσως τον λόχο Μεσαριάς να κινηθεί προς τις Ράχες. Μετά από τρεις ώρες πεζοπορίας οι δύο λόχοι ενώνονται, εξοπλισμένοι πλέον με αξιόμαχα όπλα, πολιορκούν το ιταλικό φυλάκιο. Εκεί, οι Ιταλοί αποπειράθηκαν να καταλάβουν τα στρατηγικά σημεία της περιοχής αλλά ο ΕΛΑΣ δεν βρήκε σοβαρή αντίσταση και τους αφόπλισε.²⁷⁵ Ο διοικητής Bonomelli, πέντε υπαξιωματικοί και σαράντα στρατιώτες βρέθηκαν και αυτοί υπό περιορισμό, ενώ ο οπλισμός τους μοιράστηκε ανάμεσα στους άντρες του ΕΛΑΣ.

Μαρτυρίες ελασιτών αναφέρουν πως η εικόνα που έδιναν οι αιχμάλωτοι Ιταλοί στρατιώτες ήταν ανθρώπων ανακουφισμένων, αφού η εξέλιξη του αποπλισμού τους θεωρήθηκε από τους ίδιους γεγονός που θα τους απάλλαζε από τις ταλαιπωρίες του πολέμου.²⁷⁶

Στον Άγιο Κήρυκο, με εντολή του διοικητή ταγματάρχη Carugo, συνελήφθησαν τρία στελέχη του ΕΑΜ της περιοχής, ο φαρμακοποιός Γιάννη Αδάμος, ο οικονομικός έφορος Παναγιώτης Ελευθερίου και ο οδοντίατρος Πελοπίδας Λόμβαρδός. Η σύλληψη τους έγινε μετά από καταγγελία στοιχείων που συνεργάζονταν με τους Ιταλούς κατά την Κατοχή. Οι τρεις εαμίτες ανακρίθηκαν, κακοποιήθηκαν και αφέθηκαν ελεύθεροι την επόμενη μέρα.²⁷⁷

Το μεσημέρι της 10^{ης} του Σεπτεμβρίου το μεγαλύτερο μέρος του νησιού έχει απελευθερωθεί, οι ιταλικές δυνάμεις στο νησί έχουν συγκεντρωθεί στον Άγιο Κήρυκο, όπου τον πολιορκεί ο λόχος Φαναρίου με συγκριτικά λιγότερες δυνάμεις.

Μετά την απελευθέρωση των Ραχών οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ παρέλασαν στην πλατεία του Χριστού μπροστά στο συγκεντρωμένο πλήθος που τους επευφημούσε. Τα

²⁷³ Εφ. *Νέα Ικαρία*, «Μια ιστορική επέτειος, 9^η Σεπτεμβρίου 1943», 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ.2.

Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, σελ. 28.

²⁷⁴ Σύμφωνα με τον Στέφανο Καρίμαλη (Η Νικαριά στην Αντίσταση σελ. 41), η επιτροπή απαρτιζόταν από τους Λεωνίδα Γ. Κουκή, Γιάννη Φ. Τσαρνά και Μιχάλη Χρ. Κούβδο.

²⁷⁵ Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σελ. 541.

²⁷⁶ Περ. Ικαριακά, Αχιλλέας Λεμπέρος, «Αναμνήσεις από τον πόλεμο του 1940-41», έτος 47^ο, τ. 102, Δεκέμβριος 2005, σελ. 111

²⁷⁷ Πελοπίδας Γ. Λομβαρδός, *Ταραγμένα Χρόνια*, Αθήνα 1987, σελ. 18-19.

συνθήματα και οι ζητωκραυγές κάλυπταν τον λόγο του καπετάνιου Σταυρινάδη ο οποίος καλούσε τους κατοίκους να συμμετάσχουν με αυτοθυσία στον αγώνα που μόλις ξεκίνησε. Αμέσως μετά το αρχηγείο εκδίδει την ημερήσια διαταγή και οι δύο λόχοι του ΕΛΑΣ ξεκινούν για την πολιορκία του Αγίου Κηρύκου, τον πιο δύσκολο ως τώρα σταθμό του αγώνα τους.

«Ημερήσια διαταγή

Γενικό Αρχηγείο ΕΛΑΣ Ικαρίας

Ράχες 10/9/43

Συναγωνιστές στρατιώτες!

Μέσα σε δέκα ώρες ελευθερώσατε τον Εύδηλο και τις Ράχες. Συλλάβατε 100 Ιταλούς στρατιώτες και 2 αξιωματικούς. Ολόκληρη η Βόρειος Ικαρία αναπνέει ελεύθερη, η σημαία μας κυματίζει περήφανα στον Εύδηλο και τις Ράχες. Ο Ικαριακός λαός σας ευγνωμονεί και σας μακαρίζει.

Ο Αρχηγός του ΕΛΑΣ Ικαρίας.»²⁷⁸

Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στις Ράχες, ο Στρατηγός Soldarelli ζήτησε από τη Λέρο να σταλεί ένα αναγνωριστικό αεροπλάνο, ένα αποβατικό μέσο για να μεταφέρει ενισχύσεις στην Ικαρία, και ένα αντιτορπιλικό συνοδείας. Ακολούθως, λόγω της επιδείνωσης για τους Ιταλούς, της τοπικής κατάστασης, ζήτησε να επισπεφτεί η αποστολή των μέσων και προπαντός το αεροσκάφος. Το αεροπλάνο χρησιμοποιήθηκε από τον Αντ/χη Gaudioso, Επιτελάρχη της Cuneo ο οποίος έκανε επιθεώρηση του νησιού και έριξε μερικές βόμβες κατά θέσεων των ανταρτών.

Πράγματι, αντάρτες των λόχων Ευδήλου και Ραχών επιβεβαιώνουν τον βομβαρδισμό θέσεων τους από το ιταλικό αεροπλάνο, που όμως, εκτός από περιορισμένες καταστροφές που προκάλεσε δεν κατάφερε να μεταβάλλει ουσιωδώς την κατάσταση. Τα χαράματα της 11^{ης} του Σεπτεμβρίου όλοι οι λόχοι του ΕΛΑΣ έχουν καταλάβει τα στρατηγικά σημεία γύρω από τον οικιστικό ιστό της πρωτεύουσας, οι Ιταλοί διατηρούν δυνάμεις στον Άγιο Κήρυκο και στον σταθμό- παρατηρητήριο που βρίσκεται μερικά χιλιόμετρα ανατολικότερα, στη περιοχή Φάρος.²⁷⁹

Στο δεύτερο σταθμό ναυτικής παρατήρησης στο δυτικό ακρωτήριο του νησιού στην περιοχή του κάβο Πάπας, οι άντρες του είχαν διαταχθεί από την διοίκηση στη Σάμο να καταστρέψουν τον σταθμό ασυρμάτου, τα έγγραφα και τα αρχεία του. Όπως

²⁷⁸ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 30.

²⁷⁹ Ο.π. σελ. 360, 541.

ενημερωνόμαστε από τα ιταλικά αρχεία, οι στρατιώτες δεν πρόλαβαν να υλοποιήσουν την διαταγή καθώς το φυλάκιο την δεύτερη μέρα της εξέγερσης κυριεύτηκε από τους αντάρτες και το προσωπικό του σταθμού διέφυγε στην Λέρο χωρίς ιματισμό, χωρίς όπλα, πολεμοφόδια, συσκευές και οπτικά όργανα, που είχαν πέσει στα χέρια των ανταρτών.²⁸⁰

Ο κύριος όγκος των δυνάμεων του ΕΛΑΣ έχει μεταφερθεί στον Άγιο Κήρυκο, ξεπερνά τους τετρακόσιους άντρες και ενισχύεται από δεκάδες κατοίκων, το Αρχηγείο έχει αποφασίσει να γίνει γενική επίθεση τα μεσάνυχτα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου.

Τη νύχτα μεταξύ 9 και 10 Σεπτεμβρίου στάλθηκαν ισχυρές ιταλικές δυνάμεις από την Λέρο αποτελούμενες από ένα αντιτορπιλικό συνοδείας και ένα αποβατικό το οποίο μετέφερε ένα λόχο της XXVης Ταξιαρχίας της MVSN, ένα ουλαμό μυδραλιοβόλων της Λεγεώνας, και μια ομάδα ολμοβόλων των 81χλστ. του VIου Τάγματος όλμων. Όλα αυτά τα τμήματα τελούσαν υπό τη διοίκηση του Συνταγματάρχη Console Piretti, Διοικητή της 24^{ης} Λεγεώνας MVSN. Το ίδιο διάστημα, στάλθηκε στην Ικαρία από τη Σάμο, ανεξακρίβωτη δύναμη μελανοχιτώνων, προκειμένου να μειωθεί ο υψηλός αριθμός τους στη Σάμο, καθώς η αμφιταλαντευόμενη συμπεριφορά τους προκαλούσε ανησυχία για το πώς θα έπρατταν αυτά τα τμήματα σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης.²⁸¹

Το αρχηγείο του ΕΛΑΣ έχοντας ενημερωθεί για τις ιταλικές ενισχύσεις, ανέβαλλε την προγραμματισμένη επίθεση και διέταξε συνέχιση της πολιορκίας. Αποφασίστηκε επίσης να σταλεί στη Σάμο και την Τουρκία τριμελής επιτροπή του ΕΑΜ ώστε να ζητήσει διευκρινιστικές οδηγίες και βοήθεια από το Συμμαχικό Στρατηγείο και να έρθει σε επαφή με τους συντρόφους τους στη Σάμο. Τα μέλη της επιτροπής αποτελούνταν από το δοκιμασμένο στέλεχος του ΚΚΕ, Γιώργο Πασβάνη, ο οποίος θα δολοφονηθεί τον Δεκέμβριο του 1944 από παρακρατικούς στη Σάμο, ο Στέφανος Καρίμαλης, εξόριστος στον Άη Στράτη από την μεταξική δικτατορία, και ο καθηγητής Νίκος Πλούτης.²⁸²

Στο μεταξύ, το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ τις πρώτες μέρες της πολιορκίας του Αγίου Κηρύκου πραγματοποίησε δύο συναντήσεις με τον Ιταλό Διοικητή, που απαίτησε την παράδοση των αιχμάλωτων στρατιωτών του. Ο ΕΛΑΣ έκανε δεκτό το αίτημα και την επόμενη μέρα όλοι αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν στην πρωτεύουσα όπου και παραδόθηκαν.

²⁸⁰ *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, σελ. 551, 512, 552.

²⁸¹ *Ο.π.*, σελ. 360, 363.

²⁸² Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, σελ. 50, 61. *Η Νικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 31.

Στη δεύτερη συνάντηση ο Carurro απαίτησε να επιστραφεί ο οπλισμός που είχε πέσει στα χέρια των ανταρτών. Η επιτροπή του ΕΛΑΣ προσπάθησε να κερδίσει χρόνο ισχυριζόμενη πως ο οπλισμός έχει διασκορπιστεί σε όλο το νησί και θα χρειαστεί μέρες για να συγκεντρωθεί.²⁸³

Από την αρχή της εξέγερσης το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ επέδειξε ψυχραιμία και συνέστησε στον Ικαριώτικο λαό να δείξει αυτοσυγκράτηση. Δεν έλειψαν περιστατικά εκδήλωσης εκδικητικών συμπεριφορών εναντίον των αιχμάλωτων Ιταλών όπως και περίπτωση απόπειρας πλιατσικολόγησης των ιταλικών αποθηκών από στοιχεία ξένα προς το απελευθερωτικό κίνημα. Σε όλες τις περιπτώσεις ο ΕΛΑΣ δεν επέτρεψε την αυτοδικία και σε καμία περίπτωση δεν άφησε να ιδιοποιηθεί κανένας τα τρόφιμα, τις προμήθειες και τον οπλισμό που άφηναν πίσω τους οι Ιταλοί.²⁸⁴

Η ίδια η εξέγερση της Ικαρίας όπως και η αποστολή της επιτροπής στη Σάμο, μας οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα πως οι οργανώσεις του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ δεν είχαν καμία ενημέρωση για το τι συνέβαινε στη Σάμο, δηλαδή, την παύση των επιχειρήσεων εναντίον των ανταρτών, την άφιξη βρετανικής αποστολής και τις ζυμώσεις για την δημιουργία κυβερνητικής επιτροπής αρμόδιας για όλο το Νομό. Διαμορφώνονται λοιπόν, δύο εκ διαμέτρου αντίθετες συνθήκες στα νησιά της Σάμου και της Ικαρίας, τη στιγμή που οι Ικαριώτες αντάρτες αντιμετώπιζαν τους Ιταλούς με τα όπλα και απαιτούσαν τον αφοπλισμό τους, οι Σαμιώτες σύντροφοι τους συμμετέχουν σε πανηγυρικές εκδηλώσεις από κοινού με τους μέχρι πρότινος εχθρούς τους.

Ο μελανοχίτωνας Piretti είχε διαταχθεί από τον Soldarelli να κάνει απόβαση με τις δυνάμεις του στην βόρεια πλευρά του νησιού αλλά οι άσχημες καιρικές συνθήκες εμπόδισαν την επιχείρηση. Ο ίδιος τηλεγραφεί στη Σάμο και ενημερώνει πως τα ξημερώματα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου θα ξεκινήσει επίθεση με σκοπό την ανακατάληψη των θέσεων που έλεγχαν οι αντάρτες. Η τηλεγραφική απάντηση του Soldarelli διευκρινίζει πως μετά το τέλος των επιχειρήσεων και την κυρίευση του οπλισμού, ολόκληρη η φρουρά του νησιού πρέπει να μεταφερθεί στη Σάμο.²⁸⁵

Η εξέγερση της Ικαρίας είχε προσθέσει στις ιταλικές δυνάμεις του Αιγαίου ένα ακόμα πρόβλημα, απασχόλησε εκατοντάδες στρατιώτες από τον αγώνα που έδιναν ανεπιτυχώς, ώστε να αποτρέψουν τις γερμανικές επιθέσεις που γίνονται στα

²⁸³ Η επιτροπή του ΕΛΑΣ που ήρθε σε συνάντηση με τον Ιταλό Διοικητή απαρτίζονταν από τους Σίμο Γεράκη, Φίλιππο Καραπέτη και Χρήστο Μακκά. Στην δεύτερη συνάντηση θα προστεθεί και Γιάννης Τσερμέγκας. Μακκάς, *Η ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, σελ. 68-69

²⁸⁴ Λέμπερος- Ικαριακά σελ. 122. Καρίμαλης σελ. 45.

²⁸⁵ *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, σελ. 551.

Δωδεκάνησα και τις Κυκλάδες. Η πτώση της Ρόδου στις 11 Σεπτεμβρίου δημιούργησε διοικητικό κενό στους Ιταλούς καθώς εκεί βρίσκονταν η έδρα της διοίκησης των δυνάμεών τους στο Αιγαίο, το οποίο ξεπεράστηκε στις 14 του ίδιου μήνα με την ανάληψη της διοίκησης του Αιγαίου από τον Soldarelli, αλλά οι δυσκολίες στις επικοινωνίες μεταξύ των νησιών δεν επέτρεπαν την αποτελεσματική στρατιωτική διοίκηση.²⁸⁶ Παράλληλα, αναπτύσσονται οι πρώτες εκδηλώσεις της Ιταλο-βρετανικής συνεργασίας με τους Άγγλους να θέλουν να έχουν τον κύριο αποφασιστικό ρόλο και να δίνουν προτεραιότητα όχι μόνο σε ζητήματα στρατιωτικών θεμάτων αλλά και σε θέματα πολιτικής φύσης, θέτοντας σε αμφισβήτηση την ιταλική κτήση της Δωδεκανήσου και μαζί την ιεραρχία των Ιταλών αξιωματικών. Παρά τις δυσκολίες και τις όποιες προστριβές μεταξύ τους, οι δύο στρατοί συνεργάστηκαν μεταξύ τους χωρίς όμως να κατορθώσουν να σταματήσουν την προέλαση της γερμανικής στρατιωτικής μηχανής στο Αιγαίο, που στις 19 Νοεμβρίου θα καταληφθούν από το Γ' Ράιχ τα νησιά της Σάμου, τα πρώτα προσωρινά ελεύθερα ελληνικά εδάφη.

Δέκα μέρες μετά την έναρξη της εξέγερσης της 9^{ης} Σεπτεμβρίου οι στρατιωτικές επιχειρήσεις που είχε αναλάβει ο Piretti εναντίον των ανταρτών της Ικαρίας δεν έχουν ξεκινήσει, οι ιταλικές δυνάμεις παραμένουν εγκλωβισμένες στον Άγιο Κήρυκο ενώ ο ΕΛΑΣ συνεχίζει την στρατολογία νέων ανταρτών. Την φύλαξη του απελευθερωμένου τμήματος του νησιού αναλαμβάνει ένοπλη Πολιτοφυλακή, και στο ελεύθερο λιμάνι του Ευδήλου εγκαθίσταται μόνιμη φρουρά του ΕΛΑΣ.

«Γενικό Αρχηγείο ΕΛΑΣ Ικαρίας, Περικαθέ 14/9/43

Συναγωνιστές, ο αγώνας μας δεν τελείωσε, τώρα αρχίζει. Εγκαταλείψαμε τα χωριά μας κα βγήκαμε στο βουνό για να περιφρουρήσουμε την ελευθερία μας. Τη θέση αυτή πρέπει να την κρατήσουμε με κάθε θυσία και να μην επιτρέψουμε ποτέ πια τα χρώματα αυτά που ελευθερώσαμε να τα πατήσει ιταλικό ποδόρι. Να προτιμήσουμε να πεθάνουμε παρά να ξαναγίνουμε δούλοι.

*Ο Αρχηγός του ΕΛΑΣ Ικαρίας».*²⁸⁷

Στις 19 Σεπτεμβρίου φτάνει από το Βαθύ της Σάμου στον Άγιο Κήρυκο αφού έκανε μια σύντομη στάση στον Αρμενιστή (βόρεια ακτή της Ικαρίας) το ιταλικό ανθυποβρυχιακό Mas 522, με επιβαίνοντες τον Ιταλό Στρατηγό Rejrolo, υποδιοικητή της Cuneo, τον Αλέξανδρο Λεβίδη, Πλοίαρχο του Πολεμικού Ναυτικού και

²⁸⁶ Ο.π. σελ. 543.

²⁸⁷ Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, σελ. 31.

επικεφαλής του ελληνικού κέντρου πληροφοριών στη Τουρκία και μια βρετανική επιτροπή αποτελούμενη από τους Συνταγματάρχη David Pawson και Ταγματάρχη Michael Parrish.²⁸⁸

Ο σκοπός της επίσκεψης του Rejrolo και των Βρετανών στην Ικαρία ήταν να εφαρμόσουν τους όρους ανακωχής και τη συνεργασία του ιταλικού στρατού στο νησί, με την βρετανική δύναμη που αναμένονταν, και τους αντάρτες. Είχαν προκύψει ζητήματα απειθαρχίας των μονάδων των μελανοχιτώνων οι οποίοι επεδείκνυαν εχθρική συμπεριφορά απέναντι στους άντρες της Cuneo, στους κάτοικους του νησιού, και κυρίως απειλούνταν σύρραξη με τους αντάρτες του ΕΛΑΣ, η οποία θα δυναμίτιζε το κλίμα συνεργασίας που ήθελαν να εφαρμόσουν οι Άγγλοι και είχαν επιτύχει στη Σάμο, προκειμένου να συντονιστούν οι αμυντικές δραστηριότητες αμφοτέρων. Ο Rejrolo παρά την στενή συνεργασία με τους μελανοχιτώνες στις επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στη Σάμο και τις ιδεολογικές σχέσεις μαζί τους, στάλθηκε από τον Soldarelli ώστε να τους επαναφέρει στο πλαίσιο της ιταλό- βρετανικής συνεργασίας. Από την άλλη, το στέλεχος του ΕΑΜ, Γιώργος Πασβάνης επέστρεψε στην Ικαρία μάλλον απογοητευμένος. Η οικονομική βοήθεια που ζήτησαν από το ΕΑΜ Σάμου, που όπως φαίνεται είχε αποταμιεύσει, δεν ήταν εφικτή προς το παρόν. Επίσης μετά από μεγάλη αναμονή, η αποστολή του ΕΑΜ κατόρθωσε να συναντήσει τους Βρετανούς, που φρόντισαν να τους δείξουν την έντονη δυσαρέσκεια τους στον μερικό αφοπλισμό των Ιταλών.²⁸⁹

Η άφιξη της αποστολής στην Ικαρία, σήμανε και τυπικά την απελευθέρωση του νησιού. Ο Λεβίδης αμέσως μετά την άφιξή του, συναντήθηκε με την ηγεσία του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ και ανακοίνωσε πως τους αναγνωρίζει ως τη μόνη πολιτική αρχή της Ικαρίας, και τον ΕΛΑΣ ως απελευθερωτικό στρατό που είναι υπεύθυνος για την εσωτερική ασφάλεια του νησιού. Το ΕΑΜ ζήτησε από τον Λεβίδη να μεσολαβήσει ώστε να σταλούν τρόφιμα, είδη πρώτης ανάγκης και οπλισμός, αιτήματα στα οποία ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης του εξωτερικού απάντησε καταφατικά.

Στη συνέχεια, αφού ο Διοικητής των ιταλικών δυνάμεων στον Άγιο Κήρυκο αναγνώρισε την ανακωχή, ο Λεβίδης ζήτησε από τον ΕΛΑΣ να στείλει Φρουρά ώστε να καταλάβει την πρωτεύουσα του νησιού, οι Ιταλοί αποσύρθηκαν στους στρατώνες

²⁸⁸ Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σελ. 125, 363.

²⁸⁹ Καρίμαλης, Η Νικαρία στην αντίσταση, σελ. 54.

τους και οι αντάρτες του ΕΛΑΣ, υπό την ηγεσία των Γιώργο Θεοδωράκη και Γιάννη Τσερμέγκα μπήκαν στον Άγιο Κήρυκο.

Εκεί πραγματοποιήθηκε σύντομη σύσκεψη παρουσία των Άγγλων, του Λεβίδη της ηγεσίας του ΕΑΜ και των προϊσταμένων των δημοσίων υπηρεσιών του νησιού. Το ΕΑΜ απαίτησε την απόσυρση του ιταλικού στρατού, αλλά οι Άγγλοι αξιωματικοί ισχυριζόμενοι πως οι Ιταλοί ήταν πλέον συνεμπόλεμοι και θα στήριζαν την άμυνα του νησιού σε μια ενδεχόμενη γερμανική επίθεση, επέμειναν στην παραμονή τους, προειδοποίησαν μάλιστα ότι οποιαδήποτε ενέργεια του ΕΛΑΣ εναντίον της ιταλικής Φρουράς θα θεωρηθεί πράξη εχθρική στρεφόμενη στον συμμαχικό στρατό.

Η ηγεσία του ΕΑΜ αντέδρασε τονίζοντας πως δεν μπορεί να δείξει εμπιστοσύνη στους Ιταλούς και πως αρνήθηκε κατηγορηματικά να δεχτεί την συνύπαρξη μαζί τους, πόσο μάλλον αν αυτοί παραμένουν οπλισμένοι. Οι Άγγλοι στάθηκαν αδιάλλακτοι, αν και περιορισμένος στον Άγιο Κήρυκο, ο ιταλικός στρατός παρέμεινε στην Ικαρία.

Η επιτροπή των τεσσάρων αξιωματικών ολοκλήρωσε πολύ γρήγορα τις συσκέψεις και έφυγε βιαστικά την ίδια μέρα με προορισμό τους Φούρνους και στη συνέχεια θα επέστρεφε στη Σάμο. Τα μέλη του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ ξεπλάγησαν όταν αντιλήφθηκαν ότι ο Λεβίδης, στην βιασύνη του, ξέχασε το ατομικό του περίστροφο στο γραφείο του διευθυντή του ταχυδρομείου όπου είχαν πραγματοποιηθεί συνομιλίες.²⁹⁰

Λίγες μέρες αργότερα τμήματα της Cuneo αποσύρθηκαν στη Σάμο για να αντικατασταθούν από δυνάμεις μελανοχιτώνων. Τα τμήματα αυτά της MVSN συνέχιζαν να δείχνουν προκλητική συμπεριφορά. Στα τέλη Σεπτεμβρίου Ιταλός υπαξιωματικός έριψε χειροβομβίδα κατά θαμώνων καφενείου που άκουγαν τη ραδιοφωνική εκπομπή του Λονδίνου, το επεισόδιο λίγο έλειψε να πυροδοτήσει σύρραξη με τον ΕΛΑΣ, του οποίου η ηγεσία απαίτησε την παράδοση του λοχία στην πολιτοφυλακή. Ο Διοικητής αρνήθηκε να τον παραδώσει, ισχυριζόμενος πως μια τέτοια πράξη θα πρόσβαλλε την αξιοπρέπεια του στρατού του. Η κατάσταση εκτονώθηκε μόνο όταν ο Διοικητής Carugo δέχτηκε τον όρο του ΕΛΑΣ να μην περιφέρονται οι στρατιώτες του ένοπλοι.²⁹¹

Στις 30 Σεπτεμβρίου μελανοχιτώνες βάλλουν με μυδραλιοβόλο εναντίον ιταλικού σκάφους που πλησίαζε το ακρωτήριο Πάπας με σκοπό να επανδρώσει και να

²⁹⁰ Περιοδικό Εθνική Αντίσταση, Γιάννης Τσερμέγκας, «Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή». 12^η συλλογή, Οκτώβριος 1974, σελ. 53.

Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σελ. 125.

²⁹¹ Συνέντευξη με τον Θανάση Βασίλαρο, Θέμα Ικαρίας 2010.

Συλλογικό έργο, *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, Αθήνα 1990 (ΗΠΑ 1948), σελ. 32-34.

επαναλειτούργησει το ναυτικό παρατηρητήριο της περιοχής που είχε εγκαταλειφθεί ως αποτέλεσμα της εξέγερσης. Η πράξη αυτή θεωρήθηκε ως υποστήριξη της γερμανικής επίθεσης στο Αιγαίο, καθώς το φυλάκιο ναυτικής παρακολούθησης θα επαναλειτούργουσε μετά από αίτημα των Άγγλων αφού οι στρατιωτικές υπηρεσίες και επιστημόνες του, θα εξυπηρετούσαν τις αμυντικές ανάγκες της ευρύτερης νησιωτικής περιοχής.²⁹²

Αν και στην συντριπτική τους πλειοψηφία τα ιταλικά στρατεύματα που εμπλέκονταν στο Αιγαίο υποτάχθηκαν στους όρους που επέβαλλε ο Συμμαχικός Στρατός και συνεργάστηκαν με τις βρετανικές μονάδες που επιχειρούσαν στην περιοχή, ο φασισμός ασκούσε ακόμα έντονη επιρροή σε αρκετούς βαθμοφόρους και οπλίτες. Το πλήρωμα του πλοιαρίου που μετέφερε την αποστολή των αξιωματικών στην Ικαρία, στην ολιγόωρη παραμονή τους στο νησί είχε επαφές με υπαξιωματικό μελανοχίτωνα. Στην επιστροφή τους στη Σάμο, στασίασαν και αυτομόλησαν με το σκάφος αυτόνδρο στη Σύρο παραδίδοντας τους τέσσερις αξιωματικούς στους Γερμανούς οι οποίοι είχαν καταλάβει το νησί.²⁹³

Ο λοχαγός John Pyke, απεσταλμένος του βρετανικού στρατού στην Ικαρία την περίοδο της προσωρινής απελευθέρωσης σημειώνει στο ημερολόγιό του πως οι μελανοχίτωνες επιδείκνυαν επιθετική συμπεριφορά αγνοώντας τις εντολές του Soldarelli περί συνεργασίας με τους Βρετανούς. Ο Pyke ισχυρίζεται πως η στάση τους αυτή πήγαζε από μυστικές επαφές που είχαν με Γερμανούς πράκτορες, που τους είχαν πληροφορήσει για την αναμενόμενη επίθεσή τους στα νησιά της Σάμου. Στις 6 Νοεμβρίου ο Pyke γράφει ότι υπήρχαν πολλοί φασίστες στις γραμμές του ιταλικού στρατεύματος στην Ικαρία, που τρομοκρατούσαν τον πληθυσμό. Στις Ράχες αφήφισαν σχετική απαγόρευση και αποψίλωσαν μεγάλες εκτάσεις δάσους για να τα χρησιμοποιήσουν ως καυσόξυλα.²⁹⁴

Η προσωρινή απελευθέρωση της Ικαρίας θα διαρκέσει περίπου δύο μήνες, το διάστημα αυτό το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ κινούνται σε ένα πρωτόγνωρο πολιτικό και στρατιωτικό περιβάλλον. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο η ηγεσία του

²⁹² *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, σελ. 552-553.

²⁹³ Ο.π. σελ 125.

²⁹⁴ Papalás J. Anthony, *Rebels and Radicals*, σελ. 200.

Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Foreign Office 371*, Τόμος Α', 1940-1943, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2002, σελ 446, Α.Α. 1553.

εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος του νησιού έχοντας την στήριξη της πλειοψηφίας των κατοίκων εισήγαγε θεσμούς λαϊκής αυτοδιοίκησης ενώ καλούνταν να αντιμετωπίσει την ανοικτή επέμβαση των Βρετανών παρουσία του ιταλικού στρατού με σταθερή την ανάγκη συνεργασίας με αυτές τις δυνάμεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν βασικά ζητήματα επισιτισμού και αμυντικής οργάνωσης του νησιού.

Ενότητα Β' - Απελευθέρωση

3.1 Προσωρινή απελευθέρωση- Βρετανική επέμβαση

Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Σάμο και την Ικαρία κατά τη διάρκεια της προσωρινής απελευθέρωσης, χρήζουν έρευνας, όχι μόνο επειδή αποτέλεσαν τα πρώτα τμήματα της ελληνικής νησιωτικής επικράτειας που απελευθερώθηκαν, αλλά μέσα από τα γεγονότα αυτά αποκαλύπτεται πώς οι τρεις κύριοι πρωταγωνιστές- οι Βρετανοί, η ελληνική Κυβέρνηση της Αιγύπτου και το ΕΑΜ σχηματοποίησαν τις πολιτικές τους και επιδίωξαν ο καθένας τους στόχους του. Οι ζυμώσεις και αντιθέσεις ανάμεσα στους παραπάνω πρωταγωνιστές μπορούν να εκληφθούν σαν μια πρώτη δοκιμασία πριν την τελική απελευθέρωση της υπόλοιπης ελληνικής επικράτειας. Είναι περιττό να αναφερθεί πως οι συνθήκες που επικρατούσαν στα νησιά της Σάμου το φθινόπωρο του 1943 ήταν διαφορετικές από αυτές που είχαν διαμορφωθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα ένα χρόνο αργότερα. Εντούτοις, τα κύρια «συστατικά» που διαμόρφωσαν την τελική έκβαση των γεγονότων ήταν τα ίδια. Στην πραγματικότητα οι Βρετανοί πολύ γρήγορα αντιλήφθηκαν ότι η εμπειρία που θα κέρδιζαν στα συγκεκριμένα απελευθερωμένα νησιά θα τους εξασφάλιζαν χρήσιμα συμπεράσματα για τα δυνητικά αποτελέσματα της ενδεχόμενης συνεργασίας ή σύγκρουσης με αυτές τις δυνάμεις.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1943, επόμενη μέρα της συνθηκολόγησης, ο Στρατηγός Soldarelli κάλεσε τις τοπικές αρχές στη Σάμο να αναλάβουν την πολιτική εξουσία σύμφωνα με τους ελληνικούς νόμους. Την στρατιωτική αρχή θα διατηρούσε προσωρινά ο ιταλικός στρατός υπό τις διαταγές του μέχρι την άφιξη συμμαχικών δυνάμεων.²⁹⁵ Το απόγευμα της ίδιας μέρας, σε απόμερο όρμο της Σάμου ένα καΐκι αποβίβασε τέσσερις άντρες. Ήταν η βρετανική αποστολή, αποτελούμενη από τους Ταγματάρχη Pawson (επικεφαλής της Special Operations Executive στη Σμύρνη), Λοχαγό Parrish της Military Intelligence 9- M.I.9, τον Λοχαγό Harris, και το Έλληνα Πλοίαρχο Λεβίδη, εκπρόσωπο της ελληνικής υπηρεσίας πληροφοριών στη Σμύρνη. Ο ρόλος της συγκεκριμένης αντιπροσωπείας μας απασχόλησε συντόμως στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Ο Pawson έφτασε στη Σάμο εντεταλμένος να του παραδοθούν τα νησιά της Σάμου από τους Ιταλούς και να έρθει σε επαφή με τους αντάρτες. Στις 11 Σεπτεμβρίου ο Pawson

²⁹⁵ Carabott, *British Military Occupation, under a British Military*, σελ. 291. Ειρηναίος. *Μελετήματα Διάφορα*, , σελ. 71- 72.

συναντήθηκε με τον Soldarelli, ο οποίος δέχτηκε τους όρους της παράδοσης.²⁹⁶ Τρεις μέρες αργότερα, φτάνει στη Σάμο ο Άγγλος Ταξίαρχος A.C. Arnold, επικεφαλής της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής και στρατιωτικός ακόλουθος της βρετανικής Πρεσβείας στην Άγκυρα, συνοδευόμενος από μικρή στρατιωτική δύναμη 30- 40 αντρών. Ο Arnold αφού συμφώνησε με τον Soldarelli να αναλάβει το ιταλικό στράτευμα την ευθύνη για την στρατιωτική άμυνα και την εσωτερική ασφάλεια του νησιού, επισκέφτηκε τον Ειρηναίο και του ζήτησε να αναλάβει την προεδρία μιας προσωρινής Κυβερνητικής Επιτροπής. Ο Arnold γνώριζε ότι ο Ειρηναίος ήταν το μοναδικό πρόσωπο στο Νομό που είχε κύρος απέναντι στο ΕΑΜ καθώς και στη πλειοψηφία των κατοίκων. Και ο ίδιος είχε προσφέρει στην αριστερά του νησιού σημαντική υλική και προπαντός ηθική βοήθεια. Τον Αύγουστο του 1942 έσπευσε να συναντηθεί με τους ηγέτες των ανταρτών στη Μονή του Προφήτη Ηλία όπου και

²⁹⁶ Διαταγή του επικεφαλής Διοικητού των Δυνάμεων της Μέσης Ανατολής προς όλα τα ιταλικά στρατεύματα των Βαλκανίων και του Αιγαίου.

Αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και στρατιώτες των Ιταλικών Ενόπλων Δυνάμεων! Η Κυβέρνησή σας υπέγραψε την ανακωχή! Ο πόλεμος μεταξύ Ιταλίας και Ηνωμένων Εθνών έληξε. Οι κάτωθι αναφερόμενες διαταγές πρέπει να εκτελεστούν αμέσως από οποιονδήποτε ανήκει στις Ιταλικές Ένοπλες Δυνάμεις των Βαλκανίων και του Αιγαίου:

1. Κάθε εχθρική πράξη κατά του εντοπίου πληθυσμού της χώρας στην οποία βρίσκεστε πρέπει να σταματήσει από αυτή τη στιγμή.
2. Σε όλες τις μονάδες πρέπει να διατηρηθεί η πιο αυστηρή πειθαρχία και κάθε τμήμα πρέπει να διατηρήσει τη σημερινή σύνθεσή του.
3. Σε κάθε απόπειρα εκ μέρους των Γερμανών ή των δορυφόρων τους για να αποπλίσουν ή να διασκορπίσουν τις ιταλικές δυνάμεις, να κυριεύσουν τα όπλα τους, αποθήκες, καύσιμα ή νερό, ή τα σημεία τα οποία αυτές φρουρούν, πρέπει να ασκηθεί η μεγαλύτερη δυνατή ένοπλη αντίσταση. Δεν θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψη καμιά διαταγή που θα εκδίδεται από τους Γερμανούς.
4. Τα ιταλικά στρατεύματα της Δωδεκανήσου θα αναλάβουν με τη βία τον έλεγχο όλων των θέσεων που τώρα κατέχονται από τους Γερμανούς.
5. Οι μονάδες του Βασιλικού Ναυτικού και του Ιταλικού Εμπορικού Ναυτικού θα αποπλεύσουν άμεσα ακολουθώντας την εξής πορεία: εμπορικά πλοία που βρίσκονται σε οποιοδήποτε σημείο ανατολικά του 17^{ου} μεσημβρινού θα πλεύσουν κατευθείαν προς Αλεξάνδρεια. Μόνο αν παραστεί ανάγκη ανεφοδιασμού με καύσιμα, μπορούν να προσεγγίσουν σε ένα ενδιάμεσο λιμάνι των Ηνωμένων Εθνών. Πολεμικά πλοία στα Αιγαίο: πορεία κατευθείαν προς Haifa.
6. Όλα τα αεροσκάφη της Βασιλικής Αεροπορίας θα κατευθυνθούν αμέσως πετώντας προς Λευκωσία- Derna- Tobruk (υδροπλάνα)- El Aden. Κατά την προσέγγιση ή την προσγείωση σε συμμαχικό έδαφος, τα αεροσκάφη θα ακολουθούν τις επόμενες οδηγίες. Α) θα πετούν μακριά από την πορεία οποιουδήποτε πλοίου και θα αποφεύγουν τα λιμάνια κατά την προσέγγιση προς τις ακτές. Β) θα πετούν 900 μέτρα ύψος με κατεβασμένο τον μηχανισμό τροχοδρόμησης, αρχίζοντας από μια απόσταση 32 χλμ. Από την ακτή μέχρι το αεροδρόμιο το επέλεξαν για προσγείωση. Γ) πριν από την προσγείωση να κάνουν δύο πλήρεις γύρους προς τα αριστερά πάνω από το αεροδρόμιο, σε ύψος 300 μέτρων.

Η ελλιπής συμμόρφωση προς την παρούσα διαταγή ή προς εκείνες που θα εκδοθούν στη συνέχεια, θα θεωρηθεί σαν μια παραβίαση των όρων της ανακωχής που έγιναν δεκτοί από το Ανώτατο Στρατηγείο σας, και θα παραβιάσει τη μελλοντική σας μεταχείριση.

Υπογραφή Στρατηγός H.M. WILSON

Διοικητής των Δυνάμεων Μέσης Ανατολής

έλαβαν την συμπαράστασή του. Χωρίς να έχει προσχωρήσει στο ΕΑΜ ο Μητροπολίτης, συνεργάζονταν από τότε στενά μαζί του.²⁹⁷

Παρότι η αρχική πρόταση του Άγγλου Στρατηγού για την συγκρότηση πολιτικής διοίκησης, όριζε μικρότερη εκπροσώπηση του ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ στο όργανο, μετά από έντονες παρεμβάσεις της ηγεσίας των δευτέρων, οι συσχετισμοί άλλαξαν υπέρ τους. Ο Μητροπολίτης ως προεδρεύων θα είχε διπλή ψήφο και θα διορίζε ένα μέλος της επιλογής του, το ΕΑΜ και οι αντάρτες τα άλλα δύο. Η προσωρινή Κυβερνητική Επιτροπή Σάμου και Ικαρίας, θα λειτουργούσε υπό τον έλεγχο και την κηδεμονία της βρετανικής αποστολής. Οι Βρετανοί έδιναν το δικαίωμα στην επιτροπή να ασκεί εξουσία βάσει των ελληνικών νόμων, αλλά διατηρούσαν το δικαίωμα να καθορίζουν ποιοι από τους νόμους ήταν εφαρμόσιμοι. Η επιτροπή είχε το δικαίωμα να νομοθετεί και να αναθεωρεί προηγούμενους νόμους αλλά μόνο ύστερα από έγκριση των Βρετανών. Τα ζητήματα ασφάλειας ήταν στην αποκλειστική δικαιοδοσία του Arnold, ενώ τυχόν διαφορές που θα ανέκυπταν μεταξύ της Επιτροπής και της ιταλικής στρατιωτικής Διοίκησης θα λύνονταν από τους Βρετανούς.

Στις 17 Σεπτεμβρίου 1943, ο Ειρηναίος και το ΕΑΜ της Σάμου συμφώνησαν να συμμετάσχουν στην «κηδεμονευμένη» κυβερνητική επιτροπή και διόρισαν τα μέλη της. Το ΕΑΜ διόρισε δύο μέλη του, τον φαρμακοποιό Γιώργο Λεβεντάκο, τον έμπορο Αριστείδη Σιδηρουργό, και έναν παρατηρητή- σύμβουλο της Επιτροπής σε στρατιωτικά θέματα τον ηγέτη των ανταρτών Ιωάννη Ζαφείρη. Ο Μητροπολίτης επέλεξε τον συντηρητικό δικηγόρο Στέφανο Αγγελίδη, ο οποίος στα μέσα του Οκτωβρίου 1943 παραιτήθηκε διαμαρτυρόμενος για τις παρεμβάσεις των ανταρτών στο έργο της Επιτροπής χωρίς όμως να αντικατασταθεί.²⁹⁸

²⁹⁷ Ειρηναίος. Μελετήματα Διάφορα, σελ. 51.

²⁹⁸ ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΣΑΜΟΥ
ΑΠΟΦΑΣΙΣ

Ημείς ο Στρατηγός Major general A.C. Arnold Αρχηγός της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής δια την εφαρμογήν των όρων της μεταξύ Συμμάχων και Ιταλίας ανακωχής εν Σάμω, εκπρόσωπος του Στρατηγού general sir H.M. Wilson Αρχιστράτηγου των Συμμαχικών Δυνάμεων της Μέσης Ανατολής αποφασίζομεν:

- 1) Συνιστώμεν εν Σάμω, προσωρινήν Κυβερνητικήν Επιτροπήν απαρτιζομένην εκ τεσσάρων μελών.
- 2) Έχοντες προ οφθαλμών τα επιδεικνυόμενα υπό του Σαμακού Λαού αισθήματα εμπιστοσύνης προς το πρόσωπο του πνευματικού Αρχηγού της Νήσου και προς το Εθνικόν Αντάρτικον Σώμα Σάμου, διορίζομεν τον Μητροπολίτην Σάμου και Ικαρίας ΕΙΡΗΝΑΙΟΝ ως Πρόεδρον της Κυβερνητικής Επιτροπής με το δικαίωμα της διπλής ψήφου και τους κ.κ. ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΝ ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΟΝ, ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΛΕΒΕΝΤΑΚΟΝ και ΣΤΕΦΑΝΟΝ ΑΓΓΕΛΙΔΗΝ, άπαντας πολίτας Έλληνας και κατοίκους Σάμου, ως μέλη αυτής. Ο εκ των Αρχηγών του Αντάρτικου κινήματος κ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΑΦΕΙΡΗΣ δύναται καλούμενος παρά της Επιτροπής να μετέχει των συνεδριάσεων αυτής προκειμένου να συζητηθούν θέματα στρατιωτικά, κατά την συζήτησιν των οποίων η παρουσία του θα κρίνεται υπό της Επιτροπής ως αναγκαία.

Στην Ικαρία το διάστημα αυτό συνεχιζόνταν από τον ΕΛΑΣ η πολιορκία του Αγίου Κηρύκου και η σύνθεση της Κυβερνητικής Επιτροπής δεν περιείχε προς το παρόν κάποιον αντιπρόσωπο του νησιού.

Οι Βρετανοί επιδίωξαν την συμμετοχή του Ειρηναίου και του ΕΑΜ στην Επιτροπή, θέλοντας να αξιοποιήσουν τα ισχυρά λαϊκά ερείσματα τους ώστε το εν λόγω διοικητικό δημιούργημα να χαίρει μεγάλης υποστήριξης και αποδοχής. Η διακήρυξη του Arnold, το ύφος της και η χρήση πρώτου προσώπου μας παραπέμπει εξαρχής ότι οι ίδιοι θεώρησαν τα νησιά της Σάμου κατειλημμένα εδάφη που βρίσκονται υπό τις αυστηρές διαταγές τους.

Η Κυβερνητική Επιτροπή δεν έχει κανέναν ουσιαστικό και αποφασιστικό ρόλο, οι Βρετανοί είχαν δημιουργήσει ένα ασφυκτικό πλαίσιο λειτουργίας της, ενώ η μονοπώληση του δικαιώματος αρνησικυρίας μόνο από την πλευρά τους, ουσιαστικά έθεταν το ΕΑΜ και τον Μητροπολίτη στις υπηρεσίες του βρετανικού στέμματος. Στην περίπτωση της Σάμου, και όπως θα δούμε παρακάτω και στην περίπτωση της Ικαρίας, οι Βρετανοί θεωρώντας πως οι περιοχές αυτές εντάσσονταν στο θέατρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων, προσπάθησαν να οργανώσουν υποτυπωδώς διοικητικά τα νησιά και να θέσουν τις αντάρτικες ομάδες υπό τις εντολές τους ώστε να τις αξιοποιήσουν ενάντια στους Γερμανούς, αφού οι βρετανικές δυνάμεις στο Αιγαίο δεν ήταν σε καμία περίπτωση επαρκείς.

Στις 19 Σεπτεμβρίου, ο Arnold επέστρεψε από τη Σμύρνη όπου είχε μεταβεί ώστε να οργανώσει την αποστολή τροφίμων και οπλισμού για τη Σάμο και την Ικαρία, στις 21 του ίδιου μήνα έφτασε ένα καϊκι στη Σάμο με 400 τυφέκια και 20 ημιαυτόματα τυφέκια. Το Αρχηγείο της Σμύρνης, όπως πληροφόρησε ο Arnold το ΕΑΜ, δεν ήταν δυνατό να αποστείλει τρόφιμα, γεγονός που τον οδήγησε στην απόφαση ο πληθυσμός των νησιών να τρέφεται εν μέρει από τα ιταλικά αποθέματα που αρκούσαν για περίπου

-
- 3) Η Κυβερνητική Επιτροπή θα ασκή την εξουσίαν βάσει των Ελληνικών Νόμων. Διατηρούμεν όμως το δικαίωμα να καθορίζωμεν εκάστοτε ποιοι Νόμοι τυγχάνουν εφαρμοσίμοι υπό τας παρούσας εξαιρετικές περιστάσεις, ουδεμία δε μεταβολή ισχύοντος Νόμου επιτρέπεται να εφαρμοσθή υπό της Κυβερνητικής Επιτροπής άνευ προηγούμενης ημετέρας εγκρίσεως.
 - 4) Πάντα τα ζητήματα τα αφορώντα την άμυναν και ασφάλειαν της Νήσου κατά εξωτερικού εχθρού είναι της ημετέρας δικαιοδοσίας και δέον να αναφέρονται ημίν ως Ανωτάτω Στρατιωτικό Διοικητή της Νήσου.
 - 5) Η Α. Σεβασμιότης ο Μητροπολίτης επιφορτίζεται και με τα καθήκοντα της επαφής μεταξύ Κυβερνητικής Επιτροπής και Ιταλικής Στρατιωτικής Διοικήσεως.
 - 6) Πάσα διαφορά αντιλήψεως μεταξύ της Κυβερνητικής Επιτροπής και της Ιταλικής Στρατιωτικής Διοικήσεως θ' αναφέρεται και θα λύεται παρ' ημών.

Εν λιμένι Βαθέος Σάμου τη 17^η Σεπτεμβρίου 1943
Major General A.C. Arnold
Ειρηναίος, σελ. 78, 90.

δύο βδομάδες. Πριν παραδοθεί ο οπλισμός στον ΕΛΑΣ, το Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής τηλεγράφησε στον Arnold, προτρέποντας τον να μην δώσει μεγάλη ποσότητα οπλισμού στους αντάρτες παρά μόνο την απολύτως απαραίτητη. Αντ' αυτού ο οπλισμός παραδόθηκε στους Ιταλούς προς αποθήκευση και φύλαξη, με τον ΕΛΑΣ να παραμένει σε πλήρη άγνοια. Ο Arnold εξιστορεί πως προκειμένου να κρατήσει τους αντάρτες απασχολημένους και να τους δώσει κάποιο κατ' επίφαση «σύννομο» ρόλο, τους ανέθεσε να αναλάβουν την άμυνα της δυτικής οροσειράς του νησιού.²⁹⁹

Η βρετανική παρουσία στα νησιά του Αιγαίου χρονολογούνται από τις αρχές του 1942. Στην ευρύτερη περιοχή δραστηριοποιούνταν μυστικές υπηρεσίες υπό την καθοδήγηση της Special Operation Executive (SOE), κύριες δράσεις των οποίων ήταν η στρατολογία καϊκιών με το πλήρωμα τους, η μεταφορά προσωπικού που θα εντασσόταν στο συμμαχικό στρατό της Μέσης Ανατολής, οι δολιοφθορές και η συλλογή πληροφοριών. Παρότι στην προτεραιότητα των Βρετανών βρίσκονταν τα Δωδεκάνησα, παρατηρείται ότι τα νησιά της Σάμου και της Ικαρίας βρίσκονταν επίσης στα επιχειρησιακά σχέδια τους.

Στη Σάμο, όπου βρίσκονταν ο κύριος όγκος των δυνάμεων της μεραρχίας Cuneo, δραστηριοποιούνταν μικρή ομάδα κατασκοπείας απαρτιζόμενη από Έλληνες αξιωματικούς και πολίτες, η οποία μετέδιδε πληροφορίες στη βρετανική βάση της Σμύρνης και τη γειτονική Αγρηλιά, καθοδηγούνταν από τους Βρετανούς αλλά χρηματοδοτούνταν και από την ελληνική Κυβέρνηση του Καΐρου. Επικεφαλής αυτής της ομάδας ήταν ο Μητροπολίτης Ειρηναίος, την στρατιωτική ευθύνη είχε ο Ταγματάρχης Π. Παρασχάκης και επικεφαλής του γραφείου πληροφοριών ήταν ο Υπολοχαγός Εμμ. Λεκάτης.³⁰⁰ Βρετανικά τεκμήρια καταδεικνύουν πως από το πρώτο διάστημα της συγκρότησης εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων στα νησιά της Σάμου, οι συμμαχικές στρατιωτικές και κατασκοπευτικές υπηρεσίες παρακολουθούσαν στενά την δράση τους. Η ομάδα πληροφοριών της Σάμου προσέγγισε την ηγεσία του ΕΑΜ από τον Μάρτιο του 1942 και συνεργάστηκαν κυρίως στο πεδίο της παροχής πληροφοριών. Η ηγεσία της SOE στην περιοχή είχε εντάξει το ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ και την ομάδα της σε μια ενιαία επιχείρηση δίνοντας της τον κωδικό τίτλο “eternity” (αιωνιότητα).³⁰¹ Το μέλος του Αρχηγείου του ΕΛΑΣ, Γιάννης Ζαφείρης, υποστηρίζει πως η ομάδα του Παρασχάκη, εκτός από τη συλλογή

²⁹⁹ HS 5 / 443, Report on situation of Samos, 10- 24 September 1943, p. 177- 180, Ακαδημία Αθηνών

³⁰⁰ Ο.π., σελ. 44-45.

³⁰¹ HS5/718, Report of the organization and activities of the EAM of Samos, p. 6-7.

πληροφοριών για τις κινήσεις των ιταλικών δυνάμεων, κατασκόπευε και τους ίδιους, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα βρετανικά ντοκουμέντα. Συνάγεται ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο οργανώσεων ήταν συμβιβαστικές, το ΕΑΜ Σάμου φυγάδεψε μέλη της μυστικής οργάνωσης από ιταλικά μπλόκα, ενώ ο Λεκάτης ζήτησε οικονομική ενίσχυση και έλαβε εκατό λίρες. Ο Ειρηναίος εξιστορεί πως ο ασύρματος που χειρίζονταν ο Λεκάτης χρησιμοποιήθηκε και από το ΕΑΜ στις επαφές τους με τους Άγγλους.

Τον Μάρτιο του 1943 η Military Organization 4 (M.O.4), παράρτημα της SOE, έστειλε στη Σάμο οικονομική ενίσχυση 250 λιρών, τις οποίες παρέλαβε ο Ειρηναίος, οι αντάρτες όμως απαίτησαν μέρος της ενίσχυσης και τον Απρίλιο έλαβαν τις 175 εξ αυτών με τις οποίες προμηθεύτηκαν τρόφιμα. Τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου, το Αρχηγείο των ανταρτών έστειλε στη συμμαχική βάση της Σμύρνης αντιπροσωπεία η οποία ζήτησε υλική ενίσχυση. Ένα μήνα μετά η αποστολή γύρισε στη Σάμο με χίλιες λίρες, εκατό κιλά εκρηκτικών υλών και ένα οπλοπολυβόλο Sten.³⁰²

Σχετικά με την Ικαρία, η έκθεση της SOE επιβεβαιώνει την δράση μικρής ομάδας που ασχολήθηκε με την καθοδήγηση της στρατολόγησης καϊκιών από τον τοπικό στόλο του νησιού όπως και με την προπαγάνδη και διευκόλυνση της εγκατάλειψης του νησιού προς τη Μέση Ανατολή.³⁰³ Με την εφαρμογή αυτής της τακτικής, κυρίως στα νησιά του βόρειου και ανατολικού Αιγαίου, οι Βρετανοί και η ελληνική Κυβέρνηση της Αιγύπτου κατόρθωσαν να συγκροτήσουν τον συμμαχικό στρατό της Μέσης Ανατολής Αφρικής, να επανεντάξουν στρατιωτικό προσωπικό της Βρετανικής Κοινοπολιτείας που είχε εγκλωβιστεί στην ηπειρωτική Ελλάδα, και να στελεχώσουν την ελληνική Κυβέρνηση με παράγοντες της προπολεμικής πολιτικής ζωής.

Το καλοκαίρι του 1943, η οργάνωση του ΕΑΜ Ραχών Ικαρίας ενημερώθηκε πως ένας Άγγλος αξιωματικός φιλοξενείται στο σπίτι ενός παράγοντα των φιλελευθέρων, και έσπευσε να τον συναντήσει. Σύντομα, τα μέλη του ΕΑΜ αντιλήφθηκαν ότι ο Άγγλος είχε προσεγγίσει μέλη τους, τα οποία προέρχονταν από τον πολιτικό χώρο των φιλελευθέρων με σκοπό να τους απομακρύνει από το ΕΑΜ.³⁰⁴

Η καθοριστική επέμβαση των Βρετανών στην Ικαρία ξεκινάει με την επίσκεψη της μικτής αποστολής την 19^η του Σεπτεμβρίου 1943, που επέφερε την τυπική συνθηκολόγηση των Ιταλών. Στην αποστολή, την ελληνική κυβέρνηση εκπροσωπούσε ο Λεβίδης, ο οποίος προηγουμένως είχε βρεθεί για τον ίδιο λόγο στη Σάμο. Ο Λεβίδης

³⁰² Γιάννης Ζαφείρης, *Η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962, σελ. 47.

³⁰³ HS5/718, Other North Aegean islands, p. 6.

³⁰⁴ Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, σελ. 40.

ήταν ο πρώτος επίσημος Έλληνας που επισκέφτηκε τα νησιά, παρόλο που δεν ήταν στις αρχικές επιλογές του πρωθυπουργού Τσουδερού, στου οποίου το πρόσωπο έδειχνε έντονη δυσπιστία, καθώς άνηκε στις μυστικές υπηρεσίες που πίστευε πως απαρτίζονταν κυρίως από διφορούμενα άτομα. Ο Τσουδερός θεωρούσε πως η παρουσία του Λεβίδη στη Σάμο και την Ικαρία θα σταθεροποιούσε την εξουσία του ΕΑΜ και των ανταρτών καθώς και μια δυνητική εχθρική στάση προς την Κυβέρνησή του και το στέμμα, αλλά μη έχοντας την ελευθερία της επιλογής ανάθεσε στον Λεβίδη την στρατιωτική ηγεσία των απελευθερωμένων νησιών.³⁰⁵ Τελικά, αμέσως μετά την αναχώρηση της μικτής επιτροπής από την Ικαρία, τα μέλη της θα συλληφθούν από τους συνοδούς τους Ιταλούς οι οποίοι στασίασαν και τους παρέδωσαν στην γερμανική Διοίκηση της Σύρου.

Η προσωρινή Κυβερνητική Επιτροπή στη Σάμο προσπαθούσε βρει το πολιτικό της περιεχόμενο στην σκιά της βρετανικής επικυριαρχίας, η Κυβέρνηση Τσουδερού δεν είχε καμία ενημέρωση για τις εξελίξεις στην περιοχή. Οι Βρετανοί δεν της επέτρεψαν να αποστείλει στρατεύματα και καθυστέρησαν την άφιξη του εντεταλμένου της στη Σάμο, Δημήτρη Νικολαρεΐζη, κρατώντας τον έξι μέρες στην Λέρο, αιτιολογώντας την στάση τους αυτή, ισχυρίστηκαν ότι η παρουσία επίσημου εκπρόσωπου της ελληνικής Κυβέρνησης ίσως εξόργιζε αμφοτέρους Ιταλούς και αντάρτες.³⁰⁶ Έτσι, ο ιδιαίτερος γραμματέας του Τσουδερού και υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών, έφτασε στη Σάμο στα τέλη του Σεπτεμβρίου, ενώ η προσωρινή Κυβερνητική Επιτροπή είχε ήδη αναγνωρίσει από τις 21 του ίδιου μήνα τη Κυβέρνηση του Καΐρου και τον Βασιλιά Γεώργιο. Τη συζήτηση για την αναγνώριση άνοιξε ο Ειρηναίος, ο οποίος αντιμετώπισε αρχικά την έντονη αντίθεση του ΕΑΜ και των ανταρτών που όμως μετά από πολλές συζητήσεις συμφώνησαν στην αποστολή ενός προσεκτικά διατυπωμένου κειμένου αναγνώρισης.³⁰⁷ Τι μετέβαλε τη γνώμη της ηγεσίας του ΕΑΜ και συμφώνησε στην

³⁰⁵ Ο Τσουδερός σε επιστολή του στον R. Leeper, Πρέσβη της Μ. Βρετανίας παρά την ελληνική Κυβέρνηση στις 11 Σεπτεμβρίου 1943, γράφει: «*Εγείρω εκ νέου ζήτημα της Σάμου. Πληροφορούμαι ότι μία ομάδα ανταρτών συνδεόμενη με το ΕΑΜ ενεργεί εις την νήσον. Η παρουσία εκεί του πλοιάρχου Λεβίδη ενδέχεται να τους δώσει ηυξημένον κύρος. Δεν αποκλείεται να λάβουν στάσιν εχθρικήν έναντι του νομίμου βασιλικού καθεστώτος. Οιαδήποτε καθυστερήσεις εις την αποστολήν εις την νήσον ενός αντιπροσώπου της Κυβερνήσεως είναι πιθανόν να προκαλέση θλιβεράς περιπλοκάς και να δημιουργήση επίσης ψευδείς εντυπώσεις ως προς το λαϊκόν αίσθημα. Σας ζητώ και πάλιν όπως ευαρεστηθείτε και λάβετε τα αναγκαία μέτρα ίνα μεταβούν εις την νήσον ο υπουργός κ. Δημητρακάκης και ο κ. Δ. Νικολαρεΐζης γραμματεύς του Υπουργείου Εξωτερικών*».

Πτίνης σελ. 328.

³⁰⁶ Carabott, *British Military Occupation, under a British Military Governor*, p. 295

³⁰⁷ «*Εξοχώτατον Πρόεδρον Ελληνικής Κυβερνήσεως, Καΐρον*

Σάμος αποκτήσασα ελευθερίαν της πρώτης μεταξύ των άλλων τμημάτων αγαπητής Ελλάδος, πανηγυρίζει πλήρης χαράς στοπ. Λαός μετά Εθνικού Αντάρτικου Σώματος ολοψύχως εκτιμών συνετόν διάγγελμα

υποταγή της Κυβερνητικής Επιτροπής στον Τσουδερό και το στέμμα; Ένα βασικό ζήτημα που είχε προκύψει ήταν η οικονομική εξάρθρωση που είχε προκαλέσει η Κατοχή στις τοπικές οικονομίες, και η έλλειψη πόρων δεν επέτρεπε στην Κυβερνητική Επιτροπή να λειτουργήσει έστω και υποτυπωδώς. Τα δημόσια ταμεία ήταν σχεδόν άδεια και τα αποθεματικά τους επαρκούσαν για έναν μόνο μήνα. Επίσης, η πολιτική κηδεμονία της Επιτροπής από τους Βρετανούς έθετε σε αμφιβολία την ουσιαστική απελευθέρωση των νησιών και καθιστούσε αβέβαιο το μέλλον τους μετά την λήξη του πολέμου. Η εξάρτηση της Σάμου από την κυβέρνηση Τσουδερού αποτελούσε συγκολλητικό στοιχείο της περιοχής με την υπόλοιπη ελληνική επικράτεια που θα απελευθερώνονταν. Μια αμφίδρομη αναγνώριση τοπικής- προσωρινής εξουσίας με την κεντρική, καθιστούσε ως νομοθετική πηγή το ελληνικό δίκαιο, και τους Βρετανούς τους περιόριζε στα συμμαχικά στρατιωτικά τους καθήκοντα που ούτως ή άλλως δεν είχαν αποστείλει επαρκείς δυνάμεις.

Στο ενδιάμεσο, ο Arnold αντικαταστάθηκε από τον Ταξίαρχο I.E. Baird ο οποίος χρίστηκε από τους Βρετανούς Στρατιωτικός Διοικητής Σάμου, και έφτασε στο νησί συνοδευόμενος από τον Ταγματάρχη Dagge που ηγείτο δεκαμελούς ομάδας ειδικών σε θέματα πολιτικής διοίκησης.³⁰⁸ Λίγες μέρες μετά την άφιξη του Baird, αποβιβάζονται στη Σάμο 389 Βρετανοί στρατιώτες. Ο Baird φρόντιζε από νωρίς να δείξει στο ΕΑΜ την ισχύ του, όταν με αφορμή την δημόσια Πανσαμιακή σύσκεψη που διοργάνωσε το ΕΑΜ στο Βαθύ, ενημέρωσε πως για κάθε αντίστοιχη εκδήλωση θα πρέπει να έχουν την συγκατάθεσή του. Οι εφημερίδες «Λαοκρατία» και «Καρμανιόλος» όργανα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ του Νομού Σάμου αντίστοιχα, κινδύνευσαν να μην εκδοθούν το διάστημα της προσωρινής απελευθέρωσης. Δύο Βρετανοί αξιωματικοί επισκέφτηκαν τον Μανόλη Χίου, οικονομικό υπεύθυνο του «Καρμανιόλου» και του ζήτησαν να τους φέρει σε επαφή με την συντακτική επιτροπή της εφημερίδας ώστε να διευθετήσουν ζητήματα σχετικά με την ύλη και το περιεχόμενο. Η απάντηση του ΕΑΜ ήταν αρνητική, και όπως εξιστορεί ο Χίος, οι προσπάθειες της βρετανικής αποστολής να επιβάλλει λογοκρισία στο έντυπο ήταν επανειλημμένες. Με απόφαση του Baird η Συμμαχική Επιμελητεία έπαυσε την παροχή τυπογραφικού χαρτιού που προμήθευε τα

Βασιλέως ως προς μέλλουσαν λαϊκήν μορφήν πολιτεύματος συγκαίρει Κυβέρνησιν, εύχεται ταχείαν αποκατάστασιν ελευθεριών πονεμένης αλλά και ενδόξου Πατρίδος, και απεκδέχεται οδηγίας Κυβερνήσεως.»

Προσωρινή Κυβερνητική Επιτροπή Σάμου- Ικαρίας

Ειρηναίος, Μελετήματα διάφορα, σελ 81-82.

³⁰⁸ Carabott, *British Military Occupation*, p. 294.

αριστερά έντυπα ενώ κάτι αντίστοιχο δεν συνέβη για τα συντηρητικά. Το ΕΑΜ αποτάθηκε στον Στρατηγό Soldarelli, καθώς οι αποθήκες της Μεραρχίας του είχαν μεγάλη ποσότητα χαρτιού για τις προπαγανδιστικές ανάγκες της κατοχικής περιόδου. Ο Soldarelli δίστασε αλλά τελικά τους παραχώρησε το χαρτί με τον όρο να μην το μάθουν οι Βρετανοί.³⁰⁹

Εντωμεταξύ, οι διάυλοι επικοινωνίας ανάμεσα στη Σάμο και την εξόριστη κυβέρνηση με ευθύνη των Βρετανών δεν είχαν αποκατασταθεί. Το κείμενο αναγνώρισης της Κυβέρνησης Τσουδερού που είχε συντάξει η Κυβερνητική Επιτροπή επιδόθηκε στον Baird ώστε να το διαβιβάσει στο Κάιρο, το τηλεγράφημα όμως επιδόθηκε στον Τσουδερό στις 14 Οκτωβρίου, με καθυστέρηση 23 ημερών. Ενώ το συγχαρητήριο διάγγελμα του Γεωργίου που στάλθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου δεν παραδόθηκε ποτέ στη Σάμο.³¹⁰

Η εξήγηση των Βρετανών για την στάση τους αυτή είναι ότι δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν τους Ιταλούς και τις αντάρτικες δυνάμεις. Εντούτοις, σε τεκμήρια υπονοείται πως η κυριότητα των Δωδεκανήσων και των νησιών της Σάμου αποτέλεσαν διαπραγματευτικό χαρτί απέναντι στην υπό συνθηκολόγηση Ιταλία και την ουδέτερη Τουρκία.

Ο ιστορικός Σόλων Γρηγοριάδης, προσεγγίζει την προσπάθεια απομόνωσης των νησιών, υποστηρίζοντας πως οι Βρετανοί θα ήταν ευτυχείς αν η Τουρκία έβγαινε στον πόλεμο, το αντάλλαγμα θα ήταν η παραχώρηση των Δωδεκανήσων. Έτσι έκαναν τα πάντα ώστε να μην δυσαρεστήσουν τους Τούρκους. Γι' αυτό απέφευγαν να αναμείξουν την ελληνική επίσημη παρουσία σ' αυτή την επιχείρηση. Δεν ήθελαν ούτε στη Σάμο να είναι εμφανής η ελληνική διοίκηση, και γεννώνται υποψίες ότι πιθανόν να ήθελαν να προκαλέσουν στην Τουρκία την εντύπωση ότι και αυτή η περιοχή θα μπορούσε να προστεθεί- έστω και προσωρινά- στο αντάλλαγμα.³¹¹

Η προσέγγιση του Βρετανού ιστορικού Jeffrey Holland εκφράζει παρόμοια θέση με αυτή του Γρηγοριάδη. Αναφέρει πως στη φάση αυτή, κύριος αντικειμενικός στόχος

³⁰⁹ Γιώργος Βοϊκλής (επιμ.), *Σάμος 1940- 1945, Συλλογική αφήγηση*, Σάμος, εκδόσεις υπερόριος, 2011, σελ. 275.

Γιάννης Ζαφείρης, *Η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962, σελ. 142-143.

³¹⁰ Carabot., p. 296.

Ειρηναίος, σελ. 83.

Πτίνης, σελ. 276.

³¹¹ Σόλων Νεοκ. Γρηγοριάδης, *Η Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, 1941- 1974, Κάιρο: Τριγωνικές- Αθήνα: «Ελεύθερη Ελλάδα», τόμος 2, ειδ. Έκδ. για την Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, (πρώτη έκδοση Αθήνα, Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973), σελ. 171.*

των Βρετανών ήταν η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο. Στον σκοπό αυτό υποτάσσονταν μια σειρά από δευτερεύοντες στόχους, όπως η κατάληψη κάποιων νησιών, καθένα με διαφορετική βαρύτητα. Η Ρόδος αποτελούσε το κλειδί, η Κως με το αεροδρόμιο ήταν δεύτερη σε σημασία, η Λέρος με το λιμάνι της και την ναυτική βάση είχε αξιολογηθεί ως τρίτη. Η Σάμος έρχονταν τέταρτη, χωρίς όμως να έχει την στρατηγική σημασία των άλλων νησιών. Ο Holland διαχωρίζει τη Σάμο από τα -υπό ιταλική κτήση- Δωδεκάνησα αναφέροντας πως αποτελούσε τμήμα της ελληνικής επικράτειας, υπονοώντας τον πολύπλοκο χαρακτήρα της αξιοποίησης της από τους Βρετανούς. Ενώ στον πρόλογο της ίδιας μελέτης ο David Lloyd Owen αναρωτιέται γιατί μετά την πτώση της Κω στις 4 Οκτωβρίου 1943, ο βρετανικός στρατός εξακολουθούσε να κατέχει την Λέρο και τη Σάμο μέχρι τις 16 Νοεμβρίου όπου και αποσπάστηκαν από τους Γερμανούς; Τη στιγμή που το συμμαχικό Στρατηγείο είχε αποδεχτεί ότι χωρίς την κατοχή της Ρόδου και με τις ανεπαρκείς δυνάμεις που διέθεταν οι Βρετανοί στο Αιγαίο αυτό το διάστημα, ήταν αδύνατο να αμυνθούν και να συντηρηθούν αυτά τα νησιά. Στις 2 Οκτωβρίου 1943 οι βρετανικές δυνάμεις στο Αιγαίο αποτελούνταν από μόλις 3.773 άντρες, διασκορπισμένοι σε εννέα νησιά. Από αυτούς οι 1.511 (40%) βρίσκονταν στη Κω, 1.011 (27%) στην Λέρο, 511 (14%) στη Σάμο, 389 (10%) στο Καστελόριζο και 220 (6%) στην Κάλυμνο.³¹²

Στους κατοίκους των απελευθερωμένων νησιών ανάμεσά τους και κάποιων της Δωδεκανήσου που οι ιταλικές μεραρχίες είχαν προσχωρήσει στις εντολές των βρετανικών δυνάμεων, υπήρχε έκδηλος ο φόβος ότι το μελλοντικό status quo των νησιών ίσως εξαρτιόνταν από την στάση της Τουρκίας και της Ιταλίας έναντι των πολεμικών εξελίξεων. Οι φόβοι αυτοί δεν ήταν αβάσιμοι, καθώς στα Δωδεκάνησα οι βρετανικές δυνάμεις διατήρησαν τις ιταλικές πολιτικές και στρατιωτικές διοικήσεις. Στις εκκλήσεις του Τσουδερού να του επιτραπεί να αποστείλει ελληνικό πολιτικό και στρατιωτικό προσωπικό, οι Βρετανοί τις απέρριπταν αιτιολογώντας ότι δεν έπρεπε στην φάση αυτή να δυσαρεστηθούν οι Ιταλοί. Στις 20 Οκτωβρίου η βρετανική Κυβέρνηση έσπευσε να καθησυχάσει τους νησιώτες δίνοντας στην δημοσιότητα ανακοίνωση με την οποία διασαφήνιζε πως οι διαδόσεις περί υποσχέσεων στους

³¹² Jeffrey Holland, *The Aegean Mission, Allied Operations in the Dodecanese 1943*, New York, Greenwood Press, USA, 1988, p. 24-25, XIV, 47.

Ιταλούς δεν έχουν καμία σχέση με την πραγματικότητα. Στην ανακοίνωση όμως δεν γίνεται καμία αναφορά για τις τουρκικές αξιώσεις.³¹³

Όταν ο Νικολαρείζης κατάφερε να φτάσει στη Σάμο έσπευσε να συναντήσει τον Ειρηναίο, που του δήλωσε πως η Κυβερνητική Επιτροπή θεωρεί τον ρόλο της μεταβατικό, και θα είναι ευτυχής να διαλυθεί το ταχύτερο δυνατό, το έργο της συνίσταται στο να παρασκευάσει τις συνθήκες ώστε να εγκαθιδρυθεί η ελληνική Κυβέρνηση. Ο Νικολαρείζης έφυγε από τη Σάμο έχοντας μαζί του την πρόταση του Ειρηναίου να μεσολαβήσει ώστε να σταλεί ο Σαμιώτης Υπουργός Πρόνοιας, Εμμανουήλ Σοφούλης, συνοδευόμενος από ανώτερο στρατιωτικό πρόσωπο, για να αναλάβουν την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση του Νομού.³¹⁴

Στις 30 Σεπτεμβρίου ο Reginald Leeper, Βρετανός Πρέσβης στο Κάιρο, πληροφόρησε τον Τσουδερό ότι η βρετανική Στρατιωτική Διοίκηση συμφώνησε στην αποστολή Σοφούλη στη Σάμο, ωστόσο, διατηρούσαν την άποψη ότι η συμμετοχή της ελληνικής Κυβέρνησης στη πολιτική διοίκηση των νησιών της περιοχής πρέπει να βρίσκεται σύμφωνο και τον Ταξίαρχο Baird, και σε αυτή τη φάση η συμμετοχή της Κυβέρνησης του Καΐρου στην υπόθεση της Σάμου πρέπει να αποφευχθεί.

Ο Τσουδερός αντιλαμβανόμενος την προσπάθεια απομόνωσης του, απείλησε με παραίτηση, αντιμέτωπος με αυτή την εξέλιξη ο Leeper προσπάθησε να πείσει τις αρχές της χώρας του να αλλάξουν την στάση τους. Τελικά, μετά από εκτενείς διαπραγματεύσεις σχετικά με τους όρους της επίσκεψης Σοφούλη και του Συνταγματάρχη Αλκιβιάδη Μπουρδάρα, που θα συνόδευε τον Υπουργό ώστε να χειριστεί στρατιωτικά θέματα, ανακοινώθηκε ότι οι δύο Έλληνες αξιωματούχοι θα αναχωρούσαν για τη Σάμο στις 20 Οκτωβρίου 1943, συνοδευόμενοι από τον ρασοφόρο πράκτορα Ταγματάρχη Balfour σύνδεσμο του Ταξίαρχου Baird.

Οι Βρετανοί σε πλήρη συμφωνία με την ελληνική Κυβέρνηση έστειλαν ακριβείς οδηγίες στον Baird, προσδιορίζοντας την θέση του στην πολιτική και στρατιωτική

³¹³ «Αι κυκλοφορήσασαι εκ μέρους του εχθρού διαδόσεις καθ' ας η Μεγάλη Βρετανία έδωκεν υποσχέσεις εις την κυβέρνησιν Μπαντόλιο σχετικώς με τας νήσους του Αιγαίου στερούνται απολύτως αληθείας.

Ουδεμία τοιαύτη υποχρέωσις αφορώσα τας νήσους ανελήφθη. Αι διαδόσεις αύται τίθενται εις κυκλοφορίαν παρά του εχθρού με διπλόν σκοπόν.

Α. Διά να εσπεύρουν δυσπιστίαν εις τας μεταξύ Ελλάδος και της συμμάχου της Μεγάλης Βρετανίας φιλικάς σχέσεις.

Β. Διά να δημιουργήσουν την εντύπωσιν εις τον ελληνικόν λαόν ότι μόνον οι Γερμανοί είναι προστάται της Ελλάδος.

Ουδείς βεβαίως Έλλην πιστεύει τας υποβολιμαίας αυτάς διαδόσεις».

Πτίνης, σελ. 278

³¹⁴ Ειρηναίος, σελ. 195.

διοίκηση των νησιών. Σύμφωνα με αυτές τις οδηγίες, ο Baird θα εξακολουθούσε να είναι ο ανώτατος πολιτικός και στρατιωτικός διοικητής της Σάμου, υποστηρίζοντας τις πολιτικές της ελληνικής Κυβέρνησης στον βαθμό που οι στρατιωτικές ανάγκες το επέτρεπαν, και να λαμβάνει μέτρα απαραίτητα για την διατήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας σε συνεργασία με τις ελληνικές αρχές. Το έργο του Baird θα ενισχύονταν από στρατοδικείο που ο ίδιος θα σύστηνε. Οι αποφάσεις της τοπικής διοίκησης εξακολουθούν να υπόκεινται στον έλεγχο των Βρετανών και έγινε ξεκάθαρο ότι οι Σοφούλης και Μπουρδάρας δεν θα αναλάμβαναν δράση χωρίς την συγκατάθεση του Άγγλου Ταξίαρχου.

Βασισμένη στους παραπάνω όρους και οδηγίες, έφτασε στις 26 Οκτωβρίου η αποστολή Σοφούλη- Μπουρδάρα στη Σάμο και λίγες μέρες αργότερα ρίφθηκαν τριακόσιοι εξήντα περίπου αλεξιπτωτιστές του Ιερού Λόχου, οι οποίοι τέθηκαν αμέσως υπό τις διαταγές του Baird. Με την άφιξη των Σοφούλη- Μπουρδάρα, η συμμαχική κατοχή και διοίκηση των νησιών της Σάμου πέρασε σε δεύτερο στάδιο. Η έως τώρα στρατιωτική και πολιτική αρχή δεν πήγαζε την εξουσία της από κάποια συμφωνία μεταξύ της βρετανικής και της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με την διοίκηση των απελευθερωμένων ελληνικών εδαφών. Η προσωρινή κυβερνητική επιτροπή παρότι είχε αναγνωρίσει την ελληνική βασιλική κυβέρνηση δεν συμβάδιζε με τους ελληνικούς νόμους καθώς ήταν δημιούργημα των Βρετανών. Ωστόσο, η επίσκεψη των δύο εκπροσώπων την ελληνικής κυβέρνησης, ήταν προϊόν μιας διευθέτησης μεταξύ του Τσουδερού και της βρετανικής κυβέρνησης, και η άφιξή τους σήμαινε αυτομάτως την παραδοχή των Βρετανών ότι τα νησιά της Σάμου αποτελούσαν τμήμα της ελληνικής επικράτειας, χωρίς όμως να αγνοείται από τους Έλληνες επισήμους ότι η περιοχή βρίσκεται ακόμα στο θέατρο του πολέμου οπότε κάποιου είδους εκχώρηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων στη συμμαχική διοίκηση θεωρείται απαραίτητη. Οι Βρετανοί έκριναν θετική τη συμφωνία αυτή από τη στιγμή που καθόριζε την θέση τους ισχυρότερη των οργάνων πολιτικής διοίκησης.

Από την άλλη, ο Τσουδερός, χαρακτήρισε την συμφωνία ικανοποιητική σε γενικές γραμμές παρότι ήταν λύση ανάγκης. Η δυνατότητα της ελληνικής Κυβέρνησης να έρθει σε άμεση επαφή με τα νησιά, σχεδόν έξι βδομάδες μετά την απελευθέρωσή τους, επισκίασε τους όποιους φόβους και υποψίες απέναντι στους Βρετανούς. Η αντιπροσωπεία των Σοφούλη- Μπουρδάρα, σε πλήρη συνεννόηση με τον Baird μελετούσαν τα στρατιωτικά και πολιτικά θέματα των νησιών και οι σχέσεις τους περιγράφονται από τα βρετανικά αρχεία ως «εγκάρδιες». Ο Σοφούλης ζήτησε

τηλεγραφικά από την κυβέρνηση του Καΐρου να του δώσει πλήρη εξουσιοδότηση, ώστε σε συνεργασία με τον Baird, να αντιμετωπίζει κάθε πολιτικό και στρατιωτικό ζήτημα που ανέκυπτε. Στις 30 Οκτωβρίου, στο όνομα του βασιλιά Γεωργίου Β', ο Σοφούλης επικύρωσε όλες τις αποφάσεις της Προσωρινής Κυβερνητικής Επιτροπής και κήρυξε άκυρη την πράξη σύστασης της από τον Arnold.³¹⁵ Με άλλη νομοθετική πράξη διόρισε νέο όργανο πολιτικής διοίκησης, του οποίου η σύνθεση παρέμενε η ίδια, αλλά είχε την νομιμοποίηση της κυβέρνησης του Καΐρου. Με την παραπάνω πράξη, Γενικός Διοικητής παρέμενε ο Ειρηναίος, όπως και μέλη οι εαμίτες Σιδηρουργός και Λεβεντάκος. Η πρόταση του Σοφούλη όμως, την τρίτη θέση μέλους της «Γενικής Διοίκησης Νήσων Σάμου, Ικαρίας και Φούρνων» να καταλάβει ο ηγέτης των ανταρτών Ιωάννης Ζαφείρης όπως και αναπληρωτής του Ειρηναίου να διοριστεί ο Συνταγματάρχης Μπουρδάρης, βρήκε την άρνηση του Baird. Η Γενική Διοίκηση των νησιών θα είχε τις αρμοδιότητες του προπολεμικού νομαρχιακού συμβουλίου, και για την Ικαρία προβλέφθηκε να εκπροσωπηθεί από επαρχιακό Συμβούλιο. Το έργο της Γενικής Διοίκησης θα ενισχύονταν από αποσπασμένους δημόσιους υπάλληλους του Νομού. Ωστόσο ο βίος της Γενικής Διοίκησης ήταν πολύ σύντομος καθώς 19 Νοεμβρίου η Σάμος καταλήφθηκε από τους Γερμανούς.³¹⁶

Νωρίτερα, στις 24 Οκτωβρίου 1943 πραγματοποιήθηκε το 4^ο συνέδριο του ΕΑΜ Σάμου. Στις αποφάσεις του, παρόλο που διαπιστώνει την ανάγκη καθοδήγησης από την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ, εγκρίνει την πολιτική γραμμή και την δράση της Πανσαμιακής Επιτροπής και θεωρεί επιτυχή την συμμετοχή του ΕΑΜ στην Προσωρινή Κυβερνητική Επιτροπή, ασκώντας της κριτική μόνο στην απόφασή της να αναρτήσει εικόνες του βασιλιά στα δημόσια κτίρια. Το συνέδριο του ΕΑΜ αποφάσισε να τις αποκαθλώσει και στην κατεύθυνση αυτή αποφασίστηκε ο όρκος για την ανάληψη δημόσιων αξιωμάτων να περιλαμβάνει την επιφύλαξη για το πολιτειακό ζήτημα. Επίσης, κρίθηκε ότι η Κυβερνητική Επιτροπή λειτουργεί συγκεντρωτικά, και προτείνεται η δημιουργία βοηθητικών επιτροπών, οικονομικών ζητημάτων, επισιτισμού και λαϊκής διαφώτισης. Οι αποφάσεις του συνεδρίου αναγνωρίζουν ότι οι κάτοικοι της Σάμου και της Ικαρίας εκπροσωπούνται από το ΕΑΜ και την κυβέρνηση Τσουδερού, «στο όνομα της εθνικής ενότητας όμως, το ΕΑΜ δεν μπορεί να παραγνωρίσει τις στοιχειώδεις αρχές του». Το συνέδριο διαπιστώνει την ανάγκη για

³¹⁵ Carabott, σελ. 304- 305.

³¹⁶ Ειρηναίος σελ. 108- 110.
Πτίνης, σελ. 416- 418.

ειλικρινή συνεργασία με τους Ιταλούς και τους Βρετανούς ώστε να αντιμετωπιστεί η «ιδιότυπη» κατάσταση που έχει βρεθεί η Σάμος αλλά ο ρόλος τους πρέπει να είναι αποκλειστικά στρατιωτικός και το ΕΑΜ δεν πρόκειται να δεχτεί καμία ξένη επέμβαση στα κυριαρχικά δικαιώματα της περιοχής. Το συνέδριο εξήγγειλε πως αναμένει την αναγνώριση όλων των πράξεων και αποφάσεων της Κυβερνητικής Επιτροπής και του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ, από την αντιπροσωπεία του Καΐρου.³¹⁷

Στην Ικαρία, από τις 26 Σεπτεμβρίου 1943 οι Βρετανοί είχαν μόνιμη παρουσία. Αρχικά την αποστολή τους πλαισίωσαν οι Λοχαγοί Pyke και Grimshaw με δύναμη ενός λόχου 36 ανδρών του Συντάγματος Royal West Kent. Ο Grimshaw περιόδευσε στα χωριά του νησιού και μια βδομάδα μετά αναχώρησε για τη Σάμο μαζί με τμήμα του λόχου. Ο Pyke εγκαταστάθηκε στην Ικαρία αναλαμβάνοντας να εκπροσωπήσει την βρετανική στρατιωτική και πολιτική πλέον, διοίκηση, με μικρή δύναμη 12 αντρών, στο κτίριο που έδραζε η αποστολή του τοποθετήθηκε πινακίδα που ανάγραφε «Γραφείο Πολιτικών Υποθέσεων» (Civilian Affairs Office), δίνοντας σαφές μήνυμα ότι ο ρόλος του θα ήταν συγκεντρωτικός και αποφασιστικός.

Η επίσκεψη των Pawson και Parrish λίγες μέρες νωρίτερα, είχε προϊδεάσει το ΕΑΜ σχετικά με τον ρόλο που διεκδικούσαν να έχουν οι Βρετανοί στα απελευθερωμένα νησιά και ως εκ τούτου αντιμετωπίζονταν με έντονη δυσπιστία. Παρόλα αυτά, η υποδοχή των κατοίκων στην βρετανική αποστολή ήταν θερμή, ο Pyke αφηγείται πως τα αντιβρετανικά αισθήματα στον τοπικό πληθυσμό δεν ήταν ακόμη γενικευμένα. Πριν το ταξίδι του στην Ικαρία είχε πληροφορηθεί από τους ανώτερους του, πως στο νησί βρίσκονται περίπου πεντακόσιοι ελασίτες που καθοδηγούνται από κομμουνιστές με αντιβρετανική στάση, ο ίδιος όμως διέκρινε περίπου τριακόσιους αντάρτες εκ των οποίων μόνο οι μισοί ήταν οπλισμένοι. Το ημερολόγιο του Pyke, αποτελεί τεκμήριο ανάμεσα σε πολλά άλλα για την αξιοσημείωτη μαζικότητα του τοπικού ΕΑΜ και του ένοπλου τμήματός του. Μετά την ιταλική συνθηκολόγηση η δύναμη του ΕΛΑΣ Σάμου και Ικαρίας είχε αυξηθεί εντυπωσιακά, κατά την εκτίμηση των Βρετανών οι ομάδες του ΕΛΑΣ Σάμου είχαν στις τάξεις περίπου χίλιους τετρακόσιους αντάρτες από τετρακόσιους το προηγούμενο.

Φτάνοντας, ο Pyke στην Ικαρία, επισκέφτηκε πρώτα το ιταλικό στρατόπεδο, αφήνοντας έξω το περίστροφό του σαν πράξη καλής θέλησης. Όλα τα στελέχη της

³¹⁷ Εφ. «Καρμανιόλος», «Αποφάσεις του 4^{ου} Συνεδρίου του ΕΑΜ Σάμου», 29 Οκτωβρίου 1943, σελ. 3-4.

ιταλικής μονάδας τον υποδέχτηκαν θερμά με εξαίρεση τον φασίστα Λοχαγό Pavane. Ο Βρετανός Λοχαγός έπρεπε να καλλιεργήσει συμμαχική σχέση, ισορροπώντας ανάμεσα στο ΕΑΜ που είχε την πλειοψηφία του λαού με το μέρος του και σημαντική ένοπλη δύναμη, με τα ιταλικά στρατεύματα στο νησί, των οποίων το ηθικό ήταν καταρρακωμένο. Οι βρετανικές δυνάμεις στο Αιγαίο ενέτασαν την Ικαρία στα σχέδια αμυντικής θωράκισης της Σάμου στη πιθανή γερμανική επίθεση. Ο σκοπός της εγκατάστασης του Pyke εκτός από την πολιτική σύνδεση του νησιού με τη Σάμο ήταν και η προσπάθεια μετατροπής του ΕΑΜ και των ανταρτών σε δύναμη που θα έμπαινε κάτω από τις επιχειρησιακές εντολές του βρετανικού στρατού και της αξιοποίησης τους σε πιθανή ανάπτυξη μετώπου σε άλλη περιοχή.³¹⁸ Λίγους μήνες νωρίτερα, στις 5 Ιουλίου 1943 οι αντάρτικες οργανώσεις (ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ) της χώρας υπέγραψαν συμφωνία υπαγωγής τους στις διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, το οποίο αναγνωρίζονταν σαν ανώτερη στρατιωτική διοίκηση για την οργάνωση και την διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων.

Στις αρχές του Νοεμβρίου, αντάρτες του ΕΛΑΣ Ικαρίας ήταν έτοιμοι να επιτεθούν σε μικρή γερμανική δύναμη στη γειτονική Μύκονο, αλλά η γερμανική προέλαση στα Δωδεκάνησα και η πτώση της Λέρου ακύρωσε τον αρχικό σχεδιασμό³¹⁹, μια άλλη εκτίμηση που επιβεβαιώνεται από βρετανικές πηγές που δραστηριοποιούνταν στο Αιγαίο την περίοδο του φθινοπώρου 1944, αναφέρει πως η αποστολή νησιωτικών δυνάμεων του ΕΛΑΣ σε άλλες περιοχές αποτέλεσε τακτική των Βρετανών ώστε να αποδυναμώσουν τα αντάρτικα κινήματα στρατηγικών νησιών.

Ο Pyke ισχυρίζεται πως το να κερδίσει την τοπική κοινή γνώμη ήταν πιο εύκολο από το να μεταπείσει την ηγεσία του ΕΑΜ να υπαχθεί στις βρετανικές επιδιώξεις. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιούσε και τη διανομή τροφίμων στις περιοδείες που πραγματοποιούσε, ενώ εξήγγελλε τις προθέσεις της χώρας του να αποκαταστήσουν τις κοινωνικές και οικονομικές υποδομές του νησιού που είχαν εξαρθρωθεί. Την 1^η Οκτωβρίου 1943, ο Γιατρός Σταυρινάδης, Καπετάνιος του ΕΛΑΣ, τον προσκάλεσε σε κοινή περιοδεία, με σκοπό να συσφίξουν τις σχέσεις τους. Ο πραγματικός λόγος της πρόσκλησης όπως αναφέρει ο Pyke, ήταν να του επιδείξουν την πραγματική δύναμη και επιρροή του ΕΑΜ στον λαό του νησιού. Κατά την περιοδεία τους στα χωριά, οι χωρικοί τους πρόσφεραν μέλι, σταφύλια, ούζο, και τα σύμβολα του ΕΑΜ ήταν ορατά

³¹⁸ Papalás, σελ. 196.

³¹⁹ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 40. Papalás, σελ 197.

παντού. Ο Βρετανός ανέφερε στους ανώτερους του στη Σάμο, ότι με εξαίρεση τον Σταυρινάδη, τα στελέχη του ΕΑΜ δεν είχαν διοικητικές ικανότητες και τυχόν παραχώρηση της διοίκησης του νησιού σε αυτούς, θα σήμαινε κακοδιαχείριση των δημόσιων υποθέσεων και κακομεταχείριση της μερίδας των συντηρητικών κατοίκων που μειονεκτούσε. Ο ίδιος αναφέρει πως οι περίπου πενήντα κουίςλινγκ του νησιού, όπως τους χαρακτηρίζει³²⁰, φοβόντουσαν πλέον για τις ζωές τους.³²¹

Με την συνθηκολόγηση των Ιταλών, την εσωτερική ασφάλεια ανέλαβε η Πολιτοφυλακή, δείγματα της δράσης της συναντώνται και κατά τη διάρκεια της ιταλικής Κατοχής, στο πλαίσιο των μέτρων εναντίον της ζωοκλοπής. Στη φάση αυτή, το ΕΑΜ περιθωριοποίησε την Χωροφυλακή του νησιού, που ούτως η άλλως ήταν ολιγάριθμη και οι άντρες της παρέμεναν σε αδράνεια. Πολιτοφυλακή συστάθηκε και στα τρία διαμερίσματα, την καθοδήγηση της οποίας είχαν αναλάβει οι Στέφανος Καρίμαλης, Θεολόγος Κρόκος και Γιάννης Τσερμέγκας ενώ οι τομεακές επιτροπές επόπτευαν το έργο της.³²² Ο Ryke ισχυρίζεται πως είχαν συλληφθεί και κρατούνταν τριάντα περίπου συνεργάτες των Ιταλών, ο Γιώργος Λομβαρδάς σε συνέντευξή του στον γράφοντα τους περιορίζει σε σαφώς λιγότερους.³²³ Τα τεκμήρια δείχνουν πως στην Ικαρία υπήρχε σε περιορισμένο βαθμό συνεργασία με τις κατοχικές αρχές. Στις μαρτυρίες συχνά συγχέεται, η ζωοκλοπή, με τον δωσιλογισμό και τον μαυραγοριτισμό. Το εαμικό έντυπο «Νέα Ικαρία» υιοθετεί την άποψη ότι αυτές οι περιπτώσεις πρέπει να αντιμετωπίζονται ξεχωριστά και να μην σταθμίζονται όλες μεταξύ τους. Το ΕΑΜ του νησιού αποτιμώντας την περίοδο της ιταλικής Κατοχής, υποστηρίζει πως κάποιοι από αυτούς υπέκυψαν στον εκβιασμό της πείνας, υπήρχαν άλλοι που το κίνητρο τους ήταν η επιδίωξη του πλουτισμού, αλλά εκεί που πρέπει να αναζητηθούν τα πραγματικά αίτια είναι στην διαπαιδαγώγηση «της ηθικής της υποταγής» που καλλιέργησε η δικτατορία Μεταξά και εμφύσησε στη νεολαία μέσα από τις γραμμές της ΕΟΝ (Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας).

³²⁰ Ο όρος «Κουίςλινγκ» προήλθε από τον Νορβηγό φιλοναζί Πρωθυπουργό Βίντκουν Κουίςλινγκ, ο οποίος σχημάτισε φιλοναζιστική Κυβέρνηση μετά την κατάληψη της χώρας του από τους Γερμανούς. Με τον όρο αυτόν περιγράφονται οι δωσιλογες Κυβερνήσεις και οι συνεργάτες των κατακτητών.

³²¹ Papalas, *Rebels and Radicals*, σελ. 196.

Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Foreign Office 371*, Τόμος Α', 1940-1943, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2002, σελ 446, Α.Α. 1553

³²² Χρήστος Μακκάς, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, Αθήνα 1981, σελ. 75.

³²³ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013 Αθήνα.

Σε κάθε περίπτωση το τέλος της ιταλικής Κατοχής έφερε σε δύσκολη θέση αυτές τις κατηγορίες πολιτών. Ο Ηλίας Μαυρογιώργης, λαϊκός δικαστής της Μεσαριάς από το φθινόπωρο του 1943 εξιστορεί πως το ΕΑΜ παρότι έλαβε κάποια βίαια μέτρα ενάντια στους δωσίλογους η προτροπή του προς τους κάτοικους ήταν να μην χρησιμοποιούν βία αλλά να απομονώσουν και να καταδικάσουν στο περιθώριο αυτά τα στοιχεία.³²⁴ Ιδιαίτερη αυστηρότητα επιδείχθηκε στους ζωοκλέφτες, καθώς η πράξη αυτή σε συνθήκες γενικευμένου λιμού ισοδυναμούσε με ασυγχώρητο δολοφονικό έγκλημα. Κάποιοι ζωοκλέφτες υπέστησαν την δημόσια διαπόμπευση, κάποιοι άλλοι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το νησί είτε αποτέλεσμα της καταδικαστικής τους απόφασης είτε από τον φόβο του εξευτελισμού.³²⁵ Την κοινωνική περιφρόνηση υπέστησαν ιερόδουλες της κατοχής και ερωμένες των Ιταλών, αναφέρονται περιπτώσεις που οι γυναίκες αυτές διασύρθηκαν, μέτρα που ο παλαίμαχος κομμουνιστής της Ικαρίας Χρήστος Μακκάς, τα χαρακτηρίζει αναχρονιστικά και βάρβαρα,³²⁶ υπονοώντας ότι δεν αποτελούσαν πράξεις καθοδηγούμενες από την ηγεσία του ΕΑΜ. Ωστόσο, τον Φεβρουάριο του 1946, 27 γυναίκες από Σάμο και Ικαρία που είχαν αρραβωνιαστεί Ιταλούς στρατιωτικούς ανέμεναν το πρόγραμμα επανένωσης της UNRRA για να μετοικήσουν στην Ιταλία.³²⁷

Ο Γιώργος Λομβαρδάς αφηγείται πως το ΕΑΜ είχε διατάξει τους πολιτοφύλακες να οδηγούν στα κρατητήρια τους δωσίλογους χωρίς διασυρμούς.³²⁸

Σε γράμμα του Απριλίου 1944, ενός Ιταλού αξιωματικού που υπηρέτησε στην Ικαρία προς ένας μέλος της ιατρικής κοινότητας των Ραχών Ικαρίας, εκτός από τον απολογητικό χαρακτήρα του Ιταλού και την παραδοχή των βαναυσοτήτων που διαπράχθηκαν προκύπτει και η εγκάρδια σχέση μεταξύ τους. Στο ίδιο γράμμα ο Ιταλός αναφέρει και την σχέση του με κάποιο κορίτσι από το νησί.³²⁹

³²⁴ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

³²⁵ Καρίμαλης, Η Νικαρία, σελ. 31.

³²⁶ Μακκάς, Η ιστορία της κομμουνιστικής οργάνωσης, σελ. 70.

³²⁷ Note, Ministry of Foreign Affairs. Gen. Dir. Of Political Affairs, Bureau IV. Item Displaced Persons - Individual Inquires - S-1372-0000-0022-00001. UNARMS

³²⁸ Συνέντευξη μου τον Γιώργο Λομβαρδά, Αθήνα, Μάιος 2013.

³²⁹ Απόδοση στα ελληνικά από τα ιταλικά:

20/4/1943/XXI

Αξιότιμε αγαπητέ κύριε T.,

Εύχομαι η επιστολή μου να σας δώσει ευχαρίστηση και να σας δώσει να καταλάβετε πόσο ζωντανή είναι η ανάμνηση σας για μένα, και πόση ευγνωμοσύνη σας έχω· τόσο ως φίλο όσο και ως γιατρό, που δεν είδε στο πρόσωπο μου τον εχθρό· αλλά απλώς ένα σώμα που χρειαζόταν φροντίδα και τις δικές σας επαγγελματικές ικανότητες, και μου δείξατε τόση στοργή και αλτρουισμό που σπάνια συναντάς ανά τον κόσμο.

Δεν σας ευχαριστώ αλλά νιώθω και θα νιώθω για πάντα απέραντη ευγνωμοσύνη. Θα με συγχωρέσετε αν με τους συμπατριώτες σας υπήρξα σκληρός και, θα έλεγα, βάνουσος. Αναγκάστηκα να φερθώ έτσι για το

Συνοψίζοντας όμως, όπως υποστηρίζει ο εαμίτης Χαράλαμπος Πλακίδας, τα περιστατικά των γυναικών που συναναστράφηκαν με τους Ιταλούς, ήταν «ανάξια λόγου», «... οι ελάχιστες αυτές περιπτώσεις δεν μπορούν να μειώσουν την σημασία και τη σπουδαιότητα του αγώνα της Ικαριώτισσας γυναίκας, ο οποίος θα μείνει πάντοτε αγνός και άσπιλος σαν την ψυχή της».³³⁰

Ο Ryke ζήτησε από την ηγεσία της Πολιτοφυλακής να μην συλλαμβάνεται κανένας πολίτης χωρίς προηγούμενη συγκατάθεση του και επιδίωξε να απελευθερωθούν οι δωσίλογοι συλληφθέντες, γιατί όπως υποστήριξε το δίκαιο της χώρας του ορίζει πως δεν μπορεί να κρατείται κανένας πολίτης για διάστημα μεγαλύτερο των 48 ωρών χωρίς να έχει οριστεί δίκη, στο ίδιο περιστατικό, ο Βρετανός απαίτησε να μην γίνεται καμία ενέργεια αν δεν ενημερώνεται πρώτα ο ίδιος. Οι Γιώργος Πασβάνης, Γιάννης Τσερμέγκας και Στέφανος Καρίμαλης, εξοργισμένοι απέρριψαν τις προτάσεις του Βρετανού και απάντησαν ότι θα ενημερώνεται, εφόσον υπάρχει χρονικό περιθώριο, μόνο σε θέματα στρατιωτικής φύσης. Λίγες μέρες αργότερα ο Ryke έδωσε στον γιατρό Σταυρινάδη μία μπροσούρα η οποία περιέγραφε τις αρμοδιότητες εκτελεστικής εξουσίας στα κατεχόμενα εδάφη από τα βρετανικά στρατεύματα. Ο Σταυρινάδης αγανακτισμένος του ξεκαθάρισε πως η Ικαρία δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση κατειλημμένο έδαφος, αλλά ελεύθερο τμήμα της ελληνικής επικράτειας.³³¹

Στη Σάμο οι συλλήψεις δωσίλογων που έκανε ο ΕΛΑΣ δημιούργησαν προστριβή μεταξύ του Ειρηναίου, των ανταρτών και των Βρετανών. Ο Ειρηναίος δέχονταν πιέσεις

συμφέρον και το καλό της κοινότητας και να εκπληρώσω το στρατιωτικό καθήκον προς την πατρίδα μου. Δεν είναι του χαρακτήρα μου να κρατάω μίσος και μνησικακία, γι' αυτό σας αναθέτω και σας παρακαλώ να μεταφέρετε ότι ζητάω ειλικρινά συγγνώμη από αυτούς που, πιστεύοντας ότι είχα πράξει σωστά, τους αδίκησα και τους έβλαψα. Επίσης να μεταφέρετε τους πιο θερμούς χαιρετισμούς σε όλους εκείνους που με γνώρισαν και με θυμούνται. Ιδιαίτερα απευθύνομαι σε αυτούς που τιμώρησα για ανυπακοή προς τις Ένοπλες Δυνάμεις Κατοχής.

Θα επιστρέψω μια μέρα στη χώρα σας, που παρά τα δύσκολα, μου άφησε μια όμορφη ανάμνηση και την αναπόληση ενός κοριτσιού για το οποίο άφησα μέρος της καρδιάς μου. Αν αθετήσω τον λόγο που της έδωσα, δεν θα είναι από δική μου θέληση άλλα λόγω του απάνθρωπου πολέμου που διαρκεί και τα θερίζει όλα, συνθλίβοντας τις τύχες των λαών και που καλύπτει με ένα πέπλο δυστυχίας όλον τον πλανήτη. Με την ευχή να επιστρέψει το συντομότερο η ειρήνη και να μην αφήσει ανεπανόρθωτο μισός στους αντιμαχόμενους λαούς.

Επισυνάπτω στην παρούσα φωτογραφίες μου ως ένδειξη της στοργής που σας έχω. Με σεβασμό προς την αξιαγάπητη κυρία σας, με έναν ασπασμό για εσάς.

Υπογραφή

(Δυσανάγνωστη)

Γράμμα στην ιταλική γλώσσα από Ιταλό Αξιωματικό (δυσανάγνωστο όνομα) προς τον Δρ. Τ., 20/04/1943. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία.

³³⁰ «Νέα Ικαρία», Χαράλαμπος Πλακίδας, Απ' την ζωή της Ικαριώτισσας γυναίκας, 3 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

³³¹ Τσερμέγκας Γιάννης, Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή. Περιοδικό Εθνική Αντίσταση, 12^η συλλογή, Οκτώβριος 1974, σελ. 52.

Η Ικαρία στις σκλαβιάς, συλλογικό έργο, σελ 36.

από τον κύκλο των φυλακισμένων ώστε να απελευθερωθούν και ο ίδιος υποστήριζε πως οι συλλήψεις στερούνταν της απαιτούμενης νομιμότητας. Εφόσον δεν βρέθηκε τρόπος να νομιμοποιηθούν οι συλλήψεις, ο Baird πρότεινε στον Μητροπολίτη να απελευθερωθούν όλοι αφού πρώτα υπογράψουν δήλωση ότι είναι συμπαθούντες στον συμμαχικό αγώνα και πως δεν έχουν καμία σχέση με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς, ο Ειρηναίος συμφώνησε, αλλά βρήκε την σθεναρή αντίδραση των ανταρτών οι οποίοι προειδοποίησαν πως όλοι όσοι εξέλθουν από τις φυλακές θα φονευθούν. Ο Baird κάλεσε τον Ειρηναίο και του εισηγήθηκε να διορίσει έναν δικηγόρο που θα ενεργήσει ανακρίσεις και βάσει της συντασσόμενης έκθεσης, θα αποφασίζονταν από τον Βρετανό Ταξίαρχο η προφυλάκισή τους ή η απόλυσή τους.³³² Η πρόταση δεν υλοποιήθηκε, οι αντάρτες διαφώνησαν και οι Βρετανοί δεν ενδιαφέρονταν και δεν είχαν ακόμη τις υλικές προϋποθέσεις ώστε να συγκρουστούν με την πιο μαζική και οργανωμένη δύναμη του νησιού, καθώς ήταν υποχρεωμένοι να στηριχθούν στην αμυντική στρατιωτική συμβολή τους.³³³ Στην Ικαρία όμως, όταν οι σχέσεις μεταξύ της ηγεσίας του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ και της βρετανικής αντιπροσωπείας έφτασαν σε οριακό σημείο, ο John Pyke δεν δίστασε να προειδοποιήσει πως η στρατιωτική δύναμη του Royal West Kent ήταν πιθανό να κάνει απόβαση στο νησί τους, σε περίπτωση που οι άντρες του ΕΛΑΣ επιχειρούσαν μαζικές συλλήψεις.³³⁴

Η Σάμος έστειλε οδηγίες στον Pyke να συνεχίζει να συνομιλεί με το ΕΑΜ και να εντείνει τις προσπάθειες του να υπερνικήσει τις αντιρρήσεις για συνεργασία. Στην κατεύθυνση αυτή, η αρχική προσπάθεια των Βρετανών για επιστροφή του οπλισμού στα ιταλικά στρατεύματα που είχε αποσπάσει το αντάρτικο της Ικαρίας και είχε βρει την ασυζητητί απόρριψη από το ΕΑΜ- ΕΛΑΣ, αντικαταστάθηκε από την παροχή στους αντάρτες δέκα τυφεκίων και τροφίμων από τα αποθέματα των Βρετανών στη Σάμο.³³⁵ Η διαχείριση των αποστολών του Ερυθρού Σταυρού γίνονταν από τους Βρετανούς, συνάγεται όμως, πως και οι ίδιοι διένειμαν- για την ακρίβεια πουλούσαν- τρόφιμα στους κάτοικους των νησιών του Νομού. Στη Σάμο, οι Βρετανοί συμφώνησαν να δώσουν δωρεάν προμήθειες μόνο στις οικογένειες των ανταρτών, στις οικογένειες των θυμάτων του ολοκαυτώματος της Καστανιάς Σάμου, στις οικογένειες των υπηρετούντων στο στρατό της Μέσης Ανατολής, ενώ στους άπορους η δωρεάν

³³² Ειρηναίος, *Μελετήματα Διάφορα*, σελ. 88-89.

³³³ Carabott, *British Military*, σελ. 301.

³³⁴ Papalás, *Rebels and Radicals*, σελ. 197.

³³⁵ Τσερμέγκας, *Από την αντίσταση της Ικαρίας*, σελ. 52.
Papalás, *Rebels and Radicals*, σελ. 196.

διανομή θα γίνονταν εφόσον προσκομίζονταν στατιστικά στοιχεία στο τμήμα πολιτικών υποθέσεων της βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής.³³⁶

Στην Ικαρία, φαίνεται πως οι διανομές αξιοποιήθηκαν από τους Βρετανούς ώστε να πιέσουν το ΕΑΜ να συμβιβαστεί με τις επιδιώξεις τους. Ο Pyke στις επίμονες απαιτήσεις του ΕΑΜ για αποστολή προμηθειών από τη Σάμο απαντούσε πως αν το πολιτικό κλίμα στο νησί δεν σταθεροποιούνταν και ο νόμος και η τάξη συνεχίζονταν να παραβιάζονται, ο ίδιος δεν μπορούσε να εισηγηθεί στους ανώτερους του την αποστολή τροφίμων.³³⁷

Ο Βρετανός Λοχαγός στο ημερολόγιο του ομαδοποιεί τους κάτοικους του νησιού με κριτήριο τους οικονομικούς τους πόρους, έτσι οι οικογένειες των ανταρτών αντιπροσώπευαν το 16% του πληθυσμού και οι πλήρως άποροι αντιπροσώπευαν το 23%, οι δύο αυτές κατηγορίες έλαβαν δωρεάν τις προμήθειες από το φορτίο του Ερυθρού Σταυρού του Οκτωβρίου 1943. Οι οικογένειες με συγγενείς που ήταν μετανάστες στις ΗΠΑ, οι οποίες προπολεμικά στηρίζονταν στα εμβάσματα, ήταν το 44% και έλαβαν την βοήθεια με την υποχρέωση να αποπληρώσουν όταν ξαναλάμβαναν χρήματα από τους συγγενείς τους. Μόλις το 17% των κατοίκων κρίθηκε ότι μπορούσε να καλύψει το κόστος της βοήθειας.³³⁸ Το ΕΑΜ διαφώνησε έντονα με την πληρωμή των τροφίμων και απαίτησε να διανεμηθούν δωρεάν σε όλες τις οικογένειες χωρίς προϋποθέσεις. Το διάστημα αυτό οικοδομούνται σε κάθε χωριό, με πρωτοβουλία των οργανώσεων του, επισιτιστικές επιτροπές, ρόλος των οποίων ήταν η διαχείριση των τροφίμων και προμηθειών που έφταναν με την μορφή βοήθειας.³³⁹

Στις 8 Οκτωβρίου 1943, φτάνει στον Εύδηλο ο Βρετανός Ταγματάρχης Dagge ώστε να διορίσει τα μέλη της Επαρχιακής Επιτροπής. Το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας και ο ρόλος της Επιτροπής θα ήταν στα πρότυπα της Σάμου, φαίνεται πως ο Pyke είχε συσπειρώσει πυρήνα συντηρητικών κατοίκων του νησιού που διακρίνονταν για τα αντιαμικά αισθήματά τους, γεγονός που το είχε αντιληφθεί το ΕΑΜ, το οποίο ήταν αποφασισμένο να μην δεχτεί καμία υπόδειξη από τους Βρετανούς. Αποδείχθηκε ότι οι συσπειρωμένοι αντιαμίτες είχαν επαφή με τη Σάμο από τις πρώτες μέρες της εξέγερσης, κάποιοι εκ των οποίων περιλήφθηκαν στα σχέδια των Βρετανών για την στελέχωση της Επαρχιακής Επιτροπής του νησιού.

³³⁶ Ειρηναίος, σελ. 91.

³³⁷ Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα, Παναγιά Ικαρίας, Αύγουστος 2011.

³³⁸ Papalas, σελ. 196.

³³⁹ Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα. Πετσάκου, Αύγουστος 2013, Παναγιά Ικαρίας.

Ο Dagge χωρίς καθυστέρηση κάλεσε τους γιατρούς Γιάννη Μαλαχία, Γιώργο Τσαντίρη και τον δικηγόρο Γιάννη Καβουριάρη και τους διόρισε μέλη της Επαρχιακής Επιτροπής του νησιού. Την ημέρα της αναγγελίας του διορισμού τους, συνεδρίαζε στον Εύδηλο η κεντρική επιτροπή του ΕΑΜ για να εκλέξει τα μέλη της Επιτροπής, την διαδικασία διέκοψε η άφιξη της ανακοίνωσης που συνέταξαν οι Βρετανοί, οι οποίοι κοινοποιούσαν την σύνθεση του νέου οργάνου με τα άτομα της επιλογής τους. Το ΕΑΜ αντέδρασε έντονα, μέλη της ηγεσίας του επισκέφτηκαν το ξενοδοχείο όπου συνεδρίαζαν από κοινού οι Βρετανοί και οι διορισμένοι εκπρόσωποι και ανακοίνωσαν πως δεν αναγνωρίζουν την Επιτροπή η οποία αποτελεί προϊόν ξένης επέμβασης, απευθυνόμενοι στους «παλιούς παράγοντες» τους επέκριναν για την αδράνειά τους την περίοδο της Κατοχής και τους κατηγόρησαν για υπόγειες συνομιλίες με τους Βρετανούς. Ο Ιωάννης Μαλαχίας ήταν από τα πρόσωπα που είχε συνεργαστεί με το ΕΑΜ για μικρό χρονικό διάστημα κατά τη ιταλική Κατοχή αλλά δεν είχε σταθερή πολιτική σχέση μαζί του. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1943 πέρασε ανοικτά εναντίον του, όταν σε επιστολή του προς την ιταλική διοίκηση αποστασιοποιούνταν από την εξέγερση, την ίδια περίοδο προσπαθεί να δώσει οργανωτικά χαρακτηριστικά στο αντιεαμικό μπλοκ ιδρύοντας την «Εθνική Οργάνωση Ικαρίας». Σε βρετανικά τεκμήρια ο Μαλαχίας χαρακτηρίζεται ως η επαφή των Βρετανών στο νησί που τους συνεπικουρεί στο έργο τους.³⁴⁰

Ο Τσαντίρης υποστήριξε πως έχουν την πλειοψηφία του λαού με το μέρος τους, και πρότεινε να διενεργηθούν εκλογές. Ο Dagge του απάντησε πως οι εκλογές στην συγκεκριμένη φάση απλά θα επικύρωναν την παντοδυναμία του ΕΑΜ στο νησί.

Τελικά, οι Καβουριάρης και Τσαντίρης παραιτήθηκαν από την Επιτροπή ενώ ο Μαλαχίας επέμεινε στην συμμετοχή του και δήλωσε πως θα αναζητήσει νέους συνεργάτες για την συμπλήρωση του διοικητικού οργάνου. Το ΕΑΜ αποφάσισε να στείλει στη Σάμο τριμελή αντιπροσωπεία (Σίμος Γεράκης, Στέφανος Καρίμαλης, Φίλιππος Καραπέτης) για να συναντήσει τον Ειρηναίο. Την σύσκεψη μεταξύ της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ Ικαρίας και του Μητροπολίτη διέκοψαν οι Pyke και Balfour, ενώ ο Ειρηναίος φάνηκε αρχικά να συμφωνεί με τις προτάσεις του ΕΑΜ σχετικά με την σύνθεση της Επαρχιακής Επιτροπής Ικαρίας, ωστόσο μετά την αποχώρηση των Βρετανών φάνηκε προβληματισμένος και ανέφερε ότι ο λόγος της επίσκεψης των Βρετανών ήταν το ζήτημα της Ικαρίας. Ανέφερε πως δεν μπορεί να δεχτεί όλα τα

³⁴⁰ HS 5/ 721 Top Secret. Report on personalities and contacts in the Aegean Area. P. 23.

πρόσωπα του ΕΑΜ, και ζήτησε από την αντιπροσωπεία να φανεί πιο διαλλακτική και να δεχτεί τον γιατρό Τσαντήρη ως μέλος. Το ΕΑΜ διαφώνησε και το θέμα της συμπλήρωσης της Επιτροπής παρέμεινε ανοικτό.³⁴¹

Την 30^η Οκτωβρίου 1943 ο Εμμανουήλ Σοφούλης, στο πλαίσιο της Γενικής Διοίκησης Σάμου, Ικαρίας, Φούρνων, διόρισε έπαρχο Ικαρίας και πρόεδρο της τοπικής Επιτροπής τον γιατρό Ιωάννη Μαλαχία, το ΕΑΜ αποδέχτηκε την πρόταση μόνο όταν αυτή συμπληρώθηκε από τρία μέλη του, τους Στέφανο Καρίμαλη, Γιώργο Οικονόμου και Γιώργο Πασβάνη.³⁴² Ο Ιωάννης Μαλαχίας ορκίστηκε ενώπιον του αρχιερατικού επιτρόπου Φαναρίου και τα μέλη του συμβουλίου ενώπιον του έπαρχου (Πράξη. 51/1.11.1943). Ο έπαρχος διέθετε διπλή ψήφο, σε αντίθεση με τον Γενικό Διοικητή. Για τις ανάγκες της Επαρχιακής Διοίκησης αποσπάστηκαν τρεις δάσκαλοι. Με άλλη πράξη (αριθ. πρωτ. 221/10.11.1943)³⁴³ καθορίστηκαν οι αρμοδιότητες του Γενικού Διοικητή Σάμου και του Έπαρχου Ικαρίας. Η Γενική Διοίκηση θα λειτουργούσε και θα εφαρμόζε την ελληνική νομοθεσία. Ειδικότερα θα λειτουργούσε βάσει του νόμου 1149/1918 «περί Γενικών Διοικήσεων εν ταις Νέαις Χώρες», του νόμου 3265/1925 «περί καθορισμού της δικαιοδοσίας των Γενικών Διοικητών και Νομαρχών», του Αναγκαστικού Νόμου 1488/1938 «περί Οργανώσεως των Διοικητικών Υπηρεσιών του

³⁴¹ Γιώργος Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, Αθήνα 2008, σελ. 70.

Καρίμαλης, *Η Νικαριά* σελ. 61.

Papalás, *Rebels*, σελ. 198.

³⁴² *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 37.

³⁴³ Ειδικότερα για την Επαρχία Ικαρίας η Πράξη 221 όριζε:

Άρθ. 12^{ον} Αι νήσοι Ικαρία και Κορσεοί αποτελούν ιδιαίτερον επαρχίαν της Γενικής Διοικήσεως Σάμου υπό τον τίτλον επαρχία Ικαρίας, διοικουμένης υπό ενός επάρχου και τριμελούς επαρχιακού Συμβουλίου, διοριζομένων απάντων τούτων διά Βασιλικού Διατάγματος προτάσει της Γενικής Διοικήσεως Σάμου ενώπιον της οποίας δίδουν τον νενομισμένον όρκον της υπηρεσίας. Εξαιρετικώς διά την παρούσαν περίοδον αι ήδη διορισθέντες τοιούτοι θα εξακολουθήσουν ασκούντες τα εις αυτούς ανατεθέντα καθήκοντα.

Άρθ. 2^{ον} (ούτω) Το Επαρχιακόν Συμβούλιον Ικαρίας συνερχόμενον υπό την προεδρίαν του Επάρχου εν Αγ. Κήρυκω της Ικαρίας όπου και η έδρα της επαρχίας και κατόπιν προσκλήσεως αυτού αποφασίζει επί ζητημάτων τοπικού ενδιαφέροντος και κατά πλειοψηφίαν των μελών αυτού, υπεριστάσεως εν ισουψηφία της ψήφου του προέδρου Επάρχου, αι δε αποφάσεις του υποβάλλονται προς έγκρισιν εις την Γενικήν Διοίκησιν Σάμου.

Άρθ. 13^{ον} Εις το Επαρχιακόν Συμβούλιον Ικαρίας, υποβάλλονται προς οριστικήν έγκρισιν οι προϋπολογισμοί και οι απολογισμοί των Κοινοτήτων της περιφέρειας της εν λόγω επαρχίας.

Άρθ. 14^{ον} Δι' αποφάσεως του Υπουργού των Εσωτερικών εκδιδόμενη κατά πρότασιν της Γεν. Διοικήσεως Σάμου δύναται να ανατεθή εις το επαρχιακόν Συμβούλιον Ικαρίας και μέρος της κατά τον παρόντα Νόμον αρμοδιότητος της Γενικής Διοικήσεως Σάμου εις παν ό,τι αφορά την επαρχίαν Ικαρίας.

Άρθ. 15^{ον} Αι εφέσεις κατά των αποφάσεων επαρχιακού Συμβουλίου Ικαρίας εισάγονται ενώπιον του Συμβουλίου της Γενικής Διοικήσεως Σάμου, παρά του οποίου και αποφασίζονται.

Άρθ. 16^{ον} Πάσα διάταξις αντικείμενη εις τον παρόνταν Νόμον καταργείται.

Έν λιμένι Βαθέως Σάμου 10^η Νοεμβρίου 1943

Ο Υπουργός

Έμμ. Σοφούλης

Νικόλαος Π. Σοϊλεντάκης, 1943, [Αθήνα], εκδ. Αρμός, 2017, σελ. 245-246.

Υπουργείου Εσωτερικών. Καμία απόφαση των ελληνικών διοικήσεων στα νησιά που έθιγε στρατιωτικά ζητήματα θα ίσχυε χωρίς την γραπτή έγκριση του Βρετανού στρατιωτικού διοικητή.³⁴⁴

Όπως προκύπτει από το ημερολόγιο του Pyke, η πρόταση του στον Σοφούλη ήταν το Επαρχιακό Συμβούλιο της Ικαρίας να αποτελείται από πέντε μέλη, με πρόεδρο τον Μαλαχία, και από δύο μέλη οι συντηρητικοί και το ΕΑΜ. Στην πρόθεση του Σοφούλη να διενεργηθούν εκλογές στην Ικαρία, ο Pyke απάντησε πως μια τέτοια εξέλιξη θα αναδείκνυε τους κομμουνιστές σε πρώτη δύναμη, ο Σοφούλης δεν επέμεινε και αποφάσισε τα μέλη του Επαρχιακού οργάνου να μειωθούν στα τρία.³⁴⁵

Λίγες μέρες μετά την συμπλήρωση της, η Επαρχιακή Επιτροπή διέκοψε την λειτουργία της καθώς ο γερμανικός στρατός σε μια σαρωτική αντεπίθεση κατέλαβε τα Δωδεκάνησα και όλα έδειχναν πως ο επόμενος στρατιωτικός στόχος ήταν τα νησιά της Σάμου. Δεν γνωρίζουμε αν παράχθηκε κάποιο έργο ή ποιες ήταν οι πολιτικές πρωτοβουλίες της Επιτροπής, σε αυτή την εξαιρετικά σύντομη περίοδο. Η παρέμβαση του ΕΑΜ Ικαρίας όμως, στους θεσμούς διοίκησης που δημιουργούνται στη Σάμο από τους Βρετανούς δεν ανέβαλαν τις προσπάθειες του για την οικοδόμηση λαϊκών θεσμών που να καλύπτουν την ανάγκη της κρατικής υπόστασης με χαρακτήρα εντελώς διαφορετικό από αυτόν που βίωσαν οι κάτοικοι του νησιού προπολεμικά και κατοχικά. Έτσι, ενώ οι Βρετανοί και στη συνέχεια και η κυβέρνηση του Καΐρου προσπαθούν να εφαρμόσουν τις πολιτικές τους στα νησιά της Σάμου, παρατηρούμε τις οργανώσεις του ΕΑΜ πολλών νησιών- αναμεσα τους και της Ικαρίας- να τους παρακάμπτει και να εισαγάγει στην κοινωνία του νησιού πρωτόγνωρους θεσμούς που στηρίζονται στην λαϊκή βούληση και συμμετοχή.

Μελετώντας τα αρχεία της SOE, διακρίνεται προσπάθεια οικειοποίησης του αντάρτικου αγώνα στη Σάμο από την βρετανική αποστολή. Στην έκθεση της αναφέρεται πως το 1942 η Force 133 (τμήμα της SOE) εγκαθίδρυσε αποστολές στη Σάμο και οικοδόμησε αντάρτικες ομάδες οι οποίες πολέμησαν τους Ιταλούς υπό την βρετανική στρατιωτική καθοδήγηση. Η βρετανική επικυριαρχία στη Σάμο θεωρείται από τους ίδιους γεγονός που ενίσχυσε το νησί καθώς η Force 133 πρόσφερε πολύτιμες συμβουλές στην κυβερνητική επιτροπή και διευθέτησε ζητήματα σχετικά με την

Νικόλαος Π. Σοϊλεντάκης, *1943*, [Αθήνα], εκδ. Αρμός, 2017, σελ. 213.

³⁴⁵ Papalás, σελ. 198.

μεταφορά και διανομή ειδών πρώτης ανάγκης,³⁴⁶ παρόλο που το είδη αυτά πωλούνταν σε τιμές ελεύθερου εμπορίου στα νησιά. Πρόσθετα οι συγκεκριμένες εκθέσεις παραλείπουν να αναφέρουν πως το μεγαλύτερο τμήμα του ΕΛΑΣ Σάμου και ορισμένοι από τους Ικαριώτες αντάρτες που διέφυγαν στη Μέση Ανατολή κατά τη γερμανική εισβολή του Νοεμβρίου 1943, κλείστηκαν από την βρετανική στρατιωτική ηγεσία της Μέσης Ανατολής σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, κατηγορούμενοι ως στασιαστές.

Τα γεγονότα των νησιών της Σάμου κατά το φθινόπωρο του 1943 εμφανίζουν πτυχές των σχέσεων των Βρετανών, της ελληνικής Κυβέρνησης και του ΕΑΜ. Ακόμα και σε αυτή τη φάση, φαίνεται πρόδηλα η τακτική των Βρετανών να επιβάλλουν με κάθε τρόπο τις συνθήκες που υπηρετούν τους στρατηγικούς τους στόχους στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο γενικότερα.

³⁴⁶ SOE Activities in the islands of the Aegean Sea Appendix V(F), Samos, Report on SOE activities in Greece and the islands of the Aegean Sea, Top Secret, copy no. 8, 27 June 1945, p. 2- 3.

3.2 Γερμανική υποδούλωση

Τον Οκτώβριο του 1943 οι Γερμανοί με ορμητήριο τη Ρόδο, περνούν στην αντεπίθεση. Στις 4 Οκτωβρίου, ύστερα από σκληρές μάχες, καταλαμβάνουν την Κω και στις 16 Νοεμβρίου πέφτει η Λέρος. Την επόμενη μέρα το πρωί οι κάτοικοι του Βαθιού της Σάμου θα ξυπνήσουν από τους ήχους των σειρήνων, στις 12.30 το μεσημέρι τα γερμανικά αεροπλάνα ξεκινούν τον βομβαρδισμό της πόλης. Περίπου 180 βομβαρδιστικά πήραν μέρος στις τρεισήμισι ώρες της επιχείρησης, όπου σε σύγκριση με το μέγεθος της νησιωτικής πρωτεύουσας ήταν από τους σφοδρότερους βομβαρδισμούς πόλεως στην ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.³⁴⁷ Από την προηγούμενη μέρα ο Στρατάρχης Wilson σε τηλεγράφημά του στον Churchill θεωρούσε αναπόφευκτη την εισβολή των Γερμανών στη Σάμο και ανέφερε πως είχε διατάξει την εκκένωση του νησιού από τις δυνάμεις του το βράδυ της 17^{ης} Νοεμβρίου, ενώ ζητούσε από τον βασιλιά Γεώργιο και την Κυβέρνησή του να διατηρήσουν το μεγαλύτερο μέρος του Ιερού Λόχου στο νησί ώστε να πραγματοποιούν καταδρομικές επιθέσεις. Εκ μέρους της ελληνικής Κυβέρνησης απάντησε ο υπουργός Πολέμου Βύρων Καραπαναγιώτης, ο οποίος διαμαρτυρήθηκε για το γεγονός ότι από την ημέρα της ιταλικής ανακωχής η Κυβέρνησή του βρίσκονταν σε πλήρη άγνοια για την στρατιωτική κατάσταση του νησιού, υποστήριξε πως όχι μόνο δεν είχαν καμία πληροφόρηση για τις συμμαχικές δυνάμεις στη Σάμο, αλλά επισήμως δεν γνώριζαν αν ο Ιερός Λόχος ή μέρος του είχε φτάσει στο νησί. Το τηλεγράφημα του Καραπαναγιώτη κατέληγε στο συμπέρασμα πως εξαιτίας της ελλιπούς πληροφόρησης δεν είναι σε θέση να εκφράσει υπεύθυνη απάντηση για το αν η άμυνα του νησιού έπρεπε να παραιτηθεί ή αν μπορούσε να προβληθεί κάποια αντίσταση. *«Παρόλα αυτά όμως, η ελληνική βασιλική Κυβέρνηση θα διαθέσει τις δυνάμεις στη Μέση Ανατολή για την αποτελεσματική άμυνα της Σάμου, αν υπάρξει βρετανική κάλυψη από αέρος και θαλάσσης».*³⁴⁸

Τελικά, παρά την αμυντική προετοιμασία που είχε προηγηθεί τον προηγούμενο μήνα, κατά τα λεγόμενα των ηγετών των ανταρτών και αξιωματικών του Ιερού Λόχου, η γερμανική αεροπορία πραγματοποίησε ανενόχλητη βομβαρδισμούς, χωρίς να προταχθεί σοβαρή άμυνα. Η πτώση των Δωδεκανήσων και ειδικότερα της Λέρου

³⁴⁷ Βοϊκλής Γιώργος, Σάμος 1940- 1945, Συλλογική αφήγηση, εκδόσεις υπερόριος, Σάμος 2011, σελ. 282.

³⁴⁸ Carabott, British Military. σελ. 311- 312.

άλλαξαν τους συσχετισμούς στη περιοχή και οι Βρετανοί αναπροσάρμοσαν τα σχέδια τους.

Στις 18 Νοεμβρίου, υπό το πρίσμα των βομβαρδισμών, ο Ταξίαρχος Baird συγκάλεσε τις ηγεσίες των ένοπλων σωμάτων ώστε να τους ανακοινώσει την απόφαση του Στρατάρχη Wilson οι συμμαχικές δυνάμεις να εγκαταλείψουν τη Σάμο αμαχητί και να συμπυκνούν προσωρινά στη Μέση Ανατολή. Ο Γιάννης Ζαφείρης εκπρόσωπος του ΕΛΑΣ στο συμμαχικό στρατηγείο και ο Χρίστος Τσιγάντες διοικητής του τμήματος του Ιερού Λόχου αντέδρασαν έντονα, με τον πρώτο να λογοφέρει έντονα με τον Baird, ο οποίος τον προειδοποίησε ότι τυχόν μη συμμόρφωση του ΕΛΑΣ με τις εντολές συνιστά στάση.

Το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ Σάμου μετά από πολύωρη σύσκεψη έκρινε πως η υπόθεση της υπεράσπισης του νησιού μόνο από τους αντάρτες είναι άνιση, επίσης έλαβε υπόψη το εξαιρετικά χαμηλό ηθικό των κατοίκων και την τάση εγκατάλειψης που είχε επικρατήσει, και αποφάσισε να συμμορφωθεί με την διαταγή του Wilson. Στις 18 και 19 Νοεμβρίου πέρασαν στην τούρκικη ακτή του Κουσάντασι η Βρετανική Στρατιωτική Διοίκηση με το τάγμα της αποτελούμενη από 138 άντρες, ο Ιερός Λόχος με 358 στρατιώτες, η Διοίκηση της ιταλικής Μεραρχίας Cuneo με 2.978 στρατιώτες και αρκετές χιλιάδες Σαμιωτών πολιτών.³⁴⁹ Τα μέλη του Αρχηγείου, Ζ. Χειμωνίτης, Γ. Πάφος και Ι. Ζαΐμης μαζί με τα τμήματα του ΕΛΑΣ από τουλάχιστον 400 αντάρτες, εγκατέλειψαν τη Σάμο στις 19 και 20 Νοεμβρίου και αποβιβάστηκαν στο Κουσάντασι συγκροτημένα. Κατά την αποχώρησή τους, ομάδες Ιταλών και ανταρτών κατέστρεψαν το πολεμικό υλικό, ανατίναξαν τα πολυβολεία και τις αποθήκες, και διένειμαν τα αποθηκευμένα τρόφιμα στους κάτοικους. Τα υπόλοιπα μέλη του Αρχηγείου του ΕΛΑΣ, Κ. Ζαφείρης, Ι. Ζαφείρης, Κ. Γρυδάκης και ο Ικαριώτης Δ. Παριανός μαζί με εκατό αντάρτες παρέμειναν στη Σάμο, ενώ σημαντικό τμήμα της ιταλικής Μεραρχίας δεν πρόλαβε να περάσει στην Τουρκία, και πολλοί Ιταλοί αντιφασίστες αρνήθηκαν να ακολουθήσουν και βρήκαν καταφύγιο στα όρη Κέρκης και Καρβούνης.³⁵⁰

Λίγα ναυτικά μίλια νοτιότερα, στην Ικαρία, η κατάσταση που διαμορφωνόταν ήταν σαφώς ηπιότερη. Το μεσημέρι της 18^{ης} Νοεμβρίου 1943 κατέπλευσαν στο λιμάνι του Αγίου Κηρύκου τέσσερα γερμανικά πλοία, και αποβίβασαν δύναμη εκατό περίπου Γερμανών αξιωματικών και στρατιωτών, η δύναμη αυτή κατέληγε στην Ικαρία έχοντας

³⁴⁹ Anthony Rogers, *Churchill's Folly. Leros and the Aegean, The last great British defeat of World War Two*, London, Cassel 2003, σελ. 229.

³⁵⁰ Ζαφείρης, Η Κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, σελ. 153-155.

ξεκινήσει από την προσφάτως κατειλημμένη Λέρο με αποστολή την εκκαθάριση των νησιών γύρω από τη Σάμο, πριν φτάσουν στην Ικαρία η συγκεκριμένη δύναμη είχε επιχειρήσει στους Λειψούς, την Πάτμο και τους Φούρνους παίρνοντας μαζί της Ιταλούς αιχμάλωτους.

Οι γερμανική δύναμη δεν κατέλαβε μόνιμα το νησί, επέδωσε τελεσίγραφο λίγων ωρών στους Ιταλούς να παραδοθούν και να επιβιβαστούν στα γερμανικά πλοία. Η πλειοψηφία του ιταλικού στρατεύματος στην Ικαρία παραδόθηκε, ενώ για τους πολυπληθείς φασίστες θα ήταν ορθότερο να διευκρινιστεί πως ακολούθησαν τους ιδεολογικούς και στρατιωτικούς σύμμαχούς τους, ώστε να συνεχίσουν τον πόλεμο στο πλευρό τους. Περίπου 80 αντιφασίστες Ιταλοί στρατιώτες, ανάμεσά τους μερικοί υπαξιωματικοί και ένας αξιωματικός κατάφεραν να διαφύγουν στα βουνά του νησιού, που σε συνθήκες γενικής ασιτίας την συντήρησή τους ανέλαβε το ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ. Οι αντιφασίστες παρέμειναν στην Ικαρία για μικρό χρονικό διάστημα μέχρι την σταδιακή μεταφορά τους- με μέριμνα του ΕΑΜ- στις ακτές της Τουρκίας. Ωστόσο, ο Γιάννης Τσερμέγκας, επικεφαλής του ΕΛΑΣ στον λόχο Αγίου Κηρύκου υποστηρίζει πως μερικοί από τους Ιταλούς παρέμειναν στην Ικαρία μέχρι την οριστική απελευθέρωση.³⁵¹

Πριν αποχωρήσουν, οι Γερμανοί ανατίναξαν τις ιταλικές αποθήκες πυρομαχικών και το διοικητήριο, προκαλώντας μεγάλες καταστροφές στα κτίρια της κωμόπολης και στα σκάφη όπου βρίσκονταν αποτραβηγμένα στην στεριά. Εκτός από κάποιους σποραδικούς πυροβολισμούς εναντίον των Γερμανών, που προήλθαν από μικτή ομάδα Βρετανών και ανταρτών, δεν αναφέρεται άλλη ένοπλη πράξη αντίστασης εναντίον τους.³⁵²

³⁵¹ Τσερμέγκας Γιάννης, Από την αντίσταση της Ικαρίας στην Κατοχή. Περιοδικό Εθνική Αντίσταση, 12^η συλλογή, Οκτώβριος 1974, σελ. 53.

³⁵² Ο Γερμανός πολεμικός ανταποκριτής Kurt von Steinitz όντας αυτόπτης μάρτυρας στην επιδρομή, περιγράφει: *«Τώρα πλέουμε εναντίον της Νικαριάς! Δύο μίλια περίπου μακριά από τη νήσο είδαμε στρατιώτες να τρέχουν σαν μυρμήγκια και να δείχνουν εναντίον μας τα οπλοπολυβόλα τους και τα ολμοβόλα τους. Από μια ελληνική κωπήλατη λέμβο βγήκαν δύο Ιταλοί αξιωματικοί σαν πληρεξούσιοι από την ξηρά. Μερικοί Ιταλοί στρατιώτες έτρεχαν προς εμάς λαμπεροί από χαρά. Είναι η πιο όμορφη μέρα της ζωής μου! Ανέκραξε ένας. Αλλά μερικοί πυροβολισμοί από το λόφο πάνω στην κωμόπολη έκαναν να μη φαίνεται η κατάσταση τόσο απλή, όπως είχε φανεί στην αρχή. Εκεί κάθονταν- όπως μάθαμε εκ των υστέρων- ένας άγγλος λοχαγός με μια ομάδα παρτιζάνων»... από το σπίτι βγήκαν 250 Ιταλοί και ο λοχαγός τους ερώτησε εάν επιθυμούν αντίσταση ή επιθυμούν να παραδοθούν. Εμείς οι δύο Γερμανοί στεκόμαστε γελώντας για τη μη στρατιωτική και θεατρinίστικη αυτή στιγμή. Μια μικρή παύση. Ύστερα ακούστηκαν κάποια φιλικά Χίτλερ! Χίτλερ! Ο ενθουσιασμός και τα απειλητικά όπλα των πλοίων μας έφεραν την απόφαση. Δεν υπήρχε κανένας εκεί έτοιμος για μάχη. Γελώντας γλυκόπικρα εξήλθε ο λοχαγός και δήλωσε την κατάθεση των όπλων. Διέταξε τους Ιταλούς, σε μισή ώρα να ετοιμαστούν για την επιβίβαση στην ακτή και έκανε σήμα στα πλοία μας, τα οποία μερικές εκατοντάδες μέτρα έπλεαν στην ακτή και μας προστάτευαν από τον αιφνιδιασμό από την πλευρά της θάλασσας.*

Η σαφώς υποδεέστερη στρατιωτική ισχύς του ΕΛΑΣ, και οι γενικότερες στρατιωτικές εξελίξεις που είχαν περιορίσει την Ικαρία σε έναν ασφυκτικό κλοιό από γερμανοκρατούμενα νησιά, υποχρέωσαν την ηγεσία του ΕΛΑΣ να απορρίψει κάθε στρατιωτική δράση και να διατάξει την μεταφορά του κυρίου όγκου των ανταρτών στο κέντρο του νησιού, στην ασφάλεια των δασωδών ορεινών περιοχών της Μεσαριάς. Η βρετανική δύναμη που είχε ανέρθει στους 84 άντρες υπό την ηγεσία του John Pyke, κρυμμένη στο βουνό, παρακολούθησε την γερμανική απόβαση στον Άγιο Κήρυκο και συνοδευόμενη από ομάδα ανταρτών οδηγήθηκε πεζή στο λιμάνι του Ευδήλου όπου και εγκατέλειψε το νησί με καΐκι διαφυγής προς το Τσεσμέ της Τουρκίας.³⁵³ Ταυτόχρονα, ο ΕΛΑΣ προσπαθούσε να διαφυλάξει τις προμήθειες που άφηναν πίσω τους οι Βρετανοί και οι Ιταλοί, απομακρύνοντας μερικούς πολίτες που αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών τις περικύκλωσε.

Οι Γερμανοί θα μείνουν μόνο μια μέρα στην Ικαρία, αλλά στο εξής το νησί θα δέχεται τις τρομοκρατικές επιδρομές τους. Παρόλα αυτά, η έλλειψη μόνιμης στρατιωτικής δύναμης ήταν ικανή συνθήκη ώστε οι κάτοικοι- ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών- να παραμείνουν σε ένα ιδιότυπο καθεστώς αυτονομίας και σχετικής ελευθερίας.

Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και στις Κυκλάδες. Τον έλεγχο τους ανέλαβαν οι Γερμανοί με μικρότερες και λιγότερο αξιόμαχες δυνάμεις. Με τη σταδιακή μεταφορά γερμανικών στρατευμάτων στην ηπειρωτική χώρα και εκτός Ελλάδας, το 1944 έμειναν χωρίς φρουρές και μεγαλύτερα νησιά των Κυκλάδων, όπως η Τήνος, τουλάχιστον από την αρχή του χρόνου. Η πρακτική προσωρινής παραμονής μονάδων καταδρομών που

Οι τηλεφωνικές επικοινωνίες διακόπηκαν και ανατινάχτηκαν οι τηλεφωνικές συσκευές, ένα απόσπασμα από ναύτες οπλισμένους με οπλοπολυβόλα και χειροβομβίδες χτένιζαν την κωμόπολη. Εδώ και εκεί πολλοί πυροβολισμοί. Ο πληθυσμός έσπευσε να εφορμήσει στην αποθήκη των Ιταλών που ήταν γεμάτη με πολεμοφόδια και είδη ιματισμού, αλλά διασκορπίστηκε από την γερμανική άμυνα. Με διαταγή τα πολυάριθμα οπλοπολυβόλα, ολμοβόλα και άλλα όπλα συγκεντρώθηκαν από τους Ιταλούς στις παρακείμενες στην παραλία λέμβους. Μια μεγάλη εικόνα του Duce μεταφέρθηκε θριαμβευτικά στο πλοίο. Οι Ιταλοί άρχισαν να τραγουδούν το φασιστικό τραγούδι La Giovinezza. Έπρεπε να μην πέσει τίποτα στα χέρια των παρτιζάνων. Οι άνδρες μας σώριασαν τα πολυάριθμα πυρομαχικά, αποθέματα από οπλοπολυβόλα και τηλεφωνικές συσκευές. Ταχύτατα συγκεντρώθηκαν όλα σε τρία σπίτια και ετοιμάστηκαν εκρηκτικά. Με μια τεράστια έκρηξη τα αποθέματα πήγαν στον αέρα». Αιφνίδιο πολεμικό εγχείρημα αναδημοσίευση από την «εφημερίδα του Δουνάβεως», Βελιγράδι στο περιοδικό «Ικαριακά», τεύχος 101, Δεκέμβριος 2004, σελ. 60.

³⁵³Anthony Rogers, Churchill's Folly, Cassel 2003, σελ. 229.

Papalás, Rebels and Radicals, σελ. 202.

Πελοπίδας Λομβαρδάς, Ταραγμένα Χρόνια, σελ. 21.

έφταναν αιφνιδιαστικά στα αφύλακτα νησιά, σταδιακά επίσης εγκαταλείφθηκε τον ίδιο χρόνο.³⁵⁴

Όλο αυτό το διάστημα η κάτοικοι της Ικαρίας ζούσαν μέσα στην αβεβαιότητα. Και ορισμένες φήμες που διαδίδονταν σχετικά με τα επιθετικά σχέδια των Γερμανών ήταν αρκετές για να δημιουργήσουν τον μαζικό φόβο. Ένα νέο κύμα φυγής προς τη Μέση Ανατολή προκλήθηκε, όχι τόσο έντονο όσο την περίοδο της ιταλικής Κατοχής αλλά εξακολουθούσε να έχει μαζικά χαρακτηριστικά. Αυτή τη φορά αρκετά στελέχη του ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ στάλθηκαν με απόφαση των οργανώσεων τους στη Μέση Ανατολή ώστε να προφυλαχθούν από τις πιθανές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των ναζί στο νησί.³⁵⁵

Ο Αχιλλέας Λέμπερος από το Φραντάτο, κατά τη διάρκεια της ιταλικής Κατοχής πραγματοποιούσε δρομολόγια με το επιταγμένο καΐκι του για λογαριασμό των Ιταλών, στις αρχές του 1944 μετά από επιδρομή των μελανοχιτώνων αποφάσισε να αποδράσει με το σκάφος του στην Αγρηλιά της Τουρκίας. Οι προθέσεις του μαθεύτηκαν και το βράδυ της αναχώρησης τον περίμεναν στην προκυμαία 65 πρόσφυγες, τους οποίους μετέφερε χωρίς αντίτιμο. Στην Αγρηλιά το σκάφος και το πλήρωμα επιτάχθηκαν από μικτή ελληνοβρετανική υπηρεσία που τον διέταξε να πάει στην Κύπρο.³⁵⁶

Στις αρχές Ιανουαρίου 1944 ένα γερμανικό πλοίο αποβίβασε στον Άγιο Κήρυκο αδιευκρίνιστη στρατιωτική δύναμη, αξιωματικοί της οποίας συνάντησαν τον διοικητή της χωροφυλακής Βαγγέλη Μαυρουδή, τον κατοχικό πρόεδρο του Αγίου Κηρύκου Γιάννη Καρρά και τον προσφάτως αποφυλακισμένο γιατρό Φίλιππο Αμάξη, κατηγορούμενο για δωσιλογισμό. Ο Αμάξης είχε συλληφθεί από την Πολιτοφυλακή τον Σεπτέμβριο του 1943 αλλά αφέθηκε ελεύθερος μαζί με άλλους συγκατηγορούμενούς του σε κάποια από τις γερμανικές επιδρομές στο νησί. Οι Γερμανοί τους ανακοίνωσαν πως θα επισκεφτούν το νησί σε δύο βδομάδες για να τους παραδοθεί ο ιταλικός οπλισμός που είχε πέσει στα χέρια των ανταρτών, ανάμεσά τους και το περίστροφο που είχε δωρίσει η ιταλική караμπινιερία στον Αμάξη και έπρεπε να επιστραφεί στον ίδιο.

Στις 16 Ιανουαρίου 1944 αποβιβάστηκε στον Άγιο Κήρυκο ένας λόχος μελανοχιτώνων που ορισμένες μαρτυρίες ανεβάζουν την δύναμη σε ένα τάγμα. Οι κάτοικοι της

³⁵⁴ Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Συμμαχικές αποστολές στις Κυκλάδες: Αντίσταση και απελευθέρωση στη Νάξο, την Πάρο και την Ηρακλεία (1943-1944) στο Νεοελληνικά ιστορικά, τόμος 4^{ος}, [Αθήνα], Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2016, σελ. 41.

³⁵⁵ Συνέντευξη με τον Νίκο Καστανιά, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

³⁵⁶ Περ. Ικαριακά, Αχιλλέας Λεμπέρος, «Αναμνήσεις από τον πόλεμο του 1940-41», έτος 47^ο, τ. 102, Δεκέμβριος 2005, σελ. 125.

περιοχής έκπληκτοι αντίκρισαν τους Ιταλούς, που λίγους μήνες νωρίτερα η βρετανική αποστολή προσπαθούσε να τους μεταπείσει ώστε να αντιμετωπίζονται ως σύμμαχοι, να βιαιοπραγούν στον τοπικό πληθυσμό, να πλιατσικολογούν, να βάζουν φωτιά στα σπίτια δύο αγωνιστών του ΕΑΜ, του Φίλιππου Καραπέτη από το χωριό Περδίκι και του Πέτρου Φανταούτσου στο Πλωμάρι. Οι Ιταλοί Φασίστες κρατούσαν κατάλογο με ονόματα αριστερών πολιτών της περιοχής και συνέλαβαν τους εαμίτες Κώστα Παπαγιάννη, Γιώργο Ανδρέου, Γιώργο Σκάρο, Στέλιο Λάρδα και Χρήστο Μούγιαννη προειδοποιώντας πως θα τους εκτελούσαν και απειλώντας την περιοχή με ολοκαύτωμα σε περίπτωση που ο ΕΛΑΣ δεν παρέδιδε τον ιταλικό οπλισμό εντός προθεσμίας. Στην πρωτεύουσα επικράτησε κλίμα τρόμου και οι κάτοικοι της περιοχής φοβούμενοι την γενίκευση των αντιποίνων πίεσαν τα μέλη της τοπικής οργάνωσης του ΕΑΜ να μεσολαβήσουν ώστε ο ΕΛΑΣ να παραδώσει τα όπλα. Το βράδυ της ίδιας μέρας μεταβαίνουν στη Μεσαριά όπου έδρευε ο ΕΛΑΣ, ο οδοντίατρος Πελοπίδας Λομβαρδάς, ο δικηγόρος Γιώργος Οικονόμου και ο φαρμακοποιός Γιάννης Αδάμου, όλοι τους μέλη του ΕΑΜ στον Άγιο Κήρυκο, και συνάντησαν τις ηγεσίες του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ που συνεδρίαζαν ήδη για αυτό το θέμα. Ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ γιατρός Σταύρος Σταυρινάδης εισηγήθηκε στους παρόντες ένα μέρος του οπλισμού να παραδοθεί, διότι δεν συνέτρεχαν ούτε οι όροι για μια ένοπλη σύγκρουση και τα πιθανά αντίποινα ίσως προκαλούσαν την δυσφορία του πληθυσμού απέναντι στο ΕΑΜ. Το επόμενο πρωί έφτασαν στην πρωτεύουσα δύο υποζύγια με τα ιταλικά όπλα, σε κάποια χωριά την στιγμή που περνούσε ο προς παράδοση οπλισμός η καμπάνα της εκκλησίας ηχούσε πένθιμα³⁵⁷, οι μελανοχίτωνες τα παρέλαβαν χωρίς να αναζητήσουν τα υπόλοιπα, απελευθέρωσαν τους όμηρους και στις 8 Φεβρουαρίου εγκατέλειψαν το νησί.³⁵⁸

Τον Μάρτιο του 1944 εμφανίστηκε στην Ικαρία ένας ελληνόφωνος, απροσδιόριστης εθνικότητας, αξιωματικός του γερμανικού στρατού για τον οποίο οι μαρτυρίες λένε ότι η προφορά του ήταν σμυρναϊκή. Ο «καπετάν Κώστας» όπως συστήνονταν ο ίδιος, συνήθως συνοδεύονταν από μικρή ένοπλη δύναμη αντρών της Gestapo και στάθμευε με το ταχύπλοο σκάφος του τακτικά στον Άγιο Κήρυκο. Τα αρχεία της SOE τον εμφανίζουν σαν Υπολοχαγό Kaiser ή Ιωάννη Λερίου, οι εκθέσεις αυτές αναφέρουν πως ο ρόλος που του είχαν δώσει οι γερμανικές αρχές ήταν να ταξιδεύει στα νησιά της

³⁵⁷ Γιώργος Κατσάς, *Ήταν σωστός ο δρόμος; Από Ικαρία, Αθήνα, Ιτζεδίν, Αίγινα*, Αθήνα 1992, σελ. 41.

³⁵⁸ Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην Αντίσταση*, σελ. 70-71.

Πελοπίδας Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, Αθήνα 1987, σελ. 22.

Σάμου και τα Δωδεκάνησα, και να εξαρθρώνει τις συμμαχικές αποστολές και τις αντιστασιακές οργανώσεις καθώς είχε διασυνδεθεί με δωσίλογους σε μερικά από τα υπό γερμανική Κατοχή νησιά. Τον Φεβρουάριο 1944 με την βοήθεια ντόπιων συνεργατών του κατόρθωσε και συνέλαβε ομάδα της “Eternity” της Σάμου.³⁵⁹

Σε κάθε του στάση στην Ικαρία, έρχονταν σε επαφή με τον γιατρό Φίλιππο Αμάξη, το διοικητή της χωροφυλακής και με τους ολιγάριθμους κάτοικους που είχαν συνεργαστεί με τις κατοχικές αρχές στο παρελθόν και προφανώς η εξουδετέρωση των κομμουνιστών αποτελούσε μονόδρομο για την επιβίωση τους. Το πρώτο διάστημα ο καπετάν Κώστας έρχονταν προσποιούμενος τον ασθενή του Αμάξη αλλά σταδιακά ο ρόλος του έγινε ξεκάθαρος.

Με εξοπλισμένα σκάφη παρακολουθούσε την κίνηση των πλεούμενων στις θαλάσσιες περιοχές της Ικαρίας, των Φούρνων, της Μυκόνου, της Λέρου και της Πάτμου, για τυχόν συμμαχική δραστηριότητα και ακινητοποιούσε τα «ύποπτα» σκάφη, συλλαμβάνοντας τα πληρώματα και αρπάζοντας τα εμπορεύματα που διακινούσαν, κάποια εκ των οποίων κατέληγαν στις αποθήκες σίτισης των γερμανικών στρατευμάτων. Στα νησιά της περιοχής έκανε επιδρομές κυνηγώντας μέλη του ΕΑΜ, βρετανούς πράκτορες, και πολίτες που ενίσχυαν τον συμμαχικό αγώνα. Στην Ικαρία επιχειρούσε μόνο στους παραλιακούς οικισμούς του νότιου κυρίως τμήματος.

Στα τέλη Μαΐου 1944 ο καπετάν Κώστας με τους άντρες του εξαπέλυσε ανθρωποκυνηγητό για να συλλάβει τον Πέτρο Καλλιμάνη, υπάλληλο του τελωνείου του νησιού, ο οποίος έπαιρνε ενεργό μέρος στις προσπάθειες του ΕΑΜ να εφαρμόσει τον κώδικά λαϊκών θεσμών αυτοδιοίκησης και δικαιοσύνης και για τον οποίο είχε πληροφορίες πως εφοδίαζε τα κουρσάρικα καΐκια με πλαστά χαρτιά ώστε να μπορούν να επιχειρούν στα νησιά του Αιγαίου μεταφέροντας συμμαχικό προσωπικό και εφόδια. Ο Καλλιμάνης με την βοήθεια των κατοίκων κατόρθωσε να διαφύγει της σύλληψης.

Στα τέλη Ιουνίου ο καπετάν Κώστας αποβιβάστηκε στο χωριό Θέρμα, κοντά στην πρωτεύουσα, με δύναμη 65 περίπου Γερμανών στρατιωτών. Τοποθέτησαν συρματοπλέγματα περιμετρικά του χωριού, έφτιαξαν πρόχειρα ορύγματα, εγκατέστησαν περίπολα σε όλη τη περιοχή και τοποθέτησαν δύο πεδινά πολυβόλα. Στις 27 ημέρες της παραμονής τους στην νότια Ικαρία η γερμανική δύναμη επιδόθηκε κατ’ επανάληψη σε ωμότητες κατά των κατοίκων, κλοπές τροφίμων και αντικειμένων αξίας ακόμα και σε λεηλασίες εκκλησιών. Γρήγορα, όμως, φάνηκε ότι οι επιχειρησιακές

³⁵⁹ HS5/718, Report of Costas Zafiris of Eternity. Situation as of July 15th, 1944. P. 14.

ανάγκες του πολέμου, όπως και οι αρπαγές πολύτιμων αγαθών έρχονταν σε δεύτερη μοίρα, καθώς ο κύριος λόγος της παρουσίας τους στην Ικαρία, ήταν η συλλογή πληροφοριών για τα στελέχη του τοπικού ΕΑΜ με σκοπό την σύλληψη τους³⁶⁰.

Την ίδια περίοδο, στα τέλη Ιουνίου, ο Άγιος Κήρυκος αποκλείστηκε τους περίπου εβδομήντα Γερμανούς στρατιώτες, ανάμεσά τους και ο Ιταλός φασίστας Carlini, γνώριμος των κατοίκων των Ραχών για την σκληρότητά του. Όλοι οι άντρες συγκεντρώθηκαν στην πλατεία της κωμόπολης. Οι Γερμανοί επιδείκνυαν τις αιμόφυρτες από ξυλοδαρμό, Ερασμία Βουλγαράκη και Σταματούλα Κονταξοπούλου, που είχαν συλληφθεί και βασανιστεί επειδή υπήρχαν υποψίες ότι φιλοξενούσαν Βρετανούς πράκτορες. Ο Μαυρουδής και ένας Γερμανός αξιωματικός επεξεργάζονταν κατάλογο με ονόματα κομμουνιστών της περιοχής, αλλά απ' αυτούς παρίσταντο μόνο ο οδοντίατρος Πελοπίδας Λομβαρδάς, καθώς οι οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ είχαν υποψιαστεί τον κίνδυνο πιθανού «μπλόκου» και τα μέλη τους είχαν καταφύγει στο βουνό και σε χωριά όπου δεν διέτρεχαν κίνδυνο να συλληφθούν. Τελικά το γερμανικό απόσπασμα μετά από υποδείξεις συνέλαβε τους Πελοπίδα Λομβαρδά, Μανώλη Δρόσο, Μανώλη Λεονταρίδη, Σταμάτη Τσαντέ, Γιάννη Κεφάλια, Ερασμία Βουλγαράκη, Σταματούλα Κονταξοπούλου και άλλους τέσσερις των οποίων τα στοιχεία δεν έχουν βρεθεί, και τους οδήγησαν στον χώρο κράτησης που είχαν διαμορφώσει στα Θέρμα. Εκεί κρατούνταν από προηγούμενες καταδιώξεις οι κομμουνιστές Γιώργος Θεοδωράκης, Ευθαλία Μαυρίκη, Ειρήνη Τσουρή και Καλλιόπη Μούγιαννη. Από τους προαναφερθέντες, τον Θεοδωράκη και την Μαυρίκη τους έστειλαν στην Λέρο για να καταλήξουν στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου. Το διάστημα αυτό, οι στρατιώτες του καπετάν Κώστα πυρπολούν το σπίτι της ιστορικής οικογένειας κομμουνιστών Τσερμέγκα, της Ευθαλίας Μαυρίκη και του Χαράλαμπου Πασβάνη, και επιδίδονται σε λεηλασίες και αρπαγές. Μέλη του ΕΑΜ καταφεύγουν στο βουνό αφού πρώτα με την βοήθεια συγχωριανών τους αδειάζουν τα σπίτια τους από τρόφιμα, έπιπλα και ρουχισμό για να μην λεηλατηθούν από τους ναζί προτού παραδοθούν στις φλόγες.³⁶¹ Στα τέλη Αυγούστου 1944, και αφού οι στρατιώτες της Gestapo είχαν αποχωρήσει από την Ικαρία, ο ΕΛΑΣ υλοποιεί την καταδικαστική απόφαση Λαϊκού Δικαστηρίου. Συνέλαβε τον γιατρό Φίλιππο Αμάξη και τον εκτέλεσε ως δωσίλογο. Η

³⁶⁰ Ιερός Λόχος- Απόσπασμα Αιγαίου, Έκθεσις υπ' αριθμόν 23, Αναγνώριση νήσου Ικαρίας, 8 Αυγούστου 1944, ψηφιοποιημένη συλλογή Γ.Ε.Σ./Δ.Ι.Σ.

³⁶¹ Πελοπίδα Λομβαρδάς, *Ταραγμένα χρόνια*, σελ. 25-26.

Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαριά στην αντίσταση*, σελ. 70-73.

Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας.

εκτέλεση αυτή θα είναι μοναδική που γίνεται στην Ικαρία. Η φήμη του περιβόητου γιατρού αποτυπώνεται και στα τεκμήρια της SOE και του Ιερού Λόχου, που σε εκθέσεις τους αμφότεροι Έλληνες και Βρετανοί προειδοποιούσαν τους άντρες τους να αποφεύγουν κάθε επαφή μαζί του.³⁶²

Παρά την υποχώρηση των βρετανών από τα νησιά του Αιγαίου, η συμμαχική δραστηριότητα δεν έπαυσε στην ευρύτερη περιοχή. Στα σκαριφήματα και τους χάρτες των αρχείων της Special Operations Executive (SOE) η Ικαρία φαίνεται πως αποτελούσε σημαντικό σταθμό στα σκάφη που δρούσαν στο βόρειο και ανατολικό Αιγαίο. Σε τεκμήρια της βρετανικής οργάνωσης αναφέρεται ότι η Ικαρία αποτέλεσε την βάση για ορισμένες από τις επιχειρήσεις που έγιναν στη Σάμο από το προσωπικό της, που ομολογουμένως, το διάστημα αυτό είναι εξαιρετικά δραστήριο. Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές ο ηγέτης του ΕΛΑΣ Σάμου, Κώστας Ζαφείρης βρέθηκε στην Ικαρία σε απροσδιόριστο χρόνο, πιθανόν για την οργάνωση ένοπλων επιχειρήσεων εναντίον των Γερμανών.³⁶³

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής Έλληνας καπετάνιος επιταγμένου πετρελαιοκίνητου σκάφους που μετέφερε απόσπασμα δεκαέξι Γερμανών, προκάλεσε εσκεμμένα φθορά στον κινητήρα και ακινητοποίησε το σκάφος του στον μικρό όρμο του Αρμενιστή στις βόρειες ακτές της Ικαρίας. Από εκεί ειδοποιήθηκε ο κουρσάρος Κώστας Μελεγράκης και με το σκάφος του μετέβη στην Αग्रηλιά όπου και επιβίβασε είκοσι Βρετανούς κομάντο. Την επόμενη μέρα το κουρσάρικο μετέφερε την συμμαχική δύναμη στον Αρμενιστή όπου και αιχμαλώτισαν τους Γερμανούς χωρίς αυτοί να προβάλλουν καμία αντίσταση. Οι Γερμανοί μεταφέρθηκαν στην Αग्रηλιά για να καταλήξουν σε στρατόπεδο κράτησης της Αιγύπτου.³⁶⁴

Λίγους μήνες μετά τον βομβαρδισμό της Σάμου από τους Γερμανούς, έφτασε στην Ικαρία ο Η.Κ., στέλεχος της οργάνωσης του ΕΑΜ Ικαρίας, που είχε σταλεί τον Νοέμβριο του 1943 για πολιτική δουλειά στη Σάμο, αλλά ο βομβαρδισμός του νησιού τον ανάγκασε να την εγκαταλείψει μαζί με τους χιλιάδες πρόσφυγες. Ο Η. Κ. βρέθηκε στη Σμύρνη όπου Βρετανοί από το συμμαχικό στρατηγείο, γνωρίζοντας την πολιτική του ταυτότητα, τον προσέγγισαν και τον εφοδίασαν με ένα πιστόλι, λίγες χρυσές και εκρηκτικά ώστε να μεταβεί στην Ικαρία και με την αρωγή του ΕΑΜ να βυθίσουν τα

³⁶² HS 5/ 721, Top Secret. Report on Personalities and contacts in the Aegean Area. P. 23.

³⁶³ HS5/718, Eternity. Report on opertation Samos. P. 17.

³⁶⁴ Περ. Ικαριακά, Σπανός Γιώργος, «Ένα απροσδόκητο γεγονός στον Αρμενιστή της Ικαρίας», τεύχος 89, Δεκέμβριος 1992, σελ 29-30.

σκάφη του νησιού που μπορούσαν να αξιοποιηθούν από τον Άξονα. Αμέσως μετά την άφιξη του στην Ικαρία συναντήθηκε με τον Στέφανο Μαυρογιώργη, στέλεχος του ΕΑΜ, ο οποίος χωρίς περιστροφές απέρριψε τα βρετανικά σχέδια, λέγοντας πως η καταστροφή των σκαφών θα έστρεφε τους κάτοικους ενάντια στο ΕΑΜ και θα ζημίωνε το κίνημα του νησιού. Ο Καρίμαλης χαρακτήρισε την πράξη αυτή ως προβοκάτσια και την ενέταξε στο πρίσμα της βρετανικής επιδίωξης να αποδυναμώσουν την επιρροή του ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ.³⁶⁵

Την ίδια περίοδο, ο πράκτορας της αμερικάνικης OSS (Office of Strategic Services), Νικόλας Κυρτάτος, εκμεταλλεζόμενος την απουσία Γερμανών στο βόρειο τμήμα της Ικαρίας, παρείσφρησε στο νησί, συνέλεξε πληροφορίες για τα γερμανικά στρατεύματα στο Αιγαίο και παρακολουθούσε την κίνηση των πλοίων τους.³⁶⁶

Από την άλλη, η εμφάνιση της κυβέρνησης του Καΐρου στην Ικαρία γίνεται με την μορφή μικρής στρατιωτικής δύναμης του Ιερού Λόχου που αποστέλλεται αρχικά τον Μάρτιο του 1944 για την δημιουργία επαφών με τοπικούς, κυρίως, παράγοντες, τις αναγνωρίσεις και την συλλογή πληροφοριών σχετικά με αγκυροβόλια, με τις δυνατότητες για μελλοντική επικοινωνία και συγκοινωνία μέσω καϊκιών και κυρίως σχετικά με τις δυνατότητες διαφυγής πλεούμενων και στρατεύσιμων προς την Τουρκία και τη Μέση Ανατολή. Το ίδιο τεκμήριο αναφέρει την πρόθεση του διοικητή του Ιερού Λόχου, Συνταγματάρχη Χρίστου Τσιγάντε, να διανείμει στον πληθυσμό της Ικαρίας δέκα βυτία ελαιόλαδου και ποσότητες φαρμάκων.³⁶⁷ Πέντε μήνες αργότερα, μεταξύ 3 και 6 Αυγούστου, και ενώ οι γερμανικές και φασιστικές ομάδες είχαν εγκαταλείψει οριστικά το νησί, τμήμα του Ιερού Λόχου αποβιβάζεται για δεύτερη φορά στην Ικαρία ώστε να πραγματοποιήσει ακριβέστερες αναγνωρίσεις. Προηγουμένως το στρατιωτικό απόσπασμα στάθμευσε στους Φούρνους όπου παρέλαβε τον ντόπιο Εμμ. Μαρκάκη, ο οποίος εκτελούσε χρέη οδηγού. Η έκθεση της συγκεκριμένης επιχείρησης αναφέρει πως το ηθικό των κατοίκων είναι άριστο παρά την κακή επισιτιστική κατάστασή τους, η εκτίμηση αυτή είναι εκ διαμέτρου αντίθετη με αυτή ενός Βρετανού πράκτορα που επισκέφτηκε την Ικαρία το ίδιο περίπου διάστημα. Στην αναφορά του στις υπηρεσίες της Σμύρνης σχολιάζει πως μεταξύ της κατειλημμένης Σάμου και της ελεύθερης Ικαρίας υπάρχει μεγάλη διαφορά στο ηθικό των κατοίκων. Στην Ικαρία οι κάτοικοι της

³⁶⁵ Στέφανος Καρίμαλης, σελ. 75- 76.

³⁶⁶ Papalas J. Anthony, *Rebels and Radicals*, σελ. 205.

³⁶⁷ Ιερός Λόχος Αριθ. Ε.Π. 2, Απόρρητος διαταγή προς 1^ο τμήμα, 17 Μαρτίου 1944, ψηφιοποιημένη συλλογή Γ.Ε.Σ./ Δ.Ι.Σ.

εμφανίζουν την εικόνα του απαθή λιμοκτονούντα σε αντίθεση με τους πεινασμένους Σαμιώτες που όμως έχουν καλό ηθικό και είναι διαποτισμένοι με μίσος για τους Γερμανούς. Ο Βρετανός αναφέρει πως με όσους μίλησε από την Ικαρία του απαντούσαν πως ο πόλεμος πρέπει να τελειώσει γρήγορα, οι κάτοικοι του νησιού έχουν υποφέρει πολύ και δεν μπορούν να πάρουν άλλο μέρος σ' αυτόν ³⁶⁸.

Ο Ιερός Λόχος επιβεβαιώνει ότι το Βόρειο τμήμα του νησιού παρέμεινε ελεύθερο και η εκεί ύπαρξη εαμικού ραδιοφώνου βοήθησε στην διατήρηση του υψηλού ηθικού των κατοίκων.

Τόσο στον σχεδιασμό των επιχειρήσεων, όσο και στον απολογισμό τους, φαίνεται πως ο Ιερός Λόχος έχει διαταχθεί να έχει και πολιτικό ρόλο στο νησί, προετοιμάζοντας το έδαφος για το μεταπολεμικό status quo. Έτσι λοιπόν, ανάμεσα στους αντικειμενικούς στόχους της αναγνώρισης ήταν η εξεύρεση αξιόπιστων προσώπων προς συνεργασία, στην κατεύθυνση αυτή, αξιολογούνται θετικά δύο κάτοικοι του νησιού, ο γιατρός Ι. Μαλαχίας του οποίου ο ρόλος αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο και ο συμβολαιογράφος Γ. Οικονόμου, μετριοπαθής εαμίτης ο οποίος θα εκλεγεί το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου Έπαρχος του νησιού. Στα τέλη Ιουλίου 1944 ο Ερυθρός Σταυρός πραγματοποίησε διανομή τροφίμων, περίπου δύο οκάδων ανά άτομο, ενώ ακόμη εξήντα τόνοι βρίσκονταν στον Πειραιά αναμένοντας να βρεθεί μέσο να τους μεταφέρει. ³⁶⁹

Το φθινόπωρο 1944, με εξαίρεση την Μήλο και την Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου σταδιακά απελευθερώνονται. Ο αγώνας εναντίον του άξονα, από τους τρεις βασικούς ένοπλους φορείς, τους αντάρτες, τους Βρετανούς και τον Ιερό Λόχο, γρήγορα δίνει την θέση του σε μία νέα σύγκρουση, που θα μπορούσαμε να τον παρομοιάσουμε με «αγώνα δρόμου» για την επικράτηση στα νησιά. Στη μία πλευρά βρίσκονται οι Βρετανοί και οι ένοπλες δυνάμεις του ελληνικού αστισμού και από την άλλη το ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ, αν όχι η μόνη, η ισχυρότερη πολιτική οργάνωση στα νησιά του Αιγαίου.

³⁶⁸ HS5/718, Eternity. Report on opertation Samos. P. 26.

³⁶⁹ Γ.Ε.Σ./Δ.Ι.Σ, ψηφιοποιημένη συλλογή. Ιερός Λόχος- Απόσπασμα Αιγαίου, Έκθεσις υπ' αριθμόν 23, Αναγνώριση νήσου Ικαρίας, 8 Αυγούστου 1944.

3.3 Προς τη λαϊκή διοίκηση

Η ιταλική κατάρρευση του Σεπτεμβρίου 1943, ανέδειξε στο νησί ένα τεράστιο πολιτικό κενό κρατικής εξουσίας που ούτως ή άλλως το διάστημα της Κατοχής οι δομές της υπολειτουρούσαν ή για την ακρίβεια λειτουργούσαν μόνο αυτές που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των κατοχικών στρατευμάτων. Οι προπολεμικοί κοινοτάρχες που οι Ιταλοί τους είχαν διατηρήσει στα αξιώματά τους- παρά τον πατριωτισμό που επέδειξαν ορισμένοι- είχαν χάσει ως θεσμός κάθε κύρος όχι μόνο γιατί τα συγκεκριμένα πρόσωπα ήταν θεσμική επιλογή της δικτατορίας Μεταξά αλλά διότι αποτέλεσαν φοροεισπρακτικό όργανο της κατοχικής περιόδου. Το τριτοβάθμιο αυτοδιοικητικό όργανο, ο Νομάρχης και το συμβούλιο του, είχε διοριστεί από τους Ιταλούς και το νομοθετικό έργο του, που δέσμευε τις κοινότητες του Νομού, ήταν ουσιαστικά υπαγορευμένο από την ιταλική διοίκηση.

Το τεράστιο κύμα εγκατάλειψης του νησιού είχαν ακολουθήσει και οι δημόσιοι υπάλληλοι της Ικαρίας, που στην πλειοψηφία τους δεν είχαν καταγωγή από το νησί. Στις υπηρεσίες του κρατικού μηχανισμού που καταργήθηκαν, προστέθηκαν αυτές που ελλείπει προσωπικού κατέρρευσαν διακόπτοντας την λειτουργία τους καθώς το ελληνικό κράτος ποτέ δεν κάλυψε αυτές τις οργανικές θέσεις με νέο προσωπικό και η ιταλική διοίκηση τοποθέτησε δικό της σε υπηρεσίες που διευκόλυναν αποκλειστικά το έργο της.

Η συνθηκολόγηση των Ιταλών περιόρισε τον ρόλο τους αποκλειστικά στις στρατιωτικές ανάγκες του πολέμου σαν συνεμπόλεμη πλέον χώρα. Ύστερα από έντονες διαβουλεύσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και των Βρετανών και αφού είχε προηγηθεί ο μερικός αφοπλισμός τους, αποφασίστηκε οι Ιταλοί να παραμείνουν στο νησί μόνο υπό τον όρο της συνεισφοράς τους στην αμυντική διάταξη, χωρίς να έχουν καμία παρέμβαση στις πολιτικές υποθέσεις.

Από την άλλη, οι Βρετανοί στην δίμηνη παρουσία τους παρενέβησαν δραστικά στις τοπικές εξελίξεις αλλά η βαρύτητα που έδωσαν στη Σάμο δεν φαίνεται να είχε ανάλογο αποτέλεσμα και στην Ικαρία, καθώς οι προσπάθειες τους προσέκρουαν στις έντονες αντιδράσεις της ηγεσίας του τοπικού ΕΑΜ- ΕΛΑΣ και στη συνέχεια η γερμανική εισβολή στο Νομό δεν τους επέτρεψε να συνεχίσουν την ανάμειξη τους στην ευρύτερη περιοχή. Το ΕΑΜ βρέθηκε η μόνη οργανωμένη δύναμη στο νησί που εκτός από την ευρεία λαϊκή αποδοχή και τη μεγάλη οργανωμένη βάση είχε σημαντική ένοπλη

δύναμη. Από την άλλη, οι προσπάθειες των Βρετανών να συγκροτήσουν αντιαστικό μπλοκ, κατάφεραν να συσπειρώσουν κάποιες προσωπικότητες που είχαν ρόλο στη προπολεμική πολιτική ζωή, αλλά γρήγορα φάνηκε πως η δύναμη τους που αντλούνταν από την επείγουσα υποστήριξη και των εκπροσώπων της κυβέρνησης Τσουδερού δεν ήταν ικανή να τους δώσει πρωταγωνιστικό ρόλο στις εξελίξεις καθώς δεν είχαν μαζικά ερείσματα στην τοπική κοινωνία. Η γερμανική εισβολή απέκοψε τους «παλαιούς παράγοντες» του νησιού από την καθοδήγηση του βρετανικού και ελληνικού στέμματος και δεν θα τους δούμε να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες πριν από τον Μάρτιο του 1945, όταν θα εγκατασταθεί το μεταπολεμικό αστικό πολιτικό σύστημα στην Ικαρία.

Ωστόσο, σε μια στιγμή που το κράτος ήταν παράλυτο και επιβίωναν μόνο λειτουργίες του που αποτέλεσαν στήριγμα της ξενικής Κατοχής χωρίς να μπορούν να θεραπεύσουν έστω και στοιχειωδώς τις ανάγκες του απομονωμένου πληθυσμού, είναι διακριτές οι προσπάθειες της μικρής κοινωνίας της Ικαρίας να αντιμετωπίσει τα προβλήματα με τα ενυπάρχοντα μέσα. Πρώτιστο μέλημα του ΕΑΜ, που είχε αναδειχτεί καθοδηγητής και οργανωτής της κοινωνίας, είναι η συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική διαδικασία και κατ' επέκταση στην διαμόρφωση της νέας κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας.

Στην ενδιάμεση δίμηνη ελεύθερη περίοδο όσο και στην ιδιότυπη περίοδο των γερμανικών επιδρομών, μέχρι και το πρώτο διάστημα της οριστικής απελευθέρωσης, η ηγεσία του τοπικού ΕΑΜ εκτιμάει πως «*ασκούνταν μια πραγματική εξουσία επί τη βάση της λαϊκής αυτοδιοικήσεως και δικαιοσύνης*».³⁷⁰ Ωστόσο, εκτός από τις εαμικές πηγές για την εν λόγω περίοδο, μια γενική εικόνα του αυξημένου ρόλου του ΕΑΜ στην Ικαρία το φθινόπωρο του 1943, μας δίνει και ένα μικρό απόσπασμα έκθεσης της ελληνικής υπηρεσίας πληροφοριών στη Σμύρνη που αναφερόμενη στα γεγονότα της Σάμου αυτό το διάστημα αναφέρει, «*...ο λαός εις την Σάμον δεν είναι τόσον αριστερός, όσον εις την Ικαρίαν*».³⁷¹

Πρόσθετα, η κατοχή σημαντικής ένοπλης δύναμης, θεσμοθετήθηκε ώστε να καλύψει τις ανάγκες για την άμυνα και την εσωτερική ασφάλεια του νησιού. Διαμορφώθηκαν λοιπόν, δύο ένοπλα τμήματα με ξεχωριστές αρμοδιότητες, ο ΕΛΑΣ και η Πολιτοφυλακή. Στη φάση αυτή, ο ΕΛΑΣ ασχολείται με την στρατολογία και

³⁷⁰ Εφ. «*Νέα Ικαρία*», 5 Οκτωβρίου 1946, Πέντε χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ Ικαρίας, σελ. 2.

³⁷¹ Πτίνης, Χρόνια Κατοχής, σελ. 423.

εγκύμναση νέων ανταρτών, έχει μόνιμα φυλάκια και σημεία στρατοπέδευσης. Ταυτόχρονα, η Πολιτοφυλακή λειτουργεί κυρίως στο πλαίσιο της αγροτικής ασφάλειας και ειδικότερα στην καταπολέμηση της ζωοκλοπής και των αγροζημιών. Το διάστημα Σεπτέμβριος- Νοέμβριος 1943, δεν αναφέρθηκε καμία ζωοκλοπή ενώ οι αγροζημιές περιορίστηκαν όπως αφηγείται η παλαιίμαχος κομμουνίστρια Βασιλική Τσερμέγκα-Πετσάκου.³⁷²

Στην ενδιάμεση περίοδο ελευθερίας, την πολιτική διοίκηση του νησιού αναλαμβάνει ένα νέο όργανο, η «Κεντρική Πολιτική Επιτροπή» με έδρα τον Εύδηλο, αποτελούμενο από τρία στελέχη του ΕΑΜ, τους Δημήτρη Μάζαρη, Χρήστο Μακκά και Παντελή Τουρβά. Ο προσανατολισμός που ήθελε να δώσει το ΕΑΜ στην διοίκηση του νησιού βασιζόνταν στις αρχές της αποκέντρωσης και της αυτοδιοίκησης. Γι' αυτό το λόγο, στις κοινότητες διορίζονται και σε κάποιες περιπτώσεις εκλέγονται τριμελείς λαϊκές επιτροπές με πεδία ευθύνης την αγροτική ασφάλεια, τις δικαστικές υποθέσεις, τον επισιτισμό, και την σχολική εκπαίδευση. Τα μέλη τους προτείνονταν με κριτήριο το κύρος τους ανάμεσα στους συμπατριώτες τους και την αντιστασιακή τους δράση. Στη κατεύθυνση αυτή στις τριμελείς επιτροπές δραστηριοποιούνται και πολίτες που δεν είναι στην στενή επιρροή ή μέλη του ΕΑΜ.³⁷³

Το σύστημα των επιτροπών λειτούργησε από τον Σεπτέμβριο του 1943 και σε όλη τη διάρκεια της ιδιότυπης γερμανικής Κατοχής. Δεν υπήρξε συγκεκριμένη κωδικοποίηση των θεσμών εξουσίας στην φάση αυτή, αυτό που προκύπτει είναι η εφαρμογή ενός εθνικού- λαϊκού δικαίου βασισμένο στις άμεσες ανάγκες των κοινοτήτων.

Με εξαίρεση τον Άγιο Κήρυκο, όπου εκεί στάθμευαν οι Γερμανοί και μελανοχιτώνες στις επιδρομές τους στην Ικαρία, και η εφαρμογή των νέων θεσμών διακόπτονταν βίαια, η λαϊκή αυτοδιοίκηση εφαρμόστηκε στο σύνολο των χωριών του νησιού. Η βόρεια και δυτική πλευρά παρέμειναν ουσιαστικά ελεύθερες όλο αυτό το διάστημα καθώς η έλλειψη ασφαλών λιμανιών απέτρεψε τα σκάφη του άξονα να προσεγγίσουν αυτές τις περιοχές, ενώ το σύνολο των χωριών της Ικαρίας και ειδικά του βόρειου τμήματος βρίσκονται τοποθετημένα στον δυσπρόσιτο ορεινό όγκο, τα διατήρησε ουσιαστικά ελεύθερα αμέσως μετά τον αφοπλισμό των Ιταλών.

Στα τέλη του Ιουλίου 1944, είναι πια εμφανής η κατάρρευση της γερμανικής Κατοχής και οι επιδρομές στην Ικαρία έχουν παύσει, συγκαλείται στο όρος Καρβούνης της

³⁷² Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας.

³⁷³ Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, Αθήνα, σελ. 34-35.
Στέφανος Καρίμαλης, Η Νικαριά στην αντίσταση, σελ. 47.

γερμανοκρατούμενης Σάμου, Πανσαμιακή Σύσκεψη του ΕΑΜ στην οποία από τις οργανώσεις της Ικαρίας θα πάρουν μέρος δύο αντιπρόσωποι. Στην σύσκεψη αποφασίζεται η μαζικοποίηση των οργανώσεων ΕΑΜ, ΕΠΙΟΝ, η προσπάθεια για περαιτέρω συμμετοχή των γυναικών στο κίνημα, στρατολόγηση νέων ανταρτών στον ΕΛΑΣ, εντατικοποίηση της λαϊκής διαφώτισης, πρακτικά μέτρα για το ομαλό πέρασμα στην απελευθέρωση με κατεύθυνση «όλες οι εξουσίες στα χέρια του λαού». Το βασικό ποιοτικό στοιχείο της σύσκεψης ήταν η σύνδεση των εαμικών οργανώσεων με το πρόγραμμα της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) και τους κώδικες και τα ψηφίσματα σχετικά με τους λαοκρατικούς θεσμούς αυτοδιοίκησης και δικαιοσύνης. Ωστόσο οι οργανώσεις του ΕΑΜ των νησιών του Βόρειου και Ανατολικού Αιγαίου θα αποκτήσουν τακτική επαφή με την Κεντρική Επιτροπή μόλις τον Σεπτέμβριο του 1944.³⁷⁴

Ο λαϊκός δικαστής Ηλίας Μαυρογιώργης αφηγήθηκε στον γράφοντα πως το σύστημα των λαϊκών επιτροπών αποτέλεσε μια προσπάθεια του ΕΑΜ να αντιμετωπίσει άμεσα τα πολύπλευρα και έντονα προβλήματα του νησιού ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων είχε νομιμοποιήσει στην συνείδηση της τις επιτροπές. Παράλληλα, βλέπουμε να τίθεται σε ισχύ ένα πρωτόγνωρος θεσμός με συλλογικό χαρακτήρα και αποφασιστικό ρόλο, πρόκειται για τις λαϊκές συνελεύσεις των χωριών. Η συμμετοχή σε αυτές ήταν μαζικότερη και συγκαλούνταν είτε από το ΕΑΜ είτε από τις επιτροπές για ζητήματα όπου έπρεπε να ληφθεί υπόψη η γνώμη των μελών της κοινότητας. Στις συνελεύσεις μπορούσαν να γνωμοδοτήσουν όλοι οι κάτοικοι, ανεξαρτήτου φύλου. Τόσο ο θεσμός των λαϊκών συνελεύσεων όσο και των λαϊκών επιτροπών λειτούργησε αμέσως μετά την ιταλική συνθηκολόγηση και συνεχίστηκε τους μήνες που η Ικαρία περιβάλλονταν από τα γειτονικά υπό γερμανική Κατοχή νησιά. Πρόσθετα, τον θεσμό των συνελεύσεων τον συναντούμε μέχρι και τον Αύγουστο του 1946, λίγο πριν η Ικαρία μετατραπεί σε τόπο πολιτικών εκτοπίσεων.³⁷⁵ Η Ευγενία Τσαντίρη από τον Χριστό Ραχών θυμάται πως οι συγχωριανοί της έδειχναν εμπιστοσύνη στον έργο των επιτροπών και η συμμετοχή στις λαϊκές συνελεύσεις ήταν μεγάλη, πρώτη φορά

³⁷⁴ Ζαφείρης, Η Κατοχή και η εθνική αντίσταση στη Σάμο, σελ. 162-163.

Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια σελ. 47-48.

Σταμάτης Καββαδίας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια 1941 – 1944*, Επίμετρο: Αποστολή στο Αρχιπέλαγος, Αθήνα, 2007, σ. 305, 315.

³⁷⁵ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

Εφ. «Νέα Ικαρία», 15 Αυγούστου 1946, Η συμφιλίωση στην Ακαμάτρα, σελ. 2.

δίνονταν η ευκαιρία στους κάτοικους του χωριού να εκφραστούν και να συναποφασίσουν για το πώς θα αντιμετωπίσουν τις ανάγκες τους.³⁷⁶

Ένας ακόμη πρωτόγνωρος θεσμός, συνυφασμένος με την επικράτηση του ΕΑΜ στις ελεύθερες περιοχές, ήταν η λαϊκή δικαιοσύνη, η οποία στην Ικαρία εξελίσσεται σε δύο ιστορικές φάσεις. Στην πρώτη εφαρμόζεται μέσα από τις επιτροπές και διαρκεί μέχρι το καλοκαίρι του 1944. Στη δεύτερη, οι γερμανικές επιθέσεις έχουν σταματήσει, η λαϊκή δικαιοσύνη περιλαμβάνει κάποια στοιχειώδη κωδικοποίηση και θα λειτουργήσει μέχρι τον Μάρτιο του 1945.

Στην πρώτη φάση η δικαιοσύνη εξασκούνταν από τις λαϊκές επιτροπές που έδρευαν στα ορεινά χωριά των Ραχών και του Ευδήλου. Συγκροτήθηκαν για να καλύψουν τις άμεσες ανάγκες της κοινωνίας για απονομή δικαιοσύνης ώστε να επικρατήσει αίσθημα δικαίου, πολύ γρήγορα οι κάτοικοι προσέφυγαν στις επιτροπές για αγροτικές υποθέσεις και μικροδιαφορές. Αργότερα, μετά το καλοκαίρι του 1944, συγκροτήθηκαν τα λαϊκά δικαστήρια, ήταν πολυπρόσωπα, συνήθως πενταμελή αλλά είχαν και αναπληρωματικά μέλη. Λαϊκά δικαστήρια λειτούργησαν και στα τρία διαμερίσματα του νησιού, το δικαστήριο του Αγίου Κηρύκου δημιουργήθηκε τελευταίο, το φθινόπωρο του 1944, με την υπ' αριθμόν 3/30-11-44 απόφαση του νεοεκλεγέντος έπαρχου Γ. Οικονόμου, η οποία όριζε πως μέλη του δικαστηρίου ήταν «οιασδήποτε πολιτικής αντίληψης», τα μέλη του δικαστηρίου ήταν οι Γεώργιος Σκάρος, Νικόλαος Κοντογιάννης, Γεώργιος Κέφαλος, Εμμ. Χ. Λαρδάς, ενώ εξάγεται ότι κάποια μέλη της λαϊκής διοίκησης ήταν αιρετά από τις εκλογές του Οκτωβρίου 1944 που έγιναν στην Ικαρία.³⁷⁷

Ο Ηλίας Μαυρογιώργης λαϊκός δικαστής στο εφετείο αφηγήθηκε στον γράφοντα πως υποθέσεις που εκκρεμούσαν χρόνια εκδικάστηκαν από τα λαϊκά δικαστήρια μέσα σε μια συνεδρίαση, *«εμείς δεν ήμασταν νομικοί, ούτε γνωρίζαμε από τέτοια πράγματα, η πάλη όμως για μια άλλη κοινωνία, πιο δίκαιη και ο αγώνας για την ευημερία του λαού, μας έκαναν να βγάζουμε τις πιο σωστές αποφάσεις. Οι λαϊκοί δικαστές γνώριζαν πρόσωπα και πράγματα, έτσι είχαμε μια αντίληψη για τους διάδικους, οι μάρτυρες βεβαίωναν τα γεγονότα, ψευδομάρτυρες δεν εμφανίζονταν στις δίκες γιατί τους γνωρίζαμε»*³⁷⁸

³⁷⁶ Συνέντευξη με την Ευγενία Τσαντίρη, Χριστός Ραχών, Αύγουστος 2010.

³⁷⁷ Πελοπίδας Γ. Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 28.

Γιώργος Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 66.

³⁷⁸ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

Η δικαιοσύνη ήταν δύο βαθμών, το κατώτερο και το εφετείο ή Πανικάριο δικαστήριο που είχε την έδρα του στον Ευδήλο, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οι υποθέσεις παραπέμφθηκαν σε τριτοβάθμιο όργανο, το ανώτατο αναθεωρητικό δικαστήριο, του οποίου τα μέλη προέδρευαν και στα κατώτερα.³⁷⁹

Στη δεύτερη φάση της λαϊκής δικαιοσύνης, το έργο της δικαστικής εξουσίας συνεπικουρούσε η ηγεσία της Πολιτοφυλακής, η οποία είχε και χρέη εισαγγελίας. Επικεφαλής της Πολιτοφυλακής ανέλαβε μετά τις εκλογές του φθινοπώρου 1944 ο Βασίλης Τσαγανός, το ίδιο τεκμήριο αναφέρει πως την ίδια ευθύνη ίσως ανέλαβε και ο Ανδρέας Πασβάνης.³⁸⁰

Δυστυχώς ανάμεσα στα μη διασωθέντα αρχεία της εαμικής τοπικής ιστορίας είναι και αυτό των δικαστικών υποθέσεων. Η έγγραφη μαρτυρία του εκπαιδευτικού Γιάννη Τσάντε και η προφορική του Ηλία Μαυρογιώργη μας αναφέρουν πως τα λαϊκά δικαστήρια του νησιού εκδίκασαν αγροτικές, αστικές ακόμα και ποινικές υποθέσεις. Φαίνεται πως οι αποφάσεις των δικαστηρίων δεν αμφισβητήθηκαν για την ορθότητά τους, και γι' αυτό δεν αναφέρεται καμία περίπτωση που κάποιος από τους αντίδικους να προσέφυγε στα αστικά δικαστήρια, όταν αυτά ανασυγκροτήθηκαν.³⁸¹

Ενδεικτικά, λαϊκοί δικαστές του νησιού ήταν, στο διαμέρισμα Ραχών οι Σταμάτης Μαλαχίας, Κώστας Σπανός, Γιάννης Πάτελος, γραμματέας ο δάσκαλος Γιώργος Ηρ. Φάκαρος και ο Δημήτρης Μάζαρης. Στο διαμέρισμα Ευδήλου οι Στέλιος Βιορρές, Δημοσθένης Πιρπινιάδης, Δημήτρης Τσάκαλος, Παντελής Τουρβάς, Στέφανος Μαυρογιώργης, γραμματέας του δικαστηρίου Ευδήλου, όπως και του εφετείου ο Νίκος Ζαχαριάδης, και ο ιερέας Ευθύμιος Φωκιανός. Στο εφετείο ήταν οι Ηλίας Μαυρογιώργης, ο γραμματέας του ΕΑΜ Στέφανος Καρίμαλης, ο Γιώργος Πορτέλος, ο Χαράλαμπος Πασβάνης, και ο Γιώργος Σταυρινάδης.³⁸²

Στα τέλη Οκτωβρίου 1944 και αφού η ελληνική επικράτεια έχει απελευθερωθεί, στην Ικαρία πραγματοποιούνται λαϊκές γιορτές, συγκεντρώσεις, δοξολογίες, ομιλίες, το ΕΑΜ διοργανώνει εκλογές για την ανάδειξη Έπαρχου, Κοινοτικών Συμβουλίων, Δικαστικών Συμβουλίων και Επισιτιστικών Επιτροπών. Οι εκλογές αυτές είχαν προγραμματιστεί από την ΠΕΕΑ για τις 29 Οκτωβρίου αλλά λίγες μέρες νωρίτερα, στο

³⁷⁹ Ο.π.

Γιάννης Θ. Τσαντές, *Χρονικό Κατοχής της Ικαρίας (1940- 1944)*, Β', Αθήνα, Μαυρίδης, 2001, σελ. 97.

³⁸⁰ Περ. «Ικαριακά», Γιώργος Λομβαρδός, « Για το ΕΑΜ Ικαρίας», τεύχος 42(98), Δεκέμβριος 2001, σελ. 50.

³⁸¹ Εφ. «*Νέα Ικαρία*», 5 Οκτωβρίου 1946, Πέντε χρόνια από την ίδρυση του ΕΑΜ Ικαρίας, σελ. 2.

³⁸² Περ. «Ικαριακά», Φίλιππος Μαυρογιώργης, «Τα λαϊκά δικαστήρια της Ικαρίας, Δεκέμβριος 2009, τεύχος 106, σελ. 143-144.

πλαίσιο της συμμετοχής των ΕΑΜ/ΚΚΕ στην λεγόμενη Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, αυτές αναβλήθηκαν. Ωστόσο στην Ικαρία τις πραγματοποίησαν. Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι έχουν όλοι οι ενήλικοι πολίτες της Ικαρίας. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες αναδείχθηκαν και γυναίκες.³⁸³ Η ψηφοφορία ήταν μυστική αν και σε κάποια χωριά τα συμβούλια εκλέχτηκαν από τις λαϊκές συνελεύσεις.

Στις εκλογές του Οκτωβρίου αναδείχτηκε και το ανώτερο όργανο των επισιτιστικών επιτροπών του νησιού με πρόεδρο τον εαμίτη οδοντίατρο Πελοπίδα Λομβαρδά.³⁸⁴ Οι επιτροπές αυτές είχαν αναπτύξει πλούσια δράση ήδη από την προσωρινή απελευθέρωση, ιδρύοντας πρατήρια τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης, από προϊόντα αυτά έφταναν κυρίως με τη μορφή βοήθειας από τον Ερυθρό Σταυρό.

Τον Σεπτέμβρη του 1943 γίνονται προσπάθειες για την αύξηση της αγροτικής παραγωγής του νησιού μέσα από την κεντρική καθοδήγηση των παραγωγών και οργανώνεται ανταλλαγή προϊόντων με τα γειτονικά νησιά.³⁸⁵ Σε ερώτηση του γράφοντα στις Ευγενία Τσαντήρη από τις Ράχες και Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου από την Παναγιά Αγίου Κηρύκου, σχετικά με το έργο των επισιτιστικών επιτροπών, η εμπειρία και των δύο ερωτηθέντων ήταν στην ίδια θετική κατεύθυνση, αναφέροντας πως οι κάτοικοι ήταν ευχαριστημένοι από το έργο τους, η διαχείριση των προμηθειών γίνονταν με διαφάνεια και δικαιοσύνη. Στην ίδια κατεύθυνση είναι και το άρθρο του Γιώργου Λομβαρδά, ο οποίος γράφει: «Ο κόσμος ήταν όχι μόνο ικανοποιημένος από τις επισιτιστικές επιτροπές που εκτελούσαν άψογα την αποστολή τους. Φαίνεται πως ήταν κατακαμένοι οι άνθρωποι απ' τις προηγούμενες (σ.σ. κατοχικές) και τις μετέπειτα, τις διορισμένες απ' το επίσημο πια κράτος μετά την άνοιξη του '45».³⁸⁶

Τα αρχεία της OSS-Office of Strategic Service, της υπηρεσίας πληροφοριών των ΗΠΑ καταγράφουν στα τέλη Σεπτεμβρίου 1944 καταστάσεις λιμού στην Ικαρία. Πράγματι, ο γράφων εντόπισε είκοσι τέσσερεις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου με αιτία την έλλειψη

³⁸³ Με αφορμή την εκλογή μιας γυναίκας στα Λαϊκό Συμβούλιο Ραχών, ο Φάκαρος, ένας τοπικός Ριβατζής (σατυρικός λαϊκός ποιητής της Ικαρίας) έγραψε: «Οι τράγοι απολάσανε (σ.σ. οι τράγοι δεν έχουν πια σεξουαλική επιθυμία, εννοώντας πως οι άντρες έχασαν τον ανδρισμό τους), και βγήκαν οι Ρεβέκες (σ.σ. οι δυναμικές γυναίκες), και τώρα θα τον κυβερνούν τον κόσμο οι γυναίκες». Κατσάς Γιώργος, Σε ένα χωριό του Αιγαίου, Αθήνα 2004, σελ. 88.

³⁸⁴ Πελοπίδας Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 28.

³⁸⁵ Η Ικαρία στης σκλαβιάς τα χρόνια, σελ. 35.

³⁸⁶ Περ. «Ικαριακά», Γιώργος Λομβαρδάς, « Για το ΕΑΜ Ικαρίας», τεύχος 42(98), Δεκέμβριος 2001, σελ. 51.

τροφής για το έτος 1944 στα δημοτικά ληξιαρχεία του νησιού και είκοσι επτά από την ιταλική συνθηκολόγηση μέχρι και την οριστική απελευθέρωση.³⁸⁷

Η «μάχη της παραγωγής», όπως αποκαλούνταν εκείνη την εποχή από το ΕΑΜ η προσπάθεια διατροφικής αυτάρκειας, αναγορεύοντας την σε στρατηγικό στόχο σε όλο τον εξαετή βίο του, απασχολεί πολύ έντονα την ηγεσία του. Σύμφωνα με τον σχεδιασμό έπρεπε με κάθε τρόπο να ενταθούν οι ενέργειες για συστηματικότερη και αποτελεσματικότερη καλλιέργεια των λιγιστών καλλιεργήσιμων εκτάσεων, προσπάθεια που συνάντησε την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας από τις τοπικές εαμικές αρχές. Το ΕΑΜ ανέλαβε να συντονίσει τους αγρότες ώστε να είναι αποδοτικότερη η σοδειά τους και η οποία είχε γίνει υπόθεση όλου του χωριού. Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που οι κάτοικοι στο σύνολο των κοινοτήτων συμμετείχαν συλλογικά στην σπορά των χωραφιών, στο μάζεμα της ελιάς και γενικά στις αγροτικές εργασίες.³⁸⁸

Στις δημόσιες υπηρεσίες επανατοποθετήθηκαν υπάλληλοι όπως στο τελωνείο, τα κοινοτικά γραφεία, τις οικονομικές υπηρεσίες κ.α. Σχολεία άνοιξαν με προσωπικό τους εαμίτες εκπαιδευτικούς, τα απολυτήρια των σχολείων εκείνης της περιόδου αναγνωρίστηκαν από το αστικό κράτος.³⁸⁹

Το φθινόπωρο του 1943 ο Εμμανουήλ Σοφούλης, στο πλαίσιο των διοικητικών ρυθμίσεων για τα νησιά του Νομού Σάμου, είχε αποφασίσει την δημιουργία επαρχιακής διοίκησης Ικαρίας, οι πολεμικές εξελίξεις δεν επέτρεψαν στο όργανο αυτό να λειτουργήσει παρά μόνο λίγες μέρες. Στις αρχές του 1944 η γερμανική διοίκηση είχε διορίσει Νομάρχη και διατήρησε τον θεσμό του Έπαρχου, διορίζοντας στη θέση αυτή τον Αλέξη Πουλιανό. Σύμφωνα με τον ίδιο, προτάθηκε από την ικαριώτικη παροικία της Αθήνας σε ανθρώπους που είχαν διασυνδέσεις με την εξόριστη Κυβέρνηση. Ο Πουλιανός, από την Αθήνα που διέμενε, εκτός από κάποιες πρωτοβουλίες που πήρε

³⁸⁷ Σωτήρης Ριζάς (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα των αμερικανικών υπηρεσιών*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2004, σελ 154, Α.Α. 627.

Ληξιαρχικά γραφεία Ικαρίας (πρώην δήμων Αγίου Κηρύκου, Ευδήλου, Ραχών).

³⁸⁸ Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας.

Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, σελ. 35.

³⁸⁹ Τα Γ.Α.Κ. (Γενικά Αρχεία του Κράτους) Ικαρίας φιλοξενούν στις συλλογές τους την αλληλογραφία μεταξύ των σχολείων της Ικαρίας και το γραφείο επιθεώρησης εκπαίδευσης του Νομού που έδρευε στο Βαθύ Σάμου. Για το διάστημα Ιανουάριος 1943 (η επιστολή του Ιανουαρίου παρελήφθη τον Απρίλιο) – Απριλίου 1945 δεν βρίσκουμε καμία επιστολή σχετικά με τα γραφεία της περιοχής. Ωστόσο από προφορικές και γραπτές μαρτυρίες προκύπτει πως τα σχολεία επαναλειτούργησαν από τα τέλη Σεπτεμβρίου 1943. Ο Γιώργος Λομβαρδάς, δικηγόρος στο επάγγελμα, αποφοίτησε από σχολείο της εαμικής περιόδου.

σχετικά με την αποστολή τροφίμων στην Ικαρία, δεν θα αναλάβει κανέναν ουσιαστικό ρόλο, η απελευθέρωση τον πρόλαβε και έτσι δεν κατόρθωσε ούτε να ταξιδέψει στο νησί.³⁹⁰ Στις ελεύθερες εκλογές του Οκτωβρίου 1944 στην θέση του Έπαρχου θα αναδειχτεί ο συνεργαζόμενος με το ΕΑΜ, δικηγόρος Γιώργος Οικονόμου. Στις 17 Νοεμβρίου 1944 έφτασε στον Άγιο Κήρυκο με το αντιτορπιλικό «Αετός» ο Γιώργος Μπουρδάρας, Υπουργός Γενικός Διοικητής νήσων Αιγαίου, συνοδευόμενος από Αμερικάνους και Βρετανούς αξιωματούχους, ανάμεσά τους και μέλη διεθνών αποστολών διανομής βοήθειας. Η αποστολή αυτή συναντήθηκε με τον εκλεγμένο πλέον, Γ. Οικονόμου, τον πρόεδρο των επισιτιστικών επιτροπών Πελοπίδα Λομβαρδά, τον ηγέτη της Πολιτοφυλακής Βασίλη Τσαγανό, τον αντιπολιτευόμενο στο ΕΑΜ γιατρό Γιάννη Μαλαχία και τον αξιωματικό της χωροφυλακής. Στη συνάντηση ο Γεώργιος Μπουρδάρας αναγνώρισε τις εαμικές αρχές και ανακοίνωσε πως αναθέτει την ασφάλεια και την διαφύλαξη της τάξης στο νησί στην Εθνική Πολιτοφυλακή, ήδη από την 8^η Νοεμβρίου η Διοίκηση της Σάμου είχε τοποθετήσει τον Οικονόμου στην Επαρχία της Ικαρίας βάσει του υπαρ. 247 τηλεγραφήματος που είχε λάβει από τον Μπουρδάρα. Ο Μαλαχίας αντέδρασε έντονα στην απόφαση του Υπουργού να αναγνωρίσει την Εθνική Πολιτοφυλακή χαρακτηρίζοντας τους πολιτοφύλακες ως μια «ομάδα παράνομων οπλοφορούντων οι οποίοι ύψωσαν την ρωσική σημαία»³⁹¹. Γενικότερα, η αντιπαράθεση με τους αντιεαμίτες κρατήθηκε σε χαμηλούς και ήπιους τόνους, εκτός από κάποιους έντονους δημόσιους αντίλογους κανέναν από τους ερωτηθέντες δεν ανέφερε κάποιο περιστατικό που να ξεπερνά τα όρια της πολιτικής αντιπαράθεσης. Η Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου ανέφερε στον γράφοντα πως η συσπείρωση γύρω από το ΕΑΜ και τις μορφές κοινωνικής συγκρότησης που αυτό εισήγαγε ήταν τόσο μεγάλη που δεν άφηνε περιθώρια στην αντιπολίτευση για εν γένει αμφισβήτηση αυτών των θεσμών. Ο Στέφανος Καρίμαλης μας αφηγείται ένα περιστατικό που έλαβε χώρα στην περιοχή των Ραχών την μέρα των εκλογών για την ανάδειξη λαϊκών συμβουλίων. Ο Φ.Τ. ήταν από τους μετριοπαθείς εαμίτες που οι Βρετανοί κατάφεραν να αποτραβήξουν από το ΕΑΜ και να τον εντάξουν στο αντιεαμικό μπλοκ αμέσως μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, απευθυνόμενος δημόσια στον Λεωνίδα Κουκή στέλεχος της οργάνωσης του ΕΑΜ Ραχών του λέει: «έρχεστε να

³⁹⁰ Περ. «Ικαριακά», Πουλιανός Αλέξης, «Ένα σημαντικό γεγονός της Καριώτικης αντίστασης», τεύχος 85, Δεκέμβριος 1988, σελ. 107.

³⁹¹ Πελοπίδας Λομβαρδάς, Ταραγμένα Χρόνια, σελ. 28-29.

*επιβάλλετε την βία;», ο Κουκής του απάντησε, «πως αν βλέπει την βία στην μυστική ψηφοφορία με κάλπη, τότε ποια είναι η ελευθερία;»*³⁹²

Φαίνεται πως οι ριζοσπαστικές τομές που εισήγαγε το ΕΑΜ όλο αυτό το διάστημα είχαν βρει γόνιμο έδαφος στην τοπική κοινωνία της Ικαρίας καθώς βλέπουμε να αναπτύσσεται γοργά τόσο το έργο των επιτροπών όσο και το κίνημα αλληλεγγύης μεταξύ των κατοίκων. Προκύπτει λοιπόν, πως οι πολιτικές του ΕΑΜ αποτέλεσαν μονόδρομο στην προσπάθεια κάλυψης βασικών λαϊκών αναγκών σε αυτές τις συνθήκες, και οι πρώτες ελεύθερες μεταπολεμικές εκλογές του φθινοπώρου 1944 που επικύρωσαν την εαμική δυναμική αποτέλεσαν την κορύφωση της δύσκολης και κακοτράχαλης πορείας.

Η λήξη της ιταλικής Κατοχής θα σημάνει την ανάπτυξη ενός αξιοσημείωτου κινήματος κοινωνικής προσφοράς ανάμεσα στους κάτοικους που θα στοχεύσει ως επί το πλείστον στη δημιουργία αναγκαίων για το νησί υποδομών. Οι εαμικές αρχές πρωτοστατούν στην δημιουργία αρδευτικών έργων μερικά από αυτά είναι ακόμα σε λειτουργία στο βόρειο τμήμα του νησιού, διανοίγονται και συντηρούνται δρόμοι πάνω στους οποίους εγκαταστάθηκε το σύγχρονο οδικό δίκτυο της Ικαρίας, δημόσια και σχολικά κτίρια επισκευάζονται και επαναλειτουργούν, ο λαϊκός εθελοντισμός ενισχύεται από την ΕΠΟΝ και την Εθνική Αλληλεγγύη. Οι οργανώσεις αυτές ανέπτυξαν πλούσια δράση κυρίως από τις αρχές του φθινοπώρου του 1943. Τα μέλη της ΕΠΟΝ οργάνωναν κάθε Κυριακή εξορμήσεις, στις οποίες συμμετείχαν και οι μεγαλύτερες ηλικίες, επισκευάζοντας δρόμους, μονοπάτια και γεφύρια, καθαρίζοντας τις πλατείες, αυλόγυρους εκκλησιών και νεκροταφείων, βοηθώντας ανήμπορους και ηλικιωμένους στις καθημερινές εργασίες τους και τις αγροτικές δουλειές και πάντα η εξόρμηση κατέληγε με ένα μεγάλο γλέντι.³⁹³ Η ΕΠΟΝ αποτελούσε την μοναδική νεολαιίστικη οργάνωση στο νησί, είχε συσπειρώσει την πλειοψηφία της νεολαίας και η δράση της ενισχύθηκε από την άφιξη των «συρματένιων» την άνοιξη του 1945, των στρατιωτών της Μέσης Ανατολής που είχαν πάρει μέρος στο κίνημα της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης (ΑΣΟ), το οποίο είχε κατασταλεί από τους Βρετανούς και την ελληνική βασιλική Κυβέρνηση και οι εξεγερμένοι στρατιώτες είχαν κλειστεί στα «σύρματα», τα πρόχειρα στρατόπεδα συγκέντρωσης που στήθηκαν γι' αυτόν το λόγο

³⁹² Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, σελ. 64.

Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας.

³⁹³ Μακκάς, *Η ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, σελ. 84.

Γιώργος Λομβαρδός, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 74

στις ερήμους τις βόρειας Αφρικής. Σημαντικό μέρος της δράσης της ΕΠΟΝ αφιερώθηκε στις προσπάθειες εφαρμογής της λαϊκής διοίκησης, ενισχύοντας με όλες της τις δυνάμεις τους νεαρούς αυτοδιοικητικούς θεσμούς.

3.4 Φθινόπωρο 1944, πολιτικό περιβάλλον

Το γενικότερο πολιτικό περιβάλλον το φθινόπωρο 1944 καθορίζεται από δύο μείζονος σημασίας γεγονότα, τη Διάσκεψη του Λιβάνου και τη Συμφωνία της Καζέρτας. Οι εργασίες της Διάσκεψης του Λιβάνου έγιναν στις 17- 20 Μαΐου 1944, ένα μήνα περίπου μετά την αιματηρή καταστολή του αντιφασιστικού κινήματος του Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής, από την εξόριστη ελληνική Κυβέρνηση και τους Βρετανούς, γεγονός που οδήγησε και στην διάλυση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων. Η Διάσκεψη του Λιβάνου έγινε υπό τον Πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος αντικατέστησε τον Σοφοκλή Βενιζέλο μετά από υπόδειξη των Βρετανών.

Στη Διάσκεψη έλαβαν μέρος αντιπροσωπείες από το σύνολο του παλαιού και νέου πολιτικού κόσμου, ΕΑΜ, ΚΚΕ, ΠΕΕΑ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ, «Εθνικές Δυναμικές Οργανώσεις», Κόμμα των Φιλελευθέρων, Λαϊκό Κόμμα, Εθνικό Λαϊκό Κόμμα, Αγροτικό Κόμμα, Ένωση Αριστερών, Προοδευτικό Κόμμα, και αρκετοί ανεξάρτητοι. Όλοι οι συμμετέχοντες υπέγραψαν ως απόφαση την εισήγηση του Γεώργιου Παπανδρέου και το σχέδιο του για την συγκρότηση «Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας». Παρά τις έντονες αντιδράσεις που προκλήθηκαν σε πολλές από τις οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, για την υπογραφή της Συμφωνίας εκ μέρους των αντιπροσώπων τους, τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου τα κόμματα της αριστεράς προσχωρούν στην Κυβέρνηση Παπανδρέου στο πλαίσιο της «Εθνικής Ενότητας».

Τέσσερις μήνες μετά τον Λίβανο, στις 24 Σεπτεμβρίου 1944, ξεκινούν στην πόλη Καζέρτα της Ιταλίας διαπραγματεύσεις μεταξύ του Στρατηγείου των Συμμαχικών Δυνάμεων της Μεσογείου, της βρετανικής Κυβέρνησης, της ελληνικής Κυβέρνησης, του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Στις 26 του μηνός κατέληξαν σε συμφωνία που περιείχε τέσσερις βασικούς όρους, 1) όλες οι αντάρτικες δυνάμεις τίθενται υπό τις διαταγές της ελληνικής Κυβέρνησης, 2) Η ελληνική Κυβέρνηση θέτει τις δυνάμεις αυτές υπό τις διαταγές του Βρετανού Αντιστράτηγου Ronald Scobie, που πλέον θα ονομάζεται Ανώτατος Αρχιστράτηγος «διοικών τις δυνάμεις εν Ελλάδι». 3) Κάθε απόπειρα των αντάρτικων ομάδων να αναλάβουν την «αρχή ανά χείρας» θεωρείται έγκλημα και θα τιμωρείται αναλόγως. 4) Όσον αφορά την Αθήνα, όλες οι ενέργειες θα αναλαμβάνονται υπό τις άμεσες διαταγές του Scobie.³⁹⁴

³⁹⁴ Το ΚΚΕ. *Επίσημα κείμενα*, 1940-1945, τόμος 5ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ. 223-224.

Οι εξελίξεις το φθινόπωρο 1944 διαμορφώνονται υπό το πρίσμα των δύο αυτών γεγονότων. Της Κυβέρνησης Παπανδρέου, στην οποία συμμετέχουν αντίρροπες δυνάμεις και για τον σχηματισμό της χρειάστηκε υποχωρητικότητα εκ μέρους της ηγεσίας των ΕΑΜ- ΚΚΕ, και το δεύτερο στοιχείο είναι η υπαγωγή των ανταρτών υπό τις εντολές του Βρετανικού Στρατηγείου.

Στα τέλη Ιουλίου 1944 ο Αξιωματικός της Gestapo Kaizer (Καπετάν Κώστας) με την ομάδα του αποχωρεί από την Ικαρία, στο εξής οι κάτοικοι της δεν θα δεχτούν άλλη τρομοκρατική επιδρομή. Στις 24 Σεπτεμβρίου οι Γερμανικές δυνάμεις αποχωρούν και από τη Σάμο αφήνοντας πίσω την φάλαγγα των μελανοχιτώνων οι οποίοι θα παραδοθούν στις 5 Οκτωβρίου στον ΕΛΑΣ Σάμου και τον Ιερό Λόχο.³⁹⁵

Στις 12 Οκτωβρίου πραγματοποιείται στην κεντρική πλατεία του Αγίου Κήρυκου συγκέντρωση και δοξολογία για την οριστική απελευθέρωση. Όπως προαναφέρθηκε, αναδεικνύονται με εκλογές στις οποίες συμμετέχουν ενήλικοι άντρες και γυναίκες, όργανα Τοπικής Αυτοδιοίκησης, μέλη λαϊκής δικαιοσύνης, επισιτιστικές επιτροπές κ.α. Έπαρχος του νησιού διορίζεται ο Γιώργος Οικονόμου, η τριμελής Επαρχιακή Επιτροπή είναι αιρετή και απαρτίζεται σύσσωμη από μέλη του ΕΑΜ.³⁹⁶

Η υπηρεσία πληροφοριών της UNRRA αναφέρει πως κατά την απελευθέρωση η δύναμη του ΕΑΜ στην Ικαρία είναι μεγαλύτερη από αυτή της Σάμου³⁹⁷. Ένα μήνα μετά την απελευθέρωση η ίδια υπηρεσία αναφέρει πως σε Ικαρία και Φούρνους οι συνθήκες διαβίωσης είναι λιγότερο ικανοποιητικές από αυτές της Σάμου, Χίου και

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008, σελ. 463- 472.

³⁹⁵ *Διοίκηση ΕΛΑΣ Σάμου*

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Οι απομένουσες Ιταλικές δυνάμεις παραδοθήκανε. Το Πρωτόκολλο της παράδοσης υπογράφηκε απ' το Διοικητή του ΕΛΑΣ Σάμου Κώστα Ζαφείρη, απ' τον αντιπρόσωπο του Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής, Ταγματάρχη Παναγιώτη Κουνέλη κι απ' τον αντιπρόσωπο του Συμμαχικού Στρατηγείου, ταγματάρχη Cardiff. Από μέρους των Ιταλών υπογράφει ο Λοχαγός Russo.

Ύστερα από την υπογραφή, τμήματα του ΕΛΑΣ Σάμου και του Ιερού Λόχου μπήκαν στην πρωτεύουσα σήμερα το πρωί.

Η Σάμος, χάρις στη δεξιοτήτα με την οποία χειρίστηκε το όλο τη ζήτημα της παράδοσης η Διοίκηση του Αντάρτικου, και χάρις στις ενέργειες των Ηνωμένων Τμημάτων ΕΛΑΣ Σάμου και Ιερού Λόχου, αποκτάει σήμερα την Λευτεριά της.

Ζήτω η Λευτεριά

Ζήτω ο ΕΛΑΣ

Ζήτω οι Ηνωμένοι Σύμμαχοι

Ζήτω το ΕΑΜ

Απ' τη Διοίκηση 5.10.44

Γιώργος Βοϊκλής (επιμ.), *Σάμος 1940- 1945, Συλλογική αφήγηση* ,Σάμος, εκδόσεις υπερόριος, 2011, σελ. 327.

³⁹⁶ Papalás, *Rebels and Radicals*, σελ. 257.

³⁹⁷ Intelligence division, Greece Mission, Weekly Summary, Date 28 October 1944 p.3. Item Statistics and other Data - Statistics and other Data - Intelligence Division - Reports Greek News - Daily and Weekly Summaries - S-1376-0000-0124-00001. United Nations Relief and Rehabilitation Administration. UNARMS.

Μυτιλήνης³⁹⁸. Στα μέσα Οκτωβρίου, σύμφωνα με το Office of Strategic Services ο ΕΛΑΣ Ικαρίας μπορούσε να παρατάξει 180 ένοπλους αντάρτες που ο οπλισμός τους προέρχεται από τις ιταλικές δυνάμεις³⁹⁹.

Στις 29 Νοεμβρίου, ο Έπαρχος Γ. Οικονόμου με τηλεγράφημα του στο Υπουργείο Εσωτερικών αναφέρει: «*Επί της υπαρ. 62625 τηλ/κης διαταγής σας, λαμβάνω την τιμήν ν' αναφέρω Υμίν ότι πλήρης τάξις επικρατεί περιφέρειαν μου. Ασφάλισιν ταύτης έχει αναλάβει Πολιτοφυλακή, ουδεμία σύλληψις ενεργήθη και ουδείς πολίτης κρατείται*».⁴⁰⁰

Τις πρώτες μέρες της απελευθέρωσης εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα του νησιού βρετανικό κλιμάκιο, ανάμεσά τους και ο γνώριμος John Pyke, ο Λοχαγός της δύναμης του Royal West Kent που είχε έρθει σε ευθεία ρήξη με την ηγεσία του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ κατά το διάστημα της προσωρινής απελευθέρωσης, κλίμα που διατηρήθηκε και την εν λόγω περίοδο καθώς οι Βρετανοί προσπαθούσαν να υπονομεύσουν την εαμική διοίκηση παροτρύνοντας αντιαμικές ενέργειες από πολίτες του νησιού.⁴⁰¹

Το ίδιο διάστημα παρατηρούνται επισκέψεις αξιωματικών της Α.Μ.Λ.(Allied Military Liaison), πραγματοποιούν διανομές τροφίμων και εγκαθιστούν προσωπικό στα νησιά. Ο αντισυνταγματάρχης Martyr, επικεφαλής της ΑΜΛ στο Νομό, περιόδευε στα νησιά της Σάμου και προκύπτει μία τουλάχιστον περίπτωση που μίλησε σε αντί-συγκέντρωση στο ΕΑΜ, τον Νοέμβριο 1944.⁴⁰²

Η αμερικάνικη υπηρεσία πληροφοριών της OSS (Office of Strategic Services), έχοντας τις βάσεις της στο γειτονικό Κουσάντασι και τη Σμύρνη, δραστηριοποιούνταν στην Ικαρία με ολιγομελή ομάδα υπό τον Νικόλαο Κυρτάτο. Το καλοκαίρι 1944 ο Κυρτάτος εγκαταστάθηκε στην περιοχή του Ευδήλου ώστε να παρατηρεί την κίνηση των εχθρικών πλεούμενων στη περιοχή. Το φθινόπωρο 1944 συντόνισε την αποστολή τροφίμων και φαρμάκων στην Ικαρία με το κουρσάρικο «Αγία Τριάς», η οποία διανεμήθηκε από ένοπλους άντρες. Ο Κυρτάτος είχε σύνδεσμο τον Γιατρό Μαλαχία, που είχε ζητήσει την επέμβαση των αντρών του ώστε να αντιμετωπιστεί το ΕΑΜ. Σαν πρώτο μέτρο ο Κυρτάτος φυγάδεψε δύο άντρες στην βάση της OSS στη Σμύρνη που θεώρησε ότι κινδυνεύουν από την Πολιτοφυλακή. Κατά τη διανομή των προμηθειών,

³⁹⁸ Στο ίδιο, United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Intelligence Division Greek Section, 22 November 1944, Report No 18, p. 3.

³⁹⁹ Office of Strategic Services, Samos and Icaria- ELAS activity, date of information 15 October 1944. Date of report 21 October 1944. Item Statistics and other Data - Political Situation - S-1376-0000-0134-00002. United Nations Relief and Rehabilitation Administration. UNARMS.

⁴⁰⁰ Λομβαρδάς Γιώργος, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 72.

⁴⁰¹ Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, σελ. 80.

⁴⁰² HS 5/ 718. Report on situation and conditions on the island of Samos by Lieut. Alister T. Donald. P. 48.

συνάντησε στελέχη του ΕΑΜ και τους προειδοποίησε πως έχει στη διάθεσή του δυνάμεις που ήταν έτοιμες να επέμβουν σε κάθε περίπτωση.⁴⁰³

Ο Γιατρός Γ. Τσαντίρης, η δραστήρια πολιτική προσωπικότητα του νησιού που ήταν ανάμεσα στις επιλογές των Βρετανών τον Σεπτέμβριο 1943 για την ανάληψη αποφασιστικού ρόλου στη διοίκηση των νησιών της Σάμου, δεν αναφέρεται στα τεκμήρια της εποχής. Ωστόσο, έχει βρεθεί ένα εμπιστευτικό βρετανικό φύλλο πορείας με προορισμό το Κάιρο που έχει εκδοθεί στο όνομα του, με ημερομηνία αναχώρησης 5 Σεπτεμβρίου 1944. Γεγονός που οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα ότι ο Τσαντίρης ταξίδεψε ως την Αίγυπτο ώστε να λάβει μέρος στις πολιτικές διεργασίες που γίνονταν εκεί. Ο ίδιος θα επανεμφανιστεί στα τεκμήρια μετά τις εκλογές του 1946 όταν αναδεικνύεται βουλευτής Ν. Σάμου με τους Φιλελεύθερους.⁴⁰⁴

Το φθινόπωρο 1944 η βρετανική ανάμιξη στο σύνολο των νησιών του Αιγαίου είναι πολύ έντονη με δύο νέα ποιοτικά στοιχεία, την αρωγή του Ιερού Λόχου στην εφαρμογή των πολιτικών τους και την οργάνωση και ενίσχυση αντικομμουνιστικών και αντιεαμικών οργανώσεων σε νησιά όπου υπήρχε η δυνατότητα και το «γόνιμο» έδαφος.⁴⁰⁵

Στην Ικαρία έγιναν προσπάθειες να οικοδομήσουν τέτοιες οργανώσεις αλλά τα αποτελέσματα μάλλον φτωχά θα χαρακτηρίζονταν. Από τον Απρίλιο του 1944, ο Επαμεινώνδας Ρολογάς, δωσίλογος της Σάμου, που συνόδευε σε κάποιες επιδρομές στην Ικαρία τον γκεσταπίτη «Καπετάν Κώστα», έκανε στη Σάμο και την Ικαρία προπαγάνδα υπέρ του ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) αλλά ανεπιτυχώς, στη συνέχεια δραστηριοποιήθηκε ως επικεφαλής σε καταδρομικό καΐκι της Gestapo. Ο Ρολογάς ήταν στενός συνεργάτης του Δρόσου ο οποίος ηγούταν των εβδομήντα περίπου γερμανόφιλων δωσίλογων της Σάμου, σε κάποιο από τα ταξίδια του στην Αθήνα επέστρεψε με δωδεκαμελή ομάδα των Ταγμάτων Ασφαλείας στην οποία προσχώρησε μία ομάδα άλλων έξι Σαμιωτών. Ο Δρόσος αργότερα τέθηκε στη Σάμο επικεφαλής της οργάνωσης «Εθνικοί Αντικομμουνιστές», που όπως υποστηρίζεται από τον Κώστα Ζαφείρη, ηγέτη του ΕΛΑΣ Σάμου, ενισχύθηκε από τον Ιερό Λόχο.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Papalás, *Rebels and Radicals*, σελ. 255.

⁴⁰⁴ Το φύλλο πορείας στεγάζεται στη συλλογή του Χρήστου Μαλαχία.

⁴⁰⁵ Βλ. κεφάλαιο 3.5 «Οι εκθέσεις της SOE».

⁴⁰⁶ HS 5/ 718. Situation in general. Report by Costa Zafiris, p. 15.

Λιγιστές αναφορές βρίσκουμε και για την «Εθνική Οργάνωση Ικαρίας», που συστήθηκε από τον γιατρό Μαλαχία το φθινόπωρο του 1943 και προωθήθηκε από τους Βρετανούς και τον Εμμανουήλ Σοφούλη στις προσπάθειες συμπλήρωσης επαρχιακής επιτροπής, αλλά δεν έχει βρεθεί τεκμήριο που να μας δίνει στοιχεία για την δράση της ή την μαζικότητα της. Μετέπειτα, στο όργανο του ΕΑΜ «Νέα Ικαρία», σε φύλλα του 1946 γίνονται αρκετές αναφορές στην οργάνωση Χ που είχε ιδρυθεί στην Ικαρία και καθοδηγούνταν από τη Σάμο από τον αρχιτέκτονα μηχανικό Παναγιώτη Αρνάκη. Την Χ οργάνωνε ο γιατρός Ελισαίος στις Ράχες, και σε αρκετά άρθρα της «Νέας Ικαρίας» κατηγορείται και ο γιατρός Μαλαχίας ότι ήταν υποστηρικτής της.⁴⁰⁷

Σε γενικές γραμμές οι συνεντευξιαζόμενοι και τα ευρήματα, χαρακτηρίζουν την περίοδο, σε πολιτικό επίπεδο όπως αυτή διαμορφώθηκε από τις αρχαιρεσίες του Οκτωβρίου, ως ήρεμη, που οι πολιτικές διαφορές δεν λάμβαναν έντονο ή βίαιο χαρακτήρα και στην ακραία τους μορφή εκφράζονταν με έντονες διαφωνίες και αντίλογους. Οι αγγλόφιλοι και οι μοναρχικοί που εκφράζονταν δημόσια ήταν λιγιστοί. Εξάλλου, ο προσανατολισμός που έδινε η ηγεσία του ΕΑΜ στα μέλη και τους φίλους του ήταν να διατηρούν το κλίμα σε ήπιους τόνους.⁴⁰⁸

Στον αντίλογο της εποχής μεταξύ του ΕΑΜ και του θολού «αθροίσματος» των αγγλόφιλων, των οπαδών του προπολεμικού αστισμού, των φιλομοναρχικών και αντικομμουνιστών, προστίθενται και η εκτέλεση από αντάρτες του ΕΛΑΣ Ικαρίας στα τέλη Αυγούστου του 1944, του δωσίλογου γιατρού Φίλιππου Αμάξη, που ήταν και ο μοναδικός νεκρός από σφαίρες του ΕΛΑΣ σε όλη τη διάρκεια της δράσης του. Οι αντιτιθέμενοι στο ΕΑΜ προσπάθησαν να αξιοποιήσουν την εκτέλεση του γιατρού, ώστε να αποτρέψουν την ανάθεση της ασφάλειας του νησιού στον ΕΛΑΣ και την Πολιτοφυλακή, κατηγορώντας τους ως «παρανόμως οπλοφορούντες αναρχικούς».⁴⁰⁹

Ένα ακόμα επιχείρημα, βασισμένο στην εκτέλεση, ήταν ότι οι εαμικές αρχές αυθαιρετούσαν, και ο Αμάξης αποτελούσε ένα από τα θύματα της εαμικής αυθαιρεσίας. Το γεγονός αυτό αξιοποιήθηκε και από τους Βρετανούς, είχε προηγηθεί η προσπάθειά τους να σταματήσουν τις συλλήψεις των κατηγορούμενων για μαυραγοριτισμό και συνεργασία με τον εχθρό κατά την προσωρινή απελευθέρωση, το

⁴⁰⁷ Εφ. «Νέα Ικαρία», 15 Αυγούστου 1946, «Μέσα στη ζωή της Εθνικής Αλληλεγγύης», σελ. 2.

30 Αυγούστου 1946, Θα θερίσει ότι δεν περιμένει, σελ. 2.

14 Σεπτεμβρίου 1946, «Σαλτιμπάγκος της πολιτικής», σελ. 1.

5 Οκτωβρίου 1946, «Για να μάθουν οι Δημοκράτες την αλήθεια», σελ. 2.

⁴⁰⁸ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2011.

⁴⁰⁹ Λομβαρδάς Πελοπίδας, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 29.

φθινόπωρο του 1944 ακολούθησαν την ίδια τακτική ανακοινώνοντας στην ηγεσία του ΕΑΜ ότι πρέπει να λαμβάνεται η άδεια από τους ίδιους προτού προβούν σε οποιαδήποτε ενέργεια. Ο Στέφανος Καρίμαλης, που είχε διατελέσει γραμματέας των οργανώσεων του ΕΑΜ Ικαρίας, αναφέρει ένα χαρακτηριστικό περιστατικό που συνέβη το διάστημα αυτό, μεταξύ της βρετανικής αποστολής και στελεχών του ΕΑΜ. Ένα άτομο είχε συλληφθεί από τους πολιτοφύλακες της Ικαρίας με την κατηγορία της κλοπής, όταν το πληροφορήθηκε ο John Pyke τους επέδωσε έγγραφο στα αγγλικά και στα ελληνικά που τους διέταζε να τον απελευθερώσουν καλώντας τους να περάσουν από το γραφείο του. Όταν ο Στέφανος Καρίμαλης και ο Γιώργος Πασβάνης τον επισκέφτηκαν ανταποκρινόμενοι στην πρόσκληση, ο Pyke τους ξεκαθάρισε ότι δεν υπάρχουν πολιτικά ή στρατιωτικά θέματα που να μην άπτονται των καθηκόντων του, ως εκ τούτου θα πρέπει να λαμβάνεται η συγκατάθεση του. Ο Πασβάνης έχασε την ψυχραιμία του και σκόρπισε τα αντικείμενα από το γραφείο του Βρετανού γρονθοκοπώντας το, γεγονός που εξόργισε τον Pyke και απάντησε με ανάλογο τρόπο.⁴¹⁰

Σχετικά με την εκτέλεση του Αμάξι, η «Νέα Ικαρία» τον αποκαλεί «εθνοπροδότη» και «κοινό χαφιέ», γράφει ότι ήταν το δεξί χέρι των Ιταλών και μέλος του δικτύου καταδοτών που είχε οργανώσει η Καραμπινιερία για να συλλαμβάνει αυτούς που επρόκειτο να διαφύγουν από το νησί. Επίσης, συντηρούνταν από τους Ιταλούς, και οι μετατιθέμενοι αξιωματικοί λάμβαναν καλές συστάσεις για τον γιατρό από τους προηγούμενους. Οτιδήποτε γνώριζαν οι Γερμανοί για το νησί το ήξεραν από τον Αμάξι, οι συλλήψεις και οι εμπρησμοί των σπιτιών των κομμουνιστών από την Gestapo έγιναν καθ' υπόδειξη του. Η εκτέλεση του Αμάξι, όπως υποστηρίζει το εαμικό έντυπο, έγινε με την έγκριση του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και της ελληνικής Κυβέρνησης μέσω του Τσιγάντε⁴¹¹, γεγονός που επιβεβαιώνεται εν μέρει από έκθεση της SOE της άνοιξης του 1944, που τον χαρακτήριζε ως δωσίλογο.⁴¹²

Από χειρόγραφες σημειώσεις του Κώστα Ζαφείρη, που από το περιεχόμενο τους τοποθετούνται στις αρχές του φθινοπώρου 1944, φαίνεται πως οι οργανώσεις του ΕΑΜ Σάμου και Ικαρίας έχουν αποκτήσει τακτική οργανωτική επαφή μεταξύ τους. Ο Ζαφείρης σημειώνει πως περίπου τριακόσιοι κάτοικοι της Ικαρίας ανάμεσα τους γυναίκες και νεολαίοι είναι προτεινόμενοι ως νέα μέλη στο ΕΑΜ. Οι γυναίκες όπως

⁴¹⁰ Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, σελ. 80.

⁴¹¹ «Νέα Ικαρία», «Οι Πατριώτες φυλακίζονται», 14 Μαΐου 1947, σελ. 2.

⁴¹² HS 5/ 721, Top secret. Report on Personalities and contacts in the Aegean area. P. 23.

γράφει, είναι πολύ «εξελιγμένες», καθώς και στην επιτροπή (σ.σ. δεν γνωρίζουμε αν ο Ζαφείρης εννοεί την «Κεντρική Επιτροπή», το καθοδηγητικό όργανο του ΕΑΜ του νησιού, την Επαρχιακή Επιτροπή ή κάποια από τις Λαϊκές Επιτροπές) είναι εκλεγμένη μια γυναίκα. Αναφέρει πως τα λαϊκά δικαστήρια λειτουργούν και οι κλοπές που έγιναν (σ.σ. μάλλον αναφέρεται στις αυξημένες ζωκλοπές της περιόδου), είναι κυρίως αποτέλεσμα των αναγκών. Από τα συμφραζόμενα προκύπτει πως το ΕΑΜ της Ικαρίας είχε στην διάθεση του καΐκια αλλά ο Ζαφείρης υποστηρίζει ότι δεν αξιοποιήθηκαν.⁴¹³ Τις πρώτες μέρες της απελευθέρωσης, Νομάρχης Σάμου διορίστηκε ο γιατρός Μανόλης Καλημέρης, ήπιος, δημοκρατικών πεποιθήσεων που οργανώθηκε στο ΕΑΜ και στηρίχθηκε από αυτό, αλλά στα τέλη του 1944 αποχώρησε. Η Επαρχιακή Επιτροπή Ικαρίας συνδέθηκε με τη Νομαρχία με εντεταλμένους που συντόνιζαν το έργο, επικεφαλής διορίστηκε ο Γιώργος Πασβάνης, επίτροπος σε θέματα επισιτισμού και γραμματέας των οργανώσεων του ΚΚΕ Νομού Σάμου. Αντίστοιχος συντονισμός έγινε σε στρατιωτικό επίπεδο, μεταξύ των αντάρτικων σωμάτων των δύο νησιών.

Το φθινόπωρο 1944 στέλνονται από την Αθήνα τρία στελέχη της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, οι Σταμάτης Καββαδίας, Παναγιώτης Γώγος και Κώστας Μάντελος, ώστε να καθοδηγήσουν πολιτικά και στρατιωτικά τα νησιά του Βόρειου και Ανατολικού Αιγαίου, με έδρα την Μυτιλήνη. Ο Κώστας Μάντελος γράφει, «ήρθα στη Σάμο σαν καθοδηγητικό όργανο. Τελείως διαφορετική κατάσταση εδώ απ' ότι στη Μυτιλήνη. Ο ΕΛΑΣ αδύνατος και διαβρωμένος από τους πράκτορες των Εγγλέζων».⁴¹⁴ Στα νησιά της Σάμου, το Συμμαχικό Στρατηγείο και οι βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών είχαν ισχυρή παρουσία, όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια η αποστολή Eternity είχε στις τάξεις της και μέλη του ΕΑΜ και των ανταρτών. Σε ένα διάστημα της γερμανικής Κατοχής δε, επικεφαλής της Eternity αναδείχτηκε ο ηγέτης του ΕΛΑΣ Σάμου, Κώστας Ζαφείρης.⁴¹⁵ Φυσικά, δεν μπορεί να παραλειφτεί το γεγονός ότι το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ έδειξαν συνέπεια και ειλικρίνεια στον αντιφασιστικό αγώνα, κάτι τέτοιο όμως, δεν φαίνεται να ισχύει και για την βρετανική στρατιωτική και πολιτική διοίκηση. Όσο διαφαίνονταν εγγύτερα η ήττα του άξονα, τόσο έστρεφαν την προσοχή τους στην διαμόρφωση του μεταπολεμικού σκηνικού σε κατεύθυνση που να εξυπηρετεί τα διαχρονικά τους συμφέροντα στον ελλαδικό χώρο.

⁴¹³ Κώστας Α. Ζαφείρης, *Πατριδογνωσία, η ζωή και οι αγώνες του αρχηγού του ΕΑΜ Σάμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 119.

⁴¹⁴ Γιώργος Βοϊκλής (επιμ.), *Σάμος 1940- 1945, Συλλογική αφήγηση*, Σάμος, εκδόσεις υπερόριος, 2011, σελ. 332.

⁴¹⁵ HS5/ 718. Report on Operations on the island of Samos by Pt. C. Mavrikis (W/T Operator). P. 66

Επιδίωξη που σε καμία περίπτωση δεν συμβάδιζε με την ενδεχόμενη πολιτική και στρατιωτική επικράτηση της αριστεράς. Όταν η Σάμος και η Ικαρία απελευθερώθηκαν, οι βρετανικές υπηρεσίες αναγόρευσαν σε πρωταρχικό στρατηγικό στόχο την εξάλειψη του «κομμουνιστικού» κινδύνου, στόχος που πέρασε μέσα από τον αφοπλισμό του μαζικού και καλά εξοπλισμένου αντάρτικου και των προσπαθειών για ενσωμάτωση μελών και στελεχών του ΕΑΜ, στις πολιτικές τους. Προσπάθειες που διακρίνουμε στην Ικαρία περίπου ένα χρόνο πριν την οριστική απελευθέρωση.

Ο Ταγματάρχης Cardiff, πράκτορας της SOE με σημαίνοντα ρόλο στην εφαρμογή των βρετανικών πολιτικών στο Αιγαίο, αναφέρει στη Διοίκησή του πως (η έκθεση αφορά το διάστημα τέλος Σεπτεμβρίου- 16 Οκτωβρίου 1944) το κύριο πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι Βρετανοί στα νησιά της Σάμου ήταν οι αντάρτες, στην κατοχή των οποίων περιέπεσε μεγάλη ποσότητα από τον ιταλικό και γερμανικό οπλισμό. Από την αναφορά του προκύπτει πως αντικειμενικός σκοπός του Ιερού Λόχου στη φάση αυτή ήταν να προλάβει την ενδυνάμωση του ΕΛΑΣ, ενώ τις πρώτες μέρες της γερμανικής εκκένωσης προσπάθησαν ο εγκαταλελειμμένος οπλισμός να μην πέσει στα χέρια των ανταρτών. Ο Cardiff σημειώνει πως ο ΕΛΑΣ Σάμου έβαζε εμπόδια στην διοίκηση του νησιού επιτάσσοντας τα μέσα μεταφοράς για την μετακίνηση του οπλισμού τους και παρεμβαίνοντας σε θέματα που δεν άπτονταν του ρόλου του. Ο Συνταγματάρχης του Ιερού Λόχου, Χριστόφορος Τσιγάντες και ο Βρετανός Ταξίαρχος Turnbull, αποφάσισαν να επιχειρήσουν τον σταδιακό αφοπλισμό του ΕΛΑΣ, προτείνοντας στην ηγεσία του μερικοί αντάρτες να αναλάβουν χρέη Χωροφυλακής και μόνο λίγες δεκάδες ανταρτών να παραμείνουν σε υπηρεσία, πρόταση στην οποία ο Κώστας Ζαφείρης αρχικά συμφώνησε.

Ωστόσο, η άφιξη του Γώγου στη Σάμο, στις 13 Οκτωβρίου 1944, επηρέασε την συμπεριφορά του Ζαφείρη και τις δραστηριότητες των ανταρτών, εις βάρος των Βρετανών. Οι σκέψεις περί αφοπλισμού του ΕΛΑΣ τελικά δεν ήταν τόσο εύκολη υπόθεση. Ο Γώγος εξέπληξε και τρόμαξε τον Cardiff αποκαλύπτοντάς του πως έχει σκοπό να δημιουργήσει μόνο από την περιοχή της Σάμου αντάρτικη δύναμη πεντακοσίων αντρών. Όταν ο Cardiff τον ρώτησε ποιος θα ήταν ο ρόλος αυτής της ισχυρής δύναμης, ο Γώγος του απάντησε πως θα αξιοποιούνταν για την άμυνα της περιοχής ή για επιχειρήσεις στα Δωδεκάνησα.⁴¹⁶

⁴¹⁶ HS5/ 718, Report on political situation in Samos up to Oct. 10, 1944, by Major Cardiff, p. 41.

Σε επιστολή της 7^{ης} Νοεμβρίου 1944 προς τη Βρετανική Στρατιωτική Διοίκηση, ο Cardiff προτείνει την λήψη τεσσάρων μέτρων για τη συρρίκνωση της αριστερής απειλής. Ο Cardiff ζητάει την διάθεση δύναμης για την απομάκρυνση του αποθέματος πυρομαχικών. Η δεύτερη πρόταση περιλαμβάνει τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ μέσω της διπλωματικής οδού, και αν είναι εφικτό την δημιουργία αντάρτικης ομάδας που θα αφοπλίσει (σ.σ. βιαίως) τον ΕΛΑΣ. Σαν τρίτο μέτρο, ο Cardiff προτείνει την απαγόρευση και αποτροπή στελεχών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ από την Αθήνα, να επισκέπτονται την περιοχή. Και το τέταρτο μέτρο είναι η αποστολή βρετανικής στρατιωτικής δύναμης και μονάδων της AML.⁴¹⁷

Η άφιξη στελεχών του ΚΚΕ και του ΕΑΜ ανησύχησε ιδιαίτερα τους Βρετανούς. Οι συνεργάτες τους παρακολουθούν στενά τις κινήσεις των στελεχών καθώς η άφιξη τους έδωσε πιο ριζοσπαστική κατεύθυνση στις οργανώσεις του ΕΑΜ στα νησιά της Σάμου. Οι δημόσιοι λόγοι του Γώγου και του Μάντελου, παρά το γεγονός ότι το ΕΑΜ και το ΚΚΕ συμμετέχουν στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και ο ΕΛΑΣ βρίσκεται υπό τις εντολές των Βρετανών, καταφέρονται συχνά εναντίον του Παπανδρέου, του Στέμματος και της βρετανικής πολιτικής, η οποία χαρακτηρίζεται ιμπεριαλιστική.

Μετά την απελευθέρωση, το πραγματικό διακύβευμα ήταν η κοινωνική και πολιτική οργάνωση της μεταπολεμικής Ελλάδας, και από αυτή την άποψη απαραίτητη προϋπόθεση για την αποκατάσταση της αστικής τάξης ήταν η μεταφορά της εξουσίας από τα χέρια του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ που ήλεγχε το μεγαλύτερο μέρος της χώρας.

Τα τεκμήρια της εποχής που προερχόμενα από πηγές και μαρτυρίες προσκείμενα στην πλευρά του ΕΑΜ Ικαρίας εμφανίζουν την κατάσταση στην Ικαρία ως ήπια. Το ΕΑΜ έχει επικρατήσει στο νησί και φαίνεται πως οι προσπάθειες του, όπως και των κατοίκων του νησιού, επικεντρώνονται σε ζητήματα που έχουν σχέση με τον επισιτισμό και την διατροφική επάρκεια. Η Επαρχιακή Επιτροπή Ικαρίας εξαρτάται άμεσα από τη Νομαρχιακή Διοίκηση της Σάμου. Η Ικαρία έχει δευτερεύοντα ρόλο τόσο για τους Βρετανούς όσο και για την κεντρική καθοδήγηση του ΕΑΜ. Η κατάσταση στην Ικαρία εξαρτάται από τις εξελίξεις που διαδραματίζονται στη Σάμο. Σε κάθε έκφανση της, η κοινωνική και πολιτική ζωή της Ικαρίας εξαρτάται από το διοικητικό και οικονομικό κέντρο της Σάμου.

Χαρακτηριστική είναι η εκτίμηση των Βρετανών για την πολιτική κατάσταση των νησιών της Σάμου τον Νοέμβριο 1944, όπου κατέτασαν την Ικαρία στα μη

⁴¹⁷ Ο.π. p. 42.

ελεγχόμενα από το ΕΑΜ νησιά (Non- ΕΑΜ island), παρόλο που η Επαρχιακή Επιτροπή *απαρτίζονταν* από μέλη του και την ευθύνη για την άμυνα και εσωτερική ασφάλεια του νησιού είχαν αναλάβει ο ΕΛΑΣ και η Πολιτοφυλακή αντίστοιχα.⁴¹⁸

⁴¹⁸ HS5/ 337. The Aegean Islands- Political Complexion. 6 Nov. 1944.

3.5 Οι εκθέσεις της SOE για τις Κυκλάδες και το Βόρειο-ανατολικό Αιγαίο κατά το φθινόπωρο 1944

Το παρόν κεφάλαιο προσεγγίζει τις εξελίξεις στα νησιά του Αιγαίου το φθινόπωρο του 1944, αντλώντας τεκμήρια κυρίως από το αρχειακό υλικό της Special Operations Executive (SOE) που στεγάζεται στην Ακαδημία Αθηνών στο Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού. Τα τεκμήρια αυτά από μόνα τους δεν μπορούν να δώσουν απαντήσεις για το σύνολο των ιστορικών ερωτημάτων για την εν λόγω περίοδο, μπορούν όμως να δώσουν μια σαφή εικόνα στον ιστορικό ερευνητή για τις τακτικές και τις πολιτικές που εφάρμοσαν οι Βρετανοί στο Αιγαίο, υποταγμένες αμφότερες στον στρατηγικό τους στόχο, την διατήρηση των διαχρονικών συμφερόντων τους στην περιοχή. Τα αρχεία αυτά έχουν κυρίως τη μορφή τηλεγραφημάτων και απολογιστικών εκθέσεων για ορισμένες από τις αποστολές τις οποίες οργάνωσε η SOE ή σε επιχειρήσεις που το προσωπικό της έλαβε μέρος. Ωστόσο, διακρίνεται η τάση να προβάλλουν αναβαθμισμένο τον ρόλο τους, αδικαιολογήτως σε αρκετές περιπτώσεις. Ενώ για το διάστημα που επικεντρώνεται το παρόν κεφάλαιο είναι έκδηλη η προσπάθεια υπονόμευσης του ρόλου του ΕΑΜ.

Η SOE δραστηριοποιούνταν στην ελληνική επικράτεια από τις αρχές του 1942, συνεργάζονταν στενά με άλλες οργανώσεις: I.S.L.D., OSS/ S.I., M.I.5, M.O.4, P.W.E., “A” Force, A.M.L., Force 142 κ.α.⁴¹⁹. Στο πολυάριθμο προσωπικό της συγκαταλέγονταν και ελληνικό τμήμα που στο αποκορύφωμά του, τον Οκτώβριο του 1944, απασχολούσε 56 αξιωματικούς και 32 λοιπούς βαθμοφόρους, αν ληφθούν υπόψη τα βοηθητικά τμήματα ο αριθμός διαμορφώνεται στους 264 Έλληνες αξιωματικούς και βαθμοφόρους. Ο συνολικός αριθμός του προσωπικού της SOE που διείσδυσε στην ελληνική επικράτεια ανέρχεται στους 1.072, εκ των οποίων οι 637 ήταν Βρετανοί, λίγοι Αμερικανοί, ελάχιστοι Πολωνοί και 435 Έλληνες. Τον Οκτώβριο του 1944 στην Ελλάδα βρίσκονταν 611 Βρετανοί, Αμερικανοί και Πολωνοί πράκτορες από τους οποίους οι περίπου 300 ήταν συνδεδεμένοι από άλλες οργανώσεις. Αν προσμετρηθεί και το προσωπικό των παραστρατιωτικών στόλων του Αιγαίου και των ναυτικών βάσεων ο συνολικός αριθμός των Βρετανών υπηκόων που δραστηριοποιήθηκε στην Ελλάδα μέσω της SOE ήταν 695. Ενώ ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων που έλαβε

⁴¹⁹ Lt Col. J. H. Dolby, Report on SOE activities in Greece and the islands of the Aegean. 27 June 1945. Joint operations and assistance given to other Organizations. p. 13-14. Ακαδημία Αθηνών- Κέντρο Ερεύνης Νεωτέρου Ελληνισμού

μέρος σε αποστολές της ή συνεργάζονταν στενά μαζί της κατά την περίοδο αιχμής, τον Οκτώβριο 1944, ανέρχεται στον εντυπωσιακό αριθμό των 4.200, που υποδιαιρείται σε 2.000 στις στρατιωτικές αποστολές, 2.000 στις 30 μυστικές ομάδες, και τουλάχιστον 200 που εργάζονταν στον παραστρατιωτικό στόλο των ελληνικών καϊκιών και των βάσεων στην Τουρκία⁴²⁰. Η μισθοδοσία της πλειοψηφίας των Ελλήνων πρακτόρων παύει τον Ιανουάριο του 1945, την ίδια περίοδο που αποσύρονται σταδιακά και οι Βρετανοί από το Αιγαίο, αφού όμως τα Δεκεμβριανά έχουν πάρει ευνοϊκή εξέλιξη για τα σχέδια τους.⁴²¹ Από τεκμήρια της ίδιας συλλογής προκύπτει πως το φθινόπωρο 1944 η ενημέρωση της ελληνικής κυβέρνησης για τις εξελίξεις στα νησιά επαφίονταν στα βρετανικά κέντρα διαβιβάσεων⁴²².

Η λειτουργία και η επιτυχία των αποστολών στα νησιά προϋπέθεταν απαραίτητα την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και στενής συνεργασίας με τους κατοίκους. Λόγω της περιορισμένης έκτασης των νησιών, συχνά τα μέλη των αποστολών φιλοξενούνται σε σπίτια ντόπιων, ή εγκαθιστούν ασυρμάτους και λειτουργούν παρατηρητήρια σε ιδιόκτητους χώρους. Η μακρά παραμονή του προσωπικού της SOE στο πεδίο των επιχειρήσεων, από έξι μήνες έως και δυο χρόνια, τους επέτρεπε, εξάλλου, να γνωρίζουν καλά τη δυναμική που αναπτυσσόταν σε κάθε τόπο, τις ηγετικές προσωπικότητες και τις πολιτικές δυνάμεις. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι αποστολές της SOE δεν ανέπτυξαν μεγάλης κλίμακας δολιοφθορές, καθώς εκτός από τον ρίσκο των επιχειρήσεων σε περιορισμένο χώρο, υπήρχε και ο κίνδυνος επιβολής αντιποίνων από τις κατοχικές αρχές στους κατοίκους, στην συνεργασία και των οποίων στηρίζονταν σε μεγάλο βαθμό. Η ακινητοποίηση μεγάλου αριθμού καϊκιών, οι καταστροφές αποθηκών καυσίμων και άλλες ενέργειες σαμποτάζ εκτελέστηκαν σε μικρή κλίμακα στη διάρκεια της Κατοχής. Μεγάλης κλίμακας δολιοφθορές έγιναν το φθινόπωρο του 1944 κατά την αποχώρηση των Γερμανών, την κατάλληλη σύμφωνα με τους Συμμάχους στρατηγικά στιγμή. Στόχος ήταν να εγκλωβιστούν οι Γερμανοί στα νησιά και να αναγκασθούν να παραδοθούν. Από τα μέσα Σεπτεμβρίου ως τις αρχές Οκτωβρίου 1944 ακινητοποιήθηκαν 100 εχθρικά σκάφη, κυρίως στις Κυκλάδες. Ο νησιωτικός χώρος

⁴²⁰ Lt Col. J. H. Dolby, Report on SOE activities in Greece and the islands of the Aegean. 27 June 1945. Appendix XI, Personnel, stores and equipment, p. 1, 2.

⁴²¹ Στην Ήπειρο και τη Κρήτη το προσωπικό της SOE παρέμεινε μέχρι τον Μάρτιο 1945, στη Βόρεια και Ανατολική Ελλάδα κάποιες αποστολές παρέμειναν μέχρι τον Απρίλιο 1945, ενώ σε πολλές περιοχές το προσωπικό αποχώρησε τον Δεκέμβριο του 1944.

Lt Col. J. H. Dolby, Report on SOE activities in Greece and the islands of the Aegean. 27 June 1945. Post Liberation, p. 16.

⁴²² HS 5/ 443, One Time Pad, Para 1, Ambassador Requests you inform Greek Government.

των Κυκλάδων είχε ιδιαίτερη σημασία στην επιτυχημένη επιχείρηση «Κιβωτός του Νώε» που πραγματοποιήθηκε από τον Αύγουστο μέχρι τον Οκτώβριο του 1944. Στόχος της συγκεκριμένης επιχείρησης ήταν να παρεμποδιστεί η υποχώρηση των Γερμανών και υπήρξε η πιο σημαντική που ανέλαβε η SOE στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο της «Κιβωτού» συμμετείχαν βρετανικές, αμερικάνικες και αντάρτικες δυνάμεις. Αποστολές της SOE στην Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα, ανέλαβαν να παρενοχλούν και να υπονομεύουν τον εχθρό με κάθε δυνατό τρόπο, εκτελώντας κυρίως δολιοφθορές.⁴²³

Από τα τέλη Αυγούστου 1944, όλα έδειχναν πως η γερμανική Κατοχή πλησιάζει στην εκπνοή της. Το διάστημα 9 Σεπτεμβρίου- 16 Οκτωβρίου 1944, με εξαίρεση την Κρήτη και τη Μήλο, τα νησιά του βόρειου, ανατολικού Αιγαίου και οι Κυκλάδες σταδιακά απελευθερώνονται, η γερμανική αποχώρηση άφηνε πίσω της ένα μεγάλο κενό εξουσίας. Στο βόρειο, ανατολικό Αιγαίο και σε ορισμένα νησιά των Κυκλάδων, το κενό εξουσίας καλύφτηκε από τις οργανώσεις του ΕΑΜ, οι οποίες απόκτησαν σταθερή επαφή με την Κεντρική Επιτροπή μόλις τον Σεπτέμβρη του 1944. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του ΕΑΜ Νάξου και του ΕΑΜ Πάρου, που κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν είχαν επαφή με την Κεντρική Επιτροπή της οργάνωσης.⁴²⁴

Η απελευθέρωση των νησιών έδωσε την δυνατότητα στις βραχύβιες εαμικές διοικήσεις να συνδέσουν τη δράση τους με την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης και τον Κώδικα Λαϊκής Αυτοδιοίκησης και Δικαιοσύνης⁴²⁵, η έκταση και το βάθος των νέων μορφών κοινωνικής συγκρότησης που εισήχθησαν δεν ήταν μεγάλο, καθώς διήρκεσαν λιγότερο από 2,5 μήνες, ωστόσο παρατηρείται μια πολύπλευρη παρέμβαση, όπως εκλογή λαϊκών κοινοτικών συμβουλίων, λαϊκή δικαιοσύνη, επισιτιστικές επιτροπές, λιμενικές επιτροπές, πολιτοφυλακή, φορολόγηση των εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων και προσπάθεια συντονισμού της αγροτικής παραγωγής. Οι εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου που είχαν εξαγγελθεί από την ΠΕΕΑ αναβλήθηκαν, γεγονός που ανακούφισε τους Άγγλους και τον Παπανδρέου, εντούτοις, όλο το προηγούμενο διάστημα ασκούσαν πίεση στις οργανώσεις των νησιών που διοικούνταν από το ΕΑΜ ώστε να μην τις πραγματοποιήσουν, καθώς πίστευαν πως στη Λέσβο τη

⁴²³ Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Συμμαχικές αποστολές στις Κυκλάδες: Αντίσταση και απελευθέρωση στη Νάξο, την Πάρο και την Ηρακλεία (1943-1944) στο Νεοελληνικά ιστορικά, τόμος 4ος, [Αθήνα], Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2016, σελ. 43-44.

⁴²⁴ Ο.π., σελ. 78.

⁴²⁵ Σταμάτης Καβαδιάς, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια 1941 – 1944*, Επίμετρο: Αποστολή στο Αρχιπέλαγος, Αθήνα, 2007, σ. 305, 315.

Λήμνο, τη Χίο, τη Σάμο και στα μικρότερα νησιά της περιοχής οι εαμικές διοικήσεις θα αποκτούσαν μόνιμο και νομιμοποιημένο χαρακτήρα. Ο Γενικός Διοικητής Νήσων του Αρχιπελάγους, Γ. Μπουρδάρης, ήταν ομολογουμένως πολύ δραστήριος, συνοδευόμενος από ελληνοβρετανικό επιτελείο, περιόδευε στα νησιά του βόρειου και ανατολικού Αιγαίου και προσπαθούσε να παρέμβει διορίζοντας πρόσωπα που πλησίαζαν την πολιτική Παπανδρέου. Παράλληλα, τα στελέχη της Κ.Ε. του ΕΑΜ Οικονόμου και Γώγος περιόδευαν στα νησιά οργανώνοντας υποτυπωδώς της εαμικές διοικήσεις. Την ίδια στιγμή, το γενικότερο πολιτικό περιβάλλον καθοριζόταν από τη Διάσκεψη του Λιβάνου, τη Συμφωνία της Καζέρτας που έθετε τον ΕΛΑΣ υπό τις διαταγές του Scobie και την προσχώρηση του ΕΑΜ στην κυβέρνηση της λεγόμενης εθνικής ενότητας τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.

Σε εκθέσεις στα τέλη του Σεπτεμβρίου και των αρχών του Οκτωβρίου 1944, το προσωπικό της SOE, χαρακτηρίζει τις εαμικές διοικήσεις ως μετριοπαθείς που μπορούν να συνεργαστούν μαζί τους, σε ορισμένες περιπτώσεις οι σχέσεις με τα στελέχη του ΕΑΜ χαρακτηρίζονται καλές και στα νησιά που ελέγχουν επικρατεί ηρεμία και τάξη, ο συντάκτης του ίδιου ντοκουμέντου ζητάει από το Κάιρο οδηγίες για να τις προωθήσει σχετικά με την τακτική τους μετά την απελευθέρωση⁴²⁶. Σε τεκμήρια της ίδιας συλλογής, της 20^{ης} και 22^{ης} Οκτωβρίου, φαίνεται ότι έχουν δοθεί οδηγίες ώστε να υπονομευτεί η δράση του ΕΑΜ στα νησιά που έχουν απελευθερωθεί. Η πολύτιμη βοήθεια που τους παρείχαν οι νησιωτικές οργανώσεις, κατά την παραδοχή των Βρετανών, στη Κατοχική περίοδο δεν είναι πλέον αναγκαία, και η αποκατάσταση του αστικού πολιτικού κόσμου περνάει μέσα από την ήττα του ΕΑΜ, έτσι από τα τέλη του Οκτώβρη ξεκινά μια κλιμακούμενη επιθετική πολιτική που κορυφώνεται τον Δεκέμβριο. Παρόλα αυτά, πράκτορες της SOE στη Χίο, τηλεγραφούν στο Κάιρο αναφέροντας πως πρέπει να στηριχθούν αποκλειστικά στα δεξιά στοιχεία και την Χωροφυλακή καθώς κατά την Κατοχή οι συνεργάτες τους προέρχονταν από το ΕΑΜ, το οποίο έχει γίνει καχύποπτο⁴²⁷. Σε τηλεγραφήματα του προηγούμενου χρόνου, ιδίως μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, διακρίνονται ίδιες όψεις της βρετανικής πολιτικής έναντι του ελληνικού ζητήματος. Το παράδειγμα της Σάμου και της Ικαρίας, νησιών που απελευθερώθηκαν προσωρινά το διάστημα Σεπτέμβριος- Νοέμβριος 1943 και η αρνητική πείρα των εκεί εαμικών οργανώσεων από την βρετανική ανάμειξη δεν

⁴²⁶ HS 5/ 337 Report for the political situation in Greece, 25-30 September, p 58, 69, 73.

⁴²⁷ HS 5/ 717, Northern Aegean, Khios, p. 15.

αξιοποιήθηκε ώστε να αντιμετωπιστούν στο βαθμό του εφικτού, οι δυσκολίες του νησιωτικού χώρου και η προοιωνίζουσα βρετανική επέμβαση. Φαίνεται πως η SOE κατά την Κατοχή είχε εστιάσει την προσοχή της στα νησιά του Αιγαίου για έναν ακόμα λόγο, να εντοπίσει την σχέση του αντιφασιστικού κινήματος στον Ελληνικό Στρατό Μέσης Ανατολής με τον ρόλο των οργανώσεων του ΕΑΜ και του ΚΚΕ των νησιών. Το μεγαλύτερο τμήμα των εφέδρων κατάγονταν από τις νησιωτικές περιοχές και στην πλειοψηφία του συμμετείχε στο αντιφασιστικό κίνημα, υπήρχε η υποψία λοιπόν ότι το ΕΑΜ το νησιών έστελνε στελέχη του να καταταγούν ώστε να οργανώσουν τη Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση⁴²⁸. Στη κατεύθυνση αυτή- σε τεκμήριο του αμερικανικού Προξενείου στη Σμύρνη- αναφέρεται πως ο Λοχαγός Ζάγκας, υπεύθυνος για την επιλεκτική απόδραση στελεχών του στρατού προς τη Μέση Ανατολή εκ μέρους της ελληνικής πλευράς, αντικαταστάθηκε. Κατηγορήθηκε πως προωθούσε κυρίως δημοκράτες αξιωματικούς που ανέλαβαν ρόλους κατά το κίνημα στο στράτευμα τον χειμώνα του 1943. Οι Βρετανοί, εκτός από την αναδιοργάνωση του ελληνικού κυβερνητικού σχήματος, αφαίρεσαν από τις ελληνικές υπηρεσίες στη Σμύρνη την όποια ελευθερία κινήσεων και το σχήμα που επέβαλλαν προωθούσε επιλεκτικά φιλοβασιλικούς και μεταξικούς αξιωματικούς.⁴²⁹

Το φθινόπωρο του 1944, βρετανικό προσωπικό που περιόδευε στα νησιά αναφέρει πως σε όλο το Αιγαίο αλλά στις Κυκλάδες σε πιο έντονο βαθμό, οι κάτοικοι, κυρίως των χαμηλών λαϊκών στρωμάτων, κυκλοφορούν αποστεωμένοι από την πείνα, τα ρούχα τους είναι κουρελιασμένα και είναι ξυπόλητοι. Οι τοπικές οικονομίες είναι εξαρθρωμένες, το νόμισμα είναι απαξιωμένο από τον ιλιγγιώδη πληθωρισμό, οι παραγωγικοί πόροι και τα μέσα μεταφοράς είναι στο σύνολο τους κατεστραμμένα. Οι εαμικές διοικήσεις των νησιωτικών περιοχών, με εξαίρεση ως ένα βαθμό τη Λέσβο, δεν κατόρθωσαν αλλά ούτε ήταν σε θέση να θρέψουν τους κατοίκους. Οι παραγωγικές ικανότητες των νησιών αλλά και οι τεχνικές δυνατότητες μεταφορών ήταν εξαιρετικά περιορισμένες και δεν επαρκούσαν για κανένα τόλμημα. Αυτό που προκύπτει είναι πως το ΕΑΜ διατήρησε τις σχέσεις ως ένα βαθμό με τους Συμμάχους οι οποίοι έλεγχαν τα επισιτιστικά προγράμματα του Αιγαίου, ενώ από το βρετανικό ημερολόγιο των λιμανιών φαίνεται πως καΐκια του ΕΛΑΝ πραγματοποίησαν ορισμένα δρομολόγια με

⁴²⁸ HS 5/ 717, Extract- Most Secret, Smyrna 5 June 1944, about the formation of a body of andartes in Lesvos, p. 107- 108.

⁴²⁹ 2628 (R-2445) American Consulate general. Strictly confidential/ Subject: Movement of refugees from Greece through Izmir p. 2. Item Turkey - Refugees In - S-1253-0000-0766-00001. UNARMS

τρόφιμα από την ηπειρωτική Ελλάδα προς το βόρειο Αιγαίο⁴³⁰. Σε καμία περίπτωση όμως δεν επαρκούσαν ώστε να καλύψουν τις ανάγκες του πληθυσμού ή να ανταγωνιστούν τη συμμαχική βοήθεια. Το σύμπλεγμα των Κυκλάδων δέχτηκε το μεγαλύτερο τμήμα των λεγόμενων προγραμμάτων ανακούφισης⁴³¹, του οποίου μέρος μόνο διανεμήθηκε δωρεάν. Βάσει των βρετανικών πηγών, παρά τη χαμηλή τιμή που πωλούνταν οι βασικές προμήθειες, λίγοι νησιώτες ήταν σε θέση να τις αγοράσουν, ενώ μέρος της βοήθειας χρησιμοποιούνταν από τους ντόπιους ως ανταλλακτική μονάδα. Από την άλλη, στη Λέσβο η εαμική διοίκηση επέβαλλε την δωρεάν παροχή τροφίμων από τις προμήθειες της Allied Military Liaison (AML) στις άπορες οικογένειες. Οι Βρετανοί γνώριζαν ότι ο έλεγχος της διεθνούς βοήθειας μπορούσε να αποκόψει τα λαϊκά στρώματα από την επιρροή του ΕΑΜ, αλλά για να γίνει αυτό αποτελεσματικότερο, έπρεπε να αποκοπούν οι εαμικές οργανώσεις από το τελικό κανάλι διανομής, τις επισιτιστικές επιτροπές τις οποίες και έλεγχαν -αποτέλεσμα των ευνοϊκών συσχετισμών. Στην κατεύθυνση αυτή, παρατηρείται πολύ στενή συνεργασία της Allied Military Liaison (AML), της οργάνωσης που αναλάμβανε τη διαχείριση των αποστολών βοήθειας και την προσωρινή διοίκηση, με την SOE. Σε πολλές περιπτώσεις το προσωπικό της τελευταίας καλύπτονταν από την AML για να μην γίνει αντιληπτός ο πολιτικός χαρακτήρας της αποστολής.⁴³² Στις περιοχές όπου την διαχείριση των προμηθειών είχε αναλάβει το ΕΑΜ, οι Βρετανοί με πρόσχημα την μη χρηστή διανομή από τις επιτροπές, απαιτούσαν την παύση τους και διόριζαν πρόσωπα της επιλογής τους, ενώ δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που απειλούσαν με ακύρωση των αποστολών τροφίμων⁴³³.

Το διάστημα αυτό είχαν δημιουργήσει ένα ευρύ δίκτυο πρακτόρων (agents) και συνεργατών (collaborators) στο σύνολο των μεγάλων νησιών, ενώ στο λεξιλόγιο τους υπήρχε τον όρο πατριώτες (patriots), χρησιμοποιούσαν για να περιγράψουν τους Έλληνες που βοηθούσαν ενεργά τον συμμαχικό αγώνα. Από το φθινόπωρο του 1944 ο όρος άλλαξε νόημα και patriots περιγράφονται μόνο αυτοί που αντιτίθενται στο ΕΑΜ. Σε ορισμένα νησιά οι ντόπιοι συνεργάτες τους ήταν πολυπληθείς και απολάμβαναν προνομίων. Όπως προκύπτει από τον κατάλογο των δημοσιευμένων ονομάτων και του τρόπου πληρωμής τους, οι απολαβές τους ποίκιλλαν ανάλογα με την αξιολόγηση του

⁴³⁰ HS / 717, L.F.P. Force 133 & Brandy caïque sailing register, p. 27-30.

⁴³¹ HS 5/ 720, From September 1944 to January 1945, p 47.

⁴³² HS 5/ 717, Report by Cpt. Farrelly. Subject: Mytilini- Station Wartime, p. 114.

⁴³³ HS 5/ 717, Report by F/LT C.D. Blair, part III, p. 129.

επικεφαλής τους, και ήταν είτε ηθικές είτε υλικές. Για το σύνολο των Κυκλάδων δεκάδες ονόματα συνεργατών αναφέρονται καθώς και η δράση τους. Στη Νάξο, από τα τέλη του Οκτωβρίου μέχρι τις αρχές Ιανουαρίου 1945 54 συνεργάτες σιτίζονταν και μισθοδοτούνταν από τους Βρετανούς, 54 και στη Χίο, Στην Άνδρο ομάδα πρακτόρων της SOE εγκαταστάθηκε τον Ιούλιο 1944, ενώ βρίσκονταν ακόμα υπό γερμανική Κατοχή, ο αντισυνταγματάρχης Emmanouil Berorallis τηλεγραφεί στο Κάιρο αναφέροντας ότι κύρια δυσκολία που αντιμετωπίζει στην Άνδρο, είναι ότι δεν πρέπει να γίνει αντιληπτός από το ΕΑΜ, επίσης, ισχυρίζεται ότι έχει στρατολογήσει έναντι αμοιβής μέλη του, ώστε να του δίνουν πληροφορίες σχετικά με τα εσωτερικά της οργάνωσης. Όταν το ΚΚΕ και το ΕΑΜ έλαβαν μέρος στη κυβέρνηση Παπανδρέου, οι πράκτορες ήρθαν σε επαφή με τις εκεί οργανώσεις ισχυριζόμενοι πως βρίσκονται στο νησί μόλις δύο μέρες, το ίδιο γεγονός συναντάμε και σε αρχεία που αφορούν τη Λέσβο και τη Χίο⁴³⁴.

Η απομόνωση των νησιών και η έλλειψη καθοδηγητικής επαφής αποτέλεσε αντικειμενική δυσκολία για το ΕΑΜ των νησιών, έγινε διακριτή προσπάθεια να καλυφτεί από τις οργανώσεις του ΕΑΜ της Άνδρου, της Εύβοιας προς τις Κυκλάδες, και από τη Μυτιλήνη στα νησιά του ΒΑ Αιγαίου. Τα τηλεγραφήματα των αποστολών της SOE δείχνουν μεγάλη κινητικότητα καϊκιών με αποστολές του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, η δυνατότητα να ταξιδεύουν χωρίς ιδιαίτερες ενοχλήσεις, τουλάχιστον στις αρχές του φθινοπώρου 1944, ήταν από τους λόγους για την αύξηση της επιρροής του. Από τον Νοέμβρη οι Βρετανοί και ο Ιερός Λόχος, σύμφωνα με διαταγή του Βρετανού στρατιωτικού διοικητή Αιγαίου Turnbull, στις περιοχές όπου επέτρεπαν οι συσχετισμοί επέβαλλαν περιορισμούς στις μετακινήσεις υποχρεώνοντας τους ταξιδιώτες σε ειδική άδεια. Σύμφωνα με τον Krassopoulos Joanni, ασυρματιστή της SOE στην αποστολή της Άνδρου, στα τέλη του Νοέμβρη δεν δίνονταν ταξιδιωτικές άδειες σε άτομα που ήταν ύποπτα για εαμική πολιτική δουλειά⁴³⁵. Στις 10 Νοεμβρίου 1944, η βρετανική αποστολή της Νάξου ειδοποιήθηκε από τον Πειραιά, ότι βρίσκεται εν πλω καϊκι που μεταφέρει αντάρτες του ΕΛΑΣ και προσωπικό που θα αναλάμβανε διοικητικά χρέη, ανάμεσα τους, διοικητή της Πολιτοφυλακής, λιμενάρχη, προσωρινό πρόεδρο του νησιού, και γεωπόνο. Ο διοικητής της AML που είχε αναλάβει

⁴³⁴ HS 5/ 719, General Report of Viewpoint Station, By Lt. Beroralis Emmanouil. Mission in Andros, p. 27- 28.

HS 5/ 717, Report by F/LT C.D. Blair, p. 125.

⁴³⁵ HS 5/ 719, Viewpoint file, Report, Krassopoulos Joannis W/T Operator, Andros, p. 21.

χρέη λιμενάρχη έδωσε εντολή να μην επιτραπεί στο καΐκι να εισέλθει στο λιμάνι και οργάνωσε τις θέσεις μάχης, μέσω του Turnbull ενημερώθηκαν οι ελληνικές αρχές οι οποίες έστειλαν ένοπλο τμήμα για την σύλληψη όλων των επιβατών⁴³⁶.

Οι κατοχικές αστυνομικές δυνάμεις των νησιών, χαρακτηρίζονται ως ανίκανες ή απρόθυμες να αντιμετωπίσουν το ΕΑΜ διότι είτε, συνεργάστηκαν ενεργά με τους Γερμανούς και φοβούνται το ΕΑΜ, είτε είναι μέλη του. Έτσι έκριναν πως σε όλο το Αιγαίο είναι αναγκαίο να εγκατασταθούν επίλεκτα ένοπλα τμήματα που να έχουν το σθένος να επιτελέσουν δυσάρεστα καθήκοντα (unpleasant duties)⁴³⁷. Στη κατεύθυνση αυτή, αναδιοργάνωσαν την χωροφυλακή, όπλισαν αντικομμουνιστικές ομάδες και αξιοποίησαν τον Ιερό Λόχο, καθώς κάθε ομάδα του που επιχειρούσε στο Αιγαίο καθοδηγούνταν απευθείας από Βρετανό αξιωματικό. Στο σχεδιασμό των Βρετανών είχε ενταχθεί και η πιο δυναμική λύση, αυτή των όπλων, που όριζε την απόβαση συμμαχικών στρατευμάτων⁴³⁸. Διακρίνεται η προσπάθεια τους να συλλέξουν πληροφορίες για τον ΕΛΑΣ στα μεγαλύτερα νησιά, την δύναμη πυρός του, το είδος και την ποσότητα του οπλισμού, την ηγεσία του και τις περιοχές στρατοπέδευσης. Χωρίς να είναι σε θέση η παρούσα ανακοίνωση να τεκμηριώσει την εγκυρότητα των ποσοτικών στοιχείων που δίνονται καθώς η μελέτη των αρχείων ανέδειξε αρκετές ανακρίβειες, η δύναμη του ΕΛΑΣ στα νησιά υπολογίζεται από τους Βρετανούς ως εξής: Άνδρος 100 αντάρτες, 3.000 μέλη (ίσως εννοούν τα μέλη του ΕΑΜ), Πάρος 80 αντάρτες, Νάξος 15 ένοπλοι και 15 μέλη (σε άλλη αναφορά 135 μέλη), Σύρος 50 αντάρτες, Λήμνος 100 ελαφρώς οπλισμένοι, Μυτιλήνη 100 πλήρως οπλισμένοι, 1.000 ελαφρώς (σε άλλη αναφορά υπολογίζονται σε 1.300), Χίος 25 ελαφρώς οπλισμένοι (σε άλλο τεκμήριο δίνονται τα στοιχεία 150 μελών του ΕΑΜ που κατέχουν οπλισμό), Σάμος 350 αντάρτες, 500 μέλη (σε άλλη αναφορά υπολογίζονται σε τουλάχιστον 800 αντάρτες)⁴³⁹.

Στο πλαίσιο αυτό, βρίσκουμε καταρτισμένο γλωσσάριο «πολιτικών και άλλων προσωπικοτήτων των νησιών», το οποίο περιέχει λεπτομερή στοιχεία για δεκάδες μέλη και στελέχη των οργανώσεων του ΕΑΜ, όπως και για προσωπικότητες, αντιτιθέμενες σε αυτό που χρήζουν εκτίμησης από τους Βρετανούς και θα μπορούσαν να

⁴³⁶ HS 5/ 720, From September 1944 to January 1945, p 43- 44.

⁴³⁷ HS 5/ 445. 29 November 1944, Islands of the Aegean, General Survey, p. 9, 10.

⁴³⁸ HS 5/ 445, 29 November 1944, Islands of the Aegean, General Survey, p. 11.

HS 5/ 721, General resume and history and present position of EAM in the Aegean Islands. Lieut. Commander W. Croxton, p. 38.

⁴³⁹ HS 5/ 445, Andarte- Order of battle.

αξιοποιηθούν σε κάποια διοικητική ή άλλη θέση.⁴⁴⁰ Σε μερικές από αυτές τις εκθέσεις χαρακτηρίζονται στελέχη του ΕΑΜ ή συνεργαζόμενοι με αυτό ως «μετριοπαθή στοιχεία», που όπως προκύπτει έγιναν απόπειρες ενσωμάτωσής τους στην πολιτική γραμμή τους και σε ορισμένες περιπτώσεις το πέτυχαν.

Σε πρώτο χρόνο, οι Βρετανοί διαχωρίζουν το πολιτικό περιβάλλον των Κυκλάδων με το υπόλοιπο Αιγαίο εξαιτίας των διαφορετικών ιστορικών μορφών ανάπτυξης και της αυξημένης πολιτικής επιρροής των αστών πολιτικών κατά το παρελθόν. Από την άλλη, οι πολιτικές επιρροές των νησιών του Βόρειου και Ανατολικού Αιγαίου θεωρούνται αριστερές, καθώς η μικρασιατική καταστροφή και οι πρόσφυγες από τα παράλια εισήγαγαν ριζοσπαστικές ιδέες⁴⁴¹.

Η Λέσβος θεωρούνταν από τους Άγγλους το στρατηγικότερο νησί αλλά συνάμα και το πιο δύσκολο. Το ΕΑΜ έχει πολύ καλή οργάνωση, ελέγχεται μόνο από κομμουνιστές και έχει παρέμβαση σε κάθε πτυχή του δημόσιου βίου. Η Μυτιλήνη αποτελεί το καθοδηγητικό κέντρο όλου το βόρειου και ανατολικού Αιγαίου, και ο ΕΛΑΣ του νησιού έχει ισχυρό οπλισμό, του οποίου μέρος έχει έρθει από τα αποθέματα του ΕΛΑΣ Σάμου. Ο λοχαγός Farrelly και ο αντισυνταγματάρχης Blair αναφέρουν πως το 80% του πληθυσμού ανήκει στο ΕΑΜ, το οποίο οργανώνει συγκεντρώσεις με συμμετοχή τουλάχιστον 10.000 ατόμων⁴⁴². Την παραμονή των Χριστουγέννων 1944, έγινε προσπάθεια να καταληφθεί το νησί από το Ινδικό σύνταγμα, η οποία ακυρώθηκε καθώς οι αναφορές της SOE προειδοποιούσαν για βέβαιη στρατιωτική ήττα.

Η διοίκηση της Χίου χαρακτηρίζεται πιο διαλλακτική και τα στελέχη του ΕΑΜ ήπιοι και ερασιτέχνες. Αντικυβερνητικές ή αντισυμμαχικές εκδηλώσεις δεν γίνονταν σε μεγάλη κλίμακα αλλά μέσω της Μυτιλήνης ίσως σχεδιάζονταν ένοπλη προσπάθεια καθήλωσης των στρατευμάτων που στάθμευαν στην Χίο για την αποτροπή επέμβασης σε άλλη περιοχή, που είχε εγκατασταθεί Στρατηγείο του Ελληνικού Στρατού. Βασικός στόχος της αποστολής στη Χίο ήταν η προετοιμασία για την απόβαση του Ινδικού τάγματος, το οποίο θα αναλάμβανε καθήκοντα επίβλεψης για την ευρύτερη περιοχή, γεγονός που πραγματοποιήθηκε χωρίς ιδιαίτερες αντιδράσεις⁴⁴³.

⁴⁴⁰ HS 5/ 445, 29 November 1944, Islands of the Aegean, Secret, Appendix D, Glossary of the political and other personalities, p. 25- 32.

HS 5/ 717 p. 90-096.

⁴⁴¹ HS 5/ 445

⁴⁴² HS 5/ 717, Report by Cpt. Farrelly. Subject: Mytilini- Station Wartime, p. 113.

HS 5/ 717, Report by F/LT C.D. Blair, p. 125.

⁴⁴³ HS 5/ 717, From Lt. J. Kouloukas, General List 263233, situation report, p. 39.

Το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα της Σάμου είχε πληγεί από την εκκένωση του νησιού τον Νοέμβρη του 1943 και οι ελασίτικες δυνάμεις είχαν φυλακισθεί στα λεγόμενα «σύρματα» της Μέσης Ανατολής. Το φθινόπωρο στην διοίκηση του νησιού συγκατοικούσε το ΕΑΜ με αστούς πολιτικούς. Βασικό πρόβλημα των Βρετανών αποτελούσε ο εμπειροπόλεμος ΕΛΑΣ.

Στη Λήμνο, στα τέλη του Οκτωβρίου 1944, παρά την επικράτηση του ΕΑΜ, υπήρχαν ένοπλα αποσπάσματα που έλαβαν σοβαρά μέτρα εναντίον του, συλλαμβάνοντας επτά στελέχη του και διαλύοντας τις διμοιρίες του ΕΛΑΣ. Την 1^η Νοεμβρίου επισκέφτηκε τη Λήμνο επιτροπή από το ΕΑΜ της Λέσβου για να ελέγξει τις καταγγελίες περί τρομοκρατίας. Η επιτροπή αυτή αιχμαλωτίστηκε, ανάμεσά στους συλληφθέντες ήταν και ο Παναγιώτης Γώγος, μέλος της κεντρικής επιτροπής του ΕΑΜ.

Την επόμενη μέρα, ο ΕΛΑΣ της Μυτιλήνης έδωσε μάχη με τα αποσπάσματα της χωροφυλακής, συνέλαβε 54 και σκότωσε έναν χωροφύλακα, τις επόμενες μέρες οι εαμικές οργανώσεις πραγματοποίησαν ογκώδη συλλαλητήρια με κύρια αιτήματα την παύση της βρετανικής επέμβασης και την ανάκληση των διορισμένων κυβερνητικών προσώπων στο νησί⁴⁴⁴. Σε έκθεση της 29^{ης} Νοέμβρη, επιβεβαιώνεται ότι συνεργάτες των Γερμανών και μαυραγορίτες συγκαταλέγονταν στις επιρροές των Βρετανών στη Λήμνο.

Για τη Θάσο και τη Σαμοθράκη δεν βρίσκουμε αρκετά στοιχεία, με εξαίρεση κάποιες αναφορές που υποστηρίζουν ότι σε αυτά τα δύο νησιά το ΕΑΜ επικράτησε με την βοήθεια του ΕΛΑΣ της ηπειρωτικής Ελλάδας και εκμεταλλευόμενο την απουσία συμμαχικού προσωπικού.

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των Βρετανών για την πολιτική κατάσταση των νησιών και η προσπάθειά τους να επιβάλλουν τον «νόμο και την τάξη» κατά τη δική τους οπτική αποτυπώνεται σε πολλά τεκμήρια της συλλογής.

Στις 21 Οκτωβρίου 1944, ομάδα ανταρτών από το 7^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ Ευβοίας αφόπλισαν τα αποσπάσματα της Χωροφυλακής της Πάρου. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το ΕΑΜ που είχε αναλάβει τη διοίκηση του νησιού αμέσως μετά την αποχώρηση των Γερμανών (10/10/1944), οι Βρετανοί οργάνωσαν και όπλισαν αντικομμουνιστική ομάδα, η οποία από τα τέλη του Οκτωβρίου άρχισε να επιτίθεται υπό την καθοδήγηση της SOE στον ΕΛΑΣ και την Εθνική Πολιτοφυλακή. Στις 30 Οκτωβρίου σε κάποια από τις συγκρούσεις, ο ΕΛΑΣ τραυμάτισε 15 ένοπλους και

⁴⁴⁴ HS 5/ 337, Secret, Situation in the Aegean Islands, 6 November 1944, p. 15, 16.

συνέλαβε τον ασυρματιστή τους. Στις 4 Νοεμβρίου, το φιλοβρετανικό ένοπλο τμήμα αιχμαλώτισε τον γραμματέα του ΕΑΜ Κυκλάδων και αφόπλισε τμήμα του ΕΛΑΣ, ωστόσο φαίνεται πως τα αποτελέσματα δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκά για τους Βρετανούς, καθώς στις 29 Οκτωβρίου 1944 ζητούν από τη Χίο να στείλει ενισχύσεις. Οι δυνάμεις του ΕΑΜ θα διοικήσουν την Πάρο μέχρι τις 29 Νοεμβρίου 1944, που τελικά θα αποβιβαστεί ο Ιερός Λόχος, εγκαθιστώντας τους κυβερνητικούς εκπροσώπους, διαλύοντας τις οργανώσεις του ΕΑΜ και συλλαμβάνοντας πολλά μέλη του⁴⁴⁵.

Στη Νάξο τα πράγματα ήταν πιο εύκολα για το αστικό στρατόπεδο. Στα τεκμήρια της SOE βρίσκουμε την μαρτυρία ενός πράκτορα της, του Καΐρη Μιχαήλ, ο οποίος επιάρεται διότι στις 15 Σεπτεμβρίου 1944 κατόρθωσε να οργανώσει και να προεδρεύσει συνάντησης μεταξύ του ΕΑΜ του νησιού, των ηγετών της ένοπλης τοπικής φιλοβασιλικής οργάνωσης και άλλων δεξιών και κεντρώων παραγόντων της Νάξου, στην οποία λήφθηκε η απόφαση να στηρίξουν το έργο της κυβέρνησης Παπανδρέου. Είχε προηγηθεί μια ακόμα συνάντηση μεταξύ των παραπάνω στις 14 Μαΐου του ίδιου χρόνου που ανάμεσα σε άλλα, είχε αποφασιστεί η υπαγωγή του ΕΛΑΣ Νάξου στις διαταγές του φιλοβασιλικού ταγματάρχη Γ. Δέτση, ηγέτη της οργάνωσης «Στρατιωτική Μονάδα Νάξου» που επιχειρούσε υπό τις διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Στις 12 Οκτωβρίου, σε κοινή επιχείρηση θα επιτεθούν στις γερμανικές δυνάμεις του νησιού, και θα λήξει επιτυχώς τρεις μέρες αργότερα. Ωστόσο, σε άλλη αναφορά για τις Κυκλάδες με τον τίτλο “results achieved”, μία από τις επιτυχίες που απαριθμούνται είναι η μη βίαιη διάλυση του ΕΑΜ αμέσως μετά την απελευθέρωση⁴⁴⁶, παρά το γεγονός ότι δυνάμεις του ΕΛΑΣ από την Άνδρο έφτασαν στη Νάξο στις 12 Νοεμβρίου για να εγκαταστήσουν διοικητικές αρχές⁴⁴⁷. Στην Άνδρο, στις αρχές του Νοεμβρίου 1944, ο στρατιωτικός σύνδεσμος των Βρετανών έστειλε κατεπείγον αίτημα να αποσταλούν βρετανικά στρατεύματα στο νησί⁴⁴⁸.

Η Σύρος θεωρούνταν από τη SOE από τα μεγάλα νησιά όπου το ΕΑΜ είχε την μικρότερη, συγκριτικά, ανάπτυξη. Σε αντίθεση με τα άλλα νησιά των Κυκλάδων οι

⁴⁴⁵ HS 5/ 720, Secret, Final Report by Lt. Kairis Michael, Name of mission Grotesque, Results Achieved, p. 87.

HS 5/ 720, From September 1944 to January 1945, p. 41, 46.

⁴⁴⁶ Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Συμμαχικές αποστολές στις Κυκλάδες: Αντίσταση και απελευθέρωση στη Νάξο, την Πάρο και την Ηρακλεία (1943-1944) στο Νεοελληνικά ιστορικά, τόμος 4ος, [Αθήνα], Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2016, σελ. 107.

⁴⁴⁷ HS 5/ 720, Secret, Final Report by Lt. Kairis Michael, p. 72, 76.

HS 5/ 720, Results achieved, p. 83.

HS 5/ 720, Part III, three letters sent from the field, p. 63.

⁴⁴⁸ HS 5/ 337, Secret, Situation in the Aegean Islands, 6 November 1944, p. 18.

κάτοικοι περιγράφονται ως απαθείς και χωρίς ζωηρό ενδιαφέρον για τα κοινά, κατά την άποψη τους οφείλεται στην τεράστια θνησιμότητα από την αστιία κατά την Κατοχή και στο γεγονός ότι το νησί καταλείφθηκε πρώτο από τους ίδιους. Στη Σύρο υπήρχε μικρή δύναμη του ΕΑΜ η οποία ενισχύθηκε από δύναμη της Άνδρου, η οποία και απαίτησε από τους βρετανούς να τους παραδώσει την διοίκηση. Τα γραφεία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ παρακολουθούνταν στενά και μόνο την πρώτη μέρα λειτουργίας τους οργανώθηκαν σε αυτό 50 άτομα.

Σε τηλεγραφήματα βρίσκονται αναφορές και για τις υπόλοιπες Κυκλάδες, και γενικές πληροφορίες για την δράση του ΕΑΜ, όπως στη Τήνο, τη Σίφνο και τη Σέριφο, αλλά η εξάρτησή τους από τα μεγαλύτερα νησιά και τις εξελίξεις εκεί δεν τα ενέταξε σε στρατηγικής σημασίας περιοχές.

Τον Νοέμβριο 1944 ο Στρατιωτικός Διοικητής των Κυκλάδων Κ. J. Mackenzie παρατηρεί πως η αντιμετώπιση του ΕΑΜ των Κυκλάδων από τον άρτια οπλισμένο Ιερό Λόχο, ήταν ρεαλιστική, πολύ έντονη, και με υπερβάλλοντα ζήλο, αλλά μόνο όταν αυτοί (σ.σ. ο Ιερός Λόχος) είχαν τις πιθανότητες με το μέρος τους και όταν «το σκοτάδι ήταν παχύ»⁴⁴⁹.

⁴⁴⁹ HS 5/ 720, Isle of Syros, 10 Oct. 1944- 6 Jan. 1945, report by Lt. Comdr. K J. Makenzie, DSO, RNVR, p. 113.

3.6 Τα Δεκεμβριανά της Σάμου

Στις 18 του Οκτώβρη 1944 έφτασε στην απελευθερωμένη πλέον Αθήνα, η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, συνοδευόμενη από τον Βρετανό Στρατηγό Roland MacKenzie Scobie. Η επιστροφή της Κυβέρνησης στην απελευθερωμένη Ελλάδα είναι αποτέλεσμα μίας μακράς διαδικασίας που εξελίσσεται περνώντας από διάφορα διαδοχικά στάδια. Από την Αγγλική πλευρά, η προετοιμασία της επιστροφής τους απασχολεί από την αρχή της Κατοχής και αρχίζει να σχεδιάζεται από την άνοιξη του 1943. Η Ελλάδα έχει την τύχη να συνεχίζει να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της Αγγλίας για μία σειρά από λόγους που αφορούν στα πολιτικά και στρατηγικά της συμφέροντα στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Μεσόγειο. Η ριζοσπαστικοποίηση στην ελληνική κοινωνία, στη διάρκεια των χρόνων της Κατοχής, που εκφράζεται με την μορφή παλλαϊκής ένοπλης αντίστασης, κοινωνικών διεκδικήσεων, λαϊκής δικαιοσύνης και αυτοδιοίκησης έτσι όπως κωδικοποιείται και διοργανώνεται από τα κόμματα του ΕΑΜ και την ΠΕΕΑ, αναπτύσσονται πολύ πέρα από τους βρετανικούς σχεδιασμούς και προκαλούν ανησυχία και στα ελληνικά πολιτικά σχήματα που βρίσκονται υπό την καθοδήγησή τους.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η επιρροή και το μέγεθος του ΕΑΜ επιβάλλει σε αμφοτέρους Βρετανούς και Έλληνες αστούς πολιτικούς την κατ' ανάγκη αναγνώριση του από αντίπαλο σε συνομιλητή. Για τους Βρετανούς είναι σαφές, η επικράτηση του ΕΑΜ θέτει σε αμφιβολία την συνέχιση του αστικού καθεστώτος ως εκ τούτου και των διαχρονικών συμφερόντων τους στη περιοχή. Η επάνοδος των Βρετανών στην Ελλάδα θα είναι μέσω της εξόριστης Κυβέρνησης που με την είσοδο του ΕΑΜ και του ΚΚΕ σ' αυτήν, θα μεταλλαχθεί σε Κυβέρνηση «Εθνικής Ενότητας». Στην εξέλιξη αυτή καταλύτες ήταν μια σειρά από κρίσιμες αποφάσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ την άνοιξη του 1944: την συμμετοχή στο συνέδριο του Λιβάνου και τελικά της αποδοχής του εθνικού συμβολαίου, και της υπογραφής της συμφωνίας της Καζέρτας.⁴⁵⁰

Η ιταλική συνθηκόλογηση τον Σεπτέμβριο του 1943 έδρασε καταλυτικά στο πεδίο των πολιτικών και στρατιωτικών σχεδιασμών. Καταρχήν ο ΕΛΑΣ απέκτησε πραγματικές στρατιωτικές δυνατότητες με την απόκτηση μεγάλων ποσοτήτων ιταλικού οπλισμού,

⁴⁵⁰ Προκόπης Παπαστράτης, «Η διαδικασία της απελευθέρωσης, το πολιτικό προοίμιο του Δεκέμβρη» στο *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά: μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας*- Πρακτικά συνεδρίου. Επιμ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη, Πάντειο Πανεπιστήμιο ΠΜΣ τμ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, 2016, σελ. 550-551, 555.

γεγονός που κανένας στο εσωτερικό και εξωτερικό της χώρας δεν μπορούσε να παραβλέψει. Επίσης, οι πολιτικοί και στρατιωτικοί σχεδιασμοί των Βρετανών για το μεταπολεμικό status quo της Ελλάδας πήραν πιο συγκεκριμένη μορφή. Στο εσωτερικό της χώρας εκφράστηκε με την ραγδαία ενίσχυση του ΕΔΕΣ και την διακοπή- με μικρές εξαιρέσεις- της στρατιωτικής βοήθειας στον ΕΛΑΣ.⁴⁵¹

Στις εκτός Ελλάδας διεργασίες, σχεδιάζεται η αποστολή Βρετανικών Ενόπλων Δυνάμεων για την υποστήριξη της εγκατάστασης της ελληνικής Κυβέρνησης στην Αθήνα. Ο αρχικός σχεδιασμός για την αποστολή πέντε χιλιάδων ελαφρά οπλισμένων Βρετανών στρατιωτών σύντομα αναθεωρείται, και στα τέλη της άνοιξης του 1944 το μέγεθος του εκστρατευτικού σώματος προσδιορίζεται σε ογδόντα χιλιάδες.

Ένα ακόμα μέσο επιβολής στη βρετανική φαρέτρα ήταν και η διανομή βοήθειας τροφίμων που θα αναλάβουν τα βρετανικά τμήματα που θα σταλούν στην Ελλάδα.⁴⁵²

Στις 19 Νοεμβρίου 1944 πραγματοποιούνται σε όλη την Ελλάδα, ανάμεσα τους και στα νησιά της Σάμου, συγκεντρώσεις με την ευκαιρία της 26^{ης} επετείου της ίδρυσης του ΚΚΕ. Από το βήμα της συγκέντρωσης στην πλατεία Συντάγματος, ο Γιώργος Σιάντος, γραμματέας της κεντρικής επιτροπής τόνισε ότι το ΚΚΕ εμμένει στην πολιτική της εθνικής ενότητας και της ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης, ότι αγωνίζεται για να γίνει ελεύθερο δημοψήφισμα για το πολιτειακό και να διεξαχθούν εκλογές Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος εμφυλίου πολέμου.

⁴⁵¹ Στις συγκρούσεις που ξέσπασαν στην κεντρική και δυτική Ελλάδα, τον Οκτώβριο του 1943, ανάμεσα στον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ και που κράτησαν μέχρι το τέλος Ιανουαρίου 1944, οι Βρετανοί φοβήθηκαν ότι ο ΕΛΑΣ θα εκμηδένιζε τον ΕΔΕΣ και αποφάσισαν να ενισχύσουν την οργάνωση του Ν. Ζέρβα με πολεμοφόδια. Κατά τη διάρκεια των εμφύλιων συγκρούσεων οι δύο σχηματισμοί έλαβαν τα κάτωθι:

	ΕΔΕΣ	ΕΛΑΣ
Τρόφιμα & Ρουχισμός	14 τόννους	34 τόννους
Όπλα & πολεμοφόδια	74 τόννους	22 τόννους
Χρυσές λίρες	18.000	927

Από τους 22 τόννους όπλα και πολεμοφόδια που στάλθηκαν στον ΕΛΑΣ, οι πρώτοι 16 στάλθηκαν από τον Οκτώβριο μέχρι και τα μέσα Νοεμβρίου 1943 μόνο για την εκτέλεση ειδικών επιχειρήσεων, που είχαν εγκριθεί από την επιτροπή Άμυνας της Μέσης Ανατολής. Αλλά στις αρχές Νοεμβρίου ο W. Churchill αποφάνθηκε ότι «το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ έπρεπε να στερηθούν τα πάντα και να κτυπηθούν με κάθε μέσο που διαθέτουμε».

Προκόπης Παπαστράτης, «Οι Βρετανοί και οι αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ» στο «Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο πόλεμο», Επιμ. Μάριον Σαράφη, Αθήνα, Εκδ. Αντώνης Λιβάνης- «Νέα Σύνορα», 1982, σελ. 63.

⁴⁵² Προκόπης Παπαστράτης, «Η διαδικασία της απελευθέρωσης, το πολιτικό προοίμιο του Δεκεμβρη» στο *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά: μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας*- Πρακτικά συνεδρίου. Επιμ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη, Πάντειο Πανεπιστήμιο ΠΜΣ τμ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, 2016, σελ. 556.

Στις διαπραγματεύσεις που είχαν ξεκινήσει ανάμεσα στο ΕΑΜ και τα αστικά κόμματα της Κυβέρνησης Παπανδρέου, η συζήτηση επικεντρώθηκε στο στρατιωτικό ζήτημα, την αποστράτευση δηλαδή όλων των αντάρτικων δυνάμεων και τον σχηματισμό ενός Εθνικού Στρατού. Ο Σιάντος στην ομιλία του είχε τονίσει πως το ΚΚΕ είναι σύμφωνο να αποστρατευθούν όλα τα εθελοντικά σώματα, που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό και το εξωτερικό και στη θέση τους να μπει ένας Εθνικός Στρατός, μέσω κανονικής στρατολογίας, πλαισιωμένος από στελέχη ξεκαθαρισμένα από προδότες και φασίστες. Οι Βρετανοί και ο Παπανδρέου ζητούσαν επίμονα τη διάλυση του ΕΛΑΣ και της Εθνικής Πολιτοφυλακής και επέμεναν στη διατήρηση της Ορεινής Ταξιαρχίας και του Ιερού Λόχου⁴⁵³, σωμάτων με ξεκάθαρη τοποθέτηση υπέρ τους και συγκροτημένων ως αντίπαλος δέος στον ΕΛΑΣ.⁴⁵⁴

Το βράδυ της 30^{ης} Νοεμβρίου 1944, μετά από συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου, που έγινε χωρίς την συμμετοχή των υπουργών της αριστεράς, ο Γ. Παπανδρέου έδωσε στον Τύπο απόφαση, με την οποία όριζε την 1^η Δεκέμβρη ως ημέρα παράδοσης του οπλισμού της Εθνικής Πολιτοφυλακής και ανάληψης της «τήρησης της τάξης» από τα υπό σύσταση Τάγματα Εθνοφυλακής. Όσοι δεν συμμορφώνονταν, απειλούνταν με διώξεις «ως παραβάται του Νόμου». Την 1^η Δεκέμβρη ταυτόχρονα με την δημοσιοποίηση της απόφασης του Γ. Παπανδρέου εκδίδεται από τον R. Scobie Ημερήσια Διαταγή με την οποία αναγγελλόταν η διάλυση της Εθνικής Πολιτοφυλακής από την 1^η Δεκεμβρίου και των ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ από τις 10- 20 του ίδιου μήνα. Την ίδια μέρα, σε ένδειξη διαμαρτυρίας οι υπουργοί του ΕΑΜ υπέβαλλαν την παραίτησή τους⁴⁵⁵. Η Εθνική Πολιτοφυλακή αφηφώντας τις διαταγές Παπανδρέου- Scobie δεν παρέδωσε τον οπλισμό της. Παράλληλα, η Ορεινή Ταξιαρχία ακροβολίστηκε ανάμεσα στις συνοικίες του Ζωγράφου και της Καισαριανής.

Στις 2 Δεκεμβρίου διαδηλώσεις και συγκεντρώσεις που είχαν ξεκινήσει από την προηγούμενη μέρα κατά του αφοπλισμού του ΕΛΑΣ συνεχίζονται. Το υπουργικό

⁴⁵³ Τόσο ο Ιερός Λόχος όσο και η Ορεινή Ταξιαρχία είχαν συγκροτηθεί με κριτήριο το αντικομμουνιστικό φρόνημα των μελών του. Ιδιαίτερα για την 3^η Ορεινή Ταξιαρχία επιλέχθηκαν να υπηρετήσουν σ' αυτή όσοι οπλίτες δεν είχαν καμία σχέση και σύμπλευση με την ΑΣΟ και με τα επεισόδια που στο στράτευμα το 1943 και 1944. Η αξιωματική της είχαν απομακρυνθεί από τις μονάδες τους μετά την άρνησή τους να υπηρετήσουν κάτω από τις διαταγές παλαιοδημοκρατικών αξιωματικών από του βενιζελικού κινήματος του 1935.

⁴⁵⁴ Παπαστράτης Προκόπης, Από την απελευθέρωση στην εμφύλια σύγκρουση του Δεκέμβρη. Δεκέμβρης '44, Νεότερη έρευνα- Νεότερες προσεγγίσεις, πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Φιλίστωρ, 1996, σελ. 202.

⁴⁵⁵ Οι Υπουργοί της αριστεράς που παραιτήθηκαν ήταν οι Αλ. Σβώλος, Γ. Ζεύγος, Μ. Πορφυρογένης, Ν. Ασκούτσης, Ηλ. Τσιριμώκος και Α. Αγγελόπουλος και αργότερα παραιτήθηκε και ο υφυπ. Στρατιωτικών του ΕΑΜ Πτολ. Σαρηγιάννης.

συμβούλιο- δίχως πλέον τους ΕΑΜικούς αντιπροσώπους- υπογράφει το Διάταγμα για την διάλυση των ΕΛΑΣ/ ΕΛΑΝ, του ΕΔΕΣ «και πάσης άλλης τυχόν υφιστάμενης οργανώσεως» κηρύσσοντας ταυτόχρονα την «επιστράτευση απάντων των εφέδρων αξιωματικών και οπλιτών». Η ΚΕ του ΕΑΜ συνεδριάζει και αποφασίζει: Να απευθύνει έκκληση προς τις συμμαχικές κυβερνήσεις της Βρετανίας, της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ. Να πραγματοποιηθεί συγκέντρωση στην πλατεία Συντάγματος την Κυριακή 3 Δεκεμβρίου. Να κηρυχθεί απεργία την Δευτέρα 4 Δεκεμβρίου και να ανασυγκροτηθεί η ΚΕ του ΕΛΑΣ⁴⁵⁶. Η κυβέρνηση Παπανδρέου δίνει άδεια για την συγκέντρωση της Κυριακής για να την ανακαλέσει λίγες ώρες αργότερα. Με τον Θ. Τσάτσο Υπουργό Εφοδιασμού να ενημερώνει τον Βρετανό Πρέσβη R. Leeper, «το υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε να δώσει εντολή στην αστυνομία να σταματήσει τη διαδήλωση ακόμα και με τα όπλα». Ωστόσο, οι δυνάμεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ αψηφούν την απαγόρευση. Στις 3 Δεκεμβρίου, από νωρίς το πρωί, χιλιάδες κόσμου άρχισαν να συρρέουν στις προσυγκεντρώσεις που είχαν καθοριστεί. Σύντομα, οι διαδηλωτές ξεκίνησαν προς την πλατεία Συντάγματος. Καθώς η κεφαλή της πορείας πλησίαζε την πλατεία, δυνάμεις της Αστυνομίας υπό τον Άγγελο Έβερτ⁴⁵⁷, που ήταν παραταγμένες μπροστά στο κτίριο του Αρχηγείου της Αστυνομίας- γωνία Πανεπιστημίου και Βασιλίσσης Σοφίας- άνοιξαν πυρ στο άοπλο πλήθος. Οι πυροβολισμοί πύκνωσαν από διάφορες κατευθύνσεις με απολογισμό 21 νεκρούς και 140 τραυματίες. Το βράδυ της ίδιας μέρας, στην οδό Ηρώδου Αττικού έπεσαν νεκροί από σφαίρες άλλοι επτά πολίτες την ώρα που τοιχοκολλούσαν έντυπα του ΕΑΜ.⁴⁵⁸.

Η προοπτική μιας «στρατιωτικής λύσης», εμφανίστηκε ως μονόδρομος από τις πρώτες ώρες του Δεκέμβρη. Οι Βρετανοί είχαν προσεκτικά προετοιμάσει το σκηνικό της επιβολής των σχεδίων τους και, στο στρατιωτικό τουλάχιστον τομέα, θεωρούσαν ότι μπορούσαν πλέον με σιγουριά να προωθήσουν τη λύση που επιθυμούσαν: τον αφοπλισμό των δυνάμεων της αντίστασης και τη δημιουργία ενός αξιόπιστου στρατιωτικού μηχανισμού που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το λαϊκό κίνημα. Ήδη από τα τέλη Νοέμβρη 1944 οι Βρετανοί υπολόγιζαν ότι η

⁴⁵⁶ Την ΚΕ του ΕΛΑΣ αποτέλεσαν ο Γ. Σιάντος (Γραμματέας της ΚΕ του ΚΚΕ) και οι στρατηγοί τους ΕΛΑΣ Ε. Μάντακας και Μ. Χατζημιχάλης. Επιτελάρχης ανέλαβε ο αντισυνταγματάρχης Κ. Λαγγουράνης.

⁴⁵⁷ Ο Άγγελος Έβερτ ήταν αρχηγός της Αστυνομικής Διεύθυνσης Αθηνών επί Κατοχής, διατηρήθηκε στη θέση αυτή από τον Γ. Παπανδρέου και μετά την απελευθέρωση.

⁴⁵⁸ Πέτρος Ρούσος, *Η Μεγάλη Πενταετία*, τόμος Β', Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, σελ. 326. Αναστάσης Γκίκας, «Το Χρονικό του Δεκέμβρη 1944» στο *Δεκέμβρης του '44 Κρίσιμη ταξική σύγκρουση*. Επιμ. Τιμ. Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2014, σελ. 201-205.

συγκρότηση των δυνάμεων τους στην ζώνη της Αθήνας και του Πειραιά τους επέτρεπε την προώθηση των πολιτικών τους σχεδιασμών. Τη νύχτα 3^{ης} προς 4^{ης} Δεκέμβρη, οι Βρετανοί προχώρησαν στην πρώτη ανοικτή επιθετική ενέργεια. Τεθωρακισμένα τους κύκλωσαν και αφόπλισαν το 2ο Σύνταγμα της II Μεραρχίας του ΕΛΑΣ. Ανήμερα της επόμενης μέρας, η κηδεία των θυμάτων μετατράπηκε σε ογκωδέστατο συλλαλητήριο, στην κεφαλή της πένθιμης πομπής υψώνονταν ένα πανό που έγραφε: «Όταν ο λαός βρίσκεται μπροστά στον κίνδυνο της τυραννίας, διαλέγει τις αλυσίδες ή τα όπλα». Καθώς ο κύριος όγκος των διαδηλωτών επέστρεφε από την κηδεία, ομάδες δωσίλογων που στρατώνιζον στο κέντρο της Αθήνας και αστυνομικοί του 4^{ου} τμήματος της Γενικής Ασφάλειας εξαπέλυσαν νέα επίθεση, δολοφονώντας 40 και τραυματίζοντας 70 άτομα. Την επόμενη μέρα, στις 5 Δεκεμβρίου, την ώρα της διαδήλωσης στο κέντρο της Αθήνας η Ασφάλεια επιτέθηκε ξανά στο πλήθος με απολογισμό 30 νεκρούς και περισσότερους από 100 τραυματίες.⁴⁵⁹

Η μονομερής στρατιωτική εμπλοκή από τους Βρετανούς και τις νομοταγείς ελληνικές ένοπλες δυνάμεις φαίνεται ότι εγκλώβισε το ΚΚΕ και το ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ στη λογική των όπλων, ο ισχυρισμός της βρετανικής πλευράς ότι η ελληνική αριστερά πολύ σύντομα θα επιχειρούσε πραξικόπημα δεν ευσταθεί. Ωστόσο, ο ισχυρισμός αυτός έδωσε την ευκαιρία στους Βρετανούς να εφαρμόσουν τις πολιτικές τους που είχαν προσεκτικά σχεδιάσει έναντι του ΕΑΜ ήδη από το φθινόπωρο του 1943.

Ο συσχετισμός των στρατιωτικών δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας καταδείκνυε μια γρήγορη στρατιωτική λύση του πολιτικού προβλήματος, αλλά στην πραγματικότητα η βρετανική πλευρά φαίνεται πως δεν ήταν προετοιμασμένη για μια πιο σύνθετη κατάσταση, όπως αυτή που αντιμετώπισε. Στις 3 Δεκέμβρη οι βρετανικές δυνάμεις στην Ελλάδα ανέρχονται σε περίπου τριάντα χιλιάδες στρατιωτικούς, ενώ μέχρι το τέλος των μαχών οι δυνάμεις τους στην Αθήνα και τον Πειραιά ξεπερνούσαν τις ογδόντα χιλιάδες άντρες, δύναμη ποιοτικά και ποσοτικά ανώτερη από αυτή που είχαν αποστείλει στα 1941 για να βοηθήσει τον Ελληνικό Στρατό στον αγώνα ενάντια στον Άξονα. Τα πεζοπόρα τμήματα πλαισιώνονταν από ισχυρές μηχανοκίνητες και τεθωρακισμένες μονάδες ενώ είχαν υποστήριξη από αέρος και θαλάσσης με ισχυρό ναυτικό και αεροπορία. Κάτω από τις διαταγές των Βρετανών βρέθηκαν ελληνικές μονάδες που δημιουργήθηκαν από την εξόριστη Κυβέρνηση, όπως η 3^η Ορεινή Ταξιαρχία, η «υπό εκκαθάριση» κατοχική Χωροφυλακή, η Αστυνομία Πόλεων, τα

⁴⁵⁹ *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949*. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008, σελ. 488-489.

«αφοπλισμένα» Τάγματα Ασφαλείας, διαφόρων λογής «εθνικές» ομάδες ενώ γίνεται επιλεκτική υποδοχή «εθελοντών» οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από αντικομμουνιστική διάθεση. Το σύνολο των παραπάνω δυνάμεων, περίπου δώδεκα χιλιάδες είχε τοποθετηθεί σε στρατηγικά σημεία της Αθήνας.

Από την άλλη πλευρά, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ δεν είχαν αντιμετωπίσει ξανά τέτοιας έκτασης εχθρικές δυνάμεις, ενώ οι μάχες μέσα σε πυκνοκατοικημένη περιοχή για το σύνολο των ανταρτών ήταν πρωτόγνωρη. Οι μαχητές που έλαβαν μέρος στην σύγκρουση δεν ξεπερνούσαν τις δέκα χιλιάδες, σχεδόν το ένα πέμπτο της συνολικής του δύναμης του ΕΛΑΣ. Αν και οι εθελοντές αντάρτες σε καμία περίπτωση δεν έλειπαν, καθώς οι πολιτικές οργανώσεις που στήριζαν τον ΕΛΑΣ τροφοδοτούσαν συνεχώς με νέους μαχητές τα μαχόμενα τμήματα, το αδιέξοδο βρίσκονταν στο πεδίο του οπλισμού, των εφοδίων και της μετακίνησης. Προβλήματα που στις 33 μέρες των συμπλοκών δεν πρόκειται να λυθούν.⁴⁶⁰

Τα γεγονότα του Δεκέμβρη δεν περιορίστηκαν στη πρωτεύουσα, οι πολιτικοί εκφραστές του αστικού κόσμου, είχαν οργανώσει κινήσεις ώστε να αφοπλιστεί ο ένοπλος εκφραστής της αριστεράς και σε τμήματα της υπαίθρου. Εντούτοις, η στρατιωτική υπεροχή των Βρετανών, ακόμη και τις παραμονές της συνθηκολόγησης του ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ, δεν σήμαινε ότι ο ΕΛΑΣ είχε παύσει να είναι μια εξαιρετικά αξιόμαχη δύναμη. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώθηκε και στο πεδίο των μαχών όταν οι βρετανικές επιχειρήσεις απέτυχαν να διασπάσουν την γραμμή άμυνας του ΕΛΑΣ περιμετρικά της Αττικής. Ενώ στα τέλη του Δεκέμβρη 1944, οι βρετανικές επιφυλάξεις για την ισχύ του ΕΛΑΣ τέθηκαν σε στρατιωτική σύσκεψη στην Αθήνα υπό την παρουσία του Churchill, που έγινε σαφές στον Γ. Παπανδρέου ότι δεν ήταν σε θέση να αναλάβουν δράση στην ελληνική ύπαιθρο⁴⁶¹. Την παραμονή των Χριστουγέννων 1944, τρία μεταγωγικά και τρία πολεμικά πλοία που μετέφεραν βρετανικά στρατεύματα υπό τον Ταξίαρχο Turnbull, θα προσπαθήσουν να αποβιβάσουν στην προκουμιά της Μυτιλήνης. Το ΕΑΜ κηρύσσει γενική απεργία, κινητοποιεί τις ένοπλες δυνάμεις του και χιλιάδες λαού από όλη τη Λέσβο και απαγορεύει στους Βρετανούς να αποβιβάσουν. Επί τέσσερις ημέρες το νησί βρίσκεται επί ποδός πολέμου ώσπου στις 28 Δεκεμβρίου ανακοινώνεται ότι τα βρετανικά στρατεύματα αποσύρονται. Τρεις

⁴⁶⁰ Πέτρος Ρούσος, *Η Μεγάλη Πενταετία*, τόμος Β', Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, σελ. 335- 336.

Γιώργος, Μαργαρίτης, *Η μάχη των 33 ημερών στην Αθήνα, στο Δεκέμβρη του '44, κρίσιμη ταξική σύγκρουση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2014, σελ. 126- 129.

⁴⁶¹ Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2016, σελ. 55.

βδομάδες νωρίτερα στη Σάμο, η βρετανική επέμβαση είχε άλλη τροπή. Η πρόταση Cardiff για συγκρότηση και εξοπλισμό ομάδων πολιτών με σκοπό την εξόντωση του ΕΛΑΣ προκρίθηκε ως η αποτελεσματικότερη και το διάστημα που εξελίσσονταν οι μάχες στην Αθήνα, αντίστοιχα γεγονότα λάμβαναν χώρα και στη Σάμο.⁴⁶²

Προηγουμένως, ο Ιπποκράτης Ζαΐμης, παλιός ηγέτης του ΕΛΑΣ Σάμου είχε καταφέρει να διαφύγει από φυλακή της Μέσης Ανατολής που είχε βρεθεί μαζί με άλλους αντάρτες, και το φθινόπωρο του 1944 επέστρεψε στη Σάμο. Σύμφωνα με βρετανικά τεκμήρια, ο Ζαΐμης ανέλαβε αμέσως στρατιωτικά καθήκοντα στον ΕΛΑΣ, και η πείρα που μετέφερε από την αιματηρή καταστολή του κινήματος της ΑΣΟ, ενίσχυσε την καλλιέργεια καχυποψίας έναντι των Βρετανών.⁴⁶³

Ο Κώστας Μάντελος, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ προσκλήθηκε στις αρχές Δεκεμβρίου από Βρετανό αξιωματικό και του ζητήθηκε να παραδώσει τον οπλισμό του ΕΛΑΣ σύμφωνα με την αντίστοιχη διαταγή της Κυβέρνησης Παπανδρέου και του Scobie. Η απάντηση του Μάντελου ήταν αρνητική απαντώντας πως ο ίδιος εκτελεί εντολές μόνο από την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ.⁴⁶⁴ Ο υπολοχαγός Alister T. Donald, έφτασε στις 26 Οκτωβρίου στη Σάμο ως σύμβουλος της βρετανικής Αποστολής και νέος επικεφαλής της Eternity, ο ίδιος εξιστορεί πως στις συζητήσεις του με τους πολίτες δεξιών φρονημάτων υποστήριζε πως ο σκοπός της επίσκεψής του ήταν να υπονομεύσει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ενώ στους αριστερούς ισχυρίζονταν πως ήρθε ώστε να τους υποστηρίξει.

Στις 2 Δεκεμβρίου, ο ΕΛΑΣ πήρε υπό τον έλεγχο του τις γερμανικές αποθήκες τροφίμων, γεγονός που προβλημάτισε ιδιαίτερα τους Βρετανούς. Την επόμενη μέρα οι υπολοχαγοί Dixon και Theobald συνελήφθησαν από τους αντάρτες καθώς προσπάθησαν με τους άνδρες τους να απομακρύνουν γερμανικά πυρομαχικά που είχαν περιπέσει στην κυριότητα του ΕΛΑΣ. Ο Donald χρησιμοποιώντας την διπλωματική οδό κατόρθωσε να απελευθερώσει τα μέλη της αποστολής του, αλλά τα πυρομαχικά παρέμειναν στους αντάρτες. Στις 4 Δεκεμβρίου πραγματοποίησε πολύωρη σύσκεψη με το αρχηγείο των ανταρτών απ' όπου έλαβε τη διαβεβαίωση τους ότι δεν θα έπαιρναν

⁴⁶² HS5/ 718, Report on political situation in Samos up to Oct. 10, 1944, by Major Cardiff, p. 41.

⁴⁶³ Κατά την γερμανική επίθεση στα νησιά της Σάμου, το φθινόπωρο του 1943, τμήματα του ΕΛΑΣ Σάμου διέφυγαν στη Τουρκία και από εκεί μεταφέρθηκε σε περιοχές όπου βρίσκονταν συγκροτημένες δυνάμεις του Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής. Στην εξέγερση του Απριλίου 1944, αντάρτες του ΕΛΑΣ Σάμου έλθαν μέρος στο πλάι της ΑΣΟ, με αποτέλεσμα να υποστούν τις φυλακίσεις στα «σύρματα».

⁴⁶⁴ Γιώργος Βοϊκλής (επιμ.), *Σάμος 1940- 1945, Συλλογική αφήγηση*, Σάμος, εκδόσεις υπερόριος, 2011, σελ. 340.

τον έλεγχο των φυλακών, δεν θα όπλιζαν Ιταλούς που πιθανόν να ήθελαν να οργανωθούν στο πλάι τους, δεν θα συλλάμβαναν τον Στρατιωτικό Διοικητή του Νομού, Ιερολοχίτη, Π. Κουνέλη, και δεν θα εγκαθιστούσαν άλλη πολιτική διοίκηση. Ο Donald έφυγε από τη σύσκεψη ικανοποιημένος, σχολιάζοντας στην έκθεση του πως μετά τις δεσμεύσεις του ΕΛΑΣ, ακόμα και οι αξιωματικοί του Ιερού Λόχου κυκλοφορούσαν ανενόχλητοι, υπονοώντας το πολεμικό κλίμα που είχε διαμορφωθεί ανάμεσα στον κυβερνητικό στρατό και τους αντάρτες.⁴⁶⁵

Στις 5 Δεκεμβρίου έφτασε στη Σάμο απροειδοποίητα ο Χ. Τσιγάντες, το όχημα του Κ. Ζαφείρη στάλθηκε να τον παραλάβει, στην διαδρομή μεταξύ Τηγαίου και Βαθιού δέχτηκε επίθεση με χειροβομβίδα. Στην πραγματικότητα η επίθεση προοριζόταν κατά του Ζαφείρη, γιατί όπως αφηγείται ο Donald, το μοναδικό τέτοιου τύπου όχημα στο νησί άνηκε στον ΕΛΑΣ και η άφιξη του Τσιγάντε δεν είχε ανακοινωθεί.

Μετά από αυτό το γεγονός, ο Donald συγκέντρωσε αντιστασιακούς συμβουλευοντας τους να μην κάνουν σποραδικές ενέργειες, τονίζοντας πως μόνο με καλά οργανωμένες κινήσεις, την κατάλληλη ώρα, η «επανάστασή» τους θα είχε αποτελέσματα. Στις 6 Δεκεμβρίου ο Τσιγάντες μίλησε σε εθνικόφρον κοινό διαβεβαιώνοντας τους πως τις επόμενες μέρες θα λάμβαναν «καλά νέα».⁴⁶⁶

Στις 10 Δεκεμβρίου, και ενώ οι μάχες στην Αθήνα εντείνονται, λαμβάνει χώρα μια σειρά πρωτοφανών γεγονότων, που όπως προκύπτει ενορχηστρωτής ήταν η βρετανική αποστολή στη Σάμο, εκτελώντας το σχέδιο του Cardiff που αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Το βράδυ της 9^{ης} Δεκεμβρίου, σε σύσκεψη στο Νομαρχιακό Μέγαρο μεταξύ της ηγεσίας του ΕΛΑΣ, του Ιερού Λόχου, των Βρετανών και του Νομάρχη, συζητήθηκαν τα γεγονότα της Αθήνας και συμφωνήθηκε από όλους του συμμετέχοντες να κρατήσουν στάση αναμονής μέχρι να ξεκαθαριστεί η κατάσταση στην πρωτεύουσα.⁴⁶⁷ Ο Donald και ο Κουνέλης, είχαν πετύχει όλο αυτό το διάστημα την αδράνεια των ανταρτών και έχοντας κερδίσει αρκετό χρόνο, οργάνωναν ομάδες ένοπλων παρακρατικών.

Το βράδυ μεταξύ 9 και 10 Δεκεμβρίου, η Διοίκηση του ΕΛΑΣ δέχτηκε τηλεφώνημα που τους ενημέρωνε πως στην κωμόπολη των Μυτιληνίων, περιοχή όπου στρατωνίζονταν διμοιρία του ΕΛΑΣ, παρατηρήθηκε κίνηση ενόπλων με πολιτική

⁴⁶⁵ HS5/ 718. Report on situation on the island of Samos, by Lieut. Alister T. Donald. P. 50-51.

⁴⁶⁶ Ο.π. σελ. 51.

⁴⁶⁷ Κώστας Α. Ζαφείρης, *Πατριδογνωσία, η ζωή και οι αγώνες του αρχηγού του ΕΑΜ Σάμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 92.

περιβολή. Νωρίτερα, μέλη του ΕΑΜ της περιοχής είχαν δεχτεί επίσκεψη από τον Πρόεδρο της Κοινότητας, τον Γιατρό Ανακρέοντα Χατζηχριστοδούλου, τον Ανθυπολοχαγό της Στρατιωτικής Διοίκησης Βαμβακά Γεώργιο και άλλους κάτοικους, δηλώνοντας τους πως ο ΕΛΑΣ της περιοχής πρέπει να αποπλιστεί ή τουλάχιστον να απομακρυνθεί γιατί όπως ισχυρίστηκαν «η κατάσταση εμπνέει ανησυχία».⁴⁶⁸ Στο σημείο έσπευσε ο Ζαφείρης όπου δεν διαπίστωσε κάποια κίνηση. Τα ξημερώματα της 10^{ης} Δεκεμβρίου, οι καμπάνες ήχησαν και εκατοντάδες κόσμου συγκεντρώθηκαν στην πλατεία των Μυτιληνίων. Ο Μάντελος και ο επικεφαλής της Πολιτοφυλακής Δημήτρης Τσακουμάγκος, προσπάθησαν να μιλήσουν στο πλήθος αλλά δεν τους επιτράπηκε από την ηγεσία των συγκεντρωμένων. Λίγη ώρα αργότερα, το πλήθος με επικεφαλής τον Βαμβακά, ακροδεξιό παράγοντα της περιοχής, κινήθηκε προς το κτίριο του ΕΛΑΣ, φωνάζοντας συνθήματα εναντίον του κομμουνισμού και υπέρ του αποπλισμού των ανταρτών. Οι αντάρτες έλαβαν θέσεις μάχης, και ο Ζαφείρης προειδοποίησε τους συγκεντρωμένους να μην προχωρήσουν άλλο, μία ριπή πολυβόλου στον αέρα στάθηκε ικανή ώστε να σταματήσει του συγκεντρωμένους. Ο Κώστας Μάντελος τους κάλεσε να στείλουν μια επιτροπή ώστε να συζητήσουν τα αιτήματά τους. Η επιτροπή διατύπωσε ένα και μόνο αίτημα, την αποχώρηση της διμοιρίας από την περιοχή τους λόγω άσχημης συμπεριφοράς κάποιων εκ των ανταρτών. Ο Μάντελος θεώρησε πως η κατηγορίες για την συμπεριφορά δεν ήταν παρά πρόφαση, αποκρινόμενος στην επιτροπή τους είπε να διαλυθούν και ο ίδιος θα διενεργούσε ανακρίσεις και αν επιβεβαιώνονταν οι κατηγορίες θα επιβάλλονταν κυρώσεις. Μετά από αυτό το γεγονός η διοίκηση του ΕΛΑΣ διέταξε την απαγκίστρωση των ανταρτών από την περιοχή.⁴⁶⁹

Το μεσημέρι της ίδιας μέρας, η έδρα του ΕΛΑΣ στο Βαθύ δέχτηκε τηλεφώνημα που τους ανέφερε πως στο χωριό Βουρλιώτες σημειώνονται επεισόδια από ενόπλους. Το τηλεφώνημα αυτό ήταν παγίδα που ήθελε να παρασύρει δυνάμεις του ΕΛΑΣ σε περιοχή όπου ενέδρευαν οπλισμένες ομάδες. Λίγο έξω από το χωριό Κοκκάρι, τα δύο καμiónια με αντάρτες που κινούνταν προς τους Βουρλιώτες έπεσαν σε ενέδρα, οι ένοπλες ομάδες με οδοφράγματα που είχαν στήσει ακινητοποίησαν την αυτοκινητοπομπή, βάζοντας κατά των ανταρτών με πολυβόλα, χειροβομβίδες και τον ατομικό τους οπλισμό. Ο απολογισμός της επίθεσης ήταν εννέα νεκροί αντάρτες,

⁴⁶⁸ Γιώργος Βοϊκλής (επιμ), *Σάμος 1940- 1945*, σελ. 353.

⁴⁶⁹ Ο.π., σελ. 340.

ανάμεσα τους, ένας Ιταλός που είχε προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ και δεκαπέντε τραυματίες, ενώ οι υπόλοιποι συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν στο σχολείο του Κοκκαρίου. Το μεσημέρι της ίδιας μέρας στο ίδιο χωριό, είχαν συλληφθεί τα στελέχη ΕΛΑΣ, Ιπποκράτης Ζαΐμης και Ιωάννης Σοφούλης μαζί με άλλους δέκα αντάρτες.

Ενδιαφέρον έχει η «επίσημη» εκδοχή των γεγονότων που στεγάζεται στα αρχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ) συνταγμένη από τον Στρατιωτικό Διοικητή Σάμου, Ταγματάρχη Π. Κουνέλη. Όπως ο ίδιος αναφέρει, στηρίχθηκε σε μαρτυρίες «αμερόληπτων» προσώπων.

Η συγκεκριμένη έκθεση υπονοεί πως αφορμή για τα γεγονότα του Κοκκαρίου στάθηκε ο αντιβρετανικός λόγος του Διοικητή του ΕΛΑΝ Κορδέλη στους κατοίκους Βουρλιωτών, που όπως ισχυρίζεται αποδοκιμάστηκε εντόνως. Σχετικά με την ενέδρα του Κοκκαρίου, ο Κουνέλης υποστηρίζει πως δεν έγινε ενέδρα, αλλά η μάχη ξεκίνησε όταν οι ένοπλοι πολίτες δέχτηκαν μια χειροβομβίδα από έναν Ιταλό αντάρτη και πυρά από το οπλοπολυβόλο του Κορδέλη, ισχυρισμός που δύσκολα πείθει, ακόμα και αν παραγνωρίσουμε τις μαρτυρίες από την μεριά του ΕΛΑΣ και λάβουμε υπόψη μόνο το ισοζύγιο θυμάτων από κάθε πλευρά, δηλαδή 9 νεκροί και 15 τραυματίες ελασίτες και κανέναν νεκρό ή τραυματία από την άλλη πλευρά.⁴⁷⁰

Ο 15χρονος τότε Σταμάτης Βαλσάμος, θυμάται πως οι ένοπλες αντιελασίτικες ομάδες έφεραν βρετανικό οπλισμό τύπων Tommy-gun και Bren, ενώ ορισμένοι από αυτούς φορούσαν μπερέ με τα αρχικά του ΕΔΕΣ, οργάνωση που δεν είχε εμφανιστεί στα νησιά της Σάμου μέχρι τότε.⁴⁷¹

Μια ανώνυμη επιστολή που δημοσιεύεται στην βιογραφία του Ζαφείρη, και έχει έντονο αντικομμουνιστικό λόγο, αποκαλύπτει πως ο Ιερός Λόχος είχε οργανώσει ένοπλες ομάδες στο Βαθύ, στους Βουρλιώτες, στο Κοκκάρι και στο Παλαιόκαστρο, και είχε εκπονηθεί σχέδιο γενικής επίθεσης κατά του ΕΛΑΣ την ημέρα που θα έληγε η προθεσμία παράδοσης του οπλισμού του. Οι αρχικές στρατιωτικές νίκες του ΕΛΑΣ στην Αθήνα ανάγκασαν τους Βρετανούς και την ηγεσία του Ιερού Λόχου να επισπεύσουν την επίθεση για την 10^η Δεκεμβρίου.⁴⁷²

Ο Ιπποκράτης Ζαΐμης υποστηρίζει πως τα γεγονότα του Δεκέμβρη ήταν κατασκευασμένα και οργανωμένα από τους Βρετανούς και τον Ιερό Λόχο. Ο ίδιος

⁴⁷⁰ ΓΕΣ/ ΔΙΣ Φάκ. 1402, Έγγρ. 1β. «Έκθεση του Παναγιώτη Κουνέλη για τη διάλυση του ΕΛΑΣ Σάμου, 20/12/1944».

Κώστας Ζαφείρης, *Πατριδογνωσία*, σελ. 239-240.

⁴⁷¹ Βοϊκλής, *Σάμος 1940-1945*, σελ. 345.

⁴⁷² Κώστας Ζαφείρη, *Πατριδογνωσία*, σελ. 237- 238.

αφηγείται πως όταν συνελήφθη από γνωστούς ακροδεξιούς της περιοχής του Κοκκαρίου παραδόθηκε σιδηροδέσμιος σε βρετανική φρουρά.

Ο Alister Donald στην έκθεση του χαρακτηρίζει την επίθεση στον ΕΛΑΣ ως «επανάσταση». Το βράδυ της 10^{ης} Δεκεμβρη, μετά τα δραματικά γεγονότα, ο Βρετανός αξιωματικός έσπευσε στους Μυτιληνιούς και μίλησε φιλικά με τους «εξεγερμένους», ενώ επισκέφτηκε και τους δύο κρατούμενους αντάρτες τους οποίους συμβούλεψε να παραμείνουν δεσμευμένοι για την δική τους ασφάλεια. Στη συνέχεια περιόδευσε στο Καρλόβασι, όπου συνάντησε το Νομάρχη και συνέχισαν μαζί την περιοδεία. Στο Κοκκάρι ακινητοποιήθηκαν από πυρά των «εξεγερμένων», όταν όμως αναγνωρίστηκαν τους επιτράπηκε η είσοδος στο χωριό. Το βράδυ επέστρεψαν στο Βαθύ όπου η δύναμη του ΕΛΑΣ ήταν εξαφανισμένη.

Το επόμενο πρωί, 11 Δεκεμβρίου, ο Donald συνέχισε την περιοδεία του, στο Κοκκάρι, όπου όπως ο ίδιος περιγράφει του έγινε συγκινητική υποδοχή, «τα όπλα μου στολίστηκαν με λουλούδια, οι τσέπες μου με φρούτα και το στομάχι μου με κρασί». Εκεί, συγκέντρωσε τους «επαναστάτες» και τους συμβούλεψε να κρατήσουν τους αιχμάλωτους για λίγες ακόμα μέρες, προφανώς για να αποτραπεί προσπάθεια αναδιοργάνωσης του ΕΛΑΣ. Στον Άγιο Κωνσταντίνο, όπως αναφέρει ο Βρετανός, στάθηκε θερμής υποδοχής, με συνθήματα υπέρ της Αγγλίας, ενώ η διμοιρία του ΕΛΑΣ παραδόθηκε στην ακροδεξιά ομάδα της περιοχής, και οι αντάρτες παρέδωσαν τον οπλισμό τους με δάκρυα στα μάτια.

Στο Καρλόβασι, η Εθνική Πολιτοφυλακή και οι άντρες του ΕΛΑΝ αφοπλίστηκαν όπως και η πλειοψηφία των ανταρτών, οι υπόλοιποι αντάρτες κατέφυγαν με τον οπλισμό τους στις ορεινές περιοχές του νησιού.

Στα άλλα χωριά όπου ο ΕΛΑΣ διατηρούσε διμοιρίες και λόχους, η πλειοψηφία των σχηματισμών διαλύθηκε και ο οπλισμός παραδόθηκε στους Βρετανούς και τον Ιερό Λόχο. Στις 12 Δεκεμβρίου, ο Μητροπολίτης Ειρηναίος, ο Νομάρχης και ο Δήμαρχος Βαθίου ενημέρωσαν την Βρετανική Διοίκηση ότι υπάρχει σχέδιο δολοφονίας των φυλακισμένων Ζαΐμη και Σοφούλη, ο Donald τηλεφώνησε στους ενόπλους του Κοκκαρίου και τους ανακοίνωσε πως οι κρατούμενοι emπίπτουν στην ευθύνη των βρετανικών υπηρεσιών. Την επόμενη μέρα οι δύο ηγέτες του ΕΛΑΣ στάλθηκαν σε φυλακές της Χίου, όπου βρίσκονταν η έδρα του Ιερού Λόχου στο Αιγαίο.

Στις 13 του μηνός, ο Νομάρχης και ο Δήμαρχος Βαθίου υπέβαλλαν τις παραιτήσεις τους. Ο Νομάρχης πείστηκε από τους Βρετανούς να παραμείνει στη θέση για ακόμη μία εβδομάδα. Για το θέμα του Δημάρχου, ο Donald συγκάλεσε το δημοτικό συμβούλιο

και κάλεσε τα μέλη του να μην κάνουν δεκτή την παραίτηση του Δημάρχου «στο όνομα της ενότητας», όπως και έγινε.⁴⁷³

Προηγουμένως, πλήθος κόσμου είχε συγκεντρωθεί στο λιμάνι της πρωτεύουσας όπου γίνονταν η μεταγωγή των Ζαΐμη- Σοφούλη και άλλων μελών του ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ με προορισμό τη Χίο, κατά την επιβίβαση τους στο βρετανικό στρατιωτικό πλοιάριο, κάποιοι από τους συγκεντρωμένους, παρά το κλίμα φόβου, έπαιρναν ανοικτά θέση υπέρ του ΕΑΜ, γεγονός που το επιβεβαιώνουν και οι βρετανικές πηγές.

Ο Γιάννης Χριστοδούλου είχε διοριστεί τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, Διοικητής Χωροφυλακής Σάμου, και έφτασε από την Αίγυπτο στο νησί μαζί με τον Μπουρδάρα και Βρετανούς Αξιωματικούς, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στα νησιά του Βόρειου και Ανατολικού Αιγαίου, όπως ο ίδιος αναφέρει, *«κατ' επιφάνειαν μεν ίνα συντονίσουν την κατά των Γερμανών πολεμικήν δράσιν στην ουσίαν όμως διά να πλήξουν το ΕΑΜ»*.

Ο Χριστοδούλου ήταν παρόν στην μεταγωγή των συλληφθέντων μελών του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και όπως αφηγείται, οδηγήθηκαν στην αποβάθρα με τρόπο βίαιο και περιφρονητικό.⁴⁷⁴

Ανάμεσα στους συγκεντρωμένους που παρακολουθούσαν, ξεχώριζε η παρουσία του 34χρονου Ικαριώτη Γιώργου Πασβάνη, Γραμματέα των οργανώσεων του ΚΚΕ Σάμου- Ικαρίας, που αγνοώντας το κλίμα τρομοκρατίας διαμαρτύρονταν έντονα στους Βρετανούς για την αποικιοκρατική συμπεριφορά τους. Το ίδιο βράδυ, ο Πασβάνης δολοφονήθηκε από ομάδα Χιτών, που σύμφωνα με τον Χριστοδούλου η οργανωμένη δύναμη τους στον νησί έφτανε τα εκατό μέλη το διάστημα αυτό. Ο Πασβάνης ήταν στιγματισμένος από τους Βρετανούς ήδη από την δράση στην Ικαρία και από τις προστριβές που είχε με την βρετανική αποστολή, τόσο κατά την προσωρινή απελευθέρωση του φθινοπώρου 1943, όσο και στην οριστική απελευθέρωση. Μετά την δυναμική παρέμβαση που έκανε κατά τη μεταγωγή των μελών και στελεγχών του ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ στη Χίο από τους Βρετανούς και τον Ιερό Λόχο, είχε εκμυστηρευτεί σε συντρόφους του, ότι φοβόταν για την ζωή του. Το βράδυ της 13^{ης} Δεκέμβρη, ο Γιώργος Πασβάνης και ο Μανώλης Μωραΐτης, στελέχη του ΕΑΜ/ΚΚΕ, αμφότεροι από την Ικαρία, επέστρεφαν από το σπίτι του συμπατριώτη τους Κώστα Μαυρίκη, ο οποίος

⁴⁷³ HS 5/ 718. Report on situation on the island of Samos, by Lieut. Alister T. Donald. P. 53-54.

⁴⁷⁴ Γιάννης Χριστοδούλου Συν/ρχης Χωροφυλακής ε.α., *Σελίδες Ημερολογίου (μνήμες 1934- 1947)*, Αθήνα 1994, σελ. 16, 21

εργάζονταν ως ασυρματιστής στην Eternity από τη περίοδο της ιταλικής Κατοχής, φεύγοντας ο Μαυρίκης τους πρότεινε να τους δώσει ένα περιστροφικό για την ασφάλειά τους αλλά ο Πασβάνης αρνήθηκε. Στη διαδρομή, ο Μωραΐτης και ο Μαυρίκης αντιλήφθηκαν ότι ένοπλοι παρακρατικοί τους είχαν στήσει ενέδρα. Οι παρακρατικοί άνοιξαν πυρ, ο Μωραΐτης πρόλαβε να διαφύγει, αλλά ο Πασβάνης έπεσε νεκρός. Το άψυχο σώμα του βρέθηκε με τραύματα από πέντε σφαίρες και πέντε μαχαιριές, δείγμα ενός φρικώδους σαδισμού.⁴⁷⁵

Όπως προαναφέρθηκε, οι οργανώσεις του ΚΚΕ και του ΕΑΜ είχαν αποστείλει στη Σάμο στελέχη τους στο πλαίσιο της οργανωτικής ενότητας και καθοδήγησης. Με τα γεγονότα της Σάμου, πολλοί από αυτούς αποκλείστηκαν στη Σάμο, ο Γιώργος Λομβαρδός αφηγείται πως ελασίτες από την Ικαρία, φοβούμενοι την δολοφονία τους έμειναν κρυμμένοι για λίγες μέρες σε σπίτι συμπατριώτη τους μέχρι να βρεθεί μέσο να τους μεταφέρει στο νησί τους.⁴⁷⁶

Ο Βρετανός Διοικητής Al. Donald, προσπαθώντας να υποβαθμίσει το γεγονός αναφέρει πως η δολοφονία δεν είχε αμιγώς πολιτικά κίνητρα αλλά ήταν κυρίως προσωπικά τους ζητήματα που ενισχύθηκαν από το γεγονός ότι ο δολοφόνος ήταν σε κατάσταση μέθης.⁴⁷⁷

Από την άλλη, η μαρτυρία του αστυνομικού διοικητή Γιάννη Χριστοδούλου συμπίπτει με αυτή της πλευράς του ΕΑΜ, ότι η δολοφονία είχε καθαρά πολιτικό, αντικομμουνιστικό χαρακτήρα. Ο Χριστοδούλος όντας στέλεχος της Χωροφυλακής διαπίστωσε πως η έρευνα που διεξάγονταν από υφιστάμενο του, δεν ήθελε να ενοχοποιήσει την δεξιά του νησιού και έτσι ανέλαβε ο ίδιος προσωπικά την υπόθεση. Σύντομα η έρευνα κατέδειξε πως ο Πασβάνης δολοφονήθηκε από τον Λοχία Τσαλαπατάνη που υπηρετούσε στον Ιερό Λόχο ο οποίος ήταν μέλος της Χ, και είχε στενή συγγενική σχέση με τον Στρατιωτικό Διοικητή Σάμου, Π. Κουνέλη. Ο δολοφόνος και οι συνεργοί του, δέκα στο σύνολο, ομολόγησαν και προφυλακίστηκαν. Πολύ σύντομα, μετά τις συλλήψεις, ο Χριστοδούλος απομακρύνθηκε από την Διοίκηση Χωροφυλακής Σάμου και τέθηκε στην υπηρεσία του Φρουραρχείου Χωροφυλακής Αθηνών όπου διατάχθηκε ανάκριση εναντίον του με την κατηγορία ότι

⁴⁷⁵ Από την εξιστόρηση των γεγονότων, του αυτόπτη μάρτυρα Μανώλη Μωραΐτη στον Στέφανο Καρίμαλη, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, σελ. 86-87.

⁴⁷⁶ Η ομάδα αποτελούνταν από τους Μανώλη Μωραΐτη, Γιάννη Λιάρη, Ηλία Τσουρή, Θεολόγο Κρόκο, Βαγγέλη Μάζαρη, ίσως και άλλοι.

Λομβαρδός, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 69.

⁴⁷⁷ HS 5/ 718. Report on situation on the island of Samos, by Lieut. Alister T. Donald. P. 54.

είναι μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η κατηγορία αποδείχθηκε ψευδής αλλά το Αρχηγείο Χωροφυλακής του επέβαλλε ποινή φυλάκισης δέκα ημερών.⁴⁷⁸

Στις 14 του μηνός υπό την πίεση των δραματικών εξελίξεων, ο Καλημέρης υπόβαλε στη Βρετανική Διοίκηση την παραίτηση του, στο εξής καταφτάνουν στο νησί εντεταλμένοι στρατιωτικοί και πολιτικοί παράγοντες, ανάμεσά τους και Βρετανοί. Στις 17 Δεκεμβρίου ο Ταξίαρχος Turnbull επέβαλλε τον στρατιωτικό νόμο με απαγόρευση κυκλοφορίας την δέκατη μετά μεσημβρία ενώ διέταξε την σύλληψη και απομάκρυνση από τη Σάμο όλων των «ανεπιθύμητων στοιχείων», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται. Στελέχη του Ιερού Λόχου συγκρότησαν Τάγμα Εθνοφυλακής από κληρωτούς της κλάσης του 1936, η διοίκηση του οποίου ανατέθηκε στον Ταγματάρχη Σκανάβη και τον Λοχαγό Σπανδιθάκη, αμφότεροι στελέχη του Ιερού Λόχου.

Το επισιτιστικό ζήτημα εξακολουθούσε να είναι από τα κυριότερα προβλήματα στα νησιά της περιοχής, στην Ικαρία σε πιο έντονο βαθμό. Τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ διαδέχθηκε ένα νέο μέτρο από την Βρετανική Διοίκηση, οι προμήθειες της Allied Military Liaison που κατά τη διάρκεια των «Δεκεμβριανών» διανέμονταν δωρεάν, ύστερα από την επιβολή των αστικών δυνάμεων οι κάτοικοι έπρεπε να καταβάλλουν το ιδιαίτερα υψηλό αντίτιμο των πενήντα δραχμών.⁴⁷⁹

Μετά το τέλος των «δεκεμβριανών» της Σάμου οι οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ θα συνεχίζουν να δραστηριοποιούνται σε ένα ιδιότυπο καθεστώς ημιπαράνομιας. Τον Ιανουάριο 1945, στον απόηχο της στρατιωτικής ήττας της αριστεράς στην Αθήνα, οι βρετανικές αποστολές αποχωρούν από τα νησιά του Αιγαίου, αφού πρώτα έχουν διασφαλίσει ότι οι εγχώριοι στρατιωτικοί και πολιτικοί σύμμαχοι τους έχουν τον απόλυτο έλεγχο των περιοχών που εγκαταλείπουν. Η αποστολή των νησιών της Σάμου αποχωρεί στις 13 Ιανουαρίου 1945 και μαζί της παύει την λειτουργία της και η «Eternity».

Όλο αυτό το διάστημα, η Ικαρία ελέγχεται από το ΕΑΜ/ ΕΛΑΣ γεγονός διόλου παράδοξο αν ληφθεί υπόψη ότι οι Βρετανοί και Ιερός Λόχος απασχολούσαν τις δυνάμεις τους στο Αιγαίο σε νησιά στρατηγικότερης σημασίας και οι προσπάθειες που κατέβαλαν να οργανώσουν αντικομμουνιστική κίνηση είχε αποτύχει.

Η δολοφονία του Γ. Πασβάνη αποτέλεσε γεγονός που θορύβησε την κοινωνία της Ικαρίας. Οι μάχες της Αθήνας, τα γεγονότα της Σάμου και η δολοφονία του Ικαριώτη

⁴⁷⁸ Γιάννης Χριστοδούλου, *Σελίδες Ημερολογίου*, σελ. 20- 22.

⁴⁷⁹HS 5/ 718. Report on situation on the island of Samos, by Lieut. Alister T. Donald. P. 57-58.

στελέχους του ΚΚΕ οδήγησε τις οργανώσεις της Ικαρίας να λάβουν ισχυρότερα μέτρα περιφρούρησης καθώς στο νησί επικράτησε κλίμα κατάθλιψης και έντονης νευρικότητας. Παρόλα αυτά, η κοινωνία της Ικαρίας όλο αυτό το διάστημα δέχεται το διοικητικό στίγμα του ΕΑΜ, οι θεσμοί λαϊκής αυτοδιοίκησης που εισήχθησαν όπως τα λαϊκά δικαστήρια και οι επιτροπές συνεχίζουν να λειτουργούν, ενώ ο ΕΛΑΣ και η Πολιτοφυλακή θα είναι η μόνη ένοπλη δύναμη στο νησί.⁴⁸⁰ Το αστικό κράτος θα αποκατασταθεί μόλις την άνοιξη 1945 που οι «παλιοί» κρατικοί θεσμοί θα αντικαταστήσουν οτιδήποτε δημιουργήθηκε και θεσμοθετήθηκε από το αντιστασιακό κίνημα του νησιού.

Στην Αθήνα, μετά από 33 μέρες σφοδρότατων μαχών, ο ΕΛΑΣ ηττάται στρατιωτικά. Η ηγεσία του εαμικού εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, στις 11 Ιανουαρίου, υπογράφει με τους Βρετανούς ανακωχή που καθόριζε ημερομηνία κατάπαυσης του πυρός την 14^η Ιανουαρίου 1945. Οι όροι της ανακωχής υποχρέωναν τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ να αποσυρθούν τις περιοχές της Αττικής, της Βοιωτίας, της Εύβοιας. Εκκενώθηκε το μεγαλύτερο μέρος της Φθιώτιδας, της Φωκίδας, της Μαγνησίας, της Θεσσαλονίκης, όλη η Βόρεια Πελοπόννησος, τα νησιά Ζάκυνθος, Κύθηρα και Σποράδες. Σε αυτές τις συνθήκες ξεκίνησαν στις 2 Φεβρουαρίου 1945, στη Βάρκιζα Αττικής διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις αντιπροσωπείες του ΕΑΜ και της Κυβέρνησης Πλαστήρα. Ύστερα από δεκαήμερες συζητήσεις, στις 12 Φεβρουαρίου, υπογράφηκε το κείμενο της συμφωνίας που είναι γνωστή ως η «Συμφωνία της Βάρκιζας».⁴⁸¹

Η βρετανική εκστρατεία στην Αθήνα κόστισε στους Βρετανούς 210 νεκρούς και περίπου 1.000 τραυματίες. Από τους 733 αγνοούμενους οι περισσότεροι ήταν αιχμάλωτοι στα χέρια του ΕΛΑΣ και απελευθερώθηκαν μετά την ανακωχή, ενώ 55 από τους αγνοούμενους δεν βρέθηκαν ποτέ. Από την άλλη πλευρά, οι απώλειες του ΕΛΑΣ δεν ήταν δυνατό να καταγραφούν με ακρίβεια καθώς μάλιστα πολλοί από τους πολεμιστές του ήταν εθελοντές της τελευταίας ώρας και τα ονόματά τους δεν καταγράφηκαν πουθενά. Ο καθηγητής Γ. Μαργαρίτης αναφέρει πως τα θύματα από την πλευρά του ΕΑΜ ήταν περίπου 2.000 νεκροί. Οι συνεργάτες των Βρετανών είχαν ίσως 1.200- 2.000 νεκρούς. Οι άμαχοι των λαϊκών συνοικιών της Αθήνας μπορεί να

⁴⁸⁰ Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα. Πετσάκου, Αύγουστος 2013, Παναγιά Ικαρίας.

⁴⁸¹ *Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα*, 1940-1945, τόμος 5ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ 411-416.

είχαν ως και 3.000 θύματα, τα περισσότερα από τα οποία οφείλονταν στις 1.326 εξορμήσεις των αεροσκαφών της RAF.⁴⁸²

Στα κύρια σημεία της Συμφωνίας της Βάρκιζας προβλεπόταν ότι η Κυβέρνηση θα έπρεπε να εξασφαλίσει την ελεύθερη εκδήλωση των πολιτικών φρονημάτων όλων των πολιτών, τον σεβασμό των ατομικών ελευθεριών και να προβεί στην κατάργηση κάθε ανελεύθερου νόμου. Προβλέπονταν επίσης η αποστράτευση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και η συγκρότηση Εθνικού Στρατού με κανονική στρατολογία, η εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τα δωσίλογα στοιχεία και τους υποστηρικτές της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου.⁴⁸³ Καθορίζονταν, τέλος, η διενέργεια, στη διάρκεια του 1945, δημοψηφίσματος και στη συνέχεια εκλογές Συντακτικής Συνέλευσης.

Η συμφωνία δεν προέβλεπε τη χορήγηση γενικής αμνηστίας. Αμνήστευε μόνο «πολιτικά αδικήματα τα τελεσθέντα από τις 3 Δεκεμβρίου 1944 μέχρι και την υπογραφή της συμφωνίας». Εξαιρούνταν από τη συμφωνία «τα συναφή κοινά αδικήματα κατά της ζωής και της περιουσίας, τα οποία δεν ήταν απαραίτητως αναγκαία διά την επιτυχίαν του πολιτικού σκοπού». Το άρθρο 3 της συμφωνίας αποτέλεσε την «νομική κάλυψη» του αστικού κράτους ώστε να απαγγείλει κατηγορίες σε χιλιάδες πολίτες ανά την επικράτεια που είχαν συσπειρωθεί γύρω από τις εαμικές δυνάμεις κατά τη Κατοχή. Η συμφωνία επίσης δεν προέβλεπε συμμετοχή του ΕΑΜ στην Κυβέρνηση, ούτε αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα μετά τη λήξη του πολέμου.

Αν λάβουμε υπόψη όλους τους ποσοτικούς και ποιοτικούς δείκτες της εποχής που σχετίζονται με την ένταση και το βάθος της πολιτικής συσπείρωσης και των πολιτικών επιλογών, οδηγούμαστε στο ασφαλές συμπέρασμα ότι τον Φεβρουάριο 1945, ο πραγματικός συσχετισμός δυνάμεων στην ελληνική κοινωνία, τόσο στο πεδίο της πολιτικής όσο και στο πεδίο των ενόπλων δυνάμεων, δεν αποτυπώνονταν ορθά στη συμφωνία της Βάρκιζας.

⁴⁸² Μαργαρίτης Γιώργος, *Η μάχη των 33 ημερών στην Αθήνα*, σελ. 143-144.

⁴⁸³ Κατά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας επικεφαλής στο κυβερνητικό σχήμα ήταν ο Στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας ο οποίος διαδέχθηκε τον Γεώργιο Παπανδρέου στις 3 Ιανουαρίου 1945. Η Κυβέρνηση Πλαστήρα είχε πολύ σύντομο βίο καθώς στις 8 Απριλίου 1945 παραιτήθηκε για να τον διαδεχτεί ο Ναύαρχος εν αποστρατεία Πέτρος Βούλγαρης.

Οι Βρετανοί βρήκαν στο πρόσωπο του Βούλγαρη έναν έμπιστο και πιο αποφασιστικό συνεργάτη. Ο Βούλγαρης ήταν διευθύνων σύμβουλος στις επιχειρήσεις των Μποδοσάκη- Αθανασιάδη και κατά το 1944 είχε διακριθεί στις επιχειρήσεις καταστολής του αντιφασιστικού κινήματος στο Πολεμικό Ναυτικό Μέσης Ανατολής.

3.7 Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής συγκρότησης μετά τη Βάρκιζα

Στις 25 Μαρτίου 1945 φτάνει στην πρωτεύουσα της Ικαρίας, ο νεοδιορισθέντας Νομάρχης Σάμου, Γεώργιος Γρηγορίου⁴⁸⁴ συνοδευόμενος υπό ενός Ανθυπομοίραρχου, ενός Ενωμοτάρχη και πλήθος χωροφυλάκων. Μαζί τους έφτασε και ισχυρό τμήμα του Ιερού Λόχου που αποβιβάστηκε στο λιμάνι με τρόπο που θύμιζε απόβαση σε εχθρικό έδαφος. Το πολιτικό και στρατιωτικό προσωπικό επιβιβάζονταν σε έδαφος όπου ελέγχονταν ακόμα από το ηττημένο στρατιωτικά εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα του ΕΑΜ και σκοπός τους δεν ήταν άλλος από την εφαρμογή των όρων της Συμφωνίας της Βάρκιζας, τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ, της Πολιτοφυλακής και την αποκατάσταση των αστικών θεσμών. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του Νομάρχη στην πλατεία του Αγίου Κηρύκου, στρατιώτες του Ιερού Λόχου κινήθηκαν προς την έδρα του ΕΑΜ που βρίσκονταν χωρίς φύλαξη και προσπάθησαν να αφαιρέσουν την πινακίδα, ένδειξη ότι το ΕΑΜ και οι οργανώσεις που το συνέθεταν εισέρχονται σε περίοδο διωγμών. Το περιστατικό με τους ιερολοχίτες έλαβε τέλος, όταν αντάρτες του ΕΛΑΣ τους αντιλήφθηκαν και με ψύχραιμο τρόπο τους απομάκρυναν από τον χώρο.⁴⁸⁵

Τα δραματικά γεγονότα του Δεκέμβρη τόσο στην Αθήνα όσο και στη Σάμο, και η κατάληξή τους, φαίνεται πως δεν μείωσαν την οργανωτική συγκρότηση του ΕΑΜ στην Ικαρία. Το κεντρικό καθοδηγητικό όργανο των οργανώσεων του νησιού πλαισιώθηκε από ανθρώπους των επιστημών και της διανοήσης, προϊόν της σημαντικής συμβολής της πλειοψηφίας αυτής της κοινότητας στην σύντομη εαμική διοίκηση και ένα σαφές μήνυμα ότι η αριστερά και οι ριζοσπαστικές οργανώσεις της, έχουν αποκτήσει κύρος και ισχυρό λαϊκό έρεισμα.

Το διάστημα αμέσως μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, η κατάσταση στην ελληνική ύπαιθρο και τα αστικά κέντρα δεν προσομοίαζε με αυτή που τα στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ είχαν κατά νου όταν την υπέγραφαν. Μόλις τέσσερις μήνες μετά τη συμφωνία, καταγράφηκαν πάνω από 560 δολοφονίες αγωνιστών που συμμετείχαν στον κίνημα αντίστασης της αριστεράς και είχαν φυλακιστεί περίπου τριάντα χιλιάδες. Η κατάσταση στην Αθήνα, γράφει ο Στρατηγός Στέφανος Σαράφης, «δεν ήταν καθόλου καλή. Οργανώσεις της Δεξιάς, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις συμφωνίες που έγιναν,

⁴⁸⁴ Ο δικηγόρος Γεώργιος Γρηγορίου αντικατέστησε στις 12 Μαρτίου 1945 τον προκάτοχό του Λεωνίδα Παληατσάρα, ήταν ο πρώτος μετακατοχικός φιλελεύθερος Νομάρχης στα νησιά της Σάμου.

⁴⁸⁵ Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 33

ύστερα από την έξαλλη αρθρογραφία του τύπου της Δεξιάς και την ανοχή της αστυνομίας ή μάλλον την ενθάρρυνσή της, ενεργούσαν επιθέσεις εναντίον ατόμων της αριστεράς, φτάνοντας έως την απαγωγή και την εξαφάνισή τους». ⁴⁸⁶ Σύμφωνα με τα στοιχεία που αναδημοσιεύει ο Βασίλης Μπαρτζιώτας στο βιβλίο του, δανεισμένα από τις στατιστικές του ΕΑΜ και της Εθνικής Αλληλεγγύης, ένα χρόνο μετά την υπογραφή της Βάρκιζας ο απολογισμός εις βάρος της αριστεράς ήταν, 1.192 νεκροί, 6.413 τραυματίες, 70.000 συλληφθέντες, 165 βιασμοί γυναικών, 6.567 ληστείες, 572 επιδρομές σε τυπογραφεία και περίπου 100.000 καταδιωκόμενοι δημοκρατικοί πολίτες. Σύμφωνα με την ίδια πηγή στην χώρα δρούσαν 166 ένοπλες συμμορίες και περίπου 20.000 άτομα ήταν οι παράνομα οπλοφορούντες εκ μέρους της Δεξιάς. ⁴⁸⁷

Στην Ικαρία δεν διαπιστώνεται αντίστοιχο πολιτικό περιβάλλον, οι ένοπλες αντικομμουνιστικές ομάδες που προσπάθησαν να οργανώσουν παράγοντες της Σάμου δεν καρποφόρησαν. ⁴⁸⁸ Στο ιστορικό αφήγημα, το έτος μετά τη Βάρκιζα, η κατάσταση στην Ικαρία δεν εμφανίζεται ως έδαφος διώξεων και βίας αντίστοιχο της ελληνικής υπαίθρου της ηπειρωτικής Ελλάδας. Ωστόσο, όπως θα δούμε στη ροή της έρευνας, επιβάλλεται ένα κλιμακούμενο περιβάλλον πολιτικών απαγορεύσεων που εφαρμόζεται από τα σώματα ασφαλείας που μετατίθενται στο νησί. Η άφιξη του «επίσημου» πολιτικού και στρατιωτικού επιτελείου στην Ικαρία σηματοδότησε την ανατροπή του ΕΑΜ και τον αφοπλισμό των οργανώσεων του.

Ο Ιερός Λόχος έκανε την επανεμφάνισή του το φθινόπωρο του 1945, στρατιώτες του εισέβαλλαν οπλισμένοι σε λέσχες του ΕΑΜ και τις βανδάλισαν, στη περιοχή των Ραχών συνέλαβαν μέλη της οργάνωσης και μετά βασανιστηρίων τους ανέκριναν ώστε να αποκαλύψουν που βρίσκονταν ο οπλισμός του ΕΛΑΣ, που σύμφωνα τον προέδρου της Κοινότητας Ραχών Φώτη Τσαντίρη δεν είχε παραδοθεί στο σύνολό του. ⁴⁸⁹

Βάσει της μαρτυρίας του «μεσανατολίτη» Χρήστου Παριανού, τουλάχιστον για την περιοχή Καραβοστάμου- Αρέθουσας, ο οπλισμός πράγματι δεν παραδόθηκε όλος. Στα μέσα του 1945 επέστρεψε από τα «σύρματα» της Μέσης Ανατολής στη συνέχεια ήρθε η κομματική σύνδεσή του από την ΑΣΟ στην οργάνωση Αρέθουσας του ΚΚΕ. Εκεί οι Ξενοφώντας Ρωμύλιος και Χρυσόστομος Τριπόδης του παρέδωσαν τον ιταλικό

⁴⁸⁶ Στέφανος Σαράφης, *Μετά τη Βάρκιζα*, Αθήνα, εκδ. Επικαιρότητα, 1979, σελ. 21.

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, σελ 508.

⁴⁸⁷ Βασίλης Γ. Μπαρτζιώτας, *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ. 20.

⁴⁸⁸ Βλ. κεφ. 3.4 «Φθινόπωρο 1944», της παρούσας έρευνας.

⁴⁸⁹ Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην Αντίσταση*, σελ. 100.

οπλισμό της περιοχής και μαζί τον Θεολόγο Τσούννο έσκαψαν κρύπτες στο πάτωμα του σπιτιού του και τον έκρυψαν. Σε άλλα σημεία της οικίας έκρυψαν ξηρά τροφή και άλλες προμήθειες.⁴⁹⁰

Το ίδιο διάστημα η Χωροφυλακή προσπαθούσε να συλλάβει τρεις λιποτάκτες κομμουνιστές τους οποίους έκρυβαν και συντηρούσαν οι κομματικές οργανώσεις του ΚΚΕ. Ήταν ο Ανδρέας Κατσάς, ναύτης πολεμικού πλοίου, που λιποτάκτησε τον Δεκέμβρη 1944 όταν το καράβι που υπηρετούσε κατέφθασε στον Πειραιά για να λάβει μέρος στις επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ. Ο Στάθης Καβουριάρης και ο Μανώλης Χερουβής που επίσης λιποτάκτησαν από τις μονάδες της 3^{ης} Ελληνικής Ορεινής Ταξιαρχίας «Ρίμινι». Οι δύο πρώτοι φυλάσσονταν από την κομματική οργάνωση Αρέθουσας του ΚΚΕ, και ο τελευταίος από την οργάνωση του Μαυράτου.⁴⁹¹

Μετά τη Βάρκιζα, οι επιτροπές που συστάθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1943 έπαυσαν την λειτουργία τους, ενώ ορισμένες που καταπιάνονταν με εξειδικευμένα ζητήματα, όπως το επισιτιστικό ή οι σχολικές επιτροπές, συνέχισαν να εργάζονται με την διαφορά ότι τα εκλεγμένα μέλη τους αντικαταστάθηκαν από διορισμένα, των οποίων η πολιτική τοποθέτηση ευθυγραμμίζονταν με τον παλινорθωμένο αστικό πολιτικό κόσμο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σχολική επιτροπή Ακαμάτρας. Η εκλεγμένη σχολική επιτροπή καθαιρέθηκε και την θέση των αιρετών πήραν διορισμένα άτομα. Ένας από τους διορισμένους ήταν ο Η.Ξ., ο οποίος ήταν και διορισμένος στην επισιτιστική επιτροπή του χωριού. Ο Η.Ξ. κατηγορήθηκε για πλημμελή άσκηση των καθηκόντων του στον επισιτισμό, ενώ στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης αναφέρεται ότι ως κύριο επάγγελμά του είχε την χαρτοπαιξία. Ένα άλλο μέλος της διορισμένης σχολικής επιτροπής ήταν ο Γ.Τ., μέλος και της υδρευτικής επιτροπής, κατηγορήθηκε ότι υπεξαίρεσε τα έσοδα της. Ο Γ.Τ. κατά την απελευθέρωση είχε καταδικαστεί από τα Λαϊκά Δικαστήρια σε δέκα μέρες φυλάκιση με την κατηγορία της ζωοκλοπής, ενώ ήταν ύποπτος και για άλλες παραβάσεις.⁴⁹²

Τα αιρετά Κοινοτικά Συμβούλια αντικαταστάθηκαν από διοικούσες επιτροπές οι οποίες το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου (1945) διαλύθηκαν για να τις διαδεχθούν τα επίσης διορισμένα από τον Νομάρχη, όργανα Τοπικής Αυτοδιοίκησης.⁴⁹³

⁴⁹⁰ Χρήστος Θ. Παριανός, *Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας*, Αθήνα 2002, σελ. 5-6.

⁴⁹¹ Ο.π. σελ. 4.

⁴⁹² Εφ. «Νέα Ικαρία», Η ανέγερση των σχολικών επιτροπών, να αφεθή ελεύθερη η πρωτοβουλία των χωρικών, 17 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 2.

⁴⁹³ Εφ. «Ικαριακή Φωνή», Κοινοτικά μεταβολαί εις Ικαριακά Συμβούλια, 1 Αυγούστου 1945, σελ. 2.

Τον Αύγουστο του 1945, ξεκινάει η έκδοση μιας νέας δεκαπενθήμερης τοπικής εφημερίδας, η «Ικαριακή Φωνή», εκδότες της οποίας ήταν οι συντηρητικοί Κώστας Διαμαντίδης και Χρίστος Κράτσας. Το έντυπο αυτό, ευθυγραμμισμένο με την επίσημη κρατική πολιτική, κρατάει ξεκάθαρη αντικομμουνιστική στάση, ενώ κάποια από τα φύλλα του αναλώνονται στην αναδημοσίευση ανακοινώσεων και διαταγών της Νομαρχίας, της Χωροφυλακής και των προέδρων των Κοινοτήτων. Η έκδοση της «Ικαριακής Φωνής» συμπίπτει με τον διορισμό στη θέση του Νομάρχη Σάμου, του Χρήστου Κούσουλα, του ανθρώπου που εισήγαγε στα νησιά του Νομού το βίαιο μεταδεκεμβριανό καθεστώς.

Τον Ιούλιο του 1946 ξεκινάει και η έκδοση της «Νέας Ικαρίας», της εφημερίδας του συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ Ικαρίας. Η «Νέα Ικαρία» διευθύνονταν από Συντακτική Επιτροπή με επικεφαλής το στέλεχος της ΑΣΟ Πέτρο Ανδριώτη. Ο βίος της ήταν βραχύς, καθώς η κυκλοφορία της τέθηκε σε παρανομία τον Δεκέμβριο του 1947. Ωστόσο, το έντυπο αυτό αποτελεί ένα πολύ χρήσιμο τεκμήριο που συνδέει το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο με τις εξελίξεις στην Ικαρία.

Η «Ικαριακή Φωνή» και η «Νέα Ικαρία» αφιερώνουν μεγάλο μέρος της ύλης τους στην οικονομική ανασυγκρότηση του νησιού, το κάθε έντυπο από την δική του οπτική. Βρίσκονταν όμως σε αντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα, σε αρκετές δε περιπτώσεις συναντάμε δημοσιεύματα που αποτελούν απάντηση σε δημοσίευμα της άλλης εφημερίδας. Θα ήταν χρήσιμο να υπογραμμιστεί πως η «Νέα Ικαρία» όλο αυτό το διάστημα κρατάει εμφανώς πιο προσεκτική και ήπια στάση, σε αντίθεση με την «Ικαριακή Φωνή» της οποίας ορισμένα δημοσιεύματα χαρακτηρίζονται από την υστερική επιθετική τους έναντι της αριστεράς του νησιού.

Ο Γεώργιος Παπαϊωάννου, ο νέος Διοικητής της Χωροφυλακής, ήπιος και δημοκράτης όπως περιγράφεται από τη σχετική βιβλιογραφία, σε αντίθεση με ότι συμβαίνει σε πολλές περιοχές της υπαίθρου, δεν έβαζε εμπόδια στην πολιτική δράση των οργανώσεων της αριστεράς του νησιού. Επίσης, ερεύνησε αρκετές καταγγελίες για κακοδιαχείριση και κλοπή από τις διορισμένες επισιτιστικές επιτροπές. Σύντομα πήρε μετάθεση και στη συνέχεια απολύθηκε από το σώμα κατηγορούμενος ως «φιλοκομμουνιστής». Καταγγελίες για μεροληπτική διανομή των προμηθειών σε βάρος των αριστερών από αυτές τις επιτροπές αναφέρονται πολλές.⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.
Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, σελ.49.

Τον Απρίλη 1945 η UNRRA διαδέχεται την βρετανική ML (Military Liaison) στην διανομή τροφίμων, ειδών πρώτης ανάγκης και κεφαλαιουχικών ειδών ανασυγκροτήσεως. Ωστόσο, η επιλογή των προσώπων που θα στελέχωναν τις δύο δευτεροβάθμιες επιτροπές πρόνοιας σε Άγιο Κήρυκο και Εύδηλο και τις 15 ενοριακές και κοινοτικές επιτροπές διανομών (16 με αυτή των Φούρνων) ολοκληρώθηκε στα τέλη Ιανουαρίου 1946. Η επιλογή των μελών του προγράμματος βοήθειας- που ούτως ή άλλως εξαρτιόταν από τις κυβερνητικές επιλογές- έγινε από τον νομάρχη και τους συνεργάτες του στην Ικαρία, ενώ σημαντικό ρόλο προκύπτει πως διαδραματίζουν και οι πρόεδροι των κοινοτήτων. Προϊστάμενος των δραστηριοτήτων της UNRRA στην Ικαρία διορίστηκε ο Μαλαχίας (αναφέρεται ως Captain Malachias), που ίσως είναι ο πρόεδρος του Αγίου Κηρύκου Ιωάννης Μαλαχίας. Σε έκθεση του οργανισμού για τον Φεβρουάριο του 1946 αναφέρεται πως ο νομάρχης διαχειρίζεται το πρόγραμμα της UNRRA συγκεντρωτικά δημιουργώντας σχέσεις εξάρτησης των κατοίκων από αυτόν.⁴⁹⁵

Δωρεάν προμήθειες δικαιούταν μόνο όσοι χαρακτηρίζονταν άποροι μετά από σχετική αίτηση στις αρμόδιες τοπικές επιτροπές. Με την υπουργική απόφαση 388/45 το ποσοστό απορίας ανά κοινότητα που είχε σταθμιστεί στο 40% αναθεωρείται προς τα κάτω, με αποτέλεσμα η μέση τιμή απορίας να κυμαίνεται στο 20%.

Τα καΐκια της UNRRA προμήθευαν μέσω των αποθηκών της Σάμου και της Χίου την Ικαρία. Όπως αναφέρεται από στελέχη της UNRRA, η επικοινωνία και οι θαλάσσιες μεταφορές από την Αθήνα στα νησιά του Νομού είναι πολύ περιορισμένες. Τα μοναδικά μέσα που συνδέουν την Ικαρία με τη Σάμο και τη Χίο είναι τα καΐκια που ταξιδεύουν όταν οι καιρικές συνθήκες το επιτρέπουν. Μια ακόμη δυσκολία στις δραστηριότητες ανακούφισης της Ικαρίας ήταν η έλλειψη οδικού δικτύου με τους υπάλληλους του οργανισμού να χρειάζεται να διανύουν μεγάλες αποστάσεις πεζοί.

Εκτός από διανομές ιματισμού, τροφίμων και παιδικών γευμάτων, προκύπτει μία μεγάλη αποστολή 2,2 τόννων ακατέργαστου μαλλιού, τον Ιανουάριο του 1946, καθώς η UNRRA είχε προσανατολιστεί στη διάθεση κεφαλαίων για την ανάπτυξη της οικιακής βιοτεχνίας ύφανσης του νησιού.

Τον Μάρτιο του 1946 οι διανομή ιματισμού αναβλήθηκε γιατί η επιτροπή διανομής ενδυμάτων Ικαρίας που είχε διοριστεί από τον Μητροπολίτη καθαιρέθηκε για να

⁴⁹⁵ Region I Welfare monthly report, Samos- Nomos, Item Welfare - Welfare Division - Regional Monthly Progress Reports - HI - S-1376-0000-0141-00002. UNRRA. UNARMS

αντικατασταθεί από πρόσωπα που έσπευσε να διορίσει ο νομάρχης.⁴⁹⁶ Προβλήματα παρουσιάστηκαν και στις διανομές σχολικών γευμάτων, καθώς δεν υπήρξε συνοχή στο σύστημα που εφαρμόστηκε με αποτέλεσμα ορισμένα σχολεία να λάβουν τα πρώτα γεύματα τον Οκτώβριο του 1945 και άλλα να μην έχουν λάβει μέχρι τα τέλη Μαρτίου 1946. Πρόσθετα, τα στελέχη της UNRRA στη Σάμο έγιναν αποδέκτες καταγγελιών για χαμηλής ποιότητας γεύματα που μοιράστηκαν στην Ικαρία.⁴⁹⁷ Το ίδιο διάστημα (Μάρτιος 1946) η κατάσταση της υγείας των κατοίκων των χωριών Καρκινάγρι και Αμάλου χαρακτηρίζεται ως «εξαιρετικά άσχημη» καθώς στην περιοχή έχει ξεσπάσει επιδημία ιλαράς και γρίπης με την UNRRA να πραγματοποιεί έκτακτες διανομές τροφίμων και ρούχων στους ασθενείς.

Στον τομέα της ανασυγκρότησης είχε προγραμματιστεί να προσληφθεί μηχανικός στο χωριό Θέρμα- χωρίς ωστόσο να γνωρίζουμε το αντικείμενο της μελέτης του. Επίσης, είχαν προγραμματιστεί εργασίες ύδρευσης στον Εύδηλο και κατασκευή φράγματος στον Ξυλοσύρτη. Τα δύο τελευταία έργα μάλλον δεν πραγματοποιήθηκαν ή δεν ολοκληρώθηκαν καθώς όπως αναφέρεται σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, τα έργα αυτά παραδόθηκαν στους κατοίκους των χωριών από την εθελοντική εργασία της κοινότητας των εξόριστων. Στον τομέα της γεωργικής ανάπτυξης είχε προγραμματιστεί η διανομή σπόρων σιταριού και λιπασμάτων.⁴⁹⁸

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύει η «Νέα Ικαρία», μόνο για το έτος 1946 η αξία των προμηθειών της UNRRA που δέχθηκε το νησί ήταν 10.000.000 δραχμές, δηλαδή το 21,7% της συνολικής κατανάλωσης του νησιού για το έτος αυτό, ενώ από το Δεκέμβριο 1945 μέχρι τον Ιούλιο 1946 είχαν πραγματοποιηθεί έξι διανομές ιματισμού, είτε από την βοήθεια των Ηνωμένων Εθνών, είτε από την κοινότητα των Ικαριωτών μεταναστών στις ΗΠΑ.⁴⁹⁹

Σε φύλλο του «Ριζοσπάστη» του Μαρτίου 1946, φιλοξενείται ανώνυμη επιστολή με τον τίτλο «Η Ικαρία πεινά», όπου καταγγέλλεται πως η UNRRA δεν έχει προμηθεύσει το νησί για τουλάχιστον τρεις μήνες. Ο συντάκτης της επιστολής αναφέρει πως η επισιτιστική κατάσταση της Ικαρίας θυμίζει τις μέρες του 1942.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Samos welfare report March 1946. Item Welfare - Welfare Division - Regional Monthly Progress Reports - HI - S-1376-0000-0141-00002. UNRRA. UNARMS.

⁴⁹⁷ Icaria and Fournoi March 1946. Item Welfare - Welfare Division - Regional Monthly Progress Reports - HI - S-1376-0000-0141-00002. UNRRA. UNARMS.

⁴⁹⁸ Στο ίδιο τεκμήριο.

⁴⁹⁹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Οι Επιτροπές Διανομών, 1 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵⁰⁰ Εφ. «Ριζοσπάστης», Η Ικαρία πεινά, 19 Μαρτίου 1946, σελ. 1.

Περίπου δύο χρόνια μετά την απελευθέρωση της χώρας, το οικονομικό εποικοδόμημα της Ικαρίας, συγκριτικά με την προπολεμική περίοδο, είναι ακόμη εξαρθρωμένο. Με εξαίρεση μια αναιμική αύξηση που παρουσιάζεται στην κατανάλωση ντόπιων προϊόντων, τους εποχικούς ανθρακεργάτες των οποίων ο κλάδος σημείωνε σχετική άνοδο και τους ναυτεργάτες, οι οποίοι ταξίδευαν στις ελεύθερες πλέον θάλασσες, όλοι οι υπόλοιποι δείκτες παραγωγής και κατανάλωσης εμφανίζουν βύθιση. Συγκεκριμένα η παραγωγή είχε υποστεί καθίζηση περίπου 60% και η κατανάλωση χωρίς τις διανομές της UNRRA παρουσιάζει μείωση κατά 52% (βλ. πίνακες).⁵⁰¹

Παραγωγή				
	1936		1946	
Είδη	ποσότητα σε οκάδες	αξία σε δρχ.	ποσότητα σε οκάδες	δραχμές
Σταφίδες	300.000	3.000.000	50.000	500.000
Αμύγδαλα	40.000	1.000.000	20.000	400.000
Κάρβουνα	200.000	400.000	500.000	1.000.000
Φρούτα	300.000	3.000.000	100.000	1.000.000
Μέλι- κερύ	20.000	1.000.000	0	0
Ζώα- ξυλεία		2.000.000		1.000.000
Σύνολο	860.000	10.400.000	670.000	3.900.000
Ντόπια κατανάλωση λαδιού, σύκων κτλ		10.000.000		12.000.000
Εμβάσματα, εφόδια εξωτερικού		30.000.000		10.000.000
Ανθρακεργάτες, Ναυτιλία		10.000.000		20.000.000
Δημόσιοι Υπάλληλοι, συντάξεις, άδηλοι πόροι		20.000.000		4.000.000
Σύνολο		80.400.000		49.900.000
<i>Υποσημείωση 1: η αξία υπολογίζεται σε δραχμές έτους βάσης 1936.</i>				
<i>Υποσημείωση 2: 1 οκά= 1.280 γραμμάρια</i>				

⁵⁰¹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Πως μας βρίσκει το 1947- Η οικονομική κατάσταση, 1 Ιανουαρίου 1947, σελ. 2.

Κατανάλωση				
	1936		1946	
Είδη	ποσότητα σε οκάδες	δραχμές	ποσότητα σε οκάδες	δραχμές
Σιτηρά	2.000.000	20.000.000	1.000.000	10.000.000
Είδη εμπορίου και τροφίμων		5.000.000		1.000.000
Υφάσματα		10.000.000		1.000.000
Καπνά		18.000.000		18.000.000
Βιομηχανικά προϊόντα		16.000.000		6.000.000
Σύνολο		69.000.000		36.000.000
Επιχορηγήσεις, δωρεές, UNRRA				10.000.000
Σύνολο				46.000.000
<i>Υποσημείωση 1: η αξία υπολογίζεται σε δραχμές έτους βάσης 1936.</i>				
<i>Υποσημείωση 2: 1 οκά= 1.280 γραμμάρια</i>				

Στους Κορσεούς, χωριό που διοικητικά άνηκε στον Άγιο Κήρυκο, τα ¾ των κατοίκων υπέγραψαν κείμενο που ζητούσε από τον Νομάρχη να παύσει την διορισμένη, από τον πρόεδρο της κοινότητας Αγίου Κηρύκου Ιωάννη Μαλαχία, επισιτιστική επιτροπή. Η διοίκηση της Κοινότητας Φούρνων κατηγορείται ότι έκδιδε πιστοποιητικά απορίας σε εύπορους ενώ οι αιτήσεις ακτημόνων, εργατών και ανέργων απορρίπτονταν με αποτέλεσμα να υποχρεώνονται σε πληρωμή του. Τα είδη της UNRRA δεν διανέμονταν συχνά και όπως φαίνεται η πλειοψηφία τους δεν κατέληγε στους δικαιούχους, αλλά σε ανθρώπους που συμφωνούν πολιτικά με τα «παλαιά κόμματα».⁵⁰²

Τον Δεκέμβριο 1945 η αύξηση της τιμής του δελτίου και η μείωση του ποσοστού απορίας οδήγησε τους κατοίκους και των τριών περιφερειών σε μαζικές κινητοποιήσεις, ο διοικητής της χωροφυλακής Γ. Παπαϊωάννου φαίνεται να αναγνώρισε τα δίκαια αιτήματα και έστειλε τα σχετικά τηλεγραφήματα στη Νομαρχία. Την ίδια περίοδο συλλέγονται υπογραφές ενάντια στο σύνολο των επισιτιστικών επιτροπών της Ικαρίας και ζητείται από τον Νομάρχη Γ. Γρηγορίου η αντικατάσταση και η ανασυγκρότηση τους. Στελέχη του ΕΑΜ ταξίδεψαν μέχρι τη Σάμο για να συναντήσουν τον Γρηγορίου, ο οποίος φάνηκε συγκαταβατικός μαζί τους και διέταξε

⁵⁰² Εφ. «Λαοκρατία, «Φωνή της Υπαίθρου», 29 Ιουλίου 1945, σελ. 2.

τον διορισμό αξιόπιστων προσώπων. Ωστόσο, αυτή η απόφαση δεν υλοποιήθηκε ποτέ και δεν μεταβλήθηκε τίποτα στην επισιτιστική κατάσταση του νησιού.⁵⁰³

Η «Νέα Ικαρία» φιλοξενεί άρθρο που καταγγέλλει πως οι διανομές των ειδών της UNRRA γίνονται σύμφωνα με τα πολιτικά φρονήματα των δικαιούχων, αναφέρεται δε πως ο βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος Σάμου, σε γράμμα του προς την διοίκηση επισιτισμού του νησιού γράφει: «*φροντίσετε να εξυπηρετηθούν πάντοτε οι ψηφίσαντες και εις ουδεμίαν περίπτωση κανείς όστις δεν εψήφισεν*», καταδεικνύοντας όσους απείχαν από τις βουλευτικές εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 σύμφωνα με τη προτροπή του ΚΚΕ.

Για ορισμένα από τα χωριά της περιφέρειας Αγίου Κηρύκου δημοσιεύονται στοιχεία διανομών, χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο αποκλεισμός των δικαιούχων έγινε χωρίς προσχήματα. Στο χωριό Καταφύγι, σε σύνολο 75 δικαιούχων οικογενειών παρέλαβαν δέμα οι δέκα, των οποίων τα μέλη συμμετείχαν στις εκλογές του Μαρτίου. Στο Οξέ επί 32 οικογενειών παρέλαβαν οι τέσσερις. Στο Μαυράτο από τις 25 οικογένειες δόθηκε στις επτά, ενώ στο Μαυρικάτο δεν πήρε καμία οικογένεια δέμα καθώς το χωριό σημείωσε 100% αποχή.⁵⁰⁴

Την άνοιξη του 1947 μια σοβαρότατη καταγγελία έγινε από το ΕΑΜ σχετικά με την διαχείριση των προμηθειών. Τα μέλη της επιτροπής διανομών της UNRRA Αγίου Κηρύκου, Λαζανάς Σταύρος, στέλεχος της οργάνωσης Χ Σάμου, Μωραίτης Νικόλαος, Ταγματάρχης εν αποστρατεία και Σπανός Παντελής, Αγρονόμος της περιοχής, κατηγορούνται ότι υφάρπαζαν τα είδη ιματισμού που προορίζονταν για δωρεάν διανομή, και τα πούλησαν στους κατοίκους των γειτονικών Λειψών. Η καταγγελία περιλαμβάνει και δύο μέλη της επιτροπής των Φούρνων, τους Παν. Αχλάδη και Αησιλάο Μαρκάκη. Στην καταγγελία αναφέρεται πως το γράμμα του Αχλάδη προς τον Σπανό που επιβεβαιώνει το γεγονός βρίσκεται στην κατοχή των οργανώσεων του ΚΚΕ⁵⁰⁵.

Από τα τέλη Απριλίου του 1945 ξεκινάει ο σταδιακός επαναπατρισμός των προσφύγων και τον Μάιο του ίδιου χρόνου επιστρέφουν σταδιακά και οι «συρματένοι». Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, το 90% το προσφύγων που διέμεναν στους καταυλισμούς της UNRRA προέρχονταν από την Σάμο, την Χίο και την Ικαρία. Η διαδικασία επιστροφής

⁵⁰³ Εφ. «Νέα Ικαρία», Χρήστος Μαυρογιώργης, «Για να μάθουν οι δημοκράτες την αλήθεια», 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 1.

⁵⁰⁴ Εφ. «Νέα Ικαρία», Οι Επιτροπές Διανομών, 1 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵⁰⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Που διατίθενται το εφόδια της ΟΥΝΡΑ; Αποκαλυπτήρια, 14 Μαΐου 1947, σελ. 2.

αποδείχθηκε σύνθετη και χρονοβόρα. Σχεδόν όλοι από τους 379 πρόσφυγες του πρώτου δρομολογίου από την Μέση Ανατολή ήταν από την Ικαρία⁵⁰⁶. Και κατά την πρώτη βδομάδα του Μαΐου επαναπατρίστηκαν 390 πρόσφυγες από την Ικαρία, 540 από τη Σάμο και 580 από τη Χίο.⁵⁰⁷ Τον Ιανουάριο του 1946, με εξαίρεση τους έφεδρους του ελληνικού στρατεύματος, για τρεις καταυλισμούς που έχουμε στοιχεία, ανέμεναν την επιστροφή τους 407 Ικαριώτες (100 από τους Φούρνους) στον καταυλισμό της Κύπρου, 181 στον καταυλισμό του Ελ Σατ στην Αίγυπτο και 307 στον καταυλισμό της ανατολικής Αφρικής.⁵⁰⁸

Οι «συρματένιοι» ήταν στην πλειοψηφία τους νέοι σε ηλικία που είχαν καταταγεί στον Ελληνικό Στρατό Μέσης Ανατολής. Το σύνολο τους είχε οργανωθεί στο μαζικότατο κίνημα της Αντιφασιστικής Στρατιωτικής Οργάνωσης, είχε λάβει μέρος στον πολιτικό αγώνα ο οποίος ήταν συνδεδεμένος με τους στόχους της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), είχε υποστεί την καταστολή και τις διώξεις από τους Βρετανούς και την Ελληνική Κυβέρνηση και είχαν αντέξει των κακουχιών, και των στερήσεων που είχαν υποβληθεί κατά την πολύμηνη κράτηση τους στα «σύρματα». Σύμφωνα με το ΕΑΜ του νησιού παραπάνω από επτακόσιοι άντρες από την Ικαρία κατατάχτηκαν στα σώματα του Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής.

Οι «συρματένιοι» έφερναν στην Ικαρία την εμπειρία του πολέμου και των νικηφόρων μαχών του Ελ Αλαμίν που δόθηκαν από τις ελληνικές δυνάμεις. Η σωματική διάπλασή τους ξεχώριζε από αυτή των συνομηλίκων τους που παρέμειναν στην Ικαρία, καθώς η εκπαίδευση και διατροφή τους μέχρι και την καταστολή του κινήματός τους, ήταν η ίδια με του βρετανικού στρατού. Οι «συρματένιοι» επέστρεφαν στην Ικαρία πολιτικά ώριμοι, με υιοθετημένες ριζοσπαστικές πολιτικές θέσεις. Οι εμπειρίες από αυτό το ταξίδι και η δυνατότητα να συναναστραφούν με ανθρώπους διαφορετικών αφετηριών και κοινωνιών, μετέτρεψαν αυτούς τους κατοίκους της μικρής νησιωτικής κοινωνίας σε κοσμοπολίτες. Οι «μεσανατολίτες» απολάμβαναν κύρους στην κοινωνία του νησιού. Σε μεγάλο ποσοστό, οι ενταγμένοι στο στράτευμα που επέστρεφαν στην Ικαρία εντάχθηκαν στο ΚΚΕ, το ΕΑΜ και την ΕΠΟΝ.

⁵⁰⁶ 12 April 1945, the first war- displaced Greeks go home under UNRRA Auspices, p. 1, 12. Item Greece - Responsibility - S-1302-0000-4046-00001. UNARMS.

⁵⁰⁷ Mission progress report No. 3. Displaced Persons Division. 4 May 1945. Item Greece Mission - Report, Monthly Progress - DP Division - S-1303-0000-4540-00001. UNARMS

⁵⁰⁸ UNRRA Grece Mission Headquarters Athens Message in, From Cairo 10/1 to Athens Saving 3. Item Repatriation Schedules - S-1372-0000-0010-00001. UNARMS

Ο Γιώργος Κατσάς θυμάται πως οι πρόσφυγες από το χωριό του που επέστρεψαν ήταν «σε σύγκριση με εμάς που είχαμε μείνει πίσω ήταν καλύτεροι. Ήταν καλοθρεμμένοι, καλοντυμένοι και είχαν τον αέρα του κοσμογυρισμένου. Βέβαια έπρεπε να ξαναχτίσουν το νοικοκυριό τους, αλλά αυτό φαίνονταν εύκολο μπροστά σ' αυτά που είχαν περάσει». ο ίδιος παρατηρεί πως τα παιδιά που είχαν πολεμήσει στις μάχες της βόρειας Αφρικής και συμμετείχαν στα κινήματα της Μέσης Ανατολής είχαν μεγαλώσει πιο πολύ από την ηλικία τους, «Είχαν μάθει και είχαν δει πολλά. Εγώ τους θαύμαζα, όταν τους άκουγα να διηγούνται τις εμπειρίες τους». Στο χωριό του Κατσά έφτασαν από τα «σύρματα» πάνω από σαράντα νέοι, των οποίων η ιδεολογία είχε ξεκάθαρο προσανατολισμό. Οι Μεσανατολίτες του Χρυσοστόμου Αγίου Κηρύκου οργάνωσαν μια πολιτική συγκέντρωση και κάλεσαν το χωριό να μαζευτεί στο σχολείο του χωριού, όταν οι κάτοικοι συγκεντρώθηκαν, ο ιερέας της ενορίας και ένας συνταξιούχος δάσκαλος αντιδρώντας χτύπαγαν νεκρικά την καμπάνα.⁵⁰⁹

Ο Χρήστος Μαυρογιώργης επιστρέφοντας εκλέχθηκε στη θέση του γραμματέα των οργανώσεων του ΚΚΕ Ικαρίας, ο Πέτρος Ανδριώτης, καθοδηγητής της 1^{ης} Ελληνικής Ταξιαρχίας της ΑΣΟ, ανέλαβε την έκδοση της εφημερίδας του ΕΑΜ, «Νέα Ικαρία» και διορίστηκε διευθυντής της.

Όπως αφηγείται ο λογοτέχνης Φίλιππος Μαυρογιώργης, ενταγμένος στο κίνημα της ΑΣΟ και μετέπειτα μαχητής του Δημοκρατικού Στρατού στην Ικαρία, «οι Μεσανατολίτες μπήκαν στην ηγεσία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, ζωντάνεψαν την ΕΠΟΝ και έδωσαν προοδευτικό χρώμα στην κοινωνική ζωή του ακριτικού νησιού μας. Επηρέασαν ιδεολογικά- συμπληρώνοντας την ιδεολογική κατεργασία του ΕΑΜ- τις μεγάλες ηλικίες, γονείς και συγγενείς, που είχαν ενταχτεί στο εαμικό κίνημα σε ποσοστό σχεδόν ολοκληρωτικό. Εμείς οι νέοι της ΕΠΟΝ, αλλά και το μεγαλύτερο κομμάτι της νεολαίας που επηρεάζονταν από την ΕΠΟΝ, είμαστε πάντα μπροστάρηδες σε κάθε κοινωνική εκδήλωση, σε κάθε κοινωφελές έργο».⁵¹⁰

Σύντομα, συγκροτήθηκε Νομαρχιακό Συμβούλιο της ΕΠΟΝ του Νομού Σάμου και σε λιγότερο από ενάμιση χρόνο από την επιστροφή των προσφύγων, η ΕΠΟΝ έχει δημιουργήσει 36 οργανώσεις βάσης στη Σάμο και 14 στην Ικαρία, σε αντίστοιχα χωριά. Ενώ, τον χειμώνα του 1946-1947, η οργανωτική της δύναμη αγγίζει τα 3.000 μέλη σε Σάμο και Ικαρία.

⁵⁰⁹ Γιώργος Κατσάς, *Ήταν σωστός ο δρόμος; Από Ικαρία, Αθήνα, Ιτζεδίν, Αίγινα*, Αθήνα 1992, σελ. 49-50.

⁵¹⁰ Μαυρογιώργης Φίλιππος, *Αναμνήσεις- Χρονικό*, Αθήνα 2007, σελ. 94.

Όπως προκύπτει από την σύνθεση των αντιπροσώπων που πήραν μέρος στην πρώτη συνδιάσκεψη της ΕΠΟΝ του Νομού τον Φεβρουάριο του 1946, η πλειοψηφία των αντιπροσώπων προέρχονταν από το αντιφασιστικό κίνημα του Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής.⁵¹¹

Σε φωτογραφικά τεκμήρια απεικονίζονται οι αντιπρόσωποι δύο επαρχιακών συνδιασκέψεων της ΕΠΟΝ Ικαρίας που έγιναν στο χωριό Κάμπος τον Οκτώβριο του 1945 και τον Ιούλιο του 1946. Στην πρώτη συνδιάσκεψη διακρίνονται 27 άντρες και 5 γυναίκες, χαρακτηριστικό είναι ότι αρκετοί εξ αυτών φορούν στρατιωτικά πανωφόρια, που οφείλεται στην ένταξη τους στα ελληνικά στρατεύματα της Μέσης Ανατολής. Στο τεκμήριο της δεύτερης συνδιάσκεψης διακρίνονται 38 άντρες και 6 γυναίκες.⁵¹² Στοιχεία έχουμε μόνο για τις αποφάσεις της δεύτερης συνδιάσκεψης, που ανάμεσα σε άλλα αποφασίστηκαν να γίνουν δράσεις για την ανοικοδόμηση, την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της υγείας της νεολαίας του νησιού.⁵¹³

Ο Φίλιππος Μαυρογιώργης θυμάται πως κάθε οικογένεια της Ικαρίας είχε φίλους ή συγγενείς που είχαν διαφύγει στη Μέση Ανατολή. Η σταδιακή επιστροφή τους είχε δημιουργήσει στην τοπική κοινωνία κλίμα ευφορίας. Η κατάσταση που συνάντησε επιστρέφοντας, δεν είχε καμία σχέση με την προπολεμική, στο νησί εξιστορεί, «επικρατούσε ομαδικό πνεύμα- αναγεννησιακό». Γι' αυτούς που έμειναν πίσω, η περίοδος της λαϊκής αυτοδιοίκησης, όπως παρατηρεί, δεν άλλαξε μόνο τους ανθρώπους αλλά και τις κοινωνικές τους σχέσεις, τη συμπεριφορά τους, τη στάση ζωής. Στα πανηγύρια, βασικό τρόπο διασκέδασης του νησιού, επικρατούσε το ομαδικό

⁵¹¹ Εφημερίδα «Φλόγα», όργανο της ΕΠΟΝ Σάμου- Ικαρίας, «Σ' ατμόσφαιρα ενθουσιασμού και πίστη στη νίκη συνήλθε η Α' αντιφασιστική- δημοκρατική συνδιάσκεψη της ΕΠΟΝ του Νομού μας», 23 Φεβρουαρίου 1946, σελ. 3.

Ο.π. «Μιλούν τα νιάτα της Σάμου».

⁵¹²Οι αναφερόμενοι στο τεκμήριο της Α' Συνδιάσκεψης (21/10/1945) είναι: Δάμαλος Στέλιος, Ζερβός Γιώργος, Καρίμαλης Κυριάκος, Καρναβά Χρύσα, Κοτσάφτης, Κούβαρης Λύσανδρος, Κούβδος Γιάννης, Λιάρης Γιάννης, Μαγγούρας Κώστας, Μάζαρης Γιάννης, Μαυρογιώργης Γιάννης, Μούλας Ν., Μωραΐτης Μανώλης, Νικολαΐδης Γιάννης, Ορφανίδης Βαγγέλης, Παπαγιάννη Μαρία, Παπαγεωργάκης Στεφανής, Πορτέλος Βασίλης, Ρωμήλιου Αντιγόνη, Τρατράς Κώστας, Τσεπέρκας Νίκος, Φάκαρης Γιάννης.

Οι αναφερόμενοι στο τεκμήριο της Β' Συνδιάσκεψης (2/6/1946) είναι: Αϊβαλιώτης Γιώργος, Ατσιδάφτης Γιώργος, Ατσιδάφτης Νίκος, Βαρδαρός Γιώργος, Γενούζος Φίλιος, Ζαχαριάδη Άρτεμη, Καβουριάρη, Καμπούρης Τριαντάφυλλος, Καράς Θεμιστοκλής, Καρίμας Κυριάκος, Καρναβάς Ζαχαρίας, Καρούτσου Καλλιόπη, Κασοτάκης Ν., Καστανιάς Νίκος, Κοτσάνης Χρήστος, Κούβαρης Λύσανδρος, Κούβδος Γιάννης, Κουτήφαρη Αργυρώ, Κουτσογιάννης Ιερεμίας, Κράτσας Γιώργος, Λάκκας Χριστόφορος, Λεφέ Μαίρη, Λιάρης Γιάννης, Μαυρίκης Γιάννης, Μαυρογιώργης Γιάννης, Μαυρογιώργης Φίλιππος, Μούλας Ν., Μωραΐτης Μανώλης, Νικολαΐδης Γιάννης, Ξηρός Νίκος, Παπαγιάννη Μαρία, Σεφέρης Βασίλης, Σπέης, Τρατράς Κώστας, Τριπόδης Δημήτρης, Τσαμουδάκης, Τσεπέρκας Νίκος, Τσεπέρκας Χαρίδημος, Τσερμέγκας Γιώργος, Φάκαρης Γιάννης.

ΑΣΚΙ, φωτογραφικό αρχείο Μάργαρη Νίκου(00114, 00115)

⁵¹³ Εφ. «Φλόγα», Η Β' Συνδιάσκεψη της ΕΠΟΝ Ικαρίας, 20 Ιουνίου 1946, σελ. 1.

γλέντι, ξαναζωντάνεψαν τα ομαδικά γεύματα στα χωριά, οι χριστιανικές αγάπες, η αλληλοβοήθεια στις αγροτικές δουλειές.

Ο Χρήστος Μαυρογιώργης επέστρεψε στην Ικαρία από τις ακτές της Λιβύης με ένα μικρό σκάφος μαζί με άλλους νησιώτες- οπλίτες του Ελληνικού Στρατού, το δρομολόγιο ακολούθησε την γραμμή Χίος- Σάμος- Ικαρία. Στο λιμάνι του Ευδήλου περίμενε πλήθος κόσμου να τους υποδεχτεί και να δει αν από το καράβι αποβιβάζονταν συγγενείς ή φίλοι τους, «φιλιά, αγκαλιές και δάκρυα, η αντάμωση ήταν συγκινητική. Αγαπημένα πρόσωπα, ξερακιανά και ρυτιδιασμένα από τις στερήσεις της Κατοχής, αλλά και από την πίκρα του χωρισμού και της προσμονής την αγωνία».⁵¹⁴

Ο Νίκος Καστανιάς επέστρεψε με βρετανικό πλοίο στην Ικαρία τον Δεκέμβριο 1945, από το Τομπρούκ της Λιβύης μέσω Χίου, στην τελευταία αποστολή στρατεύσιμων νησιωτών. Δίνει μια νέα όψη στο αφήγημα, όπως εξιστόρησε ο ίδιος στον γράφοντα, οι στρατιώτες των ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής, πριν την εκδήλωση του κινήματος, είχαν την ευκαιρία να φοιτούν παράλληλα σε σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ τα βράδια οι οργανώσεις της ΑΣΟ πραγματοποιούσαν στους στρατεύσιμους επιμορφωτικά και ιδεολογικά μαθήματα. Με τον επαναπατρισμό του ανέλαβε ιδεολογικός υπεύθυνος των οργανώσεων της ΕΠΟΝ στα χωριά των Ραχών.⁵¹⁵

Ένα πρόσθετο δείγμα της προσφοράς των «συρματένιων» στο λαϊκό κίνημα της περιοχής δίνει ο οικονομικός απολογισμός των οργανώσεων του ΚΚΕ που δημοσιεύεται τον Φεβρουάριο του 1946 στην εφημερίδα «Λαοκρατία» που αφορά το διάστημα Μάιος 1945- Ιανουάριος 1946. Από τις συνολικά 4.545.425 δραχμές έσοδα, τα 2.935.00, δηλαδή το 65%, προήλθαν από τις εισφορές των αγωνιστών του Ντεκαμερέ.⁵¹⁶ Ενώ τον Σεπτέμβριο 1946 η ΕΠΟΝ Ικαρίας έλαβε βραβείο διότι ξεπέρασε πρώτη το πλάνο της στην οικονομική εξόρμηση συγκεντρώνοντας 300.000 δρχ.⁵¹⁷

Στο εξής οι οργανώσεις της ΕΠΟΝ θα αναπτύξουν πολύπλευρη δραστηριότητα, μαζί με το ΕΑΜ θα ιδρύσουν λέσχες στο σύνολο των μεγάλων χωριών. Στις λέσχες θα αναπτυχθεί ένα πρωτόγνωρο για την εποχή πολιτιστικό και επιμορφωτικό έργο. Φιλολογικές και ποιητικές βραδιές, θεατρικές παραστάσεις, λειτουργία δανειστικών

⁵¹⁴ Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, σελ. 44.

⁵¹⁵ Συνέντευξη με τον Καστανιά Νίκο, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

⁵¹⁶ Εφ. «Λαοκρατία», Εισφορά τιμής, άγνωστη ημ/νία (τοποθετείται τον Φεβρουάριο 1946), σελ. 2.

⁵¹⁷ Εφ. «Φλόγα», Η Ικαρία πρώτη, 11 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 2.

βιβλιοθηκών, ομαδική ανάγνωση βιβλίων και εφημερίδων, πολιτικές συζητήσεις, ενημέρωση για τα τοπικά ζητήματα και τις γενικότερες εξελίξεις. Υπήρχαν διάφορα ψυχαγωγικά παιχνίδια όπως σκάκι, ντόμινο και τάβλι αλλά οι τράπουλες και τα τυχερά παίγνια απαγορεύονταν ρητά. Οι λέσχες της ΕΠΟΝ και του ΕΑΜ ήταν ανοικτές και για τους μη οργανωμένους, πολλοί πολίτες που επιθυμούσαν να ενημερωθούν και να ψυχαγωγηθούν.⁵¹⁸ Εκδρομές, αθλητισμός και εθελοντική εργασία βρίσκονταν σε συχνή διάταξη, ενώ οι χοροί, οι μουσικές βραδιές και τα γλέντια αποτελούσαν τον επίλογο κάθε δραστηριότητας που οργανώνονταν από την ΕΠΟΝ.⁵¹⁹

Η στρατιωτική ήττα του Δεκεμβρη και ο αποπλισμός επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις οργανώσεις του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ στο νησί, αλλά όπως προκύπτει δεν ανέκοψαν τις προσπάθειες ανοικοδόμησης που κατέβαλαν ήδη από την απελευθέρωση. Όλο το μεταπολεμικό διάστημα μέχρι και την οριστική απαγόρευση της δράσης της η αριστερά του νησιού, οργανώνει μαζικές παρεμβάσεις στα χωριά της Ικαρίας, συντηρώντας και δημιουργώντας υποδομές και ενισχύοντας με την εργασία τους οικογένειες που χρήζουν ανάγκη. Για τις «εξορμήσεις ανοικοδόμησης», όπως χαρακτηρίστηκαν αυτές οι δράσεις, βρίσκουμε πολλά τεκμήρια για τα έτη 1945- 1947, ιδίως μέσα από τις εφημερίδες «Λαοκρατία» (ΚΚΕ), «Νέα Ικαρία» (ΕΑΜ) και «Φλόγα» (ΕΠΟΝ).

Η υποκατάσταση του Κράτους από τις ριζοσπαστικές οργανώσεις του νησιού αποτέλεσε μονόδρομο για την κάλυψη βασικών αναγκών της τοπικής κοινωνίας αλλά και σε «δεύτερο χρόνο» αυτά τα εγχειρήματα αυτοοργάνωσης ήταν από τους λόγους της δημιουργίας μιας μεγάλης οργανωμένης βάσης και ενός μαζικού και συνεπούς κύκλου «επιρροών» στα χωριά της Ικαρίας.

Σε όλα τα σωζόμενα τεύχη της «Φλόγας», της εφημερίδας της ΕΠΟΝ Σάμου- Ικαρίας, αφιερώνεται χώρος μέσα από τον οποίο προβάλλεται δείγμα του έργου ανοικοδόμησης της νεολαιίστικης οργάνωσης. Μόνο μέσα στην άνοιξη του 1946 οι νεολαίοι οργάνωσαν τις κάτωθι δράσεις.

Στον Εύδηλο, η ΕΠΟΝ του χωριού πήρε μέρος στο χτίσιμο του σχολείου και έσκαψε τα χωράφια άρρωστων συγχωριανών τους. Στο χωριό Αρέθουσα τα μέλη της ΕΠΟΝ οργάνωσαν δενδροφύτευση, ανέλαβαν τον τακτικό καθαρισμό των δρόμων,

⁵¹⁸Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013 Αθήνα.

⁵¹⁹Συνέντευξη με τον Καστανιά Νίκο, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, σελ. 101.

Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 74.

διοργάνωσαν χορό που τα έσοδα προσφέρθηκαν στην Εθνική Αλληλεγγύη και εξέδωσαν εφημερίδα τοίχου, «Τα νιάτα».

Στον Άγιο Κήρυκο η ΕΠΟΝ έχει οργανώσει αυτοτελές ανοικοδομητικό έργο με μεγάλη συμμετοχή των νέων, στην ίδια περιοχή η οργάνωση λειτουργεί σχολή κοπτικής για τα κορίτσια, ενώ έχει οργανωθεί πρόγραμμα ιατρικών εξετάσεων για τη νεολαία της περιοχής.

Στην Παναγιά η ΕΠΟΝ καθάρισε και απολύμανε τις βρύσες του χωριού και επιδιόρθωσε την εκκλησία. Στο Φραντάτο τα συνεργεία της ΕΠΟΝ καθαρίζουν τακτικά τους δρόμους και έχουν αναλάβει καθημερινές εργασίες των νοικοκυριών συγχωριανών τους που χρήζουν βοήθειας. Στον Άγιο Πολύκαρπο επιδιόρθωσαν την αυλή της εκκλησίας, φύτεψαν δέντρα στην πλατεία και καθάρισαν τους δρόμους.

Στον Χριστό Ραχών συνεργεία της ΕΠΟΝ επισκεύασαν το γεφύρι του χωριού, καθάρισαν και άσπρισαν τους δρόμους, και άνοιξαν νέο δρόμο μήκους 150 μέτρων. Αντίστοιχες δράσεις γίνονται και στους Φούρνους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι σε συνθήκες παρατεταμένης επισιτιστικής κρίσης, η ΕΠΟΝ ενίσχυε με τρόφιμα άπορες οικογένειες.⁵²⁰

Στα χωριά Δρούτσουλας, Στελί και Δάφνη συνεργεία της ΕΠΟΝ καθάρισαν και επισκεύασαν τις δημόσιες βρύσες. Στην Ακαμάτρα καθάρισαν, ισοπέδωσαν και άσπρισαν την πλατεία του χωριού.⁵²¹

Οι οργανώσεις του ΕΑΜ αποκατέστησαν πλήρως την τηλεφωνική σύνδεση μεταξύ των χωριών του νησιού καθώς το δίκτυο είχε υποστεί βλάβες κατά τη περίοδο της Κατοχής. Στην Ακαμάτρα με συμμετοχή όλου του χωριού επιδιορθώθηκαν οι φράχτες που χωρίζουν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις από τις περιοχές βόσκησης. Στον Κάμπο η οργάνωση του ΚΚΕ επισκεύασε το γεφύρι του χωριού, ενώ στο ίδιο χωριό το ΕΑΜ, το ΚΚΕ και η ΕΠΟΝ ολοκλήρωσαν την κατασκευή του σχολείου. Στην Δάφνη με πρωτοβουλία του Αγροτικού Κόμματος (ΑΚΕ) χτίστηκαν φράχτες οριοθετώντας τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις από τις περιοχές βόσκησης και τα δάση⁵²². Σύμφωνα με τα απολογιστικά στοιχεία των οργανώσεων του ΑΚΕ Αγίου Πολυκάρπου Ραχών και Καταφυγίου που παρατέθηκαν στην Β' Πανικαριακή Συνδιάσκεψη του ΑΚΕ στις 14

⁵²⁰ Εφ. «Φλόγα», Για το Χτίσιμο μια καινούργιας ζωής, Η ΕΠΟΝ Ικαρίας παράδειγμα δράσης, 20 Ιουνίου 1946, σελ. 2.

⁵²¹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Από την δράση της ΕΠΟΝ, 18 Οκτωβρίου 1946, σελ. 2.

⁵²² Εφ. «Λαοκρατία», Εισφορά τιμής, άγνωστη ημ/νία (τοποθετείται τον Φεβρουάριο 1946), σελ. 2. Εφ. «Νέα Ικαρία», Η ζωή στα χωριά μας, 17 Ιουλίου 1946, σελ. 1.

Ιουλίου 1946, αφιερώθηκε εθελοντική εργασία 400 μεροκάματων για την επισκευή δρόμων και 400 για την επισκευή του φράχτη περίφραξης των ημιάγριων εριφίων.⁵²³

Παρόλο που η παλινόρθωση του αστικού κράτους συνοδεύτηκε και από μεταθέσεις σωμάτων ασφαλείας, το πρόβλημα της αγροτικής ασφάλειας αν και αισθητά σε καλύτερη κατάσταση συγκριτικά με το παρελθόν εξακολουθούσε να ταλαιπωρεί. Η ΕΠΟΝ και επιτροπές των χωριών ανέλαβαν τον ρόλο της διαφύλαξης της κτηνοτροφικής και αγροτικής παραγωγής από τυχόν αγροζημιές και κλοπές.⁵²⁴

Στον Εύδηλο πραγματοποιήθηκε οικονομική εξόρμηση και διοργανώθηκε πανηγύρι του οποίου τα έσοδα δόθηκαν για την επισκευή του δικτύου ύδρευσης του χωριού, έργο που περατώθηκε με προσωπική εργασία των κατοίκων. Αντίστοιχη πρωτοβουλία είχε οργανωθεί και στο χωριό Δάφνη για την δημιουργία δικτύου ύδρευσης και άρδευσης, χωρίς όμως να γνωρίζουμε αν ολοκληρώθηκε.⁵²⁵

Στο Καταφύγι οι κάτοικοι επισκεύασαν το σχολείο του χωριού με τα έσοδα του πανηγυριού του χωριού τους και με εθελοντική εργασία.

Η δράση της ανοικοδόμησης δεν γίνονταν ανεμπόδιστα, οι νέες αρχές του νησιού σε κάποιες περιπτώσεις έθεταν εμπόδια σε τέτοιες ενέργειες. Αρχές του καλοκαιριού 1945 συνεργείο της ΕΠΟΝ εμποδίστηκε από την χωροφυλακή Αγίου Κηρύκου από τον καθαρισμό και ασβέστωμα της πλατείας πριν δοθεί άδεια από τον πρόεδρο της κοινότητας. Ενώ για την δημιουργία δρόμου στο ίδιο χωριό δεν δόθηκε άδεια. Στο τέλος φθινοπώρου 1945 ο γυμνασιάρχης του σχολείου Αγίου Κηρύκου, Ηλίας Φουντούλης, κάλεσε τα μέλη της ΕΠΟΝ και τους ανακοίνωσε πως η μαθητική ιδιότητα δεν συνάδει με αυτή του μέλους της ΕΠΟΝ. Όσοι δήλωσαν την επιμονή τους στην νεολαιίστικη οργάνωση αποβλήθηκαν. Το γεγονός προκάλεσε την επέμβαση των γονέων και η απόφαση ανακλήθηκε.⁵²⁶ Επίσης, βρίσκουμε αρκετές περιπτώσεις που η τοπική διοίκηση της χωροφυλακής χαρακτήριζε παράνομες τις οικονομικές εξορμήσεις και αντίστοιχες δράσεις.

Σημαντικό ρόλο στις προσπάθειες ανοικοδόμησης και αποκατάστασης είχε και η κοινότητα των μεταναστών της Ικαρίας στις ΗΠΑ, μέσω του κεντρικού οργάνου της, *Panicarian Brotherhood of America*. Μετά τον πόλεμο η αγοραστική δύναμη του

⁵²³ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η πορεία των εργασιών της Β' Πανικαριακής Συνδιάσκεψης του ΑΚΕ, 1 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵²⁴ Εφ. «Νέα Ικαρία», Αγροτικά ζητήματα. Πριν μεγαλώσουν αυτές οι πληγές, 1 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵²⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η κίνηση στα χωριά μας. Η ύδρευση του Ευδήλου, 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 2.

⁵²⁶ Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 74- 75.

δολαρίου είχε μειωθεί αισθητά καθιστώντας τις αποστολές συναλλάγματος ασύμφορες.⁵²⁷ Οι Ικαριώτες ομογενείς των ΗΠΑ οργάνωναν εράνους και με τα έσοδα αγόραζαν ρουχισμό, υποδήματα και είδη πρώτης ανάγκης για τις άπορες οικογένειες και την νεολαία του νησιού. Η διανομή αυτών των αποστολών γίνονταν από επιτροπές των οποίων τα μέλη εξουσιοδοτούνταν από το διοικητικό συμβούλιο της Πανικαριακής Αδελφότητας, παρακάμπτοντας τις επισιτιστικές επιτροπές που διαχειρίζονταν τις προμήθειες της UNRRA.⁵²⁸

Σε άλλη περίπτωση, τον Δεκέμβριο 1946, η ομογένεια των ΗΠΑ συγκέντρωσε σαράντα χιλιάδες δολάρια για την αγορά και αποστολή προμηθειών.

Το ΕΑΜ σε επιστολή του προς την Αδελφότητα, ζήτησε με τα χρήματα αυτά να αγοραστούν και κεφαλαιουχικά προϊόντα, στέλνοντας πλήρη κατάλογο με αναγκαία γεωργικά μηχανήματα, είδη καλλιέργειας, είδη βιοτεχνίας και ζωοτεχνίας.⁵²⁹ Για την ίδια περίπου περίοδο βρίσκουμε ευχαριστήρια επιστολή των μαθητών του γυμνασίου Αγίου Κηρύκου, για την αποστολή ειδών ιματισμού, της οποίας δικαιούχοι ήταν οι 195 από τους 308 μαθητές της σχολικής κοινότητας.⁵³⁰

⁵²⁷ Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι προπολεμικά ένας κάτοικος της Ικαρίας με ένα δολάριο αγόραζε 10 οκάδες σιτάρι. Το 1946 με ένα δολάριο μπορούσε να αγοράσει μόλις 1,5 οκά.

⁵²⁸

Panicarian Brotherhood of America "Icaros"

Αντίγραφον Πρακτικού- Αποφάσεις επιτροπής εράνου

Την 12^η Μαΐου τρέχοντος έτους συνήλθε η μεγάλη Επιτροπή του διεξαχθέντος εράνου υπέρ των απόρων Ικαριών εις Ικαρίαν, παρόντος και του Κεντρικού Διοικητικού Συμβουλίου της Πανικαριακής Αδελφότητας εις τελευταίαν συνεδρίασιν εις Άκρον Οχάιο.

Κατόπιν μακράς συζητήσεως απεφασίσθη όπως αποσταλή το εισπραχθέν ποσόν εις είδη ιματισμού, υποδήματα ή είδη υποδημάτων.

Εξουσιοδοτείται η Εκτελεστική Επιτροπή αποτελούμενη εκ των κ.κ. Κ.Δ. Χερουβή Προέδρου, Ηλία Ζ. Βλάχου Γραμματέως, Ν.Α. Βασιλάρου Ταμίου, Διαμαντή Αθ. Βασιλάρου και Ευριπίδη Τσιμπίδου Συμβούλων, όπως προβή εις την αγοράν και αποστολήν των ειδών εις Ικαρίαν.

Νικόλαος Αθ. Βασιλάρος εκ χωρίου Οξέ Πρόεδρος. Εμμανουήλ Ζαχ. Ξενάκης εκ χωρίου Παναγία Γραμματέυς. Θεμιστοκλής Ε. Πούλος εκ χωρίου Ξυλοσύρτι, Φακίων Κ. Λάκκας εκ Χωρίου Αγ. Κηρύκου, Ιωάννης Η. Τσιμπίδης εκ χωρίου Καραβοστάμου, Ιερέυς Κοτσογιάννης εκ χωρίου Βρακάδες, Αλέξανδρος Η. Τριπόδης εκ χωρίου Κοσσίκια, Βασίλειος Φουντούλης εκ χωρίου Ευδήλος.

Δικαίωμα και Καθήκον Επιτροπής

Η επιτροπή διανομής θα παραλάβη τα είδη τα οποία θα τοποθετήσει εις καταλλήλους αποθήκας, θα ειδοποιήσει όλα τα χωριά της Νήσου, τα οποία θα αποστείλουν ένα ή δύο αντιπροσώπους με ονομαστικόν κατάλογο εμφανίων τα ονόματα των απόρων του χωριού των και θα παραλάβουν τα είδη τα οποία τους ανήκουν. Ο έλεγχος των καταλόγων αφίται εις την δικαιοδοσίαν της επιτροπής διανομής. Ο κατάλογος αφού υπογραφεί υπό των αντιπροσώπων έκαστου χωριού θα υπογραφεί και υπό της επιτροπής διανομής (προέδρου και γραμματέως) θα σταλεί εις την εκτελεστικήν επιτροπήν εις Ηνωμένας Πολιτείας.

Συστήνεται όπως τηρηθή τάξις προς αποφυγήν παρεξηγήσεως και υποβοήθησιν εις το μέλλον δια άλλους πατριωτικούς σκοπούς.

Η Εκτελ. Επιτροπή

Εφ. «Νέα Ικαρία», Η δράση των Ικαριών της Αμερικής, 15 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵²⁹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Για την ανασυγκρότηση της οικονομίας μας, 17 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 2.

⁵³⁰ Εφ. «Νέα Ικαρία», Για την Ικαριακή Αδελφότητα της Αμερικής, 1 Ιανουαρίου 1947, σελ. 4.

Μέσα από τις στήλες της «Νέας Ικαρίας», το ΕΑΜ παρεμβαίνει ουσιαστικά στο πεδίο της οικονομίας, δημοσιεύοντας οικονομοτεχνικές- γεωργικές μελέτες, δίνοντας παραγωγικό προσανατολισμό που έχει αφήσει το στίγμα του στο νησί ακόμα και το διάστημα που διεξάγεται η παρούσα έρευνα.

Σταθερή επιδίωξη του ΕΑΜ σε αυτή τη συγκυρία ήταν η ανάπτυξη της παραγωγής μέσα από τον συντονισμό και την οργάνωση των μικρών παραγωγών. Η τοπική αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή μετά την λήξη της Κατοχής εμφανίζει μεγάλη καθυστέρηση και η εξωτερική βοήθεια δεν φαίνεται να έχει σημαντικά αποτελέσματα στο εποικοδόμημα της οικονομίας.

Οι ριζοσπαστικές οργανώσεις του νησιού προειδοποιούν σε κάθε τόνο για τον επικείμενο κίνδυνο να ξεσπάσει νέος λιμός, καθώς η πείνα δεν έχει πάψει να απειλεί την Ικαρία ούτε μετά την απελευθέρωση. Με άρθρα όπως «Το φάσμα της πείνας απειλεί το νησί μας», «Η πείνα δεν αποτελεί μακρινό κίνδυνο για την Ικαρία αλλά σημερινή πραγματικότητα», «Να διώξουμε από το νησί μας το φάσμα της πείνας» κ.α., το όργανο του ΕΑΜ καλούσε τους νησιώτες να εντείνουν τις προσπάθειες τους για επισιτιστική επάρκεια και απευθύνονταν στους κρατικούς φορείς να εφοδιάσουν το νησί με τα απαραίτητα μέσα που θα ενίσχυαν αυτά τα εγχειρήματα.

Στην παρούσα φάση, η πολιτική του ΕΑΜ στην Ικαρία συμπυκνώνονταν στο σύνθημα, *«μόνο με τις δικές μας δυνάμεις θ' ανοίξουμε το δρόμο της ζωής, θα αναπτύξουμε την οικονομία μας και φτιάχνουμε το μέλλον μας»*. Με πρωτοβουλία του συστάθηκε στα 1946 η «Πανικαριακή Συντονιστική Επιτροπή», ο φορέας των παραγωγών που συντονίζει την αγροτική παραγωγή σε όλο το νησί, δυστυχώς δεν υπάρχουν πολλά τεκμήρια γι' αυτή τη πρωτοβουλία. Στο άρθρο που φιλοξενεί το κάλεσμα της επιτροπής γίνεται προτροπή να καλλιεργηθούν κατά τον πιο εντατικό και αποδοτικό τρόπο, όλες οι διαθέσιμες εκτάσεις ώστε να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά το πρόβλημα της επιβίωσης. Παράλληλα με αυτή τη προσπάθεια προτείνεται ένα πρόγραμμα συστηματικής δενδροκαλλιέργειας, αμπελουργίας, ελεγχόμενης κτηνοτροφίας και διαφύλαξης και ανάπτυξης των δασών, ενώ τονίζεται πως απαιτείται η αλληλοβοήθεια και η αλληλεγγύη των παραγωγών.⁵³¹

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του Χαράλαμπου Πλακίδα, γραμματέα των οργανώσεων Ικαρίας του Αγροτικού Κόμματος, σχετικά με τα προβλήματα

⁵³¹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η Μάχη της Παραγωγής, Δεν υπάρχει καιρός για χάσιμο, 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 2.

Εφ. «Νέα Ικαρία», Με τις δικές μας δυνάμεις, 6 Μαρτίου 1947, σελ. 2.

ανοικοδόμησης και τις δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης του νησιού. Η μελέτη του Πλακίδα αναλύει όλες τις παραγωγικές δυνατότητες του νησιού λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες δυσκολίες που χαρακτηρίζουν την Ικαρία. Ωστόσο, προβάλλει τη θέση πως μέσα από την ίδρυση συνεταιρισμών και εφαρμογής κεντρικά σχεδιασμένης παραγωγής, όλες οι οικογένειες του νησιού μπορούν να έχουν αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο από την ενασχόληση τους με τους δυνητικούς παραγωγικούς κλάδους της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της αλιείας, της μελισσοκομίας, της ναυτιλίας και της παραγωγής κάρβουνου.⁵³²

Στο πλαίσιο της οικονομικής ανάπτυξης δημοσιεύονται αρκετές προτάσεις και μελέτες για την εξέλιξη της Ικαρίας ως τουριστικός προορισμός με άξονα τις ιαματικές πηγές και την δημιουργία λουτρόπολης.⁵³³ Αν λάβουμε υπόψη την σημερινή αξιοποίησή τους ως διεθνούς φήμης ιαματικές πηγές και το εισόδημα που προσφέρει σήμερα στο νησί αυτή η δραστηριότητα συμπεραίνουμε την διορατικότητα και την μεθοδικότητα αυτών των εκπονήσεων.

Στις πολιτικές αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του ΑΚΕ Ικαρίας υπάρχει και ειδική αναφορά με τον τίτλο «Για την προστασία και την ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής», στην απόφαση αυτή διεκδικείται αναβάθμιση της γεωργικής υπηρεσίας του νησιού, ζητείται άμεση χημική ανάλυση των εδαφών για λυθούν προβλήματα της αμπελουργίας, λήψη μέτρων για τις ασθένειες της δενδροκαλλιέργειας και αποστολή υλικοτεχνικής βοήθειας από τις κρατικές υπηρεσίες.

Για την παρακμάζουσα αμπελουργία, εκτός από την δημοσίευση πρακτικών συμβουλών και τεχνικών προς τους αμπελουργούς, οργανώθηκαν επιτροπές που ταξίδεψαν μέχρι την Αθήνα και αποτάθηκαν στα κρατικά φυτώρια της αντιφυλλοξερικής υπηρεσίας και στο Υπουργείο Γεωργίας, αλλά οι απαντήσεις ήταν αποθαρρυντικές.⁵³⁴

Στην σχετική αρθρογραφία της «Νέας Ικαρίας» για την οικονομική ανασυγκρότηση προβάλλεται η θέση του ΕΑΜ για την διαφύλαξη και ανάπτυξη των δασικών εκτάσεων, οι οποίες είχαν μειωθεί αισθητά λόγω της εντατικής υλοτόμησης και των εμπρησμών για την δημιουργία βοσκότοπων και την παρασκευή άνθρακα κυρίως από τα ιταλικά στρατεύματα, καθώς τα παράγωγα αυτά εξυπηρετούσαν τις κατοχικές

⁵³² Εφ. «Νέα Ικαρία», Πλακίδα Χαράλαμπος, Οι δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης του νησιού μας, 17 Ιουλίου 1946, σελ. 1-2.

⁵³³ Εφ. «Νέα Ικαρία», Το πρόβλημα του νησιού μας. Εμπρός για μια λουτρόνησο, 15 Αυγούστου 1946, σελ 2.

⁵³⁴ Εφ. «Νέα Ικαρία», Με τις δικές μας δυνάμεις, 6 Μαρτίου 1947, σελ. 2.

ανάγκες της Δωδεκανήσου. Το ΕΑΜ κωδικοποίησε την πολιτική του με το σύνθημα «Γεωργική παραγωγή και αναδάσωση» και πρότεινε τον αυστηρό διαχωρισμό και χαρακτηρισμό των εκτάσεων, οργανώνοντας αναδασώσεις, διεκδικώντας από την κεντρική εξουσία την ίδρυση δασικής υπηρεσίας, προσπάθησε να ιδρύσει φιλοδασικούς συλλόγους στα χωριά και κάλεσε τα μέλη του να οργανώσουν ομάδες προστασίας των δασών ειδικότερα για την περιοχή της Μεσαριάς, που όπως αναφέρεται είχε υποστεί τις μεγαλύτερες καταστροφές.

Τον Ιανουάριο του 1947 ξεκινάει μια επιστημονική οικονομοτεχνική μελέτη εκ μέρους του ΕΑΜ σχετικά με τις παραγωγικές δυνατότητες της Ικαρίας, αλλά τα «έκτακτα μέτρα» και οι αντικομμουνιστικοί νόμοι δεν επιτρέπουν στον σύγχρονο ερευνητή να δει τα αποτελέσματα της, καθώς το καθεστώς ημιπαρανομίας που διέπε όλο το 1947 το ΕΑΜ και τα έντυπά του, σύντομα το διαδέχθηκε πλήρης απαγόρευση. Εντούτοις, είναι χρήσιμο να προβληθούν οι παράγοντες που θέτονται υπό έρευνα. Η συλλογή στοιχείων αφορά τα έτη 1936 και 1946, και οι κλάδοι είναι οι εξής: καλλιέργειες (είδος, στρέμματα, παραγωγή, αξία), κτηνοτροφία (αριθμός κατά είδος, αξία), δασικά προϊόντα, μελισσοκομία, αλιεία, εξαγωγές- εισαγωγές (είδη, ποσότητα, αξία), εισπράξεις Επαρχιακού Ταμείου Ικαρίας, πληρωμές Ταμείου Ικαρίας (μισθοί, συντάξεις, κτλ), έσοδα καρβουνεργατών- ναυτεργατών, εμβάσματα εξωτερικού, εμβάσματα από Ικαρία, τουρισμός, ντόπιος στόλος (είδος, εκτόπισμα), κάτοικοι ανά χωριό, μετανάστες στο εξωτερικό, εσωτερικοί μετανάστες. Το εγχείρημα αυτό ίσως να μην ήταν άξιο αναφοράς αν πραγματοποιούνταν από κάποιον επίσημο φορέα του Κράτους αλλά στην προκειμένη περίπτωση η έρευνα διεξάγεται από πολιτικό σχηματισμό που στην συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία τα μέλη του υπόκεινται σε διώξεις.⁵³⁵

Σε όλα τα φύλλα της «Νέας Ικαρίας», φιλοξενείται μόνιμη στήλη με τον τίτλο «εκλαϊκευμένη ιατρική» της οποίας αρθρογράφος είναι ο Καπετάνιος του ΕΛΑΣ Ικαρίας, γιατρός Σταύρος Σταυρινάδης, ο οποίος είχε επιστρέψει από την προσφυγιά καθώς είχε φυγαδευτεί στη Μέση Ανατολή μετά την κατάληψη των νησιών της Σάμου από τους Γερμανούς το φθινόπωρο 1943. Τα άρθρα του αποτελούν υποδειγματικό τεκμήριο εκλαϊκευμένης ιατρικής, δίνοντας συμβουλές για την σωστή διατροφή των παιδιών και των ενηλίκων, για τις πηγές λήψης βιταμινών και για τον εμβολιασμό. Στα

⁵³⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Για τους ανταποκριτές και συνεργάτες μας, στοιχεία για μια πλήρη οικονομική μελέτη, 16 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1.

άρθρα του Σταυρινάδη υπάρχουν αναφορές για το ζήτημα του αλκοολισμού και των ναρκωτικών, ενώ για παθήσεις που ασθενούσε μεγάλο μέρος του πληθυσμού δίνονται οδηγίες για την πρόληψη αλλά και την θεραπεία για κάποιες από αυτές, όπως τη φυματίωση, τις δηλητηριάσεις απόμανιτάρια και από άλλα τρόφιμα, για τις παθήσεις ματιών, την παρωτίτιδα, τον τέτανο, τις μολύνσεις, την γρίπη κ.α.

Ενότητα Γ΄ - Εξορία- Εμφύλιος Πόλεμος

4.1 Το ζήτημα της Δημοκρατίας

Η δράση των παρακρατικών οργανώσεων αλλά και οι αθρόες συλλήψεις οπαδών του ΕΑΜ, δημιούργησαν την αίσθηση ότι η χώρα βρισκόταν στα πρόθυρα ενός στρατιωτικού και πολιτικού πραξικοπήματος. Από τα μέσα του 1945, τα αριστερά έντυπα δεν σταματούν να δημοσιεύουν καταγγελίες για επιθέσεις σε βάρος μελών του. Στις 22 Αυγούστου του 1945 ο γενικός γραμματέας του ΠΓ του ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης, σε συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη, προειδοποίησε πως αν η κατάσταση δεν εξομαλυνθεί, το ΚΚΕ θα απαντήσει με τα ίδια μέσα⁵³⁶. Ήταν προφανές ότι δράση των παρακρατικών συμμοριών, οφειλόταν και στην απουσία πρόθεσης από το ΚΚΕ να τις διαλύσει, εξαιτίας του φόβου ότι θα κατηγορηθεί για συγκαλυμμένο εμφύλιο. Μέχρι και τα μέσα του καλοκαιριού του 1945, το ΚΚΕ ήταν σε θέση να διαλύσει αυτές στα 2/3 της χώρας, καθώς η εξουσία των κυβερνήσεων της Αθήνας περιορίζονταν στα όρια της Αττικής και των μεγάλων πόλεων της χώρας. Και σε μεγάλο ποσοστό, υπήρχαν γεωγραφικές περιοχές που δεν είχαν αποκατασταθεί οι κρατικές διοικητικές και αστυνομικές αρχές.⁵³⁷

Στο αστικό στρατόπεδο, ο δρόμος για την περιθωριοποίηση της αριστεράς απαιτούσε τον συντονισμό και την άμβλυνση των όποιων πολιτικών διαφορών ανάμεσα στους φορείς του προπολεμικού «εθνικού διχασμού», τα νέα και παλαιά αστικά κόμματα, ανεξαρτήτως αν κατά την Κατοχή είχαν κρατήσει γερμανόφιλη ή αγγλόφιλη στάση. Απαιτούσε την αφομοίωση των μηχανισμών της 4^{ης} Αυγούστου, την αναβάπτιση των οργάνων του δωσιλογισμού μέχρι και τον εξοπλισμό των πιο περιθωριακών-αντικοινωνικών στοιχείων. Στο προσκλητήριο της αντικομμουνιστικής «πανστρατιάς» δεν περίσσευε κανένας.

⁵³⁶ «Η υπομονή μας έχει όρια. Και αυτά τα όρια είναι το εθνικό και το λαϊκό συμφέρον. Δηλώνουμε και προειδοποιούμε πως, αν η κατάσταση αυτή δεν αλλάξει σύντομα και ριζικά προς μια ομαλή δημοκρατική εσωτερική εξέλιξη, θα απαντήσουμε στις πόλεις, στα χωριά και στα βουνά, με τα ίδια μέσα, που μας χτυπούν. Εκατοντάδες χιλιάδες μπρατσωμένα, ροζιασμένα χέρια τίμιων Ελλήνων δουλεντάδων ζητούν να απαντήσουν ανοιχτά στις δολοφονίες και στις ατιμίες. Τους συγκρατεί μόνο η λαϊκή δημοκρατική πειθαρχία.

Μα, αυτό που σήμερα συγκρατούμε με τα δόντια, αύριο, με τη μοναρχική ασυδοσία, θα γίνει επιτακτικό εθνικό καθήκον (...) Και αν το υπέρτατο συμφέρον του λαού το απαιτήσει, στις βουνοκορφές και στους λόγγους θα ξανανηχίσει το τροπαιοφόρο "Εμπρός ΕΛΑΣ για την Ελλάδα".

Εφ. «Ριζοσπάστης», «Βαρυσημαντος λόγος του σ. Ν. Ζαχαριάδη για την εσωτερική πολιτική κατάσταση», 25 Αυγούστου 1945, σελ. 1.

⁵³⁷ Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2016, σελ. 284.

Στη μεγάλη δίκη των μελών των τριών κατοχικών κυβερνήσεων, που διήρκησε από τις 21 Φεβρουαρίου έως τις 31 Μαΐου 1945, το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων Αθήνας είχε απορρίψει το αίτημα των εκπροσώπων του εαμικού κινήματος να παραστούν στη δίκη ως πολιτική αγωγή σηματοδοτώντας τον έμπρακτο αποκλεισμό της εμπειρίας των αντιστασιακών κινημάτων από την ακροαματική διαδικασία. Στην αοριστία που χαρακτήριζε τις περιγραφές του εγκλήματος του δωσιλογισμού στο κατηγορητήριο, απουσίαζε και η συγκεκριμένη εξέταση των εγκλημάτων (βασανιστήρια, μπλόκα, κατάχρηση κρατικής εξουσίας, εξόντωση Εβραίων).⁵³⁸ Στις δίκες είχαν κληθεί να καταθέσουν επιφανείς αξιωματούχοι και αστοί πολιτικοί, που σε αρκετές περιπτώσεις μετατράπηκαν σε συνηγόρους υπεράσπισης του δωσιλογισμού. Ο μεταπολεμικός πρωθυπουργός Θεμιστοκλής Σοφούλης κατέθεσε: «*Ούτε πιθανήν εικασίαν είναι δυνατό να κάμη τις, ότι οι κατηγορούμενοι είχαν δολίαν πρόθεσιν προς εξυπηρέτησιν ή διευκόλυνσιν του εχθρού όταν ανέλαβον τον σχηματισμόν Κυβερνήσεως, ούτε γνωρίζω πράξεις διευκολυνούσας τον εχθρόν. Όλοι τους είναι καλοί πατριώτες*». Ενώ ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Σοφούλη Γ. Καφαντάρης δήλωσε: «*ηδύναντο να προσφέρουν τα υπηρεσίας των εις τον Λαόν (...) και δια να εμφανιστούν κατά την ρύθμισιν των Εθνικών ζητημάτων συνήγοροι των δικαίων του Έθνους*». Ένας άλλος μεταπολεμικός πρωθυπουργός ο Δ. Μάξιμος κατέθεσε: «*όλοι τους αποτελούντες τας Κυβερνήσεις κατέβαλον εξαιρετικής προσπαθείας να εξυπηρετήσουν τον Λαόν και να βοηθήσουν τους συμπολίτας των (...) όλοι επί κατοχής εκυβέρνησαν τον τόπον από λόγους πατριωτικούς*».⁵³⁹

Οι ποινές που εξέδωσε το ΕΔΔ για τα μέλη των τριών κυβερνήσεων απείχαν παρασάγγας από το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Η ετυμηγορία προκάλεσε τη δημόσια κατακραυγή. Ο υπουργός Δικαιοσύνης τη χαρακτήρισε ιδιαίτερος επιεική. Ο αντιβασιλικός Τύπος αποδοκίμασε την ανικανότητα της Δικαιοσύνης να εκφράσει τη λαϊκή βούληση για αληθινή εκκαθάριση, και έκανε λόγο για ετυμηγορία η οποία θα συμβόλιζε στο εξής τη σαφέστερη προτροπή στην προδοσία. Το ΕΑΜ εκτιμώντας ότι οι «κουίσλινγκ» είχαν ουσιαστικά αθωωθεί, κατήγγειλε την «πρόκληση για το έθνος». Ακόμα και ορισμένες φιλοβασιλικές εφημερίδες έκαναν λόγο για επιείκεια του δικαστηρίου.⁵⁴⁰

⁵³⁸ Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ HISTORIA, 2014, σελ. 270.

⁵³⁹ Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος, *Ιδού η αλήθεια*, Αθήνα 1948, σελ. 35-36.

⁵⁴⁰ Το δικαστήριο εξέδωσε τρεις θανατικές καταδίκες, εκ των οποίων μόνο μία αφορούσε κάποιον από τους κατηγορούμενους που ήταν παρόντες. Ο Γ. Τσολάκογλου καταδικάστηκε σε θάνατο, κυρίως λόγω

Στο ίδιο πλαίσιο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταχείριση των Ταγμάτων Ασφαλείας. Ένας αριθμός τους είχε φυλακιστεί κατά την απελευθέρωση. Ωστόσο, τον Ιανουάριο του 1945, τουλάχιστον οι μισοί από τους είκοσι τρεις χιλιάδες άντρες της Εθνοφυλακής είχαν θητεύσει στο πλευρό των Γερμανών κατά τη Κατοχή, ενώ διακόσιοι είκοσι οκτώ αξιωματικοί του ίδιου προδοτικού σώματος επανήλθαν στην ενεργό υπηρεσία κατά την ίδια περίοδο. Εκ διαμέτρου αντίθετη μεταχείριση επιφυλάχθηκε για τους δώδεκα συνταγματάρχες, είκοσι εννέα αντισυνταγματάρχες και εξήντα δύο ταγματάρχες που είχαν πολεμήσει στις τάξεις του ΕΛΑΣ, εκ των οποίων αποκαταστάθηκαν μόλις ένας συνταγματάρχης και τέσσερις ταγματάρχες, με το σύνολο των υπολοίπων να στέλνονται σε τόπους εξορίας και φυλακές⁵⁴¹. Σύμφωνα με την επίσημη στατιστική του Υπουργείου Δικαιοσύνης, στα τέλη του 1951, λίγο πριν την ψήφιση του Ν. 2057/1952 «Περί της αναστολής διώξεως αδικημάτων τινών...» επί συνόλου 19.797 κρατουμένων, οι 14.787 είχαν καταδικαστεί από κάποιο τακτικό ή έκτακτο στρατοδικείο, ή ήταν μέλη του ΕΑΜ καταδικασθέντα από κακουργιοδικεία. Οι ποινικοί ήταν 3.954, ενώ οι καταδικασθέντες σε διάφορες ποινές δωσίλογοι, που παρέμεναν στη φυλακή μόλις 924. Αντίστοιχα, οι θανατοποινίτες «δι' εγκλήματα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ» ήταν 1.136, ενώ οι «επί συνεργασία μετά του εχθρού» ήταν μόλις 30.⁵⁴² Σε επίπεδο τοπικών εξουσιών, η ανατροπή των αιρετών κοινοτικών συμβουλίων της περιόδου της ΕΑΜκρατίας, είχε δώσει τη θέση της σε διορισμένους τοπικούς άρχοντες που αποδεδειγμένα έπρεπε να ανήκουν στην «εθνικόφρονα παράταξη». Πρακτικά, η μεγάλη πλειοψηφία εξ αυτών είχε εμπλακεί με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στην αντικομμουνιστική εκστρατεία. Επρόκειτο κυρίως για μέλη «εθνικών» οργανώσεων,

της συνθηκολόγησης, για την οποία κρίθηκε υπεύθυνος από κοινού με τον Γ. Μπάκο, υπουργό Αμύνης της κυβέρνησής του, ο οποίος είχε εκτελεστεί από τον ΕΛΑΣ λίγους μήνες νωρίτερα. Πάντως, εφαρμόζοντας την απόφαση σχετικά με τη μη εκτέλεση μιας ανεπανόρθωτης ποινής, και αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες που προσέφερε στο έθνος, ιδίως κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο, το δικαστήριο εξέφραζε ταυτόχρονα την ευχή να του δοθεί χάρη. Οι δύο ερήμην καταδικασθέντες στην εσχάτη των ποινών- οι πρώην υπουργοί Οικονομικών και Εθνικής Οικονομίας Σ. Γκοτζαμάνης και Ε. Τσιρονίκος- είχαν συλληφθεί από τις συμμαχικές αρχές στο έδαφος του Γ' Ράιχ κατά τη διάρκεια της δίκης αλλά βρίσκονταν ακόμα μακριά από τη χώρα. Οι Ι. Ράλλης και Κ. Λογοθετόπουλος ως πρώην πρωθυπουργοί, καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά, με τις βαρύτερες ποινές τιμωρήθηκαν οι φυγάδες στη Γερμανία και οι υπουργοί που συνδέονταν άμεσα με τη ληηλασία των οικονομικών και φυσικών πόρων- ιδίως όσοι προέρχονταν από την πρώτη κυβέρνηση. Εννέα πρώην υπουργοί καταδικάστηκαν σε ελαφρύτερες ποινές- πέντε έως έντεκα χρόνια φυλάκιση χωρίς αναστολή. Τέλος, επτά κατηγορούμενοι, κυρίως όσοι είχαν θητεύσει για μικρό χρονικό διάστημα στις κατοχικές κυβερνήσεις, αθωώθηκαν. Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ HISTORIA, 2014, σελ. 338-341.

⁵⁴¹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 86.

⁵⁴² Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ HISTORIA, 2014, σελ. 615.

στελέχη του κατοχικού κράτους και των παραστρατιωτικών οργανώσεων. Οι τοπικές εξουσίες είχαν επιφορτιστεί και με ένα πρόσθετο μέσο περιθωριοποίησης των ανθρώπων της αντίστασης, αυτό του οικονομικού ελέγχου. Την άνοιξη του 1945 την οικονομική και επισιτιστική βοήθεια ανέλαβε η UNRRA η οποία διαδέχθηκε την βρετανική στρατιωτική ML. Οι διεθνείς οργανισμοί συνεργάστηκαν στενά με τις ελληνικές κυβερνήσεις και διατήρησαν τις δομές και τα κανάλια διανομής των Βρετανών. Οι τοπικές επιτροπές διανομών ταυτίζονταν με τα κοινοτικά συμβούλια και αξιοποιήθηκαν στην περαιτέρω ασφυξία των ανθρώπων της αντίστασης. Τεκμήρια από πολλές περιοχές της χώρας εμφανίζουν έναν εξόφθαλμο αποκλεισμό από την πρόσβαση στα διανεμόμενα είδη πρώτης ανάγκης, οι πίνακες των δικαιούχων περιλάμβαναν τα ονόματα των οικογενειών των παρακρατικών, της Χ, είτε ημικρατικών μονάδων όπως οι ΜΑΥ⁵⁴³. Ενώ σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν και ως μέσο κερδοσκοπίας, αφού οι ίδιες επιτροπές πουλούσαν τα είδη αυτά σε τιμές ελεύθερης αγοράς.⁵⁴⁴

Η ενιαία στάση των αστικών πολιτικών δυνάμεων κατά του εαμικού κινήματος συνοδευόταν με την μεταξύ τους οξυμμένη αντιπαράθεση, προϊόν προηγούμενων και νέων αντιθέσεων που είχαν προκύψει. Χαρακτηριστικό της κρίσης που διένυαν, σε επίπεδο πολιτικής εξουσίας οι παραπάνω δυνάμεις, ήταν η ταχύτατη και συνεχής εναλλαγή κυβερνητικών σχημάτων. Σε διάστημα ενάμιση χρόνου, από την απελευθέρωση μέχρι και την άνοιξη 1946, απαριθμούμε εννέα διαφορετικές κυβερνήσεις.⁵⁴⁵

4.1.1 Οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946

Με αυτά τα δεδομένα οι βουλευτικές εκλογές και το δημοψήφισμα για το πολιτειακό, που από τη Συμφωνία της Βάρκιζας είχε καθοριστεί να διεξαχθούν μέσα στο 1945, αποτελούσαν αποφασιστικό βήμα των αστικών δυνάμεων για την ανασύνταξη του αστικού πολιτικού συστήματος, στη βάση της συνολικής ανασυγκρότησης και

⁵⁴³ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος 1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σελ. 191

⁵⁴⁴ Εφ. *Λαοκρατία*, 29 Ιουλίου 1945.

⁵⁴⁵ Κυβ. Γ. Παπανδρέου 18/10/1944-3/1/1945, Κυβ. Ν. Πλαστήρα 3/1/1945-8/4/1945, Κυβ. Π. Βούλγαρη 8/4/1945-11/8/1945, δεύτερη Κυβέρνηση υπό τον Π. Βούλγαρη 11/8/1945-17/10/1945, Κυβ. Αρχιεπ. Αντιβασιλέα Δαμασκηνού 17/10/1945-1/11/1945, Κυβ. Π. Κανελλόπουλου 1/11/1945-22/11/1945, Κυβ. Θ. Σοφούλη 22/11/1945-4/4/1946, Κυβ. Π. Πουλίτσα 4/4/1946-18/4/1946, Κυβ. Κ. Τσαλδάρη 18/4/1946-2/10/1946.

θωράκισης του κράτους. Κι αυτή η στιγμή ήταν η πιο κατάλληλη για να τις πραγματοποιήσουν. Η όποια περαιτέρω αναβολή απόβαινε σε βάρος της νομιμοποίησης που επεδίωκαν να προσδώσει ο λαός στη συνεχιζόμενη αντιλαϊκή καταστολή και γενικότερα στις αστικές επιδιώξεις.

Η εκλογική διαδικασία θα είχε σημασία όχι μόνο ως προς τη διευθέτηση κάποιων σχέσεων κοινωνικής αντιπροσώπευσης στο μεταπολεμικό κράτος αλλά κυρίως δημιουργούσε τους όρους κοινωνικής συναίνεσης που μέχρι τότε διασφάλιζε η βρετανική επικυριαρχία. Γιατί μέχρι τη διεξαγωγή των εκλογών οι κοινωνικοί συσχετισμοί δυνάμεων σε επίπεδο πολιτικής σκηνής, εξαρτιόταν σε καθοριστικό βαθμό από τον βρετανικό παράγοντα. Που επιδίωκε και εν τέλει κατάφερνε να ρυθμίζει τις σχέσεις των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, στη βάση των γεωπολιτικών του σχεδιασμών με άξονα την αποτροπή της κομμουνιστικής εξάπλωσης.⁵⁴⁶

Η διεξαγωγή των εκλογών ήταν και το αποφασιστικό βήμα για την προετοιμαζόμενη και προαποφασισμένη επιστροφή του βασιλιά. Η διατήρηση του θρόνου επρόκειτο να λειτουργήσει ως συμβολικός και ουσιαστικός μοχλός για την αναδιοργάνωση και ισχυροποίηση του πολιτικού συστήματος.

Έπειτα από αμερικανική και αγγλική παρέμβαση στη κυβέρνηση Σοφούλη, στα τέλη του 1945, οι εκλογές ορίστηκαν για τον Μάρτη του 1946 και το δημοψήφισμα για τον Μάρτη του 1948. Αλλά κι αυτός ο χρονικός ορισμός του δημοψηφίσματος άλλαξε, καθώς κρίθηκε πως το πολιτειακό θα είχε «ευνοϊκότερη» εξέλιξη αν λυνόταν μέσα στο ίδιο έτος με τις εκλογές. Η Βρετανία ήταν τόσο αποφασισμένη που απείλησε πως αν οι εκλογές γίνονταν σε διαφορετική ημερομηνία, ίσως διέκοπτε την παροχή βοήθειας.⁵⁴⁷

Όσο πλησίαζε η μέρα διεξαγωγής των εκλογών τόσο γινόταν αντιληπτό ότι λόγος για δυνατότητα αδιάβλητης έκφρασης της λαϊκής θέλησης δεν μπορούσε να γίνει. Το γεγονός αυτό αντιλήφθηκαν και στελέχη της κυβέρνησης Σοφούλη και στις αρχές Μαρτίου 1946 παραιτήθηκαν πολλοί από τους υπουργούς.

Ήδη, από τις 15 Ιούνη 1945 το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ είχε καταγγείλει πως η μεροληπτική σύνταξη των εκλογικών καταλόγων σε συνδυασμό με την τρομοκράτηση των δημοκρατικών πολιτών έκαναν αδύνατη την αμερόληπτη προετοιμασία του εκλογικού μηχανισμού και τη διενέργεια των ελεύθερων εκλογών. Απαραίτητος όρος, όπως τόνιζε η ηγεσία του κόμματος, ήταν η παύση των διώξεων και των

⁵⁴⁶ Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2016, σελ 297.

⁵⁴⁷ Στέφανος Σαράφης, *Μετά τη Βάρκιζα*, Αθήνα, εκδ. Επικαιρότητα, 1979, σελ. 185-186.

τρομοκρατικών χτυπημάτων. Το ΠΓ διαπίστωσε ότι η Κυβέρνηση του Π. Βούλγαρη δεν παρείχε τις απαραίτητες εγγυήσεις για την εξασφάλιση της τάξης και των δημοκρατικών ελευθεριών και ζήτησε την παραίτησή της, ώστε να σχηματιστεί μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση με την συμμετοχή όλων των κομμάτων. Η απόφαση του ΠΓ άφησε για πρώτη φορά ανοικτό το ενδεχόμενο να μην συμμετάσχει το ΚΚΕ στις εκλογές σε περίπτωση «που δεν θα εξασφαλιστούν οι προϋποθέσεις για την λεύτερη έκφραση της λαϊκής θέλησης».⁵⁴⁸

Τον Γενάρη του 1946, πριν τη διεξαγωγή της 2ης Ολομέλειας, αντιπροσωπεία του ΕΑΜ συναντήθηκε με ηγετικά στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ και με τον ΓΓ της ΚΕ του ΚΚ Μεγάλης Βρετανίας Χάρι Πόλιτ, προκειμένου να εκθέσει την κατάσταση στην Ελλάδα και να συζητήσει τη στάση τους σε ενδεχόμενη ένοπλη αντιπαράθεση με τον αγγλικό ιμπεριαλισμό και την αστική τάξη. Το ΚΚΣΕ και το ΚΚ Μεγάλης Βρετανίας πίστευαν ότι μια τέτοια εξέλιξη θα οδηγούσε στην περαιτέρω όξυνση των σχέσεων ΕΣΣΔ - Αγγλίας. Το ΚΚΣΕ και άλλα αδελφά κόμματα, αν και κατήγγειλαν και αναδείκνυαν σε κορυφαίο διπλωματικό επίπεδο τη βρετανική επεμβατικότητα στην Ελλάδα, σύστηναν ταυτόχρονα στο ΚΚΕ να μην αποκλείσει την κοινοβουλευτική οδό και να συμμετάσχει στις εκλογές του Μάρτη.⁵⁴⁹

Στις 12 Φλεβάρη 1946 συνήλθε στην Αθήνα η 2^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ. που πραγματοποιήθηκε σε περιβάλλον αναζητήσεων και προβληματισμού σχετικά με τη στάση στον ένοπλο αγώνα. Στη συγκυρία αυτή, ο στόχος παρέμεινε προσηλωμένος στην ιδέα της εξομάλυνσης δημιουργώντας ένα πλατύ δημοκρατικό μέτωπο, ώστε το ΚΚΕ και το ΕΑΜ να επιβάλλουν την παρουσία τους, ως σημαντικοί εταίροι και ρυθμιστές του πολιτικού συστήματος.

Η τελική απόφαση για αποχή από τις εκλογές ουσιαστικά υιοθετήθηκε από τη 2η Ολομέλεια, διακηρύσσοντας όμως την προσήλωση στις ομαλές δημοκρατικές λύσεις, γεγονός που ερχόταν σε αντίθεση με τις αποφάσεις για ένοπλη λαϊκή άμυνα. Οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα συμμετείχε στις εκλογές ήταν: «α) *Αντιπροσωπευτική δημοκρατική κυβέρνηση, με ευρεία συμμετοχή των κομμάτων του ΕΑΜ.* β) *Κατάπαυση*

⁵⁴⁸ Το ΚΚΕ - *Επίσημα κείμενα*, 1945-1949, τόμος 6ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1987, σελ. 20.

⁵⁴⁹ Ενδεικτικό το γεγονός ότι ο Δημήτρης Παρτσαλίδης (τότε μέλος του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, ο οποίος συμμετείχε στην αντιπροσωπεία του Κόμματος και στη συνέχεια κατηγόρησε το Νίκο Ζαχαριάδη διότι δεν συμμορφώθηκε με τη συμβουλή των Σοβιετικών για συμμετοχή στις εκλογές) την περίοδο πριν τη 2η Ολομέλεια πίστευε -όπως ομολόγησε αργότερα ο ίδιος- ότι η ένοπλη αντιπαράθεση ήταν αναπότρεπτη.

Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Κώστας Σκολαρίκος, «Ο Νίκος Ζαχαριάδης στην περίοδο του ΔΣΕ,» τεύχος 3, 2011.

της τρομοκρατίας, πραγματική διάλυση και αφοπλισμός των τρομοκρατικών οργανώσεων, αποκατάσταση της τάξεως και ισοπολιτείας σ' όλη τη χώρα. γ) Γενική πολιτική αμνηστία των αγωνιστών της Εθνικής Αντιστάσεως. δ) Γενική και εγγυημένη εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων. ε) Απομάκρυνση από τον στρατό, τα σώματα ασφαλείας και τον κρατικό εν γένει μηχανισμό τουλάχιστον όλων, που υπηρέτησαν στα Τάγματα Ασφαλείας ή συνεργάστηκαν ανοικτά με τον εχθρό.

(...) Αν δεν πραγματοποιηθούν τα παραπάνω, τα κόμματα του ΕΑΜ είναι υποχρεωμένα να δηλώσουν και πάλι επίσημα και κατηγορηματικά ότι δε θα μετάσχουν στις εκλογές». ⁵⁵⁰

Έτσι, στις 21 Φλεβάρη 1946, το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ ανακοίνωνε: «Το ΚΚΕ δηλώνει ότι με τη σημερινή κατάσταση δεν θα πάρει μέρος στις εκλογές...». Ωστόσο συνέχιζε να δηλώνει «... ότι είναι έτοιμο να βοηθήσει με όλα τα μέσα να γίνουν στοιχειωδώς λεύτερες εκλογές». ⁵⁵¹

Παρά τις εξόφθαλμες συνθήκες, το ΚΚΕ και το ΕΑΜ περίπου δύο εβδομάδες πριν από τις εκλογές, πρότειναν στο παλαιοδημοκρατικό Κέντρο κοινή εκλογική κάθοδο με ίση κατανομή στις έδρες. Ο Σοφούλης και οι άλλοι ηγέτες των κομμάτων του Κέντρου απέρριψαν την πρόταση. Στην ίδια πρόταση επέμεινε το ΚΚΕ και στις 14 του Μάρτη, με απόφαση του ΠΓ. ⁵⁵²

Στις 7 Μάρτη 1946 δημοσιεύτηκε στο *Ριζοσπάστη* άρθρο του Ν. Ζαχαριάδη με τον τίτλο «μπροστά στον κίνδυνο της δημοκρατίας», το οποίο καταλήγει ως εξής: «τον λόγο για μια ακόμα φορά έχουν οι παλαιοδημοκρατικοί ηγέτες. Κρατούν και πάλι την τύχη της Δημοκρατίας στα χέρια τους. Αν και αυτή τη φορά την προδώσουν τότε την άλλη φορά το γήπεδο του Παναθηναϊκού (σ.σ. εννοεί τις μαζικότερες δημοκρατικές συγκεντρώσεις που έγιναν στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις τις παραμονές των εκλογών) θα' ναι απόλυτα έρημο και αδειανό» ⁵⁵³

Μια ακόμη οπτική των αντιφάσεων της πολιτικής του Κόμματος είναι η πρόταση του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ προς την ΚΕ του ΕΑΜ για συμμετοχή στις εκλογές με έναν μόνο υποψήφιο ανά περιφέρεια, με το σκεπτικό να εξασφαλιστεί κοινοβουλευτική εκπροσώπηση αλλά να υπάρχει και η δυνατότητα να μην νομιμοποιηθούν οι εκλογές. Η απόφαση αυτή δεν προχώρησε γιατί δεν μπόρεσαν να συμβιβαστούν οι διάφορες εκλογικές φιλοδοξίες ανάμεσα στα άλλα κόμματα του ΕΑΜ. Όπως ανέφερε ο Ν.

⁵⁵⁰ Το ΚΚΕ - Επίσημα κείμενα, τ. 6^{ος}, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987, σελ. 176.

⁵⁵¹ Ο.π., σελ. 186.

⁵⁵² Ο.π., σελ. 189.

⁵⁵³ Εφ. Ριζοσπάστης, 7 Μαρτίου 1946.

Ζαχαριάδης στις εργασίες της 6^{ης} Ολομέλειας (Μάρτης 1956), «το ΚΚΕ τέτοιες φιλοδοξίες δεν είχε». ⁵⁵⁴

Οι κομματικοί σχηματισμοί που συμμετείχαν στις εκλογές της 31^{ης} Μάρτη 1946 διαμορφώθηκαν οριστικά μόλις μερικές εβδομάδες πριν τη διαδικασία. Σε αυτό συνέβαλαν κυρίως η αβέβαιη συμμετοχή του ΕΑΜ και οι διεργασίες ανάμεσα στα αστικά κόμματα με κορμό την «Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων» (κύριος άξονα της οποίας ήταν το Λαϊκό Κόμμα) και της «Εθνικής Πολιτικής Ένωσης» (απαρτιζόμενη κυρίως από βενιζελικά και φιλελεύθερα κόμματα), ώστε να δημιουργηθεί ενιαίο εκλογικό και πολιτικό μέτωπο ενάντια στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ.

Τα κόμματα που δεν πήραν μέρος στις εκλογές και κάλεσαν τους οπαδούς τους να απέχουν, πέρα από τον Πολιτικό Συνασπισμό των Κομμάτων του ΕΑΜ (ΚΚΕ, Αγροτικό Κόμμα, Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας, Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα, Δημοκρατική Ένωση), ήταν επίσης το κόμμα Αριστερών Φιλελευθέρων (Στ. Χατζήμπεης, Νεοκ. Γρηγοριάδης), συνεργαζόμενο με το ΕΑΜ από την περίοδο της Κατοχής. Απείχαν επίσης, το Σοσιαλιστικό Κόμμα- Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (ΣΚ-ΕΛΔ), σχηματισμός που είχε προκύψει μετά την αποχώρησή τους από το ΕΑΜ τον Απρίλη του 1945, η «Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών» και οι Ενώσεις Δημοκρατικών Συλλόγων. Ενώ κατά το διάστημα αυτό εκφράστηκαν και οι ενδοαστικού χαρακτήρα αντιθέσεις, καθώς από τις εκλογές απείχε και το κόμμα του Γ. Καφαντάρη και ορισμένοι μεμονωμένοι αστοί πολιτικοί, οι οποίοι σε καμιά περίπτωση δεν συνεργάστηκαν ή εξέφρασαν κάποιο σημείο σύγκλισης με το ΕΑΜ. ⁵⁵⁵ Ο λόγος της αποχής τους είχε να κάνει με το γεγονός ότι αντιλαμβάνονταν πως οι συγκεκριμένες εκλογές, στις οποίες θα πλειοψηφούσε η φιλοβασιλική παράταξη, αποτελούσαν όρο για τη βέβαιη επιστροφή του Γεωργίου Β'.

Τη νύχτα μεταξύ 30 και 31 Μαρτίου, τις παραμονές των εκλογών, ομάδα 33 διωκόμενων αγωνιστών επιτέθηκε στο σταθμό χωροφυλακής του Λιτοχώρου και εξόντωσε τη φρουρά. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την πρώτη σαφή προειδοποίηση. Σταδιακά, από τα μέσα του 1945 είχαν αρχίσει να εμφανίζονται ένοπλες ομάδες καταδιωκόμενων αγωνιστών σε πολλές περιοχές. Αλλά εδώ ακριβώς εκφραζόταν και η αντίφαση, καθώς στη φάση αυτή η ηγεσία του ΚΚΕ είχε στραμμένο το βλέμμα σε

⁵⁵⁴ Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Β' τόμος, 1949-1968, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2011, σελ. 370-371.

⁵⁵⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946- 64*, Β', Αθήνα, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, 1988, σελ. 135.

ηπιότερες μορφές αγώνα, και η πολιτική των όπλων μάλλον αποτελούσε κυρίως μέσο πίεσης.

Στις εκλογές ψήφισαν μόλις 1.121.696 από τους 2.211.791 πιθανολογούμενους εγγεγραμμένους στους εκλογικούς καταλόγους, καθώς είχαν να αναθεωρηθούν δέκα χρόνια, από την εποχή της επιβολής της μεταξικής δικτατορίας. Με αυτά τα δεδομένα, η αποχή έφτασε το 50,71%, ή το 50,12% επί των εγκύρων.⁵⁵⁶ Η διεθνής αποστολή των παρατηρητών ανακοίνωσε αρχικά, ότι το μέγεθος της συνειδητής αποχής ήταν μόλις 9,3%, ποσοστό που υπολογίστηκε βασισμένο σε δημοσκόπηση από δείγμα 1.300 ερωτηθέντων. Αργότερα, παρόλο που το αποτέλεσμα των εκλογών είχε αναγνωριστεί, τόσο η AMFOGE όσο και οι πρεσβείες των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας στην Αθήνα εκτίμησαν ότι η εκλογική δύναμη του ΕΑΜ κυμαινόταν μεταξύ 20% και 30%.⁵⁵⁷ Όλοι οι μετρήσιμοι δείκτες πολιτικής αντιπροσώπευσης του ελληνικού λαού ήταν προσαρμοσμένοι στις ανάγκες της άρχουσας τάξης. Η ενημέρωση και κατάρτιση των εκλογικών καταλόγων έγινε με τρόπο που να εξυπηρετείται η αλλοίωση του αποτελέσματος. Το διεθνές νομιμοποιητικό όργανο των εκλογών της 31^{ης} Μάρτη, η AMFOGE, παραδέχτηκε πως η δειγματοληπτική έρευνά της στους καταλόγους, αποκάλυψε πως τουλάχιστον το 29% το εγγραφών ήταν άκυρες ή αμφισβητούμενης εγκυρότητας, ενώ υπήρχαν περιοχές που το ποσοστό αυτό ξεπερνούσε το 50%. Η «ευελιξία» αυτή εκφράστηκε με πολλές διπλοψηφίες και τριπλοψηφίες, με τη συμμετοχή στις εκλογές ατόμων που το όνομά τους βρισκόταν και στις ληξιαρχικές πράξεις θανόντων, με την καταναγκαστική συμμετοχή στις διαδικασίες της ατόμων που ήταν προτεθειμένοι να απέχουν, ακόμα και τη διενέργειά τους κατά την διάρκεια της νύχτας.⁵⁵⁸ Το βασικότερο στοιχείο χάλκευσης της διαδικασίας ήταν η άνευ προηγουμένου άσκηση βίας και τρομοκρατίας στο σύνολο της υπαίθρου.

Στην Ικαρία τα εκλογικά αποτελέσματα δεν είχαν καμία σχέση με αυτά που επικράτησαν στο κεντρικό πολιτικό σκηνικό. Η αποχή είναι δύσκολο να υπολογιστεί

⁵⁵⁶ Ψήφισαν: 1.121.696, Έγκυρα: 1.108.473, Άκυρα: 13.223 (1,18%), Σύνολο εδρών: 354. Έλαβαν: Ηνωμένη Παράταξις Εθνοκοφρόνων 610.995- 206 έδρες (55,12%), Εθνική Πολιτική Ένωσις 231.721- 68 έδρες (19,28%), Κόμμα Φιλελευθέρων 159.525- 48 έδρες (14,39%), Εθνικό Κόμμα Ελλάδος 66.027- 20 έδρες (5,96%), Ένωσις Εθνοκοφρόνων 32.538- 9 έδρες (2,94%), Ένωσις Αγροτικών Κομμάτων 7.447- 1 έδρα (0,67%), λοιπά φιλοβασιλικά κόμματα 7.288 (0,66%), ανεξάρτητοι υποψήφιοι- διάφοροι 10.952- 2 έδρες (0,99%).

Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα*, σελ.378.

⁵⁵⁷ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος 1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σελ.. 110.

Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές*, σελ. 126

⁵⁵⁸ Εφ. «Ριζοσπάστης», «Βία, Απάτη, Νοθεία: Αυτές ήταν οι εκλογές του Μπεβίν», 2 Απριλίου 1946, σελ. 1.

καθώς στην έκθεση στατιστικής των συγκεκριμένων βουλευτικών εκλογών δεν αναφέρονται οι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους. Ωστόσο το ΕΑΜ του νησιού δημοσίευσε πως η αποχή έφτασε το 73% με τους ψηφίσαντες να είναι μόλις 1.017 (αν αθροιστούν και οι ψηφίσαντες των Φούρνων- Κορσεών 1088), όταν στις προηγούμενες εκλογές του 1936 η συμμετοχή ήταν στις δύομιση χιλιάδες και στο δημοψήφισμα για το πολιτειακό που διεξήχθη έξι μήνες μετά τις εκλογές του Μαρτίου, οι ψηφίσαντες ξεπέρασαν τους τρεις χιλιάδες.

Τα εκλογικά αποτελέσματα στην Ικαρία έδειξαν ξεκάθαρη αποδοκιμασία του μοναρχισμού καθώς το κόμμα των Φιλελεύθερων του Σοφούλη συγκέντρωσε άνω του 75% και το Λαϊκό Κόμμα του Τσαλδάρη που

Εκλογές 31ης Μαρτίου 1946	Ψηφίσαντες	Άκυρα	Έγκυρα	Ενωμένη Παράταξη Εθνοκοφρόνων	%	Εθνική Πολιτική Ένωση	%	Κόμμα Φιλελευθέρων	%
Αγίου Κηρύκου	394	9	385	81		5		299	
Ευδήλου	166	0	166	58		3		105	
Ραχών	263	2	261	54		2		205	
Καρκιναγρίου	83	0	83	7		0		76	
Φραντάτου	52	2	50	8		2		40	
Καραβοστάμου	59	2	57	18		0		39	
Φούρνων- Κορσεών	71	5	66	9		0		57	
Σύν. Επαρχίας Ικαρίας	1088	20	1068	235	22,00	12	1,12	821	76,87
Σύν. Επαρχίας Σάμου	7667	84	7583	5225	68,90	359	4,73	1999	26,36
Σύν. Εκλογ. Περιφ. Σάμου	8755	104	8651	5460	63,11	371	4,29	2820	32,60
Επικράτεια					64,70		19,28		14,39

συμμετείχε στην Ενωμένη Παράταξη Εθνοκοφρόνων συγκέντρωσε το 22%.⁵⁵⁹

Στην Ικαρία ο βασικός πολιτικός φορέας του ΕΑΜ ήταν το Κομμουνιστικό και το Αγροτικό Κόμμα, που αποτελούσε ουσιαστικά το αδελφό κόμμα του πρώτου. Στις αποφάσεις του 7^{ου} συνεδρίου του ΚΚΕ περιλαμβανόταν η υπαγωγή όλων των κομμουνιστών της αγροτικής υπαίθρου στο ΑΚΕ (Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας), με το σκεπτικό- σύμφωνα με τα επίσημα ντοκουμέντα- να διαφυλαχθεί και να αναπτυχθεί η πολιτική ενότητα που πραγματοποιήθηκε με το ΕΑΜ στα χωριά και για να μην

⁵⁵⁹ Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 31^{ης} Μαρτίου 1946, σελ 326.

Εφ. «Νέα Ικαρία», Η δημοκρατία νίκησε στην Ικαρία, 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 1.

Εφ. «Νέα Ικαρία», Μαυρογιώργης Χρήστος, Η Δημοκρατία νίκησε στην Ικαρία, 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 1.

διασπαστεί η ενότητα δράσης των αγροτών με την ύπαρξη δύο κομμάτων. Στην κατεύθυνση αυτή υλοποιήθηκε η απόφαση του 6^{ου} συνεδρίου του ΚΚΕ (Δεκέμβριος 1936) για την ένταξη όλων των κομμουνιστών των χωριών στο ΑΚΕ.

Δεν τεκμηριώνεται κάποια σημαντική δράση του ΣΚΕ- ΕΛΔ στο νησί. Από τις διαθέσιμες πηγές βρίσκουμε δύο μόνο αναφορές γι' αυτόν τον πολιτικό φορέα όλο το χρονικό διάστημα που εξετάζει η παρούσα έρευνα. Η πρώτη αφορά την συμμετοχή του στις εργασίες της Β' Πανικαριακής Συνδιάσκεψης του ΑΚΕ, στις 14 Ιουλίου 1946 και την ανάγνωση χαιρετισμού⁵⁶⁰, και την δεύτερη τη βρίσκουμε σε κοινή διακήρυξη για το ζήτημα της δημοκρατίας μαζί με το ΕΑΜ, ΚΚΕ, ΑΚΕ, τις παραμονές του δημοψηφίσματος για το πολιτειακό, που εκ μέρους του ΣΚΕ- ΕΛΔ υπογράφει ο Γιατρός Χ. Ζαχαριάδης.⁵⁶¹

Γραμματέας της Αχτιδικής Επιτροπής του ΚΚΕ στην Ικαρία όλο το διάστημα της Κατοχής ήταν ο ηλικιωμένος Σίμος Γεράκης. Στα τέλη του 1945, προσκλήθηκαν στο Βαθύ από τον Χαράλαμπο Θεοδοσίου- γραμματέα της Περιφερειακής Επιτροπής Σάμου- Ικαρίας του ΚΚΕ μετά την δολοφονία Πασβάνη, ο Γιάννης Σαλλάς, πολιτικός καθοδηγητής της ΑΣΟ και ο Χρήστος Μαυρογιώργης καθοδηγητής του 6^{ου} τάγματος πεζικού της 2^{ης} ελληνικής Ταξιαρχίας, που είχαν επιστρέψει στην Ικαρία από τη Μέση Ανατολή. Εκεί ανατέθηκε στον Μαυρογιώργη η καθοδήγηση των οργανώσεων του ΚΚΕ στην Ικαρία, και έγινε μέλος της Περιφερειακής Επιτροπής η οποία

⁵⁶⁰ Εφ. «Νέα Ικαρία», ΑΚΕ- τομέας Ικαρίας, Β' Πανικαριακή Συνδιάσκεψη- Η πορεία των εργασιών, 1 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵⁶¹

«Προς τον Καριώτικο λαό.

Δημοκρατικέ λαέ της Ικαρίας,

Στάσου με αποφασιστικότητα στο πλευρό του Μεγάλου Λαού μας. Δώσε μαζί του ενωμένος τη μεγάλη μάχη της Δημοκρατίας. Το πιο ιερό καθήκον για τον κάθε τίμιο Δημοκράτη, για τον κάθε τίμιο Έλληνα, είναι τη στιγμή αυτή, ΟΛΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.

Ψηφίζοντες σύσσωμοι τη Δημοκρατία, σώζουμε την Πατρίδα μας από το Φασισμό και την υποδούλωση που μας επέβαλλαν οι Άγγλοι αντιδραστικοί και οι ντόπιοι λακέδες τους.

Η πρώτη του Σεπτεμβρη πρέπει να γίνει η μέρα του οριστικού ενταφιασμού του Γκλύζμποουργκ. Όλος ο κόσμος έχει ρίξει του βλέμμα του σε μας, τον ηρωικό λαό μας και περιμένει με αγωνία το αποτέλεσμα της γιγάντιας μάχης. Ας δώσουμε μια για πάντα στο κάθε τύραννο να καταλάβει ότι στη χώρα που γεννήθηκε η Δημοκρατία, στη χώρα του πολιτισμού, καμιά βία και καμιά απειλή δεν λογαριάζεται.

Η 1^η του Σεπτεμβρη πρέπει να γίνει σύμβολο για το κάθε λαό. Στη 1^η του Σεπτεμβρη η Δημοκρατία θα νικήσει γιατί το θέλει ολόκληρος ο λαός μας.

Ζήτω ο Καριώτικος Λαός

Ζήτω η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Για το ΕΑΜ Ικαρίας Ανδριότης Πέτρος

Για το ΑΚΕ Ικαρίας Πλακίδας Χαράλαμπος.

Για το ΚΚΕ Ικαρίας Μαυρογιώργης Χρήστος

Για το ΣΚΕ- ΕΛΔ Ζαχαριάδης Χ. Γιατρός»

Εφ. «Νέα Ικαρία», Ενωμένοι στη Μάχη για τη Δημοκρατία, ο πολιτικός κόσμος του νησιού μας προς τον Ικαριακό λαό. 30 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

αποτελούνταν από τους Χαράλαμπο Θεοδοσίου, Σταύρο Χατζηγιώργη, Κώστα Γρυδάκη και Γιάννη Ελισαβίτη.

Αποφασίστηκε να παραμείνει ως έχει η οργανωτική συγκρότηση του ΚΚΕ στην πρωτεύουσα του Αγίου Κηρύκου, στον Εύδηλο και τις Ράχες και οι υπόλοιπες οργανώσεις να ενταχθούν στο Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας (ΑΚΕ) ή για την ακρίβεια να μετονομασθούν σε ΑΚΕ. Τα κομματικά μέλη των οποίων η ιδιότητα διατέθηκε στο Αγροτικό Κόμμα δεν δέχτηκαν με μεγάλη ευχαρίστηση αυτή την αλλαγή, διότι δεν ήθελαν να απωλέσουν την ιδιότητα του μέλους του ΚΚΕ.⁵⁶²

Το αποτέλεσμα των πρώτων μεταπολεμικών εκλογών αποτελούσε οπωσδήποτε μία πρώτη νίκη του αριστερού κινήματος του νησιού στην μετά- Βάρκιζα περίοδο, σε έναν τόπο όπου τα δύο συστατικά χειραγώγησης του εκλογικού αποτελέσματος αν και μικρότερης έντασης, δεν έλειψαν. Η πολιτική φίμωση της αριστεράς αν και ασκούσαν με λιγότερο βίαιο τρόπο συγκριτικά με άλλες περιοχές, όπως θα δούμε παρακάτω σταδιακά εντεινόνταν. Το ζήτημα των εκλογικών καταλόγων αντιμετωπίστηκε από τις τοπικές δικαστικές και αυτοδιοικητικές αρχές με τον τρόπο που τον χειρίστηκαν όλες οι κρατικές αρχές της επικράτειας. Η εκκαθάριση των οποίων έγινε με τρόπο ώστε να ενισχυθούν τα κόμματα που εκπροσωπούσαν το στέμμα.⁵⁶³ Στον χώρο της κυβερνητικής εξουσίας όλα έδειχναν ότι οι επιλογές είχαν γίνει. Ο αντικομμουνισμός υιοθετήθηκε ξανά ως η επίσημη κρατική ιδεολογία, γεγονός που αποτυπώθηκε νομικά και θεσμικά.

Στο Νομό Σάμου Επιτροπές Ασφαλείας συγκροτούνται τον Ιούνιο του 1946, την ίδια περίοδο λήφθηκαν έκτακτα μέτρα και ενισχύθηκαν τα νησιά από αποσπάσματα χωροφυλακής, όλα έδειχναν πως ο Νομάρχης Σάμου Χρήστος Κούσουλας προετοίμαζε το έδαφος διώξεων.⁵⁶⁴ Δύο μήνες αργότερα, στις 23 Αυγούστου, βρετανικό αντιτορπιλικό αγκυροβόλησε στον Άγιο Κήρυκο όπου αποβίβασε έναν Βρετανό αξιωματικό ονόματι Κριπς μέλος της Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής. Ο Βρετανός ήταν υπεύθυνος για την οργάνωση της χωροφυλακής στα νησιά του Αιγαίου. Στην Ικαρία επιθεώρησε την διεύθυνση χωροφυλακής και είχε επαφές με στελέχη της.⁵⁶⁵ Από το φθινόπωρο 1946 εγκαθίστανται στο νησί οι φορείς που κατείχαν και

⁵⁶² Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στα κακοτράχαλα μονοπάτια*, σελ. 45-46.

⁵⁶³ Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας.

⁵⁶⁴ Εφ. «Νέα Ικαρία», Τα έκτακτα μέτρα και στον Νομό μας, 2 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁵⁶⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Από την Αγγλική Κατοχή, 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 1.

ήλεγχαν την «νόμιμη» κρατική βία, στην απουσία των οποίων βασίζονταν η σχετικά ήρεμη κατάσταση μέχρι τούδε.

Στο στρατόπεδο της αριστεράς, στη πρώτη μετά τη Βάρκιζα περίοδο, η πολιτική του ΚΚΕ στηρίζονταν στην εκτίμηση ότι το γενικότερο πολιτικό κλίμα, που χαρακτηρίζονταν από την βρετανική ανάμιξη, τις διώξεις και την παντελή έλλειψη δημοκρατίας, μπορούσε να ανατραπεί μόνο με πολιτικά μέσα. Οι όροι «συμφιλίωση», «κατευνασμός», «ησυχία» χρησιμοποιούνται σε καθημερινή βάση στην αρθρογραφία του αριστερού τύπου.

Το νησί της Ικαρίας αποτελούσε τόπο πολιτικής μειοψηφίας των κυβερνητικών και αστικών κόμματος. Βασικό στοιχείο στην τακτική του αριστερού συνασπισμού μετά τις εκλογές, ήταν η παγίωση και η θωράκιση της «ησυχίας» στο νησί και η ισχυροποίηση του δημοκρατικού πολιτικού χώρου ενόψει του δημοψηφίσματος. Το ΕΑΜ απηύθυνε κάλεσμα προς τους αστούς πολιτευόμενους του νησιού Γιώργο Τσαντίρη και Ιωάννη Μαλαχία προτρέποντάς τους να συντονιστούν ώστε να διατηρηθεί και να ενδυναμωθεί η φιλία ανάμεσα στους Ικαριώτες. Απευθυνόμενο προς τους δημοκρατικούς πολίτες τους καλούσε να εργαστούν για την ησυχία του τόπου και έκανε συγκεκριμένες προτάσεις προκειμένου οι ενέργειες πόλωσης του πολιτικού κλίματος να μην βρουν γόνιμο έδαφος. Στις σχέσεις τους με τους οπαδούς του μοναρχισμού προέτρεπε τους δημοκρατικούς πολίτες να διατηρήσουν τις καλές σχέσεις και τον γόνιμο διάλογο μαζί τους ενώ σχετικά με τους συνεργασθέντες με τους Ιταλούς πρότεινε στον δημοκρατικό κόσμο να δείξει ανοχή και επιείκεια.

4.1.2 Το δημοψήφισμα του 1946

Μια τελευταία εκκρεμότητα ήταν η διευθέτηση του πολιτειακού ζητήματος ώστε να κλείσει η διαδικασία παγίωσης. Το δημοψήφισμα για την επιστροφή του Γεωργίου Β' έγινε την 1^η Σεπτεμβρίου 1946 και οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν για τη χειραγώγηση του αποτελέσματος ήταν προκλητικότερες από εκείνες των εκλογών του Μάρτη. Από τη μέρα προκήρυξής του κανείς δεν μπορούσε να αμφιβάλλει για το αποτέλεσμα. Στις προετοιμασίες του αποτελέσματος συμπεριλήφθηκαν ανάμεσα στ' άλλα οι συλλήψεις 13.000 αγωνιστών και η εκτέλεση 42.

Το δημοψήφισμα επανάφερε τη βασιλεία καθώς υπέρ της επανόδου του Γεωργίου Β' ψήφισε το 68,3%, επιλογή που είχε στηριχθεί από τον συνασπισμό της Ηνωμένης Παράταξης Εθνικοφρόνων, το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος, την Ένωση Εθνικοφρόνων και

τα μικρότερα φιλοβασιλικά κόμματα. Από την άλλη, εκτός από το ΚΚΕ, τα κόμματα που είχαν παραμείνει στο ΕΑΜ⁵⁶⁶ και το ΣΚ-ΕΛΔ, ενάντια στην επάνοδο τάχθηκαν τα βενιζελογενή κόμματα όπως η Εθνική Πολιτική Ένωση και το Κόμμα Φιλελευθέρων. Τα δύο τελευταία χωρίς να διεξάγουν κάποιο αξιολογικό πολιτικό αγώνα.

Ο θεσμός της βασιλείας αποτελούσε οργανικό στοιχείο των δομών του κράτους στην Ελλάδα που είχε ενσωματωθεί σ' αυτό από την ίδρυσή του, βέβαια με αντιθέσεις. Τέτοιες αντιθέσεις ανάμεσα στη βασιλεία και κάποια αστικά πολιτικά κόμματα εκφράστηκαν και στο δημοψήφισμα του 1946. Το παλάτι αποτελούσε ισχυρό κέντρο εξουσίας στο πλαίσιο του αστικού κράτους. Η στήριξη του από την Μ. Βρετανία και τις ΗΠΑ καθώς και τα ερείσματα που διέθετε στα επίσημα και ανεπίσημα σώματα ασφαλείας, το καθιστούσαν σύμβολο της αστικής κυριαρχίας, ενώ είχε αυξημένο ρόλο στη συνδιαμόρφωση κυβερνήσεων και των γενικότερων αστικών διεργασιών.

Ο «Ριζοσπάστης» της 25^{ης} Αυγούστου 1946, δημοσίευσε άρθρο του Ν. Ζαχαριάδη, στο οποίο εξηγεί τη λογική της συμμετοχής του κόμματος στο δημοψήφισμα. Όπως φαίνεται η ηγεσία του κόμματος δεν είχε καμία ανταπάτη για το αποτέλεσμα, αλλά προκειμένου να διατηρήσει ενωμένο- σε επίπεδο κορυφής- τον συνασπισμό των κομμάτων του ΕΑΜ- συμμορφώθηκε με αυτή την απαράδεκτη, αλλά στη παρούσα φάση άνευ καθοριστικής σημασίας, απόφαση. *«Το αγγλοκονδυλικό δημοψήφισμα της 1^{ης} του Σεπτεμβρίου είναι νόθο και ο λαός μας δεν πρόκειται ν' αναγνωρίσει το αποτέλεσμα του (...) Αν ολόκληρη η δημοκρατική παράταξη από τη δεξιά ως την αριστερή της άκρη συμφωνούσε, η πιο σωστή θέση θα' ταν η γενική δημοκρατική αποχή. Μια όμως και για τους γνωστούς λόγους η παράταξη της δημοκρατίας δεν μπορεί να εκφραστεί ενιαία και συμπαγής με την αποχή, η ΚΕ του ΕΑΜ και οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι, αποφάσισαν, πολύ σωστά, να διατηρήσουν τη δημοκρατική ενότητα με τη συμμετοχή στο δημοψήφισμα».*⁵⁶⁷

Η απόφαση του ΕΑΜ να πάρει μέρος στο δημοψήφισμα το οποίο έγινε με δυσμενέστερους όρους απ' ότι οι εκλογές, ίσως φαίνεται ακατανόητη. Πέντε μήνες μετά το χτύπημα του Λιτόχωρου η ηγεσία του ΚΚΕ έκανε προσπάθειες συγκρότησης δημοκρατικού αντιβασιλικού μετώπου. Η ανακοίνωση του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ (11 Σεπτεμβρίου 1946), αφού κατήγγειλε το δημοψήφισμα ως νόθο, ανέφερε: *«Η Ελλάδα*

⁵⁶⁶ Εκτός από το ΚΚΕ συμμετείχαν το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας (Κ. Γαβριηλίδης), το Δημοκρατικό Ριζοσπάστικό Κόμμα (Αλκ. Λούλης), το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας (Γ. Οικονόμου) και η Δημοκρατική Ένωση (Στέλιος Κρητικός)

⁵⁶⁷ Εφ. *Ριζοσπάστης*, Νίκος Ζαχαριάδης, «Γιατί πάμε στο δημοψήφισμα», 25 Αυγούστου 1946, σελ. 1

περισσότερο από κάθε άλλη φορά χρειάζεται σήμερα μια ισότιμη δημοκρατική συνεννόηση και συνεργασία όλων των πολιτικών παραγόντων και όλων των κομμάτων της, που σέβονται την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Το ΚΚΕ δηλώνει για μια ακόμη φορά, ότι προς τη κατεύθυνση αυτή (...) είναι έτοιμο να συμβάλλει με όλες του τις δυνάμεις, κάνοντας όλες τις δυνατές υποχωρήσεις». ⁵⁶⁸ Οι δυνητικοί σύμμαχοι του «κεντρώου» χώρου όχι μόνο δεν ανταποκρίθηκαν, αλλά έσπευσαν να αναγνωρίσουν το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος.

Δύο μήνες πριν την διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, συγκροτήθηκε ο «Δημοκρατικός Σύλλογος Ικαρίας», εγχείρημα βραχύβιο και μάλλον ειδικού σκοπού για τις ανάγκες του πολιτειακού ζητήματος. Σκοπός του εν λόγω συλλόγου ήταν να συσπειρώσει τους δημοκρατικούς πολίτες του νησιού από όλο το φάσμα των κομμάτων που προσδιορίζονταν στον χώρο του αντιμοναρχισμού. Δεν προκύπτει κάποια ουσιαστική δράση στον βραχύ χρόνο της δράσης του ⁵⁶⁹, φαίνεται όμως πως η δημιουργία του συλλόγου στόχευε κυρίως στους ψηφοφόρους των κομμάτων του λεγόμενου «δημοκρατικού κέντρου», απ' όπου προέρχονταν και οι δύο βασικοί προαναφερθέντες πολιτευτές του νησιού. Ο Τσαντίρης ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα για την συσπείρωση του δημοκρατικού χώρου στέλνοντας επιστολή στη «Νέα Ικαρία». Από την άλλη, ο Μαλαχιάς, στον οποίο είχε προταθεί από το ΕΑΜ η προεδρία του Δημοκρατικού Συλλόγου, αποχώρησε από τον χώρο των φιλελευθέρων και στήριξε την μοναρχία, συμμετείχε επίσης στην συγκέντρωση που έγινε υπέρ της Βασιλείας στον Άγιο Κήρυκο στις 29 Αυγούστου 1946 που οργανώθηκε από κύκλους της Χ. ⁵⁷⁰ Ήδη από το 1945 με πρωτοβουλία του ΕΑΜ και ενεργό συμμετοχή άλλων δημοκρατικών δυνάμεων και προσωπικοτήτων λειτουργούσαν Δημοκρατικοί Σύλλογοι ανά την επικράτεια, πρόεδρος της Πανελλαδικής Ομοσπονδίας των οποίων ήταν ο βενιζελικής προέλευσης Στρατηγός Αλέξανδρος Οθωναίος.

Από την πλευρά των δημοκρατικών, το βάρος ενάντια στη μοναρχία έπεσε στα κόμματα που συγκροτούσαν το ΕΑΜ. Από τον Ιούλιο μέχρι και τον Αύγουστο 1946 πραγματοποιήθηκαν διαδοχικά τρεις συγκεντρώσεις. Στους Φούρνους, τον Άγιο Κήρυκο και η κεντρική στον Εύδηλο. Ομιλητές ήταν ο Πέτρος Ανδριώτης από τις οργανώσεις του ΕΑΜ Ικαρίας και ο Σταμάτης Χατζήμπεης στέλεχος των αριστερών

⁵⁶⁸ Το ΚΚΕ – Επίσημα Κείμενα, τ. 6^{ος}, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1987, σελ. 219.

⁵⁶⁹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Ο Δημοκρατικός Σύλλογος Ικαρίας, 1 Αυγούστου 1946, σελ. 1.

⁵⁷⁰ Εφ. «Νέα Ικαρία», Χρ. Μαυρογιώργης, Για να μάθουν οι Δημοκράτες την αλήθεια, 5 Οκτωβρίου 1946, σελ. 2.

φιλελεύθερων που βρέθηκε λίγους μήνες αργότερα εξόριστος στο νησί. Σύμφωνα με φωτογραφικό τεκμήριο η κεντρική συγκέντρωση ήταν μαζική και κατέληξε σε ψήφισμα διά ανατάσεως της χειρός. Το ψήφισμα όριζε αλληλοσεβασμό στις πολιτικές ιδέες ανάμεσα στους κατοίκους του νησιού, ανέφερε ότι αποκλειστικοί υπεύθυνοι για τον κλιμακούμενο εμφύλιο είναι η πολιτική ηγεσία της χώρας και ανέθεσε σε επιτροπή να παρακολουθεί, να επιβλέπει το έργο της συμφιλίωσης και να επιλύει διαιτητικά κάθε ζήτημα που θα ανάκυπτε σχετικά με την ησυχία και την ομαλότητα στην Ικαρία.⁵⁷¹

Στο εξής μέχρι και την οριστική απαγόρευση του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, οι οργανώσεις τους στο νησί θα εργάζονται για την διατήρηση του ήπιου κλίματος, και όπως προκύπτει το επιτυγχάνουν σε πολύ σημαντικό βαθμό. Όπως όλα δείχνουν, αυτό που ενδιέφερε περισσότερο στην παρούσα φάση ήταν να μην βρει αποδέκτες ο «ριζοσπαστικός» αντικομμουνισμός που εκφράζονταν στα νησιά της Σάμου μέσω της Χ. Στελέχη της από τη Σάμο περιόδευαν στα χωριά της Ικαρίας και έκαναν προσπάθειες να συγκροτήσουν οργανωμένο πυρήνα αλλά δεν φαίνεται να βρήκαν γόνιμο έδαφος και αποδοχή στη βάση της κοινωνίας. Σε κάποιες περιπτώσεις το ΕΑΜ προειδοποίησε σε έντονο τρόπο πως δεν θα γίνει ανεκτή η δράση αυτής της οργάνωσης στην Ικαρία.⁵⁷²

Προκειμένου να διατηρηθεί το ήπιο πολιτικό κλίμα, τεκμηριώνονται περιπτώσεις που μέλη του ΕΑΜ συγκαλούσαν τα χωριά τους σε συγκέντρωση ώστε να συζητήσουν και συνυπογράψουν τα λεγόμενα «πρακτικά συμφιλίωσης», κάποιου είδους «κοινωνικά συμβόλαια» με δεσμευτικό χαρακτήρα για τους κατοίκους της κοινότητας. Επίσης, εκλέγονταν επιτροπές ώστε να εργάζονται και να οργανώνουν την κοινότητα προς αυτή τη κατεύθυνση. Μία χαρακτηριστική περίπτωση υπογραφής ενός ιδιότυπου «κοινωνικού συμβολαίου» είναι αυτή του χωριού Ξυλοσύρτης που έχουμε και στην διάθεση μας το κείμενο που συμφωνήθηκε από τους κατοίκους. Αποφασίστηκε τα τοπικά ζητήματα του χωριού να λυθούν από τους ίδιους τους κάτοικους, να περιφρουρηθεί η ενότητα της κοινότητας και να γίνουν σεβαστές οι πολιτικές διαφορές, ενώ για κάποια κτήματα που διεκδικούσε μία μονή από τους χωρικούς της περιοχής αποφασίστηκε η ενότητα στην δράση. Η ειρωνεία της υπόθεσης είναι ότι στην

⁵⁷¹ Η επιτροπή απαρτιζόταν από τους: Ιατρό Χ. Ζαχαριάδη, Φαρμακοποιό Β. Κουράκη, Ιατρό Σ. Σταυρινάδη, Δικηγόρο Δ. Βλαχογένη, Γ. Κουτήφαρη, Χ. Μαυρογιώργη, Δ. Μάζαρη και Σ. Μαυρογιώργη.

Εφ. «Ριζοσπάστης», Στα νησιά του Αιγαίου συμφιλίωση!, 6 Αυγούστου 1946, σελ. 3.

Εφ. «Νέα Ικαρία», Η μεγάλη δημοκρατική συγκέντρωση στον Εύδηλο της Ικαρίας, 15 Αυγούστου 1946, σελ. 1.

⁵⁷² Εφ. «Νέα Ικαρία», Θα θερίση ότι δεν περιμένη, 30 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

εκλεγμένη επιτροπή συμφιλίωσης του χωριού ήταν και ο νεαρός κομμουνιστής Νέστωρας Νιάπας ο οποίος δολοφονήθηκε τον Ιούνιο 1948, σε ενέδρα από αποσπάσματα χωροφυλακής⁵⁷³. Αντίστοιχες πρωτοβουλίες είχαν παρθεί σε πολλές περιοχές της επικράτειας. Σύμφωνα με έκθεση του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ, τον Ιανουάριο του 1947, η βασική δουλειά των κομματικών οργανώσεων ήταν ακόμη η οργάνωση του κινήματος της συμφιλίωσης. Στο 45% των χωριών της βόρειας Ελλάδας το ΚΚΕ είχε οργανώσει μαζικές εκδηλώσεις συμφιλίωσης με γλέντια και χορούς. Σε ένα άλλο 35%, όπου είχε καταστεί δυνατή η προώθηση της πολιτικής αυτής, δεν είχαν γίνει δημόσιες εκδηλώσεις μόνο και μόνο γιατί η χωρικοί φοβούνταν αντίποινα των παρακρατικών συμμοριών.⁵⁷⁴

Στο χωριό Ακαμάτρα η τοπική επιτροπή του ΕΑΜ προσφέρθηκε να βοηθήσει την εκκλησιαστική επιτροπή που απαρτιζόταν από άτομα δεξιών φρονημάτων, ώστε να διοργανώσουν από κοινού το καθιερωμένο πανηγύρι του χωριού. Τα έσοδα του οποίου θα συναποφασίζονταν για ποιο κοινωφελές έργο θα διατίθενται από όλο το χωριό.⁵⁷⁵

Τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος στην Ικαρία επιβεβαίωσαν την μαζικότητα του αριστερού κινήματος στο νησί. Κατά της μοναρχίας τάχθηκε το 64,4% του εκλογικού σώματος έναντι 35,6% υπέρ αυτής.⁵⁷⁶ Η αντιμοναρχική επιλογή συγκέντρωσε την απόλυτη πλειοψηφία μόνο στη Θάσο και την επαρχία Σαπών, ενώ πλειοψήφησε στις αγροτικές περιοχές της Κρήτης, και στα νησιά της Λέσβου και της Ικαρίας.⁵⁷⁷

⁵⁷³

Πρακτικόν Συμφιλίωσης

Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι κάτοικοι του χωριού Ξυλοσύρτου συνέλθοντες εις κοινήν σύσκεψιν την 21^{ην} του μηνός Ιουλίου 1946 ημέραν Κυριακήν και εν τω καφενείω του Ιωακείμ Κεφάλου, ιδόντες την ανάγκην συμφιλίωσης απεφάσισαν τα κάτωθι:

- 1. Να επιληφθούν όλοι μαζί τα διάφορα χωρικά ζητήματα κα να τεθή λήθη εις το παρελθόν κα να λείψουν τα πολιτικά πάθη.*
- 2. Ότι άτοπον, άνομον ή αντικανονικό ήθελε υποπέση εις την αντίληψιν παντός κατοίκου θα το αναφέρει εις την αντιπροσωπευτικήν επιτροπήν ήτις θα προβαίνει εις ενεργείας θετικής και αποτελεσματικής.*
- 3. Απειλαί και εκδηλώσεις διαταράσσονται την ενότητα, την ησυχίαν και ασφάλειαν των κατοίκων θα καταγγέλονται εις την επιτροπήν.*
- 4. Διά το ζήτημα της Μονής να είμεθα ενωμένοι εάν θελήσουν να μας επιβάλλουν βίαν δηλαδή έξωσιν ή ενοικιασμόν.*
- 5. Διορίζομε τετραμελή επιτροπήν εκ των: Νέστωραν Νιάπαν, Εμμανουήλ Νιάπαν, Ιωάννη Σ. Κεφάλου, Ηλίαν Μπινίκου.*

Εν Ξυλοσύρτη τη 21 Ιουλίου 1946

(Υπογραφαί)

Εφ. «Νέα Ικαρία», Πρακτικόν συμφιλίωσης, 30 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας.

⁵⁷⁴ Μιχάλης Π. Λυμπεράτος, Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2016, σελ. 517.

⁵⁷⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η συμφιλίωση στην Ακαμάτρα, 15 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵⁷⁶ Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1946. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Αρχείο Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων.

⁵⁷⁷ Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα*, σελ. 154.

Στο δημοψήφισμα οι ψηφοφόροι είχαν δικαίωμα να επιλέξουν το ψηφοδέλτιο υπέρ της μοναρχίας που ανέγραφε «Βασιλεύς Γεώργιος» και όσοι ήταν ενάντιοι μπορούσαν να επιλέξουν ένα λευκό ψηφοδέλτιο ή πάνω να γράψουν την λέξη «δημοκρατία».

ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ	ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ			ΨΗΦΟΔΕΛΤΙΑ		
		Βάσει εκλογικών καταλόγων	Βάσει ειδικών δελτίων και πιστ/κών	Σύνολο	Υπέρ Βασιλέως Γεωργίου	Εναντίας βουλήσεως	Άκυρα
Αγίου Κηρύκου	1.162	883	58	941	422	519	-
Ευδήλου	749	624	31	655	170	483	2
Ραχών	722	561	11	572	202	369	1
Καρκιναγρίου	233	185	8	193	64	129	-
Καραβοστάμου	220	171	10	181	56	124	1
Φραντάτου	225	188	7	195	70	124	1
Φούρνων- Κορσεών	326	266	6	272	86	186	-
Σύνολο	3.637	2.878	131	3.009	1.070	1.934	5
ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΑΜΟΥ	16.352	13.185	762	13.947	7.250	6.657	40
ΣΥΝΟΛΟ ΝΟΜΟΥ	19.989	16.063	893	16.956	8.320	8.591	45

Αντίστοιχα στην Ικαρία η πρόταση της αριστεράς έλαβε 1.855 ψήφους και τα ψηφοδέλτια με την φράση «Δημοκρατία» 79, εκ των οποίων οι 73 από το τμήμα Αγίου Κηρύκου και οι υπόλοιποι έξι από το χωριό Φραντάτο.⁵⁷⁸

Σχετικά με το δημοψήφισμα υπάρχουν καταγγελίες για το διαβλητό της διαδικασίας. Ο Ειρηνοδίκης Ευδήλου αρνήθηκε να δεχτεί τη αντιπροσωπεία του ΚΚΕ στην διαδικασία σύνταξης και αναθεώρησης των εκλογικών καταλόγων και δεν έγιναν οι απαιτούμενοι έλεγχοι. Όπως καταγγέλλει ο Χρήστος Μαυρογιώγης περίπου 150 δημοκρατικοί πολίτες οι οποίοι ήταν παρόντες στο νησί και είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν διαγράφηκαν από τους εκλογικούς καταλόγους με ευθύνη κυρίως των προέδρων των κοινοτήτων. Ο Μαυρογιώγης καταγγέλλει επίσης, ότι υπήρχαν περιστατικά υλικής εξαγοράς, εκβιασμών και υποσχέσεων περί δημιουργίας μεγάλων υποδομών, επαγγελματικών σχολών κ.α.

Ο πολιτικός χώρος του μοναρχισμού στην Ικαρία εμφάνισε μεγάλη αύξηση των δυνάμεων του συγκριτικά με τις εκλογές του Μαρτίου. Υπέρ του Γεωργίου Β΄

⁵⁷⁸ Εφ. «Νέα Ικαρία», Πίνακας αποτελεσμάτων, 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 2.

Εφ. «Ριζοσπάστης», Όλοι στις κάλπες- όλοι λευκό ψηφοδέλτιο, 1 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 1,2.

τάχθηκαν 984 ψηφοφόροι, αριθμός υπερτετραπλάσιος σχετικά με τους περίπου διακόσιους που είχε λάβει το Λαϊκό Κόμμα έξι μήνες νωρίτερα. Στην διαμόρφωση του αποτελέσματος είχε μεγάλη σημασία το πολιτικό περιβάλλον όπως αυτό διαμορφώθηκε από την Κυβέρνηση Τσαλδάρη. Ένας πρόσθετος παράγοντας διαμόρφωσης του ήταν η ημερομηνία διεξαγωγής του δημοψηφίσματος. Η Συμφωνία της Βάρκιζας όριζε ότι το πολιτειακό ζήτημα θα λύνονταν μέσα στο 1945 και πριν τις βουλευτικές εκλογές. Η καθυστέρηση του δημοψηφίσματος, η ανάδειξη μια σκληρής δεξιάς Κυβέρνησης και η οργάνωση ανελεύθερου κλίματος μόνο την επαναφορά του Γεωργίου Β΄ θα ευνοούσαν σε αυτή τη φάση. Ωστόσο, μια τοπική εξέλιξη φαίνεται πως αποτέλεσε έναν πρόσθετο λόγο για την αύξηση των ποσοστών του μοναρχισμού στην Ικαρία. Ο πολιτικός χώρος του Κέντρου διασπάστηκε με την αποχώρηση του Ι. Μαλαχιά από το κόμμα του Σοφούλη και την συμπόρευσή του με την μοναρχία, καθώς θεωρούσε απαράδεκτη μια πολιτική συμμαχία με το Κομμουνιστικό Κόμμα. Σύμφωνα με δημοσιεύματα του εαμικού τύπου του νησιού, ο γιατρός ασκούσε επιρροή στον συγκεκριμένο χώρο και η φιλομοναρχική του στάση είχε αντίστοιχα αποτελέσματα στην πόλωση και το δημοψήφισμα. Όπως σε όλη την επικράτεια, τα κόμματα του λεγόμενου δημοκρατικού Κέντρου δεν συνεισέφεραν αποφασιστικά στο πολιτειακό ζήτημα υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας και αμέσως μετά το δημοψήφισμα έσπευσαν να αναγνωρίσουν το αποτέλεσμα.⁵⁷⁹

Τον Σεπτέμβριο 1946, και αφού είχε προηγηθεί η επίσκεψη του Κρίπς και το δημοψήφισμα, τοποθετήθηκε νέος διοικητής χωροφυλακής Ικαρίας, ο Κώστας Σιρμπόπουλος. Μαζί του μετατέθηκαν πολλοί υπαξιωματικοί και χωροφύλακες. Όπως αφηγείται ο ιατρός Πελοπίδας Λομβαρδός όλοι ήταν φανατικοί αντικομμουνιστές⁵⁸⁰. Η άφιξη τους εγκαινίασε μία σκληρή περίοδο. Το νησί είχε επιλεγεί ως τόπος εξορίας, τα αποσπάσματα της χωροφυλακής έπρεπε να δημιουργήσουν τις συνθήκες για κάτι τέτοιο. Την ίδια στιγμή παρατηρείται προσπάθεια εκκαθάρισης των δημόσιων υπηρεσιών του νησιού από τα αριστερά στοιχεία. Τον Σεπτέμβριο 1946 έγινε επιθεώρηση στους υπάλληλους των ΤΤΤ και ερευνήθηκαν καταγγελίες περί «ανατρεπτικών φρονημάτων» για κάποιους από αυτούς. Αντίστοιχες ενέργειες έγιναν και στον χώρο της εκπαίδευσης από τον επιθεωρητή Σάμου Γ. Γκόλφη.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Χρήστος Μαυρογιώργης, Η Δημοκρατία νίκησε στην Ικαρία, 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁵⁸⁰ Πελοπίδας Λομβαρδός, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 35.

⁵⁸¹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Ο εκφοβισμός των Δημοσίων Υπαλλήλων, 14 Σεπτεμβρίου 1946, σελ. 1. Ο.π., «Η δημοκρατία» του κ. Μαλαχιά στην πράξη, 2 Νοεμβρίου 1946, σελ. 2.

Νωρίτερα, στις 27 Ιουλίου 1946, η χωροφυλακή Ραχών διέλυσε εκδήλωση της ΕΠΟΝ που γίνονταν στην λέσχη της στον Χριστό. Ο Σταθμάρχης ανακοίνωσε πως οποιαδήποτε εκδήλωση της νεολαιίστικης οργάνωσης πρέπει να γίνεται παρουσία αστυνομικού οργάνου.⁵⁸²

Στις 5 Αυγούστου έγινε στον Άγιο Κήρυκο η δίκη μελών της Εθνικής Αλληλεγγύης γιατί πραγματοποιούσαν έρανο χωρίς να έχουν άδεια από τις Αρχές, αλλά οι κατηγορούμενοι απαλλάχθηκαν. Στις 12 Αυγούστου καταδικάστηκε από το δικαστήριο Ευδήλου, σε τρίμηνη φυλάκιση ο πρόεδρος της Εθνικής Αλληλεγγύης Ικαρίας, Χρήστος Τουρβάς διότι η οργάνωση της περιοχής έπρεπε να είχε λάβει άδεια πριν συνδράμει άτομο που έχρηζε βοήθειας.⁵⁸³

Στο χωριό Αρέθουσα, στις 23 Οκτωβρίου απόσπασμα 16 χωροφυλάκων και δύο αξιωματικών πραγματοποίησε την πρώτη μεγάλης κλίμακας επιχείρηση στο νησί προκειμένου να συλλάβει δύο νεολαίους κομμουνιστές που είχαν λιποτακτήσει κατά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου για τους οποίους έγινε αναφορά στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το απόσπασμα αφού δεν κατόρθωσε να τους συλλάβει, ξυλοκόπησε δύο μέλη της ΕΠΟΝ και πραγματοποίησε έρευνα σε δύο κατοικίες δημοκρατικών οικογενειών προκαλώντας μεγάλες φθορές. Στη συνέχεια χάραξαν την κορώνα σε τείχους της πλατείας και έγραψαν συνθήματα υπογράφοντας ως οργάνωση Χ.⁵⁸⁴

Τον Νοέμβριο 1946, η Διεύθυνση Χωροφυλακής Ικαρίας εξέδωσε διαταγή με την οποία απαγόρευε στα καφενεία και τους χώρους δημόσιας συνάθροισης να λαμβάνεται και να ακούγεται ο ραδιοσταθμός της Μόσχας.⁵⁸⁵ Ενώ μόνο τον Δεκέμβριο εκκρεμούσαν σε βάρος του ΚΚΕ, του ΕΑΜ, της ΕΠΟΝ, της Εθνικής Αλληλεγγύης και της «Νέας Ικαρίας», 35 μηνύσεις κατατεθειμένες ως επί τω πλείστον από την χωροφυλακή του νησιού.⁵⁸⁶ Στα μέσα του ίδιου μήνα, τα μέλη του επαρχιακού συμβουλίου της ΕΠΟΝ και μέλη της Εθνικής Αλληλεγγύης προσήχθησαν στο αστυνομικό τμήματα Αγίου Κηρύκου υπό την απειλή όπλων και ανακρίθηκαν για την πολιτική τους δράση. Το γεγονός προξένησε την αγανάκτηση των κατοίκων της πρωτεύουσας και αντιπροσωπεία αριστερών και δεξιών πολιτών έσπευσε στο τμήμα για να διαμαρτυρηθεί. Οι δεξιών φρονημάτων διαμαρτυρόμενοι τόνισαν στον

⁵⁸² Εφ. «Νέα Ικαρία», ΕΠΟΝ Ραχών, 15 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵⁸³ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η Εθνική Αλληλεγγύη θα συνεχίσει το κοινωφελές της έργο, 30 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵⁸⁴ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η ζωή στα χωριά μας- Αρέθουσα, 16 Νοεμβρίου 1946, σελ. 2.

⁵⁸⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Αποφάσεις της Διακομματικής Επιτροπής των Κομμάτων του ΕΑΜ Ικαρίας, 16 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁵⁸⁶ Εφ. «Νέα Ικαρία», Καταγγελίες, 3 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

υποδιοικητή πως τέτοιες ενέργειες διαταράσσουν το κλίμα αμοιβαίου σεβασμού. Το ίδιο περίπου διάστημα απαγορεύτηκαν οι συνελεύσεις των οργανώσεων των κομμάτων που απάρτιζαν το ΕΑΜ καθώς ήταν απαραίτητη η αντίστοιχη άδεια της αστυνομίας.⁵⁸⁷

Τον Αύγουστο του 1946, το Μονομελές Πλημμελειοδικείο Ευδήλου δίκασε δεκαπέντε μέλη των Λαϊκών Δικαστηρίων και της Εθνικής Πολιτοφυλακής. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, στη θέση του καταγγέλλον βρισκονταν πρόσωπο που είχε καταδικαστεί από το Λαϊκό Δικαστήριο για υπόθεση κερδοσκοπίας την περίοδο της Κατοχής σε βάρος συμπολίτη του, υποχρεώνοντάς τον να καταβάλλει εύλογο ποσό αποζημίωσης. Τόσο η πολιτική αγωγή όσο και ο κατηγορος προσπάθησαν να δείξουν ότι οι κατηγορούμενοι ενέργησαν ως φυσικά πρόσωπα και όχι ως Αρχές, προκειμένου οι κατηγορούμενοι να εμπέσουν στον νόμο «περί κατοχικών αδικημάτων».⁵⁸⁸

Στα τέλη του 1946, στο χωριό Κεραμέ του Ευδήλου, παρέα νέων διασκεδάζε στο σπίτι του Θεόδωρου Μαυρογιώργη. Το περίπολο της χωροφυλακής την θεώρησε παράνομη συγκέντρωση και ζήτησε από την παρέα να τους ακολουθήσει στο τμήμα. Οι νέοι αρνήθηκαν και τις επόμενες ημέρες παρέλαβαν όλοι τους πρόσκληση να παρουσιαστούν στο τμήμα. Όσοι πήγαν υποβλήθηκαν σε ξυλοδαρμό, κάποιοι έμειναν κρυμμένοι, ακόμα και κατά την διάρκεια του εμφυλίου ενώ ένας από αυτούς, ο Γιάννης Μαυρογιώργης οργανώθηκε στον ΔΣΕ και σκοτώθηκε στη Σάμο τον Ιούλιο 1949.⁵⁸⁹

Στις 9 Νοεμβρίου 1946, συνήλθε έκτακτα η διακομματική επιτροπή του ΕΑΜ Ικαρίας με δύο βασικά θέματα προς συζήτηση. Την τραγική επισιτιστική κατάσταση του νησιού, που όπως αναφέρει η εισήγηση ο λιμός απειλούσε ξανά την Ικαρία. Και τα ανησυχητικά κρούσματα βίας με θύματα τα μέλη και στελέχη του ΕΑΜ, στο πλαίσιο των οποίων ήταν η προσπάθεια ορισμένων εθνικοφρόνων να «τορπιλίσουν» την ηγεσία του νησιού. Η διακομματική επιτροπή κάλεσε τα μέλη της και την κοινωνία του νησιού να εργαστούν για την αύξηση της παραγωγής και συνάμα να αφιερωθούν με ζήλο στην περιφρούρηση του κλίματος αμοιβαίου σεβασμού.⁵⁹⁰

Μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας οι μόνιμοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί που είχαν υπηρετήσει στις τάξεις του ΕΛΑΣ, τέθηκαν σε αδράνεια. Βάσει της συμφωνίας έπρεπε να τοποθετηθούν σε κάποια υπηρεσία των ένοπλων δυνάμεων καθώς είχε ξεκινήσει η διαδικασία ανασυγκρότησης τους. Το προσωπικό

⁵⁸⁷ Εφ. «Νέα Ικαρία», Ο λαός θέλει την ηγεσία του- Ο ίσιος δρόμος, 16 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁵⁸⁸ Εφ. «Νέα Ικαρία», Το δίκαιον δεν προσβάλλεται, 30 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁵⁸⁹ Λομβαρδός, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 36.

⁵⁹⁰ Εφ. «Νέα Ικαρία», Αποφάσεις της διακομματικής επιτροπής των κομμάτων του ΕΑΜ, 16 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

αυτό παρουσιάστηκε στα αντίστοιχα στρατολογικά γραφεία, όπου τους ζητήθηκε να υπογράψουν μια δήλωση στα πρότυπα των «δηλώσεων μετανοίας» του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Ανάμεσα σε άλλα, το έντυπο του στρατού ζητούσε από τα στελέχη του να αποδεχτούν ότι η δράση τους μέσα από τις γραμμές του ΕΛΑΣ ήταν *αντεθνική* και *προδοτική*. Η πλειοψηφία των αξιωματικών και υπαξιωματικών δεν υπέγραψε και αποκλείστηκε από την ενεργό υπηρεσία. Η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων είχε συντάξει δύο πίνακες όπου τοποθετούνταν εκεί οι στρατιωτικοί ανάλογα με τα πολιτικά φρονήματα και την δράση τους.

Όσοι βρίσκονταν στον Α Πίνακα παρέμεναν σε ενεργό υπηρεσία και ήταν αυτοί που θεωρούνταν από το αστικό κράτος «εθνικόφρονες». Ο Α Πίνακας περιλάμβανε όσους είχαν ενταχθεί στην Ταξιαρχία Ρίμινι, όσοι ήταν στον ΕΔΕΣ και αυτοί που κατά τη διάρκεια της Κατοχής ήταν σε αδράνεια. Σε νευραλγικές θέσεις τοποθετήθηκαν οι βασιλόφρονες και οι αξιωματικοί που είχαν θητεύσει στα τάγματα ασφαλείας.

Η τοποθέτηση των στρατιωτικών του ΕΛΑΣ στον Β΄ Πίνακα σήμαινε τον αποκλεισμό τους και την πλήρη απομάκρυνση από τις στρατιωτικές υπηρεσίες. Κατ' αρχήν όμως, οι ενταγμένοι στον Β΄ πίνακα είχαν δικαίωμα να φέρουν την στολή με τα διακριτικά της και να λαμβάνουν τον μισθό του βαθμού τους με την υποχρέωση να δίνουν το παρόν στα κατά τόπους Φρουραρχεία κάθε δεκαπενθήμερο. Η διαδικασία αυτή διήρκησε μέχρι το καλοκαίρι του 1946 όταν ξεκίνησαν οι πρώτες εκτοπίσεις των μόνιμων αξιωματικών και υπαξιωματικών του ΕΛΑΣ στα νησιά. Για τις εκτοπίσεις αυτές δεν αξιοποιήθηκε το νομικό οπλοστάσιο διώξεων που είχε εφαρμοστεί στο παρελθόν αλλά έγιναν με την μορφή των μεταθέσεων και στρατιωτικών αποστολών, ώστε να μην στραφούν τα βλέμματα της κοινής γνώμης στις διώξεις. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι οι εξόριστοι στρατιωτικοί λάμβαναν για ένα διάστημα και το επίδομα εκτός έδρας.⁵⁹¹

Σε αυτή την ιστορική συγκυρία, η Κυβέρνηση την «Ενωμένης Παράταξης Εθνικοφρόνων» του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη για να αντιμετωπίσει την καλύτερη οργάνωση και σταδιακά αυξανόμενη δύναμη των «καταδιωκόμενων δημοκρατικών πολιτών», αποφάσισε να αποκόψει αυτό το έμπειρο στρατιωτικό προσωπικό από την πιθανότητα να καταφύγουν στο βουνό.

⁵⁹¹ Στέφανος Παπαγιάννης, *Από εύελπισ αντάρτης, αναμνήσεις ενός κομμουνιστή αξιωματικού*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1991, σελ. 64-65, 70.

Στα μέσα Ιουλίου 1946 εκτοπίζονται οι δύο πρώτες ομάδες αξιωματικών στη Φολέγανδρο και τη Νάξο⁵⁹², ανάμεσά τους και ο Λοχαγός Πυροβολικού Στέφανος Παπαγιάννης μέλος του ΚΚΕ και καταγόμενος από το Μαυράτο Αγίου Κηρύκου Ικαρίας.

Στις 21 Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου εκτοπίστηκαν στην Ικαρία οι κάτωθι 29 αξιωματικοί του ΕΛΑΣ οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι στον Β΄ Πίνακα και ήρθαν στον Άγιο Κήρυκο με την μορφή της μετάθεσης. Στους εκτοπισμένους της Ικαρίας βρίσκονταν οι Σαράφης, Μπακιρτζής και πολλοί άλλοι στρατιωτικοί ηγέτες του εαμικού εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα.

1. Στρατηγός Σαράφης Στέφανος
2. Στρατηγός Μπακιρτζής Ευριπίδης
3. Στρατηγός Ματσούκας Δημήτριος
4. Στρατηγός Τσαμάκος Κωνσταντίνος
5. Στρατηγός Καλαμπαλίκης Ευάγγελος
6. Συνταγματάρχης Μουστεράκης Ιωάννης
7. Συνταγματάρχης Λελούδας Σπυρίδων
8. Συνταγματάρχης Νομικός Ιάσων
9. Αντισυνταγματάρχης Γλύπτης Γεώργιος
10. Αντισυνταγματάρχης Βλαχόπουλος Άγγελος
11. Αντισυνταγματάρχης Καράντζος Διονύσιος
12. Αντισυνταγματάρχης Λάμπρου Αναστάσιος
13. Αντισυνταγματάρχης Κόλιας Αναστάσιος
14. Ταγματάρχης Τσουρός Ιωάννης
15. Ταγματάρχης Μερκουρίου Βασίλειος

⁵⁹² Οι αξιωματικοί της Φολεγάνδρου μετατέθηκαν στη Νάξο καθώς η Φολεγάνδρος μετατράπηκε σε τόπο πολιτικών εκτοπίσεων. Ο συνολικός αριθμός των εκτοπισμένων αξιωματικών στη Νάξο έφτασε τους 33. Ήταν οι: Λοχαγός Στέφανος Παπαγιάννης, Ταγματάρχης Ιάκωβος Κατσογιάννης, Ταγματάρχης Μαντούκος, Συνταγματάρχης Γιάννης Πυρίοχος, Συνταγματάρχης Νίκος Παπασταματιάδης, Ταγματάρχης Θεόδωρος Μακρίδης, Αντισυνταγματάρχης Δημήτρης Κούκουρας, Αντισυνταγματάρχης Γιακουμέλος, Αντισυνταγματάρχης Στάθης Δεληβοριάς, Λοχαγός Βασίλης Βενετσανόπουλος, Λοχαγός Κίμων Χατζημιχαλάκης, Λοχαγός Γιάννης Παλάσκας, Ανθυπασιστής Αντώνης Αντωνόπουλος, Υπολοχαγός Ιερώνυμος Τρογιανός, Υπολοχαγός Θεόδωρος Καλίνος, Υπολοχαγός Κωνσταντίνος Γιαννακούλοπουλος, Υπολοχαγός Πέτρος Μελάς, Λοχαγός Γιώργος Κατεμής, Επίλαρχος Βήλος Παπαδόπουλος, Ταγματάρχης Ορέστης Βαλαλάκης, Λοχαγός Γιώργος Σαμαρίδης, Υπολοχαγός Αλέκος Μανωλάκης, Λοχαγός Δημήτρης Τσιτσιπής, Λοχαγός Γιώργος Καλιανέσης, Υπολοχαγός Στέλιος Ηλιάδης, Ταγματάρχης Γιάννης Κηλισημανής, Ίλαρχος Αριστείδης Καπιτσόπουλος, Υπολοχαγός Θεοδόσης Ζέρβας, Υπολοχαγός Χρήστος Στεφόπουλος, Υπολοχαγός Γεράσιμος Μοσχόπουλος, Ταγματάρχης Ηλίας Μπαλτας, Ανθυπασιστής Ηλιάκης.

16. Ταγματάρχης Μαυροθαλασσίτης Σταύρος
17. Ταγματάρχης Γκούμας Παναγιώτης
18. Ταγματάρχης Κώνστας Ιωάννης
19. Ταγματάρχης Καρφής Γεώργιος
20. Ταγματάρχης Μιχαλόπουλος Γεώργιος
21. Ταγματάρχης Ποντικής Αλέξανδρος
22. Λοχαγός Μπαϊρακτάρης Κωνσταντίνος
23. Λοχαγός Παπαδάκης Κωνσταντίνος
24. Λοχαγός Αραχωβίτης Αλέξανδρος
25. Λοχαγός Τριπιδάκης Αλκιβιάδης
26. Στρατ. Ιατρός Πετινής Νικόλαος
27. Υπολοχαγός Βραχάτης Αλέξανδρος
28. Υπολοχαγός Μπονάτσος Θεοφάνης
29. Υπολοχαγός Γαλατσάνος Παναγιώτης⁵⁹³

Οι εξόριστοι στρατιωτικοί έτυχαν υποδοχή ηρώων από τα κόμματα που συνέθεταν το ΕΑΜ, τα κομματικά έντυπα τους χαρακτηρίζουν ως «τη ζωντανή δόξα της σύγχρονης Ελλάδας» και αμέσως ξεκίνησε η οργανωμένη επαφή μεταξύ των αξιωματικών και των τοπικών οργανώσεων, με την βοήθεια των οποίων βρέθηκε γρήγορα χώρος στην πρωτεύουσα του νησιού ώστε να στεγαστεί η λέσχη τους και κατοικίες για τους ίδιους. Την επόμενη μέρα των εκτοπίσεων, στις 22 Σεπτεμβρίου, γράφτηκε στην Αγγλία η είδηση για την εκτόπιση στην κυριακάτικη εφημερίδα «*Observer*», συνοδευόμενη από ένα σχόλιο πολιτικής σκοπιμότητας που απέβλεπε στη διάσπαση της ενότητας της αριστεράς τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας όσο και στο βρετανικό κοινό. Το σχόλιο αναπαράχθηκε πιο συγκεκριμένο στην εβδομαδιαία εφημερίδα του Εργατικού Κόμματος «*Tribune*» της 10^{ης} Οκτωβρίου 1946. Σύμφωνα με το δημοσίευμα οι εκτοπίσεις του Σαράφη και των υπολοίπων αξιωματικών έγιναν διότι η Κυβέρνηση ενδιαφέρεται να χτυπήσει τα «μη κομμουνιστικά στοιχεία της αριστεράς» παρά την «άκρα αριστερά», καθώς όπως υποστηρίζει η εφημερίδα, είχε δημιουργηθεί κίνηση της μη κομμουνιστικής αριστεράς τα μέλη της οποίας κατέδιδαν οι κομμουνιστές. Η *Tribune* μάλιστα σκοπίμως προκλητική αναφέρει πως «Οι κομμουνιστές ηγέτες αφήνονται ελεύθεροι, αλλά οι μετριοπαθείς εκτοπίζονται».

⁵⁹³ Εφ. «Νέα Ικαρία», Οι εξόριστοι Αρχηγοί του ΕΛΑΣ, 18 Οκτωβρίου 1946, σελ. 1-2.

Στο δημοσίευμα απάντα ο συντάκτης του «Ριζοσπάστη» Θ. Δογάνης, στις 11 Οκτωβρίου 1946,⁵⁹⁴ αλλά και ο ίδιος ο Στέφανος Σαράφης, στις 31 Οκτωβρίου από την Ικαρία.

Ο Δογάνης χαρακτηρίζει το άρθρο ως «παιδαριώδη και ηλίθια συκοφαντία» και πως τα γεγονότα δίνουν απάντηση από μόνα τους, ενώ ο Σαράφης γράφει στην «Tribune» πως οι οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ δεν συνηθίζουν να ασκούνται σε τέτοιες ενέργειες αλλά εργάστηκαν και εργάζονται κατά τον εθνικότερο και πατριωτικότερο τρόπο και έδειξαν πάντοτε ενδιαφέρον και στοργή προς τους καταδιωκόμενους αξιωματικούς. Τις δε πληροφορίες περί καταδόσεως τις χαρακτηρίζει ως αφελείς, φανταστικές, αν όχι συκοφαντικές.⁵⁹⁵

⁵⁹⁴Το δημοσίευμα της Tribune:

«Οι συλλήψεις και εκτοπίσεις των μετριοπαθών ηγετών του ΕΛΑΣ δείχνουν ότι η Κυβέρνηση περισσότερο ενδιαφέρεται να χτυπήσει τα μη κομμουνιστικά στοιχεία της αριστεράς παρά την άκρα αριστερά. Και σ' αυτό φαίνεται να συμφωνούν και τα δύο άκρα. Πράγματι, σύμφωνα με έγκυρες πληροφορίες που έχουμε από την Αθήνα, η σύλληψη του Στρατηγού Σαράφη και των λοιπών ηγετών του ΕΛΑΣ έγινε έπειτα από κατάδοση των ενεργειών τους στην Κυβέρνηση απ' τους κομμουνιστές. Η κίνηση για την δημιουργία μη κομμουνιστικής αριστεράς στην Ελλάδα είχε προχωρήσει πολύ όταν άρχισε να την κτυπά η Κυβέρνηση. Οι κομμουνιστές ηγέτες αφήνονται ελεύθεροι, αλλά οι μετριοπαθείς εκτοπίζονται».

Και η απάντηση του Δογάνη από τον Ριζοσπάστη:

«Είναι περιττό να σημειωθεί ότι τα περί «κατάδοσης» του Σαράφη και των ηγετών του ΕΛΑΣ από κομμουνιστές είναι παιδαριώδης και ηλίθια συκοφαντία. Δεν ξέρουμε αν θα έπρεπε να χαρακτηριστεί σαν παράδοξο το γεγονός ότι η υποβολιμαία και άτιμη αυτή «πληροφορία» δημοσιεύεται σε «σοσιαλιστική» επιθεώρηση. Όσο για τις άλλες απόψεις της Τρίμπιουν την απάντηση δίνουν τα γεγονότα».

Εφ. «Ριζοσπάστης», Δογάνης Θ, Συκοφαντίες αγγλικής αντικομμουνιστικής εφημερίδας, καταδόσεις και άλλα ευτράπελα. 11 Οκτωβρίου 1946, σελ. 4.

⁵⁹⁵ «Προς τον Διευθυντή της πολιτικής επιθεωρήσεως Tribune, Λονδίνον.

Κύριε Διευθυντά,

Εις τον Αθηναϊκό τύπον της 11 Οκτωβρίου ανεγράφη το κάτωθι απόσπασμα άρθρου δημοσιευθέντος εις το περιοδικόν σας, τας αρχάς Οκτωβρίου ε.ε.

«Κατ' έγκυρους πληροφορίας εξ Αθηνών, η εκτόπισις του Στρατηγού Σαράφη και των άλλων ηγετών του ΕΛΑΣ εγένετο κατόπιν παροχής εις την ελληνικήν κυβέρνησιν υπό κομμουνιστικών πηγών επιβαρυντικών πληροφοριών. Αι προσπάθειαι προς δημιουργίαν μη κομμουνιστικής αριστεράς είχαν προχωρήσει όταν τους έπληξεν η κυβέρνησις».

Υπό την ιδιότητα μου ως αρχηγού του ΕΛΑΣ μέχρι της αποστρατεύσεως του, όπως είναι φυσικόν, επικοινωνώ με τους αξιωματικούς και είμαι εις θέσιν να διαβεβαιώσω τα κάτωθι:

- 1) Οι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ έχουν ήσυχον την συνείδησίν των ότι εξεπλήρωσαν ολόκληρον το καθήκον των προς την πατρίδα, τον ελληνικό λαόν και τον συμμαχικόν αγώνα, σύμφωνα με τας προαιωνίους παραδόσεις του ελληνικού λαού.
- 2) Οι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ, όπως καθόριζε η συμφωνία η συμφωνία της Βάρκιζας, μετά την αποστράτευσιν του ΕΛΑΣ (1 Μαρτίου 1945) παρουσιάσθησαν εις τα κατά τόπους φρουραρχεία και επί ενάμισυ έτος ανέμεναν τας διαταγάς του υπουργείου Στρατιωτικών διά την χρησιμοποίησίν των ή τον κανονισμόν της θέσεως των, αναμειγνύονται εις την πολιτικήν και χωρίς να προβούν εις καμμίαν ενέργειαν αντίθετον προς την πειθαρχίαν και τους στρατιωτικούς κανονισμούς, απρα τας φυλακίσεις, κακοποιήσεις, εξευτελισμούς και εν γένει καταδιώξεις πολλών συναδέλφων των. Κατά συνέπειαν δεν ασχολήθησαν με την συγκρότησιν οργανώσεως αντιθέτου προς την αριστερά ώστε να υπάρξει λόγος ν' ασχοληθεί το ΚΚΕ με τας αποδιδομένας εις κύκλους του κατηγορίας.
- 3) Οι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ από την εν γένει συνεργασίαν των με το ΕΑΜ και το ΚΚΕ δεν είναι συνηθισμένοι με τοιαύτας ενέργειας εκ μέρους των ανωτέρω οργανώσεων, αλλά τουναντίον είναι πεπεισμένοι ότι αι οργανώσεις αυταί ειργάσθησαν πάντοτε κα εργάζονται κατά τον εθνικότερον

Τα βρετανικά δημοσιεύματα συνδέονται και με ένα απροσδόκητο και συνάμα ύποπτο θάνατο ενός εκτοπισμένου ανώτατου αξιωματικού, του Ευριπίδη Μπακιρτζή⁵⁹⁶.

Ο Στρατηγός και πρώτος Πρόεδρος της Πολιτικής Επιτροπής Πολιτικής Απελευθέρωσης είχε μεταφερθεί από την Ικαρία στους γειτονικούς Φούρνους. Στις 8 Μαΐου 1947 βρέθηκε στο δωμάτιο του νεκρός, με τραύμα στην καρδιά από πυροβόλο όπλο. Οι Αρχές δεν επέτρεψαν ούτε στους συνεξόριστους γιατρούς να εξετάσουν τον νεκρό ενώ παρά τα διαβήματα των εξόριστων, η εισαγγελία ή η ιατροδικαστική υπηρεσία δεν προσήλθαν όπως προβλέπονταν.

Το ανακοινωθέν του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως ανέφερε ότι ο Μπακιρτζής «μελαγχόλησε» μετά από την αναγγελία του δελτίου ειδήσεων από συνεξόριστο του. «*Στεναχωρημένος παρέμεινε μόνος του και αυτοκτόνησε*», ενώ αναφέρεται ψευδώς ότι εξετάστηκε από γιατρούς.⁵⁹⁷

Σύμφωνα με τον Βαγγέλη Παπαδάκη (Καπετάν Τάσος Λευτεριάς) που βρίσκονταν στο νησί, και μεταφέρει την άποψη του εξόριστου Συνταγματάρχη Γιάννη Μουστεράκη, ο

και πατριωτικότερον τρόπον και έδειξαν πάντοτε ενδιαφέρον και στοργήν προς τους καταδιωκομένους αξιωματικούς, ιδιαίτερα.

- 4) *Οι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ γνωρίζουν πολύ καλά, πως και διατί έγινε η εξορία των ύστερα από την αποτυχίαν των πρώτων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και με την πειθαρχίαν και απόφασίν των να μεταβούν εις τους τόπους της εξορίας των προσέφεραν μίαν ακόμη υπηρεσίαν εις τον ελληνικόν λαόν. Κατά συνέπειαν, αι δημοσιευθείσα εις το περιοδικόν σας πληροφορίαί είναι πολύ αφελείς και φανταστικάί αν όχι συκοφαντικάί.*

Παρακαλώ όπως δημοσεύσητε την παρούσαν επιστολήν εις το περιοδικόν σας, προς αποκατάστασιν της αληθείας.

Αντίγραφο επιστολής έστειλα εις τας Κ.Ε. του ΕΑΜ και του ΚΚΕ.

Άγιος Κήρυκος Ικαρίας 31 Οκτωβρίου 1946.

Μετά τιμής Σ. Σαράφης Υποστράτηγος».

Σαράφη Μάριον, Ο Στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα, Αθήνα 1990, εκδόσεις Καστανιώτη, σελ. 27-28.

⁵⁹⁶ Μπακιρτζής Ευριπίδης, γεννήθηκε το 1895 στις Σέρρες. Εισήχθη στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 1911 και πολέμησε στους Βαλκανικούς Πολέμους ως Εύελπις. Κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διγασμού συντάσσεται με το στρατόπεδο των Βενιζελικών, ενώ το 1919 θα μεταβεί για τρία χρόνια στη Γαλλία για σπουδές στην Ανωτέρα Σχολή Πολέμου. Μετά την επιστροφή του, θα λάβει μέρος σε πολλά από τα στρατιωτικά κινήματα της περιόδου 1922-1935. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, θα του αποδοθεί ο τίτλος του "κόκκινου συνταγματάρχη". Ύστερα από την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά το 1936, θα βρεθεί εξόριστος στον Άγιο Ευστράτιο και τα Κύθηρα, ως το 1937 που θα καταφέρει να διαφύγει στο Βουκουρέστι. Επέστρεψε και πάλι στην Ελλάδα με την κήρυξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου. Κατά την Κατοχή της χώρας, έδρασε αρχικά ως σύνδεσμος με τους Βρετανούς (με την κωδική ονομασία Προμηθέας Ι). Υπήρξε, επίσης, ένα από τα ιδρυτικά στελέχη της αντιστασιακής οργάνωσης ΕΚΚΑ. Θα προσχωρήσει, όμως, έπειτα στις τάξεις του ΕΛΑΣ και θα αναλάβει διοικητής της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας. Κατά το χρονικό διάστημα 10 Μαρτίου-18 Απριλίου 1944 διετέλεσε πρόεδρος της ΠΕΕΑ. Το 1946 συνελήφθη και εξορίστηκε στην Ικαρία. Εκεί επρόκειτο τον Μάιο του 1947 να βρεθεί νεκρός με μια σφαίρα στο στήθος, με τον θάνατό του να αποδίδεται- επισήμως- σε αυτοκτονία. *Memories of the Occupation in Greece*, Αλφαβητικός Θησαυρός 2018, Δρ. Ιάσονας Χανδρινός, Δρ. Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Δρ. Αντώνης Αντωνίου, Κερασιά- Έρση Μαλαγιώργη.

<http://www.occupation-memories.org/en/index.html>

⁵⁹⁷ Εφ. «Ριζοσπάστης», Ο θάνατος του Στρατηγού Μπακιρτζή, ανακοίνωση του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως, 14 Μαΐου 1947, σελ. 4.

οποίος κατόρθωσε να εξετάσει το άψυχο σώμα του Μπακιρτζή, αποδίδει το γεγονός σε εγκληματική ενέργεια και όχι σε αυτοκτονία. Τα τεκμήρια που αξιοποιεί είναι πως δεν υπήρχε λόγος να απομακρυνθεί ο Στρατηγός από τους υπόλοιπους εξόριστους αξιωματικούς. Επίσης, το συγκεκριμένο τραύμα δεν μπορεί να προήλθε από αυτοπυροβολισμό. Ο Μουστεράκης υποψιάζεται ότι πίσω από την δολοφονία κρύβονταν οι Άγγλοι και πως ο δολοφόνος είναι μία γυναίκα που είχε θεαθεί το προηγούμενο βράδυ στην περιοχή και ήταν άγνωστη στο περιβάλλον του χωριού.⁵⁹⁸ Τον ισχυρισμό του Μουστεράκη ασπάζονται και άλλοι εξόριστοι των Φούρνων που συνομιλούσαν μαζί του, αναφέροντας πως ο Μπακιρτζής ήταν εύθυμος μία ώρα πριν τον πυροβολισμό και πως η γενικότερη συμπεριφορά του στην εξορία δεν προσιδίαζε σε καμία περίπτωση άτομο που θα οδηγούνταν στην αυτοχειρία. Τον Νοέμβριο του 1946 ο «Ριζοσπάστης» είχε δημοσιεύσει απόσπασμα από γράμμα του Μπακιρτζή από την Ικαρία που έδινε την αίσθηση ενός υψηλού φρονήματος.⁵⁹⁹

Η χωροφυλακή έδειξε ιδιαίτερη βιασύνη στο να κλείσει το γεγονός, καθώς την απαγόρευση εξέτασης του Μπακιρτζή από επιτροπή εξόριστων, διαδέχτηκε η απαγόρευση απότισης τιμών κατά την ταφή του από ομάδα εξόριστων και δέχτηκε να μεταβούν μόνο τέσσερις αξιωματικοί από την Ικαρία.⁶⁰⁰

Ο Σαράφης πίστευε πως το δημοσίευμα της «*Tribune*» έκρυβε έναν ευσεβή πόθο. Από την πρώτη στιγμή κατάλαβε απ' την όλη υπόθεση, και από διάφορες συζητήσεις που γίνονταν ανάμεσα στους άλλους ανώτερους αξιωματικούς, ότι κάποιος ασκούσε πιέσεις. Η υποψία δεν άργησε να επιβεβαιωθεί όταν αποχώρησε ο Στρατηγός Ευάγγελος Καλαμπαλίκης και γύρισε από την εξορία στην Αθήνα και ίδρυσε την «Κίνηση Εθνικοφρόνων Ελασιτών». Η οποία δεν βρήκε απήχηση, παρόλο που προπαγανδίστηκε από τον γνωστό Συνταγματάρχη Woodhouse, που ίσως να ήταν και

⁵⁹⁸ Βαγγέλης Παπαδάκης (Καπετάν Τάσος Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την αντίσταση στον εμφύλιο και την προσφυγιά*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003, σελ. 103-104.

⁵⁹⁹ «Ικαρία 25 Νοεμβρίου 1946
Αγαπητή φίλη ...

Στα ατυχή και ευτυχή χρόνια γνώρισα τη λαϊκή ψυχή, την ψυχή του λαού που ξέρει να εκτιμά και να ανταμείβει τους αγωνιστές του. Αλλά και μεις έχουμε πίστη στην ωκεάνεια δύναμη τη δημιουργική του υπέρροχου ελληνικού λαού...

Μα το δράμα που ξετυλίγεται γύρω μας είναι αφάνταστο. Το μίσος και η εκμετάλλευση έριξε και δω στο νησί εκατοντάδες αγωνιστές. Πρέπει πολλά να γίνουν γι' αυτούς, γιατί θα στερηθούν από πολλά. Εκτός βέβαια από την πίστη στα δίκαια των αγώνων τους και στην τελική Νίκη...

Φιλικάτατα

ΕΥΡ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ»

Εφ. «Ριζοσπάστης», Απόσπασμα από γράμμα του Στρατηγού Μπακιρτζή, 12 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁶⁰⁰ Εφ. «Ριζοσπάστης», Τα ερωτηματικά μένουν... 1^η ανταπόκριση από την Ικαρία, 15 Μαΐου 1947, σελ. 1.

ο εμπνευστής της. Πάντως, αν και με κάποια καθυστέρηση, ο Καλαμπαλίκης παρασημοφορήθηκε από τους Βρετανούς. Ο Σαράφης πίστευε πως η πρώτη επιλογή των Βρετανών ήταν ο Μπακιρτζής γι' αυτήν την κίνηση, αλλά αρνήθηκε. Θεωρούσε ότι οι πιέσεις που του ασκούσαν ίσως συντέλεσαν σε αυτή την αυτοκτονία.⁶⁰¹

Την άνοιξη του 1947 δώδεκα εκτοπισμένοι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ στη Νάξο, υλοποιούν την απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, και δραπετεύουν για να ενταχθούν στους αντάρτικους σχηματισμούς του ΔΣΕ⁶⁰², ωστόσο αντίστοιχη απόφαση δεν λήφθηκε για τους αξιωματικούς της Ικαρίας παρά τις φήμες περί μεταφοράς τους σε φυλακές της Βορείου Αφρικής και την αποστολή στελέχους του ΕΑΜ της Ικαρίας στην Αθήνα για την διερεύνηση των δυνατοτήτων υλοποίησης αντίστοιχου σχεδίου.

Σταδιακά, μαζί με τους αξιωματικούς μεταφέρονται στην Ικαρία και τους Φούρνους αρκετές δεκάδες πολίτες που εκτοπίζονται με την ποινή της διοικητικής εκτόπισης. Η πλειοψηφία των εξόριστων εκτοπίζεται κυρίως με αποφάσεις των Επιτροπών Δημόσιας Ασφάλειας και όχι με δικαστικές αποφάσεις. Σε περιπτώσεις μαζικών συλλήψεων, οι ύποπτοι πρώτα εκτοπίζονταν και στη συνέχεια οι επιτροπές ασφαλείας εξέταζαν κάθε υπόθεση ξεχωριστά.

Σύμφωνα με την UNRRA, τον Νοέμβριο 1946 υπήρχαν 3.869 εξόριστοι σε σαράντα επτά νησιά⁶⁰³. Μερικούς μήνες αργότερα έφτασαν τους 5.809, και το καλοκαίρι του 1947 όπου έλαβαν χώρα οι μαζικές συλλήψεις στην ύπαιθρο και τα μεγάλα αστικά κέντρα ο αριθμός των εκτοπισμένων είχε αυξηθεί δραματικά⁶⁰⁴. Σύμφωνα με μια έκθεση του ΚΚΕ, τον Σεπτέμβριο του 1947, 19.620 πολιτικοί κρατούμενοι βρίσκονταν στη φυλακή και 36.948 στην εξορία, συμπεριλαμβανομένων 12.000 στρατιωτών και αξιωματικών στη Μακρόνησο.⁶⁰⁵

Μάριον Σαράφης, *Ο Στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα*, Αθήνα 1990, σελ. 39.

⁶⁰² Στέφανος Παπαγιάννης, *Από εύελπισ αντάρτης, αναμνήσεις ενός κομμουνιστή αξιωματικού*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1991, σελ. 72.

⁶⁰³ Οι εξόριστοι προέρχονταν από: Μακεδονία 1693, Θεσσαλία 1092, Ήπειρος 222, Κεντρική Ελλάδα 441, Πελοπόννησος 416, νησιά 127. Σύμφωνα με το ίδιο τεκμήριο η Εθνική Αλληλεγγύη είχε δηλώσει ότι την 1^η Νοεμβρίου είχαν εκτοπιστεί 683 άτομα από την Λάρισα και 1230 κρατούνταν σε στρατόπεδα μεταγωγών (transit camps). Ποσοστό 10-12% από τους εξόριστους ή κρατούμενους ήταν γυναίκες ή παιδιά.

The Ambassador in Greece (MacVeagh) to the Secretary of State, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1946, THE NEAR EAST AND AFRICA, VOLUME VII, frus1946v07/d180.

⁶⁰⁴ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 140- 141.

⁶⁰⁵ Πολυμέρης Βόγλης- Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950, Βία και προπαγάνδα» στο "Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα", επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τόμ. Δ2. Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009, σελ. 53.

4.2 Η Ικαρία τόπος εξορίας

Ικαρία, Άγιος Ευστράτιος, Φολέγανδρος, Λέρος, Κίμωλος, Σίκινος, Σύρος, Σίφνος, Ίος, Σκύρος, Κύθνος, Ανάφη, Γαύδος, Κύθηρα, Αντικύθηρα, Παξοί, Αλόνησος, Λήμνος, Θάσος, Σαμοθράκη, Ζάκυνθος, ήταν μερικά από τα νησιά που χρησιμοποιήθηκαν ως τόποι εξορίας ή σύμφωνα με την επίσημη ορολογία ως τόποι διοικητικής εκτόπισης.

Στα τέλη Αυγούστου 1946 στάλθηκαν στους Φούρνους Ικαρίας οι πρώτοι 127 εξόριστοι ερχόμενοι από όλα τα μέρη της χώρας, στα τέλη Οκτωβρίου βρίσκονταν σε Ικαρία και Φούρνους τουλάχιστον 250 εξόριστοι, ανάμεσα τους άντρες, γυναίκες και παιδιά. Στα μέσα Νοεμβρίου μόνο στην περιοχή του Αγίου Κηρύκου βρίσκονταν 878 εκτοπισμένοι, στα τέλη Φεβρουαρίου οι εξόριστοι είχαν ανέλθει στους χίλιους πεντακόσιους, ενώ ο ρυθμός μεταφοράς εξόριστων αυξάνονταν με γεωμετρική πρόοδο με κορύφωση το καλοκαίρι του 1947 που βάσει του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού ο αριθμός τους ήταν περίπου 14.000.⁶⁰⁶

Το διάστημα 9- 14 Ιουλίου 1947, στις περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά, τα όργανα ασφαλείας του Υπουργού Δημόσιας Τάξης Ναπολέοντα Ζέρβα συνέλαβαν περίπου 8.000 πολίτες και στο σύνολό τους εκτοπίστηκαν στην Ικαρία. Ανάμεσα τους στελέχη του εθνικοαπελευθερωτικού, εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος όπως ο γενικός γραμματέας της ΚΕ του ΕΑΜ Μήτσος Παρτσαλίδης, ο γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ Δημήτρης Παπαρήγας, ο Νίκος Αραμπατζής μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ, ο Κώστας Γαβριηλίδης μέλος της ΚΕ του ΕΑΜ και γενικός γραμματέας του ΑΚΕ, ο Αλκιβιάδης Λούλης μέλος της ΚΕ του ΕΑΜ και πρόεδρος της Εθνικής Αλληλεγγύης, ο Στέλιος Κρητικός, ο Γιάννης Πασαλίδης.⁶⁰⁷

Ειδικότερα κατά το καλοκαίρι του 1947 οι εξόριστοι είχαν εξαπλωθεί σε κάθε χωριό του νησιού ακόμα και στον πιο απομακρυσμένο και μικρό οικισμό του όπου οι μόνιμοι κάτοικοι του δεν ήταν παραπάνω από 2-3 οικογένειες.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Εφ. «Νέα Ικαρία», Για την σωτηρία των εξόριστων, 2 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

Ο.π., Έκκληση- σώστε τους εξόριστους, 17 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

Εφ. «Ριζοσπάστης», επιστολή εξόριστου- Οι εξόριστοι Φούρνων Ικαρίας, 16 Οκτωβρίου 1946, σελ. 3.

Ο.π. Στο αποχώρητο η κατάσταση των εξόριστων- Η σωτηρία τους στα χέρια του λαού, 19 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

Visite au centre de sejour surveillance poua internes civils homes de l' ile d' Icaria (Grece). Par M.M. A. Lambert et R.W. Roth. Delegates du C.I.C.R. les 4 et 5 Juillet 1948.

⁶⁰⁷ Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, σελ. 573.

⁶⁰⁸ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

Ο ακριβής αριθμός των εκτοπισμένων που πέρασαν από την Ικαρία είναι εξαιρετικά δύσκολο να υπολογιστεί. Οι ανώτερες ποινές που μπορούσαν να επιβάλλουν οι Επιτροπές Δημόσιας Ασφάλειας ήταν οι δώδεκα μήνες αλλά το διάστημα εκτόπισης μπορούσε να επεκταθεί. Από το 1948 οι επιτροπές είχαν επιφορτιστεί με το δικαίωμα να παρατείνουν την εκτόπιση πέραν των δύο χρόνων.⁶⁰⁹ Αποτέλεσμα των διαφορετικών ποινών, της μεταφοράς εξόριστων σε άλλους τόπους εκτόπισης, της μετατροπής σε ποινή φυλάκισης ή της απόλυσης κάποιων εξ αυτών, ήταν να δημιουργείται μεγάλη κινητικότητα ανάμεσα στους διωκόμενους. Υπάρχουν περιπτώσεις που ορισμένοι από τους εξόριστους εκτοπίστηκαν ξανά στην ίδια περιοχή λίγες μέρες μετά την απόλυση τους.⁶¹⁰

Τα αρχεία που διατηρούσαν οι Ομάδες Συμβίωσης Πολιτικών Εξόριστων καταστράφηκαν όταν απαγορεύτηκε κάθε οργανωτική δομή και συλλογική δράση τους. Ενώ από την πλευρά του Κράτους και τα καθ' ύλην αρμόδια υπουργεία δεν υπάρχουν τεκμήρια που να μας δίνουν επίσημα και συγκροτημένα τα μεγέθη της εξορίας. Οι πηγές που προέρχονται από το ΕΑΜ του νησιού υποστηρίζουν πως την ίδια χρονική περίοδο βρέθηκαν στην Ικαρία μέχρι και 15.000 εξόριστοι, αριθμός που ίσως υπερβολικός αλλά πολύ κοντά στις εκτιμήσεις του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Για να κατανοηθούν τα μεγέθη αυτά πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι κατά τα έτη που η Ικαρία αποτελούσε τόπο εκτοπίσεων, ο πληθυσμός της δεν ξεπέρασε σε καμία περίπτωση τις 12.000, δηλαδή υπήρχαν περίοδοι που οι διωκόμενοι ήταν αριθμητικά περισσότεροι απ' όλους τους μόνιμους κάτοικους.

Σε σήμα της 25^{ης} Δεκεμβρίου 1947 της 1^{ης} Στρατιάς προς το Β' Σώμα Στρατού, με συντάκτη τον Αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Βεντήρη, αναφέρεται πως οι κρατούμενοι από την περιοχή των Ιωαννίνων μεταφέρθηκαν στην Πρέβεζα. Ο τελικός προορισμός τους είχε ως εξής: Στρατιωτικοί κατάδικοι και υπόδικοι στη Μακρόνησο, πολιτικοί υπόδικοι και κατάδικοι στη Γυάρο, Αυτοαμυνίτες στο Τρίκερι και εκτοπιστέοι βάσει αποφάσεων επιτροπών ασφαλείας στην Ικαρία ή τον Άγιο Ευστράτιο.⁶¹¹

Ο θεσμός της εκτόπισης, είτε δικαστικής είτε διοικητικής, δεν αποτελεί νομική νεωτερικότητα στη περίοδο που ερευνάται. Η μέθοδος αυτή, ως τρόπος απονεύρωσης

⁶⁰⁹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, σελ. 141.

⁶¹⁰ Κυριακή Α. Καμαρινού, *Τα «πέτρινα πανεπιστήμια», ο αγώνας για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924- 1974*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2005, σελ. 210.

⁶¹¹ Μετακίνηση κρατουμένων, 1 ΣΤΡΑΤΙΑ/ 25 Δεκ 1947. Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949). 6^{ος} τόμος, 1η έκδοση. - Αθήνα Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ). Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), 1998. α.α. 107.

και εξόντωσης των πολιτικών αντιπάλων κυριάρχησε στο μεγαλύτερο μέρος της νεότερης ελληνικής ιστορίας από σύστασης του ελληνικού κράτους.

Το πρώτο νομοθέτημα που θεσπίζει την εκτόπιση συναντάται το 1871 με το Νόμο ΤΟΔ της 20/2/1871 «περί καταδιώξεως της ληστείας», με το Νόμο αυτό προβλέπονταν η εκτόπιση των συγγενών του ληστή και υιοθετείται η αρχή της οικογενειακής ευθύνης. Η εκτόπιση διατασσόταν από τη Διοικητική και Στρατιωτική Αρχή, γεγονός που δεν άφηνε καμία αμφιβολία ότι επρόκειτο για Διοικητική Εκτόπιση. Αργότερα, κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, ο συγκεκριμένος Νόμος επεκτάθηκε προβλέποντας την εκτόπιση κάθε ατόμου ύποπτου για διατάραξη της δημόσιας ασφάλειας. Θύματα αυτής της επέκτασης ήταν σοσιαλιστές, συνδικαλιστές και απεργοί εργάτες.

Το τέλος του Α παγκόσμιου πόλεμου, η μικρασιατική συμφορά και η οργάνωση διεθνώς του επαναστατικού-εργατικού κινήματος, οδήγησε και στη χώρα μας την δημιουργία κοινωνικών δυνάμεων που αμφισβητούσαν την κυριαρχία της άρχουσας τάξης. Έτσι λοιπόν, ψηφίζονται και επιβάλλονται νομοθετήματα που αποκλειστικό στόχο είχαν την θωράκιση του αστικού καθεστώτος μέσω του διωγμού και της ποινικοποίησης πολιτικών ιδεών που στρέφονταν εναντίον του.

Το 1924 η Κυβέρνηση Παπαναστασίου επικαιροποιεί το πλαίσιο για την καταπολέμηση της ληστείας ψηφίζοντας το νομοθετικό διάταγμα «*Περί συστάσεως εν εκάστω Νομού Επιτροπών επί της Δημοσίας Ασφαλείας*», το οποίο τροποποιήθηκε το 1926 επί δικτατορίας Θ. Πάγκαλου για να εφαρμοστεί κατά του ΚΚΕ. Ο νόμος προέβλεπε τη σύσταση επιτροπών ασφαλείας σε όλους τους νομούς της χώρας, αποτελούμενων από τον εκάστοτε Νομόρχο, Εισαγγελέα και Διοικητή της Χωροφυλακής. Οι επιτροπές αυτές είχαν το δικαίωμα, κατόπιν πρότασης των αστυνομικών Αρχών, να προβαίνουν στην εκτόπιση κάθε υπόπτου που θεωρούνταν απειλή «*διά το κράτος και την κοινωνίαν*», δίχως να έχει προηγηθεί απαραίτητως κάποια δικαστική απόφαση ή να έχει διαπραχθεί αναγκαστικά κάποια νομική παράβαση. Η υποψία και μόνο ήταν αρκετή.

Με την παραπάνω σύνθεση λειτούργησαν επί μία εικοσαετία με μια διακοπή το διάστημα 1929-1931, κατά το οποίο είχε θεσπιστεί η δικαστική εκτόπιση. Το Νομοθετικό Διάταγμα του 1924 προέβλεπε την εκτόπιση «παντός υπόπτου περιθάψεως ληστών», η τροποποίηση του συγκεκριμένου Διατάγματος από το καθεστώς του Πάγκαλου προέβλεπε την εκτόπιση των «υπόπτων τέλεσης και άλλων πράξεων, που αφορούν τη δημόσια τάξη και ασφάλεια». Χαρακτηριστικό είναι το

γεγονός ότι δεν προβλέπονταν κανένα ένδικο μέσο των κατηγορούμενων καθώς οι Επιτροπές δικάζαν σε πρώτο και τελευταίο βαθμό.

Το 1929 η Κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου μαζί με κόμματα της αντιπολίτευσης, ανάμεσα τους και το Λαϊκό Κόμμα, ψηφίζουν τον Νόμο 4229/1929 που έμεινε γνωστός ως «Ιδιώνυμο», ο Νόμος αυτός κατέργησε προσωρινά την διοικητική εκτόπιση αλλά σύντομα επανήλθε. Χαρακτηριστικό του 4229/1929 ήταν ότι ανήγαγε σε ποινικό αδίκημα την διάδοση ιδεών που στρέφονταν κατά του κοινωνικού καθεστώτος, και φυσικά δεν ήταν άλλες από τις σοσιαλιστικές ιδέες.

Το μέτρο, όμως, που κάλυψε κάθε «νομικό κενό» για την επιβολή ποινών στους κοινωνικούς αντιρρησίες, ήταν ο νόμος 4229 της 25^{ης} του Ιούλη 1929 *«περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»*. Η αποφασιστική προάσπιση της καπιταλιστικής «σταθεροποίησης», σύμφωνα με την άποψη του Ελευθέριου Βενιζέλου και των στενών συνεργατών του, δεν ήταν δυνατό να γίνει με τους νόμους που υπήρχαν. Οι διατάξεις του κοινού Ποινικού Δικαίου δεν παρείχαν επαρκή νομική στήριξη για αποτελεσματική καταστολή. Για να χτυπηθεί και να ανακοπεί το ανερχόμενο απεργιακό κίνημα της εργατικής τάξης, απαιτούνταν ένας άλλος νόμος, που να δεσμεύει τους δικαστές στις αποφάσεις τους και να δίνει τη δυνατότητα στις κρατικές υπηρεσίες Ασφάλειας για βέβαιη καταδίκη του «παραπεμπόμενου». Και ο νόμος αυτός, δημιούργημα του τότε υπουργού Εσωτερικών Κ. Ζαβιτσιάνου, συνεργάτη αργότερα του Μεταξά, ψηφίστηκε από την Βουλή. Ο νόμος αυτός έγινε γνωστός σαν «Ιδιώνυμο», γιατί καθιέρωνε ένα καινούργιο αδίκημα με «ίδιον χαρακτήρα», το αδίκημα να σκέφτεσαι «αριστερά». Όριζε ότι *«..όστις επιδιώκει την εφαρμογή ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαίων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικρατείας ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν τιμωρείται με φυλάκισιν τουλάχιστον εξ μηνών. Προς τούτοις επιβάλλεται, διά της αποφάσεως και εκτοπισμός ενός μηνός μέχρι δύο ετών εις τόπον εν αυτή οριζόμενων...»*. Αν και η αιχμή του «ιδιώνυμου» στόχευε πρώτα απ' όλα τους κομμουνιστές και το ΚΚΕ, στην πράξη ο αντιδημοκρατικός και αντιδραστικός αυτός νόμος στρέφονταν ενάντια σε κάθε αγωνιστική εκδήλωση των εργαζομένων για τα στοιχειώδη δικαιώματά τους. Μετά την ψήφιση του «ιδιώνυμου» δυνάμωσαν και πολλαπλασιάστηκαν οι συλλήψεις, οι φυλακίσεις, οι εκτοπίσεις, οι ξυλοδαρμοί, ακόμα και οι δολοφονίες αγωνιστών⁶¹².

⁶¹² Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008, σελ. 212-213.

Ο Ελ. Βενιζέλος, μιλώντας στη Βουλή το Δεκέμβρη του 1929, διακήρυττε: «*Εγώ δεν θα επιτρέψω αύξησιν των ημερομισθίων... Η ικανοποίησις των αιτημάτων των εργατών σημαίνει ανατροπήν μου... Την γενικήν απεργίαν θα θεωρήσω ως επανάστασιν και θα την καταπνίξω δι' όλων των ευρισκομένων εις την διάθεσίν μου μέσων...*». Σύμφωνα με στοιχεία της Εργατικής Βοήθειας Ελλάδας, από τον Ιούλη του 1929 μέχρι το Δεκέμβρη του 1932 δολοφονήθηκαν 18 άτομα, καταδικάστηκαν 1.335 εργάτες και αγρότες, βασανίστηκαν 107. Έγιναν 12.000 συλλήψεις αγωνιστών και εκδόθηκαν 2.203 καταδικαστικές αποφάσεις που επέβαλαν συνολικά 1.936 χρόνια φυλάκιση και 785 χρόνια εξορία. Μέχρι το 1935, ο αριθμός των δολοφονηθέντων εργατών και αγροτών είχε ανέλθει σε 37, ενώ οι συλλήψεις είχαν φτάσει τις 16.500 και οι καταδίκες τις 3.000 περίπου.⁶¹³

Το μέτρο της «προληπτικής» εκτόπισης θα ενεργοποιηθεί και πάλι επί πρωθυπουργίας Βενιζέλου τον Ιούλη του 1931 (Ν. 5174/1931). Με τον Νόμο αυτό και το Νομοθετικό Διάταγμα 12-16/7/1932 επανήλθε η διοικητική εκτόπιση καθώς κρίθηκε ότι ο «εσωτερικός εχθρός» έγινε περισσότερο «απειλητικός», με τον πρώτο επαναφέρεται το Διάταγμα του Πάγκαλου περί Επιτροπών Δημόσιας Ασφάλειας, και με το δεύτερο ορίζεται ότι εκτοπίζονται όσοι είναι ύποπτοι ληστοτρόφοι και όσοι τελούν πράξεις που αντίκειται στην δημόσια τάξη και ασφάλεια της χώρας.⁶¹⁴

Κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Στρατηγού Κονδύλη, με δύο Αναγκαστικούς Νόμους (τον 21-23/10/1935 και τον 19-20/12/1935) δόθηκε στους Υπουργούς Δικαιοσύνης και Εσωτερικών η εξουσία να εκτοπίζουν αυτεπαγγέλτως ή ύστερα από πρόταση της Ασφάλειας. Οι αποφάσεις των Υπουργών ήταν αμετάκλητες και εκτελούνταν ακόμη και τηλεγραφικά. Αξίζει να αναφερθεί ότι όλες οι μετέπειτα Κυβερνήσεις, η δικτατορία Μεταξά, οι κατοχικές και οι μεταπελευθερωτικές, άφησαν άθικτα τα νομικά παράγωγα της περιόδου Κονδύλη. Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά εξέλιξε όλο το προηγούμενο «νομικό οπλοστάσιο» που της παραδόθηκε. Επέβαλε τον Αναγκαστικό Νόμο 117/18/1936 «περί μέτρων προς καταπολέμηση του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών», στη συνέχεια, το 1938, με τον Αναγκαστικό Νόμο 1075 ανήγαγε σε ιδιώνυμο αδίκημα την «διάδοση, ανάπτυξη και εφαρμογή ιδεών που τείνουν στην ανατροπή του κρατούντος κοινωνικού

⁶¹³ Αναστάσης Ι. Γκίκας, *Ρήξη και Ενσωμάτωση, Συμβολή στην Ιστορία του εργατικού- κομμουνιστικού κινήματος του Μεσοπολέμου (1916-1936)*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2010, σελ. 122.

⁶¹⁴ Αναστάσης Ι. Γκίκας, *Ρήξη και Ενσωμάτωση*, σελ. 118-120.

καθεστώτος», η ποινή που προβλέπονταν ήταν ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τριών μηνών και ποινή εκτοπισμού από έξι μήνες μέχρι δύο χρόνια. Ωστόσο οι Επιτροπές Δημόσιας Ασφάλειας διατηρούνται και έτσι συνεχίζεται το δίπολο δικαστικής και διοικητικής εκτόπισης. Για τους αριστερούς, τα μέλη και τα στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος επιφυλάσσεται ειδική μεταχείριση και αξιοποιούνται τα νησιά Ανάφη, Φολέγανδρος, Άγιος Ευστράτιος, Γαύδος τα οποία χαρακτηρίζονται ως «Στρατόπεδα Πειθαρχημένης Διαβίωσης», σε εφαρμογή των προηγούμενων διατάξεων δημιουργείται και το στρατόπεδο της Ακροναυπλίας, όπου εκεί συγκεντρώνονται οι «επικίνδυνοι κομμουνιστές». Κατά το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου θεσπίστηκαν για τους κομμουνιστές οι δηλώσεις μετάνοιας. Έτσι λοιπόν, αν κάποιος δεν υπέγραφε η εκτόπισή του μετατρέπονταν σε αορίστου χρόνου.

Η κατάληψη της χώρας και η επιβολή της ξενικής Κατοχής φέρνει το τέλος της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου και τη φυγή από την Ελλάδα υπολειμμάτων της μαζί με τον βασιλιά Γεώργιο Β'. Η νέα ελληνική Κυβέρνηση που εγκαταστάθηκε στο Κάιρο με Συντακτική Πράξη που δημοσίευσε τον Φεβρουάριο 1942 κατάργησε το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, επομένως και το νομοθετικό της έργο.

Ωστόσο, οι δωσίλογες Κυβερνήσεις, εφάρμοσαν στον ακέραιο όλο το θεσμικό πλαίσιο του διαστήματος 1924-1941, στρέφοντας το ενάντια στην αριστερά και το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα. Με το Νομοθετικό Διάταγμα 1409/1942 προβλέπονταν η οργάνωση Στρατοπέδων Συγκέντρωσης, και με τον Αναγκαστικό Νόμο 87/8/1943 ορίζονταν η σύλληψη «υπόπτων» τέλεσης αξιόποινων πράξεων. Ωστόσο, η έντιμη συνεργασία των δωσίλογων Κυβερνήσεων με τους κατακτητές μετέτρεπε σε ήσσονος σημασίας κάθε «νομική παραγωγή» εκ μέρους των Ελλήνων συνεργατών, καθώς η δικαιοσύνη και η απονομή αυτής επαφίονταν στις αποφάσεις και τις διαταγές των Γερμανών. Και αυτές δεν ήταν άλλες από την εξόντωση και την αποστολή στα διάφορα γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Μετά την απελευθέρωση της χώρας και τα γεγονότα του Δεκεμβρη 1944 οι ελληνικές Κυβερνήσεις διορίζονταν και παύονταν από τους Βρετανούς. Η Κυβέρνηση του Ναυάρχου Π. Βούλγαρη νομοθέτησε τον Αναγκαστικό Νόμο 453/1945 και επανάφερε τον ΤΟΔ του 1871 περί ληστείας, μόνο που την θέση των ληστών και των αντικοινωνικών στοιχείων πήραν οι αγωνιστές της εαμικής εθνικής αντίστασης. Με τον ΤΟΔ/1871 οι αγωνιστές της εθνικής αντίστασης ήταν επικηρυγμένοι, γεγονός που έδωσε την απαραίτητη νομική κάλυψη στις διάφορες ένοπλες συμμορίες που είχαν οργανωθεί στην περιφέρεια να εντείνουν το ανθρωποκυνηγητό. Το νομοθετικό πλαίσιο

της Κυβέρνησης Βούλγαρη προέβλεπε και την εκτόπιση των συγγενών των διωκόμενων αγωνιστών.

Η Κυβέρνηση του Κ. Τσαλδάρη που αναδείχτηκε από τις εκλογές του Μαρτίου 1946 επανέφερε σε ισχύ Νομοθετικά Διατάγματα του 1924, έτσι όπως αυτά είχαν τροποποιηθεί από την δικτατορία του Θ. Πάγκαλου το 1926, επαναφέροντας την διοικητική εκτόπιση και την δημιουργία Επιτροπών Δημόσιας Ασφάλειας σε κάθε Νομό.⁶¹⁵

Το Νομοθέτημα που επισφράγισε την ποινικοποίηση της αριστεράς με πρόσχημα «την τρομοκρατία που ασκούσε αυτή», ήταν το Γ΄ ψήφισμα. Με το ψήφισμα αυτό δημιουργούνταν δύο ταχύρρυθμα δικαστήρια, τα Στρατοδικεία και τα Ειδικά Δικαστήρια. Οι ποινές που επιβάλλονταν ήταν βαρύτερες και δεν αφήνονταν περιθώριο για την άσκηση ένδικων μέσων για την προσβολή της δικαστικής απόφασης. Η ποινή του θανάτου ήταν κατά το Γ΄ ψήφισμα αυτόματη σε περιπτώσεις που αφορούσαν επιθέσεις κατά κρατικών αρχών και του ισχύοντος καθεστώτος. Τα ατομικά δικαιώματα και οι στοιχειώδεις λαϊκές ελευθερίες αναστέλλονταν. Τα Συμβούλια Ασφαλείας ξεκίνησαν ταχύτατα να απολύουν, να εκτοπίζουν, να φυλακίζουν και να παραπέμπουν στα ειδικά δικαστήρια. Στα μέσα του Ιουλίου 1946 δίκασαν επτά στελέχη της αριστεράς από τα Γιαννιτσαί και αποφασίστηκε η πρώτη θανατική ποινή, ανάμεσά τους η νεαρή δασκάλα από τα Γιαννιτσαί Ειρήνη Γκίνη.⁶¹⁶

Στο εξής οι αριστεροί, οι κομμουνιστές ήταν πλέον αποκλεισμένοι από το νόμο και το κράτος, καθώς θεωρούνταν και επίσημα ο «εσωτερικός εχθρός». Το θεσμικό πλαίσιο αυτό παρότι δεν απαγόρευε τους οργανωμένους φορείς και κόμματα της αριστεράς, τοποθετούσε τους εκφραστές των αριστερών ιδεών στο περιθώριο, χωρίς να παρέχεται κανένα νομικό δικαίωμα ανάκλησης των ποινών.

Τον Δεκέμβριο 1947 η Κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη θεσπίζει τον Αναγκαστικό Νόμο 509 «Περί μέτρων ασφαλείας του Κράτους, του Πολιτεύματος, του Κοινωνικού Καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», με τον οποίο έθετε εκτός νόμου το Κομμουνιστικό Κόμμα, το ΕΑΜ, την Εθνική Αλληλεγγύη και οποιοδήποτε άλλο σωματείο ή οργάνωση είχε ιδεολογική και πολιτική συγγένεια με το ΚΚΕ. Με τον ίδιο νόμο τέθηκαν σε παρανομία και όλα τα έντυπα που είχαν σχέση με αυτόν το πολιτικό χώρο. Ο Α.Ν. 509 είχε πολλά κοινά σημεία με το «ιδιώνυμο», τιμωρούσε με

⁶¹⁵ Σταμάτης Καββαδίας, Η διοικητική εκτόπιση στην Ελλάδα (1871-1974) στο *Μακρόνησος- Ιστορικός τόπος*, τόμος Β΄ Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003, σελ. 11-22.

⁶¹⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού εμφύλιου πόλεμου 1946-1949*, Τόμος 1, σελ. 156-157.

πολύ βαριές ποινές όχι μόνο την πολιτική δράση της αριστεράς αλλά την υιοθέτηση ριζοσπαστικών ιδεών και την προπαγάνδισή τους. Το νομοθέτημα αυτό χώριζε τον πληθυσμό της χώρας σε δύο βασικές κατηγορίες, τους εθνικόφρονες πολίτες και του μη-εθνικόφρονες ή αντεθνικούς. Στην εισηγητική του έκθεση, οι κομμουνιστές χαρακτηρίζονται ως «προαιώνιοι εχθροί του Γένους», «αντεθνική μειονότητα» και «αρνητές της πατρίδας, της οικογένειας και της θρησκείας».

Στις 27 Ιουνίου 1947 ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης από το Στρασβούργο, εκπροσωπώντας το ΚΚΕ στο συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας εκφώνησε τον λόγο που έμεινε γνωστός ως η «Διακήρυξη του Στρασβούργου», περιγράφοντας με σαφήνεια την πρόθεση του ΚΚΕ να σχηματίσει δημοκρατική Κυβέρνηση και κρατική υπόσταση στις περιοχές που έλεγχε ο Δημοκρατικός Στρατός⁶¹⁷. Η Κυβερνητική απάντηση δεν άργησε να έρθει, από τις αρχές του Ιουλίου μεθοδεύονται μαζικές συλλήψεις χιλιάδων πολιτών κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας από τους οποίους ο κύριος όγκος εκτοπίστηκε διοικητικώς στην Ικαρία.⁶¹⁸

Ο Υπουργός Δημοσίας Τάξης Ναπολέον Ζέρβας με πρόσχημα ανυπόστατες πληροφορίες περί οργάνωσης «κομμουνιστικού πραξικοπήματος» που θα τίθονταν σε εφαρμογή την 10^η Ιουλίου 1947, προβαίνει αιφνιδίως σε χιλιάδες συλλήψεις. Το πογκρόμ συνεχίστηκε όλο το μήνα Ιούλιο. Σύμφωνα με δηλώσεις του οι συλλήψεις δεν αφορούν την κομματική ιδιότητα, αλλά την συμμετοχή τους ή όχι στη «συνωμοσία».⁶¹⁹ Ενδιαφέρον για την πορεία της εξάρθρωσης των μελών της «συνωμοσίας» έδειξαν και οι Κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας μέσω των πρεσβειών τους στην Αθήνα. Ο Παναγιώτης Πιπινέλης, Υφυπουργός Εξωτερικών ενημέρωσε τους Πρέσβεις των δύο χωρών ότι κατόπιν εντολής του όλοι οι εξόριστοι της Ικαρίας θα ανακριθούν⁶²⁰, από σχετικά τεκμήρια του Υπουργείου Εξωτερικών, η Πρεσβεία της

⁶¹⁷ Απόσπασμα από το επίμαχο σημείο του λόγου του Πορφυρογένη: "Σήμερα γίνεται ολοένα και πιο φανερό, ότι στις ακούραστες προσπάθειες του ΕΑΜ και του δημοκρατικού κόσμου για Λαϊκή Συμφιλίωση και κατευνασμό, μόνο η αποφασιστική πολεμική επίδοση και ανάπτυξη του Δημοκρατικού Στρατού μπορεί να εξαναγκάσει την αντίδραση να σκεφθεί σοβαρές υποχωρήσεις, σαν αυτές που διαγράφονταν την Άνοιξη, μα τις ματαίωσε η ξετσίπωτη αμερικάνικη ιμπεριαλιστική παρεμβολή. Και η αποφασιστική επίδοση και ανάπτυξη του Δημοκρατικού Στρατού της Ελλάδας μπροστά στο γεγονός της αμερικανοαγγλικής και μοναρχοφασιστικής αδιαλλαξίας τείνει ν' αποκρυσταλλωθεί και αποκρυσταλλώνεται κιάλας προς τη δημιουργία μιας Λεύτερης Δημοκρατικής Ελλάδας με δική της ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ και δική της κρατική υπόσταση".

⁶¹⁸ Εφ. «Ριζοσπάστης», Πετρόπουλος Γιώργος, Αναγκαστικός Νόμος 509/1947, 29 Δεκεμβρίου 2002, σελ. 12.

⁶¹⁹ Εφ. «Εμπρός», Πως οργανώθη από το ΚΚΕ η συνωμοσία κατά του Κράτους- Αι αποκαλύψεις του κ. Ζέρβα, 12 Ιουλίου 1947, σελ. 1, 3.

⁶²⁰ Εφ. «Εμπρός», Οι Πρεσβευταί Αμερικής και Αγγλίας εξήτησαν επίσπευση των ανακρίσεων δια τους ενεχόμενους εις την συνωμοσίαν, 26 Ιουλίου 1947, σελ. 4.

Μεγάλης Βρετανίας δείχνει ενδιαφέρον για την διαδικασία εξέτασης των εξόριστων και την ταχύτητα ολοκλήρωσής της.

Οι συλλήψεις του Ιουλίου έγιναν βάσει καταλόγων που είχαν συγκροτηθεί από την Γενική Ασφάλεια, η κατάρτιση των οποίων δεν χρειαζόνταν σημαντικά ενοχοποιητικά στοιχεία για να τοποθετηθούν εκεί τα ονόματα πολιτών, παρά μόνο λίγες πληροφορίες, ακόμα και η αποχή από τις εκλογές του Μαρτίου 1946 θεωρούνταν αρκετή. Το τεκμήριο της αθωότητας είχε καταργηθεί. Στους συλληφθέντες κοινοποιούνταν η απόφαση της Επιτροπής Ασφάλειας, ο τόπος εκτόπισής και η διάρκεια της ποινής τους. Η απόφαση αυτή αποτελούσε διοικητική πράξη, οι πολίτες δεν μπορούσαν να ενημερωθούν για το περιεχόμενο των καταθέσεων εναντίον τους ή για τους μάρτυρες κατηγορίας. Επίσης, δεν δίνονταν στον διωκόμενο η ευκαιρία να ακολουθήσει υπερασπιστική γραμμή. Εντός τριών ημερών οι συλληφθέντες μπορούσαν να προσφύγουν στην δευτεροβάθμια Επιτροπή Ασφαλείας, η οποία πραγματοποιούσε κλειστή συνεδρίαση και οι πολίτες ή οι συνήγοροί τους δεν είχαν δικαίωμα να είναι παρόντες ή να έχουν πρόσβαση στον φάκελο τους.⁶²¹

Το θέμα των εκτοπισμένων της Ικαρίας και των υπόλοιπων συλληφθέντων συζητήθηκε σε σύσκεψη την 10^η Ιουλίου ανάμεσα στην πολιτική ηγεσία, τις αρμόδιες διοικητικές και δικαστικές αρχές που προέδρευσε ο Ν. Ζέρβας. Αποφασίστηκε οι συλληφθέντες να διαιρεθούν σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη περιλαμβάνονταν όσοι είχαν γνώση του σχεδιαζόμενου «κινήματος» και έλαβαν ενεργό μέρος στην κατάστροψη, οργάνωση και προετοιμασία του. Αυτοί θα παραπέμπονται με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Στη δεύτερη κατηγορία ήταν όσοι δεν είχαν γνώση για το σχεδιαζόμενο πραξικόπημα αλλά ήταν πρόθυμοι να μετάσχουν σε κάθε διαταγή και σχέδιο της ηγεσίας του ΚΚΕ. Όσοι ανήκαν σε αυτή τη κατηγορία θα εκτοπίζονται αυτομάτως ή θα παρατείνονταν η ποινή της εκτόπισής τους. Στην τρίτη κατηγορία ανήκαν όσοι δεν είχαν γνώση του σχεδίου και δεν ήταν σε θέση να παράσχουν καμία βοήθεια, αυτοί θα αφήνονταν ελεύθεροι.⁶²²

⁶²¹ Μαρτυρία του εξόριστου Αλκιβιάδη Λούλη στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 15th meeting of investigation, team No. 1, at Evdilos, Icaria, Greece 7 p.m. 22 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ (Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

⁶²² Εφ. «Ελευθερία», Οι συλληφθέντες, 2.613 εξετοπίστησαν εις Ικαρίαν και εις άλλας νήσους, 11 Ιουλίου 1947, σελ. 4.

Το πρωτοφανές -για την μαζικότητά του- πογκρόμ προκάλεσε πολλές και ποικίλες αντιδράσεις στο εξωτερικό ακόμα και σε κυβερνήσεις που στήριζαν με τον πιο δυναμικό τρόπο τον αστικό πολιτικό κόσμο της Ελλάδας. Στις 18 Ιουλίου ο Πρέσβης των ΗΠΑ στην Αθήνα Lincoln MacVeagh συναντήθηκε με τον Πιπινέλη και του μετέφερε ότι κατά την άποψη της Κυβέρνησης των ΗΠΑ η ελληνική Κυβέρνηση θα πρέπει να προβεί έγκαιρα στην εξέταση των συλληφθέντων ώστε όσοι δεν έχουν σοβαρή εμπλοκή στη συνωμοσία να απελευθερωθούν. Οι υπόλοιποι να δικαστούν το συντομότερο δυνατό με πλήρη δημοσιότητα στις κατηγορίες που τους απαγγέλλονται. Ο MacVeagh ανέφερε πως η Κυβέρνηση των ΗΠΑ θεωρεί πως η ελληνική Κυβέρνηση θα πρέπει να απέχει από περαιτέρω αδιάκριτες συλλήψεις ή άλλα άσκοπα δραστικά μέτρα και να προσπαθήσει να μετριάσει την αναπόφευκτα κακή εντύπωση που δημιούργησε στο εξωτερικό με τα μέτρα που έχουν ληφθεί. Ο Πρέσβης τόνισε πως η πρεσβεία του έχει λάβει πολλές- φαινομενικά καλά τεκμηριωμένες- καταγγελίες για να παρέμβει στις πρόσφατες συλλήψεις, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις οι συλλήψεις έγιναν με τρόπο τυχαίο που ανάμεσα στους συλληφθέντες υπάρχουν άτομα με γνωστές τις αντικομμουνιστικές τους απόψεις. Πολλά τηλεγραφήματα έχουν επίσης παραληφθεί από την Πρεσβεία που περιγράφουν τις κακές συνθήκες διαβίωσης των 8.000 ατόμων που εκτοπίστηκαν στο άγονο νησί της Ικαρίας. Ο Πρέσβης των ΗΠΑ κάλεσε την ελληνική Κυβέρνηση να αναγνωρίσει τη σημασία ανάληψης και λήψης διορθωτικών μέτρων και τόνισε πως οι πρόσφατες συλλήψεις έχουν προκαλέσει αρνητικά σχόλια όχι μόνο στους Αμερικανικούς και Βρετανικούς κύκλους αλλά και στην Γαλλία.⁶²³

Οι συλλήψεις του Ιουλίου συζητήθηκαν στο βρετανικό Κοινοβούλιο στις 28 του ίδιου μήνα. Ο βουλευτής των εργατικών Francis Noel-Baker απηύθυνε ερώτηση προς τον γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών Christopher Mayhew για τον ρόλο της Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής στις συλλήψεις και τις συνθήκες κράτησης των συλληφθέντων. Ο Mayhew απάντησε πως σύμφωνα με την βρετανική Πρεσβεία δεν υπήρξαν πυροβολισμοί ή οργανωμένη αντίσταση κατά τις συλλήψεις. Ένας μικρός αριθμός από τους συλληφθέντες φυλακίσθηκε στην Αθήνα και οι υπόλοιποι εκτοπίστηκαν στην Ικαρία και τον Άγιο Ευστράτιο. Ο Noel-Baker ζήτησε εξηγήσεις για τον ρόλο της της βρετανικής Πρεσβείας στην Αθήνα στις συλλήψεις, και ρώτησε

⁶²³ The Ambassador in Greece (MacVeagh) to the Secretary of State, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1947, THE NEAR EAST AND AFRICA, VOLUME V, frus1947v05/d204.

αν αυτές έγιναν με την συγκατάθεση της βρετανικής Κυβέρνησης. Επίσης, αναρωτήθηκε αν οι άθλιες συνθήκες στα νησιά προκαλούν ανησυχία στην Αστυνομική Αποστολή. Ο Mayhew απάντησε πως ο ρόλος της Αστυνομικής Αποστολής είναι συμβουλευτικός και παρέχει εκπαίδευση στις αστυνομικές δυνάμεις της Ελλάδας. Ο William Gallacher βουλευτής εκλεγμένος με το Κομμουνιστικό Κόμμα Μεγάλης Βρετανίας κατηγόρησε την Κυβέρνηση ότι αυτή η βάνουση καταστολή της Αριστεράς δεν θα είχε πραγματοποιηθεί εάν τα βρετανικά στρατεύματα δεν βρίσκονταν ακόμα στην Ελλάδα. Ενώ ο Stanley Tiffany βουλευτής με το Εργατικό και Συνεταιριστικό Κόμμα (Labour and Co-operative Party) ανέφερε πως χιλιάδες άνθρωποι εκτοπίστηκαν στα νησιά χωρίς να τους αποδοθούν κατηγορίες και αναρωτήθηκε γιατί δεν διεξάγεται έρευνα για αυτές τις βαρβαρότητες. Ο Mayhew απάντησε πως η βρετανική αστυνομική αποστολή δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για τις συνθήκες στα νησιά.⁶²⁴

Σταδιακά από το 1947, οι εκτοπισμένοι σε δεκάδες νησιά συγκεντρώνονται κυρίως στην Ικαρία, τον Άγιο Ευστράτιο και τη Λήμνο. Οι γυναίκες που ήταν αρχικά εκτοπισμένες στα ίδια νησιά με τους άντρες, από την άνοιξη του 1948 μεταφέρονται στη Χίο και στη συνέχεια, ένα χρόνο μετά, στο νησί Τρίκερι που βρίσκεται στον κόλπο του Παγασητικού.

Η νόμιμη κρατική βία ήταν ανηλεής και εφαρμόζονταν σε κάθε «παραβάτη» του θεσμικού πλαισίου που είχε οριστεί. Ανάμεσα στους παραβάτες ήταν και οι ύποπτοι τέλεσης αδικήματος. Στην Ικαρία της εξορίας, συναντάμε περιπτώσεις εκτοπισμένων υπέργηρων αντρών ή γυναικών, ανθρώπων με σοβαρότατα προβλήματα υγείας, μητέρων που βρίσκονταν στην περίοδο λοχείας και ανάτρεφαν παιδιά βρεφικής ηλικίας, ακόμα και ανήλικων ασυνόδευτων παιδιών που δεν ήταν ούτε καν σε εφηβική ηλικία. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό του δεκάχρονου Ευστάθιου Κούκου από την Έδεσσα, τον Δεκέμβριο του 1946 εξετάστηκε από την Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας του Νομού και εξορίστηκε στην Ικαρία, αφού πρώτα υπέστη ολιγοήμερη φυλάκιση και την δοκιμασία των μεταγωγών.⁶²⁵

Από τα στοιχεία που έχουμε από την αλληλογραφία του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ με εξόριστα μέλη και στελέχη της, μόνο κατά τα τέλη του 1946, από τους 804 εξόριστους της περιοχής του Αγίου Κηρύκου, οι 130 ήταν στην ηλικιακή κατηγορία 15-24 χρονών. Στην περιοχή του Ευδήλου, 24 από τους 105 εξόριστους, ενώ στους

⁶²⁴ Political Prisoners HC Deb 28 July 1947 vol 441 cc33-5. parliament.uk

⁶²⁵ Εφ. «Ριζοσπάστης», Επικίνδυνα στη δημόσια τάξη- Μιλάει ένας δεκάχρονος, 13 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 3.

Φούρνους οι 30 από τους 95 ανήκαν στην παραπάνω ηλικιακή ομάδα. Σύμφωνα με το ίδιο τεκμήριο 16 παιδιά που βρίσκονταν εκτοπισμένα στην Ικαρία ήταν στην ηλικιακή ομάδα έως 14 χρονών.⁶²⁶

Παρόλο που η «ανταρσία» αποτέλεσε αντικείμενο έντονων συζητήσεων στη Βουλή τόσο στην Επιτροπή Εξουσιοδοτήσεως και λιγότερο σε επίπεδο Ολομέλειας, λόγω των συχνών και παρατεταμένων διακοπών της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη συζήτηση για το ζήτημα της εκτόπισης. Το μόνο που διαπιστώνουμε είναι σποραδικές αναφορές με αφορμή τη συζήτηση Ψηφισμάτων ή για την επικύρωση αναγκαστικών νόμων.

Στις 22- 23 Φεβρουαρίου 1947 επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών επισκέφτηκε με το αντιτορπικό «Θεμιστοκλής» την Ικαρία 627. Επρόκειτο για την Ομάδα 1 της *Commission of Investigation Concerning Greek Frontier Incidents* και ουσιαστικά αντικατόπτριζε την διεθνοποίηση του ελληνικού ζητήματος της εμφύλιας διαμάχης.

Η διεθνής διάσταση αποτελούσε ζητούμενο και για τα δύο στρατόπεδα της σύγκρουσης. Από την μία οι καταγγελίες της Κυβέρνησης Τσαλδάρη- όπως και των διάδοχων ελληνικών κυβερνήσεων- αναδείκνυαν τους διαύλους συνεργασίας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας με τις όμορες Λαϊκές Δημοκρατίες της Αλβανίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας. Την παροχή δηλαδή πολύμορφης υλικότεχνικής βοήθειας και ασυλίας προς τους αντάρτες. Ενώ από την άλλη, η ηγεσία του ΔΣΕ και του ΚΚΕ αναδείκνυε σε διεθνές επίπεδο την βρετανική επεμβατικότητα και το καθεστώς διώξεων και τρομοκρατίας εις βάρος των αριστερών που είχε επιβληθεί στην μετά- Βάρκιζα περίοδο, προϊόν της οποίας αποτέλεσε και η εκτόπιση και φυλάκιση δεκάδων χιλιάδων πολιτών.

Σε διεθνές επίπεδο η δημιουργία της Διερευνητικής Επιτροπής αντικατόπτριζε μια κατ' αρχήν συμφωνία των μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας προς την κατεύθυνση της διευθέτησης του Ελληνικού Ζητήματος. Στο διπλωματικό επίπεδο, η ΕΣΣΔ παρά τις ενστάσεις που εξέφρασε καθ' όλη τη διάρκεια της προκαταρκτικής συζήτησης συμφώνησε στην δημιουργία της Επιτροπής και μαζί με την Πολωνία επικεντρώθηκαν προς την κατεύθυνση της διεθνοποίησης της εσωτερικής πολιτικής αστάθειας στην

⁶²⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο Φώφης Λαζάρου.

⁶²⁷ Η επιτροπή αποτελούνταν από τους κάτωθι,

Chairman: Mr. William Sheater.

Members: Mr. Atyeo- Australia, Air Major Wang Ting Pang- China, Mr. Sobolewski- Poland, Mrs. Fothergill- United Kingdom, Mr. Anschuetz- United States, Mr. Graur- USSR.

Liaison Representatives: Mr. Theodor Heba- Albania, Mr. Petrov- Bulgaria, Mr. Theodoropoulos- Greece, Mr. Krulj- Yugoslavia.

Ελλάδα και της συμβολής της ως κύριας πηγής των γεγονότων που εξελίσσονταν στο μέτωπο του εμφυλίου. Από την πλευρά τους οι ΗΠΑ, έχοντας λάβει την σκυτάλη από την Μεγάλη Βρετανία, καθώς η δεύτερη αποστασιοποιήθηκε από το Ελληνικό Ζήτημα στα τέλη του 1946- στήριζαν τις ελληνικές θέσεις, από τις εκλογές του Μαρτίου 1946 ακόμη, ανέλαβαν πρωτοβουλία για την ανάδειξη του ρόλου των Λαϊκών Δημοκρατιών ως καθοριστικού στην εδραίωση της εμφύλιας διαμάχης μέσω των αποστολών ενίσχυσης που προωθούσαν. Συνοπτικά, η «Commission of Investigation for Greek Frontier Incidents», δραστηριοποιήθηκε κυρίως στη βόρεια ελληνική μεθόριο, το χρονικό διάστημα από τις 30 Ιανουαρίου έως τις 23 Μαρτίου 1947, οπότε και μετέβη στη Γενεύη, διά μέσου Σόφιας και Βελιγραδίου, προκειμένου να συντάξει την τελική έκθεση για το Ελληνικό Ζήτημα. Παράλληλα με την απόφαση του το Συμβούλιο Ασφαλείας στις 18 Απριλίου του ίδιου έτους εγκατέστησε την Ημιμόνιμη Υποεπιτροπή Συνόρων με έδρα την Θεσσαλονίκη, ως κλιμακίου του κύριου σώματος με σκοπό τη μη διακοπή των ερευνών.⁶²⁸

Η Επιτροπή, ανάμεσα στην ομολογουμένως πλούσια δράση της, ανέπτυξε και τρεις ομάδες έρευνας. Η πρώτη ομάδα επισκέφτηκε το χωριό Αγόριανη Θεσσαλίας, τη Σύρο όπου κρατούνταν μέλη δοσιλογικών οργανώσεων, και την Ικαρία. Η δεύτερη επισκέφτηκε στρατόπεδα συγκέντρωσης, φυλακές και τον Μάρκο Βαφειάδη Στρατηγό του ΔΣΕ. Η τρίτη ομάδα επισκέφτηκε τα ελληνο- αλβανικά σύνορα.⁶²⁹

Στο πλαίσιο αυτό, η διεθνής επιτροπή επισκέφτηκε τους εξόριστους της Ικαρίας ώστε να τους υποβάλλει ερωτήσεις και να πραγματοποιήσει ακροάσεις. Εξετάστηκαν εκπρόσωποι της κοινότητας των διωκόμενων και εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης, επίσης δόθηκε η δυνατότητα να επισυναφτούν στοιχεία και τεκμήρια ώστε ληφθούν υπόψη στα πρακτικά της επιτροπής. Η διεθνής επιτροπή δέχτηκε ντοκουμέντα από το ΑΚΕ Σάμου, το ΕΑΜ Ικαρίας, την ΕΠΙΟΝ Ικαρίας, τις επιτροπές διανομών, την ΟΣΠΕ, τον τοπικό σύλλογο πολεμιστών της Μέσης Ανατολής, δέχτηκε επίσης αντιπροσωπείες από εξόριστους συνδικαλιστές, από εξόριστους που ασθενούσαν, από εξόριστους που κρατήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης της ναζιστικής Γερμανίας, από τραυματίες και βετεράνους πολέμου κ.α. Ωστόσο, στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών δεν βρέθηκε κανένα σχετικό συνοδευτικό

⁶²⁸ Γεώργιος Στ. Παλαιόπουλος, *Στη μεθόριο του εμφυλίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Επίκεντρο, 2015, σελ. 27.

⁶²⁹ Item Committees - Commission of Investigation for Greek Frontier Incidents - press and public relations (Part 2)- S-0472-0107-02-00001. United Nations Archives and Records Management

παράρτημα. Ενώ σε Δελτίο της Επιτροπής Ερεύννης, με συντάκτη τον Col. A. Rosher Lund γραμματέα της Βαλκανικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών που βρέθηκε στην ψηφιοποιημένη συλλογή των United Nations Archives and Records Management αναφέρεται πως κατά την άφιξη του τρένου με τα πρακτικά της επιτροπής στην Γενεύη, διαπιστώθηκε ότι η κούτα που περιείχε έγγραφα που σχετίζονται με τους εξόριστους της Ικαρίας και της Αγόριανης βρέθηκε παραβιασμένη με το περιεχόμενο να λείπει.⁶³⁰ Την Διεθνή Επιτροπή υποδέχθηκαν άνθρωποι από την κοινότητα των εξόριστων και τις τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ και ΕΠΟΝ Ικαρίας. Στον Άγιο Κήρυκο πλήθος κόσμου τους υποδέχθηκε με πλακάτ που είχαν κρυμμένα στα ρούχα τους, ο Γιώργος Λομβαρδάς κρατούσε ένα που έγραφε «*reconciliation*» (συμφιλίωση)⁶³¹, ενώ άλλων συναγωνιστών του τα πλακάτ ανέγραφαν «*Να φύγουν οι Άγγλοι*», «*Γενική Αμνηστία*», «*Κυβέρνηση με το ΕΑΜ*». Παρόμοια υποδοχή έγινε και στον Εύδηλο, εκεί μάλιστα οι οργανώσεις του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ είχαν κατασκευάσει μια πελώρια φωτεινή επιγραφή που ανέγραφε «*Να φύγουν οι Άγγλοι*».⁶³² Ο ανταποκριτής της εφημερίδας «Εμπρός» σχολιάζοντας επικριτικά την υποδοχή που ετοίμασε το κοινό, αναφέρει πως οι εξόριστοι έσπευσαν να συναντήσουν από κοντά τους εκπρόσωπους της Αλβανίας, της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας και της ΕΣΣΔ συνομιλώντας μαζί τους στα σλάβικα καθώς και ότι οι «Βαλκανικοί σύνδεσμοι» έδωσαν οδηγίες στους εκτοπισμένους για το πνεύμα των καταθέσεων τους. Ο συντάκτης του άρθρου βρίσκει τις συνθήκες διαβίωσης των εξόριστων πολύ καλές και με «κάθε άνεση», φέρνοντας σε αντιπαράθεση με την ένδεια στην οποία ζουν οι ντόπιοι. Εντούτοις, μια πηγή ενίσχυσης των εξόριστων αποτελεί -όπως ο ίδιος αναφέρει- και η τοπική οργάνωση της «Εθνικής Αλληλεγγύης».⁶³³

Ο Ασπιρίδης Κασιλόν, εκπρόσωπος των εξόριστων Αγίου Κηρύκου παρέδωσε στην επιτροπή στατιστικά που μπορούν να σκιαγραφήσουν το προφίλ των εκτοπισμένων σε αυτή τη χρονική συγκυρία. Από τους 998 εξόριστους του Αγίου Κηρύκου, οι 176 ήταν εργάτες, οι 324 αγρότες, 122 τεχνίτες, 73 επιστήμονες και 71 δημόσιοι υπάλληλοι. Ανάμεσα σ' αυτούς υπήρχαν 159 γυναίκες, δέκα εκ των οποίων ήταν εγκυμονούσες ενώ πολλές βρίσκονταν εκεί με τα παιδιά τους. Εκατόν είκοσι εξόριστοι ήταν μεταξύ

⁶³⁰ Bulletin 1st Lead Commission, Item Commission of Investigation of Greek Boarder Incidents (Part IV) - S-0472-0106-01-00003. United Nations Archives and Records Management.

⁶³¹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Το κλιμάκιο του ΟΗΕ στην Ικαρία, 6 Μαρτίου 1947, σελ. 1. Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013 Αθήνα.

⁶³² Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 78.

⁶³³ Εφ. «Εμπρός», Δ. Αβραμόπουλος, «Εις το στρατόπεδον Ικαρίας η συνεργασία ΕΑΜ κα Σλάβων αποκαλύπτεται και χωρίς ανακρίσεις», 25 Φεβρουαρίου 1947, σελ. 1, 3.

50 και 60 ετών και είκοσι ήταν μεταξύ 70 και 80 ετών. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι κανένας από αυτούς δεν είχε περάσει από δίκη οποιουδήποτε βαθμού καθώς εφαρμόζονταν με γρήγορες διαδικασίες το μέτρο της διοικητικής εκτόπισης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία, 61 ήταν πολεμιστές του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, 31 των Βαλκανικών, 251 πολέμησαν στο Αλβανικό μέτωπο και 400 ήταν αντάρτες του ΕΛΑΣ. Από αυτούς, 19 είναι ανάπηροι με τραύματα της περιόδου της Κατοχής, 6 είναι ανάπηροι των πολέμων της περιόδου 1912-1922, 23 είναι ανάπηροι από το Αλβανικό μέτωπο, 23 είναι ανάπηροι από την Εθνική Αντίσταση και εννέα κρατήθηκαν σε ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στα στοιχεία που κατατέθηκαν στην επιτροπή, αναφέρεται πως σε 359 εξόριστους είχαν λεηλατηθεί τα σπίτια τους από τους Γερμανούς και τα Τάγματα Ασφαλείας εκ των οποίων η περιουσία των 123 είχε καταστραφεί ολοσχερώς. Επίσης, 112 από αυτούς είχαν χάσει δύο έως πέντε αδέρφια σε μάχες ενάντια στους κατακτητές. Αξιοσημείωτο είναι επίσης, ότι μέχρι τα τέλη Φεβρουαρίου 1947 σε 45 εξόριστους η ποινή τους παρατάθηκε για ένα ακόμη έτος με απόφαση της επιτροπής ασφαλείας, ποινή που όσο εντεινόνταν ο εμφύλιος πόλεμος, εφαρμόζονταν σε εκατοντάδες εξόριστους.⁶³⁴

Με το Νομοθετικό Διάταγμα 392/1947 επιβλήθηκε η αστυνομική επιτήρηση των εξόριστων και καθιερώθηκαν ποινές από έξι μήνες έως πέντε χρόνια για όποιον απομακρύνονταν από την περιοχή εκτόπισής του. Στα τέλη του Δεκεμβρίου 1947 η Κυβέρνηση συνεργασίας Φιλελεύθερων- Λαϊκών με Πρωθυπουργό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη εξέδωσε τον Αναγκαστικό Νόμο 511/1947. Με το Νόμο αυτό οι τόποι εξορίας μετατρέπονται με συστηματικό τρόπο σε τόπους «πειθαρχημένης διαβίωσης». Τα νησιά της Ικαρίας, του Αγίου Ευστρατίου και της Λήμνου γίνονται γιγαντιαία στρατόπεδα συγκέντρωσης για τους άντρες και η Χίος και στη συνέχεια το Τρίκερι για τις γυναίκες.

Στους τόπους αυτούς εφαρμόστηκαν όλες οι μέθοδοι ώστε να μετατραπεί η καθημερινότητα των εξόριστων σε μαρτύριο. Όπως θα δούμε και παρακάτω, επιβλήθηκαν τακτικά προσκλητήρια παρουσίας, απαγόρευση κυκλοφορίας, απαγόρευση απομάκρυνσης πέρα από τον προσδιορισμένο τόπο, δήλωση αλλαγής

⁶³⁴ Μαρτυρία του εξόριστου Ασπιρίδη Κασιλόν στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 18th meeting of investigation, team No. 1, at Kirikos, Ikaria, Greece 12.30 p.m. 23 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ (Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

κατοικίας, έρευνα κατοικιών οποιαδήποτε ώρα, απαγόρευση κάθε συγκέντρωσης, απαγόρευση ίδρυσης λεσχών, συλλόγων και οποιασδήποτε οργανωμένης κίνησης από τους εξόριστους. Απαγόρευση έκδοσης και κυκλοφορίας εντύπων, απαγόρευση άσκησης του επαγγέλματός τους, έρευνα στην αλληλογραφία και τα δέματα, καθορισμός κατοχής ανώτατου χρηματικού ποσού. Και όλα αυτά συνοδεύονταν από καθημερινή ψυχολογική και η σωματική βία. Η πειθαρχημένη διαβίωση πήρε την πιο σκληρή μορφή της με την δημιουργία του Στρατοπέδου Συγκέντρωσης Μακρονήσου που λειτούργησε από τα μέσα του 1947 μέχρι και το 1950.⁶³⁵

Η επιλογή της Ικαρίας ως τόπος εκτόπισης δεν συνοδεύονταν από κάποια κρατική μέριμνα και μελέτη τεχνικών επιλύσεων των προβλημάτων που θα ανέκυπταν από την συγκέντρωση τόσων χιλιάδων ανθρώπων. Από τον Μάιο μέχρι και τον Δεκέμβριο 1946 οι εξόριστοι δικαιούνταν ένα κρατικό επίδομα 500 δραχμών την ημέρα, από το οποίο παρακρατούνταν οι 348 δραχμές για την παροχή ψωμιού. Από αυτά οι εξόριστοι λάμβαναν τις 152 δραχμές που η αγοραστική τους αξία την εν λόγω περίοδο ισοδυναμούσε με την αγορά τριών τσιγάρων⁶³⁶, από τον Ιανουάριο 1947 μέχρι και τη κατάργηση του στρατοπέδου Ικαρίας οι εξόριστοι θα λαμβάνουν 300 δραχμές μηνιαίως το 1/3 του οποίου παρακρατούνταν από τον Ερυθρό Σταυρό.

Οι εξόριστοι έφταναν στην Ικαρία χωρίς αποσκευές, χωρίς προσωπικά αντικείμενα και εφόδια για τις πρώτες, τουλάχιστον, μέρες της εκτόπισής τους. Πολλοί από αυτούς ήταν με τα ρούχα της δουλειάς, τις πιτζάμες, ξυπόλητοι, καθώς οι συλλήψεις ήταν αιφνιδιαστικές δεν τους δόθηκε κανένα περιθώριο για στοιχειώδη προετοιμασία. Ακόμα και η μεταγωγή τους στο νησί αποτελούσε σκληρότατη δοκιμασία, ειδικότερα οι εξόριστοι που εκτοπίστηκαν το καλοκαίρι του 1947, υπέστησαν την κράτηση των τμημάτων μεταγωγών, το μαρτύριο του ενδιάμεσου σταθμού των ναυτικών φυλακών Ψυττάλειας και την μεταγωγή διάρκειας σαράντα οκτώ ωρών με τα αρματαγωγά πλοία στην Ικαρία.

Στη συλλογική μνήμη των εκτοπισμένων η εμπειρία της Ψυττάλειας, αν και ολιγόημερη καταλαμβάνει σημαντικό χώρο στις ιστορικές ανασυνθέσεις τους. Το «μαρτύριο της δίψας» όπως έχει επικρατήσει στις αφηγήσεις η έκθεση των εγκλείστων

⁶³⁵ Σταμάτης Καββαδίας, Η διοικητική εκτόπιση στην Ελλάδα (1871-1974) στο *Μακρόνησος- Ιστορικός τόπος*, τόμος Β' Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003, σελ. 24-25.

⁶³⁶ Μαρτυρία του εξόριστου Αλκιβιάδη Λούλη στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 15th meeting of investigation, team No. 1, at Evdilos, Icaria, Greece 7 p.m. 22 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ (Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

σε συνθήκες συνωστισμού, καύσωνα σε συνδυασμό με την τιμωρητική στέρηση νερού, αποτέλεσε σκληρότατη δοκιμασία.

Ο Σίμος Μιχαηλίδης εξοριστος στο Άγιο Κήρυκο, πρόεδρος του Σωματείου Κλωστουφαντουργών Πειραιά μεταφέρθηκε στην νησίδα της Ψυττάλειας στις 9 Ιουλίου 1947, εξιστορώντας την δεινή θέση που βρέθηκε αυτός και οι συγκατατούμενοί του αναφέρει πως η δίψα ήταν κάτι το τρομερό για όσους το έζησαν. Αρκετοί από τους συναγωνιστές του λιποθυμούσαν ενώ άλλοι έβγαζαν αφρούς από το στόμα. Στον Μιχαηλίδη επιτράπηκε να μεταφέρει έναν συγκατατούμενό του που είχε χάσει τις αισθήσεις του στους νιπτήρες των ναυτών για να τον συνεφέρει. Για να ανακουφίσει τους συντρόφους του έβρεξε τα ρούχα που φορούσε και τους τα προσέφερε οι οποίοι γλύφοντάς τα προσπαθούσαν να σωθούν από την αφυδάτωση και την θερμοπληξία.⁶³⁷

Ο Απόστολος Μίχος πριν την εκτόπισή του στην Ικαρία, βρέθηκε στην Ψυττάλεια τον Ιούλιο 1947. Όπως αφηγείται οι συνθήκες ήταν άθλιες, χιλιάδες άνθρωποι βρίσκονταν στοιβαγμένοι νηστικοί και διψασμένοι, δεν υπήρχε καμία μέριμνα για την προστασία από τον καλοκαιρινό ήλιο. Το νερό που παρέχονταν δεν έφτανε για όλους και παρόλο που υπήρχαν δεξαμενές με πόσιμο νερό, ο Διοικητής του στρατοπέδου απαγόρευε στους διωκόμενους να πλησιάσουν τις βρύσες. Κάποιοι φρουροί λύγιζαν και προσέφεραν στο πλήθος τα παγούρια τους, ο Μίχος είχε απελπιστεί τόσο που ήπια την τελευταία γουλιά από το κύπελλο ενός φυματικού παρά την προειδοποίηση του ασθενή. Η ταλαιπωρία θα συνεχίζονταν και κατά τη διάρκεια της μεταφοράς τους στην Ικαρία. Το πλήθος στοιβάζονταν σε όλους τους χώρους των αρματαγωγών, στο ταξίδι που διήρκεσε δύο μέρες όλοι οι επιβάτες ήταν όρθιοι. Κατά τη διάρκεια μιας τρικυμίας οι περισσότεροι πάθαιναν ναυτία και η έμεση τους έπεφτε στους συνεπιβάτες τους δημιουργώντας ανυπόφορη κατάσταση. Την ταλαιπωρία του ταξιδιού ενέτεινε η αγωνία για τον τόπο εκτόπισής τους καθώς κανείς δεν γνώριζε τον τελικό προορισμό.⁶³⁸

Ο κύριος όγκος των εκτοπισμένων της Ικαρίας θυμάται με τις χειρότερες αναμνήσεις την διαδικασία μεταγωγής τους. Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Δημήτρης Σέρβος εξορίστηκε στην Ικαρία για 17 μήνες. Όπως αφηγείται στην εκπαιδευτικό Κυριακή Καμαρινού, στις αρχές Ιουλίου 1947 έμεινε για τρεις μέρες στη Ψυττάλεια μέσα σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες κράτησης, χωρίς νερό, ρούχα και τροφή. Στη συνέχεια,

⁶³⁷ Εφ. «Πειραιϊκή Πολιτεία», Μιχαηλίδης Σίμος, «Ψυττάλεια. 9 Ιουλίου 1947», 10 Ιουλίου 1997, σελ. 66-69.

⁶³⁸ Απόστολος Κ. Μίχος, *Το χρονικό μιας εξορίας- Ικαρία 1947*, Αθήνα 1989, σελ. 10, 12.

τα αρματαγωγά τους μετέφεραν προς άγνωστη κατεύθυνση, ενώ οι φήμες που κυκλοφορούσαν ανάμεσα στους κρατούμενους επιδείνωναν την κατάσταση, κάποιιοι έλεγαν πως θα τους πήγαιναν στο Τομπρούκ και άλλοι να τους ρίξουν στα ανοιχτά του Αιγαίου. Το ταξίδι διήρκεσε δύο μέρες, όλοι ήταν στοιβαγμένοι στο αμπάρι του πλοίου μέσα σε μια αποπνικτική ατμόσφαιρα που δημιουργούσε ο συνωστισμός και τα ούρα των επιβατών.⁶³⁹ Ο εξόριστος ιατρός Δημήτρης Νταλιάνης θυμάται πως όλοι οι επιβαίνοντες ήταν δεμένοι μεταξύ τους με χειροπέδες και δεν τους επιτρέπονταν να χρησιμοποιήσουν ούτε τις τουαλέτες. Το πλοίο έπεσε σε μια τρικυμία, γεγονός που προκάλεσε πανικό στο πλήθος, αρκετοί εξόριστοι δεν άντεξαν και έχασαν τις αισθήσεις τους.⁶⁴⁰

Η πλειοψηφία του αστικού τύπου της εποχής προσπάθησε να μεταδώσει στους ένα κλίμα συλλογικής ανακούφισης μετά τις αθρόες συλλήψεις του καλοκαιριού 1947. Οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούνται για τους συλληφθέντες προσπαθούν να προβάλλουν το στοιχείο της προδοσίας και του ξενοκίνητου κομμουνιστικού μηχανισμού που στόχο είχε την βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Συχνά οι εκτοπισμένοι χαρακτηρίζονται ως εθνοπροδότες, σλάβοι, συμμορίτες, αναρχικοί, απάτριδες και χρησιμοποιείται οποιοσδήποτε τίτλος μπορεί να προσδώσει τον τίτλο της προδοσίας, της απόπειρας βίαιης απόσπασης εδαφών και κατάληψης της εξουσίας. Υπάρχουν περιπτώσεις που εχθροί του έθνους εμφανίζονται και οι δημοκράτες, συνδέοντας αυτούς που εναντιώνονται στην μοναρχία και τον Γεώργιο Β΄ με τους κομμουνιστές και τους αριστερούς. Η συντηρητική εφημερίδα «Εμπρός» εν μέσω αυτών των τραγικών στιγμών, δημοσιεύει χλευαστικό ποίημα προβάλλοντας την ευκαιρία που δίνεται στους χιλιάδες εκτοπισμένους να αναδείξουν μια δημοκρατική Κυβέρνηση με πατρίδα την «Ένωση Δημοκρατιών της Νέας Ικαρίας»,

«Οι συλληφθέντες φύγανε και παν στην Ικαρία

Κι' έτσι παρουσιάζεται μοναδική ευκαιρία

Να κάνουν την Κυβέρνηση τη «Δημοκρατική» εκεί...!

Τόσοι πολλοί υπήκοοι που θα ξαναβρεθούνε;

Και Υπουργεία θα πάρουνε χάριν παρηγοριάς

Όλες οι λεπτομέρειες θα τακτοποιηθούνε

Κι' ίσως της νήσου τα χωριά να μετονομασθούνε

⁶³⁹ Καμαρινού, Τα «πέτρινα πανεπιστήμια», σελ. 422.

⁶⁴⁰ Δημήτρης Νταλιάνης, *Το σανατόριο εξόριστων Ικαρίας, 1948-1950*, Β', Αθήνα, Αλφειός, 2012, σελ. 22.

Ενωσις Δημοκρατιών της Νέας Ικαρίας». ⁶⁴¹

Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων του Ιουλίου, μερίδα του αστικού τύπου της εποχής, σε μια προσπάθεια να καθησυχάσει τους αναγνώστες για τις συνθήκες κράτησής στο νησί της Ικαρίας αναφέρει πως οι όροι διαβίωσης των εξόριστων είναι άριστοι. Ο συντάκτης της «Εμπρός» παρουσιάζει μια εικόνα των συνθηκών που κάθε άλλο παρά σχέση με την πραγματικότητα έχουν. Εμφανίζει μια κατάσταση κατά την οποία οι εξόριστοι λαμβάνουν τροφή 2.000 θερμίδων ημερησίως, έχει λυθεί το στεγαστικό, υπάρχει πρόσβαση σε άφθονα αγαθά, και παρέχεται ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.

Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν τεκμηριώνεται αν λάβουμε υπόψη τις μαρτυρίες των εξόριστων, των κατοίκων του νησιού και τις καταγγελίες του αριστερού τύπου της εποχής. ⁶⁴² Οι εξόριστοι που έφτασαν στην Ικαρία συναντούσαν ένα νησί εξαιρετικά καθυστερημένο σε στοιχειώδεις υποδομές. Αντίκρισαν έναν τόπο παραμελημένο από την κρατική μηχανή, χωρίς κοινωνικές δομές, οδικό δίκτυο, βασικές εγκαταστάσεις και με πολύ χαμηλή οικονομική λειτουργία που δημιουργούσε ένα ασφυκτικό πλαίσιο διαβίωσης των φτωχών κατοίκων του. Ελλείψεις που αν δημιουργούσαν δυσχερείς όρους διαβίωσης για τους ντόπιους, πόσο μάλλον για αυτούς που εξέτιαν ποινή εκτόπισης.

Σε τηλεγράφημα του MacVeagh, πρέσβη των ΗΠΑ στην Αθήνα προς τον Γραμματέα του αμερικανικού Κράτους στα τέλη Οκτωβρίου 1946, αναφέρει πως από πηγές που έχει από την Βρετανική Αστυνομική Αποστολή στην Ελλάδα, ο αριθμός των κρατούμενων στα ενδιάμεσα κέντρα κράτησης πριν την εξορία ή ο αριθμός των κρατούμενων που εκκρεμούν ποινές είναι άγνωστος. Ο MacVeagh ενημερώνει πως η Πρεσβεία του έχει γίνει δέκτης πολλών καταγγελιών, κυρίως από την οργάνωση της Εθνικής Αλληλεγγύης, σχετικά με τις μαζικές εκτοπίσεις και τις απάνθρωπες συνθήκες στους τόπους εξορίας.

Η UNRRA διερεύνησε τις συνθήκες σε διάφορα στρατόπεδα για τα οποία η Εθνική Αλληλεγγύη διαμαρτυρήθηκε και διαπίστωσε πως τα στοιχεία της τελευταίας ήταν υπερβολικά. Ωστόσο, όπως παραδέχεται, οι συνθήκες στους τόπους εξορίας και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ήταν απολύτως άθλιες. Σε γενικές γραμμές, η παροχή

⁶⁴¹ Εφ. «Εμπρός», Έμμετρος Εφημερίς, 12 Ιουλίου 1947, σελ. 3.

⁶⁴² Εφ. «Εμπρός», Άριστοι οι όροι διαβίωσης των εν Ικαρία εξόριστων, 3 Ιουλίου 1947, σελ. 3.

στέγης, ρουχισμού και τροφίμων είναι ανεπαρκής και τα είδη μη διαθέσιμα ενώ οι ιατρικές εγκαταστάσεις σε πλήρη έλλειψη.⁶⁴³

Οι εξόριστοι αποβιβάζονταν στην Ικαρία με την αγωνία για τις συνθήκες διαβίωσης, για το θέμα της σίτισής τους, της στέγασής τους, την αντιμετώπισή τους από τα όργανα της χωροφυλακής και την τοπική κοινωνία.

Η πρώτη εικόνα που αντίκρισε από το αρματαγωγό ο εξόριστος Ταξιάρχης Χριστόπουλος αποτυπώνεται στο ημερολόγιό του, «*Η πόρτα ανοίγει σιγά σιγά... φαίνονται τα πρώτα σπιτάκια της κωμοπόλεως. Άσπρα άσπρα κρέμονται στη πλαγιά, άραγε να είναι φιλόξενα;*».⁶⁴⁴ Από την άλλη, ο μαθητής τότε Γιώργος Κατσάς θυμάται τους εξόριστους να βαδίζουν σε ατελείωτες φάλαγγες οδεύοντας προς τα χωριά τραγουδώντας επαναστατικά τραγούδια.⁶⁴⁵

Όπως προκύπτει, τα θέματα των εξόριστων αντιμετωπίστηκαν με δύο διαφορετικές οπτικές από τους συμμετέχοντες στον δημόσιο πολιτικό λόγο του νησιού. Η συντηρητική πλευρά με επικεφαλής διορισμένους κοινοτικούς προέδρους, όπως καταγγέλλει η πλευρά του ΕΑΜ Ικαρίας, προσπάθησε να δημιουργήσει στην τοπική κοινωνία αντανάκλαστικά κοινωνικού αυτοματισμού. Αξιοποιώντας προβλήματα που εντάθηκαν από την συγκέντρωση τόσων χιλιάδων ανθρώπων στο νησί, αποπειράθηκαν να διαρρήξουν τις σχέσεις των κατοίκων με τους εξόριστους.⁶⁴⁶

Από την άλλη, σε αυτές τις πρωτοφανείς συνθήκες η αριστερά του νησιού βρέθηκε με διττό ρόλο. Οι συστηματικές διώξεις και εκτοπίσεις των μελών και οπαδών της στο νησί δεν θα ξεκινήσουν πριν από τον Ιούλιο 1947, και όπως φαίνεται δεν θα τους βρουν απροετοίμαστους. Έπρεπε λοιπόν να ακουστεί η αντίθεση των κατοίκων του νησιού απέναντι στις κυβερνητικές διώξεις, απόρροια των οποίων ήταν η μετατροπή της Ικαρίας σε ένα απέραντο κέντρο κράτησης, και συνάμα να οργανωθεί ένα πλατύ δίκτυο αλληλεγγύης στους εκτοπισμένους.

Στο σημείο αυτό συναντάται μια ποιοτική διαφορά ανάμεσα στη τοπική αριστερά και ενός μέρους της τοπικής δεξιάς, η οποία με διαβήματά της αντιτίθενται στην αποστολή εξόριστων στο νησί. Όπως φαίνεται δεν διαφωνούσε με το γενικότερο πλαίσιο

⁶⁴³ The Ambassador in Greece (MacVeagh) to the Secretary of State, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1946, THE NEAR EAST AND AFRICA, VOLUME VII, frus1946v07/d180.

⁶⁴⁴ Γιώργος Λομβαρδός, «Η πολιτιστική αλληλεπίδραση ικαριώτικου λαού και πολιτικών εξορίστων 1946- 1950» στο συνέδριο «Το πολιτιστικό ταξίδι των εξορίστων στο Αιγαίο». Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Ευδήλου- Εύδηλος Ικαρίας, Σεπτέμβριος 2004.

⁶⁴⁵ Γιώργος Κατσάς, *Ήταν σωστός ο δρόμος; Από Ικαρία, Αθήνα, Ιτζεδίν, Αίγινα*, Αθήνα 1992, σελ. 52.

⁶⁴⁶ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 55.

διωγμών, υποδείκνυε όμως πως οι εκτοπισμοί πρέπει να γίνουν σε άλλες περιοχές της επικράτειας.⁶⁴⁷

Ένα ακόμη θέμα που δυνητικά θα έκανε τους κάτοικους του νησιού επιφυλακτικότερους απέναντι στους εξόριστους ήταν οι διαδόσεις ότι ανάμεσά τους βρίσκονται όχι μόνο πολιτικοί κρατούμενοι αλλά και ποινικοί. Κάτι τέτοιο προέκυψε και κατά την εξέταση του Αριστείδη Κουτσοφλάκη, διορισμένου κοινοτικού προέδρου Ευδήλου, από την επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Ο Κουτσοφλάκης ισχυρίστηκε την παρουσία ποινικών εκτοπισμένων στο νησί αλλά όταν ο απεσταλμένος της Αυστραλίας τον κάλεσε να δώσει περαιτέρω στοιχεία τότε ο ίδιος αποκάλυψε πως οι ισχυρισμοί αυτοί είναι προϊόν εικασιών.⁶⁴⁸

Από πολύ νωρίς, το φθινόπωρο του 1946, το ΕΑΜ Ικαρίας εξήγγειλε πως το θέμα των εξόριστων θα λάβει τεράστιες διαστάσεις και πως ο αστικός πολιτικός κόσμος δεν θα αρκεστεί στην εκτόπιση λίγων εκατοντάδων στο νησί. Από τον Δεκέμβριο 1946 το ΕΑΜ μέσα από τις στήλες της «Νέας Ικαρίας» προειδοποιούσε πως σύμφωνα με φήμες που έρχονται από την Αθήνα, ο αριθμός των εκτοπισμένων θα ξεπεράσει τον πληθυσμό του νησιού, γεγονός που επιβεβαιώθηκε περίπου 7 μήνες αργότερα.

Κατά το διάστημα της μετατροπής του νησιού σε τόπο εκτόπισης, μεγάλο μέρος των κατοίκων του βρίσκονταν υπό τη συνεχή απειλή του υποσιτισμού και της ένδειας, ακόμα πιο τραγική ήταν η κατάσταση των δικαιούχων επισιτιστικής βοήθειας, καθώς από τα μέσα του 1946 οι προμήθειες στέλνονταν στην Ικαρία με μεγάλες καθυστερήσεις που σε κάποιες περιπτώσεις άγγιζαν τους 3-4 μήνες.⁶⁴⁹

Οι εξόριστοι αποβιβάζονταν στο νησί αστυνομικής συνοδείας, στο λιμάνι τους περίμεναν κάτοικοι του νησιού, συνεξόριστοι τους και η αστυνομία για να τους καταγράψει. Σε αρκετές περιπτώσεις οι αστυνομικοί επιτίθονταν στο πλήθος για να το διαλύσουν, σε κάποιες από τις πρώτες αποβιβάσεις εξόριστων, η προκουμαία είχε κατακλυστεί από κόσμο, οι συνοδοί χωροφύλακες που αποβιβάστηκαν από το αρματαγωγό επιτέθηκαν με τέτοια μανία στο πλήθος όπου επενέβησαν οι χωροφύλακες που υπηρετούσαν ήδη στο νησί ώστε να τους καταπραΰνουν.⁶⁵⁰ Έχουν διασωθεί

⁶⁴⁷ Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα. Πετσάκου, Αύγουστος 2013, Παναγιά Ικαρίας.

⁶⁴⁸ Μαρτυρία του Αριστείδη Κουτσοφλάκη στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 20th meeting of investigation, team No. 1, at Evdilos, Icaria, Greece 08.30 p.m. 23 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ (Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

⁶⁴⁹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η Ικαρία και οι εξόριστοι, 3 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁶⁵⁰ Μαυρογιώργης, Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι, σελ. 52.

φωτογραφικά τεκμήρια που απεικονίζουν την διαδικασία αποβίβασης των εξόριστων. Τα φωτογραφικά τεκμήρια που έχουμε στη διάθεσή μας απεικονίζουν αρματαγωγά πλοία να έχουν προσαράξει σε παραλία και από τις μπουκαπόρτες τους να αποβιβάζονται κατά εκατοντάδες οι εξόριστοι. Σε άλλα τεκμήρια απεικονίζονται πλήθη ντόπιων και εξόριστων να περιμένουν στην προκυμαία την άφιξη των εκτοπισμένων ώστε να τους υποδεχτούν.⁶⁵¹

Οι πρώτοι εξόριστοι που αποβιβάζονταν στην Ικαρία στηρίχθηκαν αποκλειστικά στην βοήθεια των κατοίκων και των οργανώσεων του ΕΑΜ. Όπως παρατηρεί ένας συντάκτης της «Νέας Ικαρίας», «ο ρουχισμός των εξόριστων είναι σε άθλια κατάσταση, ο χειμώνας που έρχεται θα τους σακατέψει και θα τους κάνει ανήμπορους για κάθε εργασία», ενώ στο ίδιο φύλλο αναφέρεται πως τα βασικά προβλήματα των εκτοπισμένων είναι «η γύμνια, ο υποσιτισμός, η έλλειψη στέγης και ιατρικής περίθαλψης».⁶⁵²

Εκτός από την παροχή μερικών δεκάδων επιταγμένων κτιρίων, που σε καμία περίπτωση δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τις στεγαστικές ανάγκες των εκτοπισμένων, δεν έγινε καμία μέριμνα εκ μέρους του Κράτους. Μια επιστολή δύο εξόριστων του Αγίου Κηρύκου στον «Ριζοσπάστη», αποκαλύπτει αυτό που θα βιώνουν οι εκτοπισμένοι καθ' όλο το διάστημα της ποινής τους. Στα τέλη του Νοεμβρίου 1946 οι εξόριστοι δεν είχαν λάβει τα επιδόματά τους από το Κράτος ή την επισιτιστική βοήθεια από τον Ερυθρό Σταυρό για διάστημα περίπου τριών μηνών.⁶⁵³

Θα μπορούσαμε να οριοθετήσουμε δύο περιόδους στο διάστημα που η Ικαρία αποτελούσε τόπο εκτοπίσεων. Ως πρώτη περίοδο θεωρούμε το ορόσημο της άφιξης των πρώτων εκτοπισμένων στο νησί μέχρι και τον Δεκέμβριο 1947, όταν επιβλήθηκε ο Αναγκαστικός Νόμος 511/1947. Ο Αναγκαστικός Νόμος αυτός μετέβαλε ριζικά και δυσχερώς τις συνθήκες διαβίωσης τόσο των ντόπιων όσο και των εξόριστων. Απαγορεύθηκε κάθε είδους οργάνωσης της κοινότητας των εξόριστων και κάθε επαφή με το ντόπιο στοιχείο. Ξεκάθαρα πλέον, μετά το τέλος του 1947, εγκαινιάζεται νέα περίοδος που ελάχιστα ως καθόλου έχει σχέση με την προηγούμενη.

⁶⁵¹ Φωτογραφικό αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁶⁵² Εφ. «Νέα Ικαρία», Για την σωτηρία των εξόριστων, 2 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁶⁵³ Εφ. «Ριζοσπάστης», Εκκλήσεις από τα νησιά, 23 Νοεμβρίου 1946, σελ. 4.

4.3 Αποκλεισμός και αναμόρφωση

Από τις 15 Ιουλίου 1947 το γυμνάσιο του Αγίου Κηρύκου μετατρέπεται σε στρατόπεδο συγκέντρωσης όπου κρατούνταν περίπου 120 εξόριστοι, κυρίως κομμουνιστές, στελέχη της αριστεράς, συνδικαλιστές, απόστρατοι και εν ενεργεία αξιωματικοί του στρατού που συμμετείχαν στις γραμμές του ΕΛΑΣ. Το στρατόπεδο αυτό μαζί με ένα ημιτελές κτίριο στον Εύδηλο λειτούργησαν και ως κρατητήρια και κέντρα μεταγωγών για τους ντόπιους συλληφθέντες της αριστεράς και ως προθάλαμος προς τους τόπους εκτόπισης της Μακρονήσου και της Λήμνου.

Στα τέλη Αυγούστου το στρατόπεδο του γυμνασίου παύει την λειτουργία του για να αντικατασταθεί από έναν άλλο περιφραγμένο και καλά φυλασσόμενο υπαίθριο χώρο κράτησης, στη θέση Ξηρόκαμπος Αγίου Κηρύκου. Η υπηρεσιακή ονομασία του χώρου ήταν «μικρό στρατόπεδο Ικαρίας» το οποίο από τον Σεπτέμβριο του 1947 ονομάζεται «*Χώρος περιορισμού ατακτούντων πολιτικών εξορίστων*». Εκεί, μεταφέρονται βιαίως οι κρατούμενοι του σχολικού συγκροτήματος.⁶⁵⁴

Σε επιστολή τους τα στελέχη του ΕΑΜ που κρατούνταν εκεί, Κ. Γαβριηλίδης, Δ. Παρτσαλίδης, Εμμ. Πρωϊμάκης αναφέρουν πως οι συνθήκες είναι άθλιες, οι κρατούμενοι είναι εκτεθειμένοι στις καιρικές συνθήκες, στεγάζονται σε σκηνές, τα στρατόπεδο δεν τηρεί στοιχειώδεις όρους υγιεινής, δεν υπάρχουν αποχωρητήρια και ο χώρος είναι εξαιρετικά μικρός για τον αριθμό των κρατούμενων. Ένα ακόμη πρόχειρο κέντρο κράτησης δημιουργήθηκε σε μικρή απόσταση από το στρατόπεδο Ξηρόκαμπου όπου κρατούνταν εκεί οι επτακόσιοι εξόριστοι που μεταφέρθηκαν από την Σαμοθράκη. Από αυτούς, οι 280 ήταν γυναίκες, κάποιες από αυτές ήταν με τα παιδιά τους, επίσης, αρκετοί είχαν προσβληθεί από φυματίωση.⁶⁵⁵ Το στρατόπεδο Ξηρόκαμπου κατασκευάστηκε από το μηχανικό σώμα του στρατού. Αρχικά, ο χώρος είχε απορριφθεί ως ακατάλληλος, στη συνέχεια όμως αποφασίστηκε η αξιοποίησή του. Στα μέσα Αυγούστου 1947 είχε γίνει απόπειρα να επιστρατευθούν εξόριστοι της Ικαρίας για την κατασκευή του, αλλά η ΟΣΠΕ αρνήθηκε κατηγορηματικά την συμμετοχή μελών της και οργάνωσε κινητοποιήσεις.⁶⁵⁶ Η αρχική απόφαση ματαιώθηκε και

⁶⁵⁴ Εφ. «Ριζοσπάστης», Αυτός είναι ο κατευνασμός, 24 Σεπτεμβρίου 1947, σελ. 1.

⁶⁵⁵ Εφ. «Ριζοσπάστης», Η τραγωδία της Ψυττάλειας στους βράχους της Ικαρίας, 3 Σεπτεμβρίου 1947, σελ. 1.

⁶⁵⁶ Μίχος, Το χρονικό μιας εξορίας, σελ. 30.

στάλθηκαν 45 εξόριστοι στρατιώτες (σ.σ. από τη Μακρόνησο) για την διαμόρφωση του χώρου, την οποία παρακολουθούσαν επίσημοι απεσταλμένοι από την Ελλάδα και το εξωτερικό.⁶⁵⁷

Στις 23 Αυγούστου 1947 η Κυβέρνηση Δ. Μάξιμου παραιτήθηκε η οποία είχε η λάβει την κυβερνητική σκυτάλη από τον Κ. Τσαλδάρη τον Ιανουάριο του ίδιου έτους. Στις 7 Σεπτεμβρίου ορκίστηκε νέα δικομματική Κυβέρνηση υπό την Πρωθυπουργία του Θεμιστοκλή Σοφούλη η οποία έλαβε την στήριξη του συνόλου των κοινοβουλευτικών δυνάμεων. Στις βασικές κυβερνητικές εξαγγελίες της ήταν η λεγόμενη πολιτική κατευνασμού. Στο πλαίσιο αυτό, ο Κωνσταντίνος Ρέντης- Υπουργός Δημοσίας Τάξεως ανακοίνωσε πως όσοι εξόριστοι είναι κάτω των 16 ετών και άνω των 60 θα απολυθούν, όπως και όσοι φέρουν ιατρική βεβαίωση ότι πάσχουν από σοβαρή ασθένεια. Τις εξαγγελίες διαδέχθηκαν υποσχέσεις περί «γενναιόδωρης» αμνήστευσης, αναστολή κάθε θανατικής καταδίκης βάσει του Γ' Ψηφίσματος, καθώς και αναθεώρηση και επανεξέταση κάθε απόλυσης δημόσιου λειτουργού επί τη βάση του Θ' ψηφίσματος «περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών».⁶⁵⁸ Στις 16 Σεπτεμβρίου απευθυνόμενος στο ΕΑΜ ο Σοφούλης διαβεβαίωσε ότι η Κυβέρνησή του έχει λάβει όλα τα μέτρα για την αποκατάσταση της τάξης, την διόρθωση των αδικιών και την χορήγηση αμνηστίας στους μαχητές του Δημοκρατικού Στρατού, που αν επιτύχει θα ακολουθηθεί από γενική αμνηστία. Την ίδια ημέρα ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, αντιπρόεδρος πλέον του υπουργικού συμβουλίου ανακοίνωνε την αποστολή στην Ικαρία των υπουργών Δικαιοσύνης, Δημόσιας Υγείας και Στρατιωτικών για να πραγματοποιήσουν επιτόπιο έλεγχο, ανακοίνωση που μάλλον έγινε για να διασκεδαστούν οι εντυπώσεις εντός και εκτός της χώρας.⁶⁵⁹

Στα τέλη του Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, σύμφωνα με τον τύπο απολύονται περί τους 5.000 εξόριστοι από την Ικαρία, 4.500 από τον Άγιο Ευστράτιο και 500 από τον Μούδρο Λήμνου.⁶⁶⁰ Ο Ρέντης εξήγγειλε ότι τις επόμενες μέρες το στρατόπεδο της Ικαρίας θα καταργούνταν, και ανακοινώθηκε πως δόθηκε τηλεγραφική εντολή στον στρατοπεδάρχη της Ικαρίας για την απομάκρυνση των συρματοπλεγμάτων. Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν συνέβη παρά την σταδιακή απόλυση εκατοντάδων εξόριστων.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ Εφ. «Ριζοσπάστης», Εξόριστοι- Στρατόπεδο στην Ικαρία, 26 Αυγούστου 1947, σελ. 2.

⁶⁵⁸ Εφ. «Ελευθερία», Ο βράχος, 9 Οκτωβρίου 1947, σελ. 1.

⁶⁵⁹ The Chargé in Greece (Keeley) to the Secretary of State, FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1947, THE NEAR EAST AND AFRICA, VOLUME V, frus1947v05/d281.

⁶⁶⁰ Εφ. «Ελευθερία», Η Κυβέρνησις απέλυσε μέχρι τούδε 10 χιλιάδας εξόριστους εκ των νήσων, 24 Σεπτεμβρίου 1947, σελ. 4.

⁶⁶¹ Στο ίδιο.

Σύμφωνα με την έκθεση του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, του οποίου αντιπροσωπεία επισκέφτηκε τον Άγιο Κήρυκο τον Ιούλιο 1948 στο στρατόπεδο του νησιού κρατούνταν τουλάχιστον σαράντα κομμουνιστές εξόριστοι, που όπως προκύπτει από τα τεκμήρια ο αριθμός αυτός συχνά μεταβάλλονταν. Ενώ κατά το διάστημα αυτό, συνολικός αριθμός των εξόριστων στο νησί είχε μειωθεί στους 7.283 αποτελούμενοι από 7.274 άντρες και μόλις εννέα γυναίκες.⁶⁶²

Από την άνοιξη του 1947 ξεκινούν το έργο τους στην Ικαρία οι εξεταστικές επιτροπές ή κατά τον δημόσιο λόγο της αριστεράς οι «ανακριτικές επιτροπές». Οι επιτροπές αυτές δημιουργούνταν από τα Υπουργεία Δημοσίας Τάξεως και Δικαιοσύνης και στέλνονταν στους τόπους εκτοπίσεων ώστε να εξετάσουν ξεχωριστά κάθε περίπτωση εξόριστου και να απονείμουν κατηγορίες ή να δώσουν εντολή απόλυσης. Οι εξεταστικές επιτροπές απαρτιζόνταν από ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς και στελέχη της χωροφυλακής τα οποία είχαν συνήθως συμβουλευτικό λόγο. Μόνο το διάστημα Ιούλιος- Αύγουστος 1947 δύο τέτοιες επιτροπές λειτουργούσαν στην Ικαρία, στη μία μέλη της ήταν ένας εφέτης, ένας εισαγγελέας, ένας πρωτοδίκης, ένας μοίραρχος και ένας αστυνόμος, ενώ η δεύτερη απαρτιζόνταν από αντίστοιχους δικαστικούς λειτουργούς και στη θέση του εντεταλμένου της χωροφυλακής ήταν τοποθετημένος ένας υπαστυνόμος.⁶⁶³ Τέτοιες επιτροπές επισκέπτονται τόσο συχνά την Ικαρία όπου θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η δραστηριοποίησή τους στο νησί είχε λάβει μόνιμο χαρακτήρα. Η συντριπτική πλειοψηφία των εκτοπισμένων δεν είχε δικαστεί, μεγάλο μέρος εξ αυτών δεν γνώριζε ούτε τις κατηγορίες που τους είχαν απαγγελθεί, σε αρκετές περιπτώσεις η διάρκεια της εκτόπισης παρατείνονταν με ένα απλό τηλεγράφημα που στέλνονταν από τις επιτροπές ασφαλείας της περιοχής τους. Οι εξόριστοι δεν είχαν κανένα έννομο μέσο να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους, και η μόνη επιλογή που τους έδινε η κυβέρνηση ήταν να παρουσιαστούν ενώπιον των επιτροπών.⁶⁶⁴

Από την άλλη, δεκάδες τεκμήρια εμφανίζουν την αριστερά και τους εξόριστους να καταγγέλλουν ότι, ουσιαστικά, ο ρόλος των επιτροπών δεν είναι άλλος από την απόσπαση δηλώσεων μετανοίας. Ήδη από τον μεσοπόλεμο, όταν καθιερώθηκαν οι

Εφ. «Ριζοσπάστης», Η κατάργηση των στρατοπέδων, 24 Σεπτεμβρίου 1947, σελ. 3.

⁶⁶² Visite au centre de séjour surveille poua internes civils homes de l' ile d' Icaria (Grece). Par M.M. A. Lambert et R.W. Roth. Delegates du C.I.C.R. les 4 et 5 Juillet 1948.

⁶⁶³ Εφ. «Ριζοσπάστης», Δύο νέες εξεταστικές επιτροπές, 1 Αυγούστου 1947, σελ. 4.

⁶⁶⁴ Μαρτυρία του εξόριστου Αλκιβιάδη Λούλη στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 15th meeting of investigation, team No. 1, at Evdilos, Icaria, Greece 7 p.m. 22 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ (Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

δηλώσεις, ο κύριος πολιτικός στόχος τους ήταν η εξάρθρωση της συνοχής του Κομμουνιστικού Κόμματος και των «συγγενικών» οργανώσεων του. Η αποκήρυξη των πολιτικών ιδεών, ακόμα και κάτω από την πίεση των στερήσεων, του αποκλεισμού και της βίας, αποτελούσε μια νίκη της Κυβέρνησης. Για την επίσημη εξουσία, η δήλωση μετανοίας αποτελούσε ένα πρώτο βήμα στην «αναμόρφωση» του υπογράφοντα. Ο δηλωσίας εμφανίζονταν να αποκηρύσσει τις αρχές του και να εγκαταλείπει τις γραμμές του κινήματος όπου συμμετείχε, οι αρχές δημοσίευαν την δήλωση στον τύπο ή τις τοπικές εφημερίδες. Για το γεγονός, ενημερώνονταν οι εκκλησιαστικές και τοπικές αρχές, σε πολλές περιπτώσεις η δήλωση τοιχοκολλούνταν στην πλατεία της περιοχής. Έτσι, η αποκήρυξη των ιδεών μεταφράζονταν από τους αστικούς θεσμούς σαν ένας πρώτης τάξεως συμβιβασμός όπου συνήθως αποτελούσε την απαρχή μιας ολόκληρης διαδικασίας. Για να είναι ειλικρινής η μεταμέλεια των εκτοπισμένων και κρατούμενων έπρεπε να καταθέσουν σχετικά με την κομματική οργάνωση και τα μέλη που την απάρτιζαν.

Οι προσπάθειες για την απόσπαση δηλώσεων συνεχίζονταν από τα αστυνομικά όργανα του νησιού ακόμα και στους υπό απόλυση εξόριστους που έπασχαν από νοσήματα. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι γνωματεύσεις των γιατρών του Ερυθρού Σταυρού δεν ήταν αρκετές για να απολυθεί κάποιος- όπως άλλωστε όριζε η υπουργική απόφαση- αν δεν συνοδεύονταν και από δήλωση. Τα στελέχη της χωροφυλακής στο νησί (Κονταράκης, Αλυσανδράκης, Νικολόπουλος) έδειχνα απροθυμία να υπογράψουν την απόλυση.⁶⁶⁵ Όσο πλησίαζε το τέλος του 1947, που το θεσμικό πλαίσιο των τόπων εξορίας μεταβλήθηκε, τόσο πληθαίνουν και οι κατηγορίες για βιαιότητες των σωμάτων ασφαλείας. Είναι πολλές οι περιπτώσεις που εξόριστοι καταγγέλλουν την προσαγωγή τους ενώπιον της επιτροπής, καταγγέλλονται επίσης, ανθρωποκνηγητά και μπλόκα. Οι εξόριστοι γνώριζαν πως στο πλαίσιο της εξέτασής τους περιλαμβάνονται βίαιοι μέθοδοι για την απόσπαση δηλώσεων και μεγάλο μέρος εξ αυτών δεν παρουσιάζονταν ή κρύβονταν για να αποφύγουν την εξέταση από την επιτροπή.⁶⁶⁶ Την απροθυμία των εξόριστων να παρουσιαστούν ενώπιον των επιτροπών παραδέχθηκε και ο υπουργός Δημοσίας Τάξης Κων/νος Ρέντης σε δηλώσεις του στον τύπο στα τέλη Σεπτεμβρίου 1947 και εξήγησε ότι με την στάση αυτή των εξόριστων, παρεμποδίζεται η μετάβαση

⁶⁶⁵ Εφ. «Ριζοσπάστης», «Οι εξόριστοι Ικαρίας», 8 Οκτωβρίου 1947, σελ. 3,5.

⁶⁶⁶ Εφ. «Ριζοσπάστης», «Οι εξόριστοι», 1 Οκτωβρίου 1947, σελ. 3.

στην Ικαρία και την Μακρόνησο των υπουργών Δικαιοσύνης, Δημόσιας Τάξης και Στρατιωτικών⁶⁶⁷.

Τον Αύγουστο 1947 η χωροφυλακή έκανε μπλόκο στην περιοχή του Αγίου Κηρύκου στις σκηνές που διέμεναν εξόριστες από την Θράκη, ανάμεσά τους αρκετές μητέρες μαζί με τα παιδιά τους. Οι γυναίκες μεταφέρθηκαν με την βία ενώπιον της επιτροπής, από τις δεκάδες που εξετάστηκαν μόνο τρεις μητέρες που βρίσκονταν εξόριστες με τα παιδιά τους υπέγραψαν.⁶⁶⁸

Σε ένα αντίστοιχο περιστατικό στα τέλη του καλοκαιριού 1947 ήταν μάρτυρας ο Γιώργος Κατσάς στο χωριό Χρυσόστομος Αγίου Κηρύκου. Οι κάτοικοι του χωριού ξύπνησαν από ριπές οπλοπολυβόλου, ένα απόσπασμα της χωροφυλακής είχε περικυκλώσει το χωριό με δαιμονισμένες φωνές και ακατανόμαστες βρισιές συγκέντρωσε τους περίπου τετρακόσιους εξόριστους για να τους οδηγήσει στην εξεταστική επιτροπή που βρίσκονταν στον Άγιο Κήρυκο, όπως συμπληρώνει ο μάρτυρας, λίγοι από αυτούς υπέγραψαν δήλωση.⁶⁶⁹

«Εγκρίνεις παιδί μου τις απαίσεις σφαγές των συμμοριτών; Πες όχι να σε στείλω σπίτι σου», «Εάν κληθείς από το Κράτος θα δεχτείς να πολεμήσεις κατά των συμμοριτών;»⁶⁷⁰
«Νομίζετε εσείς ότι ο Μπουραντάς⁶⁷¹ είναι προδότης;», «Τι θα κάνεις αν επιβουλευθούν οι Σλάβοι την ελευθερία της πατρίδας μας;», «Έλαβες μέρος εις την αντίσταση;», «Έλαβες μέρος εις το ΕΑΜ;»⁶⁷², ήταν κάποιες από τις ερωτήσεις που έκαναν τα μέλη των επιτροπών στους εκτοπισμένους.

Τον Φεβρουάριο του 1947- σύμφωνα με την κατάθεση στον ΟΗΕ του Αλκιβιάδη Λούλη, Προέδρου της «Εθνικής Αλληλεγγύης» και εξόριστο στην Ικαρία- τα εννέα δέκατα των εξόριστων είχαν βασανιστεί πριν την εκτόπισή τους προκειμένου να

⁶⁶⁷ Εφ. «Ελευθερία», Οι εξόριστοι εις την Ικαρία αρνούνται να παρουσιασθούν εις τα ανακριτικάς επιτροπάς», 27 Σεπτεμβρίου 1947, σελ. 3.

⁶⁶⁸ Μίχος, *Το χρονικό μιας εξορίας*, σελ. 33.

⁶⁶⁹ Κατσάς, *Ήταν σωστός ο δρόμος;*, σελ. 54.

⁶⁷⁰ Χειρόγραφη Εφ. «Πυρσός Λευτεριάς», ΟΣΠΕ Ραχών, Προκλήσεις, 10 Μαΐου 1947.

⁶⁷¹ Μπουραντάς Νίκος, Αξιωματικός της Αστυνομίας, συνεργάτης των αρχών Κατοχής. Το 1937 ανέλαβε διοικητής του Μηχανοκίνητου Τμήματος της Αστυνομίας Πόλεων, θέση στην οποία παρέμεινε έως τα τέλη του 1943, δρώντας υπό τις εντολές της κατοχικής κυβέρνησης. Το Μηχανοκίνητο Τμήμα συμμετείχε σε επιχειρήσεις καταστολής διαδηλώσεων και επιδρομές συλλήψεων σε συνοικίες και έγινε γνωστό ως "Μπουραντάδες". Το 1944 ήταν διοικητής της Γενικής Ασφάλειας. Μεταπολεμικά δικάστηκε από Ειδικό Δικαστήριο ως δωσίλογος αλλά αθωώθηκε.

Memories of the Occupation in Greece, Αλφαβητικός Θησαυρός 2018, Δρ. Ιάσωνας Χανδρινός, Δρ. Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Δρ. Αντώνης Αντωνίου, Κερασιά- Έρση Μαλαγιώργη. <http://www.occupation-memories.org/en/index.html>

⁶⁷² Εφ. «Ριζοσπάστης», «Ανακριτική επιτροπή στην Ικαρία», 4 Μαΐου 1947, σελ. 3.

Εφ. «Ριζοσπάστης», «Οι εξόριστοι», επιστολή του εξόριστου στο χωριό Φραντάτο Ικαρίας Ζήνων Λεφάκη, 24 Σεπτεμβρίου 1947, σελ. 2.

αποκηρύξουν τις ιδέες τους. Κατά την ίδια περίοδο, η κυβέρνηση διέταξε τον γιατρό της UNRRA Ζαχαριάδη να μην παρέχει φάρμακα στους ασθενείς εξόριστους εκτός και αν τα πληρώσουν. Η άθλια οικονομική κατάσταση που βρίσκονταν, είχε σαν άμεσο αποτέλεσμα το 40% των εξόριστων να ασθενεί.⁶⁷³

Η ΟΣΠΕ Ραχών στα έντυπά της χαρακτηρίζει την διαδικασία των δηλώσεων «νεοφασιστικό» μέτρο, «επικίνδυνο κατήφορο» και απαράδεκτο συμβιβασμό που αποτελεί σκαλοπάτι για μεγαλύτερες υποχωρήσεις.

Με τα υπάρχουσα τεκμήρια δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την επιτυχία ή μη του κυβερνητικού μέτρου των δηλώσεων. Στα κομματικά έντυπα της αριστεράς, επαίρεται η στάση των εξόριστων απέναντι στις εξεταστικές επιτροπές. Σύμφωνα με τις παραπάνω πηγές, από τα κομματικά μέλη του ΚΚΕ και του ΕΑΜ οι επιτροπές είχαν ιδιαίτερα φτωχά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, τον Αύγουστο του 1947 από τους επτακόσιους εξόριστους που απολύθηκαν και μεταφέρθηκαν με το πλοίο «Αλφειός» στον Πειραιά, κανένα από τα εξόριστα μέλη του ΚΚΕ ή του ΕΑΜ δεν υπέγραψε δήλωση μετάνοιας. Και στο σύνολο των εξόριστων, σύμφωνα με το κομματικό έντυπο, οι «δηλωσίεις» ήταν πολύ λίγοι, χωρίς όμως να δίνονται λεπτομέρειες.⁶⁷⁴

Ο Γιώργος Παπαλεωνάρδου εξόριστος στην Ικαρία και κρατούμενος στο στρατόπεδο Αγίου Κηρύκου σε γράμμα προς την μητέρα του την 1^η Σεπτεμβρίου 1947 γράφει πως οι κρατούμενοι δέχονται πιέσεις ώστε να παρουσιαστούν στην εξεταστική επιτροπή. Ο Παπαλεωνάρδου στο γράμμα του επισημαίνει ότι πρέπει να διαφυλάξει την αξιοπρέπεια και την κοινωνική υπόληψή του από τους ηθικούς εκβιασμούς των επιτροπών που τους επισκέπτονται. Κατά τη περίοδο που συντάσσεται αυτό το γράμμα, οι εξόριστοι είναι αποδέκτες βιαιοπραγιών ώστε να υπογράψουν, αλλά όπως υποστηρίζει, τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες «μένουν αλόγιστοι στους εκβιασμούς».⁶⁷⁵

Πολύ συχνά οι εκτοπισμένοι έδιναν μια μάχη στα μετόπισθεν της εξορίας, αυτή της οικογενειακής ζωής και την έγνοιας της επιβίωσης των εξαρτημένων μελών. Η

⁶⁷³ Μαρτυρία του εξόριστου Αλκιβιάδη Λούλη στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 15th meeting of investigation, team No. 1, at Evdilos, Icaria, Greece 7 p.m. 22 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ (Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

⁶⁷⁴ Εφ. «Ριζοσπάστης», «Εξόριστοι», 14 Αυγούστου 1946, σελ. 2.

⁶⁷⁵ Επιστολή του Γεώργιου Παπαλεωνάρδου, 1 Σεπτεμβρίου 1947, από το αρχείο του Χρήστου Μαλαχία, Χριστός Ραχών Ικαρίας.

απομάκρυνση των εξόριστων από τις περιοχές καταγωγής τους και κατ' επέκταση τις δουλειές τους, δημιουργούσε και πρόσθετα ηθικά και οικονομικά ζητήματα στις οικογένειές τους, ιδίως αν οι εξόριστοι ήταν στις οικονομικά ενεργές ηλικίες και από αυτούς εξαρτιόνταν και άλλοι. Από την αλληλογραφία που βρίσκεται στη διάθεσή μας, φαίνεται η αγωνία των εξόριστων για την τύχη της οικογένειάς τους, αρκετές απειριθμούσαν παραπάνω από ένα εξόριστα μέλη. Σε επιστολές που έχουμε στη διάθεσή μας, εξόριστοι δίνουν οδηγίες για την σπορά του χωραφιού, την ανατροφή των παιδιών τους, την περιποίηση των γηραιότερων συγγενών.

Ωστόσο, προκύπτει σε αρκετές περιπτώσεις η προτροπή ή η άσκηση πίεσης από τους συγγενείς τους για την υπογραφή δήλωσης μετανοίας. Σε τμήμα που έχει διασωθεί από την αλληλογραφίας του εξόριστου στον Χριστό Ραχών Ικαρίας Αντωνιάδη Αντώνιου με την κόρη του Ιωάννα, είναι περισσότερο από εμφανής η πίεση που δέχεται ο πρώτος. *«Μπαμπά, τώρα με τις τελευταίες δηλώσεις των κομμουνιστών για την Μακεδονία, ίσως να σας ζητήσουν να πάρετε θέση και εσείς. Την απάντηση που θα πρέπει να δώσεις ελπίζουμε όλοι να την έχεις καταλάβει. Είναι καιρός να γυρίσεις σπίτι σου. Αρκετό κακό μας έκανες μέχρι τώρα. Δεν πιστεύουμε να θέλεις να καταστρέψεις όλη τη ζωή μας»*⁶⁷⁶ Η άσκηση πίεσης να υπογράψει δήλωση, τόσο από τους οικείους του όσο και από τις εξεταστικές επιτροπές, είναι πρόδηλη σε επιστολή εξόριστου που κρατούνταν στο γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου προς την μητέρα του το καλοκαίρι του 1947, *«Μου έγγραψε η Καίτη στο τελευταίο της γράμμα ότι όλοι οι “καλοί” φίλοι της λένε πως στο χέρι μου είναι να γυρίσω... Τι εννοούν; Ας μου γράψουν οι ίδιοι την φιλική αυτή σύσταση, για να λάβω την ευκαιρία να τους υποδείξω πως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν είναι αφέλεια... Προ ημερών μας ήρθε στο νησί και δεύτερη εξεταστική επιτροπή που θα ζητήσει υποχρεωτικά να παρουσιαστούμε ενώπιόν της. Το μόνο που έχω να τους πω είναι να μου απαγγείλουν την κατηγορία που μ' έφερε εδώ και τις προσωπικές μου πράξεις που την στηρίζουν...»*⁶⁷⁷ Ενώ ένας εξόριστος του οποίου το όνομα δεν είναι στη διάθεση της έρευνας, απαντάει στην σύζυγό του με ποιητικό τρόπο, *«μου γράφεις γυναίκα να γυρίσω.../ Δεν ερωτεύθηκα γυναίκα, αυτό το βράχο/ Καθώς λες στο γράμμα σου/ τα μάτια σου είναι ακόμα γαλανά/ Κι ας πάνε τόσα χρόνια/ μα δεν ξεχνώ σαν είμαστε παιδιά/ σου*

⁶⁷⁶ Επιστολή σε εξόριστο (5 Μαΐου 1949) από το αρχείο του Χρήστου Μαλαχία, Χριστός Ραχών Ικαρίας.

⁶⁷⁷ Επιστολή από εξόριστο/κρατούμενο στην μητέρα του, 25 Αυγούστου 1947, Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Χριστός Ραχών Ικαρίας.

είπα και συμφώνησες/ Κρίμα να πεινάνε οι άνθρωποι/ Τώρα μου γράφεις να γυρίσω/ .../ Σήκωσε το κορμί σου/ Δείξε μου τα νύχια σου/ Φώναζε τους μαζί μου/ Ποτέ!»⁶⁷⁸

Όσο πλησιάζουμε προς το τέλος του 1947 τα αυταρχικά μέτρα και η κρατική βία εντείνεται. Το καλοκαίρι 1947 οι αστυνομικές αρχές είχαν σκληρύνει εμφανώς την στάση τους. Επιβάλλουν απαγόρευση κυκλοφορίας κατά τις νυκτερινές ώρες, απαγορεύεται η επικοινωνία των ομάδων μεταξύ τους, ενώ είχαν σημειωθεί αρκετά περιστατικά αστυνομικών βιαιοτήτων. Οι εξόριστοι του χωριού Παναγιάς συγκάλεσαν σε συνέλευση στην οποία συμμετείχαν εξόριστοι του Αγίου Κηρύκου και άλλων χωριών της νότιας Ικαρίας. Πριν ολοκληρωθεί η συνέλευση, μεγάλες αστυνομικές δυνάμεις περικύκλωσαν την περιοχή και κάλεσαν το πλήθος να διαλυθεί. Οι εξόριστοι δεν υπάκουσαν και οι αστυνομικές δυνάμεις επιτέθηκαν για να επιβάλλουν την «τάξη». Η αστυνομική επιχείρηση κατέληξε σε μάχη σώμα με σώμα, με αρκετούς τραυματίες και από τις δύο πλευρές, ενώ η χωροφυλακή συνέλαβε περίπου δέκα άτομα. Αυτή ήταν και η τελευταία συνέλευση στη περιοχή καθώς στη συνέχεια η κατάσταση εκτραχύνθηκε, με τις διωκτικές αρχές να απαγορεύουν την λειτουργία της καντίνας και της λέσχης των εξόριστων.⁶⁷⁹ Από τον Σεπτέμβριο του 1947 οι αποστολές δεμάτων προς τους εξόριστους από τους συγγενείς τους, που κάλυπταν τα κενά των βοηθημάτων του Ερυθρού Σταυρού, απαγορεύονται⁶⁸⁰, ενώ τον ίδιο μήνα απαγορεύονται και τα επισκεπτήρια των συγγενών τους καθώς έπαυσε η έκδοση αδειών μετάβασης προς την Ικαρία.⁶⁸¹

Με αφορμή τον θάνατο του εξόριστου Κριτίδη με καταγωγή από την Έδεσσα, στις 2 Φεβρουαρίου 1947 από αιτία παρεπόμενη των βασανιστηρίων που υποβλήθηκε στην Θεσσαλονίκη κατά την μεταγωγή του στο νησί φαίνεται η σχέση αλληλεγγύης ντόπιων και εξόριστων. Στην κηδεία, για την οποία έχουμε στη διάθεσή μας φωτογραφικό τεκμήριο, παρόντες ήταν τόσο Ικαριώτες όσο και εξόριστοι.⁶⁸²

Γενικότερα, στα ληξιαρχεία της Ικαρίας για την περίοδο 1947-1949 καταγράφονται περίπου 20 θάνατοι εξόριστων. Ο αριθμός αυτός δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική κατάσταση καθώς έχουν επιβεβαιωθεί αρκετοί θάνατοι εξόριστων που δεν εμφανίζονται σε καμία ληξιαρχική πράξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της

⁶⁷⁸Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Αναστασία Μοσχόβου, «Κυψέλες ζωής και δημιουργίας μέσα στην εξορία», αρ. φύλλου 14, σελ. 22.

⁶⁷⁹ Μίχος, *Το χρονικό μιας εξορίας*, σελ. 29- 30.

⁶⁸⁰ Εφ. «Ριζοσπάστης», «Απαγορεύονται και τα δέματα στους εξόριστους», 4 Σεπτεμβρίου. 1947, σελ. 3.

⁶⁸¹ Εφ. «Ριζοσπάστης», «Απαγορεύεται η μετάβαση στην Ικαρία», 10 Σεπτεμβρίου 1947, σελ. 4

⁶⁸² Εφ. «Νέα Ικαρία», Ο θάνατος του συναγ. Κριτίδη, 15 Φεβρουαρίου 1947, σελ. 1, 2.

περιοχής των Ραχών, μεταξύ 1947- 1949 καταγράφονται μόλις τέσσερις θάνατοι, ένας το 1947 από φυματίωση, δύο το 1948 από φυματίωση και πνευμονία αντίστοιχα, και ένας το 1949 από πνευμονία. Ο φυματιολόγος Δημήτρης Νταλιάνης, εξόριστος γιατρός του αυτοσχέδιου σανατόριου εξόριστων φυματικών που βρίσκονταν στη περιοχή των Ραχών, αναφέρει πως μεταξύ Ιουλίου 1948 και Μαρτίου 1949 δεν υπήρξε κανένας θάνατος από τους νοσηλευόμενους εξόριστους, αργότερα όμως πέντε από τους ασθενείς πέθαναν χωρίς όμως να καταγράφονται στο ληξιαρχείο της περιοχής.⁶⁸³

Ο αστικός τύπος της εποχής έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις αποδράσεις που είχαν σημειωθεί ανάμεσα στους εξόριστους της Ικαρίας. Στους δραπέτες συγκαταλέγονταν και στελέχη της αριστεράς, όπως των αδερφών Δημήτρη και Γιώργου Παπαρήγα, του Μήτσου Παρτσαλίδη και άλλων για τους οποίους θα γίνει λεπτομερέστερη αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο. Με αφορμή αυτές τις αποδράσεις, ο Υπουργός Δημοσίας Τάξεως Κων/νος Ρέντης στα τέλη του 1947 διέταξε την διενέργεια διοικητικών ανακρίσεων και περαιτέρω φρούρηση. Για τον σκοπό αυτό στελέχη της χωροφυλακής μεταφέρθηκαν για την διενέργεια έρευνας, την αντικατάσταση των υπό εξέταση στελεχών αλλά και την ενίσχυση της φρουράς. Για την αποτροπή αποδράσεων το Υπουργείο διέταξε την κατ' οίκον φρούρηση όσων ήταν ύποπτοι για απόδραση. Οι εξόριστοι αντέδρασαν καθώς δεν υπήρχε νομοθετική στήριξη της παραπάνω απόφασης, διαμαρτυρήθηκαν με επιστολή στον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου και προσέφυγαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Το θέμα εξετάστηκε από τον εισαγγελέα εφετών Αιγαίου κ. Σταύρου που με τηλεγράφημα στη διοίκηση φρουράς Ικαρίας όρισε πως η συγκέντρωση και κράτηση σε ορισμένο και χωρισμένο χώρο των διοικητικά εκτοπισμένων από επιτροπές ασφαλείας είναι παράνομη και διέταξε να αφεθούν ελεύθεροι όσοι τελούν υπό περιορισμό και να αποκατασταθεί η ελεύθερη μετακίνηση τους στο νησί. Στο πλαίσιο του ίδιου βουλεύματος ήταν και η απομάκρυνση των συρματοπλεγμάτων από τους υπαίθριους χώρους φύλαξης. Ο Υπουργός Δημοσίας Τάξεως επέμεινε στην λήψη μέτρων και απάντησε με την έκδοση αναγκαστικού νόμου που επέτρεπε τη μετατροπή των νησιών εξορίας σε στρατόπεδα πειθαρχημένης διαβίωσης ως εκ τούτου και την επαναφορά όλων των περιορισμών που είχαν καταργηθεί από το τηλεγράφημα του εισαγγελέα Αιγαίου.⁶⁸⁴

⁶⁸³ Έρευνα στα ληξιαρχεία Ικαρίας (Αγίου Κηρύκου, Ευδήλου, Ραχών) Νταλιάνης, *Το σανατόριο εξόριστων Ικαρίας*, σελ. 54.

⁶⁸⁴ Εφ. «Εμπρός», «Μετά την απόδραση του Παρτσαλίδη επαναφέρονται εν ισχύ οι περιορισμοί δια τους εκτοπιζόμενους εις Ικαρίαν, αντικατεστάθη ο διοικητής φρουράς», 4 Ιανουαρίου 1948, σελ. 5. Εφ. «Ελευθερία», «Αι ευθύνη δια τας αποδράσεις εξ Ικαρίας», 10 Ιανουαρίου 1948, σελ. 3.

Η δύσκολη αλλά ταυτόχρονα και δημιουργική πρώτη περίοδος της εξορίας, έδωσε τη θέση σε μια νέα, πολύ σκληρότερη και βίαιη. Οι συνθήκες στους τόπους εξορίας ήταν σε συνάρτηση με τις εξελίξεις στον εμφύλιο πόλεμο ο οποίος έμπαινε στην πιο σκληρή φάση του. Λίγες μέρες μετά την ανακήρυξη της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης από τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας τα Χριστούγεννα 1947, η κυβέρνηση Τσαλδάρη αποφάσισε να αποκαταστήσει τον «νόμο και την τάξη» στους τόπους εκτόπισης. Η άμεση απάντηση ήρθε με τον Αναγκαστικό Νόμο 511 της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1947 που προέβλεπε την μετατροπή των τόπων εξορίας σε «στρατόπεδα πειθαρχημένης διαβίωσης» και έθετε μια σειρά περιορισμών στη ζωή και τις δραστηριότητες των εξόριστων. Μέχρι τότε, ο τυπικός ρόλος της χωροφυλακής- παρά τις αυθαιρεσίες που καταγράφονται- ήταν η επιτήρηση των εκτοπισμένων και η εφαρμογή των προσωρινών ή έκτακτων μέτρων εναντίον τους. Με νομοθετική ρύθμιση πλέον, είχε κάθε δικαίωμα στην σωματική και ψυχική υπόσταση των εκτοπισμένων. Ο Α.Ν. 511 εισήγαγε δώδεκα ρυθμίσεις, που ορισμένες από αυτές όμως εφαρμόζονταν από την διοίκηση χωροφυλακής Ικαρίας και πριν την θέσπιση του συγκεκριμένου νόμου: 1. Οι εκτοπισμένοι να παρουσιάζονται ενώπιον των αστυνομικών αρχών σε καθορισμένα χρονικά διαστήματα, 2. Απαγορεύεται η κυκλοφορία τους κατά τις νυκτερινές ώρες, 3. Απαγορεύεται η απομάκρυνσή τους από τον χώρο κράτησής τους, 4. Υποχρεούνται να δηλώσουν όποια αλλαγή της κατοικίας τους, 5. Οι αστυνομικές αρχές μπορούσαν να ενεργήσουν κατ' οίκων έρευνα οποιαδήποτε ώρα της ημέρας ή της νύχτας, 6. Απαγορεύεται κάθε είδους συγκέντρωση των εξόριστων, 7. Απαγορεύεται η ίδρυση και λειτουργία κάθε είδους συλλόγου, 8. Απαγορεύεται η έκδοση -και η μεταξύ των εξόριστων- κυκλοφορία εντύπων που θεωρούνται επιβλαβή για την δημόσια τάξη, 9. Απαγορεύεται η άσκηση επαγγέλματος που επικουρεί την κοινότητα των εξόριστων, 10. Τίθεται ανώτατο χρηματικό όριο που κάθε εξόριστος μπορούσε να έχει στην κατοχή του, 11. Κάθε δέμα που στέλνεται σε εξόριστο θα υποβάλλεται σε έλεγχο, και 12. Η αλληλογραφία υπόκειται σε έλεγχο.⁶⁸⁵

Λίγες μέρες νωρίτερα, στις 27 Δεκεμβρίου, δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως ο Αναγκαστικός Νόμος 509, με το οποίο τίθεται και τυπικά εκτός νόμου το ΕΑΜ, ΚΚΕ, Εθνική Αλληλεγγύη και γενικά «όστις επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαίων μέσων ανατροπήν του Πολιτεύματος, του

⁶⁸⁵ «Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος», 31 Δεκεμβρίου 1947. Τ. 1^ο, Αρ. Φ. 299.

κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της επικρατείας, ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμών»⁶⁸⁶.

Στο εξής σχολεία και λέσχες εξόριστων κλείνουν, οι γυναίκες μεταφέρονται σε διαφορετικά νησιά, οι εξόριστοι πρέπει να βρίσκονται σε κατ' οίκον περιορισμό, απαγορεύεται η επαφή τους με τους ντόπιους, των θαλάμων μεταξύ τους, οι απειλές και τα κρούσματα αυθαιρεσίας από την πλευρά της χωροφυλακής αυξήθηκαν, ενώ η αλληλογραφία γίνονταν μία φορά το μήνα με ειδικά δελτάρια. Με αφορμή την απαγόρευση του αθλητισμού από την χωροφυλακή, η εφημερίδα «Σπίθα» της ΟΣΠΕ Αγίου Δημητρίου αναφέρει πως στα γενικότερα μέτρα απαγόρευσης, έχουν προστεθεί οι εντελώς αναίτιοι, συστηματικοί ξυλοδαρμοί, η σκοπίμως κακή εξυπηρέτηση της ταχυδρομικής υπηρεσίας και ο γενικότερος ψυχολογικός πόλεμος είναι στο πλαίσιο ενός καλομελετημένου σχεδίου που κάνει την ζωή των εξόριστων δυσκολότερη με σκοπό τον φυσικό και ηθικό ξεπεσμό. Ο στόχος της χωροφυλακής που είχε και την ευθύνη για τον έλεγχο και την «αναμόρφωση» τους, ήταν ένας: Η δήλωση μετανοίας και αποκήρυξη του κομμουνιστικού κόμματος και των αρχών του. Η Σοφία Λάκκα-Κόχουλα σε συνέντευξή της εξιστόρησε στον γράφοντα πως μετά την μετατροπή της Ικαρίας σε στρατόπεδο πειθαρχημένης διαβίωσης, τους τρεις εξόριστους που φιλοξενούνταν στο σπίτι της στις Καρυδιές Ραχών, τους επισκέπτονταν τακτικά τα βράδια η χωροφυλακή και χωρίς κανέναν λόγο τους ξυλοκοπούσαν.⁶⁸⁷

Ο συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης εξορίστηκε στην Ικαρία δύο φορές (1947 Ράχες & 1948 Δάφνη Ευδήλου). Στην πρώτη εξορία του συνεργάστηκε με τον εξόριστο Βασίλη Ζάννο σε ζητήματα ασφαλείας της ζωής των εκτοπισμένων στο νησί. Μαζί αποκάλυψαν μηχανισμό της ασφάλειας που είχε στηθεί ανάμεσα στους εξόριστους ώστε να συλλέγει επιβαρυντικά στοιχεία. Ο Ζάννος ήταν νεαρός μουσικολόγος, μέλος του ΚΚΕ και στην Ικαρία ήταν υπεύθυνος διαφώτισης. Μετά την δολοφονία από την «Στενή Αυτοάμυνα» την άνοιξη 1948 του Χρήστου Λαδά Υπουργού Δικαιοσύνης συνελήφθη και εκτελέστηκε.⁶⁸⁸ Κατά τη δεύτερη εξορία, όπως εξηγεί ο Θεοδωράκης, οι συνθήκες είχαν αλλάξει. Η χωροφυλακή τους απαγόρευε να βγουν από τα σπίτια τους και δικαίωμα εξόδου είχαν μόνο για να δώσουν ομαδικά το παρόν στις Αρχές.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ «Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος», 27 Δεκεμβρίου 1947. Τ. 1^ο, Αρ. Φ. 293.

⁶⁸⁷ Συνέντευξη με την Σοφία Λάκκα- Κόχουλα, Αύγουστος 2013, Αθήνα

⁶⁸⁸ Αφιέρωμα στον Βασίλη Ζάννο, <http://kokkinofakelos.blogspot.gr/2014/09/blog-post.html>
Μίκης Θεοδωράκης, Άρθρο με την ευκαιρία της επετείου των 50 χρόνων από την αρχή του Ελληνικού εμφυλίου, <http://www.mikistheodorakis.gr/el/writings/articles/?nid=5256>

⁶⁸⁹ Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Μίκης Θεοδωράκης, Η Ικαρία μέσα από την οπτική του Μίκη Θεοδωράκη, αρ. φύλλου 14, σελ. 18-19.

Ένα νέο στοιχείο που προστίθεται είναι η δυνατότητα που παρείχε στο Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως να οργανώνει τη ζωή των εκτοπισμένων, σε πειθαρχημένη βάση, σύμφωνα με τον Α. Ν. 2430/1940. Ο Νόμος αυτός προέβλεπε: «να συγκεντρώνται εις ιδιαίτερον χώρον οργανούμενοι εις πειθαρχημένην διαβίωσιν και υποχρεούμενοι εις εργασίας...»⁶⁹⁰. Ωστόσο, δεν έχει βρεθεί κάποιο στοιχείο που να τεκμηριώνει υποχρεωτική εργασία στην Ικαρία την περίοδο της εξορίας.

⁶⁹⁰ Στυλιανός Ματζούρης, Διπλωματική εργασία: «Η Νομοθεσία του εμφύλιου πόλεμου: εξυγίανση δημοσίων υπηρεσιών. Εκτόπιση- Εξορία», Πάντειο Πανεπιστήμιο, ΠΜΣ τμ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, σελ. 76.

4.4 Οργανωμένη συμβίωση

Μπροστά στις δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι εξόριστοι οργάνωσαν την καθημερινότητά τους με βάση τα κοινά τους συμφέροντα. Οι Ομάδες Συμβίωσης Πολιτικών Εξοριστών (ΟΣΠΕ) δεν άργησαν να συσταθούν. Καταρχήν από τους εξοριστούς της πρωτεύουσας του Αγίου Κηρύκου, και στη συνέχεια η οργανωμένη διαβίωση εφαρμόστηκε σε κάθε χωριό όπου διέμεναν εκτοπισμένοι.

Οι ΟΣΠΕ είχαν τις ρίζες τους στους εξοριστούς και φυλακισμένους κομμουνιστές της περιόδου του μεσοπολέμου, η οργάνωση της ομαδικής ζωής τους ονομάζονταν «κολεκτίβες». Στις κολεκτίβες διατηρούνταν οι κομματικές οργανώσεις με τους πυρήνες και τις κομματικές επιτροπές του ΚΚΕ, που είχαν και το δικαίωμα στρατολογίας νέων μελών στο κόμμα. Από το τέλος του 1932, με απόφαση της κεντρικής επιτροπής, δεν επιτρέπονταν η συγκρότηση κομματικών οργανώσεων στις φυλακές και τις εξορίες. Η απόφαση αυτή είχε παρθεί διότι το αριστερό κίνημα της εποχής, με την λογική των μετώπων που είχε υιοθετήσει συσπείρωνε γύρω του δημοκράτες, προοδευτικούς και αντιφασίστες, προϊόν άλλωστε αυτής της τακτικής ήταν το ΕΑΜ και όλοι μετωπικοί σχηματισμοί της αριστεράς. Θεωρούνταν πως ο αυστηρός κομματικός χαρακτήρας των κολεκτίβων έθετε εμπόδια στην οργάνωση εξωκομματικών εξοριστών στην ομαδική ζωή. Με την παραπάνω απόφαση τα κομματικά μέλη μπορούσαν να δημιουργήσουν κομματικές ομάδες μέσα στις ΟΣΠΕ αλλά δεν μπορούσαν να στρατολογήσουν, διότι βρίσκονταν μακριά από τον τόπο διαμονής ή εργασίας και ήταν δύσκολο να αξιολογηθεί η πολιτική δράση και κοινωνική συμπεριφορά. Οι κομματικές ομάδες είχαν καθοδηγητικό ρόλο στην οργάνωση της μορφωτικής, διαφωτιστικής και πολιτικής δουλειάς ανάμεσα στους εξοριστούς, αν και υπάρχουν παραδείγματα που τον ρόλο αυτό αναλάμβαναν και μη κομματικά μέλη.⁶⁹¹

Η αυτοοργάνωση των πολιτικών εξοριστών δεν ήταν προϊόν μόνο πολιτικών και ιδεολογικών επιταγών, αλλά ήταν ένα μέσο για την οργάνωση της ζωής τους κάτω από τις αντιξοότητες και τις δυσμενείς συνθήκες.

Το Γραφείο της ΟΣΠΕ αναλάμβανε σημαντικές πρωτοβουλίες για την βελτίωση των όρων εκτόπισης. Για τους εξοριστούς η κάθε στιγμή αξιοπρεπούς διαβίωσης σήμαινε νίκη σε μια μάχη που έδιναν συντονισμένα και αποφασιστικά. Η ΟΣΠΕ υποδέχονταν

⁶⁹¹ Κώστας Γκριτζόνας, *Ομάδες Συμβίωσης 1925-1974*, Αθήνα, Φιλίστωρ 2001, σελ. 75-76.

και κατένειμε τους εξόριστους στα γύρω χωριά με κριτήριο την καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο, την ηλικία ή την επαγγελματική ειδικότητα. Σε κάθε χωριό που βρίσκονταν πολιτικοί εξόριστοι εφαρμόζονταν η οργανωμένη διαβίωση η οποία διέπονταν από απaráβατους κανόνες, που ρύθμιζαν τόσο τις σχέσεις μεταξύ τους όσο και τις σχέσεις με την τοπική κοινωνία. Η οργανωμένη διαβίωση αποτελούσε τον τρόπο ώστε να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά τα αναρίθμητα προβλήματα, και συνάμα ήταν και μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να δημιουργήσουν μια πρότυπη κοινωνική οντότητα μικρογραφία αυτής για την οποία αγωνίζονταν. Τόσο ο Λάκης Σάντας⁶⁹² που βρέθηκε εξόριστος στην Ικαρία όσο και ο Γιώργος Λομβαρδάς, κάτοικος του νησιού, παρατηρούν ότι στην Ομάδα Συμβίωσης βρέθηκαν και άνθρωποι που δεν ήταν απαραίτητο να προέρχονται από αντιστασιακή οργάνωση ή δεν ήταν οργανωμένοι σε κάποιο από τα κόμματα και τις οργανώσεις της αριστεράς. Παρόλα αυτά το σύνολο τους συμμετείχε ενεργά στις δραστηριότητες που τους ζητούνταν.⁶⁹³

Η συμβίωση είχε ως βάση της την «θαλαμική ζωή», το σύνολο δηλαδή των θαλάμων-οικημάτων που κατοικούνταν από εξόριστους ενός χωριού συγκροτούσε την Ομάδα Συμβίωσης, της οποίας την καθοδηγητική ευθύνη είχε το Γραφείο που εκλέγονταν από την γενική συνέλευση. Η γενική συνέλευση ενέκρινε τους εσωτερικούς κανονισμούς και εξέλεγε τις διάφορες υποεπιτροπές όπως και την εξελεγκτική επιτροπή. Επίσης, τα μέλη του Γραφείου ελέγχονταν και λογοδοτούσαν στη γενική συνέλευση. Ο κάθε θάλαμος εξέλεγε και τον υπεύθυνο ή θαλαμάρχη και ήταν το πρόσωπο που εκπροσωπούσε την ομάδα του θαλάμου στη κοινωνία και τις αρχές, ενώ εκλέγονταν και η συντονιστική επιτροπή που συντόνιζε τις καθημερινές εργασίες.

Η θαλαμική και ομαδική οργάνωση υπόκεινται σε τακτικό απολογισμό από τα μέλη τους και προγραμματίζονταν η δράση του θαλάμου ή της ομάδας για το επόμενο

⁶⁹² Λάκης Σάντας, Αντιστασιακός, μέλος του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ (Πάτρα 1922 - Αθήνα 2014). Τη νύχτα της 30^{ης} προς 31 Μαΐου 1941, μαζί με τον Μανώλη Γλέζο, υπέστειλαν την πολεμική σημαία της Βέρμαχτ από τον βράχο της Ακρόπολης, πράξη που θεωρείται εμβληματική για την ιστορία της Αντίστασης. Το 1942 εντάχθηκε στο ΕΑΜ και το 1943 έγινε αντάρτης στην V Ταξιαρχία Αττικοβοιωτίας και αργότερα στο 2ο Σύνταγμα Παρνασσίδας του ΕΛΑΣ. Τραυματίστηκε σοβαρά την 1η Φεβρουαρίου 1944 στην περιοχή της Αμφισσας. Την περίοδο του Εμφυλίου διώχθηκε και εξορίστηκε σε Ψυττάλεια, Ικαρία και Μακρόνησο. Έζησε στον Καναδά από τις αρχές της δεκαετίας του '50 μέχρι το 1963 που επαναπατρίστηκε.

Memories of the Occupation in Greece, Αλφαβητικός Θησαυρός 2018, Δρ. Ιάσωνας Χανδρινός, Δρ. Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Δρ. Αντώνης Αντωνίου, Κερασιά- Έρση Μαλαγιώργη.
<http://www.occupation-memories.org/en/index.html>

⁶⁹³ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013 Αθήνα.
Καμαρινού, *Τα «πέτρινα πανεπιστήμια*, σελ. 211.

διάστημα.⁶⁹⁴ Το γραφείο των ΟΣΠΕ ασκούσε την πολιτική καθοδήγηση, συνέτασσε καθημερινά ενημερωτικά σημειώματα που διανέμονταν στους θαλάμους και παρακολουθούσε την συμπεριφορά και την διαγωγή των εξόριστων.

Στις αρχές του 1947 εξόριστοι νεολαίοι στην Ικαρία δημιούργησαν αυτοτελή οργάνωση της ΕΠΟΝ στο πλαίσιο των ΟΣΠΕ. Στην ιδρυτική συνδιάσκεψη έλαβαν μέρος 110 αντιπρόσωποι και εξέλεξαν προσωρινή οργανωτική επιτροπή. Ανάμεσα στις αποφάσεις ήταν η παραδειγματική συμμετοχή των νέων στις εξορμήσεις για την βελτίωση των όρων διαβίωσης. Την ανάληψη πρωτοβουλιών στον τομέα της ψυχαγωγίας, στον αθλητισμό, στην επιμόρφωση και στην οργάνωση και λειτουργία λέσχης. Το Κεντρικό Γραφείο της ΟΣΠΕ διαφώνησε με την αυτοτελή οργάνωση των νέων, στην ίδια γραμμή βρέθηκε και το Κεντρικό Συμβούλιο της ΕΠΟΝ και έτσι οι εξόριστοι νέοι, παρά τις διαφωνίες που εκφράστηκαν, εντάχθηκαν στο οργανωτικό πλαίσιο των ομάδων συμβίωσης. Ωστόσο, το καθοδηγητικό όργανο των ΟΣΠΕ έλαβε υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νέων και τους ανέθεσε την οργάνωση πολιτιστικών, αθλητικών και επιμορφωτικών πρωτοβουλιών.⁶⁹⁵

Οι θάλαμοι είχαν διακριτικό νούμερο όπως 1^{ος}, 2^{ος} κτλ, αν και κάποιοι εξόριστοι έδιναν στους θαλάμους τους ονόματα με συμβολικό χαρακτήρα, ονόματα αγωνιστών της αντίστασης, του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος, καθώς και των τόπων καταγωγής των θαλαμιζομένων, συναντάμε λοιπόν τον θάλαμο «Ζέβγος», «Γληνός», «Βιδάλης», «Προμηθέας», «Γαμβέτας», «Μαρουκάκης», «Δημητριάδη», «Κεφαλλονίτες», «Ελευσίνα» κ.α.⁶⁹⁶ Οι περισσότερες ομάδες δημιουργούσαν λέσχες, τα οικήματα αυτά στέγαζαν τις διάφορες υπηρεσίες των εκτοπισμένων, δίνονταν διαλέξεις, αναπτύσσονταν πολιτιστικές και μορφωτικές εκδηλώσεις και λειτουργούσαν ως κοινωνικοί χώροι. Στις 22 Ιουνίου 1947 έγιναν τα εγκαίνια της λέσχης ομάδας Χριστού Ραχών. Το γεγονός πήρε την μορφή γιορτής καθώς καλεσμένοι ήταν και οι κάτοικοι της περιοχής. Την λέσχη εγκαινίασε ιερέας κάνοντας αγιασμό και ακολούθησε καλλιτεχνικό πρόγραμμα από χορωδία και μαντολινάτα.⁶⁹⁷

Ο Λάκη Σάντας εξορίστηκε τον Ιούλιο 1947 και τοποθετήθηκε από την ΟΣΠΕ στην ομάδα του Χρυσοστόμου Αγίου Κηρύκου, όπως εξιστορεί οι ομάδες συμβίωσης

⁶⁹⁴ Χειρόγραφο Εφ. «Πυρσός Λευτεριάς», όργανο των πολιτικών εξόριστων του Χριστού Ραχών, επιφυλλίδα, 1 Ιουλίου 1947.

⁶⁹⁵ ΑΣΚΙ- Αρχείο Λαζάρου Φώφης- Φ.Λ. 00036, Επιστολή εξόριστου Γιάννη Μαραγκουδάκη προς το ΚΣ της ΕΠΟΝ, 31/1/1947.

⁶⁹⁶ Χειρόγραφο Εφ. «Βράχος», όργανο των πολιτικών εξόριστων Μάραθου, 1 Μαρτίου 1948.

⁶⁹⁷ Χειρόγραφο Εφ. «Πυρσός Λευτεριάς», όργανο των πολιτικών εξόριστων του Χριστού Ραχών, Η καινούρια μας λέσχη, 1 Ιουλίου 1947.

μεριμνούσαν και καθοδηγούσαν όλες τις ενέργειες και δραστηριότητες των εξόριστων σε κάθε χωριό ή κοινότητα, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στον τομέα των σχέσεων τους με τον ντόπιο πληθυσμό. Βασικό μέλημα τους ήταν ο σεβασμός στα ήθη- έθιμα των κατοίκων αλλά και στα υπάρχοντα και κτήματα τους.⁶⁹⁸

Στο πλαίσιο της οργανωμένης συμβίωσης θεσπίζονταν κανόνες που στόχο είχαν να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης, να κρατήσουν το ηθικό ακμαίο, να προστατεύσουν τους εκτοπισμένους και να βοηθήσουν τον πάμπτωχο ντόπιο πληθυσμό. Στην χειρόγραφη εφημερίδα «Βράχος» της 1^{ης} Μαρτίου 1948 ανάμεσα στις παρατηρήσεις για τους κανόνες, ξεχωρίζουν: «δεν πρέπει να αφήνεις τον χρόνο σου ανεκμετάλλετο, να παραμελείς τα καθήκοντα σου στην ομάδα και τον θάλαμο, να ρωτάς για πράγματα που δεν σε ενδιαφέρουν, να συζητάς για την δράση σου στο παρελθόν, να παρασέρνεται από αισιοδοξία ή απογοήτευση, να είσαι νευρικός ή απότομος, να ξεχνάς πως ο λαός μας περιμένει να μας δει καλύτερους». Ο δικηγόρος και μετέπειτα πρόεδρος της Ελληνικής Επιτροπής για την Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη (ΕΕΔΥΕ), Ευάγγελος Μαχαίρας συμπληρώνει πως τα Γραφεία των ΟΣΠΕ προέτρεπαν τους εξόριστους να είναι πολύ προσεκτικοί σε ζητήματα συμπεριφοράς, καθαριότητας, θορύβων, κτλ. Να μην αγοράζουν από τα καταστήματα με πίστωση, να μην συνάπτουν σχέσεις με γυναίκες του χωριού ή με συνεξόριστες.⁶⁹⁹ Αν κρίνουμε εκ του αποτελέσματος, ο τελευταίος κανόνας «παραβιάστηκε» σε αρκετές περιπτώσεις, καθώς οι οικογένειες που δημιουργήθηκαν στη συνέχεια μεταξύ εκτοπισμένων και ντόπιων αριθμούνται σε αρκετές.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Λάκης Σάντας, «Στην εξορία», αρ. φύλλου 14, σελ. 8.

⁶⁹⁹ Χειρόγραφη Εφ. «Βράχος», όργανο των πολιτικών εξόριστων Μάραθου, Μόνον έτσι, 1 Μαρτίου 1948.

⁷⁰⁰ Συνέντευξη με την Σοφία Λάκκα- Κόχυλα, Αύγουστος 2013, Αθήνα.

Σχετικά με τις σχέσεις ντόπιων γυναικών και εξόριστων, ο Χ.Μ. εξόριστος στο χωριό Μάραθος Ραχών Ικαρίας γράφει το εξής ποίημα (σ.σ. Ο Μάραθος είναι ορεινό χωριό της Ικαρίας):

*Μαραθινή
Μαραθινή, Μαραθινή,
Κόρη γαλανομάτα
Με τα γιομάτα στήθια σου,
Τα μπράτσα σου τ' αφράτα,
Με μάγεψαν τα κάλλη σου,
Τ' αγνά π' ανάθεμα τα.*

*Μαραθινή, κόρη γλυκιά,
Της Ικαρίας στολίδι,
Με τα ροδάτα μάγουλα
Με το σμιχτό το φρύδι,
Το λυγερό περπάτημα
Τη μέση δακτυλίδι.*

Μια εκδοχή για την τήρηση των κανονισμών συμβίωσης μας δίνει ο Βάσος Κουτσογιαννόπουλος, που όντας μαθητής εξορίστηκε το 1948 στις Καρυδιές Ραχών. Τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου ο Κουτσογιαννόπουλος βρέθηκε σε δείπνο μαζί με εξόριστους και έναν ντόπιο σε έναν γειτονικό θάλαμο. Ο εξόριστος Δαβιδόπουλος τους διηγούνταν περιστατικά από τις μάχες του Δεκεμβρίου 1944 στην Καισαριανή. Σε κάποια αποστροφή του λόγου του λέει: *«μια αντάρτισσα σκοπεύει και, μπαμ παρ' τον κάτω τον χωροφύλακα»*. Ξαφνικά ανοίγει η πόρτα του θαλάμου, τρεις χωροφύλακες εισβάλλουν και τους συλλαμβάνουν. Στη συνέχεια οι εξόριστοι υποβλήθηκαν σε εικονική εκτέλεση, και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στα κρατητήρια όπου υπέστησαν βασανιστήρια και πολύωρο ξυλοδαρμό.⁷⁰¹

Η εφημερίδα «Πυρσός Λευτεριάς» σύστηνε στους παλιούς και νέους εξόριστους να μην αναπαράγουν φήμες που κυκλοφορούν, είτε αισιόδοξες είτε απαισιόδοξες, αποτέλεσμα των οποίων είναι να δημιουργείται κλίμα υπεραισιοδοξίας είτε να χάνουν οι εκτοπισμένοι την ψυχραιμία τους. Και για τις δύο περιπτώσεις, η συντακτική επιτροπή της εφημερίδας συμβουλεύει πως τα αισθήματα που δημιουργούνται από την διαιώνιση των φημών είναι επικίνδυνα σε συνθήκες εκτόπισης.⁷⁰²

Οι επικεφαλής των εκτοπισμένων συνιστούσαν πως η εξορία πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μέρος του γενικότερου αγώνα τους. Προειδοποιούσαν πως όσο εντείνεται ο εμφύλιος πόλεμος τόσο θα δυναμώνει η επίθεση εναντίον τους. Η εξορία αποτελεί τρόπο σωματικής και ηθικής κατάπτωσης και η απάντηση είναι η οργάνωση ενός καλού νοικοκυριού, με καλή διαχείριση στα τρόφιμα και τα οικονομικά. Στην ψυχολογική βία των επιτροπών που θέλουν να αποσπάσουν δηλώσεις μετανοίας, η απάντηση είναι περιφρούρηση της ομάδας, η ενότητα και η αγωνιστική πίστη.

Όπως σημειώνεται στην εφημερίδα «Σπίθα», της ομάδας εξόριστων Αγίου Δημητρίου Ραχών, μαζί με την καλή λειτουργία της θαλαμικής ζωής χρειάζεται να ολοκληρωθεί η προσπάθεια για την μόρφωση και την ενθουσιώδη συμμετοχή σε κάθε θαλαμική

*Όντας γελούν σαν την αυγή,
Τα πορφυρά σου χείλη
Η ζωγραφιά σου γίνεται
Του πόθου μου καντήλι.
Έλα τα δυο να σμιζουμε
Και να γενούμε φίλοι.*

Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Χριστός Ραχών Ικαρίας.

⁷⁰¹ Βάσος Κουτσογιαννόπουλος, *Μαρτυρία εξορίας, με 19 επιστολικά δελτάρια από την Ικαρία*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2014, σελ. 31-32.

⁷⁰² Χειρόγραφη Εφ. «Πυρσός Λευτεριάς», όργανο των Δημοκρατικών εξόριστων Χριστού Ικαρίας, Από την σκοπιά μας- Προσοχή, 30 Ιουλίου 1947.

εργασία, απαιτείται βοήθεια προς τους άρρωστους και σεβασμός στους ηλικιωμένους. Ο αρθρογράφος τονίζει πως δεν υπάρχει μεγαλύτερος εχθρός της θαλαμικής ζωής από τον «γκρινιάρη, τον υβριστή, τον τεμπέλη, τον κουτσομπόλη και τον άπονο».⁷⁰³

Στην ιστορία των ελληνικών εξοριών, η Ικαρία καταλαμβάνει ξεχωριστή θέση, διότι τα δείγματα αλληλεγγύης και βοήθειας εκ μέρους του ντόπιου στοιχείου προς τους εκτοπισμένους είχαν τέτοιο βάθος και ένταση ώστε μπορούμε να μιλάμε για ένα γενικευμένο φαινόμενο που διαπερνούσε την τοπική κοινωνία. Η αλληλεγγύη που επέδειξε η κοινωνία της Ικαρίας στους εξόριστους δεν ήταν προϊόν μιας αφηρημένης και γενικής φιλοξενίας. Η βοήθεια προς τους εξόριστους ήταν πράξη πολιτική, πράξη αντίστασης, πράξη συλλογική και οργανωμένη που φυσικά βρήκε γόνιμο έδαφος στην συλλογική ηθική και ιδιοσυγκρασία της τοπικής κοινωνίας

Αλλά και οι εξόριστοι ενέταξαν μέσα στην οργάνωσή της ζωής τους και την φροντίδα για τον ντόπιο πληθυσμό. Οι εξόριστοι έφταναν σε ένα νησί όπου η πλειοψηφία των κατοίκων διαπνέονταν από δημοκρατικές και αλληλέγγυες παραδόσεις ή τουλάχιστον αυτή η κοινωνική συμπεριφορά φαίνεται πως πρυτάνευσε. Η ίδια η δομή της κοινωνίας, οι ιστορικές μορφές ανάπτυξής της απαιτούσαν την επικράτηση των παραπάνω χαρακτηριστικών. Το ξεχωριστό στην υπόθεση ήταν ότι η αλληλεγγύη εκφράστηκε όχι μόνο με ατομικά και ξεχωριστά παραδείγματα αλλά έλαβε οργανωμένη-μαζική έκφραση.

Το ΕΑΜ Ικαρίας σύστηνε στο ντόπιο πληθυσμό τους εξόριστους, ως τους «αγωνιστές της εθνικής αντίστασης, τους ηρωικούς αντάρτες, τους συναγωνιστές στον αγώνα για τη δημοκρατία». Το φθινόπωρο του 1946 ανακοίνωνε πως η σωτηρία των εξόριστων επαφίεται στους κάτοικους του νησιού, εξαγγέλλοντας: *«ενωμένοι όλοι μαζί στις σκληρές αυτές μέρες που περνάμε ως κάνουμε με την μεγαλύτερη αφοσίωση το ιερό μας καθήκον, να διατηρήσουμε στη ζωή τους εξόριστους και φυλακισμένους»*⁷⁰⁴.

Η πρόταση της αριστεράς ήταν η δημιουργία ενός κοινού μετώπου από ντόπιους και εκτοπισμένους ώστε να βελτιθούν οι όροι διαβίωσης αμφοτέρων αλλά και αγώνας για την κατάργηση των βίαιων κατασταλτικών πολιτικών.⁷⁰⁵ Δεν συναντάμε σε όλα - τα κατοικημένα από ντόπιο πληθυσμό- νησιά εξορίας τέτοιες πολιτικές συμπεριφορές. Ο Αλέκος Μπαρδής εξορίστηκε για δύο χρόνια το 1947 στο χωριό Παναγιά της

⁷⁰³ Χειρόγραφο Εφ. «Σπίθα», όργανο των πολιτικών εξόριστων Αγίου Δημητρίου, Για την θαλαμική οργάνωση, 1 Μαρτίου 1948.

⁷⁰⁴ Εφ. «Νέα Ικαρία», Για την σωτηρία των εξόριστων, 2 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁷⁰⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Η Ικαρία και οι εξόριστοι, 3 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

Ικαρίας. Το 1949 στάλθηκε στη Μακρόνησο και από εκεί με 1.200 «αμετανόητους», δηλαδή αυτούς που δεν υπέγραψαν δήλωση μετανοίας, και άλλους 900 που τις ανακάλεσαν, στάλθηκε στον Αϊ- Στράτη. Εκεί, όπως αφηγείται, οι περισσότεροι έμεναν σε αντίσκηνα, συνάμα άργησαν να γίνουν αποδεκτοί από την τοπική κοινωνία. Μια από τις βασικές δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν ήταν η «ενορχηστρωμένη» αποδοκιμασία και οι προκλητικές φωνές των φτωχών και άπορων ντόπιων.⁷⁰⁶

Ένας εξόριστος- μέλος της ΕΠΟΝ (διακρίνεται το όνομα Βούλης) σε γράμμα του υπογραμμίζει πως οι σχέσεις τους με τον ντόπιο πληθυσμό είναι «αδερφικές και προοδευτικές, ο Ικαριώτικος λαός αν και πάμπτωχος, στέκεται πλάι τους στοργικά και με ιδιαίτερο ενδιαφέρον».⁷⁰⁷

Τον Νοέμβριο του 1946 ο Στρατηγός Στέφανος Σαράφης αποστρατεύεται και σύμφωνα με την απόφαση της Επιτροπής Ασφαλείας εκτοπίστηκε, σαν πολίτης πλέον, στη Σέριφο. Πριν την αποχώρησή του επισκέφτηκε ομάδες πολιτικών εξόριστων και ντόπιων οι οποίοι σε κλίμα ενθουσιασμού τον ξεπροβόδισαν τραγουδώντας τον «Ύμνο του ΕΛΑΣ». Ο Σαράφης απευθυνόμενος στους κάτοικους του νησιού είπε: *«αισθάνομαι την υποχρέωση και το καθήκον να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και τις ευχαριστίες μου προς τον Λαό της Ικαρίας για τον τρόπο με τον οποίο με δέχτηκε και μας έδωσε την εντύπωση πως δεν βρισκόμαστε σε εξορία»*. Ο Στρατηγός ανέφερε πως έκανε και αλλού εξορία αλλά η φιλοξενία και η αλληλεγγύη του Ικαριακού λαού τόσο προς τους αξιωματικούς όσο και προς τους πολιτικούς εξόριστους, του έδωσε να καταλάβει ότι πρόκειται περί λαού ευγενούς και πολιτισμένου που ξέρει να εκτιμά τους αγωνιστές, γιατί και αυτός αγωνίστηκε κατά των Τούρκων όσο και κατά των Γερμανοιταλών.⁷⁰⁸

Στις 22 Νοεμβρίου 1946, δημοσιεύεται, η από 14 Νοεμβρίου, επιστολή του Σαράφη στον «Ριζοσπάστη», που περιγράφεται τόσο η ζωή των εξόριστων όσο και η στάση των κατοίκων. Εκεί γράφει πως η δυστυχία των εξόριστων είναι αφάνταστη. Τα τρόφιμα είναι ελάχιστα διότι το Κράτος δεν φρόντισε να τους στείλει ούτε αυτά που το ίδιο είχε καθορίσει. Και συνεχίζει λέγοντας πως αν δεν υπήρχε η πραγματική αλληλεγγύη του Ικαριώτικου Λαού, που από το υστέρημα του πρόσφερε, θα υπήρχαν αρκετά θύματα.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Καμαρινού, *Τα «πέτρινα πανεπιστήμια»*, σελ. 352.

⁷⁰⁷ ΑΣΚΙ- αρχείο Λαζάρου Φώφης- Φ.Λ. 00035, Αλληλογραφία εξόριστου Βούλη με ΚΣ της ΕΠΟΝ, 18/1/1947.

⁷⁰⁸ Εφ. «Νέα Ικαρία», Ο Στρατηγός Σαράφης αποχαιρετά τον Ικαριακό Λαό, 3 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

⁷⁰⁹ Εφ. «Ριζοσπάστης», Ο Στρατηγός Σαράφης γράφει από την εξορία, 22 Νοεμβρίου 1946, σελ. 1.

Από τα τέλη του 1946, στα χωριά όπου διαμένουν εξόριστοι δημιουργούνται κοινές επιτροπές με τους ντόπιους, οι οποίοι προέρχονταν κυρίως από το ΕΑΜ και το ΚΚΕ. Οι επιτροπές αυτές καταπιάνονται με την αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων και φροντίζουν για την ομαλή συμβίωση μεταξύ των εκτοπισμένων και των μόνιμων κατοίκων. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι τέτοιου είδους επιτροπές εξακολουθούν να λειτουργούν περιφρουρημένα ακόμα και κατά την επιβολή των Α.Ν. 511 και 509, που οι όποιες σχέσεις μεταξύ τους ήταν ποινικοποιημένες. Οι δε κάτοικοι του νησιού τιμωρούνταν με την ποινή της εκτόπισης οι δε εκτοπισμένοι με βαρύτερες ποινές.⁷¹⁰

Ακόμα και όταν ο αριθμός των εκτοπισμένων είχε φτάσει στα δυσθεώρητα νούμερα των 14.000, και παρόλο που δεν υπήρχε απολύτως καμία μέριμνα από τους διώκτες τους στο θέμα της σίτισης και της στέγασης, δεν έχει τεκμηριωθεί καμία περίπτωση που κάποιος από τους εξόριστους να εξέτισε μεγάλο διάστημα της ποινής του άστεγος ή να λιμοκτόνησε επί μακρόν. Οι πρώτοι εξόριστοι στεγάστηκαν σε άδεια σπίτια που τους παραχωρήθηκαν δωρεάν από τους ιδιοκτήτες τους ή επιστρατεύτηκαν από τις τοπικές αρχές. Στη συνέχεια, και αφού είχαν συγκροτηθεί οι ομάδες συμβίωσης, οι εξόριστοι στεγάζονταν σε κτίρια για τα οποία είχε μεριμνήσει η ΟΣΠΕ σε συνεννόηση με τον ντόπιο πληθυσμό. Ο Ευάγγελος Μαχαίρας, στεγάστηκε το 1947 στον Χρυσόστομο σε ένα σπίτι δύο δωματίων μαζί με άλλους είκοσι τρεις εξόριστους που τους υπέδειξε η ΟΣΠΕ κατά την υποδοχή τους στον Άγιο Κήρυκο.⁷¹¹

Όταν τα σπίτια εξαντλήθηκαν οι ντόπιοι φιλοξενούσαν τους εξόριστους σε δωμάτια των σπιτιών τους ή για να είμαστε ακριβείς εκκένωναν δωμάτια του σπιτιού και τους τα παραχωρούσαν. Στο χωριό Καρυδιές στην περιοχή των Ραχών, ένα μικρό σπίτι τριών δωματίων στέγαζε την εξαμελή οικογένεια της Σοφίας Κόχουλα, το 1947 η οικογένεια αυτή υποδέχτηκε και στέγασε τρεις εξόριστους. Για να λυθούν οι αυξημένες στεγαστικές ανάγκες των εξόριστων «επιστρατεύθηκαν» στάβλοι, αποθήκες ακόμα και μισογκρεμισμένα σπίτια, τα οποία μετά τις σχετικές επισκευές κατοικήθηκαν.⁷¹² Τον Ιούνιο του 1947, ένας νεαρός μαθητής του γυμνασίου Αγίου Κηρύκου αλληλογραφεί με την μετανάστρια μητέρα του η οποία ανησυχεί για την κατάσταση του σπιτιού τους καθώς αυτό κατοικούνταν από εξόριστους. Ο νεαρός της γράφει πως στο σπίτι

⁷¹⁰ Συνέντευξη με τον Καστανιά Νίκο, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

⁷¹¹ Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Ευάγγελος Μαχαίρας, «Εξόριστος στην Ικαρία και στη Μακρόνησο», αρ. φύλλου 14, σελ. 23.

⁷¹² Συνέντευξη με την Σοφία Λάκκα- Κόχουλα, Αύγουστος 2013, Αθήνα.

διαμένουν περίπου είκοσι άτομα και την καθησυχάζει λέγοντας της πως οι φήμες ότι οι εξόριστοι έχουν προκαλέσει καταστροφές δεν είναι αληθείς. Όπως αναφέρεται στο γράμμα «δεν πειράζουν τίποτα εκτός από αυτά που τους δίνουμε». Ο νεαρός αναφέρει επίσης πως οι εξόριστοι, έχουν δεσμευτεί πως όταν τους ζητηθεί από τους ιδιοκτήτες θα αποχωρήσουν.⁷¹³

Ο Απόστολος Μίχος στο ημερολόγιο που κρατούσε από την εξορία στο χωριό Παναγιά, καταγράφει πως το πρώτο διάστημα οι εξόριστοι που έφτασαν μαζί του στο νησί δεν είχαν καθόλου χρήματα, συντηρήθηκαν αποκλειστικά από τους παλαιότερους εξόριστους και τους κατοίκους του χωριού. Τους προσφέρθηκε στέγη σε ακατοίκητα σπίτια, είδη πρώτης ανάγκης που είχαν συγκεντρώσει μαζί με τους ντόπιους όπως σκεπάσματα και τροφή από αποθέματα που είχαν προνοήσει να μαζέψουν για τους νεοεκτοπισθέντες. Ύστερα από στερήσεις εξασφαλιζόνταν καθημερινά μια μικρή ποσότητα ψωμιού και μια μερίδα οσπρίων ή ζυμαρικών.⁷¹⁴

Τον Δεκέμβριο του 1946, πριν ακόμα μετατραπεί η Ικαρία σε τόπο μαζικών εκτοπίσεων, το ΕΑΜ του νησιού απήθυνε έκκληση στο γειτονικά νησιά του βόρειου Αιγαίου και των Κυκλάδων να συνδράμουν με οποιοδήποτε τρόπο τους 1.300 εξόριστους της Ικαρίας και των Φούρνων, ώστε να σωθούν από την «φυσική εξόντωση», ταυτόχρονα τους καλούσε σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας ώστε να σταματήσουν οι περαιτέρω διώξεις.⁷¹⁵

Τον Ιανουάριο του 1947 είχε ήδη παρατηρηθεί στεγαστικό πρόβλημα στο νησί. Την ίδια στιγμή το στέλεχος του ΚΚΕ, Χρήστος Μαυρογιώργης, αναφέρει πως η σοδειά του 1946 έχει ήδη εξαντληθεί και πως το δελτίο που συντηρούσε μεγάλο ποσοστό των οικογενειών, καθυστέρουσε αρκετούς μήνες για να διανεμηθεί, ενώ είχε μειωθεί στις 4 οκάδες σιτάρι κατά άτομο, ποσότητα που δεν επαρκούσε για παραπάνω από 15 μέρες. Από την άλλη, σε αυτή τη φάση η «επίσημη» επισιτιστική βοήθεια προς τους εξόριστους είναι άτακτη και αποτελείται κυρίως από μικρές ποσότητες σιτηρών και οσπρίων. Ο Μαυρογιώργης κατήγγειλε την Κυβέρνηση ότι εφαρμόζει σχέδιο εξόντωσης τόσο των εξόριστων όσο και του μόνιμου πληθυσμού του νησιού μέσω εσκεμμένου υποσιτισμού για αμφοτέρους. Σε απολογισμό που κάνει τονίζει πως οι

⁷¹³ Χειρόγραφο επιστολή, Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁷¹⁴ Μίχος, *Το χρονικό μιας εξορίας- Ικαρία 1947*, σελ. 18.

⁷¹⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Έκκληση, σώστε τους εξόριστους, 17 Δεκεμβρίου 1946, σελ. 1.

κάτοικοι του νησιού προσφέρουν από το υστέρημα τους ώστε να κάνουν τις μέρες της εξορίας «λιγότερο πικρές».⁷¹⁶

Ο Μίκης Θεοδωράκης αφηγείται πως η ζεστασιά των κατοίκων συνετέλεσε ώστε να αμβλυνθούν οι δυσκολίες της εξορίας, οι ντόπιοι ρίσκαραν ώστε να είναι γενναιόδωροι μαζί τους γεγονός που τους βοηθούσε να αντέξουν τη δοκιμασία. *«Χωρίς να φοβηθούν τους δεσμώτες μας, μας άνοιγαν τις καρδιές και τα σπίτια τους. Σε κάθε στιγμή μας φέρονταν σαν να είναι αδέρφια ή συγγενείς»*⁷¹⁷.

Στο κάλεσμα για ενίσχυση των εξόριστων που έκανε το ΕΑΜ Ικαρίας ανταποκρίθηκαν και Ικαριώτες μετανάστες. Στην «Νέα Ικαρία» συχνά αναφέρονται ονόματα ενισχυτών από την ομογένεια στις ΗΠΑ, που μέσω της Εθνικής Αλληλεγγύης του νησιού στέλνουν χρήματα ή δέματα.⁷¹⁸

Το Επαρχιακό Συμβούλιο της ΕΠΟΝ κάλεσε τα μέλη του σε διαρκή συναγερμό για την ενίσχυση των εξόριστων. Η νεολαιίστικη οργάνωση είχε οργανώσει μόνιμες εξορμήσεις για την συλλογή αγαθών και χρημάτων που δίνονταν στην Εθνική Αλληλεγγύη ώστε να τα διαχειριστεί. Στο πλαίσιο αυτό οργανώθηκαν και δράσεις αλληλεγγύης προς τον ντόπιο πληθυσμό, υπάρχουν περιπτώσεις που νέοι της ΕΠΟΝ Ικαρίας ανέλαβαν την φροντίδα των χωραφιών που ανήκαν σε οικογένειες των οποίων οι προστάτες είχαν εξοριστεί ή φυλακισθεί.⁷¹⁹

Το δύσκολο έτος 1949, ο συγγραφέας Μενέλαος Λουντέμης ζώντας ως εξόριστος στην Ικαρία έγραψε το μεγαλειώδες έργο «Ένα παιδί μετράει τα άστρα». Κατά την παραμονή στο νησί, καταγράφει προσεκτικά τις δραματικές του αναμνήσεις από την μεταδεκεμβριανή περίοδο ως καταδιωκόμενος και την εκτόπισή τους στην Ικαρία σε ένα χειρόγραφο που -για να μη χαθεί- έχει αντιγράψει σε δύο αντίγραφα. Το ένα, προσεκτικά κρυμμένο στο κούφωμα μέσα στο καρφωμένο τακούνι του παπουτσιού του, το κουβαλάει συνέχεια πάνω του, ενώ το άλλο το εμπιστεύεται στην Ζωίτσα, μια Ικαριώτισσα που έδινε πολλές φορές τα λιγοστά ραδίκια από τον κήπο της στον Μενέλαο Λουντέμη, τη μόνη του τροφή, «γιατί δεν δέχονταν τίποτ' άλλο το στομάχι μου». «Η Ικαρία... Πρέπει να τη βαφτίσουμε "Συμπόνοια"», γράφει ο συγγραφέας, και συνεχίζει για την παροιμιώδη αλληλεγγύη των Ικαριωτών στους πολιτικούς εξόριστους

⁷¹⁶ Εφ. «Νέα Ικαρία», Μαυρογιώργης Χρήστος, Όχι στρατόπεδο συγκέντρωσης, 18 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1.

⁷¹⁷ Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Μίκης Θεοδωράκης, «Η Ικαρία μέσα από την οπτική του Μίκη Θεοδωράκη», αρ. φύλλου 14, σελ. 18.

⁷¹⁸ Εφ. «Νέα Ικαρία», Για τους εξόριστους, 12 Απριλίου 1947, σελ. 1.

⁷¹⁹ Εφ. «Φλόγα», Να σώσουμε τους εξόριστους, 24 Ιανουαρίου 1947, σελ. 1,2.

επισημαίνοντας: «Οι Ικαριώτες... Θυμούμαι πέρσι πού ήμασταν στο άλλο χωριό, το Μαυράτο. Γη δεν είχε ούτε κείνο... Λίγη αλεσμένη πέτρα όπου φυτεύανε δέκα μαρούλια και πέντε κρεμμύδια. Μα κανένας τους δεν τα γεύτηκε. Όλα τα τάζαν σ' εμάς. Τα πετούσαν κρυφά τις νύχτες απ' τα μεσότοιχα. Μια μέρα μας έστειλαν αγγαρεία στην πέτρα. Τα πεζούλια απ' όπου περνούσαμε ήταν στρωμένα με φρεσκοκομμένα σύκα. Τάχαν αφηγμένα στιβίτσες στιβίτσες απάνω στα συκόφυλλα για να τα βρούμε γυρνώντας απ' τη σκληρή δουλειά. Αλλά τι να πρωτοθυμηθώ; Το γάλα... Το κάθε σπίτι είχε από μια κατσικίτσα, κι ένα σωρό παιδιά. Τα παιδιά αυτά από τότε που πήγαμε εμείς χάσανε το γάλα τους. Μας το δίναν με χίλιες πονηριές για τους αρρώστους μας. Το ξέρανε πως ο Χλαμούτσης ήταν ικανός να τους εκτελέσει επί τόπου αν τους έπιανε. Το ξέρανε. Αλλά δεν έκαναν πίσω»⁷²⁰

Στα μεγάλα αστικά κέντρα και την ύπαιθρο δημιουργήθηκαν οργανώσεις που σκοπός της λειτουργίας τους ήταν η νομική και υλική ενίσχυση των φυλακισμένων-εκτοπισμένων αγωνιστών αλλά και των οικογενειών τους. Στην Κοκκινιά οι οργανώσεις του ΚΚΕ, μετά τις μαζικές συλλήψεις του Ιουλίου 1947, ίδρυσαν την «επιτροπή περίθαλψης θυμάτων φασιστικού διωγμού», η επιτροπή αυτή οργάνωνε στις γειτονιές της περιοχής συλλογή ειδών πρώτης ανάγκης αλλά και χρημάτων για τις ανάγκες των διωκόμενων και των οικογενειών τους, τέτοιες πρωτοβουλίες συναντάμε σε πολλές περιοχές της επικράτειας. Χωρίς αμφιβολία η μαζικότερη οργάνωση πρόνοιας ήταν η «Εθνική Αλληλεγγύη» που στα πλαίσια της λευκής τρομοκρατίας υφίσταται σκληρές διώξεις, τρομοκρατικούς εξαναγκασμούς και πολλές υλικές καταστροφές, τόσο από τους κρατικούς μηχανισμούς όσο και από τις παρακρατικές ομάδες. Τα στρατοδικεία και οι νεοσυσταθείσες «Επιτροπές Δημόσιας Ασφάλειας» αναλαμβάνουν δράση με αποτέλεσμα χιλιάδες μέλη της Ε.Α. να συλλαμβάνονται, δικάζονται, φυλακίζονται και εκτοπίζονται. Κορύφωση του διωγμού της Ε.Α. ήταν δικαστική απόφαση διάλυσής της τον Μάιο του 1947. Ανάμεσα στους εξόριστους της Ικαρίας είναι και ο πρόεδρος της, Αλκιβιάδης Λούλης, του οποίου η σύλληψη προκάλεσε διεθνές ενδιαφέρον. Βρετανοί βουλευτές (Levy, Solley, Dodds, Braddock, Tiffany, Edelman) υπέβαλαν ερώτηση στο κοινοβούλιο της χώρας τους για την σύλληψη του. Ο Hector McNeil (Minister of State) απάντησε πως ο Λούλης εκτοπίστηκε με διάφορες κατηγορίες εναντίον του βάσει του περί έκτακτων μέτρων

⁷²⁰ Μενέλαος Λουντέμης, *Οι ήρωες κοιμούνται ανήσυχα (Σαρκοφάγοι II)*, Γ', Αθήνα, εκδόσεις Δωρικός, 1974, σελ. 23, 26-27.

νόμου. Η πιο σοβαρή από αυτές είναι ότι προεδρεύει σε έναν οργανισμό που έχει βρεθεί επανειλημμένα να συλλέγει χρήματα παράνομα, χωρίς την άδεια του Υπουργείου Πρόνοιας, και ότι τα χρήματα αυτά χρησιμοποιήθηκαν για την αγορά εξοπλισμού και πυρομαχικών για ένοπλες ομάδες.⁷²¹

Μια πολιτική οργάνωση του εξωτερικού με σημαντική δράση στη στήριξη των εκτοπισμένων και φυλακισμένων της περιόδου των «έκτακτων μέτρων» και της ένοπλης εμφύλιας σύγκρουσης, ήταν η βρετανική «Λίγκα για την Δημοκρατία στην Ελλάδα» (League for Democracy in Greece). Η δράση της διήρκησε τριάντα χρόνια (1945-1975) όσο και η καταπίεση της μνήμης του εαμικού κινήματος. Η Λίγκα δραστηριοποιήθηκε στον τομέα της διαφώτισης της βρετανικής κοινής γνώμης και στον τομέα της πρόνοιας και της αποστολής υλικής βοήθειας στους πολιτικούς κρατούμενους του εμφυλίου και αργότερα της χούντας. Οι στόχοι της δεν διέφεραν από τα συνθήματα του ΕΑΜ/ ΚΚΕ: να δοθεί γενική αμνηστία, να αποκατασταθούν οι πολιτικές ελευθερίες και τα εργατικά σωματεία, να σταματήσει η δράση των τρομοκρατικών ομάδων, να δικαστούν και να τιμωρηθούν οι συνεργάτες των κατακτητών⁷²². Περισσότεροι από 80 βουλευτές του Εργατικού κόμματος υποστήριζαν τη Λίγκα από τη μέρα της ίδρυσής της. Ως εκ τούτου, η κοινοβουλευτική δουλειά ήταν βασικό συστατικό της δραστηριότητας της Λίγκας: εφοδίαζε με πληροφορίες και υλικό τους βουλευτές ώστε να καταθέτουν επερωτήσεις, και τους ενημέρωνε μεθοδικά ώστε να αναλαμβάνουν την παρακολούθηση εκείνων των υποθέσεων που χειρίζονταν το Foreign Office σχετικά με την Ελλάδα. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου η Λίγκα ανέλαβε ενημερωτικές εκστρατείες με συγκεκριμένο περιεχόμενο. Με γνώμονα τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής η Λίγκα ανέλαβε εκστρατείες όπως η αναβολή των εκλογών του 1946, η επίσκεψη του Βρετανού βουλευτή του Εργατικού Κόμματος George Thomas στον ΔΣΕ και άλλων Βρετανών βουλευτών στην Ελλάδα, η αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα (1947), η διακοπή των εκτελέσεων (1948-49) και η ενημερωτική εκστρατεία για τη Μακρόνησο (1949).⁷²³

⁷²¹ Μαρτυρία του εξόριστου Αλκιβιάδη Λούλη στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 15th meeting of investigation, team No. 1, at Evdilos, Icaria, Greece 7 p.m. 22 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

⁷²² «Αρχαιοτάξιο», περιοδική έκδοση των ΑΣΚΙ, Βερβενιώτη Τασούλα- Παπαδοπούλου Ουρανία, «Η Λίγκα για την Δημοκρατία στην Ελλάδα και το αρχείο της», τ.2, Ιούνιος 2000, σελ 120-122.

⁷²³ Βασιλική Λάζου- Λη Σαράφη, «30 χρόνια αγώνες για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα: η οργάνωση League for Democracy in Greece 1945-1975» στο Άννα Μανδουλάρα, Γιώργος Νικολάου, Λάμπρος

Κατά τη πρώτη περίοδο, οι πολιτικοί εξόριστοι της Ικαρίας, διαβιώνουν σε αρκετά καλύτερες συνθήκες από τους έγκλειστους ή κρατούμενους σε φυλακές. Οι λόγοι ήταν ότι είχαν μεγαλύτερη ελευθερία να οργανώσουν την ζωή τους, να μετακινούνται, να δέχονται ταχυδρομικώς αλληλογραφία ή δέματα ακόμα και επισκέψεις από συγγενείς τους. Μέχρι τώρα δεν είναι εφικτή μια έρευνα για την ταξική διάρθρωση των εξοριστών της Ικαρίας. Μαρτυρίες τεκμηριώνουν την δυσανάλογη παρουσία, σε κάποια χωριά, εξοριστών που ασκούσαν επαγγέλματα που δυνητικά μπορούσαν να ενταχθούν στα λεγόμενα «μεσαία στρώματα». Ανάμεσα στους εξοριστούς βρίσκονται πολλοί γιατροί, ακαδημαϊκοί, δικηγόροι, μηχανικοί κτλ. Συναντάμε αρκετούς καλλιτέχνες, παιδαγωγούς, λογιστές, γεωπόνους, δημοσιογράφους. Χωρίς αμφιβολία όμως, η πλειοψηφία των εξοριστών ανήκει στα λαϊκά στρώματα που παραδοσιακά είχε απήχηση η αριστερά, τους εργάτες και τους αγρότες. Οι εξόριστοι στηρίζονταν ή ενισχύονταν από τα χρήματα και τα εφόδια που στέλνονταν από τους δικούς τους, τις οργανώσεις της αριστεράς, την αλληλεγγύη ανάμεσα στους θαλάμους και την βοήθεια του ντόπιου πληθυσμού. Μεγάλο ποσοστό αυτών ήταν άποροι και στηρίζονταν στα πενιχρό επίδομα που δίνονταν μέσω του Ερυθρού Σταυρού (1,50- 1,70 δραχμές κατ' άτομο) που δικαιούνταν ως επίδομα απορίας από το κράτος, του οποίου το 1/3 παρακρατούνταν από τον Ερυθρό Σταυρό για την επισιτιστική βοήθεια που παρείχε. Δικαιούχοι των επιδομάτων όμως εμφανίζονταν μόνο όσοι παρέδιδαν πιστοποιητικό απορίας από τον τόπο καταγωγής τους, που για ευνόητους λόγους δεν τους δίνονταν.⁷²⁴ Οι εξόριστοι προμηθεύονταν τα είδη πρώτης ανάγκης μέσω του δικτύου της UNRRA που είχε οργανωθεί για την στήριξη του ντόπιου πληθυσμού και από το ελεύθερο εμπόριο. Υπεύθυνες για τη διαχείριση και τη διανομή ήταν οι αμαρτωλές επιτροπές διανομών που εξυπηρετούσαν και τις ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού μέσω των δελτίων που πωλούνταν σε τιμές διατίμησης. Ωστόσο, οι διανομές ήταν άτακτες και η διανεμηθείσα ποσότητα σε καμία περίπτωση δεν κάλυπτε τις στοιχειώδεις επισιτιστικές ανάγκες τόσο των εξοριστών όσο και των μόνιμων κατοίκων. Όπως πληροφορούμαστε από το Κέντρο Διανομών Αγίου Κηρύκου, τον Ιανουάριο 1947 οι εξόριστοι της Ικαρίας, έλαβαν συνολικά 1.000 οκάδες μακαρόνια, 1.000 οκάδες

Φλιτούρης, Νικόλαος Αναστασόπουλος (επιμ), πρακτικά συνεδρίου: *ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ, ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟ 1821 ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ*, Αθήνα, εκδ. Ηρόδοτος, 2015.

⁷²⁴ Καμαρινού, *Τα «πέτρινα πανεπιστήμια»*, σελ. 210.

Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Πολυμέρης Βόγλης, «Στα χρόνια του εμφυλίου», αρ. φύλλου 14, σελ. 29.

Εφ. «Ριζοσπάστης», Από την ζωή των δεσμοτών στα ξερονήσια, 15 Δεκεμβρίου 1947, σελ. 6.

όσπρια, 250 οκάδες σόγια, 200 οκάδες ζάχαρη και 60 οκάδες σαπούνι. Η ποσότητα αυτή, αν και ελλιπής συγκριτικά με τις ανάγκες, δεν αφορούσε μόνο τον μήνα Ιανουάριο, μέσα σε αυτή συνυπολογίζονταν και η ποσότητα προηγούμενων μηνών που δεν είχε παραδοθεί στην ώρα της.

Στις αρχές του 1947 δημιουργήθηκε ένα ζήτημα μεταξύ της ΟΣΠΕ Αγίου Κηρύκου και του Κέντρου Διανομών. Στα τέλη Δεκεμβρίου 1946 η Επιτροπή Διανομών παρέδωσε στους μόνιμους κατοίκους των χωριών Πλαγιά, Μαγγανίτη, Περδίκι σιτάρι για τις ανάγκες του τρέχοντος μήνα. Με την υπόλοιπη ποσότητα, η επιτροπή διένειμε μόλις 1,5 οκά κατ' άτομο για τον ντόπιο πληθυσμό της πρωτεύουσας και της κοινότητας Καρκιναγρίου. Όπως ήταν επόμενο, οι δικαιούχοι εξαγριώθηκαν, αλλά ο Συμεών Κ. Θαλασσινός, προϊστάμενος του Κέντρου σε ανακοίνωση του κατηγόρησε την ΟΣΠΕ Αγίου Κηρύκου ότι: *«επιτροπή πολιτικών εξόριστων, ηζήωσεν δι' ύφους εντόνου την παραχώρησιν ολοκλήρου του δελτίου του μηνός Ιανουαρίου... η επιτροπή διανομών ηναγκάσθη να υποχωρήσει»*. Το Γραφείο της ΟΣΠΕ έσπευσε να απαντήσει αμέσως με ανακοίνωση, καταγγέλλοντας τους ισχυρισμούς της επιτροπής διανομών ως συκοφαντίες που στόχο έχουν να προκαλέσουν αγανάκτηση στον πληθυσμό του νησιού ενάντια στους εκτοπισμένους. Όπως αναφέρει η ανακοίνωση, αρκετοί εξόριστοι έχουν ασθενήσει από φυματίωση και άλλες ασθένειες λόγω του υποσιτισμού τους.⁷²⁵ Το ίδιο διάστημα, στην αλληλογραφία του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ με εξόριστα μέλη στην Ικαρία, αναφέρεται πως περίπου το 10% πάσχει από διαπιστωμένες προφυματώσεις και αδενοπάθειες.⁷²⁶

Τον Νοέμβριο 1946 αποφασίστηκε από την Κυβέρνηση Τσαλδάρη να εξασφαλιστεί προς τους εκτοπισμένους η ημερήσια παροχή γευμάτων δύο χιλιάδων θερμίδων. Το πρόγραμμα αυτό προέβλεπε την δωρεάν παροχή μόνο για τους άπορους. Οι εξόριστοι, παρά τις εξαγγελίες της Κυβέρνησης στον τύπο της εποχής, δεν θα λάβουν αυτά τα γεύματα πριν την 8^η Φεβρουαρίου 1947, τις παραμονές της επίσκεψης της επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών.

Τον Δεκέμβριο του 1946 ο κίνδυνος ενός λιμού ανάμεσα στους εξόριστους ήταν εμφανής, αποφάσισαν να αποστείλουν πέντε μέλη της ΟΣΠΕ στη Σάμο ώστε να διαμαρτυρηθούν. Τον Ιανουάριο 1947 η επισιτιστική κατάσταση δεν έδειχνε σημάδια βελτίωσης και η κοινότητα των εξόριστων απέστειλε τρία μέλη της στο κέντρο

⁷²⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Οι εξόριστοι και ο επισιτισμός του νησιού μας, 15 Φεβρουαρίου 1947, σελ. 2.

⁷²⁶ ΑΣΚΙ- Αρχείο Λαζάρου Φώφης- Φ.Λ. 00036, Επιστολή εξόριστου Γιάννη Μαραγκουδάκη προς το ΚΣ της ΕΠΟΝ, 31/1/1947.

διανομών της Χίου ενώ ταυτόχρονα έγιναν ενέργειες προς τα Ηνωμένα Έθνη τα οποία έφτασαν στο νησί με τρόφιμα της καθορισμένης θερμοδικής αξίας τον Φεβρουάριο του 1947. Για το διάστημα αυτό, οι ομάδες συμβίωσης αναφέρουν πως το 97% των εξόριστων ήταν άποροι, την ίδια στιγμή όμως η Κυβέρνηση έκρινε πως μόνο οι μισοί είναι δικαιούχοι των δωρεάν προμηθειών.⁷²⁷

Η διαβίωση των εκτοπισμένων στηρίχθηκε σε μια κοινωνικοποιημένη μορφή οργάνωσης. Ένας βασικός κανονισμός λειτουργίας των ομάδων συμβίωσης, ήταν η κατανομή μέρους των εφοδίων και χρημάτων που στέλνονταν από τους οικείους τους για την κάλυψη των αναγκών της ομάδας και των άπορων συναγωνιστών τους. Ο κανονισμός αυτός, όπως και όλοι οι άλλοι εγκρίνονταν από τους εξόριστους. Κάθε ομάδα εξέλεγε οικονομικό τμήμα που διαχειριζόνταν το ταμείο και τις προμήθειες με τέτοιο τρόπο ώστε να βοηθούνται όλοι. Βασική υποχρέωση των μελών των ομάδων ήταν η παράδοση του 50% των χρημάτων, των περιεχόμενων των δεμάτων και των επιδομάτων στο οικονομικό τμήμα της ομάδας. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλιζόνταν το καθημερινό συσσίτιο και καλύπτονταν οι στοιχειώδεις ανάγκες όλων των εξόριστων.⁷²⁸

Το καλοκαίρι 1948, και ενώ ήταν σε ισχύ τα μέτρα περί πειθαρχημένης διαβίωσης, ο Ευάγγελος Μαχαίρας που είχε χρέη διαχειριστή- οικονομικού υπευθύνου στην ΟΣΠΕ, συνελήφθηκε μαζί με άλλους συνεξόριστους του με την κατηγορία της «παράνομης συνεδρίασης». Η τιμωρία που τους επιβλήθηκε δεν ήταν το στρατοδικείο όπως προβλέπονταν, αλλά αλλαγή του χωριού εκτόπισης. Ο Μαχαίρας στάλθηκε από το χωριό Χρυσόστομος στο Μαυράτο. Πριν την μετακίνηση του, ήρθε σε επαφή μαζί του ο Ν. Χαραγκιώνης, από το Γραφείο της ΟΣΠΕ και τον προέτρεψε να βοηθήσει την ομάδα του χωριού Μαυράτου διότι όπως ισχυρίστηκε ήταν εντελώς ανοργάνωτη και η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί ήταν θλιβερή, η ζωή των εξόριστων ήταν δύσκολη, γεμάτη γκρίνιες και αντεγκλήσεις. Εκεί, ο Μαχαίρας οργάνωσε την κατασκευή φούρνου, πλυσταριού, ραφείου και τσαγκάρικου. Όπως αφηγείται ο ίδιος, δυσκολεύτηκε στην οργάνωση κοινού ταμείου. Όταν έλαβε επιταγή από τον αδερφό

⁷²⁷ Μαρτυρία του εξόριστου Αλκιβιάδη Λούλη στην επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών. Verbatim record of the Commission of investigation concerning Greek frontier incidents. 15th meeting of investigation, team No. 1, at Evdilos, Icaria, Greece 7 p.m. 22 February 1947. Κεντρική Υπηρεσία, έτος 1947, Φάκελος 115, υποφάκελος 1, ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ (Κλιμάκιο Σύρου, Ικαρίας, Αγόριανης). Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών.

⁷²⁸ Μίχος, *Το χρονικό μιας εξορίας*, σελ. 26.

Καμαρινού, *Τα «πέτρινα πανεπιστήμια»*, σελ. 210.

του, έβαλε τα μισά χρήματα στο ταμείο της ομάδας, αργότερα έστειλε διαχειριστική έκθεση στους θαλάμους της ομάδας:

Έσοδα κοινού ταμείου από 1/7/1948 έως 31/7/1948	δρχ. 100
Έξοδα για τσιγάρα απόρων	δρχ. 30
Έξοδα για φάρμακα	δρχ. 40
Σύνολο εξόδων	δρχ. 70
Υπόλοιπο	δρχ. 30

Σταδιακά, εδραιώθηκε η εμπιστοσύνη ανάμεσά τους και το κοινό ταμείο του Μαυράτου ξεκίνησε να λειτουργεί ικανοποιητικά.⁷²⁹

Η διαβίωση των εξόριστων οργανώθηκε έτσι ώστε να εξυπηρετούνται οι καθημερινές ανάγκες τους. Η κάθε ομάδα αξιοποιούσε τις δεξιότητες, τις επαγγελματικές γνώσεις και τον εθελοντισμό των μελών της και συγκροτούσε εξειδικευμένα συνεργεία τεχνιτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της ομάδας Αγίου Δημητρίου Ραχών, που είχε δημιουργήσει ραφτάδικο, τσαγκάρικο, μαραγκούδικο, κουρείο, ομάδα κτιστάδων, βαφέων, μαγείρων, φουρνάρηδων, κλαδευτών, καλλιεργητών, γεωπόνων, ξυλοκόπων.⁷³⁰ Σε αρκετές περιπτώσεις οι υπηρεσίες των παραπάνω συνεργείων προσφέρονταν στην τοπική κοινωνία έναντι αμοιβής. Οι εξόριστοι αξιοποίησαν την πρώτη περίοδο σχετικής «ελευθερίας» και προμηθεύτηκαν εργαλεία και στοιχειώδη εξοπλισμό που ήταν απαραίτητος με δέματα που λάμβαναν, από ανταλλαγές με άλλες ομάδες, από τον ντόπιο πληθυσμό και από το εμπόριο. Συχνά όμως, κατά την πρώτη περίοδο της εξορίας, η χωροφυλακή έθετε εμπόδια στις παραπάνω δραστηριότητες. Παρά τις αυστηρές προειδοποιήσεις, οι εξόριστοι φαίνεται πως δεν πειθαρχούσαν, χαρακτηριστική είναι περίπτωση της ανακοίνωσης της χωροφυλακής «στρατοπέδου Β. Ικαρίας», ανάμεσα σε άλλα, ποινικοποιούνταν «η ύπαρξη και λειτουργία λέσχης, παντοπωλείου, οπωροπωλείου. Η άσκηση παντός επαγγέλματος υπό των εκτοπισμένων, η παραμονή συγγενών των εκτοπισμένων» κ.α.⁷³¹ Οι ομάδες, εκτός από τις εξειδικευμένες εργασίες, εφάρμοζαν εκ περιτροπής σύστημα των καθημερινών εργασιών, τις «αγγαρείες» όπως το πλύσιμο, το καθάρισμα, το μάζεμα ξύλων κ.α. Το συνεργείο μαραγκών Χριστού, τον Ιούνιο 1947 αποτελούνταν από τέσσερις τεχνίτες οι οποίοι είχαν δικό τους εργαστήριο και παραλάμβαναν την ξυλεία από το

⁷²⁹ Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Ευάγγελος Μαχαίρας, «Εξόριστος στην Ικαρία και στη Μακρόνησο», αρ. φύλλου 14, σελ. 25.

⁷³⁰ Χειρόγραφη Εφ. «Σπίθα», όργανο των πολιτικών εξόριστων της ομάδας Αη Δημήτρη, Τα συνεργεία, 1 Μαρτίου 1948.

⁷³¹ Εφ «Ριζοσπάστης», «Φερμπότεν», 26 Αυγούστου 1947, σελ. 2.

συνεργείο των υλοτόμων. Σε ένα μήνα εργασίας δουλεύοντας τέσσερις ώρες την ημέρα παρήγαγαν έξι τραπέζια, μία μεγάλη τραπεζαρία, πολλούς πάγκους, έναν μπουφέ και αρκετά καθίσματα για την λέσχη, ενώ πραγματοποίησαν πολλές επισκευές πατωμάτων και κουφωμάτων στους θαλάμους. Ο προγραμματισμός του συνεργείου για τον επόμενο μήνα όριζε την κατασκευή του θεάτρου, των καθισμάτων του καθώς και των καθισμάτων των θαλάμων, την κατασκευή κρεβατιών και τις ξυλουργικές επισκευές των υπόλοιπων θαλάμων της ομάδας.⁷³²

Η εξεύρεση τροφής και η προετοιμασία του συσσιτίου αποτελούσε ομαδική υπόθεση. Οι εξόριστοι προσπαθούσαν να αναπτύξουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη αυτάρκεια στα τρόφιμα προκειμένου να μην εξαρτώνται από τις διανομές, τα διάφορα επιδόματα και την βοήθεια των συγγενών τους που μπορούσαν να παύσουν ή να απαγορευτούν ανά πάσα στιγμή. Επίσης, η καλή σίτιση των εκτοπισμένων αποτελούσε πρόκληση που έπρεπε να κερδηθεί στην αναμέτρηση τους με τους διώκτες τους. Η καλή κατάσταση της σωματικής και ψυχικής υγείας ήταν μια νίκη για τους διωκόμενους καθώς και σε αυτό το πεδίο μια αντίθετη εξέλιξη σήμαινε και μια μικρή ήττα στον πόλεμο με τον ταξικό αντίπαλο.

Τον Μάιο 1947 συνεργείο εκατό εκτοπισμένων της περιοχής των Ραχών οργάνωσε εξόρμηση στο εξαιρετικά δυσπρόσιτο οροπέδιο της Εριφής. Ο συντάκτης του «Πυρσού Λευτεριάς», της εφημερίδας των εξόριστων περιγράφει το γεγονός. Σκοπός της εξόρμησης ήταν το ξεχέρσωμα της γης και η μετατροπή της σε καλλιεργήσιμη έκταση, το σκάψιμο αρδευτικών καναλιών, η συλλογή ξυλείας και η επισκευή ενός παλιού μισογκρεμισμένου οικήματος της περιοχής. Οι εργασίες έγιναν συντονισμένα και με βάρδιες, μαστορες της τσάπας από τον Ασπρόπυργο και την επαρχία άνοιξαν τα αυλάκια, εργάτες δουλεύοντας τις αζίνες ξεχέρσωσαν, οικοδόμοι ανέλαβαν την επισκευή του κτιρίου, μέχρι το βράδυ το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς ολοκληρώνεται. Στην επιστροφή ο καθένας φορτώνεται έναν κορμό και κατεβαίνουν όλοι μαζί στον Χριστό, εκεί ο κόσμος τους χειροκροτεί. Ο ανταποκριτής τελειώνει το άρθρο γράφοντας, *«αυτοί οι 100 που δούλεψαν στην Εριφή, δώσανε ένα χτύπημα στον εχθρό μας. Ετοιμάσανε ψωμί για τις δύσκολες μέρες»*.⁷³³

⁷³² Χειρόγραφο Εφ. «Πυρσός Λευτεριάς», όργανο των πολιτικών εξόριστων του Χριστού Ραχών, Τα συνεργεία μας- Οι μαραγκοί μας, 1 Ιουλίου 1947.

⁷³³ Χειρόγραφο Εφ. «Πυρσός Λευτεριάς», όργανο της ΟΣΠΕ Ραχών, Στην Εριφή για δουλειά, 10 Μαΐου 1947.

Σταδιακά το πρόγραμμα καλλιεργειών εφαρμόστηκε από όλους τους θαλάμους της ομάδας Ραχών. Εκτός από τις καλλιέργειες της Εριφής όπου είχε δημιουργηθεί ένα μεγάλο χωράφι καλλιέργειας πατάτας, υπήρχαν πολλά ακόμη χωράφια που είχαν παραχωρηθεί στους εξόριστους. Τον Ιούνιο 1947 είχε οργανωθεί και άμιλλα ανάμεσα στους θαλάμους. Ο θάλαμος «Δημητριάδη» καλλιεργούσε κήπους συνολικής έκτασης 250 τ.μ., ο θάλαμος «Καρούμπα» είχε υπό την επίβλεψη του 170 ρίζες ντομάτας, 800 φασολιές, 200 καλαμποκιές, μελιτζάνες και μία γίδα τους έδινε το αναγκαίο γάλα. Ο θάλαμος «Γιουρέντη» καλλιεργούσε έναν πολύ μεγάλο κήπο, ο θάλαμος «Λουκοπούλου» είχε δύο κήπους με ντομάτες και μελιτζάνες, ο θάλαμος «Ζέβγος» είχε τρεις γίδες και κότες. Καλλιεργούσε επίσης, έναν κήπο 200 τ.μ. με εξαιρετική απόδοση. Ο θάλαμος «Καπετανάκη» δεν παρουσίαζε καμία δράση στον τομέα αυτό, ενώ ο θάλαμος «Χυτήρογλου» εκτός από τα κηπευτικά επιδίδονταν και στην κονικλοτροφία.⁷³⁴

Ο 3^{ος} θάλαμος της ομάδας Αγίου Δημητρίου απαρτίζονταν από έξι εκτοπισμένους οι οποίοι έφτιαζαν ένα κοτέτσι και έχτισαν αποχωρητήριο στο σπίτι όπου διέμεναν. Προκειμένου να εξοικονομήσουν δεκαπέντε μερίδες τροφής για την υπόλοιπη ομάδα, σιτίστηκαν με χόρτα που μάζεψαν οι ίδιοι.⁷³⁵

Το επίγραμμα του «Βράχου» καλεί τους εξόριστους να μην πετάνε το περισσευούμενο φαγητό του θαλάμου καθώς υπάρχουν άλλοι θάλαμοι που το φαγητό δεν επαρκεί. Το φύλλο της 1^{ης} Μαρτίου 1948 συνιστά στις ομάδες να ακολουθήσουν το παράδειγμα του θαλάμου «Ταμπούρα» του οποία τα μέλη προσέφεραν 6.500 δρχ. στον θάλαμο «Βιδάλη» για την βελτίωση του συσσιτίου τους.

Τα έντυπα και οι μαρτυρίες των εξόριστων δείχνουν πως μία από τις σκληρότερες καθημερινές εργασίες που είχαν να κάνουν ήταν η εξεύρεση και η μεταφορά της ξυλείας για την κάλυψη των αναγκών του μαγειρέματος -το λεγόμενο «καζάνι» και για την θέρμανση των θαλάμων, όπως επίσης και η μεταφορά του πόσιμου νερού. Το ψωμί και το καθημερινό συσσίτιο μαγειρεύονταν σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους από τα αντίστοιχα συνεργεία φουρνάρηδων και μαγείρων, τα οποία είχαν στην διάθεση τους τον αριθμό των σιτιζόμενων και σερβίριζαν τις αντίστοιχες ποσότητες στα δοχεία που μετέφεραν οι εκπρόσωποι κάθε θαλάμου. Καμία εργασία δεν αποτελούσε ατομική

⁷³⁴ Χειρόγραφο Εφ. «Πυρσός Λευτεριάς», όργανο των πολιτικών εξόριστων Χριστού Ραχών, Από το νοικοκυριό μας- Οι καλλιέργειες μας, 15 Ιουνίου 1947.

⁷³⁵ Χειρόγραφο Εφ. «Σπίθα», όργανο των πολιτικών εξόριστων Αγίου Δημητρίου, Από την ζωή του τμήματος, 1 Μαρτίου 1948.

υπόθεση, σε φωτογραφικά τεκμήρια της εποχής απεικονίζονται οι λεγόμενες «εξορμήσεις», οι οργανωμένες θαλαμικές και ομαδικές εργασίες. Έτσι, βλέπουμε μεγάλες ομάδες εξόριστων να εργάζονται στα χωράφια, να σκάβουν, να χτίζουν, να κλαδεύουν. Εξόριστους να έχουν διαμορφώσει ανθρώπινες αλυσίδες και να μεταφέρουν νερό, ξύλα, οικοδομικά υλικά και ότι άλλο τους ήταν απαραίτητο.⁷³⁶

Η ομάδα Μάραθου κάνοντας απολογισμό της δράσης εκτιμάει πως έγιναν σημαντικά βήματα βελτίωσης των όρων διαβίωσής τους. Καθώς ξεκίνησαν να καλλιεργούνται κήποι, το ραφείο της λειτουργεί απρόσκοπτα, τα τσαγκάρικα ενισχύθηκε με έναν ακόμη τεχνίτη, το κουρείο εξοπλίστηκε με μια ακόμη πολυθρόνα, οι μάγειρες εξασφαλίζουν καλή ποιότητα συσσιτίου, εκτιμάται όμως πως υστερούν σε ξυλόφουρνο.⁷³⁷

Τον Ιούλιο 1948, επτά μήνες μετά την επιβολή των Α.Ν. 509 & 511, αντιπροσωπεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού έκανε επιτόπια αυτοψία στη περιοχή του Αγίου Κηρύκου. Η έκθεση παρουσιάζει μια εικόνα λιγότερο τραχιά από αυτή που εμφανίζουν τεκμήρια που έχουμε στη διάθεση μας. Η επίσκεψη έγινε μόνο στην πρωτεύουσα του νησιού και στο μεγαλύτερο μέρος της υπό την συνοδεία της χωροφυλακής. Η έκθεση συμπεραίνει ότι οι εξόριστοι απολαμβάνουν σχετικής ελευθερίας καθώς οι 171 χωροφυλακές δεν είναι αρκετοί ώστε να ασκήσουν αυστηρό πρόγραμμα πειθαρχίας και τα παράπονα που δέχτηκαν από την κοινότητα των εκτοπισμένων ήταν «μεγαλοποιημένα». Ωστόσο οι εξόριστοι έχουν δικαίωμα εξόδου τρεις φορές την μέρα και αυτό για να δώσουν τα παρόν στο αστυνομικό σταθμό. Επίσης απαγορεύεται να παραβρίσκονται σε δημόσιους χώρους, να αθλούνται διότι, όπως αναφέρεται, οι δραστηριότητες αυτές αποτελούν δικαιολογία για πολιτική προπαγάνδα στη ντόπια νεολαία των χωριών. Απαγορεύτηκε ακόμα και να τραγουδούν, καθώς στίχοι παραδοσιακών τραγουδιών παραφράζονταν με πολιτικά μηνύματα. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη έκθεση η τοπική αυτοδιοίκηση του νησιού εισηγήθηκε την μεταφορά των εξόριστων στη Μακρόνησο.

Ο Ε.Σ. παρέδωσε στη τοπική κοινωνία όσο στους εξόριστους τις παρακάτω προμήθειες, 50 σάκους ζάχαρης (5 τόνοι) εκ των οποίων οι 25 προορίζονταν για τους εξόριστους, 20 σάκους φασόλια εκ των οποίων οι 10 για τους εξόριστους, 69 κιβώτια ειδών πρώτης ανάγκης εκ των οποίων τα 30 για τους εξόριστους και ένα κιβώτιο 72

⁷³⁶ Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁷³⁷ Χειρ. Εφ. «Βράχος», Απ' τη ζωή & τη δράση μας, 1 Μαρτίου 1948.

κιλών κινίνης για τις ανάγκες των εξόριστων. Ο Ε.Σ. θα εξέταζε σε ποιο βαθμό θα μπορούσε να ανακουφίσει την κατάσταση βάσει της λίστας των φαρμάκων που ζητήθηκε από τους εξόριστους για τις ανάγκες κυρίως των εκατόν πενήντα φυματικών που βρίσκονταν σε διάφορα επίπεδα σοβαρότητας. Η αξία των προμηθειών που λαμβάνουν οι εξόριστοι αφαιρείται από τον επίδομα τους. Με εξαίρεση τη ζάχαρη και το αλεύρι, οι υπόλοιπες προμήθειες αγοράζονται από το εμπόριο που όμως έχει παρατηρηθεί μεγάλη αύξηση των τιμών λόγω της κατακόρυφης αύξησης της ζήτησης. Την γενικότερη ευθύνη για τις προμήθειες των εξόριστων την έχουν δύο επιτροπές αγορών που βρίσκονται στην πρωτεύουσα και τον Εύδηλο οι οποίες συνεργάζονται με τις κατά τόπους υποεπιτροπές που λαμβάνουν τα διάφορα προϊόντα ανάλογα με τον πληθυσμό των εξόριστων που εξυπηρετούν. Σε κάποιες περιπτώσεις οι υποεπιτροπές προμηθεύουν την κεντρικές επιτροπές με αγροτικά προϊόντα. Η έκθεση του Ερυθρού Σταυρού αναφέρει πως οι εξόριστοι διατηρούν συνεργεία με ραφείο, υποδηματοποιείο, κουρείο, τενεκετζίδικο. Οι ιατρικές υπηρεσίες εξασφαλίζονται από τους εξήντα εξόριστους γιατρούς που είναι διασκορπισμένοι σε όλο το νησί. Η κλινική του Αγίου Κηρύκου που προαναφέρθηκε παραπάνω, εξακολουθεί να λειτουργεί, ενώ από το ίδιο τεκμήριο πληροφορούμαστε ότι έχει μισθωθεί το πολιτειακό οδοντιατρείο από τους εξόριστους. Το κόστος λειτουργίας του ιατρείου, όπως το μίσθωμα των τριακοσίων χιλιάδων δραχμών και οι διάφορες προμήθειες καλύπτονται από το κοινό ταμείο της κοινότητάς τους. Ο συντάκτης της έκθεσης στο επίλογό της αναφέρει πως η αντιπροσωπεία του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού διόρθωσε την εσφαλμένη εντύπωση των εξόριστων ότι προστατεύονταν από τη διεθνή σύμβαση της Γενεύης καθώς τους εξηγήθηκε ότι δεν είναι εφαρμόσιμη σε αυτούς. Η αντιπροσωπεία του Ε.Σ. εξήγησε το επικαιροποιημένο νομικό πλαίσιο της κράτησής τους και όπως αναφέρεται *«ίσως αποδεχθούν με πιο πολύ κατανόηση τα μέτρα που εφαρμόζονται κατά την εκτόπισή τους»*.⁷³⁸

⁷³⁸ Visite au centre de séjour surveillé poua internes civils homes de l' ile d' Ikaria (Grece). Par M.M. A. Lambert et R.W. Roth. Delegates du C.I.C.R. les 4 et 5 Juillet 1948.

4.5 Δημιουργία στην εκτόπιση

Στην συλλογική μνήμη αρκετών κατοίκων του νησιού που συμβίωσαν με τους εξόριστους η περίοδος της εξορίας χαρακτηρίζεται ως στιγμή μετάβασης στο «νέο», ως ένα ιστορικό ορόσημο. Η Ικαριώτισσα Β. Βιτσαρά θυμάται πως δεκαετίες μετά την απομάκρυνση των εξόριστων η καθημερινότητα των κατοίκων του νησιού γαλουχήθηκε με την ανάμνηση αυτών. Σε συζητήσεις που γίνονταν μεταξύ τους θυμάται τις φράσεις «αυτό το έκαναν οι εξόριστοι», «τον έσωσαν οι εξόριστοι», «επί εξόριστων».⁷³⁹ Οι κοινότητες των εκτοπισμένων δεν δημιούργησαν μόνο έργα υποδομής που να καλύπτουν αυτοτελώς τις δικές τους ανάγκες, όπως φαίνεται κατένειμαν τις προσπάθειες τους έτσι ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης της διευρυμένης κοινότητας.

Το βάθος της ένταξης των εκτοπισμένων στην κοινωνία του νησιού κατοπτρίζεται σε ανακοίνωση του ΕΑΜ του Απριλίου 1947. Με αφορμή προβλήματα που παρουσιάστηκαν στο σύστημα ύδρευσης πολλών χωριών, το ΕΑΜ κάλεσε τις τοπικές Αρχές, τους κάτοικους και τις ομάδες των εξόριστων να συντονιστούν ώστε να λυθεί, θέτοντας τους ως ισάξιο μέλος στην κοινότητα και συνομιλητή στα τοπικά ζητήματα. Τον Αύγουστο 1947 μια μεγάλη πυρκαγιά ξέσπασε σε δασικές εκτάσεις της περιοχής Αγίου Κηρύκου η οποία απείλησε τα χωριά Γλαρέδο και Χριστό Αγίου Κηρύκου. Η ΟΣΠΕ της πρωτεύουσας οργάνωσε ομάδες πυρόσβεσης, εκατοντάδες εξόριστοι έσπευσαν οργανωμένα να βοηθήσουν και την επόμενη μέρα το πρωί μετά από ολονύκτιες προσπάθειες η πυρκαγιά τέθηκε υπό έλεγχο.⁷⁴⁰

Το 1947 η επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου γιορτάστηκε από τον ντόπιο πληθυσμό και τους εξόριστους σε πολλές περιοχές του νησιού. Στην δοξολογία του Ευδήλου παρόντες ήταν και οι εκτοπισμένοι, στη συνέχεια κατατέθηκαν στεφάνια από την Κοινότητα, την τοπική ΟΣΠΕ, το ΕΑΜ, την Εθνική Αλληλεγγύη, τα σχολεία, τα σωματεία εφέδρων Μέσης Ανατολής, γυναικών, φορτοεκφορτωτών κ.α. στο ηρώο που είχαν κατασκευάσει οι εξόριστοι του χωριού. Το απόγευμα της ίδιας μέρας έγιναν αθλητικοί αγώνες με συμμετοχές και από τις δύο «κοινότητες» και το βράδυ οι εξόριστοι ανέβασαν θεατρική παράσταση και οργάνωσαν μουσική βραδιά. Στις Ράχες την ίδια

⁷³⁹ Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Β. Βιτσαρά, «Εξόριστοι και Ικαριώτες», αρ. φύλλου 14, σελ. 27.

⁷⁴⁰ Εφ. «Ριζοσπάστης», Οι εξόριστοι Αγίου Κηρύκου στη μάχη της φωτιάς, 26 Αυγούστου 1947, σελ. 2.

μέρα, η ΟΣΠΕ της περιοχής είχε οργανώσει μετά την δοξολογία χορευτική παράσταση με χορούς από τους τόπους καταγωγής των εξόριστων. Στην εκδήλωση συμμετείχε πλήθος κόσμου αλλά σύντομα διακόπηκε καθώς ο σταθμάρχης της Χωροφυλακής Ραχών διέταξε το κοινό να διαλυθεί ρίχνοντας ριπές στον αέρα με το οπλοπολυβόλο του.⁷⁴¹ Το Πάσχα του 1947, χορωδίες εξόριστων έψαλλαν στις εκκλησίες του νησιού και οι κάτοικοι αντάλλαξαν δώρα και γλυκά με τους εξόριστους. Οι Αρχές φοβόντουσαν ότι οι εξόριστοι έχουν ήδη προσεταιριστεί πολιτικά πολλούς από τους νησιώτες.⁷⁴²

Στα κοινά συσσίτια των ομάδων συμβίωσης πάντα προσκαλούνταν και οι ντόπιοι, ενώ κάθε θάλαμος διαμόρφωνε τις δικές του ξεχωριστές σχέσεις με κατοίκους του χωριού. Ο Γιώργος Λομβαρδάς εξιστορεί ένα περιστατικό που έζησε ο ίδιος το 1947. Ο πατέρας του ήταν εξόριστος στον Μούδρο της Λήμνου και δεν υπήρχαν χέρια στην οικογένεια για να μαζέψουν τις ελιές. Ένα βράδυ επιστρέφοντας από το μάζεμα αποκρίθηκε στην γιαγιά του λέγοντάς της πως θα καθυστερήσουν πολύ να τελειώσουν. Την άλλη μέρα είχαν τέσσερις τενεκέδες λάδι, αφού η γιαγιά είχε θέσει το ζήτημα στο χωριό και ντόπιοι και εξόριστοι είχαν σπεύσει να βοηθήσουν. Ένα άλλο περιστατικό που αναφέρεται συχνά σαν αστεϊσμός ακόμα και σήμερα ανάμεσα στους κατοίκους της Ικαρίας είναι αυτό που συνέβη στο χωριό Καρκινάγρι το 1947. Ένα συνεργείο εξόριστων κατασκεύασε αποχωρητήριο στο σπίτι μιας ηλικιωμένης που δεν είχε. Εκείνη αποτάθηκε στον επικεφαλής λέγοντάς του «να σας έχει καλά η Παναγιά που σας έστειλε εδώ», ο εξόριστος της απάντησε πως «δεν τους έστειλε η Παναγιά αλλά οι φασίστες», εκείνη αυθόρμητα απάντησε «*Ε, τότε να 'χει καλά η Παναγιά και τους φασίστες*».⁷⁴³

Η βελτίωση της αγροτικής παραγωγής του νησιού έγινε και υπόθεση των εξόριστων γεωπόνων. Στη «Νέα Ικαρία» του Απριλίου 1947 δημοσιεύεται επιστολή του εξόριστου γεωπόνου Σ. Χουρμούζη που δίνει συμβουλές και πρακτικές οδηγίες για την καταπολέμηση γεωργικών ασθενειών και παθήσεων. Στο εξής και μέχρι την απαγόρευση της κυκλοφορίας του εντύπου, ο Χουρμούζης θα έχει την δική του στήλη μέσα από την οποία θα δημοσιεύει ευρήματα των μελετών του και θα προτείνει καλλιέργειες μεγαλύτερης απόδοσης. Από την άνοιξη 1947 θα λειτουργεί στις Ράχες

⁷⁴¹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Ο γιορτασμός της 25^{ης} Μαρτίου, 12 Απριλίου 1947, σελ. 1.

⁷⁴² Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, σελ. 144.

⁷⁴³ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013, πλατεία Αττικής, Αθήνα.

το «Αγροτικό Συνεργείο Ομάδας Πολιτικών Εξόριστων», η ομάδα αυτή ήταν πολυπληθής και απαρτιζόνταν κυρίως από γεωπόνους και αγρότες. Περιόδευε στις γεωργικές περιοχές, έκανε αυτοψίες, πρότεινε θεραπείες και ενημέρωνε τους αγρότες για νέες μεθόδους εντατικής καλλιέργειας.⁷⁴⁴ Στο χωριό Αρέθουσα υπήρχε ένα αγροτικό συνεργείο εξόριστων με επικεφαλής έναν Πόντιο γεωπόνο ο οποίος εισήγαγε στην περιοχή μια νέα αποδοτικότερη μέθοδο καλλιέργειας πατάτας, η μέθοδος αυτή σταδιακά εξαπλώθηκε σε όλο το νησί.

Πολλές προσπάθειες καταβλήθηκαν από τους εξόριστους στον τομέα της ελαιουργίας, υπό την καθοδήγηση των γεωπόνων συγκροτήθηκαν συνεργεία κλαδευτών που περιόδευαν στις ελαιοπαραγωγές περιοχές και κλάδευαν τα δέντρα ώστε να έχουν μεγαλύτερη απόδοση. Τα συνεργεία αυτά δίδασκαν στους ελαιοπαραγωγούς και τους δενδροκόμους τρόπους επιστημονικού κλαδέματος ώστε το παραγόμενο προϊόν να είναι μεγαλύτερο.⁷⁴⁵

Στο χωριό Ξυλοσύρτης βρίσκεται ο μοναδικός νερόμυλος της Ικαρίας με δύο καμάρες, επίσης υπάρχει μια μεγάλη δεξαμενή που δίνει ακόμα και σήμερα νερό στο χωριό, έργα τα οποία κατασκεύασαν εξόριστοι τεχνίτες. Η μελέτη του έργου έγινε από τον εξόριστο μηχανικό Γ. Φωτόπουλο και τον γεωπόνο Ηλ. Βηθλεεμίδη. Παρά τις αντιδράσεις του συμβουλίου της κοινότητας και των τοπικών αρχών, οι εργασίες ξεκίνησαν στις 20 Απριλίου 1947 και ολοκληρώθηκε στις 31 Μαΐου. Η ομάδα εξόριστων του χωριού απαρτιζόνταν από 120 άτομα που είχαν συλληφθεί από το πογκρόμ της 3^{ης} Μαρτίου 1947, αφιέρωσε 900 μεροκάματα με 11 έως 14 ώρες εργασίας ημερησίως. Μεταφέρθηκαν 15 τόννοι υλικά, 200 καντάρια ασβέστης, κόπηκε με πρωτόγονα μέσα ένας μεγάλος βράχος, έγιναν εκχλωματισμοί σε ημίβραχο 300 κυβικών και 50 κυβικά τοιχοποιίας. Τα υλικά για την δεξαμενή 221 κυβικών μέτρων, που αύξησε κατακόρυφα τις καλλιεργητικές δυνατότητες, κόστισαν στους κάτοικους του χωριού περίπου 9 εκατομμύρια δραχμές. Τα εγκαίνια παρακολούθησαν οι κάτοικοι του Ξυλοσύτη και συνδυάστηκαν με την γιορτή της Εθνικής Αλληλεγγύης, ακολούθησαν ομιλίες και αγιασμός.⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ Εφ. «Νέα Ικαρία», Σ. Χουρμούζης, Το δενδροκομικό ζήτημα Ικαρίας (Φωτό), 3 Ιουνίου 1947, σελ. 2.

Εφ. «Νέα Ικαρία», Γεωργική Στήλη- Ασθένειες και φάρμακα, 12 Απριλίου 1947, σελ. 1.

⁷⁴⁵ Εφ. «Νέα Ικαρία», Καλό κλάδεμα, περισσότερο λάδι, 6 Μαρτίου 1947, σελ. 1.

⁷⁴⁶ Εφ. Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανον του Πολιτικού Συνσπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ, «Ένα θαυμάσιο τεχνικό έργο των εξόριστων», Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας.

Στο ίδιο χωριό διαμόρφωσαν τον δρόμο που συνδέει τον συνοικισμό με το μικρό λιμάνι, και τον έστρωσαν με πέτρα. Στον Χρυσόστομο, με υλικά των κατοίκων, οι εξόριστοι έφτιαξαν τον μόλο και την σκάλα. Στο Μαυράτο επισκεύασαν τις πλύστρες και κατασκεύασαν νέες. Στην Αρέθουσα συνεργείο ειδικών βρήκε μια νέα πηγή την οποία συνέδεσαν με την κεντρική βρύση του χωριού. Στις Ράχες εξόριστοι εργάτες και μηχανικοί βοήθησαν στην επισκευή του αμαξιτού δρόμου αρκετών χιλιομέτρων που συνδέει τον Αρμενιστή με τον Χριστό. Επιβλέπων μηχανικός ήταν ο εξόριστος, μόνιμος υπολογαγός του ΕΛΑΣ, Αλέξανδρος Βραχάτης.⁷⁴⁷

Ο φωτογράφος Στέλιος Κασιμάτης, διοικητής του Λόχου Βούλας του ΕΛΑΣ, εξορίστηκε στον Εύδηλο το 1947, εκεί είχε φέρει παράνομα την φωτογραφική του μηχανή και εμφάνιζε τις φωτογραφίες με αυτοσχέδιο τρόπο. Σε μια από τις φωτογραφίες του απεικονίζει ένα συνεργείο εξοριστών να διανοίγει αρδευτικό κανάλι. Στο πίσω μέρος της φωτογραφίας γράφει: *«εδώ φτιάχνουμε το νερό που είχε χαλάσει, σκάβουμε καινούργιο αυλάκι και τώρα έρχεται το νερό. Οι ντόπιοι μας έκαναν εικόνισμα όλους»*.⁷⁴⁸

Στην Ακαμάτρα, το καλοκαίρι του 1947 ομάδα εξοριστών δημιούργησε αποχέτευση για τα νερά της κεντρικής βρύσης του χωριού, αντίστοιχα έργα έκαναν στα σημεία όπου συγκεντρώνονταν στάσιμο νερό, προκειμένου να αποφευχθούν μολυσματικές ασθένειες. Το ίδιο διάστημα επισκεύασαν το κεντρικό υδραγωγείο, καθάρισαν, ασβέστωσαν την πλατεία και κατασκεύασαν δημόσια αποχωρητήρια δίπλα της.⁷⁴⁹

Ο Π. Έγκαρχος ήταν εξόριστος στο χωριό Παναγιά της περιφέρειας Αγίου Κηρύκου, όπως αφηγείται, με την πρώτη νεροποντή ο δρόμος του χωριού λάσπωνε. Επιτροπή του χωριού κάλεσε μηχανικό που ήταν εκτοπισμένος στο χωριό και του ζήτησε να βρει τρόπο να μην χαλάει ο δρόμος. *«Το επόμενο πρωί, μια μεγάλη ομάδα εξοριστών με κασμάδες, φτυάρια και λίγα καρότσια άρχισε το έργο... Μετά το σκάψιμο ήρθε η σειρά του καλουπόματος και μετά το τσιμέντο...»*⁷⁵⁰

Η ομάδα Αγίου Δημητρίου Ραχών αποφάσισε να εξωραΐσει το χωριό. Ξεκίνησε με την ισοπέδωση και εξωραϊσμό της πλατείας, επικεφαλής ήταν οι νέοι της ομάδας. Η «Σπίθα» αναφέρει πως η συμμετοχή των εξοριστών ήταν μεγάλη, και στην στήλη της

⁷⁴⁷ Αποσπάσματα από τις χειρόγραφες σημειώσεις του Γιώργου Λομβαρδά.

Λάκης Σάντας, *Μια νύχτα στην Ακρόπολη* Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2010, σελ. 121.

⁷⁴⁸ Ενθύμιον Εξορίας, φωτογραφίες του Στέλιου Κασιμάτη, επιμέλεια Μανόλης Κασιμάτης, Αθήνα, έκδοση Αιθεροβάμων, 2002, σελ. 10-11.

⁷⁴⁹ Εφ. «Νέα Ικαρία», Οι εξόριστοι συναγωνιστές μας, 3 Ιουνίου 1947, σελ. 2.

Π. Έγκαρχος, *Το πρώτο ταξιδάκι*, Αθήνα 1979, σελ. 97.

«Ζωή και τέχνη» αφιέρωσε τον χώρο της σε ένα σκίτσο που απεικονίζει τους εξόριστους να εργάζονται στην πλατεία. Ο τίτλος του έργου «Απ' την εξόρμηση για την πλατεία».⁷⁵¹ Στο χωριό Μάραθο οι νέοι της ομάδας είχαν σχεδιάσει να βελτιώσουν τις υποδομές του χωριού, ξεκινώντας με τον καθαρισμό των δρόμων.⁷⁵²

Στον τομέα της υγείας και περίθαλψης οι κάτοικοι του νησιού είδαν μια ριζική αλλαγή. Μέχρι την άφιξη των εκτοπισμένων η υγεία στηρίζονταν στην ιδιωτική πρωτοβουλία, για να εξεταστεί ή να νοσηλευτεί κάποιος σε ένα από τα ιδιωτικά ιατρεία έπρεπε να καταβάλλει και το αντίστοιχο αντίτιμο, με αποτέλεσμα πολλοί να βρίσκονται εκτός του στοιχειώδους συστήματος υγείας. Ανάμεσα στους εκτοπισμένους βρίσκονταν δεκάδες γιατροί και επιστήμονες της ιατρικής κοινότητας, οι κάτοικοι του νησιού δεν είχαν ποτέ άλλοτε την δυνατότητα να εξεταστούν δωρεάν από τόσες ιατρικές ειδικότητες. Την άνοιξη του 1947 ξεκίνησε στον Άγιο Κήρυκο την λειτουργία του ο πρώτος υγειονομικός σταθμός του νησιού, το λεγόμενο «λαϊκό νοσοκομείο». Χρησιμοποιήθηκε μέρος του αναξιοποίητου υγειονομικού υλικού που είχε σταλεί από την UNRRA τα προηγούμενα χρόνια και το υπόλοιπο καλύφθηκε από την Εθνική Αλληλεγγύη του νησιού. Την οργάνωση ανέλαβαν εκτοπισμένοι γιατροί αλλά τις υπηρεσίες τους προσέφεραν και αρκετοί ντόπιοι συνάδελφοι τους. Δικαίωμα νοσηλείας και εξέτασης είχαν όλοι, αλλά προτεραιότητα δίνονταν στους εκτοπισμένους και τους άπορους κάτοικους.

Ο υγειονομικός σταθμός είχε την δυνατότητα να νοσηλεύσει περίπου δέκα ασθενείς, στις εγκαταστάσεις του έγιναν αρκετά χειρουργεία και στεγάζονταν πολλές ειδικότητες της ιατρικής επιστήμης. Αντίστοιχο εγχείρημα έγινε και στον Εύδηλο, όπου οι εκτοπισμένοι έφτιαξαν μια μικρή κλινική η οποία έδινε έμφαση στις νευρολογικές παθήσεις. Σε αρκετές περιπτώσεις οι εξόριστοι γιατροί σχεδίαζαν και υλοποιούσαν προγράμματα ιατρικών εξετάσεων τόσο σε εκτοπισμένους όσο και ντόπιους περιοδεύοντας στα χωριά του νησιού.⁷⁵³

Από το 1948 έως το 1950 οι εξόριστοι δημιούργησαν, στο μοναστήρι Μουντέ στην ορεινή περιοχή των Ραχών, σανατόριο φυματικών. Η διοίκηση της χωροφυλακής

⁷⁵¹ Χειρ. Εφ. «Σπίθα», όργανο των πολιτικών εξόριστων Άη Δημήτρη, Από την ζωή του τμήματος, 1 Μαρτίου 1948.

Στο ίδιο, σκίτσο, «Ζωή και τέχνη».

⁷⁵² Χειρ. Εφ. «Βράχος», όργανο των πολιτικών εξόριστων Μαράθου, Απ' τη ζωή & τη δράση μας- οι νέοι μας, 1 Μαρτίου 1948.

⁷⁵³ Αποσπάσματα από τις χειρόγραφες σημειώσεις του Γιώργου Λομβαρδά.

Εφ. «Νέα Ικαρία», Τα πρώτα βήματα για ένα λαϊκό νοσοκομείο, 18 Ιανουαρίου 1947, σελ. 2.

Εφ. «Νέα Ικαρία», Ο υγειονομικός σταθμός Αγίου Κηρύκου, 25 Μαρτίου 1947, σελ. 3.

Λεύκωμα: Εφημερίδες από τις φυλακές και τις εξορίες, ΚΣ της ΚΝε, Αθήνα 2015, σελ. 50.

συμφώνησε να δοθεί το εγκαταλειμμένο μοναστήρι διότι φοβόταν να μην μολυνθεί το προσωπικό της από την μεγάλη διασπορά των φυματικών εξόριστων. Επίσης, μεγάλο κίνδυνο διέτρεχαν οι κάτοικοι του νησιού και οι υπόλοιποι εξόριστοι, καθώς είχαν εκτοπιστεί δεκάδες φυματικοί διαφόρων βαθμίδων και έχρηζαν άμεσης ιατρικής παρακολούθησης. Αρχικά ο χώρος ήταν εντελώς ακατάλληλος αλλά χάρη στην εργασία των εξόριστων τοποθετήθηκαν παράθυρα, φτιάχτηκαν κρεβάτια, σόμπα, μαγειρείο κ.α. Η βασικότερη δυσκολία, όπως εξιστορεί ο εξόριστος Δημήτρης Νταλιάνης, φυματιολόγος του σανατόριου, ήταν οι ελλείψεις σε βασικό ιατρικό εξοπλισμό και η άρνηση των Αρχών να παραχωρήσουν μέρος του. Οι ελλείψεις ήταν τόσο έντονες που ακόμη και οι ιατρικοί φάκελοι και το ιστορικό των ασθενών κρατούνταν σε χρησιμοποιημένα πακέτα τσιγάρων. Ένας πνευμονοθώρακας που άνηκε στον Νταλιάνη στάλθηκε στην Ικαρία από την γυναίκα του Μαντώ⁷⁵⁴ μαζί με συμπληρωματικά εργαλεία και λοιπό ιατρικό εξοπλισμό. Ενώ δεν έλλειπαν οι αυτοσχεδιασμοί και οι πατέντες ώστε να καλυφθούν ουσιώδεις ιατρικές ανάγκες, αξίζει να αναφερθεί πως ελλείπει σύριγγας οι παρακεντήσεις στους ασθενείς για την αφαίρεση του πύον από τον θώρακά τους γίνονταν με καλάμι (κοινό φυτό) που είχε υποστεί επεξεργασία ώστε να δημιουργεί αρνητική πίεση. Το προσωπικό του σανατόριου διαβίωνε στις εγκαταστάσεις και απαρτίζονταν από οκτώ εκτοπισμένους της βόρειας Ικαρίας που είχαν σταλεί από την ομάδα συμβίωσης και κάλυπταν τις υγειονομικές και βοηθητικές ανάγκες. Σύμφωνα με μαρτυρίες από το προσωπικό, το

⁷⁵⁴ Η Μαντώ Νταλιάνη-Καραμπατζάκη γεννήθηκε το 1920 στην περιοχή της Προύσας. Μετά την Μικρασιατική καταστροφή η οικογένεια Καραμπατζάκη εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Το 1938 άρχισε τις σπουδές της στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Εργαζόταν και σπούδαζε. Ολοκλήρωσε τις σπουδές της στη διάρκεια της Κατοχής. Το 1945 παντρεύτηκε το γιατρό Δημήτρη Νταλιάνη. Ήταν και οι δύο μέλη του ΕΑΜ. Από το 1947 άρχισε ως άμισθη ιατρός την ειδικότητα της παιδιατρικής στο νοσοκομείο "Αγία Σοφία", ενώ ο Δ. Νταλιάνης βρισκόταν εξόριστος στην Ικαρία. Το 1949 συνελήφθη και πέρασε δύο χρόνια στην φυλακή Αβέρωφ ως υπόδικη και τελικά απελευθερώθηκε χωρίς να δικαστεί. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισης της μετείχε στην ομάδα κρατουμένων επιστημόνων και εκπαιδευτικών, που φρόντιζε τα ανήλικα παιδιά φυλακισμένων μητέρων, πολιτικών κρατουμένων. Αυτά αποτέλεσαν ένα πρώτο πυρήνα, που της επέτρεψαν να συλλάβει αργότερα την ιδέα της μελέτης για την μακροχρόνια εξέλιξη των παιδιών φυλακισμένων μητέρων, τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου. Το 1955 η οικογένεια Νταλιάνη αναχώρησε για την Αγγλία, όπου η Μαντώ εργάστηκε σε παιδοψυχιατρικές και νευρολογικές κλινικές. Το 1961 η οικογένεια Νταλιάνη εγκαταστάθηκε στη Σουηδία. Από το 1962 άρχισε να εργάζεται στην παιδοψυχιατρική κλινική του Ινστιτούτου Karolinska, στη Στοκχόλμη. Έλαβε την ειδικότητα της παιδοψυχιάτρου το 1965. Η Μαντώ Νταλιάνη-Καραμπατζάκη πέθανε στη Στοκχόλμη το 1996. Η διδακτορική της διατριβή "Παιδιά στη δίνη του εμφυλίου πολέμου 1946-49, σημερινοί ενήλικες", μελετά στη μακροχρόνια κοινωνική πορεία και την κατάσταση της υγείας 150 παιδιών διακόμινων οικογενειών. Πολλά από τα παιδιά κάτω των δύο ετών έζησαν στη φυλακή με τις μητέρες τους. Η Μαντώ Νταλιάνη, κρατούμενη και η ίδια στις φυλακές Αβέρωφ το 1949-50, συνάντησε εκεί κάποια από αυτά. Τη δεκαετία του 1980 αναζητήσε αυτά τα παιδιά σε ηλικία 35-45 ετών, τους επιζώντες γονείς τους, αλλά και τις ή τους συζύγους τους. Με δομημένα ερωτηματολόγια και μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις κατέγραψε την πορεία τους στη ζωή και τα προβλήματα που συνάντησαν.

σανατόριο είχε γίνει υπόθεση πολλών κατοίκων των γειτονικών χωριών και των ομάδων συμβίωσης. Συνολικά, στο σανατόριο νοσηλεύτηκαν 120-130 ασθενείς εκ των οποίων τουλάχιστον πέντε δεν άντεξαν τις κακουχίες και πέθαναν.⁷⁵⁵

Πολλές προσπάθειες που σε κάποιες περιπτώσεις διακρίνονταν για την συστηματοποίησή τους έγιναν στον τομέα της επιμόρφωσης. Οι πρωτοβουλίες αυτές δεν αφορούσαν μόνο τους εξόριστους αλλά και τον ντόπιο πληθυσμό. Βασικός στόχος ήταν η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού ταυτόχρονα όμως παρατηρούνται πρωτοβουλίες εκμάθησης ξένων γλωσσών και μαθημάτων σε ποικίλα επιστημονικά πεδία.

Στο χωριό Χρυσόστομος οι εκτοπισμένοι λειτούργησαν το 1947 σχολείο για τους αναλφάβητους κατοίκους, αργότερα στάλθηκε μήνυμα και στα διπλανά χωριά στους νέους και τους ενήλικες ότι μπορούν να παρακολουθήσουν και αυτοί.⁷⁵⁶ Για τα μικρότερα παιδιά οργανώθηκε με συστηματικότερο τρόπο, παραδίδοντας τους μαθήματα τρεις φορές την βδομάδα. Μετά την ξενική Κατοχή τα σχολεία αρκετών χωριών συγχωνεύτηκαν, οι μαθητές έπρεπε να διανύουν καθημερινά αποστάσεις ωρών για να παρακολουθούν τα μαθήματα τους. Για τα μεγαλύτερα παιδιά του γυμνασιακού επιπέδου τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα, καθώς σχολεία αυτής της βαθμίδας υπήρχαν μόνο στην πρωτεύουσα και τον Εύδηλο, γεγονός που ανάγκαζε τους μαθητές απομακρυσμένων χωριών αν ήθελαν να συνεχίσουν την φοίτηση, να νοικιάζουν οικήματα. Αυτές τις περιπτώσεις ανέλαβαν οι εξόριστοι δάσκαλοι, ακόμα και τα βιβλία που δίδασκαν, τις κιμωλίες και τα μολύβια τα προμηθεύονταν μέσω δεμάτων.

Εκτός από τις συλλογικές πρωτοβουλίες επιμόρφωσης των κατοίκων, υπήρχαν και οι ατομικές. Ο μαθητής Γυμνασίου, Γιώργος Κατσάς βοηθήθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από έναν νεαρό εξόριστο μαθηματικό, που το 1948, κατά τη περίοδο πειθαρχημένης διαβίωσης παραβίαζε τον κανονισμό κράτησης και δίδασκε στους μαθητές την επιστήμη του.⁷⁵⁷

Τα επιμορφωτικά μαθήματα γίνονταν και ανάμεσα στους εξόριστους. Γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί, γεωπόνοι ασχολούνται με την εκπαιδευτική κατάρτιση των συνεξόριστων τους καλύπτοντας ύλη και από τις τρεις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Μεγάλο βάρος δίνονται στους αναλφάβητους, παράλληλα όμως, γίνονται

⁷⁵⁵ Δημήτρης Νταλιάνης, *Το σανατόριο εξόριστων Ικαρίας, 1948-1950*, Β', Αθήνα, Αλφειός, 2012, σελ. 30-39.

Λάκης Σάντας, *Μια νύχτα στην Ακρόπολη* Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2010, σελ. 121.

⁷⁵⁷ Κατσάς, *Ήταν σωστός ο δρόμος;*, σελ. 54.

φροντιστήρια και στους φοιτητές ώστε να είναι σε θέση να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Τα μαθήματα διακρίνονται σε δύο βασικές κατευθύνσεις, τα εκπαιδευτικά-σχολικά τα οποία μπορούσαν να οδηγήσουν σε τίτλο σπουδών βάσει ενός νόμου που αναγνώριζε τους «κατ' οίκον διδαχθέντες» και τα ιδεολογικά- πολιτικά μαθήματα τα οποία γίνονταν περιφρουρημένα, προγραμματίζονταν από το καθοδηγητικά όργανα και δεν απευθύνονταν σε όλους, καθώς στη φάση αυτή, παρά τη σαφή αριθμητική υπεροχή των κομμουνιστών, οι εξόριστοι δεν έχουν ιδεολογική ομοιογένεια. Ωστόσο, οι προσπάθειες διαφώτισης αφορούν το σύνολο της εκτοπισμένης κοινότητας. Ο Κοσμάς Φουντουκίδης που βρέθηκε εξόριστος στην Ικαρία από τα τέλη του 1946 μέχρι τον Ιούνιο του 1947 αναφέρει πως το διάστημα αυτό, η εκπαιδευτική δραστηριότητα γίνονταν συντονισμένα με τέτοιο τρόπο που και οι τρεις χιλιάδες εξόριστοι που βρίσκονταν εκείνο το διάστημα στην Ικαρία είχαν πρόσβαση σ' αυτή. Στον Άγιο Κήρυκο, ο Λάκης Σάντας παρακολούθησε ιδεολογικά μαθήματα και εμβάθυνε στην πολιτική οικονομία. Επίσης, στον ένα χρόνο που έμεινε εξόριστος τελειοποίησε τα αγγλικά του και έμαθε γαλλικά σε επίπεδο που να μπορεί να διαβάσει κείμενα και να συνεννοηθεί. Ένας από τους υπεύθυνους των μαρξιστικών μαθημάτων, το 1948 κατά την δεύτερη εξορία του στην Ικαρία, ήταν και ο συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης.⁷⁵⁸

Μεγάλη προσπάθεια καταβλήθηκε στην έκδοση χειρόγραφων εφημερίδων που και πριν την επιβολή των Α.Ν. 509 και 511 ήταν ουσιαστικά απαγορευμένες. Χειρόγραφες εφημερίδες εκδίδονταν από αρκετές ομάδες εξόριστων λόγω του μεγάλου διασκορπισμού τους στα διάφορα χωριά, για ορισμένους μήνες λειτούργησε και σχολή δημοσιογραφίας. Από τις κατά τόπους ομάδες συμβίωσης έβγαιναν οι εξής εφημερίδες, «Προμηθέας» της ομάδας Ευδήλου, «Πυρσός Λευτεριάς» όργανο των πολιτικών εξόριστων του Χριστού Ραχών (από το φύλλο της 30^{ης} Ιουλίου 1947 άλλαξε σε όργανο των «δημοκρατικών» εξόριστων του Χριστού Ραχών), «Η Σπίθα» όργανο των πολιτικών εξόριστων Αγίου Δημητρίου, «Αλύγιστος» των πολιτικών εξόριστων Μαντριών, «Ο Βράχος» των πολιτικών εξόριστων Μαράθου, οι εφημερίδες «Δελτίο στον Κάμπο» και «Σπάρτακος» έβγαιναν στην Ακαμάτρα, ενώ οι νέοι εξόριστοι της Αρέθουσας έβγαζαν τα «Αλύγιστα Νιάτα». Ο «Ριζοσπάστης» τον Οκτώβριο 1947 έκανε λόγο για δεκάδες εφημερίδες και περιοδικά νεολαίων που έβγαιναν σε πολλά

⁷⁵⁸ Κυριακή Α. Καμαρινού, *Τα «πέτρινα πανεπιστήμια», ο αγώνας για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924- 1974*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2005, σελ. 361, 462.

Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών, Λάκης Σάντας, «Στην εξορία», αρ. φύλλου 14, σελ. 9.

χωριά της Ικαρίας. Οι ύλη των εφημερίδων περιείχε εκλαϊκευμένα επιστημονικά άρθρα, γίνονταν αναφορές σε επιμορφωτικά ζητήματα, ενημέρωναν για την οργάνωση, τις εργασίες και τα επιτεύγματα των διαφόρων θαλάμων. Αλλά κυρίως αυτό που συναντάμε σε όλα τα σωζόμενα έντυπα των εκτοπισμένων είναι η προσπάθεια μέσα από την αρθρογραφία να κρατήσουν το ηθικό ακμαίο ώστε να μην υποχωρήσουν οι συναγωνιστές τους και οδηγηθούν σε υπογραφή δήλωσης μετανοίας.

Η δημιουργικότητα των εξόριστων αποτυπώνεται σε πολλές εκφάνσεις της καθημερινότητάς τους, καθώς πολλοί ήταν οι καλλιτέχνες που εκτοπίστηκαν στο νησί. Σε εξώφυλλα του «Ριζοσπάστη» του Οκτωβρίου 1947, και της «Νέας Ικαρίας» του Ιανουαρίου 1947 δημοσιεύονται εικαστικά έργα υψηλής αισθητικής αξίας εξόριστων καλλιτεχνών.

Σε επιστολή προς την οργάνωσή του, εξόριστου ΕΠΟΝίτη στο χωριό Παναγιά Αγίου Κηρύκου τον Ιανουάριο 1947, αναφέρει πως κατά το διάστημα αυτό όλοι οι νέοι εξόριστοι της Ικαρίας είναι είτε μέλη της ΕΠΟΝ είτε την υποστηρίζουν και δεν έχουν βρεθεί νεολαίοι που να εκδηλωθούν εναντίά της. Ο νεολαίος εξόριστος γράφει πως οι κύριοι άξονες δράσης των μελών της ΕΠΟΝ είναι η μόρφωση, ο εκπολιτισμός και ο αθλητισμός. Από τότε που η συμβίωσή τους οργανώθηκε και έγινε υποφερτή, έχουν γίνει πολλά βήματα στους παραπάνω άξονες. Έχει δημιουργηθεί φροντιστήριο για παιδιά καθώς και σχολή αναλφαβητισμού. Στον ενάμιση μήνα που λειτουργεί, όλοι οι μαθητές της έχουν μάθει να γράφουν. Επίσης, μέχρι τότε οι νέοι της ομάδας του είχαν ανεβάσει τέσσερα θεατρικά και ετοιμάζαν το πέμπτο με τίτλο «το Κάστρο του Υμηττού». Ο συντάκτης του γράμματος ζητάει από την οργάνωσή της ΕΠΟΝ να του στείλουν σε δέμα χωρίς την ένδειξη «πολιτικός εξόριστος», πολιτικό υλικό, εφημερίδες της ΕΠΟΝ «Νέα Γενιά», συλλογές ποίησης, θεατρικά και κυρίως το γράμμα του Παπαφλέσσα και του Ρήγα Φεραίου. Ο ίδιος συνεχίζει αναφέροντας πως το διάστημα αυτό η ομάδα του ασχολείται επίσης, με το κλάδεμα των δέντρων του χωριού, το φύτεμα καρποφόρων δέντρων στον κεντρικό δρόμο και ενημερώνει πως οι κήποι της ομάδας είναι υποδειγματικοί. Την παραμονή των Χριστουγέννων παιδιά από το χωριό τους έψαλαν τα κάλαντα και αυτοί αποφάσισαν να τους δώσουν μια μικρή ποσότητα σύκων. Τα παιδιά τα δέχτηκαν αλλά αργότερα επέστρεψαν δίνοντας πίσω την προσφορά των εξόριστων και προσφέροντάς τους λίγα μελομακάρονα.⁷⁵⁹

⁷⁵⁹ Αρχείο ΑΣΚΙ- αρχείο Λαζάρου Φώφης- Φ.Λ. 00035- Επιστολή εξόριστου προς την ΕΠΟΝ, χωριό Παναγιά Αγίου Κηρύκου Ικαρίας, 18 Ιανουαρίου 1947.

4.6 Προοίμιο ένοπλης αντιπαράθεσης

Η αναμόρφωση του κοινωνικού σκηνικού και της ανατροπής των συσχετισμών που είχαν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής διέρχονταν μέσα από μαζικές διώξεις που διαπερνούσαν όλη την επικράτεια. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι διώξεις στο νησί ενάντια στα μέλη και τους οπαδούς του ΕΑΜ/ ΚΚΕ είχαν ξεκινήσει μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας και σταδιακά εντεινόνταν. Στην Ικαρία, το λαϊκό κίνημα έδινε μια πολύπλευρη και ιστορικά ιδιότυπη μάχη πολλών μετώπων. Η οργανωμένη- έμπρακτη αλληλεγγύη στους εξόριστους συντρόφους και συναγωνιστές που είχαν εκτοπιστεί στο νησί, δεν γίνονταν ανεμπόδιστα και χωρίς θυσίες. Παράλληλα με τις αθρόες αφίξεις εκτοπισμένων ενισχύονταν και τα δικτυακά σώματα του νησιού, που επιφορτίστηκαν όχι μόνο με την ευθύνη των εξόριστων αλλά και με την καταστολή εν γένει οποιασδήποτε έκφρασης του εαμικού κόσμου του νησιού.

Κατά το 1946, η χωροφυλακή έκανε εφόδους σε σπίτια δεκάδων αγωνιστών για να τους συλλάβει με την κατηγορία των «κατοχικών αδικημάτων», οι οργανώσεις του ΕΑΜ/ΚΚΕ είχαν λάβει τα μέτρα τους και φρόντιζαν οι διωκόμενοι να περάσουν σε καθεστώς παρανομίας ή ημιπαρανομίας.

Στις 25 Μαρτίου 1947, ο διορισμένος μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1946, Νομάρχης Σάμου Χρήστος Κούσουλας με τον εμπρηστικό λόγο που εκφώνησε στις εορταστικές εκδηλώσεις της επετείου στην πλατεία της πρωτεύουσας της Σάμου, ουσιαστικά σήμανε την έναρξη ένοπλων μέτρων ενάντια στα μέλη και τους οπαδούς των ΕΑΜ/ΚΚΕ στα νησιά της Σάμου, της Ικαρίας και των Φούρνων. Στην άκρως επιθετική ομιλία του, που αναλώθηκε στη καλλιέργεια πολωτικού και διαιρετικού κλίματος, χαρακτήρισε τον εαμικό κόσμο «κομμουνιστική ελληνόφωνη μειονότητα» που έχει συμπράξει με τους σλάβους εισβολείς της πατρίδας. Ο Κούσουλας απέρριψε τις προτάσεις συμφιλίωσης που είχαν γίνει από την αριστερά του νησιού, και εξήγγειλε την έναρξη της ένοπλης αντιπαράθεσης στα νησιά της Σάμου, παροτρύνοντας και τους πολίτες να συμμετέχουν σε αυτήν την εκστρατεία. Με κύριο όπλο τη διανομή εφοδίων από τη διαχείριση της εξωτερικής βοήθειας, οργάνωσε ένα παραστρατιωτικό σώμα περίπου χιλίων πεντακοσίων ενόπλων, στο οποίο μετείχαν από απόστρατοι αξιωματικοί μέχρι και φτωχοί αγρότες- ανθρώπους που οι διανομές τροφίμων

μπορούσαν να επηρεάσουν την κοινωνική και πολιτική συμπεριφορά.⁷⁶⁰ Πράγματι, τον Απρίλιο του ίδιου έτους η καθημερινότητα για τους αριστερούς της Σάμου είχε γίνει αφόρητη. Δυνάμεις της χωροφυλακής σε συνεργασία με τις «κρατικοποιημένες» ένοπλες παρακρατικές ομάδες δημιουργούν μια πολεμική ατμόσφαιρα που περιλαμβάνει φόνους, συλλήψεις, ομαδικούς ξυλοδαρμούς και εκφοβισμούς πολιτών.⁷⁶¹ Από τον Οκτώβριο του 1946 που συγκροτούνται οι λεγόμενες Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου (ΜΑΥ) ένας σημαντικός αριθμός από μέλη ένοπλων τρομοκρατικών συμμοριών που «επισημοποιήθηκαν» δρώντας πλέον στο πλαίσιο των παραπάνω μονάδων.

Στην Ικαρία, χαρακτηριστικό του εντεινόμενου κλίματος, ήταν η μόνιμη τοποθέτηση δύο χωροφυλάκων στο ταχυδρομείο Ευδήλου μετά από απόφαση του Διοικητή χωροφυλακής Δημήτρη Βερναδέσκη, καθήκον των οποίων ήταν η λογοκρισία και ο έλεγχος της αλληλογραφίας.⁷⁶²

Η εκπαιδευτική κοινότητα αποτέλεσε πεδίο της αντικομμουνιστικής εκστρατείας. Ο Γ. Γκόλφης, επιθεωρητής δημόσιας εκπαίδευσης Νομού Σάμου, σε εγκύκλιο που απέστειλε στα σχολεία Σάμου και Ικαρίας απαγορεύει στους μαθητές την χρήση και κυκλοφορία βοηθημάτων και ελεύθερων αναγνωσμάτων που δεν είναι εγκεκριμένα από τις αντίστοιχες αρχές. Αντ' αυτού προτείνεται η διδασκαλία αποσπασμάτων από τα βιβλία: 1) Του Συν/χη Πεζικού Δημήτρη Ζαφειρόπουλου, «Το ΚΚΕ και η Μακεδονία» που «*αποδεικνύεται η συστηματική και σατανική επιβουλή των εχθρών της πατρίδος και των παραστατών αυτών, οίτινες επιχειρήσαν να σκλαβώσουν την αδούλωτη γη της ελληνικής Μακεδονίας...*» και 2) το «*Επιτέλους Ελεύθερος*» του Βίκτορ Κραφτσένκο, μέλους της Σοβιετικής Επιτροπής Αγορών στις ΗΠΑ ο οποίος «*εγκαταλείψας την θέση του αφηγείται με τα μελανότερα των χρωμάτων τα όργια, τα φρικαλεότητες και τα βασανιστήρια του σκοτεινού κομμουνιστικού λαβυρίνθου...*».⁷⁶³ Τον Ιούνιο 1947, ο Διευθυντής Σχολής Ευδήλου αναφέρει στον Επιθεωρητή

⁷⁶⁰ Συλλογικό έργο (Θ. Βασιλείου, Μ. Διακογιάννης, Γ. Ζαφείρης, Κ. Κατσούφρος, Κ. Μαρίνης, Ε. Χριστοδούλου), *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο*, αναδημοσίευση της ομιλίας από την εφ. «ΕΛΛΑΣ», 02/04/1947, 2^η έκδοση, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2004, σελ. 25-28.

⁷⁶¹ Έπη Χριστοδούλου, *Γιάννης Μαλαγάρης- Ιστορική Βιογραφία, Σάμος 1908-1949*, Αθήνα Σύγχρονη Εποχή, 2003, σελ. 48.

Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος 2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, σελ. 425.

⁷⁶² *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο*, σελ. 29.

⁷⁶³ Λομβαρδάς Πελοπίδας, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 54.

⁷⁶³ Επιθεωρητής Δημόσιας Εκπαίδευση Νομού Σάμου Γ. Γκόλφης προς τηματάρχη Ικαρίας Χρ. Κουλουλία Αρ. Πρωτ. 850 28/9/1948. Από Εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας Αριθμ. Πρωτ. 42978 12/6/1948. Γ.Α.Κ. Ικαρίας.

Εκπαίδευσης Περιφέρειας Σάμου πως ο δημοδιδάσκαλος του χωριού Ακαμάτρας Νικόλαος Στενός μαζί με τους μαθητές του παραβρέθηκαν σε εκδήλωση για τα πεντάχρονα της «Εθνικής Αλληλεγγύης» και στο μνημόσυνο που οργάνωσαν οι πολιτικοί εξόριστοι του χωριού για τα νεκρούς συντρόφους τους⁷⁶⁴.

Τον Μάιο οι δάσκαλοι του Νομού είδαν τον μισθό τους μειωμένο κατά ένα ημερομίσθιο, ποσό που κρατήθηκε για την οικονομική ενίσχυση των μαχόμενων (σ.σ. τα διάφορα ένοπλα εθνικά σώματα). Τον επόμενο μήνα οι κρατήσεις έπρεπε να γίνουν μετά από συγκατάθεση του προσωπικού αλλά μέχρι τα τέλη Ιουνίου κανείς δεν είχε προσέλθει να αποδώσει το ποσό. Το περιφερειακό τμήμα Ικαρίας δημόσιας εκπαίδευσης με επιστολή του προς τους δασκάλους Ικαρίας, τους καλεί να αποστείλουν το ποσό ή να συγκαταθέσουν στην παρακράτησή του. Παρόμοια επιστολή βρίσκουμε και για το έτος 1949, η κράτηση αυτή τη φορά θα ενίσχυε τον έρανο του βασιλικού ζεύγους για όσους υπήρξαν «θύματα των κομμουνιστοσυμμοριτών»⁷⁶⁵

Το βράδυ της 22^{ας} προς 23^{ης} Ιουλίου του 1947 διαδόθηκε ότι τα ξημερώματα, η χωροφυλακή επρόκειτο να προβεί σε μαζικές συλλήψεις. Η πληροφορία επιβεβαιώθηκε, όχι μόνο για το νησί αλλά σχεδόν για όλη την ελληνική επικράτεια. Όπως προαναφέρθηκε, τα όργανα ασφαλείας υπό τον Ναπολέοντα Ζέρβα, Υπουργό Δημοσίας Τάξεως πραγματοποίησαν μια άνευ προηγουμένου επιχείρηση- πογκρόμ, μερικό αποτέλεσμα του οποίου ήταν οι χιλιάδες εκτοπισμένοι όλων των ηλικιών που βρέθηκαν στην Ικαρία το ίδιο καλοκαίρι.

Στην Ικαρία τα αποσπάσματα της χωροφυλακής εισέβαλλαν οπλισμένοι σε δεκάδες σπίτια, αλλά το σύνολο των διωκόμενων είχε λάβει πληροφόρηση εγκαίρως από τις αριστερές οργανώσεις των χωριών και είχε κρυφτεί. Συνολικά είκοσι τρεις πολίτες συνελήφθησαν, δεκατρείς από την περιοχή της βόρειας Ικαρίας και δέκα από τον Άγιο

⁷⁶⁴ Αναφορά Διευθυντή Σχολής Ευδήλου προς Επιθεωρητή Εκπαίδευσης Περιφέρειας Σάμου, «Περί σχολικών παραβάσεων υπό των δημοδιδασκάλων», 5 Ιουνίου 1947. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Χριστός Ραχών.

⁷⁶⁵ Αρ. Πρωτ. 73, Άγιος Κήρυκος 25/06/1947, Γ.Α.Κ. Ικαρίας
Αρ. Πρωτ. 823/ Εγκ. 64, Βαθύ Σάμου 24/09/1949, Γ.Α.Κ. Ικαρίας.

Κήρυκο.⁷⁶⁶ Επίσης, συνελήφθησαν αλλά αφέθηκαν ελεύθεροι ακόμα έξι άτομα.⁷⁶⁷ Οι παραπάνω φυλακίστηκαν στο γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου, που όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, είχε επιταχθεί από την χωροφυλακή. Το διάστημα αυτό στο γυμνάσιο κρατούνταν 120 εξόριστοι κομμουνιστές για τους οποίους οι διωκτικές αρχές είχαν αποφασίσει πως πρέπει να απομακρυνθούν από τους υπόλοιπους εκτοπισμένους. Η ισχυρή παρουσία δεσμοφυλάκων όπως και η περίφραξη ήταν ισχυρή, ενώ ένα πολυβόλο που ήταν τοποθετημένο σε ταράτσα παρακείμενου κτιρίου με την κάνη του μονίμως στραμμένη στον προαύλιο χώρο φρόντιζε οι φυλακισμένοι να αποκλείσουν από τις επιλογές τους την απόδραση ή την εξέγερση.

Στις 3 Αυγούστου οι είκοσι τρεις συλληφθέντες Ικαριώτες μεταφέρθηκαν στο τμήμα μεταγωγών Πειραιά. Εκεί θα παραμείνουν μέχρι τις 11 Αυγούστου, βάσει της απόφασης της Επιτροπής Ασφάλειας Νομού Σάμου η ποινή τους ορίστηκε εκτόπιση έξι μηνών στον Άγιο Ευστράτιο. Τελικά οι εκτοπισμένοι θα εξοριστούν στον Μούδρο Λήμνου όπου θα παραμείνουν μέχρι τον Νοέμβριο του 1947. Σύμφωνα με την απόφαση, οι κατηγορίες που βάρυναν τους εκτοπισμένους ήταν σοβαρότατες σύμφωνα με την αντικομμουνιστική νομοθεσία και χωρίζονταν σε τρία πλαίσια. Το πρώτο ήταν ότι από την απελευθέρωση και ύστερα, ως ηγετικά μέλη των ΚΚΕ- ΕΠΟΝ του νησιού προετοίμαζαν αντάρτικη κίνηση, το δεύτερο πλαίσιο ήταν ότι γι' αυτήν την «αντάρτικη κίνηση» έρχονταν σε άμεση καθημερινή επαφή και συνεννοήσεις με τους «επικίνδυνους εξόριστους» και οργάνωναν σχέδιο για την απόδρασή τους ώστε να ενταχθούν στους αντάρτικους σχηματισμούς της ηπειρωτικής Ελλάδας. Το τρίτο πλαίσιο του κατηγορητηρίου ήταν ότι για την παραπάνω «κίνηση» ασκούσαν πίεση στους ομοϊδεάτες τους να συμμετέχουν και με «ψυχολογική βία» δεν επέτρεπαν στους στρατεύσιμους νέους του νησιού να παρουσιασθούν και να καταταγούν στον Εθνικό

⁷⁶⁶ Οι συλληφθέντες του Αγίου Κηρύκου ήταν: 1. Γιάννης Αδάμος φαρμακοποιός ετών 49, 2. Γιάννης Αδαμάκης υπάλληλος Τ.Τ.Τ. ετών 40, 3. Γεώργιος Οικονόμου δικηγόρος ετών 52, 4. Χρήστος Θάνος ειρηνοδίκης ετών 36, 5. Δημήτρης Μαμματάς αγρότης ετών 36, 6. Αντώνης Κάζαγλης άνεργος ετών 37, Νικόλαος Τσαρνάς άνεργος ετών 44, 9. Φίλιππος Καραπέτης (αφέθηκε ελεύθερος την επόμενη μέρα) 10. Σταμάτης Πασβάνης άνεργος ετών 31, 11. Πελοπίδας Λομβαρδάς οδοντίατρος ετών 50.

Οι συλληφθέντες από τους Σταθμούς Ευδήλου και Φραντάτου ήταν: 1. Φίλιππος Πορτέλλος Δημοδιδάσκαλος ετών 32 2. Γεώργιος Παύλου ξυλουργός ετών 32, 3. Φώτης Φούσκας σιδηρουργός ετών 43, 4. Γεώργιος Τσιμπίδης άνεργος ετών 29, 5. Νικόλας Ατσιδάφτης άνεργος ετών 24, 6. Στέφανος Μαυρογιώργης γεωργός ετών 35, 7. Αντώνης Μάζαρης άνεργος ετών 21, 8. Ευάγγελος Ραντάς γεωργός ετών 36, 9. Δημήτρης Φαλιέρος άνεργος ετών 36, 10. Σωτήρης Βατούγιος άνεργος ετών 37, 11. Ευάγγελος Πλάκας αγρότης ετών 25, 12. Χρήστος Κοτσάνης άνεργος ετών 22, 13. Κωνσταντίνος Κάνδιας γεωργός ετών 33, Ψωμάς Ιωάννης άνεργος ετών 42.

Λομβαρδάς Γ. Πελοπίδας, *Ταραγμένα Χρόνια*, Αθήνα 1987, σελ. 36.

⁷⁶⁷ Εκτός από τον Φ. Καραπέτη, συνελήφθησαν αλλά αφέθηκαν ελεύθεροι οι: Δουρής Σ., Χαλβιάς Σ., Σταυρινουδάκης Σ., Τσαπαλιάρη Δ., Τσαπαλιάρη Α.
Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια, σελ. 56.

Στρατό. Επίσης, οι παραπάνω συλληφθέντες απειλούν τους νομιμόφρονες πολίτες, και δεν τους επιτρέπουν να επιδοθούν «εις τα ειρηνικά, παραγωγικά τους έργα».⁷⁶⁸

Το παραπάνω κατηγορητήριο δεν αφορούσε μόνο τους παραπάνω είκοσι τρεις Ικαριώτες. Το βράδυ της 22^{ης} Ιουλίου, το τηλεγράφημα που διέταζε τα αποσπάσματα της χωροφυλακής να προβούν σε συλλήψεις, βρέθηκε στην κατοχή των οργανώσεων του ΚΚΕ της Ικαρίας, με αποτέλεσμα πολλές δεκάδες να βρουν καταφύγιο στα βουνά και τις δασώδεις περιοχές του νησιού ώστε να αποφύγουν τη σύλληψη. Αμέσως μετά το πογκρόμ της 23^{ης} Ιουλίου εβδομήντα κάτοικοι του νησιού βρέθηκαν σε καθεστώς παρανομίας.⁷⁶⁹ Όπως προκύπτει όμως, ο αριθμός των καταδικωμένων στο νησί αυξήθηκε. Ο Στρατής Τσαμπής, αντάρτης του Δημοκρατικού Στρατού στην Ικαρία, αναφέρει πως συνολικά περίπου διακόσιοι βγήκαν στην παρανομία, κάποιιοι ήταν σε αυτό το καθεστώς πριν τις μαζικές διώξεις του καλοκαιριού 1947, ενώ άλλοι περνούσαν στην παρανομία σταδιακά μετά το καλοκαίρι⁷⁷⁰. Αντίστοιχα, η υποδιοίκηση χωροφυλακής Ικαρίας, υπολόγιζε τους «παρανόμως διαβιούντες» σε 68-70 και τους ένοπλους σε 30.⁷⁷¹

Η χωροφυλακή κατηγόρησε τον τηλεγραφητή του ταχυδρομείου Ευδήλου Θεολόγο Φάκαρο, ότι παρέδωσε στο ΕΑΜ/ΚΚΕ την τηλεγραφική διαταγή που είχε στείλει στις αστυνομικές αρχές Ικαρίας ο Νομάρχης Σάμου. Ο τηλεγραφητής αφού συνελήφθη, οδηγήθηκε στον Άγιο Κήρυκο και υποβλήθηκε σε πολυήμερο βασανισμό, που σταμάτησε μόνο μετά από παρέμβαση συντηρητικών κατοίκων του Αγίου Κηρύκου. Ο

⁷⁶⁸ Η απόφαση 17/1947 όριζε: «Επειδή ως προκύπτει εκ της σχετικής δικογραφίας άπαντες η εν τη παρούση προτάσει της Δ.Χ. Σάμου αναφερόμενοι κάτοικοι Ικαρίας τυγχάνουσιν ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ, ΕΠΙΟΝ και λοιπών αναρχικών οργανώσεων Ικαρίας, από της απελευθερώσεως και εντεύθεν δεν έπαυσαν να αναμιγνύονται ενεργώς εις την αναρχοκομμουνιστικήν κίνησην, προετοιμάζοντες την γενική ανταρτικήν τοιαύτην συμφώνως προς τας δεδομένας εντολάς του Κομμουν. Κόμματος εσχάτως και καθημερινώς ήρχοντο εις άμεσον επαφήν και συνεννοήσεις με τους αρχηγούς των εν Ικαρία εξορίστων επικινδύνων εις την Δημοσίαν Ασφάλειαν με εντολάς του Κ.Κ. προς εξεύρεσιν μέσων δια την απελευθέρωσιν τούτων και προς ένταξιν των εις την συμμοριακήν κίνησην της Ηπειρωτικής Ελλάδος και Σάμου. Ήσκουν πίεσιν εντολή του ΚΚΕ επί των ομοϊδεατών των προς δημιουργίαν ανταρτικών ομάδων εν Ικαρία.

Ομοίως ασκούντες ψυχολογικήν βίαν δεν επέτρεψαν εις στρατευσίμους κατοίκους της Νήσου να αναχωρήσουν και καταταγούν εις τας ενόπλους Εθνικάς δυνάμεις, εις ας προσεκλήθησαν και γενικώς απειλούν παντοιοτρόπως και νομιμόφρονας πολίτας, δι' εκτελέσεων και δεν επιτρέπουν εις τον πληθυσμόν να επιδοθή εις τα ειρηνικά παραγωγικά του έργα, καταστάντες λίαν επικίνδυνοι εις την δημοσίαν ασφάλειαν της Νήσου Ικαρίας.

Δια ταύτα ιδούσα τας διατάξεις του σχετικού Νόμου αποφασίζει και διατάσσει: Την επί εξ μήνας εκτόπισιν εις την Νήσον Αγ. Ευστράτιος.

Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 49-50.

⁷⁶⁹ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 56.

⁷⁷⁰ Περ. *Ικαριακά*, Στρατής Τσαμπής, «ομιλία με την ευκαιρία των 50 χρόνων του ΔΣΕ στην Καριώτικη παροικία της Αθήνας, τεύχος 37(93), Δεκέμβριος 1996, σ. 133.

⁷⁷¹ Απόστολος Β. Δασκαλάκης, *Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950*, τόμος Δεύτερος, Αθήνα, 1973, σελ. 805.

Φάκαρος αφέθηκε ελεύθερος αλλά δεν επέστρεψε στα καθήκοντά του αφού απολύθηκε οριστικά από την υπηρεσία.⁷⁷²

Μετά τον τηλεγραφητή, σειρά πήρε το ζεύγος Σταματιάδη που ξυλοκοπήθηκε ώστε να υπογράψει δήλωση, μαζί με το ζεύγος συνελήφθησαν οι Λ. Καβουριάρης, Σ. Κούβαρης και ένας ακόμη ονόματι Πάρδος που υπέστη βασανιστήρια. Στα τέλη Αυγούστου συνελήφθη ο Γ. Κούβαρης με την σύζυγό του, ο Γ. Σαφός και ο Ι. Τσαντές. Στο Γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου μεταφέρθηκε βαριά βασανισμένος ο Δ. Μάζαρης και στις αρχές του Σεπτεμβρίου τον ακολούθησε ο Σ. Γεννούζος.⁷⁷³

Την αποτυχημένη επιχείρηση της χωροφυλακής ακολούθησαν συλλήψεις πολλών «μεσανατολιτών», και πολλών που συμμετείχαν στην εθνική αντίσταση κατά την περίοδο της Κατοχής. Η χωροφυλακή ασκούσε πιέσεις με κάθε τρόπο ώστε να αποσπάσει δηλώσεις μετανοίας. Όσοι υπέγραφαν αφήνονταν ελεύθεροι αλλά εξακολουθούσαν να είναι υπό παρακολούθηση.⁷⁷⁴

Σε έκθεση της Διεύθυνσης Χωροφυλακής Σάμου- Ικαρίας αναφέρεται πως η ανάπτυξη του «συμμοριτισμού» στην Ικαρία οφείλεται κυρίως σε τρεις παράγοντες: ότι από το 1946 η Ικαρία είναι τόπος εκτόπισης επικίνδυνων και σημαινόντων κομμουνιστών. Ο δεύτερος είναι η επάνοδος στο νησί «άφθονου έμψυχου κομμουνιστικού υλικού προερχόμενον εκ των εις τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως εγκλεισθέντων της Μέσης Ανατολής στρατιωτικών» και τέλος, από το γεγονός ότι επί Κατοχής το ΕΑΜ οργάνωσε στους κόλπους του την πλειοψηφία των κατοίκων.⁷⁷⁵

Τον Σεπτέμβριο του 1947, οι απαγορεύσεις που αντιμετώπιζε η εφημερίδα «Νέα Ικαρία», όπως και οι τεχνικές δυσκολίες στην εκτύπωσή της λόγω των έκτακτων μέτρων, οδήγησαν στην απόφαση για παύση της νόμιμης κυκλοφορίας του εαμικού εντύπου. Στο εξής – παράνομη πλέον- θα κυκλοφορήσει τριάντα περίπου φύλλα τυπωμένη όχι πια στην Αθήνα αλλά σε πολύγραφο στο νησί. Είναι άξιο αναφοράς ότι στον συγκεκριμένο πολύγραφο τυπώνονταν ο «Αντιφασίστας» το επίσημο όργανο της ΑΣΟ στη Μέση Ανατολή και μετέφεραν από την Αίγυπτο, Ικαριώτες στρατιώτες που είχαν ενταχθεί στις γραμμές της και παλιννόστησαν το διάστημα μέσα 1945- αρχές 1946.⁷⁷⁶ Δυστυχώς η έρευνα δεν κατάφερε να τεκμηριώσει ποιοι στρατιώτες

⁷⁷² Λομβαρδάς, *Ταραγμένα χρόνια*, σελ. 49.

⁷⁷³ *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, σελ. 58-59.

⁷⁷⁴ Στρατής Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2007, σελ. 34.

⁷⁷⁵ Απόστολος Β. Δασκαλάκης, *Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950*, τόμος Δεύτερος, Αθήνα, 1973, σελ. 786

⁷⁷⁶ Χρήστος Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, Αθήνα 1996, σελ. 77.

κατάφεραν να μεταφέρουν αυτόν τον εξοπλισμό, αλλά μια τέτοια πράξη εκτός από την αποφασιστικότητά τους για συνέχιση του αγώνα αναδεικνύει μεγάλο βαθμό πολιτικής διορατικότητας.

Κατά τα τέλη του 1947 ή τις αρχές του 1948, το πενταμελές Τομεακό Συμβούλιο Ικαρίας της ΕΠΟΝ αποφάσισε να συγκαλέσει σε έκτακτη πανικαριακή συγκέντρωση τα μέλη της οργάνωσης. Η συγκέντρωση ορίστηκε στην απόκρημνη περιοχή «Ορθός Λούρος» στην οροσειρά του Αθέρα υπό την περιφρούρηση δέκα μελών της οργάνωσης που είχαν αναλάβει καθήκοντα από το προηγούμενο βράδυ. Εισηγητής ήταν ο Γιώργος Τσερμέγκας απευθυνόμενος στους περίπου εξήντα νέους έθεσε τρία ζητήματα, την στήριξη και περιφρούρηση των παράνομων συντρόφων τους, την έμπρακτη αλληλεγγύη στους εξόριστους και την ανυποταξία όσων νέων καλούνταν προς στράτευση στον εθνικό στρατό. Το τελευταίο ζήτημα απασχόλησε αρκετά τους συμμετέχοντες και αποτέλεσε το κύριο θέμα συζήτησης, χωρίς να λείπουν οι προβληματισμοί.⁷⁷⁷ Η απόφαση για ανυποταξία φαίνεται πως προχώρησε, και στα περισσότερα χωριά του νησιού βρίσκονται δύο, τρεις ή περισσότεροι ανυπότακτοι που φροντίζονται από τα «νόμιμα» μέλη και οπαδούς του ΕΑΜ/ΚΚΕ.

Οι κύριες κατηγορίες που βαρύνουν τους «παράνομους» εκτός από την ανυποταξία, είναι τα «κατοχικά αδικήματα», ενώ τους επόμενους μήνες μία ακόμη κατηγορία διωκόμενων θα προστεθεί, αυτή των «κληστοτρόφων», αυτών δηλαδή που τροφοδοτούσαν και παρείχαν υποστήριξη στους διωκόμενους. Με την πολιτική «κατευνασμού» που είχε τεθεί σε ισχύ κατά τους τελευταίους μήνες του 1947 από την Κυβέρνηση Σοφούλη, μεγάλο μέρος αυτών που ξέφυγαν τις συλλήψεις του καλοκαιριού επέστρεψαν στα σπίτια τους, με εξαίρεση τους ανυπότακτους και τους φυγόδικους⁷⁷⁸, ενώ κάποιοι άλλοι μπόρεσαν και μετανάστευσαν ή για να ακριβολογούμε, δραπέτευσαν προς τα αστικά κέντρα της Αθήνας και του Πειραιά με δική τους πρωτοβουλία.⁷⁷⁹

Ο Φίλιππος Μαυρογιώργης, στέλεχος της ΑΣΟ, όταν επέστρεψε από τη Μέση Ανατολή εκλέχτηκε γραμματέας της ΕΠΟΝ Ευδήλου, και βγήκε στην παρανομία τον Νοέμβριο του 1947. Νωρίτερα, αυτός και κάποιοι συγχωριανοί του από το χωριό Δρούτσουλας Ευδήλου είχαν προσκληθεί από την χωροφυλακή να παρουσιαστούν στον σταθμό της. Ο ίδιος εξιστορεί «εμείς προτιμήσαμε το βουνό». Την ομάδα του, για την οποία δεν

⁷⁷⁷ Στεφανής Παπαγεωργάκης, *Η Ικαρία στη θύελλα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003, σελ. 19-21.

⁷⁷⁸ Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, Αθήνα 1992, σελ. 116.

⁷⁷⁹ Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013 Αθήνα.

παραθέτει τα πλήρη στοιχεία των μελών της, αποτελούσαν οι Παντελής Τ., Νίκος Φ., Γιάννης Μ., Δημήτρης Τ., Σταμάτης Μ., Θεοδωρής Μ. και ο Δημήτρης Τ. Στους διωκόμενους του Δρούτσουλα άνηκε και κάποιος Γεράσιμος ο οποίος για λόγους υγείας δεν ανέβηκε στο βουνό αλλά αργότερα βρήκε καταφύγιο σε κάποια σπηλιά στο χωριό Κεραμέ, την οποία χρησιμοποιούσε η ομάδα του Δρούτσουλα. Τους κρυπτόμενους της περιοχής υποστήριζαν οι νοσοκόμες Δήμητρα και η κόρη της Κατερίνα Φράγκου που είχαν πλούσια δράση στο πλευρό της ΑΣΟ, ο Ηλίας ο αδερφός του Γεράσιμου, ο Κλέαρχος, ο Χρυσόστομος και οι επίσης νοσοκόμες Δέσποινα και Πολυξένη. Τα μέλη της ομάδας Δρούτσουλα στην αρχή κρύβονταν ανά ζεύγη σε μικρές καμάρες ή σπηλιές που βρίσκονταν στην περιοχή του Κεραμέ, περιοχή επιλεγμένη ώστε να έχουν πρόσβαση σε πόσιμο νερό και να βρίσκονταν κοντά στα σπίτια τους ώστε να προμηθεύονται τρόφιμα. Στο χωριό κατέρχονταν το σούρουπο γιατί τη νύχτα η χωροφυλακή έστηνε ενέδρες. Συχνά κατέβαιναν στις παρυφές των χωριών ώστε να βγάλουν ανακοινώσεις με τα χωνιά τους υπέρ της συμφιλίωσης.

Η σπηλιά που ανακάλυψε η ομάδα αργότερα, χωρούσε όλη τα μέλη της, παρείχε κάλυψη από την βροχή και το κρύο, είχε μια μικρή είσοδο που μπορούσαν να εισέλθουν ένας ένας και μόνο έρποντας, αλλά δεν είχε έξοδο διαφυγής. Κάθε μέρα τοποθετούσαν ένα φρεσκοκομμένο κλαδί στην είσοδο της ώστε να μην γίνει αντιληπτή η παρουσία τους. Το καλοκαίρι του 1948 η ομάδα του Δρούτσουλα εγκαταστάθηκε στο όρος Αθήρας, εκεί είχαν επαφή με την ομάδα της Αρέθουσας η οποία βρίσκονταν κοντά, ενώ το μέρος αποτελούσε και σταθμό της ομάδας Αγίου Κηρύκου στην διαδρομή τους προς τις Ράχες. Στο χωριό Φραντάτο υπήρχε μια μικρή ομάδα παράνομων, αποτελούμενη από τους Κ. Τσούνη, Ν. Πίτακα και Δ. Φαλιέρο, οι δύο τελευταίοι ήταν ανυπότακτοι. Σε ένα απόμερο μέρος του χωριού λειτουργούσε μια ασβεστοκάμιнос υπό την ιδιοκτησία του αριστερού αλλά νόμιμου Απόστολου Παΐδου, ο οποίος είχε προσλάβει στην βραδινή βάρδια τους τρεις διωκόμενους του χωριού. Για αρκετούς μήνες οι τρεις παράνομοι υπό την προστασία των συγχωριανών τους εργάζονταν κατά τις νυχτερινές ώρες και την ημέρα αποτραβιόνταν σε κάποιο καταφύγιο.⁷⁸⁰

Στο όρος Αθήρα πάνω από τον Εύδηλο βρήκε καταφύγιο μία ακόμα ομάδα αποτελούμενη από τους Χρήστο Μαυρογιώργη, Πέτρο Ανδριώτη, Θανάση Βογά, Παντελή Τουρβά, Νίκο Φράγκο, Χαράλαμπο Πλακίδα, Σίμο Γεράκη, Σταύρο

⁷⁸⁰ Καρίμαλης, *Η Νικαριά*, σελ. 113.

Φίλιππος Μαυρογιώργη, *Αναμνήσεις Χρονικό*, Αθήνα, Έκδοση της εφ. «Νέα Ικαρία», 2007, σελ. 102-103.

Σταυρινάδη και άλλους τα ονόματα των οποίων ο συντάκτης του τεκμηρίου δεν μπορούσε να ανακαλέσει στη μνήμη του.⁷⁸¹

Καταφύγια όπως αυτό της ομάδας Δρούτσουλα σε σπηλιές είχαν αξιοποιηθεί από άλλες άοπλες ομάδες του νησιού που στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν κατά τη περίοδο της ένοπλης αναμέτρησης. Εκτός από τα καταφύγια που προαναφέρθηκαν στην περιοχή Κεραμέ και Δρούτσουλα, υπήρχαν στο όρος Αθέρα, στην περιοχή Αλωνάκι, στον Φοίνικα, στην Αρέθουσα, τις Ράχες, στο χωριό Μαυράτο, τον Άγιο Κήρυκο και αλλού.⁷⁸² Οι ομάδες δεν ήταν στατικές, όταν η χωροφυλακή ενέτεινε τις επιχειρήσεις της, οι διωκόμενοι κινούνταν, και συχνά χρησιμοποιούσαν δύο ίσως και περισσότερα καταφύγια, μέσα στα οποία έκρυβαν προμήθειες και είδη πρώτης ανάγκης.⁷⁸³

Από τις αρχές του 1948, νέες δυνάμεις της χωροφυλακής εγκαθίστανται στην Ικαρία, η στάση των αποσπασμάτων είναι εμφανώς οξυμένη. Στα χωριά Καραβόσταμο και Αρέθουσα κατά τις βραδινές ώρες η κυκλοφορία απαγορεύεται. Μεγάλες δυνάμεις χωροφυλακής που σε κάποιες περιπτώσεις έφταναν τα εννέα αποσπάσματα, εισέβαλλαν στο χωριό κραυγάζοντας, πυροβολώντας και ανέκριναν τους κάτοικους ώστε να τους δώσουν πληροφορίες σχετικά με τους δώδεκα παράνομους της περιοχής. Αντίστοιχα μπλόκα από τις μονάδες ασφαλείας γίνονταν και σε άλλα χωριά του νησιού. Τυχόν έφοδος των αποσπασμάτων γίνονταν γνωστή μέσα από το δίκτυο πληροφοριών των χωριανών, γεγονός που επέτρεπε σε κάποιους από αυτούς να ασχοληθούν αποσπασματικά με τις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες τους.⁷⁸⁴

Το φθινόπωρο του 1947, οι οργανώσεις Καραβοστάμου του ΚΚΕ και της ΕΠΟΝ συνεδρίασαν στο σπίτι του Χρήστου Παριανού ώστε να συζητήσουν την στάση τους μπροστά στην δραματική κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στο νησί αλλά και το χωριό τους με τις συνεχείς εισβολές της χωροφυλακής. Ακούστηκαν διάφορες γνώμες αλλά η πρόταση που επικράτησε ήταν η «δυναμική» αλλά άοπλη αντιμετώπιση τους. Από τους περίπου τριάντα πέντε παριστάμενους μόνο ένας την καταμήφισε. Την επόμενη νύχτα όλο το χωριό ήταν επί ποδός, κάτοικοι είχαν μαζευτεί στο κέντρο του χωριού και χωρισμένοι σε ομάδες περίμεναν τα αποσπάσματα να φανούν ώστε να τους διαμαρτυρηθούν. Κατά το ξημέρωμα αποφασίστηκε να επιστρέψουν στα σπίτια τους καθώς φάνηκε ότι η χωροφυλακή δεν θα τους επισκέπτονταν. Με κραυγές και

⁷⁸¹ Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, σελ. 54.

⁷⁸² Μαυρογιώργης, *Αναμνήσεις Χρονικό*, σελ. 102, 111, 112.

⁷⁸³ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010.

⁷⁸⁴ Συνέντευξη με την Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας.

πυροβολισμούς, τα αποσπάσματα, έστω και αργοπορημένα, εισέβαλλαν στο Καραβόσταμο, και ξεκίνησαν τους ελέγχους. Δύο αριστεροί καταζητούμενοι, ο Αποστόλης Παριανός και ο Ανδρέας Κατσάς συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν προσωρινά στο καφενείο του χωριού υπό την επίβλεψη ενός χωροφύλακα. Το γεγονός μεταδόθηκε, ένας σύντροφος των συλληφθέντων- ο Παντελής Βρούτος πλησίασε το καφενείο και με νοήματα συνεννοήθηκαν να αφοπλίσουν τον φρουρό. Ο χωροφύλακας ακινητοποιήθηκε και αφοπλίστηκε, φεύγοντας οι συλληφθέντες πήραν μαζί τους το όπλο του. Ύστερα από διαβουλεύσεις και την μεσολάβηση του προέδρου της κοινότητας το όπλο επιστράφηκε. Όπως ήταν επόμενο, η εξέλιξη ήταν σε βάρος των κατοίκων του χωριού. Τα μπλόκα εντάθηκαν και οι καταζητούμενοι πολλαπλασιάστηκαν.⁷⁸⁵

Το χωριό Αρέθουσα υπήρξε τόπος έντονης αντιπαράθεσης ανάμεσα στο αστικό κράτος και την αριστερά. Εκτός από την συχνή παρουσία καταδιωκτικών αποσπασμάτων στο χωριό, το καλοκαίρι του 1948 τέθηκε σε εφαρμογή ένα μέτρο που το συναντάμε ιστορικά μόνο στα χρόνια της Κατοχής. Η διοίκηση της χωροφυλακής απόκλεισε του δικαιούχους του δελτίου βοήθειας απαγορεύοντας κάθε διανομή επισιτιστικών προμηθειών στο χωριό λόγω των σχέσεων της κοινότητας με τους κρυπτόμενους αριστερούς.⁷⁸⁶

Το μέγεθος της εξάρτησης του νησιού από τα προγράμματα επισιτιστικής βοήθειας φαίνεται από τα καταστροφικά αποτελέσματα μιας καταιγίδας που χτύπησε το νησί τον Ιανουάριο του 1949. Από τα έξι πετρελαιοκίνητα σκάφη που βυθίστηκαν στο λιμάνι του Αγίου Κηρύκου, τα δύο ανήκαν σε ένα από τα προγράμματα βοήθειας. Το «Ελένη» με φορτίο αλεύρων του υπουργείου Εφοδιασμού και το «Μαρία» με φορτίο αλεύρων και ζάχαρης του Ερυθρού Σταυρού.⁷⁸⁷

Η περίπτωση του Στρατή Τσαμπή στελέχους του ναυτεργατικού κινήματος και αγωνιστή της Αντιφασιστικής Οργάνωσης Ναυτικού (ΑΟΝ) στη Μέση Ανατολή, για το πώς πέρασε στην παρανομία είναι χαρακτηριστική. Μετά τις διώξεις του καλοκαιριού 1947, ο Τσαμπής έλαβε πρόσκληση από την κομματική οργάνωση ναυτεργατών του ΚΚΕ να μεταβεί στον Πειραιά. Αφού εργάστηκε για έξι μήνες σε ένα καΐκι που ταξίδευε στην Ιταλία, η κομματική οργάνωση ναυτών ιστιοφόρων του έδωσε

⁷⁸⁵ Χρήστος Θ. Παριανός, *Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας*, Αθήνα 2002, σελ. 15.

⁷⁸⁶ Επιστολή της Διακομματικής Επιτροπής του ΕΑΜ Ικαρίας προς τον πολιτευτή Γ. Τσαντήρη, 22 Ιουνίου 1948. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁷⁸⁷ Εφ. «Εμπρός», Εβυθίστησαν πετρελαιοκίνητα εις τον λιμένα της Ικαρίας, 1 Φεβρουαρίου 1949, σελ. 5.

εντολή να επιστρέψει στην Ελλάδα για κομματική δουλειά. Επρόκειτο να φυγαδεύσει στο εξωτερικό με μικρό σκάφος ορισμένα κομματικά στελέχη, ανάμεσα τους και ο Μανώλης Γλέζος. Ωστόσο, επιλέχθηκε άλλος ναυτικός γι' αυτή την αποστολή, η οποία τελικά προδόθηκε και συνελήφθησαν όλοι. Την άνοιξη του 1948, ο Τσαμπής είχε επιστρέψει λαθραία στην Ικαρία, ο Εθνικός Στρατός τον κάλεσε προς κατάταξη αλλά παράνομοι και νόμιμοι σύντροφοι του από την οργάνωση Χρυσοστόμου Ικαρίας τον προέτρεψαν να μην καταταγεί και να περάσει στην παρανομία. Η απόφαση όριζε να κρυφτεί και να εξασφαλίσει τα μέσα για την συντήρησή του μόνος του μέχρι να του έρθει νεότερη ειδοποίηση από την αχτιδική επιτροπή. Το καλοκαίρι του 1948, μετά από αρκετούς μήνες «μοναχικής παρανομίας» συνδέθηκε με την ομάδα της Αρέθουσας, μια δωδεκαμελής ομάδα καλά οργανωμένη, με λυμένα τα προβλήματα της ασφάλειας, του εξοπλισμού, της τροφοδοσίας και των επαφών της.⁷⁸⁸

Μέχρι και το καλοκαίρι του 1948, οι καταδιωκόμενοι κρύβονταν άοπλοι, είτε μεμονωμένα είτε σε μικρές ομάδες, που συντηρούνταν από τους δικούς τους και φυλάσσονταν από τους συγχωριανούς τους. Αρχικά δεν υπήρχε κανένα σχέδιο οργάνωσης αντάρτικου, ωστόσο, οι οργανώσεις της αριστεράς είχαν μάθει να λαμβάνουν μέτρα ώστε να προφυλάσσουν τις δυνάμεις τους σε συνθήκες παρανομίας και να προσαρμόζουν την δράση τους. Ήδη από το καλοκαίρι του 1947, όπως αφηγείται ο Χρήστος Μαυρογιώργης, γραμματέας των οργανώσεων του ΚΚΕ στην Ικαρία, οι εξελίξεις δεν τους είχαν βρει εντελώς απροετοίμαστους, είχε ληφθεί στοιχειώδης μέριμνα για την συντήρηση των καταδιωκόμενων, όπως δημιουργία βάσεων ανεφοδιασμού, αγορά αλευριού, τροφίμων, φαρμάκων και τσιγάρων.⁷⁸⁹

Το καλοκαίρι του 1948 πραγματοποιήθηκε σύσκεψη ανάμεσα στο ΚΚΕ, το ΑΚΕ και την ΕΠΟΝ. Εκλέχθηκε το ενιαίο καθοδηγητικό όργανο- η διακομματική Επιτροπή- και οι πρώτες αποφάσεις που ελήφθησαν αφορούσαν την σχέση του τοπικού κινήματος με τους εξόριστους, την οργάνωση και περιφρούρηση του παράνομου μηχανισμού και την συνέχιση της έκδοσης -της παράνομης πλέον- «Νέας Ικαρίας».⁷⁹⁰

Τα πέντε μέλη της διακομματικής επιτροπής, ο Γραμματέας Χρήστος Μαυρογιώργης, ο Χαράλαμπος Πλακίδας, ο Παντελής Τουρβάς, ο Νίκος Φράγκος, και ο Μηνάς Καρναβάς, είχαν ως έδρα καταφύγιο στο δάσος του χωριού Αρέθουσα στην περιοχή

⁷⁸⁸ Στρατής Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2007, σελ. 34.

⁷⁸⁹ Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, σελ. 52.

⁷⁹⁰ Περ. *Ικαριακά*, Στρατής Τσαμπής, «ομιλία με την ευκαιρία των 50 χρόνων του ΔΣΕ στην Καριώτικη παροικία της Αθήνας, τεύχος 37(93), Δεκέμβριος 1996, σ. 133.

«Χάβλακας». Εκεί μεταφέρθηκε το παράνομο υλικό, όπως δυναμό, μπαταρίες, ραδιόφωνο, έντυπα και εκτυπωτικά χαρτιά. Στο καταφύγιο συντάσσονταν δελτία ειδήσεων, προκηρύξεις, τυπώνονταν η «Νέα Ικαρία» και με το δίκτυο που είχε οργανωθεί τα υλικά αυτά διακινούνταν σε όλο το νησί.⁷⁹¹ Στις αρχές του 1948 ο τρόπος λειτουργίας των οργανώσεων είχε αλλάξει άρδην. Οι συνεδριάσεις και οι μαζικές διαδικασίες έπαυσαν και η κομματική δράση περνούσε σε άκρως περιφρουρημένη φάση. Τα μέλη είχαν κατανεμηθεί σε εκείνους που είχαν επαφή με τους καταδιωκόμενους και σε αυτούς που είχαν επαφή με τα νόμιμα μέλη και την κοινωνία. Κύριος στόχος όλων ήταν η συγκέντρωση πληροφοριών, η συγκέντρωση χρημάτων και τροφίμων ώστε να στέλνονται στο βουνό, η περίθαλψη και διευκόλυνση εξόριστων κατά το πρώτο διάστημα της απόδρασης τους, η δημιουργία συνδέσμων ανάμεσα σε ομάδες εξόριστων και το ντόπιο κομματικό δυναμικό, και ανάδειξη ζητημάτων που σχετίζονταν με την κατάργηση δημοκρατικών δικαιωμάτων και λαϊκών ελευθεριών ιδίως όπως είχε διαμορφωθεί από την έναρξη των εισβολών της χωροφυλακής στα χωριά.⁷⁹²

Στο γειτονικό νησί της Σάμου από τον Απρίλη του 1947 οι καταδιωκόμενοι πολίτες είχαν συγκροτήσει τους «Αυτοαμυνίτες» σε μια προσπάθεια να προφυλαχτούν από τις επιθέσεις της χωροφυλακής και των ενισχυμένων παρακρατικών ομάδων υπό την κρατική κάλυψη των ΜΑΥ. Στην Ικαρία η αντίστοιχη κίνηση είχε τον τίτλο «καταδιωκόμενοι δημοκρατικοί πολίτες». Από το καλοκαίρι του 1947, οι οργανώσεις των δύο νησιών εξαντλούν κάθε μέσο διατήρησης της επαφής μεταξύ τους για τον συντονισμό της δράσης τους. Σε αυτές τις συνθήκες, υπό την έλεγχο και την απαγόρευση του απόπλου των σκαφών στην Ικαρία, και τον ναυτικό αποκλεισμό σε αμφότερα τα νησιά η επίτευξη επικοινωνίας ήταν μια επίπονη και επικίνδυνη διαδικασία.

Τον Απρίλιο του 1948 η αριστερά της Ικαρίας θα θρηνήσει τον πρώτο νεκρό της ως αποτέλεσμα των μέτρων τάξης που είχαν επιβληθεί στον Νομό. Ένας αντάρτης του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο, ο εργάτης Δημήτρης Βουρλιώτης από τους Μυτιληνιούς, είχε τραυματιστεί σοβαρά στο χέρι σε μια μάχη με τα ΜΑΥ και το τραύμα είχε μολυνθεί σε σημείο που να έχει πάθει σηψαιμία. Η γάγγραινα του προκαλούσε αφόρητους πόνους και σταδιακά εξαπλώνονταν σε βαθμό που κινδύνευε

⁷⁹¹ Παριανός, *Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας*, σελ. 10-11, 16.

⁷⁹² Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010. Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 43.

η ζωή του. Στη Σάμο δεν υπήρχε χειρουργός ώστε να του ακρωτηριάσει το χέρι, αποφασίστηκε να σταλεί ο μαχητής στην Ικαρία και να αναλάβει το θέμα η οργάνωση του νησιού. Παρόλο που δεν είχε κατορθωθεί να ενημερωθεί η Ικαρία, μια μικρή κωπήλατη βάρκα υπό τον Αριστείδη Ζάγκα, διμοιρίτη και αρχικαταδρομέα του Δ.Σ. στη Σάμο, τον Κώστα Χουμή, ενός ακόμα μαχητή και τον τραυματία, ξεκίνησε στις αρχές Απριλίου 1948 για την Ικαρία. Η αποστολή της Σάμου αποβιβάστηκε στην περιοχή Φανάρι και ύστερα από περιπλάνηση κατόρθωσε να βρει σύνδεσμο που να τους φέρει σε επαφή με μια ομάδα καταδιωκόμενων. Οδηγός τους ορίστηκε ο είκοσι ενός ετών Νίκος Παπαζαχαρουδάκης από το χωριό Περδίκι, νόμιμος και στέλεχος της ΕΠΟΝ Ικαρίας. Το βράδυ της 9^{ης} Απρίλη καθώς τους οδηγούσε σε ασφαλές μέρος στο χωριό Πλωμάρι έπεσε σε γκρεμό εξήντα μέτρων στην θέση Κερεβιθό και σκοτώθηκε, ήταν ο πρώτος νεκρός της αριστεράς στο νησί τα χρόνια του εμφυλίου. Ο τραυματίας μαχητής της Σάμου χειρουργήθηκε στο χωριό Μονοκάμπι στο σπίτι του Γιάνναρου Φράγκου, από τον χειρουργό Κυριάκο Σεραφειμάκη ο οποίος ήταν εξόριστος στο χωριό Μαυράτο. Δύο μέλη του ΚΚΕ φρόντισαν να βρουν τα απαραίτητα χειρουργικά εργαλεία, ένα ψαλίδι ραπτικής, ένα τροχισμένο μαχαίρι, μια λάμα από σιδεροπρίονο, βελόνες, βαμβάκι, σπύρτο, και λίγες πενικιλίνες. Ενέσεις μορφίνης ή κάποια άλλα παυσίπονα στάθηκε αδύνατο να βρεθούν και έτσι ο ακρωτηριασμός του χεριού έγινε με τον ασθενή να έχει πλήρη διαύγεια. Ο χειρουργημένος αντάρτης έμεινε για πολλές ημέρες στην Ικαρία μέχρι να αναρρώσει, η κομματική οργάνωση είχε αναλάβει την τροφοδοσία και την περιφρούρηση και δύο γυναίκες, η Δήμητρα και η Κατερίνα Φράγκου ανέλαβαν την νοσηλεία του.⁷⁹³

Στις αρχές του καλοκαιριού 1948 η Διοίκηση της Χωροφυλακής υπό τον Μοίραρχο Δ. Βερναδέσκη εντατικοποίησε τις έρευνες για την σύλληψη των άοπλων παρανόμων. Στις 16 Ιουνίου 1948, στο χωριό Χριστός Αγίου Κηρύκου συνελήφθη ο Γιώργος Βασίλαρος. Οδηγούμενος στο σταθμό Αγίου Κηρύκου προσπάθησε να διαφύγει με αποτέλεσμα να τραυματιστεί σοβαρά στην ωμοπλάτη και το πρόσωπο από τα πυρά των χωροφυλάκων. Τα χαράματα της 19^{ης} Ιουνίου απόσπασμα με επικεφαλής τον ανθυπασπιστή Εμμανουήλ Αποστολάτο από τη Σάμο κυκλώνει ομάδα άοπλων καταδιωκόμενων που βρίσκονταν κοντά στο χωριό Ξυλοσύρτης, σκοτώνουν τον

⁷⁹³ Εφημερίδα « » , «Συλλήψεις, φόντοι και τραυματισμοί», 1 Ιουλίου 1948, σελ. 4. (Γ.Α.Κ. Ικαρίας) Αντώνης Καλαμπόγιας, *Ικαρία, Ο «Κόκκινος Βράχος»*, Β' έκδοση, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2016, σελ. 48-58.

Γιώργος Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, Αθήνα 2008, σελ. 83-84.

Νέστωρα Νιάπα και συλλαμβάνουν τους συντρόφους του, Ηλία Νιάπα (αδερφός του δολοφονημένου), Ζαχαρία Πούλο, Σπύρο Γέμελα, Αλέκο Ζήση, Γρηγόρη Ζήση και Κρατσά αγνώστου ονόματος.

Η εθνικόφρονη εφημερίδα «Ικαριακή Φωνή» γράφει ότι η ομάδα βρίσκονταν κρυπτόμενη «άνευ ουδεμίας αιτίας». Ο Νιάπας όπως αναφέρει το άρθρο, πρόβαλλε αντίσταση εξαπολύοντας δύο χειροβομβίδες κατά των ανδρών της χωροφυλακής. Το γεγονός αυτό, όπως αναφέρουν τεκμήρια της αριστεράς είναι αναληθές. Τον ισχυρισμό αυτό ενισχύει η γενικότερη τακτική της Διακομματικής Επιτροπής που όριζε την άοπλη απόκρυψη των καταδιωκόμενων σε αυτή τη φάση.

Πέντε ημέρες μετά την δολοφονία του Νέστωρα Νιάπα, τα χαράματα της 24^{ης} Ιουνίου 1948, απόσπασμα χωροφυλακής κυκλώνει το χωριό Δρούτσουλας. Οι κάτοικοι ειδοποιούνται να παραμείνουν κλεισμένοι στα σπίτια τους ώστε να πραγματοποιηθεί έρευνα. Ο Ηλίας Ξηρός που παράκουσε την εντολή πυροβολήθηκε χωρίς καμία προειδοποίηση και έχασε τη ζωή του.

Ενάμιση μήνα αργότερα, το ξημέρωμα της 12^{ης} Αυγούστου 1948 απόσπασμα της χωροφυλακής επιδράμε στο καταφύγιο που βρίσκονταν η διωκόμενη ομάδα του χωριού Φραντάτο και συνέλαβε τους Κώστα Τσουνή, Δημήτρη Φαλιέρο και τελευταίο τον Νίκο Πίτακα οι οποίοι παραδόθηκαν χωρίς να φέρουν καμία αντίσταση. Ένας από τους χωροφύλακες χωρίς να του δοθεί αφορμή, πυροβόλησε τον Πίτακα στο στήθος και τον τραυμάτισε θανάσιμα. Όλοι τους εργάζονταν στην ασβεστοκάμινο του αριστερού Απόστολου Παίδου και το καταφύγιό τους βρίσκονταν στην ίδια περιοχή. Ο Νέστωρας Σαραφέλας, αριστερός αλλά νόμιμος, είχε βάρδια εκείνη την ημέρα μαζί με τους τρεις παράνομους στην ασβεστοκάμινο. Οι χωροφύλακες τον ανάγκασαν να μεταφέρει στους ώμους του το άψυχο σώμα του Πίτακα στο χωριό. Οι κάτοικοι της περιοχής αγανάκτησαν με τους τρεις φόνους που έγιναν σε τόσο σύντομο διάστημα και διαμαρτύρονταν στους ανθρώπους που εκπροσωπούσαν την κρατική εξουσία στο νησί. Ο αστυνομικός διοικητής του νησιού Δημήτρης Βερναδέσκης για να διασκεδάσει τις εντυπώσεις ξεκίνησε την διαδικασία των ανακρίσεων. Ανάμεσα στους εξεταζόμενους ήταν και ο εργάτης Σαραφέλας. Όπως εξιστόρησε ο ίδιος, ο αστυνομικός διοικητής έστρεψε την έρευνα προς ανακάλυψη κομμουνιστών στην περιοχή.⁷⁹⁴

⁷⁹⁴ Πελοπίδας Λομβαρδός, *Ταραγμένα Χρόνια*, Αθήνα 1987, σελ. 56.
Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαριά στην αντίσταση*, Αθήνα 1992, σελ. 113-114.

Σύμφωνα με την υποδιοίκηση χωροφυλακής Ικαρίας, παραδόθηκαν ή συνελήφθησαν από τα αποσπάσματα της, τον Ιούνιο του 1948, 29 παράνομοι, κυρίως ανυπότακτοι, λιποτάκτες, φυγόποινοι και φυγόδικοι.⁷⁹⁵

Ήταν προφανές πως ο κλοιός γύρω από τους καταδιωκόμενους της Ικαρίας έσφιγγε. Το καλό δίκτυο πληροφοριών, η υποστήριξη από τους πολυπληθείς «νόμιμους» συντρόφους τους, το ισχυρό λαϊκό έρεισμα τους στην τοπική κοινωνία δεν αρκούσαν ώστε να αποφύγουν την σύλληψη και τα στρατοδικεία ή τουλάχιστον να διαφυλάξουν την φυσική τους υπόσταση.

Τα καταδιωκτικά αποσπάσματα ήξεραν πως μέσα στον περιορισμένο χώρο της Ικαρίας και με τον ναυτικό αποκλεισμό σε ισχύ, η επιβίωση των πολυάριθμων καταδιωκόμενων μπορούσε να βασιστεί σε μεγάλο βαθμό στον υποστηρικτικό ρόλο των συγχωριανών τους. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα μέτρα που λήφθηκαν για την αντιμετώπιση της «ληστοτροφιάς» ήταν σαρωτικά. Αρκεί μόνο να αναφερθεί η υποχρέωση όλων των οικογενειών του νησιού να έχουν αναρτημένη κατάσταση των μελών τους στο εσωτερικό της πόρτας εισόδου και να ενημερώνουν την αστυνομία σε περίπτωση που πρόκειται να απουσιάζουν κατά τις νυχτερινές ώρες.⁷⁹⁶

Από εσωτερική αλληλογραφία μεταξύ της Νομαρχίας Σάμου και της Κοινότητας Ραχών τεκμηριώνεται ο αυστηρός έλεγχος στην μετακίνηση των κατοίκων. Στο σχετικό έγγραφο η Νομαρχία Σάμου ύστερα από αναφορά της χωροφυλακής Ραχών, προέτρεπε την Κοινότητα Ραχών να της υποβάλει στατιστικά για την μετακίνηση του πληθυσμού της για το έτος 1947. Η Νομαρχία απέστειλε τα συμπληρωμένα ειδικά δελτία μετακίνησης καθώς ο λόγος της καθυστέρησης ήταν η έλλειψή τους.⁷⁹⁷

Την αποτυχημένη προσπάθεια για την δημιουργία οργάνωσης Χ που αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, διαδέχθηκαν και άλλες προσπάθειες για την οργάνωση όσων διακατέχονταν από αντικομμουνιστικές ιδέες. Η χωροφυλακή προσπάθησε να δημιουργήσει δίκτυο πληροφοριοδοτών στα χωριά, αλλά μόνο επιτυχημένες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν αυτές οι προσπάθειες. Στην τοπική κοινωνία, οι λιγοστοί που ανταποκρίθηκαν, σε κάποιες περιπτώσεις δεν χαρακτηρίζονταν για την εντιμότητά τους, έχοντας επιβαρυνθεί στο παρελθόν με πράξεις που ενέπιπταν είτε στο ποινικό

⁷⁹⁵ Απόστολος Β. Δασκαλάκης, *Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950*, τόμος Δεύτερος, Αθήνα, 1973, σελ. 803.

⁷⁹⁶ Εφημερίδα «Ικαριακή Φωνή», 25 Ιουλίου 1948, σελ. 4. (Γ.Α.Κ. Ικαρίας)

⁷⁹⁷ Νομαρχία Σάμου προς τον κ. Πρόεδρον της Κοινότητος Ραχών, κοινοποίησις Σταθμάρχη χωροφυλακής Ραχών, Αριθμ. Πρωτ. ΠΙ09, (δυσδιάκριτη ημερομηνία), Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

δίκαιο είτε η στάση τους κατά την περίοδο της Κατοχής δεν ενέπνεε ούτε των «δεξιών» φρονημάτων συγχωριανούς τους να τους ακολουθήσουν. Κατά το 1949 είναι εμφανής η δράση αυτών των πολιτών μέσα από την οργάνωσή τους στις «Μονάδες Ασφάλειας Υπαίθρου». Η οργάνωση αυτή, ένοπλη πλέον, δρούσε στο πλευρό των καταδιωκτικών αποσπασμάτων, χωρίς ποτέ να λάβει μέρος σε οποιαδήποτε ένοπλη αντιπαράθεση ενάντια στους διωκόμενους αριστερούς που είχαν καταφύγει στο βουνό. Η διοίκηση τους στεγάζονταν στους σταθμούς της χωροφυλακής, η δράση τους εκτός από προπαγανδιστές αντικομμουνιστικών ιδεών στους χώρους κοινωνικής συνεύρεσης, αναλώνονταν κυρίως στην παροχή πληροφοριών και την συμμετοχή τους σε μαζικού χαρακτήρα έρευνες σε περιοχές όπου είχαν καταφύγει οι διωκόμενοι. Το σώμα αυτό απαρτιζόταν μερικές δεκάδες άντρες αλλά σε καμία περίπτωση δεν διακρίθηκε για την μαχητικότητά του. Στους άντρες των ΜΑΥ εξασφαλιζόταν μια «ήρεμη» οικογενειακή ζωή, ελευθερία στην μετακίνηση και η όποια παραγωγική ή οικονομική τους δραστηριότητα γίνονταν ανεμπόδιστα χωρίς τους περιορισμούς και τις διώξεις που εφαρμόζονταν στο σύνολο των υπολοίπων συγχωριανών τους. Για τις περιπτώσεις εκείνων που είχαν υποπέσει σε ποινικά αδικήματα η ασυλία τους ήταν εξασφαλισμένη. Τα κίνητρα των ανδρών των ΜΑΥ ήταν κυρίως υλικά καθώς τους παρέχονταν πρόσβαση σε ποσότητες τροφίμων, παροχή πολύτιμη σε μια κοινωνία με σοβαρές ελλείψεις σε βασικά είδη. Χαρακτηριστική είναι η σχετική ανακοίνωση της Νομαρχίας Σάμου προς τους προέδρους των κοινοτήτων και τα κέντρα διανομών, διευκρινίζοντας ότι: «οικογένειαι ΜΑΥ και κυνηγών δικαιούνται δωρεάν τροφίμων δι' όλα τα προστατευόμενα μέλη οικογενείας και διαμένοντα υπό την αυτήν στέγην στοπ. Προστατευόμενα μέλη θεωρούνται 1) πατήρ, 2) μήτηρ, 3) σύζυγος, 4) τέκνα άρρενα μέχρις ηλικίας 20 ετών, θήλεα οιασδήποτε ηλικίας άγαμα, 5) αδελφαί άγαμαι οιασδήποτε ηλικίας»⁷⁹⁸.

Στις τυχαίες συναντήσεις τους με τους αντάρτες δικαιολογούνταν ότι οι λόγοι της στρατολόγησης τους στα ΜΑΥ ήταν πρωτίστως βιοποριστικοί. Υπάρχουν μαρτυρίες από τις οποίες προκύπτει πως κάποιιοι από αυτούς διευκόλυναν τους διωκόμενους παρέχοντας τους την απαραίτητη πληροφόρηση για να προφυλαχθούν.⁷⁹⁹

⁷⁹⁸ Δημήτρης Θρασυβούλου, διδ. Διατριβή «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, τμ. Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2011, σελ. 318.

⁷⁹⁹ Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 44, 74.

Στο γυμνάσιο Αγίου Κηρύκου εμφανίστηκαν λίγοι μαθητές που χαρακτηρίζονταν ως αντικομμουνιστές, ένας εξ αυτών παρακολουθούσε τα μαθήματα φέροντας μαζί ένα περίστροφο, δεν προκύπτει όμως κάποια πράξη βίας ενάντια σε συμμαθητές τους.⁸⁰⁰

Στις 22 Ιουνίου 1948, λίγες μέρες μετά την δολοφονία του Νέστωρα Νιάπα, η διακομματική επιτροπή στέλνει επιστολή προς τον πολιτευτή του κόμματος των Φιλελεύθερων, Γιώργο Τσαντίρη. Η επιστολή έχει έντονο και προειδοποιητικό χαρακτήρα και καλεί τον εκπρόσωπο της κυβερνητικής παράταξης να πάρει θέση για τις δολοφονίες και εν γένει τις πρακτικές της χωροφυλακής. Η διακομματική επιτροπή απαιτεί από τον Τσαντίρη να συγκρατήσει τους «δεξιών φρονημάτων» πολίτες που όπως αναφέρει η επιστολή είναι το δεξί χέρι των δολοφόνων της αστυνομίας, αποκαλώντας τους «σπιούνους». Τον καλεί να μεσολαβήσει ώστε να σταματήσουν οι συλλήψεις και οι δολοφονίες, να απομακρυνθεί ο διοικητής της χωροφυλακής Δ. Βερναδέσκης και να ανακληθεί η στέρηση του δελτίου στο χωριό Αρέθουσα. Οι συντάκτες της επιστολής προειδοποιούν ότι η στάση τους θα αλλάξει αν οι διώξεις συνεχιστούν. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, *«το αίσθημα της αυτοσυντήρησης και το απαράγραπτο δικαίωμα του λαού να υπερασπίσει τη ζωή του, την τιμή του και την ελευθερία του, δεν μπορεί να του τα αφαιρέσει κανείς»*. Η πολιτική της ομαλότητας και οι προσπάθειες αποφυγής εμφύλιας σύρραξης στην Ικαρία, δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως αδυναμίες. Τα στελέχη του ΕΑΜ αναφέρουν πως κάθε υποχώρηση έχει τα όριά της και καταλήγει *«Εάν συνεχιστεί το αιματηρό όργιο της αστυνομίας, τότε η αγανάκτηση του Ικαριώτικου λαού θα ξεχειλίσει και η λάβα του εμφύλιου θα αγκαλιάσει το νησί μας»*.⁸⁰¹ Πράγματι, τις επόμενες ημέρες οι καταδιωκόμενοι του νησιού ανασύρουν τον κρυμμένο οπλισμό και συγκροτούνται σε ένοπλες ομάδες.

Η κατάσταση στο νησί δεν θύμιζε σε τίποτα τα χρόνια μετά την απελευθέρωση, η αριστερά δεν αποτελούσε πλέον βασικό στοιχείο οργάνωσης του δημόσιου βίου. Οι εθελοντικές «εξορμήσεις» των κατοίκων για την επισκευή δρόμων και τη δημιουργία υποδομών είχαν δώσει τη θέση τους σε εντολές υποχρεωτικής προσωπικής εργασίας που εξέδιδαν οι πρόεδροι των κοινοτήτων. Για την περίπτωση του Αγίου Κηρύκου συναντάμε τουλάχιστον δύο τέτοιες περιπτώσεις που περιλάμβαναν διαταγές υποχρεωτικής εργασίας τεσσάρων ημερομισθίων εκάστη για όλους τους άντρες ηλικίας

⁸⁰⁰ Κατσάς, *Ήταν σωστός ο δρόμος;*, σελ. 63.

⁸⁰¹ Επιστολή της Διακομματικής Επιτροπής του ΕΑΜ Ικαρίας προς τον πολιτευτή Γ. Τσαντίρη, 22 Ιουνίου 1948. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

18 ως 60 ετών. Η πρώτη αφορά την καταπολέμηση σμηνών ακρίδας και η δεύτερη την επισκευή δρόμων.⁸⁰²

⁸⁰² Απόφαση Υπ. Αριθμ. 15 Κοινοτικού Συμβουλίου Αγίου Κηρύκου, 26 Απριλίου 1948, «Περί επιβολής προσωπικής εργασίας τεσσάρων ημερομισθίων προς καταπολέμηση των ακρίδων». Απόφαση Υπ. Αριθμ. 35 Κοινοτικού Συμβουλίου Αγίου Κηρύκου, 7 Ιουνίου 1948, «Περί επιβολής προσωπικής εργασίας δια το οικονομικό έτος 1948-1949». Αρχείο Χρήστου Μαλαχία.

4.7 Εμφύλιος στην Ικαρία- Μια ιδιότυπη συνύπαρξη

Οι ίδιες οι εξελίξεις καταδείκνυαν πως η τακτική που ακολουθούσε η διακομματική επιτροπή αναφορικά με τα παράνομα μέλη, έπρεπε να αναπροσαρμοστεί. Ήταν βέβαιο πως η απόκρυψη των καταδιωκόμενων δεν μπορούσε να συνεχίσει επί μακρόν. Η άοπλη παραμονή στον περιορισμένο χώρο έμοιαζε με αυτοκτονία. Κάποιοι από τους καταδιωκόμενους έφευγαν από το νησί ενώ λίγοι παρουσιάζονταν και έκαναν δηλώσεις. Οποιαδήποτε συζήτηση για την δημιουργία ένοπλων ομάδων έπρεπε να σταθμίσει την συνύπαρξη με τους χιλιάδες εξόριστους, τις δυσκολίες που θα δημιουργούνταν από την οργάνωση ανταρτοπόλεμου σε ένα τόσο στενό και αποκλεισμένο μέρος και την έλλειψη ικανών στελεχών να καθοδηγήσουν στρατιωτικά τις ένοπλες ανταρτοομάδες. Ωστόσο, το σημαντικότερο στοιχείο αποτελούσε η έλλειψη ξεκάθαρης πολιτικής απόφασης από την κεντρική κομματική καθοδήγηση για την περίπτωση της Ικαρίας.

Την άνοιξη του 1947 έγινε ανάλογη προετοιμασία από τις οργανώσεις του ΚΚΕ στην Ικαρία για την αποστολή εθελοντών μαχητών του ΔΣΕ στην Εύβοια ή την Ρούμελη. Η πρόταση δεν έγινε μόνο σε κομματικά μέλη, αλλά και σε οπαδούς της αριστεράς. Κανένας απ' όσους ρωτήθηκαν δεν αρνήθηκε. Η αποστολή όμως δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Οι εθελοντές πίεζαν ώστε να αναχωρήσουν αλλά αυτό δεν αρκούσε.⁸⁰³ Η ομαδική αποστολή μαχητών από ένα νησί ενείχε τεχνικές δυσκολίες αλλά δεν ήταν ανυπέρβατες. Ειδικά σε μια συγκυρία που στον ΔΣΕ θέτονταν σοβαρά ζητήματα εφεδρειών. Η εξήγηση γι' αυτήν την αντιφατικότητα μπορεί να αναζητηθεί σε ένα γεγονός που έλαβε χώρα την περίοδο της μετάθεσης/ εκτοπισμού των αξιωματικών του ΕΛΑΣ στην Ικαρία. Ο Χρήστος Μαυρογιώργης στάλθηκε από τις κομματικές οργανώσεις Ικαρίας του ΚΚΕ στην Αθήνα ώστε να συναντηθεί με την ηγεσία του κόμματος. Ο λόγος της συνάντησης ήταν η πρόταση των οργανώσεων της Ικαρίας για μια πιθανή απόδραση των εξόριστων αξιωματικών του ΕΛΑΣ πόσο μάλλον σε μια χρονική στιγμή που υπήρχαν φήμες για την επικείμενη μεταγωγή τους στη Βόρεια Αφρική. Ο Μαυρογιώργης συναντήθηκε διαδοχικά με τον Σιάντο και τον

⁸⁰³ Αντώνης Καλαμπόγιας, *Ικαρία, Ο «Κόκκινος Βράχος»*, Β' έκδοση, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2016, σελ. 94.

Ζαχαριάδη. Η απάντηση που έλαβε και από τους δύο ήταν αρνητική και του ξεκαθάρισαν πως στη συγκεκριμένη συγκυρία ζήτημα δραπέτευσης δεν τίθεται.⁸⁰⁴

Τον Ιούνιο του 1947 ο Γιάννης Σαλλάς φτάνει με εντολή του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ στη Σάμο ως καθοδηγητής της Περιφερειακής Οργάνωσης Σάμου- Ικαρίας αντικαθιστώντας τον Χαράλαμπο Θεοδοσίου που στάλθηκε στη Μυτιλήνη. Μαζί του έφερνε την απόφαση για την δημιουργία ένοπλων ομάδων αλλά μόνο για νησί της Σάμου. Πριν τη Σάμο, ο Σαλλάς στάθμευσε για λίγες μέρες στην ιδιαίτερη πατρίδα του και συναντήθηκε με κομματικά στελέχη της Ικαρίας, για την οποία όμως δεν είχε κάποια συγκεκριμένη πολιτική απόφαση. Γενικότερο στόχο για τις οργανώσεις της Ικαρίας έθεσε την διαφύλαξη με κάθε τρόπο και κάθε θυσία των παράνομων και νόμιμων δυνάμεων χωρίς να αποκλείονται και πιο δυναμικές λύσεις.

Μετά το καλοκαίρι του 1948 και αφού οι καταδιωκόμενοι της Ικαρίας θρήνησαν τα πρώτα τους θύματα, στο πλαίσιο της ντιρεκτίβας που έφερε ο Σαλλάς τον προηγούμενο χρόνο, αποφασίστηκε η ποιοτική αναβάθμιση της αυτοάμυνας, η οργάνωση τους σε ένοπλα τμήματα. Η παραπάνω απόφαση όριζε την κατανομή τους σε μικρές και ευέλικτες ομάδες που θα συνέχιζαν να κρύβονται στους δυσπρόσιτους ορεινούς όγκους και στα καταφύγια, θα μετακινούνταν συχνά και θα απέφευγαν οποιαδήποτε ένοπλη αναμέτρηση με τα αποσπάσματα. Η χρήση των όπλων προβλέπονταν μόνο για λόγους αυτοάμυνας των μαχητών και μόνο όσο χρειάζονταν για την απαγκίστρωση τους από το πεδίο της μάχης.

Η «παθητική αυτοάμυνα», όπως ονομάστηκε η τακτική των ομάδων της Ικαρίας προκάλεσε πολλές συζητήσεις και διαφωνίες ανάμεσα στους μαχητές. Ως εναλλακτική προτεινόταν από ορισμένους μαχητές η «ενεργητική αυτοάμυνα», η ανάληψη δηλαδή πρωτοβουλιών και η πρόκληση απωλειών στον αντίπαλο. Την τακτική αυτή πρόκρινε λίγους μήνες αργότερα και το Αρχηγείο του ΔΣΕ στη Σάμο, αλλά όπως προκύπτει εφαρμόστηκε μόνο σε μία περίπτωση που θα παρατεθεί παρακάτω.⁸⁰⁵

Ο Στεφανής Παπαγεωργάκης, μαχητής του Δημοκρατικού Στρατού στην Ικαρία, αναφέρει επικριτικά πως «η ζωή απέδειξε πως μια τέτοια απόφαση δε βοήθησε ούτε τους εξόριστους ούτε τους παράνομους»⁸⁰⁶. Οι εξόριστοι δέχονταν όλο και μεγαλύτερες

⁸⁰⁴ Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό*, σελ. 50.

⁸⁰⁵ Συνέντευξη με τον Νίκο Καστανιά, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

⁸⁰⁶ Ο Στεφανής Παπαγεωργάκης γεννήθηκε το 1923 στο Μουράτο Ικαρίας. Ήταν το 3ο από τα 7 παιδιά οικογένειας εργατοαγροτών. Οι βιοποριστικές ανάγκες του επέτρεψαν να φοιτήσει μόνο μέχρι τη Γ' τάξη του εξατάξιου γυμνασίου. Με τη γερμανική εισβολή η οικογένειά του κατέφυγε στην Κύπρο και ο Στεφανής κατατάχθηκε εθελοντής στο στρατό της Μέσης Ανατολής. Το 1942 έγινε μέλος του ΚΚΕ.

πιέσεις και περιορισμούς ώσπου τελικά μεταφέρθηκαν όλοι στο κολαστήριο της Μακρονήσου, και πολλοί αγωνιστές δολοφονήθηκαν χωρίς να έχουν το πιο στοιχειώδες μέσο άμυνας. Οι διωκόμενοι, άοπλοι όπως ήταν, στήριζαν την ασφάλειά τους αποκλειστικά στην ικανότητά τους να φτιάχνουν κρυψώνες στα πιο απίθανα σημεία»⁸⁰⁷. Υπό το πρίσμα της παραπάνω απόφασης ο Στρατής Τσαμπής, μαχητής του Δημοκρατικού Στρατού στην Ικαρία χαρακτηρίζει την παραπάνω απόφαση «βασανιστική και επικίνδυνη για τους παράνομους» που όταν γίνονταν αντιληπτοί από τα αποσπάσματα βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση καθώς δεν είχαν την πρωτοβουλία του χτυπήματος.⁸⁰⁸

Στις αρχές Ιουλίου 1948 στάλθηκαν αγγελιοφόροι σε όλες τις κομματικές οργανώσεις του νησιού για να ενημερώσουν τους καταδιωκόμενους που περίθαλπαν, πως πρέπει οργανωμένα να συναντηθούν σε συγκεκριμένο σημείου του όρους Αθέρας. Την ίδια στιγμή αποφασίστηκε να ανασυρθεί ο οπλισμός που είχε αρπαχθεί τον Σεπτέμβριο του 1943 από τους Ιταλούς κατά τον αφοπλισμό τους από τον ΕΛΑΣ. Ο οπλισμός ήταν ελαφρύς αποτελούμενος από τρία οπλοπολυβόλα, αυτόματα, περίστροφα και λίγες χειροβομβίδες, αρκούσε για να εξοπλίσει τους περίπου πενήντα πέντε αντάρτες του τμήματος Ικαρίας που είχαν παραμείνει στο βουνό⁸⁰⁹. Η πλειοψηφία των οποίων ήταν

Συμμετείχε ενεργά στο κίνημα της Μέσης Ανατολής και γι' αυτό κλείστηκε στις αρχές του 1944 στα σύρματα. Τον Αύγουστο του 1945 απολύθηκε και επέστρεψε στην πατρίδα του. Οργανώνεται στον ΔΣΕ Ικαρίας. Η υπόλοιπη οικογένειά του στάλθηκε στη Μακρόνησο. Την περίοδο της παρανομίας στην Ικαρία διετέλεσε Γραμματέας της Αχτιδικής Επιτροπής Ικαρίας του ΚΚΕ. Καταδικάστηκε το 1949 ερήμην σε θάνατο από το Εφετείο Σύρου και επικηρύχτηκε με 25 εκατομμύρια δραχμές.

Τον Ιούνιο του 1955, ύστερα από έγκριση της ΚΕ του ΚΚΕ οι τελευταίοι αντάρτες και ανάμεσά τους ο Στεφανής δραπέτευσαν στο εξωτερικό.

Το 1969 με εντολή του κόμματος ήρθε παράνομα στην Ελλάδα για να συμβάλει στην ανάπτυξη της αντιδικτατορικής δράσης και στην ανασυγκρότηση των παράνομων κομματικών οργανώσεων. Πιάστηκε από το δίδυμο Μάλλιου-Μπάμπαλη και καταδικάστηκε από χουντικό εφετείο. Με την αποφυλάκισή του δραπέτευσε ξανά στο εξωτερικό με τη βοήθεια του Κόμματος και πήρε μέρος ως αντιπρόσωπος στο 9ο Συνέδριο του ΚΚΕ. Μετά την πτώση της χούντας συνέβαλε στη συγκρότηση των κομματικών οργανώσεων στον Πειραιά. Παρέμεινε στέλεχος της Κομματικής Οργάνωσης Πειραιά ως το τέλος της ζωής του το 1999.

⁸⁰⁷ Παπαγεωργάκης, *Η Ικαρία στη θύελλα*, σελ. 62

⁸⁰⁸ Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 35.

⁸⁰⁹ Σύμφωνα με τον κατάλογο, που συντάχθηκε από τον μαχητή του ΔΣΕ στην Ικαρία Χρήστο Παριανό ο οποίος έχει ελλείψεις, στις τάξεις του συμμετείχαν οι: Τουρβάς Δημήτριος, Μαυρογιώργης Δημήτριος, Τσαντίρης Ευάγγελος, Μαυρογιώργης Σταμάτης, Ξηρός Βασίλειος, Καλαμπόγιας Αντώνιος, Παπαγεωργάκης Στέφανος, Τσερμέγκας Ιωάννης, Μάζαρης Δημήτριος, Μάζαρης Ιωάννης, Μαυρογιώργης Μιχάλης, Φουντούλης Χρυσόστομος, Μαυρικής Φίλιππος, Παπαγιάννης Κωνσταντίνος, Σταυρινάδης Γεώργιος, Κοτσάνης Χρήστος, Βελετάκης Γεώργιος, Μάζαρης Μόσχος, Τσερμέγκας Γεώργιος, Τσουνός Θεολόγος, Κατσάς Ανδρέας, Βρούτος Παντελής, Μαυρογιώργης Ιωάννης, Γεράκης Σίμος, Καρναβάς Αλέκος, Καρναβάς Μεχρής, Μάζαρης Αντώνης, Κούβδος (δεν δίνεται όνομα), Καριμαλής Γεώργιος, Φαγέρας (δεν δίνεται όνομα), Μουλάς Σιδεράς, Γεράκης Κωνσταντίνος, Καρναβάς Ζαχαρίας, Παριανός Χρήστος, Πορτέλος Ορέστης, Φουντούλης Σταμάτης, Κούβαρης Φάνης, Τσαμπής Ευστράτιος, Μούγιαννης Χρήστος, Γιάκας Σίμος, Καλαμπόγιας Παντελής, Παντελιάδης Δημήτριος, Παντελιάδης Κωνσταντίνος, Παπαγιωργάκης Αργύρης, Παπαγιάννης Χρήστος, Παριανός

επαναπατρισμένοι στρατιώτες της Μέσης Ανατολής. Προϊόν αυτής της απόφασης ήταν η δημιουργία του ΔΣΕ στην Ικαρία. Οι αντάρτες κατανεμήθηκαν σε τρεις ομάδες. Η ομάδα ανατολικής Ικαρίας, η ομάδα δυτικής και η ομάδα κεντρικής Ικαρίας χωρισμένη σε δύο τμήματα, καθώς εκεί ήταν το κέντρο βάρους των επιχειρήσεων της χωροφυλακής. Στρατιωτικοί υπεύθυνοι ορίστηκαν ο Χρήστος Μαυρογιώργης για την κεντρική Ικαρία, ο Σίμος Γεράκης για την Δυτική. Ο Γιάννης Τσερμέγκας ανέλαβε χρέη Γενικού Στρατιωτικού Διοικητή και διοικητή της ανατολικής ομάδας.

Ωστόσο το πέρασμα στην ένοπλη φάση φαίνεται πως συνάντησε την αναποφασιστικότητα και τις παλινωδίες της διακομματικής επιτροπής. Ο αντάρτης του ΔΣΕ Ικαρίας Αντώνης Καλαμπόγιας περιγράφει: *«Καθορίζονται υπεύθυνοι, οργανώνονται τμήματα, δίνονται αποστολές, γίνονται ανασυγκροτήσεις και πάλι ανασυγκροτήσεις, ανατίθενται και ανακαλούνται αποστολές, γίνονται άσκοπες συγκεντρώσεις και παρασυγκεντρώσεις, παίρνονται και ανακαλούνται αποφάσεις και τα ουσιαστικά αποτελέσματα ελάχιστα».*⁸¹⁰

Οι ομάδες της κεντρικής Ικαρίας βρήκαν καταφύγιο στην θέση Αγρελιά, σε απόσταση ενός χιλιομέτρου η μία από την άλλη, ενώ πολύ κοντά τους βρίσκονταν και η διακομματική επιτροπή. Οι άλλες δύο ομάδες έφτιαζαν την βάση τους κοντά στις περιφέρειες του χώρου ευθύνης τους αλλά και σε σημείο που να τους δίνεται η δυνατότητα να επικοινωνούν με την διοίκηση.

Η συγκρότηση ένοπλων ομάδων σε νησί αποτελούσε από την φύση του σύνθετο ζήτημα με πολλές απαιτήσεις. Ο ΔΣΕ στην Ικαρία δεν ήταν σε θέση να δώσει μεγάλης έντασης και διάρκειας μάχες. Έπρεπε να εξασφαλιστούν εφόδια, πυρομαχικά, μέσα επικοινωνίας, μεταγωγικά, στρατιωτικά στελέχη και να οργανωθεί επιμελητεία που να έχει πρόσβαση στους απαραίτητους πόρους. Για την περίπτωση ενός τόπου κυκλωμένου από θάλασσα και με μικρή γεωργική παραγωγή, ο αποκλεισμός από εφοδιαστικές πηγές ήταν μια σχετικά εύκολη υπόθεση για τον κρατικό μηχανισμό. Τα ιταλικά όπλα, λόγω της υγρασίας στις κρύπτες που είχαν αποθηκευτεί, πολύ συχνά πάθαιναν αφλογιστία, καθιστώντας τα αναξιόπιστα. Παρά το γεγονός ότι οι αριθμοί των μαχητών δεν ήταν υπερβολικοί, η απλόχερη υλική βοήθεια που παρείχαν οι φτωχοί

Απόστολος, Μωραΐτης Μανώλης, Φούσκας Βασίλης, Παναγιωτίδης Πέτρος, Χερουβής Μανώλης, Θεωδωράκης Αντώνης, Καβουριάρης Στάθης, Μαυρογιώργης Χρήστος, Τουρβάς Παντελής, Πλάκας Ευάγγελος, Φράγκος Νικόλαος.

Παριανός, *Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας*, σελ. 75-78.

⁸¹⁰ Καλαμπόγιας, *Ικαρία, Ο «Κόκκινος Βράχος»*, σελ. 95.

χωρικοί δεν μπορούσε να τους συντηρεί επ' αόριστο. Οι ομάδες έπρεπε να επιστρατεύσουν κάθε δυνατό μέσο για να διασφαλίσουν την τροφοδοσία τους.

Η ομάδα κεντρικής Ικαρίας κάτω από αυστηρή περιφρούρηση έκοψε μεγάλες ποσότητες ξύλων και με την βοήθεια των νόμιμων συντρόφων τους έφτιαξαν δύο τόνους κάρβουνα. Μέσω του Γιώργου Κούβαρη από το Καραβόσταμο, ο οποίος τα φόρτωσε δωρεάν μαζί με τα δικά του εμπορεύματα, τα μετέφερε στη Σύρο. Τα αντάρτικα κάρβουνα ανταλλάχθηκαν με ενάμισι τόνο σιτάρι, ποσότητες ζυμαρικών, οσπρίων και τσιγάρων. Το σιτάρι μοιράστηκε σε κάτοικους οι οποίοι αφού το άλεθαν, έφτιαχναν ψωμί για τους αντάρτες.

Η οργάνωση του χωριού Χρυσόστομος ανέλαβε να τους προμηθεύει ένα μπιτόνι λάδι τον μήνα.⁸¹¹ Ενώ ένα πλατύ δίκτυο από τροφοδότες που απλώνονταν σχεδόν σε όλο το νησί φρόντιζε οι μαχητές να βρίσκουν σε κρυψώνες μικρές ποσότητες τροφής, είδη πρώτης ανάγκης, ακόμα και χρήματα.

Τον Ιανουάριο του 1948, αντάρτες του ΔΣΕ Σάμου κατάσχισαν 360 εκατομμύρια δραχμές από χρηματοποστολή της Εθνικής Τράπεζας στο Καρλόβασι, εκ αυτών τα 15 εκατομμύρια στάλθηκαν στην Ικαρία. Ο σκοπός αυτών των χρημάτων δεν είναι ξεκάθαρος. Κάποιες πηγές αναφέρουν πως τα χρήματα αυτά στάλθηκαν στην Ικαρία ώστε να προωθηθούν στην Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, ενώ άλλες πως τα χρήματα αυτά προορίζονταν για την συντήρηση των τοπικών οργανώσεων του ΚΚΕ, τόσο για τους εξόριστους όσο και τους διωκόμενους.⁸¹² Ένα ακόμη ποσό, το ακριβές μέγεθος του οποίου δεν το γνωρίζουμε, είχαν λάβει οι κομματικές οργανώσεις Ικαρίας από Ικαριώτες μετανάστες στις ΗΠΑ το οποίο ήταν σε δολάρια.⁸¹³

Οι ομάδες του Δημοκρατικού Στρατού σε σπάνιες περιπτώσεις έκαναν οργανωμένη παρουσία σε χωριά. Σε μία από αυτές, τον Δεκέμβριο του 1948 όλες οι ομάδες είχαν συγκεντρωθεί στην περιοχή Αμμούδια ελέγχοντας το ορεινό πέρασμα από την βόρεια στην νότια πλευρά του νησιού. Την παραμονή της πρωτοχρονιάς αποφασίστηκε να σταλεί μια μικρή ομάδα στο χωριό Μαγγανίτης, ένα χωριό που είχε την φήμη ότι οι κάτοικοι του ήταν συντηρητικοί. Ο σκοπός της επίσκεψης ήταν να πουν τα κάλαντα του «Άη Βασίλη» ένα ξεχωριστό έθιμο της Ικαρίας, και να μιλήσουν στους κάτοικους για τους σκοπούς του αγώνα τους. Οι αντάρτες μπήκαν στο χωριό με επιφυλάξεις αφού

⁸¹¹ Παριανός, *Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας*, Αθήνα 2002, σελ. 22-24.

⁸¹² Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος 2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, σελ. 432.

Ο αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2004, σελ. 212.

⁸¹³ Παριανός, σελ. 62.

πρώτα έκοψαν τα τηλεφωνικά καλώδια. Εν τέλει το κλίμα που συνάντησαν ήταν θερμό, οι αντάρτες μίλησαν στους ντόπιους, έψαλαν τα κάλαντα και μάζεψαν από πολλούς μικρές ποσότητες τροφίμων.⁸¹⁴

Μια ακόμα οργανωμένη παρουσία σε χωριό έγινε τον Φεβρουάριο του 1949. Οι ομάδες μπήκαν στο χωριό Φάρος και ζήτησαν στους κατοίκους να κλειστούν στα σπίτια τους. Ο Φάρος κατοικούνταν και από οικογένειες ψαράδων, οι αντάρτες επέλεξαν να επιτάξουν τις βάρκες δύο ένοπλων ψαράδων των οποίων οι βάρκες εξαιρούνταν από τα περιοριστικά μέτρα γιατί αλιεύαν για λογαριασμό της Διοίκησης χωροφυλακής. Οι ιδιοκτήτες τους αφοπλίστηκαν και οι βάρκες τους χρησιμοποιήθηκαν αμέσως για την μεταφορά μαχητών στη Σάμο. Τις επιταγμένες κωπήλατες βάρκες θα χειρίζονταν οι έμπειροι ναυτικοί Στρατής Τσαμπής και Σίμος Γιάκας με βοηθούς τους Φίλιππο Μαυρίκη και Παντελή Βρούτο. Προτιμήθηκε η λύση των «σιωπηλών» κωπήλατων βαρκών για να αποφευχθεί ο εντοπισμός τους από τα σκάφη του πολεμικού ναυτικού που περιπολούσαν ανάμεσα στη Σάμο και την Ικαρία.⁸¹⁵

Οι αντάρτικες ομάδες στην Ικαρία υπάχθηκαν στο Αρχηγείο ΔΣΕ της Σάμου. Στο πλαίσιο της γενικότερης συγκρότησης, το τμήμα της Ικαρίας χαρακτηρίστηκε ως «ανεξάρτητο τμήμα», τίτλο που είχαν όλα τα νησιωτικά τμήματα του ΔΣΕ (Κρήτης, Λέσβου, Σάμου και Κεφαλλονιάς). Η Ικαρία αποτέλεσε το μικρότερο νησί στο οποίο δραστηριοποιήθηκαν ένοπλες ομάδες. Η περίπτωση της Ικαρίας εμφανίζει και μια ιστορική ιδιοτυπία, η συνύπαρξη των περίπου επτά χιλιάδων εξόριστων που είχαν απομείνει στο νησί στη φάση αυτή με τα τμήματα του ΔΣΕ απέναντι στις δυνάμεις της χωροφυλακής, οι οποίοι τον Ιανουάριο του 1949 απαριθμούσαν περίπου τριακόσιους άντρες, και των δεκάδων αντρών των ΜΑΥ που υπολογίζονται σε περίπου εκατό. Στα δελτία του Αρχηγείου του ΔΣΕ βρίσκουμε λιγοστές αναφορές για την δράση του Δημοκρατικού Στρατού στην Ικαρία. Σε δελτίο ειδήσεων του Μαρτίου 1949 η δράση των τμημάτων της Ικαρίας χαρακτηρίζεται «σοβαρή και αξιόλογη».⁸¹⁶

Στη Σάμο το Αρχηγείο του ΔΣΕ είχε συγκροτηθεί από τον Αύγουστο 1947, αντιπρόσωποι του οποίου εκλέχθηκαν από αντάρτες των βουνών του Καρβούνη και του Κέρκη. Στην θέση του στρατιωτικού αρχηγού εκλέχθηκε ο αξιωματικός Γιάννης

⁸¹⁴ Περ. «Ικαριακά», Φίλιππος Μαυρογιώργης, «Ένοπλος Άη Βασίλης», Τεύχος 106, Δεκέμβριο 2009, σελ. 162.

⁸¹⁵ Νίκος Σίμος, *Κόντρα στις Θύελλες*, 5η έκδ., Αθήνα, εκδ. «Γνώσεις», 1985, σελ. 192-193. Παριανός, σελ. 45.

⁸¹⁶ Δελτίο Αρ. 32 του Αρχηγείου του ΔΣΕ, 26 Μαρτίου 1949, Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης».

Μαλαγάρης, στην θέση του Πολιτικού Επίτροπου ο Γιάννης Σαλλάς, υπεύθυνος επιχειρήσεων ο Γιάννης Ζαφείρης και βοηθός του Επίτροπου ο Σταύρος Χατζηγεωργίου. Μέλη του Αρχηγείου εκλέχθηκαν οι Μανώλης Ιωάννου, Κώστας Γρυδάκης, ο Χρίστος Παντελόγλου, ο Γιάννης Σοφούλης και ο Μιλτιάδης Βακάκης. Στη πρώτη σύσκεψη του Αρχηγείου μετά την εκλογή του, ο Σαλλάς εισηγήθηκε την δημιουργία ενός ολιγάριθμου και ευέλικτου στρατού από εβδομήντα επίλεκτους αντάρτες που θα δίνει αιφνιδιαστικά χτυπήματα και θα εξαφανίζεται. Τα υπόλοιπα μέλη του Αρχηγείου αντιτάχθηκαν στην πρόταση Σαλλά και προσανατολίστηκαν στην οργάνωση ενός ισχυρού και μαζικού αντάρτικου στρατού. Πράγματι, τις επόμενες εβδομάδες ο ΔΣΕ στη Σάμο διπλασίασε τις δυνάμεις του ξεπερνώντας τους διακόσιους μαχητές.⁸¹⁷

Αντίθετα στην Ικαρία δεν θα συναντήσουμε προσπάθειες για μαζική στρατολόγηση μαχητών, άλλωστε ακόμα και στην ηγεσία των ενόπλων υπήρχε η εντύπωση πως ήταν υπεράριθμοι για τα δεδομένα του νησιού. Πόσο μάλλον σε συνθήκες που η τακτική της παθητικής αυτοάμυνας δεν προσέδιδε ξεκάθαρους στόχους και κύριος αντικειμενικός σκοπός ήταν η επιβίωση όσων είχαν καταφύγει στο βουνό.

Στην ίδια κατεύθυνση, η κομματική καθοδήγηση των εξόριστων συμβούλευε τους καταδιωκόμενους να αποφεύγουν τις συγκρούσεις με τα αποσπάσματα γιατί η περίπτωση των αντιποίνων ήταν κάτι παραπάνω από ορατή. Στην κοινότητα των εκτοπισμένων ορισμένοι εκπλήσσονταν όταν μάθαιναν πως στο νησί υπήρχαν ένοπλες ομάδες, καθώς δεν κατανοούσαν την σημασία και την προοπτική που είχε τέτοιου είδους αγώνας σε ένα νησί.⁸¹⁸

Η ύπαρξη των χιλιάδων εξόριστων αποτελούσε παράγοντα που επηρέαζε κάθε απόφαση της διακομματικής επιτροπής. Πρόσθετα, η Ικαρία παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον Δημοκρατικό Στρατό της Σάμου, ο ίδιος ο Σαλλάς τον Ιούνιο του 1947 είχε διερευνήσει με τους συντρόφους του στην Ικαρία τις δυνατότητες να ενισχυθεί ο ένοπλος αγώνας της Σάμου από υλική βοήθεια και έμπυχο δυναμικό, καθώς βρίσκονταν αξιόλογα και έμπειρα στελέχη της αριστεράς τόσο ανάμεσα στους εκτοπισμένους όσο και μέσα στις τοπικές οργανώσεις της Ικαρίας. Οι μηχανισμοί επικοινωνίας ανάμεσα στα δύο νησιά έγιναν από την πρώτη στιγμή αντικείμενο ιδιαίτερης φροντίδας. Ο ναυτικός αποκλεισμός και η συγκέντρωση των πλεούμενων σε

⁸¹⁷ *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο*, σελ. 43, 83.

⁸¹⁸ Καλαμπόγιας, *Ικαρία ο «Κόκκινος Βράχος»*, σελ.94.

ελεγχόμενα κέντρα, αποτελούσαν βασικά προβλήματα, καθώς η στρατιωτική διοίκηση Σάμου είχε αντιληφθεί την προοπτική σύνδεσης των δύο νησιών. Από την πλευρά της Ικαρίας, ο έλεγχος των ακτών και των θαλάσσιων μέσων του νησιού εφαρμόστηκε μετά τους μαζικούς εκτοπισμούς του καλοκαιριού του 1947. Από τις αρχές του 1948, στο Νομό, τίθεται σε ισχύ, πέραν της φύλαξης των στενών, η διάταξη που επέβαλε στους ιδιοκτήτες πλοιαρίων «επί ποινή αναστολής πλου» να γνωστοποιούν στις Αρχές με κάθε λεπτομέρεια τις θαλάσσιες διαδρομές τους, ενώ συγχρόνως απαγόρευε ρητώς την προσέγγισή τους σε ενδιάμεσους λιμένες ή όρμους⁸¹⁹. Από τις αρχές του 1949 με διαταγή της Ναυτικής Διοίκησης Νοτίου Αιγαίου απαγορεύεται η παραμονή κάθε πλωτού μέσου στα νερά της Σάμου, Ικαρίας και Φούρνων και σε απόσταση δέκα χιλιομέτρων από τις ακτές⁸²⁰. Παρά την αυξανόμενη ένταση του αποκλεισμού, από τα τέλη του 1947 η επικοινωνία σταδιακά αποκαθίσταται και αρχίζει η μεταφορά υλικών και ανθρώπων με κρυμμένες βάρκες. Από τις πρώτες στρατιωτικές επιχειρήσεις του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο ήταν η εκκαθάριση της Δυτικής πλευράς του νησιού, εγγύτερου στην Ικαρία τμήματος, ώστε να διευκολυνθεί η επικοινωνία ανάμεσα στα δύο νησιά.⁸²¹

Δύσκολα θα μπορούσε να πιστέψει κανείς, ότι οι φωτιές στις κορυφές των βουνών του Αθέρα από την πλευρά της Ικαρίας και του Κέρκη από τη Σάμο, ήταν φρυκτωρίες, το αρχαίο σύστημα επικοινωνίας, που χρησιμοποιούσαν οι αντάρτες των δύο νησιών για να συνεννοηθούν σχετικά με τις αποστολές μαχητών και οπλισμού μέσω κωπήλατων βαρκών.⁸²²

Ο διάπλους των περίπου είκοσι χιλιομέτρων που χώριζε τα δύο νησιά με φορτωμένες κωπήλατες βάρκες ανάμεσα από πολεμικά πλοία και ενίοτε με ισχυρούς ανέμους πέρα από το ρίσκο απαιτούσε μεγάλα σωματικά και ψυχικά αποθέματα.

Από στρατολογική πλευρά, οι προσδοκίες για μαζική προσχώρηση μαχητών, κυρίως στους σχηματισμούς της Σάμου, από τον πληθυσμό των εξόριστων δεν

⁸¹⁹ Δημήτρης Θρασυβούλου, διδακτ. Διατριβή «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, τμ. Κοινωνιολογίας, 2011, σελ. 489.

⁸²⁰ Δακτυλογραφημένο κείμενο από τον ραδιοφωνικό σταθμό «Ελεύθερη Ελλάδα» Απρίλιος 1949, «Στα νησιά μας βροντάει το ντουφέκι του Δημοκρατικού Στρατού», κωδικός τεκμηρίου 002.01.02.28.00061, Α.Σ.Κ.Ι.

⁸²¹ *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο*, σελ. 46.

Δημήτρης Θρασυβούλου, διδακτ. Διατριβή «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, τμ. Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2011, σελ. 452.

⁸²² Καλαμπόγιας, *Ικαρία ο «Κόκκινος Βράχος»*, σελ. 41.

επαληθεύτηκαν. Πέρα από τις τεχνικές δυσκολίες, η διάθεση των εξόριστων να μετατραπούν σε αντάρτες σε τόπο ξένο και απομονωμένο δεν φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα ενθουσιώδης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η μαρτυρία του Βαγγέλη Παπαδάκη (Καπετάν Λευτεριάς)- Πολιτικού Επίτροπου του ΕΛΑΣ Ρούμελης. Βρέθηκε εξόριστος στην Αρέθουσα Ικαρίας πριν την εφαρμογή των Αναγκαστικών Νόμων 509 & 511, τον Φεβρουάριο 1947. Πρώτο μέλημα του ήταν η απόδραση ώστε να συνδεθεί με τον Δημοκρατικό Στρατό στη Ρούμελη. Στην φάση αυτή, όπως αφηγείται, η ατμόσφαιρα στην Ικαρία κάθε άλλο παρά εμφύλιο θύμιζε, καθώς ο ίδιος διέκρινε δείγματα εφισυχασμού στην κοινότητα των εξόριστων. Ο Παπαδάκης συνάντησε έναν γνώριμο συνεξόριστό του, που ήταν αντάρτης στα τμήματά που διοικούσε κατά τη Κατοχή και επρόκειτο να απολυθεί τις επόμενες μέρες. Διερευνώντας τις προθέσεις του, φάνηκε πως δεν ήθελε να ενταχθεί στον ΔΣΕ αλλά ούτε και να γυρίσει στο χωριό του καθώς εκεί κινδύνευε από επιθέσεις παρακρατικών. Θα προτιμούσε να παραμείνει εξόριστος στην Ικαρία, όπου οι συνθήκες ήταν ακόμη σχετικά ήρεμες. Ο Παπαδάκης του πρότεινε να φύγει ο ίδιος στην θέση του χρησιμοποιώντας τα δικά του έγγραφα. Μόνη λεπτομέρεια που έπρεπε να διευθετηθεί, ήταν να συμφωνήσει η κομματική καθοδήγηση των εξόριστων. Ο γραμματέας της κομματικής οργάνωσης εξόριστων ονόματι Μπαρμπουνάκης διαφώνησε με τα σχέδια της απόδρασης φοβούμενος τις πράξεις εκδίκησης της χωροφυλακής στους υπόλοιπους εξόριστους. Τελικά ο Παπαδάκης, τον Ιούνιο του 1947, ύστερα από δύο αποτυχημένες προσπάθειες κατάφερε να δραπετεύσει μαζί με μια ομάδα έντεκα εξόριστων μέσα σε μια ειδική κρύπτη ενός καϊκιού που μετέφερε κάρβουνα στον Πειραιά.⁸²³

Από την εξορία της Ικαρίας πολλές δεκάδες εκτοπισμένοι κατόρθωσαν να δραπετεύσουν. Αρκετοί από αυτούς γνώριζαν ότι εκκρεμούσε σε βάρος τους Στρατοδικείο, το οποίο σήμαινε βαρύτερες ποινές, ενώ άλλοι δραπέτες ήθελαν να ενταχθούν στις γραμμές του ΔΣΕ. Πολλοί ήταν στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος που είχαν σημαντικό ρόλο στην περαιτέρω έκβαση του εμφύλιου όπως οι Μήτσος Παρτσαλίδης, Αντρέας Τζήμας (Σαμαρινιώτης), Θανάσης Χατζής κ.α.⁸²⁴

Η περίπτωση της απόδρασης των αδερφών Δημήτριου και Γεώργιου Παπαρήγα μαζί με τον Παρτσαλίδη, τον Δεκέμβριο 1947, απασχόλησε ιδιαίτερα τον τύπο της εποχής.

⁸²³ Βαγγέλης Παπαδάκης (Καπετάν Τάσος Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την αντίσταση στον εμφύλιο και την προσφυγιά*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003, σελ. 100-106.

⁸²⁴ Εφ. «Εμπρός», Ο διαβόητος Τζήμας απέδρασεν εξ Ικαρίας όπου είχε εκτοπισθεί, 23 Μαρτίου 1947, σελ. 2.

Την απόφαση για δραπέτευσή, τους την μετέφερε το μέλος των οργανώσεων της Ικαρίας Μαργ. Παροίκος. Την εκτέλεση της απόφασης και την κάλυψη της απόδρασης την ανέλαβε μια ομάδα από πέντε Ικαριώτες κομμουνιστές. Τους τρεις δραπέτες τους παρέλαβε από τον Άγιο Κήρυκο ο Γιάννης Τσερμέγκας μαζί με άλλους έξι από την οργάνωση Αγίου Κηρύκου. Μετά από ολονύκτια πορεία, έφτασαν στην περιοχή Άη Στάθης κοντά στα χωριά Δρούτσουλα και Αρέθουσα. Εκεί τους παρέλαβε ο Σίμος Γεράκης. Το Πάσχα του 1948, ο Δημήτρης Παπαρήγας και ο Μήτσος Παρτσαλίδης παρελήφθησαν στον Αρμενιστή από τον Θεόφιλο Γιάκα που με το καΐκι του τους μετέφερε στον Πειραιά. Ο Γιώργος Παπαρήγας παρέμεινε στην Ικαρία, αρχικά είχαν αναλάβει την φύλαξη του οι ένοπλες ομάδες, αλλά λόγω της σωματικής αδυναμίας του, ήταν δύσκολο γι' αυτόν να μετακινείται και κατέληξε να φυλάσσεται στο χωριό Κάμπος σε κάποια κρύπτη στο σπίτι του Γιάννη Καλογερή. Τον Σεπτέμβριο του 1948 τα καταδιωκτικά αποσπάσματα τον ανακάλυψαν και τον συνέλαβαν. Μαζί του βρέθηκε και το ένα μεγάλο χρηματικό ποσό που ίσως είναι αυτό που προέρχονταν από την επίθεση στην χρηματοποστολή της Εθνικής Τράπεζας στη Σάμο που προαναφέρθηκε. Εκτός από τον Παπαρήγα, συνελήφθησαν το ζεύγος Γιώργος και Άννα Καλογερή και η μητέρα της Μαριγώ. Την ίδια τύχη είχε η αδερφή του Καλογερή, Ευτυχία, ο σύζυγο της Νίκος Μουλάς και ένα παιδί τους.⁸²⁵

Μία ακόμα απόδραση η οποία κατέληξε σε σύλληψη ήταν αυτή του Ικαριώτη Πέτρου Ανδριώτη, στελέχους της ΑΣΟ και εκδότη της εαμικής εφημερίδας «Νέα Ικαρία». Ο Ανδριώτης είχε μεταβεί παράνομα από την Ικαρία στη γειτονική Χίο τον Σεπτέμβριο του 1947, ώστε να οργανώσει δίκτυο απόδρασης εξόριστων και να βοηθήσει στην οργάνωση ενόπλων τμημάτων. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Εμπρός», η ομάδα Ανδριώτη αποτελούνταν από οκτώ δραπέτες, ανάμεσά τους, ο Βασίλης Μπαρτζιώκας, ο Κώστα Θέος κ.α. Στις 21 Αυγούστου 1948, η ίδια εφημερίδα ανακοινώνει την εκτέλεση του Π. Ανδριώτη και άλλων έντεκα κομμουνιστών, όλοι τους συλληφθέντες στη Χίο και καταδικασθέντες από το έκτακτο στρατοδικείο Αθηνών.⁸²⁶

Ο Στρατής Τσαμπής αναφέρει πως οι κομματικές οργανώσεις της Ικαρίας βοήθησαν στην απόδραση τουλάχιστον εκατό εξόριστων με προορισμό την Αθήνα, τη Σάμο και

⁸²⁵ Εφ. «Εμπρός», Συνελήφθη εις την Ικαρίαν εντός σπηλαίου ο Γ. Παπαρήγας, 23 Σεπτεμβρίου 1948, σελ. 2.

Λομβαρδάς, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, σελ. 92.

⁸²⁶ Εφ. «Εμπρός», Η δίκη των συμμοριτών της Χίου, 31 Ιουλίου 1948, σελ. 4.

Εφ. «Εμπρός», Ετυφεκίσθησαν οι συμμορίται της Χίου, 21 Αυγούστου 1948, σελ. 3.
Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό*, σελ. 60.

άλλα νησιά, κάποιιοι από αυτούς εντάχθηκαν στις γραμμές των ενόπλων ομάδων του νησιού.⁸²⁷ Ωστόσο, έγιναν και αποδράσεις που όπως φαίνεται οργανώθηκαν από τους ίδιους τους εξόριστους.

Τον Σεπτέμβριο του 1948 έφτασε στην περιοχή Βάλσαμο της Σάμου η πρώτη αποστολή πέντε εξοριστών. Τον χειμώνα του 1948 (πιθανολογείται τον Νοέμβριο) έγινε μία ακόμη αποστολή προς τη Σάμο. Το ταξίδι έγινε με την συμμετοχή τριών μελών του ΚΚΕ που δεν ήταν υπό διωγμό από τις Αρχές, του Σάββα Τσαντέ, ο οποίος ήταν και ο ιδιοκτήτης της βάρκας, και των Δημήτρη Κούβαρη και Ζαχαρία Ράπτη. Επίσης συμμετείχαν, οι μαχητές Στρατής Τσαμπής, Γιάννης Τσερμέγκας και οι Σαμιώτες αντάρτες Μανώλης Τζιώτης, Κώστας Χουμής, ο ακρωτηριασμένος Δημήτρης Βουρλιώτης και τρεις εξόριστοι των οποίων τα στοιχεία είναι άγνωστα. Μια άλλη αποστολή καταγράφεται τον Φεβρουάριο του 1949 με πλήρωμα τον Στρατή Τσαμπή και τον Νίκο Φράγκο. Σε αυτό το ταξίδι μεταφέρθηκαν έξι εξόριστοι.⁸²⁸ Οι δύο μαχητές της Ικαρίας παρέμειναν στη Σάμο για ένα περίπου μήνα λαμβάνοντας μέρος σε επιχειρήσεις. Από αυτό το ταξίδι ο Τσαμπής γύρισε με ένα υποπολυβόλο τόμιγκαν, ενώ σε μία άλλη αποστολή τα τμήματα της Ικαρίας έστειλαν στη Σάμο τα δύο από τα τρία ιταλικά οπλοπολυβόλα που κατείχαν. Σε ένα από τα πρώτα ταξίδια μετέβη στη Σάμο ο εξόριστος ελασίτης Γιάννης Κοτρωνιάς ο οποίος πλαισίωσε το υγειονομικό τμήμα ως νοσοκόμος. Την άνοιξη του 1949, ο παλαιστής εξόριστος Κώστας Μακρής, εντάχθηκε στο αντάρτικο του γειτονικού νησιού.

Στα τέλη του Δεκέμβρη 1948 ή τις αρχές Ιανουαρίου 1949, ο Τσαμπής έκανε ακόμα ένα ταξίδι στη Σάμο μεταφέροντας δύο εξόριστους ώστε να έρθουν σε επαφή με τον Σαλλά. Ο Σαλλάς του ζήτησε τα τμήματα της Ικαρίας να οργανώσουν αποστολή στη Σάμο από επίλεκτους μαχητές. Από το ταξίδι αυτό, ο Τσαμπής επέστρεψε μόνος. Αμέσως ξεκίνησε η κινητοποίηση για την προετοιμασία της αποστολής. Θα στέλνονταν δέκα εξόριστοι που ανέμεναν κρυμμένοι πάνω από τον οικισμό Βαρδαράδες και περίπου άλλοι τόσοι ντόπιοι. Στις 13 Ιανουαρίου 1948, όλα ήταν έτοιμα. Τριάντα περίπου μαχητές, η αποστολή και η συνοδεία τους, ξεκίνησαν προς τις

⁸²⁷ Περιοδικό «*Ικαριακά*», Στρατής Τσαμπής, «ομιλία με την ευκαιρία των 50 χρόνων του ΔΣΕ στην Καριώτικη παροικία της Αθήνας, τεύχος 37(93), Δεκέμβριος 1996, σ. 135.

⁸²⁸ Ανάμεσα στους έξι εξόριστους βρίσκονταν ο Νίκος Σίμος. Τον Οκτώβριο του 1948 ενημερώθηκε από τις οργανώσεις της Αθήνας ότι θα πέρναγε Στρατοδικείο στην Αθήνα. Η απόφαση για δραπετεύση έγινε σε συνεννόηση με τις παράνομες οργανώσεις της Ικαρίας που φρόντισαν για την υποδοχή του στις καταδιωκόμενες ομάδες που βρίσκονταν στα βουνά του νησιού. Κατά την μεταγωγή του, χτύπησε και απόπλισε έναν από τους χωροφύλακες που τον συνόδευαν και μετά από μοναχική περιπλάνηση λίγων ημερών συνδέθηκε με τις ανταρτοομάδες. Σίμος, *Κόντρα στις Θύελλες*, σελ. 176.

βάρκες. Σε κάποιους από τους μαχητές δόθηκε ολιγόωρη άδεια να επισκεφτούν τις οικογένειες τους, ωστόσο έγιναν αντιληπτοί από τα αποσπάσματα και τους ακολούθησαν. Στο ξωκλήσι του Αγίου Ονούφριου η χωροφυλακή αιφνιδίασε τους αντάρτες, οι οποίοι βρέθηκαν απροετοίμαστοι. Στην μάχη που δόθηκε οι απώλειες τους ήταν σοβαρές, σκοτώθηκε ο μαχητής Μόσχος Μάζαρης του οποίου το όπλο έπαθε εμπλοκή, τραυματίστηκε ο Θεολόγος Τσουνος και συνελήφθησαν οι Γιώργος Τσερμέγκας και ο εξόριστος Παναγιώτης Σαμπλίδης, οι οποίοι δικάστηκαν από το στρατοδικείο της Σάμου και εκτελέστηκαν το 1949. Η μάχη του Αγίου Ονούφριου ήταν η πέμπτη από τις έξι μάχες που δόθηκαν συνολικά από τον Δημοκρατικό Στρατό στην Ικαρία.⁸²⁹

Στις ομάδες της Ικαρίας, εκτός από τον Σαμπλίδη, εντάχθηκαν τον Μάιο του 1949 ακόμη τέσσερις δραπέτες εξόριστοι για τους οποίους εκκρεμούσε δίκη για την δράση τους στον ΕΛΑΣ. Ήταν ο Δημήτρης Μπάφας από τα Γιάννενα, ο Κώστας Λίτσας από το Μαρούσι Αττικής, ο Διαμαντής Διαμαντής από την Λίμνη Ευβοίας και ο Βασίλης Φρουζές από τον Βόλο.⁸³⁰

Ο ρόλος των κατοίκων στην διευκόλυνση των εξόριστων ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Ορισμένοι από αυτούς ήταν άνθρωποι που οι αρχές δεν υποψιάζονταν. Μια τέτοια περίπτωση ήταν το ζεύγος Κώστα και Ευγενίας Τσαντίρη από τον Χρίστο Ραχών. Το ζεύγος Τσαντίρη δεν ανήκε σε κάποιον πολιτικό χώρο και οι αρχές τους θεωρούσαν «δεξιών» φρονημάτων. Οι κομμουνιστές του χωριού, λόγω της τιμιότητας και αξιοπρέπειας που τους διέκρινε τους εμπιστεύονταν. Έτσι, τον χειμώνα του 1949, σε μια πολύ δύσκολη συγκυρία για τους ένοπλους του νησιού το ζεύγος Τσαντίρη έκρυψε για έξι μήνες στο πατάρι του μικρού σπιτιού τους, τον δραπέτη εξόριστο Βασίλη Φρουζέ, του οποίου η ασθενής όραση δεν επέτρεπε να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες της διαβίωσης στο βουνό.⁸³¹ Η Αθηνά Φραδέλλου- Πάλλη από το χωριό Τραπάλου, το Πάσχα του 1948, έκρυψε σε σπηλιά που χρησιμοποιούσαν ως αποθήκη σε πολύ μικρή απόσταση από το σπίτι της, τρεις εξόριστους, μέχρι να βρεθεί μέσο να δραπετεύσουν. Όπως εξιστόρησε η ίδια στον γράφοντα, της ζητήθηκε από συγγενικό της πρόσωπο που ήταν μέλος του ΚΚΕ να τους κρύψει και χωρίς να το σκεφτεί πολύ δέχτηκε.

⁸²⁹ Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 37-39.

Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο, σελ. 189.

Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό*, σελ. 54.

Παπαγεωργάκης, *Η Ικαρία στη θύελλα*, σελ. 104.

⁸³⁰ Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 43.

Συνέντευξη με τον Γιώργο Λομβαρδά, Μάιος 2013 πλατεία Αττικής, Αθήνα.

⁸³¹ Συνέντευξη με την Ευγενία Τσαντίρη, Χριστός Ραχών, Αύγουστος 2010.

Αστειυόμενη εξιστόρησε το περιστατικό που ανήμερα του Πάσχα τους έφτιασε ένα τσουρέκι σε σχήμα σφυροδρέπανου αλλά δεν ήξερε αν έπρεπε να το κάνει αριστερόστροφο ή δεξιόστροφο.⁸³²

Η τακτική της αυτοάμυνας όριζε πως οι αντάρτες θα βρίσκονταν συνεχώς κρυπτόμενοι και θα μετακινούνταν συνεχώς εναλλάσσοντας τα καταφύγια τους. Ο χώρος που έλεγχαν ήταν συνήθως απομονωμένος, μακριά από οικισμούς και με δύσκολη πρόσβαση. Στις ένοπλες αναμετρήσεις που σημειώθηκαν ο Δημοκρατικός Στρατός ήταν αριθμητικά υποδεέστερος. Η πρώτη μάχη έγινε στην περιοχή «Ορθός Λούρος» κοντά στο χωριό Μαυράτο. Σε μια σπηλιά της περιοχής βρίσκονταν μια ομάδα 6 ανταρτών οι οποίοι παρακολουθούσαν συνεχώς τις κινήσεις των αποσπασμάτων που στρατοπέδευαν στο χωριό ενώ η απόσταση από το φυλάκιο της χωροφυλακής δεν υπέρβαινε τα τριακόσια μέτρα σε ευθεία γραμμή. Τον Αύγουστο του 1948, η χωροφυλακή τους εντόπισε και μια ομάδα δέκα χωροφυλάκων υπό την κάλυψη οπλοπολυβόλου τους επιτέθηκε. Οι αντάρτες κατόρθωσαν να απαγκιστρωθούν καθώς έπρεπε να αποφύγουν την σύρραξη. Η δεύτερη σύγκρουση έγινε τον Νοέμβριο του 1948 στην περιοχή του Ζηζόκαμπου, ανάμεσα στα χωριά Αυλάκι και Γιαλισκάρι. Η μάχη δόθηκε ανάμεσα στην ομάδα των ανταρτών της περιοχής των Ραχών. Η ανταλλαγή πυρών διήρκεσε αρκετές ώρες, με την ομάδα των ανταρτών να οπισθοχωρεί συντεταγμένα. Όταν η ομάδα της Αρέθουσας (μία εκ των ομάδων κεντρικής Ικαρίας) έφτασε για ενίσχυση, τα αποσπάσματα χωροφυλακής εγκατέλειψαν τις θέσεις τους και οπισθοχώρησαν. Σε καμία από τις δύο συγκρούσεις δεν υπήρξαν θύματα από αμφοότερες τις πλευρές.

Στις 14 Δεκεμβρίου 1948 σημειώθηκε η τρίτη σύγκρουση στην περιοχή «Μαύρος Γκρεμός» που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το χωριό Δρούτσουλας. Η μάχη ξεκίνησε νωρίς το πρωί και διήρκεσε μισή μέρα με την διμοιρία κεντρικής Ικαρίας να δίνει μεγάλη μάχη για να απαγκιστρωθεί. Την ίδια μέρα είχαν οριστεί συνομιλίες ανάμεσα στην ηγεσία του Δημοκρατικού Στρατού και σε αντιπροσωπεία τοπικών προσωπικοτήτων που ανήκαν κυρίως στον χώρο του συντηρητισμού και του κέντρου ώστε να συζητήσουν τους όρους ανακωχής που πρότεινε η κυβέρνηση Σοφούλη. Τελικά οι συνομιλίες όπως υποστηρίζουν πηγές από την πλευρά των ανταρτών ήταν μια απόπειρα να τους παγιδεύσουν. Από την πλευρά των ανταρτών θα συμμετείχε ο Χρήστος Μαυρογιώργης, ο Σίμος Γεράκης και ο Γιάννης Τσερμέγκας, ενώ από την

⁸³² Συνέντευξη με την Αθηνά Φραδέλλου- Πάλλη, Τραπάλου, Ιούλιος 2015.

άλλη πλευρά των προσωπικοτήτων της νομιμοφροσύνης επιβεβαιώνεται μόνο ο συμβολαιογράφος Γιώργος Οικονόμου. Η Διοίκηση της χωροφυλακής απαίτησε να συμμετάσχει στις συνομιλίες αλλά η πλευρά των ανταρτών απέρριψε την πρόταση και έθεσε τον όρο την μέρα της συνάντησης να μην βγουν τα αποσπάσματα από τους χώρους στρατωνισμού τους. Κατά καιρούς η ηγεσία της αριστεράς είχε συναντήσεις και με άλλους πολιτικούς παράγοντες του νησιού, όπως τον Βασίλη Καβουριάρη, τον Χαράλαμπο Σπανό, τους Γιατρούς Τσαντίρη και Μαλαχία. Στην συγκεκριμένη συνάντηση οι Τσερμέγκας και Γεράκης είχαν ενδοιασμούς φοβούμενοι κάποιο τέχνασμα της χωροφυλακής για να τους παγιδεύσουν. Το μέρος και η ώρα συνάντησης ορίστηκαν λίγες ώρες πριν την πραγματοποίηση αλλά ήταν βέβαιο πως η χωροφυλακή είχε πρόσβαση σε αυτή τη πληροφορία. Ένα άγημα εικοσιπέντε ανταρτών συνόδευσε την αντιπροσωπεία στο χωριό Καταφύγι αλλά η συνάντηση δεν έγινε. Οι αντάρτες ενημερώθηκαν ότι απόσπασμα περίπου είκοσι χωροφυλάκων επιτέθηκε στη διμοιρία κεντρικής Ικαρίας και σκότωσε τον σύντροφο τους Γιώργο Βελετάκη. Ο χωροφύλακες τον συνέλαβαν τραυματισμένο κατά την οπισθοχώρηση της διμοιρίας του και τον αποκεφάλισαν όσο ήταν ακόμη ζωντανός. Το κεφάλι το περίφεραν σαν τρόπαιο στα χωριά κατά την επιστροφή τους στον Άγιο Κήρυκο και οι κάτοικοι της πρωτεύουσα βίωσαν μια αποτρόπαιη πράξη, αντικρύζοντας τους χωροφύλακες να το επιδεικνύουν και να το κλωτσούν χλευάζοντάς το.⁸³³

Οι αντάρτες εξαγριώθηκαν, και χωρίς να έχει παρθεί απόφαση από την διακομματική επιτροπή επιχείρησαν να εκδικηθούν. Το προηγούμενο διάστημα ήταν αρκετές οι περιπτώσεις που οι μαχητές του ΔΣΕ ήταν σε πλεονεκτική θέση, που θα μπορούσαν να επιτεθούν αιφνιδιαστικά στα αποσπάσματα και να τους προκαλέσουν απώλειες ή από θέσεις μάχης αντί να προσπαθούν να τους καθηλώσουν ώστε να απαγκιστρωθούν να τους βάλουν καταιγιστικά πυρά και να τους προκαλέσουν θύματα ή τραυματισμούς. Τις επόμενες μέρες οι διμοιρίες του ΔΣΕ προσπαθούν να βρεθούν στα ίχνη των αποσπασμάτων. Είναι η πρώτη φορά που σε σχηματισμό μάχης διασχίζουν χωριά κατά τη διάρκεια της ημέρας. Παρακολουθούν τις συνομιλίες με συσκευή που συνδέουν στο τηλεφωνικό δίκτυο, στήνουν ενέδρες στα περάσματα τους και οργανώνουν περίπολα. Η σύγκρουση όμως, ήρθε μια βδομάδα μετά την δολοφονία του Βελετάκη από επίθεση της χωροφυλακής. Η διμοιρία ανατολικής Ικαρίας του ΔΣΕ είχε σταθμεύσει σε έναν

⁸³³ Δελτίο Αρ. 32 του Αρχηγείου του ΔΣΕ, 26 Μαρτίου 1949, Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης».

παλιό στάβλο στη θέση Δοκίμι και η διμοιρία κεντρικής Ικαρίας σε απόσταση πεντακοσίων μέτρων σε μια σπηλιά, ώστε να απαγκιάσουν από το χιόνι και το κρύο. Το πρωί της 21^{ης} Δεκεμβρη η ομάδα που βρίσκονταν στον στάβλο δέχτηκε επίθεση από το απόσπασμα του χωριού Χρυσόστομος. Η δεύτερη διμοιρία του ΔΣΕ έσπευσε προς βοήθεια αλλά το απόσπασμα ενισχύθηκε από τα αποσπάσματα του Ξυλοσύρτη, του Ευδήλου και των Ραχών. Η μάχη διήρκησε μέχρι το σούρουπο, ήταν η πρώτη και μοναδική φορά που ο ΔΣΕ περνούσε σε αντεπίθεση. Αυτή τη φορά οι ανταρτοομάδες δεν είχαν απώλεια ή τραυματία, σε αντίθεση με την χωροφυλακή που είχε δύο νεκρούς και δύο τραυματίες (κατά το δελτίο υπ' αριθμ. 32 του Αρχηγείου του ΔΣΕ οι απώλειες της χωροφυλακής ήταν νεκροί: 1 ενωμοτάρχης και 2 χωροφύλακες). Ένας εκ των νεκρών ήταν ο υπενωματάρχης Νικόλαος Στεργιόπουλος, αυτός που φέρεται να αποκεφάλισε τον Βελετάκη. Το ίδιο βράδυ οι διμοιρίες του ΔΣΕ συμπύχθηκαν και ύστερα από ελιγμούς κατέλαβαν θέσεις μάχης κοντά στον Τσολιά, μία εκ των κορυφών της οροσειράς του Αθέρα.⁸³⁴

Η διοίκηση της χωροφυλακής διέταξε αμέσως αντίποινα. Την επόμενη της μάχης, συγκεντρώθηκε το σύνολο της δύναμής της υπό τις εντολές του ανθυπασπιστή Αποστολάτου (του δολοφόνου του Νέστωρα Νιάπα) κύκλωσε το χωριό της Αρέθουσας και πυρπόλησε τρεις οικίες, των Κώστα Καβουριάρη, Σταμάτη Κατσά των οποίων οι γιοί ήταν μαχητές του ΔΣΕ, το σπίτι του Αποστόλη Παριανού, που ήταν ο ίδιος μαχητής, και λεηλάτησαν την οικία του Γιάννη Κράτσα.⁸³⁵

Τα μεταβατικά αποσπάσματα που μοναδικός αντικειμενικός τους στόχος είναι η εξόντωση των μαχητών του ΔΣΕ διπλασιάζονται και στο εξής από δύο γίνονται τέσσερα. Ο αντισυνταγματάρχης διοικητής Διοικήσεως Χωροφυλακής Σάμου Νικόλαος Σηφάκης μεταβαίνει επανειλημμένως στην Ικαρία και συντονίζει αυτοπροσώπως τις ενέργειες της υποδιοίκησης Ικαρίας.⁸³⁶

⁸³⁴ Παριανός, *Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας*, σελ 34-38.

Παπαγεωργάκης, *Η Ικαρία στη θύελλα*, σελ. 97-99.

Τσαμπής, περιοδικό «Ικαριακά», τεύχος 37(93), Δεκέμβριος 1996, σ. 134.

Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 36.

Δελτίο Αρ. 32 του Αρχηγείου του ΔΣΕ, 26 Μαρτίου 1949, Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης».

⁸³⁵ Καρίμαλης, *Η Νικαριά στην αντίσταση*, σελ. 125.

Δακτυλογραφημένο κείμενο από τον ραδιοφωνικό σταθμό «Ελεύθερη Ελλάδα» 25 Απριλίου 1949, κωδικός τεκμηρίου 002.01.02.28.00061, Α.Σ.Κ.Ι.

⁸³⁶ Απόστολος Β. Δασκαλάκης, *Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950*, τόμος Δεύτερος, Αθήνα, 1973, σελ. 805.

Στις 17 Ιανουαρίου 1949 μια ανακοίνωση της Διοίκησης χωροφυλακής προς τους προέδρους των κοινοτήτων της Ικαρίας προμηνύει πως η συμμετοχή στον αντικομμουνιστικό αγώνα πρέπει να ενεργητική από όλους όσους θεωρούνται σύμμαχοι του αστικού κράτους. Η ανακοίνωση καθιστούσε γνωστό πως εις οποίου προέδρου την περιφέρεια εμφανιστούν αντάρτες ή καταδιωκόμενοι και δεν σπεύσει άμεσα στην πλησιέστερη αστυνομική αρχή ή καταδιωκτικό απόσπασμα να το δηλώσει, θα συλλαμβάνεται και θα παραπέμπεται στο έκτακτο στρατοδικείο για παράβαση του Τ.Ο.Δ. και του Γ' ψηφίσματος.⁸³⁷

Η ήττα των αποσπασμάτων στην μάχη του Δοκιμίου, είχε ως συνέπεια την συγκέντρωση του συνόλου των δυνάμεων της κοντά στις ορεινές περιοχές που στρατοπέδευε ο ΔΣΕ. Η ηγεσία του οποίου, αποφάσισε να συμπτυχθούν οι διμοιρίες στο δάσος του Ράντη, αλλά όλες οι πληροφορίες που έρχονταν τους προειδοποιούσαν ότι οι κυβερνητικές δυνάμεις ετοιμάζονταν για μεγάλης κλίμακας εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ κατανεμήθηκαν πάλι σε τρεις διμοιρίες και ξεκίνησαν τους ελιγμούς ώστε να χαθούν τα ίχνη τους.

Η ανάγκη αποσυμφόρησης του νησιού από μαχητές ήταν εμφανής. Η δύναμη του ΔΣΕ ήταν υπερμεγέθης για τα δεδομένα του νησιού. Την αποτυχημένη αποστολή στη Σάμο του Ιανουαρίου 1949 που προαναφέρθηκε, και οι απώλειες των δύο μαχητών, Τσερμέγκα και Σαμπλίδη, διαδέχθηκε η επιτυχημένη αποστολή μιας ακέραιης διμοιρίας στα μέσα του Απριλίου του ίδιου έτους. Δύο βάρκες με καπετάνιους τους Στρατή Τσαμπή και Σίμο Γιάκα και δέκα πέντε εθελοντές μαχητές ξεκίνησαν κατά τις νυχτερινές ώρες από την περιοχή Νέγια προς τη Σάμο περνώντας κυριολεκτικά σε απόσταση αναπνοής από τα πολεμικά πλοία που περιπολούσαν τη περιοχή.⁸³⁸ Οι Ικαριώτες μαχητές έφτασαν στη Σάμο σε μια πολύ δύσκολη συγκυρία για τον ΔΣΕ, τις επόμενες κιόλας ημέρες έλαβαν μέρος σε σκληρές μάχες.

⁸³⁷ Ανακοίνωση του Μοίραρχου Χρήστου Βερναδέσκη προς τους Προέδρους Κοινοτήτων Νήσου Ικαρίας, 17 Ιανουαρίου 1949. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁸³⁸ Οι Ικαριώτες εθελοντές μαχητές στη Σάμο ήταν οι: Σίμος Γεράκης, Μέχρης Καρναβάς και Αλέκος Καρναβάς από την Μεσαριά. Γιάννης Μαυρογιώργης και Δημήτρης Τουρβάς από το Φλες Ευδήλου. Παντελής Βρούτος, Ανδρέας Κατσάς και Στάθης Καβουριάρης από την Αρέθουσα. Αντώνης Μάζαρης από το Φραντάτο. Αργύρης Παπαγεωργάκης και Χρήστος Μούγιαννης από το Μαυράτο. Και ο εξόριστος Κώστας Μακρής. Οι Στρατής Τσαμπής, Σίμος Γιάκας και Αντώνης Καλαμπόγιας πληρώματα των βαρκών και επέστρεψαν στην Ικαρία.

Μαυρογιώργης, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, σελ. 64.
Γιάννης Σαλλάς (1909-194), σελ.21

Οι επιτυχίες του προηγούμενου έτους για τον ΔΣΕ στη Σάμο στο πεδίο των μαχών οδήγησαν τους επικεφαλής του εθνικών ενόπλων δυνάμεων σε επεξεργασία νέας τακτικής. Ο Νικ. Τσιτούρας- Ανώτερος Διοικητής Χωροφυλακής Νήσων Αιγαίου ζητούσε όχι μόνο ενίσχυση των εθνικών δυνάμεων στη Σάμο, αλλά και αλλαγή του στρατιωτικού δόγματος που εφαρμόζονταν. Η δύναμη των κυβερνητικών δυνάμεων μέχρι και το καλοκαίρι του 1948 αποτελούνταν από έξι λόχους χωροφυλακής συνολικής δύναμης 500 ανδρών και τέσσερις λόχους εθνοφρουράς συνολικής δύναμης 550 ανδρών. Οι θέσεις του ΔΣΕ πλέον πλήττονταν από αέρος, από θαλάσσης μέσω κανονιοβολισμών από το αντιτορπιλικό «Κανάρης» και το ναρκαλιευτικό «Πάτμος» καθώς και από μια πυροβολαρχία πεδινού πυροβολικού.⁸³⁹

Από τις αρχές του 1949 ήταν αντιληπτό ότι οι συσχετισμοί δυνάμεων έγερναν προς την πλευρά του Εθνικού Στρατού. Τον Μάρτιο οι ήδη ισχυρές κυβερνητικές δυνάμεις της χωροφυλακής, του στρατού και των 1.500 ένοπλων παρακρατικών, ενισχύθηκαν με πυρήνα τα τρία Τάγματα ΕΤΑΞ συνολικής δύναμης 667 αντρών. Οι μονάδες αυτές είχαν συγκροτηθεί από έφεδρους αξιωματικούς που είχαν προηγουμένα υπηρετήσει στον ΕΛΑΣ και «αναμορφώθηκαν» στη Μακρόνησο.

Εκτός από την αριθμητική υπεροχή- που η αναλογία έφτασε και το 1 προς 20, οι ένοπλες δυνάμεις του αστικού κράτους υπερτερούσαν και σε μια σειρά από ποιοτικούς δείκτες, οι βομβαρδισμοί των θέσεων του ΔΣΕ από την αεροπορία, το ναυτικό και το πυροβολικό, η χρήση μηχανοκίνητων μέσων, η απρόσκοπτη πρόσβαση σε πολεμοφόδια, είδη ιματισμού και τρόφιμα, έδιναν στον Εθνικό Στρατό πολλά πλεονεκτήματα έναντι του ΔΣΕ που η πλήρης ισχύς του δεν ξεπέρασε τους τριακόσιους πενήντα μαχητές.⁸⁴⁰

Στη Σάμο, όπως άλλωστε και στην Ικαρία, έγιναν προληπτικές συλλήψεις κατοίκων υπόπτων για παροχή στήριξης στον ΔΣΕ ή για κάθε είδους συνεργασία μαζί του. Περίπου δύο χιλιάδες πολίτες της Σάμου στάλθηκαν σε φυλακές της ηπειρωτική Ελλάδας και εξορίες, γεγονός που επέφερε σκληρό χτύπημα στα οικονομικά του ΔΣΕ.

⁸³⁹ Ανώτερος Διοικητής Χωροφυλακής Νήσων Αιγαίου προς το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, «Επιχειρήσεις κατά των Συμμοριτών», 24 Ιουνίου 1948, Γ.Ε.Σ./ Δ.Ι.Σ. 1030/ΣΤ'/2

⁸⁴⁰ Σύμφωνα με τον Δημήτρη Θρασυβούλου, κατά τη διάρκεια της διετίας 1947-1949 στις τάξεις του ΔΣΕ στη Σάμο συμμετείχαν 577 μαχητές. Στον αριθμό αυτό περιλαμβάνονται όλοι όσοι στρατεύθηκαν με τον ΔΣ ακόμα και αυτοί που παρέμειναν για ελάχιστο χρονικό διάστημα στο βουνό και σύντομα παραδόθηκαν. Η καταγραφή του Θρασυβούλου σχεδόν ταυτίζεται με τους υπολογισμούς του στρατιωτικού Διοικητή Σάμου Κ. Κανάκη που υπολόγιζε τους αντάρτες της Σάμου σε 550 έως 600. Διδασκ. Διατριβή «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, τμ. Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2011, σελ. 398-399.

Στα μέσα Μαΐου, λίγες μέρες μετά την άφιξη της Ικαριώτικης διμοιρίας, φτάνουν στη Σάμο ο αρχιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος και ο Αμερικανός Στρατηγός Τζέιμς Βαν Φλήτ και αποφασίζουν ως πρόσθετο μέτρο την εκκένωση των ορεινών χωριών από τους κατοίκους τους. Τα στρατιωτικά στελέχη της κυβερνητικής πλευράς είχαν διαπιστώσει ότι η ανάπτυξη των διωκόμενων σε στρατιωτικές μονάδες του Δημοκρατικού Στρατού γινόταν δυνατή μέσα από την επαφή τους με τον κοινωνικό χώρο καθώς η είσοδος στα χωριά δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την οργάνωση και εγκατάσταση μηχανισμών τροφοδοσίας και στρατολογίας. Η τακτική των εκτοπίσεων τμημάτων του πληθυσμού είχε εφαρμοστεί στις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών το 1947 σε πολλά τμήματα της Κεντρικής και της Βόρειας Ελλάδας και πολύ γρήγορα γενικεύτηκε καθώς είχε αναβαθμιστεί σε τακτικό στρατιωτικό στόχο.⁸⁴¹

Η μέθοδος του εκπατρισμού των κατοίκων ορεινών περιοχών απέκοψε τον ΔΣΕ από τους «αιμοδότες» του και εξάρθρωσε τα δίκτυα ανεφοδιασμού και πληροφοριών. Η τελική εξόντωση του ΔΣΕ στη Σάμο αποδείχθηκε ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση, εκτός από την δύναμη ενόπλων που ισοδυναμούσε με τρεις Ταξιαρχίες, οι κυβερνητικοί εξόπλισαν εκατοντάδες χωρικούς.

Η ασφυξία δεν άργησε να εκδηλωθεί, τον Ιούλιο του 1949 η αριθμητική δύναμη του ΔΣΕ είχε συρρικνωθεί σε λίγες δεκάδες μαχητές. Τον Αύγουστο ο πόλεμος μεταβλήθηκε σε κυνήγι και στις 15 Οκτωβρίου το βασιλικό ζεύγος επισκέφθηκε τη Σάμο για να εορταστούν τα επινίκια.⁸⁴² Η Ικαριώτικη διμοιρία αποδεκατίστηκε. Την 1^η Μαΐου 1949 αιχμαλωτίστηκε και σκοτώθηκε στα Σκοριώτικα ο Γιώργος Καρούτσος. Στις 4 Ιουλίου σκοτώθηκε σε ενέδρα στα Βουρλιώτικα ο Γιάννης Μαυρογιώργης, σε άγνωστη ημερομηνία σκοτώθηκε στη Σαμιοπούλα από άντρες των ΜΑΥ ο Ανδρέας Κατσάς. Στην μεγάλη μάχη του Κέρκη στις 21 Ιουλίου 1949 σκοτώθηκαν Αντώνης Μάζαρης, Μεχρής Καρναβάς, Αλέκος Καρναβάς, Παντελής Βρούτος, και ο Σίμος

⁸⁴¹ Κατά την διάρκεια των επιχειρήσεων «Τέρμινους» στη Στερεά και τη Θεσσαλία την άνοιξη του 1947 οι «συμμοριόπληκτοι» κατά την επίσημη κυβερνητική ορολογία, από 34.000 άτομα τον Φεβρουάριο του 1947 έφτασαν τους 121.000 τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου. Τον χειμώνα του 1947- 1948, όταν οι πολεμικές επιχειρήσεις ριζοσπαστικοποιήθηκαν με τη δημιουργία της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, τη μάχη της Κόνιτσας, τη Μουργκάνα και την είσοδο της Ηπείρου στη διαμάχη, οι εκτοπίσεις πληθυσμών πήραν διαστάσεις πραγματικής κοσμογονίας: τον Δεκέμβριο του 1947 ο αριθμός των εκπατρισθέντων έφτασαν τους 430.000, ενώ τον Μάρτιο του 1948 τους 517.00 ή 600.00 (ανάλογα με τον τρόπο υπολογισμού και την πηγή της πληροφορίας). Στην αιχμή του ο αριθμός των εκπατρισθέντων κυμάνθηκε ανάμεσα στους 700.000 και στους 850.000.

Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος 2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, σελ. 593-596.

⁸⁴² Ο.π., σελ. 438- 439.

Γεράκης που επέλεξε να αυτοκτονήσει. Στις 15 Οκτωβρίου στη Μουρτερή σκοτώθηκε από τα αποσπάσματα ο Γιάννης Κούβδος και στις 18 του ίδιου μήνα αιχμαλωτίστηκαν και εκτελέστηκαν επί τόπου ο φοιτητής Ιατρικής Σαράντος Καρούτσος μαζί με τον ηγέτη του ΔΣΕ στη Σάμο Γιάννη Σαλλά.⁸⁴³ Από τους δεκαπέντε μαχητές της διμοιρίας και τους υπόλοιπους Ικαριώτες εθελοντές που είχαν φτάσει στη Σάμο νωρίτερα, επιβίωσαν μόνο τρεις, ο Χρήστος Μούγιανης, ο Βαγγέλης Τσαντίρης και ο Αργύρης Παπαγεωργάκης που συνελήφθησαν και κρατήθηκαν για πολλά χρόνια σε φυλακές και εξορίες. Στην σχετική βιβλιογραφία και σε προφορικές μαρτυρίες από ανθρώπους που συμμετείχαν στο αριστερό κίνημα της εποχής, η απόφαση να σταλεί η Ικαριώτικη διμοιρία στη συγκεκριμένη συγκυρία θεωρείται λανθασμένη. Ο αγώνας στο πεδίο των μαχών είχε ήδη κριθεί υπέρ των κυβερνητικών δυνάμεων. Στη παρούσα φάση, τα τμήματα του ΔΣΕ στη Σάμο μάλλον θα χαρακτηρίζονταν μονάδες θυσίας και οι μαχητές από την Ικαρία δεν θα μπορούσαν να αλλάξουν τις τραγικές για τον Δημοκρατικό Στρατό ισορροπίες.⁸⁴⁴

Τον Ιούνιο του 1949, οι εναπομείναντες μαχητές στην Ικαρία θα έδιναν την τελευταία τους μάχη. Τα ξημερώματα της 6^{ης} Ιουνίου ομάδα έντεκα μαχητών του ΔΣΕ με επικεφαλής τον Χρήστο Παριανό, που βρίσκονταν στο λημέρι τους στην περιοχή Σκίζα (μεταξύ των χωριών Καραβόσταμο και Αρέθουσα) δέχθηκαν αιφνιδιαστική επίθεση από ισχυρή δύναμη αποσπασμάτων. Η διμοιρία του ΔΣΕ μετά από έντονη ανταλλαγή πυροβολισμών ξέφυγε, αλλά με κόστος τον θάνατο του εξόριστου ναυτεργάτη Διαμαντή Διαμαντή και την σύλληψη του τραυματία από την μάχη του Αγίου Ονουφρίου Θεολόγου Τσουνου που εξέτισε πολυετή φυλάκιση. Από την πλευρά των κυβερνητικών σκοτώθηκε ο χωροφύλακας Νίκος Θεοφιλόπουλος και τραυματίστηκαν ακόμα τρεις που ο ένας φέρεται να υπέκυψε αργότερα⁸⁴⁵. Ωστόσο, στην έκθεση επιχειρήσεων του Γενικού Επιτελείου Στρατού για το διάστημα 5-12 Ιουνίου 1949, στην εν λόγω συμπλοκή αναφέρονται μόνο οι απώλειες του Δημοκρατικού Στρατού.⁸⁴⁶ Το Αρχηγείο του ΔΣΕ μέσω των δελτίων για τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο παρουσιάζει μια μάλλον ευνοϊκή ερμηνεία των γεγονότων και αναφέρει πως στα νησιά της Σάμου και της Ικαρίας, τα τμήματα του Δημοκρατικού Στρατού αντιμετωπίζουν με επιτυχία

⁸⁴³ Ο αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο, σελ. 312- 313.

⁸⁴⁴ Συνέντευξη με τον Καστανιά Νίκο, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

⁸⁴⁵ Παριανός, σελ. 51.

Λομβαρδάς Πελ., σελ. 59.

⁸⁴⁶ Έκθεση επιχειρήσεων(5-12/6/1949), ΓΕΣ/12 Ιουν 1949, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949). 13ος τόμος, 1η έκδοση. - Αθήνα Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ). Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), 1998, α.α. 84.

τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των κυβερνητικών. Η χρήση όμως του όρου εκκαθάριση αποτελεί παραδοχή ότι οι δυνάμεις των ανταρτών βρίσκονται στην δυσχερή αμυντική θέση. Στο δελτίο του Ιουλίου για τα ίδια νησιά, όπου οι κυβερνητικές δυνάμεις βρίσκονται σε πλήρη ανάπτυξη και γενική επίθεση, αναφέρεται ότι οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις δεν έχουν κανένα αποτέλεσμα. Η γενική οπισθοχώρηση των ανταρτών χαρακτηρίζεται από το Αρχηγείο ως «μικροπόλεμος» και «ελευθεροσκοπευτική δράση».⁸⁴⁷

Από τα τέλη του καλοκαιριού του 1949 δεν υπήρχε καμία αμφιβολία για τους αντάρτες της Ικαρίας ότι ο αγώνας σε στρατιωτικό επίπεδο είχε κριθεί. Οι ειδήσεις από τους ραδιοφωνικούς σταθμούς είναι θλιβερές, η γενική οπισθοχώρηση του Δημοκρατικού Στρατού στην ηπειρωτική χώρα και ο αποδεκατισμός των συντρόφων τους στα βουνά της Σάμου δεν άφηναν κανένα περιθώριο αισιοδοξίας. Ήταν βέβαιο πως μέρος των στρατιωτικών δυνάμεων του αστικού στρατού αποδεσμεύονταν από τα μέτωπα του Γράμμου ή της κοντινής Σάμου. Πράγματι, το επόμενο διάστημα αποβιβάζονται στην Ικαρία στρατιωτικές δυνάμεις με πυρήνα τα ΕΤΑΞ που συμμετείχαν στις εκκαθαρίσεις της Σάμου. Μέχρι τα τέλη του έτους οι συγκεντρωμένες δυνάμεις της χωροφυλακής, του στρατού και των ΜΑΥ, που αθροιστικά ξεπερνούν τους χίλιους άντρες, διαμορφώνουν μια ασφυκτική κατάσταση.⁸⁴⁸ Η θέση των ομάδων του ΔΣΕ στην Ικαρία ήταν δυσχερής, αποφασίστηκε η κατανομή τους σε μικρές ομάδες και η διασπορά τους σε κρυψώνες και καταφύγια. Ξεκινά ένας καθημερινός αγώνας για επιβίωση, κρύβονται στα πιο απίθανα μέρη και δημιουργείται εκ νέου δίκτυο καταφυγίων, κάποια από αυτά είναι σε λαγούμια που έσκαψαν κάτω από τη γη.

Μέρος των διασωθέντων χειρόγραφων σημειώσεων του κομμουνιστή Στέφανου Καρίμαλη που βρίσκονταν σε καθεστώς νομιμότητας και γράφτηκαν τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1949 βρίσκεται στη διάθεσή μας. Όπως αναφέρεται σε αυτά, η χωροφυλακή προσπάθησε να αξιοποιήσει την λαϊκή αγανάκτηση για τα περιοριστικά μέτρα που είχε επιβάλλει και να δημιουργήσει πράξεις κοινωνικού αυτοματισμού. Στα τέλη Αυγούστου, όλοι οι πολίτες του νησιού έπρεπε να φέρουν μαζί τους αστυνομική ταυτότητα, τις βραδινές ώρες η κυκλοφορία απαγορεύεται ενώ κατά τη διάρκεια της ημέρας δεν μπορούσαν να απομακρυνθούν σε μεγάλη ακτίνα από τις οικίες τους. Οι χωρικοί δεν μπορούσαν να μεταβούν στα χωράφια και τα ζώα τους χωρίς άδεια της

⁸⁴⁷ Αριθμός δελτίου 370, 19 Ιουνίου 1949

Άγνωστο αριθμός δελτίου, 17 Ιουλίου 1949, Επιμορφωτικό Κέντρο Χαρίλαος Φλωράκης.

⁸⁴⁸ Τσαμπής, σελ. 45.

χωροφυλακής, η παραμικρή υποψία αν δεν κατέληγε σε κράτηση για τον ύποπτο, σήμαινε τουλάχιστον την μη αδειοδότηση του για μετακίνηση. Σε χώρους κοινωνικής συνάθροισης ορισμένοι δεξιών φρονημάτων προσπαθούσαν να δημιουργήσουν αρνητικό κλίμα ενάντια στους αντάρτες ρίχνοντας όλη την ευθύνη για τα περιοριστικά μέτρα σε αυτούς, κάποιοι προέτρεπαν τους συγχωριανούς τους να ενταχθούν σε ένοπλα τμήματα πολιτοφυλάκων που θα συνέδραμαν τις αρχές. Το γενικό συμπέρασμα του Καρίμαλη ήταν ότι η πλειοψηφία των κατοίκων, παρά την τεράστια αγανάκτηση και τις πιέσεις, κατεύθυνε την κριτική του προς την τακτική των αρχών.⁸⁴⁹

Το 1949 ήταν ιδιαίτερα σκληρό για την τοπική κοινωνία. Τον Μάρτιο η χωροφυλακή ξεκίνησε μεγάλη επιχείρηση στο σύνολο των χωριών του νησιού ώστε να αποκόψει τους μαχητές από τους κατοίκους. Έγιναν δεκάδες συλλήψεις ατόμων που θεωρούνταν ύποπτοι για σχέσεις με τους αντάρτες, ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν πολλές γυναίκες αλλά και ολόκληρες οικογένειες. Ως κρατητήρια χρησιμοποιήθηκαν μία μεγάλη οικία και ένα ξενοδοχείο στον Άγιο Κήρυκο. Σύμφωνα με τις σημειώσεις του οδοντίατρου Πελοπίδα Λομβαρδά τουλάχιστον εκατό τρεις πολίτες συνελήφθησαν, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους κρατήθηκαν μέχρι τον Φεβρουάριο του 1950.⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ Χειρόγραφες σημειώσεις του Στέφανου Καρίμαλη, Αύγουστος- Σεπτέμβριος 1949, Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

Συνέντευξη με τον Καστανιά Νίκο, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας.

⁸⁵⁰ Οι συλληφθέντες εκατόν τρεις στο σύνολο, ήταν:

Από το Καρικινάγρι: Ηλίας Βατούγιος, Δημήτρης Βατούγιος, Ηλίας Παράλαιμος, Γιώργος Παράλαιμος, Κώστας Μαγγούρας και Άννα Βατούγιου.

Από τις Ράχες: Αθηνά Ανδρέα Καρούτσου, Κυριάκος Αιμ. Καρούτσος, Καλλιόπη Ανδρ. Καρούτσου, Μαρίκα Ανδ. Καρούτσου, Φώτης Καρούτσος, Κώστας Τσαντίρης, Νικόλας Τσαντίρης, Άννα Τσαντίρη και Βαγγέλης Γιάκας.

Από τον Άγιο Πολύκαρπο: Σταματίνα Αργύρη Καρίμαλη, Νικόλαος Αργύρης Καρίμαλης, Σταμάτης Μάζαρης, Αθηνά Μάζαρη και Βασίλης Ι. Γιάκας.

Από το Φραντάτο: Θεοφάνης Κοτσάνης, Αληθινή Κοτσάνη, Φωτεινή Κοτσάνη, Μαρία Πυρούδη, Βασίλης Κουλουρίας και Επαμεινώνδας Κουλουρίας.

Από την Μεσαριά: Γεώργιος Σταυρινάδης, Θεοφάνης Καρναβάς, Όλγα Καρναβά, Θωμάς Γεράκης, Σταματούλα Γεράκη, Φανή Γεράκη, Μαρία Καρναβά.

Από τον Εύδηλο: Χρυσόστομος Μαυρογιώργης, Λευτέρης Μαυρογιώργης, Κυριακούλα Μαυρογιώργη, Ειρήνη Μαυρογιώργη, Σιδεράς Μαυρογιώργης, Ευαγγελία Τουρβά.

Από τον Μαγγανίτη: Μενέλαος Μανώλης.

Από τον Χρυσόστομο: Καλλιόπη Τσαμπή.

Από την Αρέθουσα: Φίλιππος Πορτέλλος, Σταμάτης Κατσάς και Κράτσα (δεν δίνεται όνομα).

Από το Περδίκι: Ζαχαρίας Καλαμπόγιας, Δέσποινα Ζαχ. Καλαμπόγια, Αθηνά Ζαχ. Καλαμπόγια, Παράσχος Καλαμπόγιας, Γεώργιος Καλαμπόγιας, Παντελής Καλαμπόγιας και Πέτρος Μανταγάς.

Από την περιφέρεια Αγίου Κηρύκου: Νικόλαος Καρράς, Μαρία Καρρά, Νικόλαος Στυλιανουδάκης, Μαρία Στυλιανουδάκη, Μαριγώ Θεοδωράκη, Όλγα Θεοδωράκη, Πόπη Τσερμέγκα, Μαρία Τσερμέγκα, Τούλα Τσερμέγκα, Παπαδιά Τσερμεγκα, Νικόλαος Παπαγιάννης, Γιάννης Παπαγιάννης, Δέσποινα Παπαγιάννη, Μαρία Παπαγιάννη, Μανώλης Τσερμέγκας, Αργυρώ Τσερμέγκα, Βασιλική Πετσάκου, Γεώργιος Χερουβής, Λιβίρα Χερουβή, Αντώνης Χερουβής, Στέλλα Χερουβή, Στέφανος Χερουβής, Νικόλαος Παπαγεωργάκης, Καλλιόπη Παπαγεωργάκη, Σταύρος Παπαγεωργάκης, Δέσποινα Παπαγεωργάκη, Σιδεράς Ζαχαριάδης, Μαριγώ Μούγιαννη, Γιάννης Χερουβής, Διαμαντής Καρράς, Μελαχρινή Καρρά, Λάμπρα Πασβάνη, Κώστας Περρής, Δημήτριος Περρής, Γεώργιος Ανδρέου, Σπύρος

Το καλοκαίρι του 1949 μετατέθηκε στην Ικαρία από τη Σάμο ο διοικητής χωροφυλακής, Ταγματάρχης Ευθύμιος Καμουτσής, ώστε να συντονίσει τις ενέργειες ενάντια στους αντάρτες. Τουλάχιστον δύο φορές επιστρατεύτηκαν όλοι οι άντρες της περιφέρειας Αγίου Κηρύκου, από δεκαοχτώ ως πενήντα ετών, δημιουργώντας μια τεράστια ανθρώπινη αλυσίδα ερευνώντας τις πιθανές κρυψώνες, που το μήκος της σε κάποιες περιπτώσεις άγγιζε την θάλασσα στις δύο πλευρές του νησιού. Οι έρευνες στην περιφέρεια Αγίου Κηρύκου διαρκούσαν δύο μέρες και κατέληγαν στο ακρωτήριο Φανάρι, εκεί που τελείωνε η νότια απόληξη της Ικαρίας. Οι έρευνες δεν απέδωσαν αποτελέσματα και αποφασίστηκε ο εμπρησμός των «ύποπτων» περιοχών. Τραγική ειρωνεία αποτέλεσε το φύλλο της 10^{ης} Φεβρουαρίου 1948 της εφημερίδας «Ικαριακή Φωνή», που εφησύχαζε τους πολίτες ότι οι φήμες περί αποφάσεως εμπρησμού των δασών και των σπιτιών των αριστερών από τα αποσπάσματα είναι αναληθείς. Αναφέρονταν χαρακτηριστικά πως «*τόσο τα δάση όσο και κάθε τι ακίνητος περιουσία είναι πλούτος της χώρας. Επομένως, τα όργανα του Κράτους θα τα διαφυλάξουν ως Κρατικόν πλούτον*».⁸⁵¹ Τελικά, χωροφύλακες μαζί με τις ΜΑΥ έβαλαν φωτιά σε εκτάσεις στα χωριά Οξέ, Καραφύγι και Παναγιά. Έριξαν επίσης εμπρηστικούς όλμους δυτικά του χωριού Μαυράτο, περιοχή όπου είχε το καταφύγιο της τετραμελούς ομάδα ανταρτών. Αντίστοιχες επιστρατεύσεις έγιναν και στα χωριά της βόρειας Ικαρίας, όταν ηγούσαν οι καμπάνες των χωριών οι κάτοικοι έπρεπε να συγκεντρωθούν για να ξεκινήσουν τις έρευνες. Καμία από αυτές δεν έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα. Αυτό δεν οφείλονταν μόνο στην έγκαιρη ειδοποίησή των ανταρτών αλλά και στην άρνηση του συνόλου των επιστρατευμένων να εμφανίσουν τυχόν ευρήματα που να μαρτυρούν την παρουσία καταδιωκόμενων ή καταφυγίων τους.⁸⁵²

Τον Σεπτέμβριο του 1949 οι συλλήψεις στο βόρειο τμήμα του νησιού εντάθηκαν. Ένα νέο κέντρο κράτησης δημιουργήθηκε στο λιμάνι του Ευδήλου. Ήταν το διάφορο κτίσμα που στον πρώτο όροφο στεγάζονταν η χωροφυλακή και το ημιτελές ισόγειο χρησιμοποιήθηκε σαν πρόχειρη φυλακή που ονομάστηκε από τους κρατούμενους

Πετσάκος, Ηλίας Αντώνη Αμάξης, Νικόλαος Μούγιαννης, Σταύρος Κουτσουναμέντο, Ευθαλία Μαυρίκη, Ηλίας Τσουρής, Στράτος Πούλος, Γρηγόρης Ξενάκης, Τούλα Γρ. Ξενάκη, Κική Λουκάτσου, Ευτέρπη Μαυρίκη, Πόπη Μωραΐτου, Κατερίνα Μωραΐτου, Νικόλαος Τίγκος και Ντόμινα Τίγκου. Λομβαρδάς Πελοπίδας, *Ταραγμένα Χρόνια*, Αθήνα 1987, σελ. 59-61.

⁸⁵¹ Εφ. «Ικαριακή Φωνή», Προς Θεού...!, 10 Φεβρουαρίου 1948, σελ. 2. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁸⁵² Αποδελτιωμένο απόσπασμα από τον σταθμό «Η φωνή της αλήθειας», Αρ. Δ. 2.416, 24/2/1950, Επιμορφωτικό Κέντρο Χαρίλαος Φλωράκης.

Στέφανος Καρίμαλης, *Η Νικαρία στην αντίσταση*, Αθήνα 1992, σελ. 144.

Λομβαρδάς Γιώργος, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, Αθήνα 2008, σελ. 92.

«κατώγα». Η έλλειψη πατωμάτων, κουφωμάτων και η γειννίασή του με την θάλασσα δημιουργούσε αόρητες συνθήκες υγρασίας για τους κρατούμενους. Ο χώρος δεν είχε στοιχειώδεις υποδομές όπως κλίνες και η χωροφυλακή δεν προέβλεψε ούτε για την σίτιση των κρατουμένων. Από την κατώγα πέρασαν δεκάδες κομμουνιστές, αριστεροί και συγγενείς των ανταρτών. Η χωροφυλακή προσπαθούσε να αποσπάσει δηλώσεις μετανοίας, ο μηχανισμός απόσπασης τους κατέληγε στην τοπική εφημερίδα «Ικαριακή φωνή» που δημοσίευε τα ονόματα όσων υπέγραφαν. Η τοπική κοινωνία, οι συγγενείς και οι φίλοι, μετά από άδεια των αρχών, προμήθευσαν τους κρατούμενους με τα απαραίτητα εφόδια ώστε να εξανθρωπίσουν την παραμονή τους. Η σίτιση τους έγινε συλλογική υπόθεση και καθημερινά οι κρατούμενοι εφοδιάζονταν τις απαραίτητες πρώτες ύλες για να μαγειρέψουν στο καζάνι τους την τροφή τους από την τοπική κοινωνία.⁸⁵³ Οι τελευταίοι δεκαεννέα κρατούμενοι απολύθηκαν από την κατώγα στα τέλη του Δεκέμβρη 1949 χωρίς να υπογράψουν δήλωση. Την ίδια περίοδο έκλεισε και το στρατόπεδο του Αγίου Κηρύκου, εκεί κρατούνταν ως επί το πλείστον συγγενείς ανταρτών, που μαζί με τους εξόριστους μεταφέρθηκαν στην Μακρόνησο με εξαίρεση τους φυματικούς που νοσηλεύονταν στο αυτοσχέδιο σανατόριο στο μοναστήρι Μουντέ στις Ράχες. Η απόφαση για την μετάθεση των εκτοπισμένων στη Μακρόνησο δεν ήταν άμεσα σχετιζόμενη με τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στο νησί, η απόφαση λήφθηκε περίπου ένα χρόνο νωρίτερα, τον Νοέμβριο 1948 σε σύσκεψη ανάμεσα στους

⁸⁵³ Τον Σεπτέμβριο 1949 συνελήφθησαν από την περιοχή της Μεσαριάς οι συγγενείς του αντάρτη Γιώργου Καρναβά, ο πατέρας του Απόστολος Καρναβάς, οι αδελφές του Μαγδαληνή Κουτσουφλάκη, Μαρία Μουσέτη, Ελισάβετ Μάζαρη και η νύφη του Αργυρώ Καρναβά. Ως επικίνδυνους χωρίς να έχουν συγγενείς στο βουνό συνέλαβαν τους Ευθύμιο Φωκιανό, Δημήτριο Φωκιανό, Μηνά Καρναβά, Νικόλα Καρναβά, Ηλία Σταυρινάδη, Αρίστο Καμπούρη, Ανδρέα Καλαφάτη, Γιάννη Καρναβά, Γιάννη Σταυρινάδη, Γεφύργιο Πολύζο, Ειρήνη Κουτσούρη, Ευαγγελία Πολύζου, Δέσποινα Μακκά. Οι συλληφθέντες από την παραπάνω ομάδα των μη συγγενών κρατήθηκαν για δύο ημέρες με εξαίρεση την Δέσποινα Μακκά για την οποία υπήρχαν πληροφορίες ότι περιέθαλπε αντάρτες και την κράτησαν για έναν μήνα μαζί με τους συγγενείς. Το ίδιο διάστημα είχαν συλληφθεί και βασανισθεί ο Στέφανος Μαυρογιώργης από τον Δρούτσουλα και ο Αχιλλέας Πορής από το Αυλάκι. Τον ίδιο μήνα στάλθηκε στην κατώγα η οικογένεια Παναγιωτίδη, και τους Σάββα Τσαντέ, Ζαχαρία Ράπτη, Νικόλας Ράπτη, Ανδρέα Φουντούλη, όλοι τους από το Καραβόσταμο. Από το χωριό Φλες κρατήθηκαν ο Ηλίας Μαυρογιώργης με τη σύζυγό και τα παιδιά τους. Από την κοινότητα Φραντάτου την ίδια εποχή και για ένα μήνα κράτησαν τους Θεοφάνη Κοτσάνη, την σύζυγό του Αληθινή και την κόρη τους Φωτεινή. Και τα πέντε μέλη της οικογένειας του Αργύρη Παντελιάδη, τους Κυριάκο Καρούτσο, Μαρία Πυρούδη, Βαγγέλη Πορή, Γιώργο Καλογερή, Μαριάνθη Πέδου, Νίκο Πλάκα και Κώστα Κάνδια. Τον Οκτώβριο συνέλαβαν από τις Ράχες τους Νικόλαο Καστανιά, Σταμάτη Μαλαχία, Θανάση Σχιζία, Ελισάβετ Φάκαρο, Λεωνίδα Κουκή, Ηλία Γενούζο, Νικόλαο Γενούζο, Γιάννη Σεφέρη, Μανώλη Σεφέρη (βασανίστηκαν λόγω της υποψίας ότι έκρυβαν οπλισμό), Γιώργος Σεφέρης, Ζαχαρίας Καρίμαλης, Στέφανος Καρίμαλης, Ανδρέας Μαλαχίας, Γιάννης Τσαχάς, Γρηγόρης Τσαχάς, Δημήτρης Γιάκας, Γιώργος Λάκκας, Θεοφάνης Γκιουρέμος, Νικόλαος Μουλάς, Γρηγόρης Βρούλος κ.α. Λομβαρδάς Πελοπίδας, *Ταραγμένα χρόνια*, σελ. 62-64. Καρίμαλης Στέφανος, *Η Νικαριά*, σελ. 173.

υπουργούς Δημοσίας Τάξεως και Στρατιωτικών και από τον Ιούνιο 1949, ξεκινάει η τμηματική μεταφορά τους στη Γυάρο και τη Μακρόνησο.⁸⁵⁴

Η πτώση της Σάμου απελευθέρωσε ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις που από τον Οκτώβριο αρχίζει η μεταφορά τους στην Ικαρία. Το σκηνικό που στήνεται είναι κυριολεκτικά πολεμικό που δεν πρόκειται να υποχωρήσει πριν από τα τέλη του 1954.⁸⁵⁵ Το δραματικό συσχετισμό εις βάρος των εναπομεινάντων μαχητών επιδείνωσε ένα ακόμη μέτρο, αυτό της υποχρεωτικής μετακίνησης πληθυσμών και εκκένωσης χωριών και οικισμών. Μέτρο που είχε εφαρμοστεί το προηγούμενο διάστημα στη Σάμο αλλά και τη Μακεδονία και είχε θετικά αποτελέσματα για το εθνικό στρατόπεδο.

Οι πληθυσμοί αυτών των χωριών αυτών μεταφέρονταν σε ελεγχόμενα κέντρα. Οι μεταφερόμενοι κάτοικοι στοιβάζονταν σε άθλιες συνθήκες είτε στα λιγοστά δημόσια κτίρια είτε διέμεναν στο ύπαιθρο, οι πιο τυχεροί φιλοξενούνταν από συγγενείς και φίλους. Το μέτρο της εκκένωσης εφαρμόστηκε στις αρχές του φθινοπώρου 1949 και διήρκησε τουλάχιστον μέχρι και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Σύμφωνα με την απόφαση οι κάτοικοι είχαν δύο μέρες περιθώριο ώστε να προετοιμάσουν τα νοικοκυριά και τις υπόλοιπες υποχρεώσεις τους πριν μετακινηθούν. Το μέτρο εφαρμόστηκε στα ορεινά κυρίως χωριά των οποίων οι κάτοικοι συγκεντρώθηκαν σε κεφαλοχώρια. Το διάστημα της ισχύος του, πολλές σοδειές, αμπέλια και κηπευτικά καταστράφηκαν, στον τομέα της κτηνοτροφίας τα αποτελέσματα ήταν εξίσου αποκαρδιωτικά, καθώς πολλά από τα οικόσιτα ή παραγωγικά ζώα πέθαναν ή υποσιτίστηκαν. Η γενικότερη εικόνα της γεωργικής- κτηνοτροφικής παραγωγής μετά την παύση της εκκένωσης ήταν απογοητευτική. Οι ξεριζωμένοι κάτοικοι βρήκαν τα σπίτια τους λεηλατημένα, τα αποθηκευμένα τρόφιμά τους να αρπάζονται και τα ζώα τους να κλέβονται. Άνδρες των ΜΑΥ, χωροφύλακες και ζωοκλέφτες δρούσαν ανενόχλητοι στα ερημωμένα χωριά. Οι αντάρτες συγκλονισμένοι παρακολουθούσαν από το βουνό τη διαδικασία της εκκένωσης. Επικρατούσε σύγχυση, κραυγές, σπρωξιές, ριπές οπλοπολυβόλων στον

⁸⁵⁴ Ο.π., σελ. 173

Εφ. «Ελευθερία», Οι εξόριστοι Ικαρίας θα μεταφερθούν εις την Μακρόνησον, 27 Νοεμβρίου 1948, σελ. 2.

Εφ. «Ελευθερία», Μεταφέρθησαν οι εξόριστοι εξ Ικαρίας, 23 Ιουνίου 1949, σελ. 5.

Το σύνολο των φυλακισμένων συντρόφων και συγγενών των ανταρτών μεταφέρθηκαν στη Μακρόνησο, κάποιοι εξορίστηκαν μαζί με τις οικογένειές τους. Ο Ηλίας Μαυρογιώργης εξορίστηκε μαζί με τη σύζυγό του και το ανήλικο παιδί τους. Μετέφερε στον γράφοντα την τραγική εικόνα από το μαρτύριο μεταφοράς ογκόλιθων όπου το παιδί του 5 ετών προσπαθούσε να τον βοηθήσει στο κουβάλημα.

⁸⁵⁵ Συνέντευξη με τον Νίκο Καστανιά, Ράχες Ικαρίας, Αύγουστος 2013, Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010

αέρα και απειλές ώστε να ολοκληρωθεί η μετακίνηση του πληθυσμού όσο γίνεται συντομότερα.⁸⁵⁶

Η απόφαση για εκκένωση των χωριών επηρέασε την λειτουργία των σχολικών μονάδων του νησιού. Παρεπόμενο των μέτρων ήταν το κλείσιμο αρκετών σχολείων και σύμπτυξή τους στα κέντρα συγκέντρωσης του πληθυσμού. Μόνο για την περιφέρεια Ευδήλου, για την οποία βρίσκεται αλληλογραφία του Οκτωβρίου 1949, ανάμεσα στον διευθυντή σχολής Ευδήλου και την Επιθεώρηση Δημόσιας Εκπαίδευσης Περιφέρειας Σάμου, έξι σχολεία ανέστειλαν την λειτουργία τους εκ των οποίων τα πέντε συμπύχθηκαν με τις σχολικές μονάδες των χωριών που συγκεντρώθηκαν οι βιαίως μετακινούμενοι πληθυσμοί. Την ίδια τύχη είχαν και οι μαθητές των σχολείων της περιφέρειας Αγίου Κηρύκου και Ραχών για τις οποίες δεν έχουμε περαιτέρω στοιχεία. Από το παραπάνω τεκμήριο λαμβάνουμε την πληροφορία ότι παύουν εν γένει τα μαθητικά συσσίτια, η αιτιολόγηση αυτής της απόφασης εμφανίζει την ένταση και το βάθος των μέτρων που λήφθηκαν. Σύμφωνα λοιπόν με την επιστολή κανένα πλωτό μέσο δεν δύναται να κινηθεί για την παραλαβή των εφοδίων λόγω της απαγόρευσης, ενώ από την ξηρά η μεταφορά καύσιμων και πρώτων υλών «*διατρέχουν τον κίνδυνο της αρπαγής τούτων από των κομμουνιστοσυμμοριτών*».⁸⁵⁷

Στα μέσα Σεπτεμβρίου 1949 οι αρχές της Ικαρίας δίνουν στους κρυπτόμενους αντάρτες προθεσμία τριών ημερών να παρουσιαστούν, λίγες μέρες νωρίτερα την 1^η Σεπτεμβρίου οι κοινοτάρχες του Αγίου Κηρύκου, Ευδήλου και Ραχών με κοινό τηλεγράφημα προς τα Υπουργεία Δημοσίας Τάξεως και Στρατιωτικών, τον ταξίαρχο Μπουτσικάρη-Στρατιωτικό Διοικητή Σάμου και το πολιτικό γραφείο του Πρωθυπουργού, αναφέρουν πως κάποιιοι- δεν διευκρινίζεται αριθμός- εκ των ανταρτών παρουσιάστηκαν. Οι κοινοτάρχες αναφέρουν πως οι εναπομείναντες στο βουνό είναι άνευ σημασίας και προτείνουν να μην εφαρμοστούν περαιτέρω μέτρα που να έχουν επίδραση στην τοπική οικονομία.⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ Συνέντευξη με τον Ηλία Μαυρογιώργη, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010

Μαυρογιώργης Χρήστος, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, Αθήνα 1996, σελ. 81.

Αντώνης Καλαμπόγιας, *Ικαρία, Ο «Κόκκινος Βράχος»*, Β' έκδοση, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2016, σελ. 108.

⁸⁵⁷ Περί λειτουργίας σχολείων τμήματος Ευδήλου, Αναφορά διευθυντή σχολής Ευδήλου προς τον Επιθεωρητή Εκπαίδευσης Περιφέρειας Σάμου. 16 Οκτωβρίου 1949, Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁸⁵⁸ Τηλεγράφημα των Προέδρων των κοινοτήτων Αγίου Κηρύκου, Ευδήλου, Ραχών προς το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Υπουργείο Στρατιωτικών, Ταξίαρχο Σάμου Μπουτσικάρη, Γενικό Διευθυντή Πολιτικού Γραφείου του Πρωθυπουργού κ. Γεωργιάδη. 1^η Σεπτεμβρίου 1949, Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

Οι εναπομείναντες αντάρτες είχαν βρεθεί σε τέλμα, τα περιοριστικά μέτρα, οι μετακινήσεις πληθυσμών και οι δεκάδες συλλήψεις συντρόφων και συγγενών τους σε συνδυασμό με την γενική στρατιωτική ήττα του ΔΣΕ αποτελούσαν βαρύ ψυχολογικό φορτίο που δύσκολα διαχειρίζονταν. Από την άλλη, οι εξαγγελίες των Αρχών περί αμνήστευσης των «αυθορμήτως παρουσιασθέντων» με τον ατομικό τους οπλισμό έβρισκαν γόνιμο έδαφος ανάμεσα σε πολλούς χωρικούς και έδιναν πρόσθετα επιχειρήματα σε «αγανακτισμένους» συμπολίτες τους. Το μέτρο των επικηρύξεων δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα παρά την αφόρητη κατάσταση που είχε επιβληθεί.

Το τετελεσμένο της ήττας του ΔΣΕ επισφραγίστηκε πολιτικά με την απόφαση της 6^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ που πραγματοποιήθηκε στην Αλβανία στις 9 Οκτωβρίου 1949. Σύμφωνα με την απόφαση: « Η ήττα μας στον Γράμμο- Βίτσι τον Αύγουστο του 1949 σημειώνει μια αλλαγή στην κατάσταση. Αυτό επιβάλλει μια αλλαγή στην πολιτική μας γραμμή. Η τακτική της συνέχισης οπωσδήποτε του ένοπλου αγώνα...θα έδινε τη δυνατότητα στον αντίπαλο να καταφέρει συντριπτικό χτύπημα εναντίον... του λαϊκού επαναστατικού κινήματος». Στις αποφάσεις αναφέρονταν πως το ΚΚΕ παύει τον ένοπλο αγώνα αφήνοντας μικρά παρτιζάνικα τμήματα, σαν μέσο πίεσης για όσο το δυνατόν περισσότερο εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής του τόπου και σαν μορφή άμυνας. Και πως το κέντρο βάρους της δουλειάς μεταφέρεται στην οργάνωση και καθοδήγηση των οικονομικών και πολιτικών αγώνων όλων των στρωμάτων του εργαζόμενου λαού.⁸⁵⁹

Στις 16 Οκτωβρίου 1949, ο Δ. Παρτσαλίδης πρόεδρος της ΠΔΚ μέσω του ραδιοφωνικού σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα» ανακοίνωνε ότι ο ΔΣΕ σταματά τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, και δεν κατέθεσε το όπλα μα μονάχα τα έθεσε «παρά πόδα». Το διάγγελμα καταλήγει πως οι μαχητές του ΔΣΕ «σε Ρούμελη, στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο, στην Πελοπόννησο, στη Θράκη, στη Μακεδονία, στη Σάμο, Εύβοια, Κρήτη, Κεφαλλονιά, Μυτιλήνη και Ικαρία, υπερασπίζονται και θα υπερασπίζονται την ζωή τους και τη ζωή του Λαού»⁸⁶⁰

Τον Νοέμβριο 1949 τρεις αντάρτες, οι Τσαμπής, Τσερμέγκας και Παπαγιάννης συναντήθηκαν στο χωριό Μηλιωπό με τρεις νόμιμους συντρόφους τους οι οποίοι προσπάθησαν να τους πείσουν για την ορθότητα της αμνήστευσης και της παράδοσης

⁸⁵⁹ Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα, 1949-1955, τόμος 7ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1995, σελ. 13.

⁸⁶⁰ Εφ. Εμπρός, «Η ψευδοκυβέρνησις διά διαγγέλματός της εξήγγειλεν ότι... τερματίζει τας επιχειρήσεις», 18 Οκτωβρίου 1949, σελ. 1.
Εφ. Ελευθερία, «Ο τρίτος γύρος έληξε», 18 Οκτωβρίου 1949, σελ. 1.

των όπλων. Ο Παπαγιάννης συμφώνησε με την παράδοση, σε αντίθεση με τους Τσαμπή και Τσερμέγκα που έγιναν έξω φρενών. Στην ίδια κατεύθυνση με τους προαναφερθέντες νόμιμοι ήταν και η απόφαση του γραμματέα της αχτιδικής επιτροπής του ΚΚΕ που μέχρι τότε βρίσκονταν στο βουνό, ο Χρήστος Μαυρογιώργης, χωρίς προηγουμένως να συγκαλέσει σε συνεδρίαση το καθοδηγητικό όργανο, αποφάσισε την παράδοση των μαχητών, σύμφωνα με αυτή την απόφαση ήταν ακόμα δύο μέλη της διακομματικής επιτροπής.⁸⁶¹ Η παράδοση του γραμματέα έγειρε ζήτημα κομματικής πειθαρχίας στους μαχητές που αποφάσισαν αρχικά την παραμονή τους στο βουνό. Η επίσκεψη του στις φυλακές της «κατώγας» απογοήτευσε τους κρατούμενους, το σύνολο των κρατούμενων που έδινε καθημερινή μάχη με τους μηχανισμούς απόσπασης δηλώσεων. Την ίδια στιγμή, η αρχική συνέπεια της χωροφυλακής στις εξαγγελίες περί αμνήστευσης έδινε στους «απειθαρχους» μαχητές την ελπίδα ότι η κάθοδος τους από το βουνό ίσως απάλλαζε τους συμπολίτες τους και τις οικογένειές τους από τα περιοριστικά μέτρα.

Σύμφωνα με μαρτυρίες των μη παραδοθέντων, δεν έγινε καμία συζήτηση ανάμεσα στα αντάρτικα τμήματα ώστε να ληφθεί συλλογική απόφαση. Το διάστημα μετά την παράδοση του γραμματέα ήταν εξαιρετικά δύσκολο για τους εναπομείναντες αντάρτες. Κάθε φορά που κάποιος παραδίνονταν υποχρέωνε τους υπόλοιπους να μετακινούνται και να αναζητούν νέο καταφύγιο. Οι εναπομείναντες από τους αντάρτες είχαν αποκοπεί έχοντας χάσει κάθε επαφή με τους υπόλοιπους ενώ οι νόμιμοι σύντροφοι τους που λειτουργούσαν ως σύνδεσμοι ανάμεσα στις ομάδες, στην πλειοψηφία τους ζούσαν σε αποκλεισμένα από τον στρατό χωριά είτε είχαν συλληφθεί «προληπτικώς».⁸⁶² Εκείνη τη δύσκολη περίοδο, ο Χρήστος Παριανός, μαχητής του

⁸⁶¹ Ο ιστορικός ερευνητής έχει στη διάθεσή του, τις γραπτές μαρτυρίες τριών εκ των μαχητών που παρέμειναν, των Παπαγεωργάκη, Τσαμπή και Καλαμπόγια καθώς και αυτή του γραμματέα της αχτιδικής επιτροπής Ικαρίας του ΚΚΕ που αποφάσισε την παράδοση. Οι μαχητές ασκούν οξεία κριτική στον Χ. Μαυρογιώργη και τον κατηγορούν για παράβαση των κανόνων κομματικής λειτουργίας. Ο ίδιος αναφέρει: «έπρεπε λοιπόν να καθορίσουμε τις θέσεις μας και να πάρουμε τις αποφάσεις μας. Και ήταν πράγματι οδυνηρές και βασανιστικές οι αναζητήσεις μας για να καταλήξεις σε μια απόφαση, με τις λιγότερες αρνητικές συνέπειες... ποιο θα ήταν το όφελος για έναν αγώνα, που όπως φαίνονταν δεν θα τελειώσει ποτέ; Κι αν ορισμένοι δεν πειθαρχούσαν και επέστρεφαν στα σπίτια τους... θα ήταν φρόνιμο να τους στολίσουμε με τα πιο ακραία κοσμητικά επίθετα και να τους καταδικάσουμε στο πυρ το εξώτερο, μόνο και μόνο επειδή παρέμειναν άνθρωποι; ...Ο κοινωνικός περίγυρος με τον οποίο ερχόμαστε σε επαφή είχε συνειδητοποιήσει τη ζοφερή κατάσταση που είχε δημιουργηθεί σε πανελλαδική κλίμακα και ο προσανατολισμός αυτομάτως οδηγούσε προς την ιδέα της "αυθόρμητης παρουσίας". Η τέτοια αντίληψη γινόταν ακόμα πιο ισχυρή με τις εξαγγελίες και τις υποσχέσεις του διοικητή ότι δεν πρόκειται να διωχθεί κανείς και ότι η αμνηστία είναι ειλικρινής. Αλλά και η καρτερικότητα του απλού πολίτη έχει και τα όρια της. Μπορεί να σου γυρίσει την πλάτη. Και εκεί που έδειχνε ανοχή και στήριξη, να μετατραπεί σε διώκτη σου...» Μαυρογιώργης Χρ., *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, σελ. 73, 75.

⁸⁶² Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 45.

ΔΣΕ, προκειμένου να ξανασυνδεθεί με τους εναπομείναντες, ακολούθησε μοναχική πορεία τριών ημερών περιπλανώμενος σε αποκλεισμένα χωριά μέχρι να τους ανταμώσει. Ορισμένες από τις επαφές τους προέτρεπαν να παραδοθούν και η εμπιστοσύνη φαίνεται πως είχε κλονιστεί.

Όλη την προηγούμενη περίοδο η διακομματική επιτροπή διατηρούσε ταμείο που προέρχονταν από το Αρχηγείο της Σάμου και από εισφορές φίλων της οργάνωσης κυρίως ομογενών από τις ΗΠΑ που έφτασαν στις οργανώσεις χέρι με χέρι. Μετά την απόφαση του γραμματέα για παράδοση το ταμείο έμεινε στα χέρια του. Ο Τσερμέγκας ανέθεσε στον Παριανό να συναντήσει τον Μαυρογιώργη ώστε να επιστραφεί το ταμείο στους αμετανόητους ένοπλους. Προκειμένου να γίνει η μεσολάβηση, ο Παριανός απευθύνθηκε σε πολλούς οι οποίοι φοβούμενοι αρνήθηκαν να εμπλακούν. Τελικά ανέλαβαν την υπόθεση οι Σταμάτης Φράγκος και ο Κυριάκος Κράτσας. Μέσα σε μια βδομάδα είχαν συμφωνηθεί όλες οι λεπτομέρειες της συνάντησης. Ο Φράγκος συνόδεψε τον Παριανό στο προκαθορισμένο σημείο και ο Κράτσας τους τρεις της διακομματικής που είχαν παραδοθεί (Μαυρογιώργης, Τουρβάς, Φράγκος). Ο Παριανός ήταν έξαλλος για την στάση τους και στα μάτια του οι τρεις παραδοθέντες ήταν προδότες. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης βρίσκονταν σε αλόγιστη ένταση, τόσο έντονη που σκέφτηκε να τους εκτελέσει. Ο ένας εκ των συνοδών, ο Κυριάκος Κράτσας, αντιλήφθηκε της διαθέσεις του και κατάφερε να τον ηρεμήσει. Τελικά ο Μαυρογιώργης επέστρεψε ένα ποσό σε δολάρια ενώ για τα χρήματα που προέρχονταν από τη Σάμο ανέφερε πως ουδέποτε είχαν φτάσει στα χέρια του.⁸⁶³

Στα τέλη του Δεκεμβρίου 1949 οι μαχητές στο βουνό είχαν λιγοστέψει, τελευταίοι από τους παραδοθέντες ήταν ο Πέτρος Παναγιωτίδης από το Καραβόσταμο και ο Χρήστος Παριανός από την Αρέθουσα⁸⁶⁴. Την ίδια περίοδο ο Στρατιωτικός Νόμος αίρεται σε όλη την επικράτεια με εξαίρεση την Ικαρία, τη Λέσβο, την Εύβοια και την Θάσο. Τα άρθρα 5, 6, 10, 11, 12, 14 και 95 του Συντάγματος παραμένουν σε αναστολή, γεγονός που παρατείνει το ασφυκτικό πλαίσιο.⁸⁶⁵

⁸⁶³ Παριανός, *Και ο Δημοκρατικό Στρατός*, σελ. 63-64.

⁸⁶⁴ Ο Παριανός γράφει σχετικά με την παράδοσή του: «...γι' αυτό και την απόφαση για την παράδοση, την είδα σαν το αισχρότερο εστί. Παρόλα αυτά και εμείς τελικά κάναμε το βήμα της αμαρτίας που εγώ τουλάχιστον το είχα πάντοτε τύψεις και θα τις πάρω μαζί μου στην άλλη ζωή». Ο.π. σελ. 71

⁸⁶⁵ Εφ. «Εμπρός», «Εκκοινοποιήθη προς του Στρατιωτικούς Διοικητές η διαταγή δια την άρσιν του Στρατιωτικού Νόμου», 25 Δεκεμβρίου 1949, σελ. 8.

Εφ. «Εμπρός», «Η άρσις του Στρατιωτικού Νόμου», 8 Δεκεμβρίου 1949, σελ. 6.

Εφ. «Ελευθερία», «Το διάταγμα περί μερικής άρσεως του Στρατ. Νόμου», 17 Δεκεμβρίου 1949, σελ. 4.

Στο βουνό πλέον παραμένουν οκτώ μαχητές που δεν πειθαρχούν στην απόφαση του γραμματέα. Ήταν τρεις εξόριστοι, ο Κώστα Λίτσας από το Μαρούσι Αττικής, ο Δημήτρης Μπάφας από τα Ιωάννινα και ο Βασίλης Φρουζές από τον Βόλο. Και πέντε από την Ικαρία, Γιάννης Τσερμέγκας από το Μαυράτο, ο Στράτος Τσαμπής από τον Χρυσόστομο, ο Αντώνης Καλαμπόγιας από το Μονοκάμπι, ο Στέφανος Παπαγεωργάκης από το Μαυράτο και ο Φίλιππος Μαυρίκης από το Μαυρικάτο.

Η συνέπεια των αρχών στην εξαγγελθείσα αμνήστευση διήρκησε μέχρι τον Ιανουάριο του 1950. Οι «αυθορμήτως παρουσιασθέντες», με εξαίρεση ελάχιστους, συνελήφθησαν και δικάστηκαν από το στρατοδικείο Σάμου. Οι ποινές που εκδόθηκαν ήταν βαρύτερες με αποτέλεσμα το σύνολο των παρουσιασθέντων ανταρτών να βρεθεί στις φυλακές Μυτιλήνης και τη Μακρόνησο.⁸⁶⁶

Το 1950, η ομάδα των οκτώ ενισχύθηκε από ένα ακόμα μέλος, τον εξόριστο Χαράλαμπο Γκότζιο, παλαίμαχος κομμουνιστής της μεσοπολεμικής περιόδου, ήταν υπεύθυνος καθοδήγησης στο σανατόριο εξόριστων φυματικών στο μοναστήρι του Μουντέ. Η ομάδα των παρανόμων, προκειμένου να συνδεθεί με την κεντρική κομματική καθοδήγηση στην Αθήνα απευθύνθηκε στον Γκότζιο ο οποίος είχε κάποια επαφή μαζί της. Τελικά, θα αποδράσει από το καθεστώς εξορίας και θα προσχωρήσει στην ομάδα. Τον Μάρτη του 1954, σύντροφοι τους από την περιοχή Πάπας (χωριά Αμάλου, Καρκινάγρι, Τραπάλου) μετέφεραν στη Τήνο με μηχανοκίνητο σκάφος τους Φρουζέ και Λίτσα. Στο μεταξύ ο Φρουζές είχε διαγραφεί από κομματικό μέλος και η ομάδα τον είχε θέσει σε αδράνεια. Παρεπόμενο της διαγραφής ήταν η απόφαση της οργάνωσής να τον αποδεσμεύσει και να οργανώσει την ασφαλή επιστροφή του στον Βόλο, τον τόπο καταγωγής του. Ο Λίτσας στάλθηκε στην Αθήνα με σκοπό να έρθει σε επαφή με την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ με την οποία συνδέθηκε περίπου έξι μήνες αργότερα, το διάστημα της αναμονής του δημιούργησε μια παράνομη οργάνωση αποτελούμενη κυρίως από άτομα της ικαριώτικης παροικίας στην Αθήνα. Τον Οκτώβριο συναντήθηκε με τον Γιώργη Βοντίτσο (Γούσια) που του είπε να επιστρέψει στην Ικαρία και να επανασυνδεθεί με την ομάδα. Οι οκτώ παράνομοι παρέμειναν στο νησί οπλισμένοι περίπου έξι χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου. Στις 17 Ιουλίου 1955

⁸⁶⁶ Επιστολές του Χρήστου Μαυρογιώργη από τις φυλακές Μυτιλήνης, στον βουλευτή Νομού Σάμου Γ. Τσαντίρη. Ο Μαυρογιώργης αποτάθηκε στον βουλευτή ώστε να μεσολαβήσει για να εφαρμοστεί η αμνήστευση και να αποφυλακισθούν οι «αυθορμήτως παρουσιασθέντες».

1^η επιστολή με ημερομηνία 2 Απριλίου 1950 & 2^η επιστολή με ημερομηνία 10 Ιουνίου 1950. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

Παπαγεωργάκης Στέφανης, *Η Ικαρία στη θύελλα*, Αθήνα 2003, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 172.

έφυγαν οριστικά με το τριάντα τόνων καΐκι «Ειρήνη» με κατεύθυνση την Αλβανία. Το σκάφος αυτό άνηκε στον Κώστα Μεγαλοικονόμου, καπετάνιο από την Ικαρία που κατά τη διάρκεια της Κατοχής είχε επιστρατευθεί από τους Γερμανούς. Σε ένα από τα ταξίδια του, ο Μεγαλοικονόμου συνέλαβε τον Γερμανό συνοδό και κατέφυγε στη Κύπρο όπου εργάστηκε για τις συμμαχικές δυνάμεις στο Αιγαίο. Ο Μεγαλοικονόμου χαρακτηρίζονταν από τιμιότητα και ακεραιότητα, αν και «δεξιών» φρονημάτων είχε την προτίμηση των εξόριστων της Ικαρίας στην αποστολή και παραλαβή της αλληλογραφίας τους. Για τον λόγο αυτό, οι αρχές τον κάλεσαν να υπογράψει δήλωση, αλλά λόγω της άρνησής του κατηγορήθηκε ως κομμουνιστής και εξορίστηκε στη Μακρόνησο.⁸⁶⁷

Όταν η παράνομη ομάδα της Ικαρίας πήρε έγκριση από κλιμάκιο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ να δραπετευθεί, τότε ο Τσαμπής πρότεινε στον Μεγαλοικονόμου που μόλις είχε απολυθεί, το δύσκολο έργο της φυγάδευσής τους. Εκείνος δέχθηκε, πλήρωμα του σκάφους ήταν η δεκαεπτάχρονη Φούλα Μεγαλοικονόμου, κόρη του καπετάνιου και ο δεκαοκτάχρονος ναύτης Νίκος Μοσχοβάκης. Κανείς από το πλήρωμα δεν γνώριζε ότι θα φυγάδευαν τους αντάρτες ή τον προορισμό του ταξιδιού, πόσο μάλλον ότι για πολλές δεκαετίες θα ζούσαν σε καθεστώς προσφυγιάς στη Λαϊκή Δημοκρατία της Ρουμανίας.⁸⁶⁸

Ο Γεώργιος Γρηγορίου πολιτευτής Σάμου και τ. υφυπουργός Οικονομικών στην Κυβέρνηση Πλαστήρα σε άρθρο του στον τοπικό τύπο το έτος 1955- λίγες μέρες πριν την αναχώρηση της τελευταίας ομάδας του ΔΣΕ- κάνει μια αποτίμηση της παρατεταμένης εμφυλιοπολεμικής περιόδου για την Ικαρία. Η άποψη του Γρηγορίου έχει ιδιαίτερη σημασία αν ληφθεί υπόψη ότι πολιτικά βρέθηκε σε αντίπαλο προς τον ΔΣΕ στρατόπεδο. Ο Γρηγορίου αναφέρει πως το κράτος ενήργησε «κεραυνοβόλως» στέλνοντας στην Ικαρία τον Αρχηγό της χωροφυλακής, ανώτερους αξιωματικούς, αποσπάσματα, δαπανώντας αρκετά εκατομμύρια για την σύλληψη των φυγόδικων των οποίων οι κατηγορίες που τους βάρυναν ήταν δυσανάλογα μικρές με την κοσμογονία της κυβερνητικής αντίδρασης. Στους κατοίκους επιβλήθηκαν πλείστοι περιορισμοί, έγιναν συλλήψεις και φυλακίσεις αθώων. Πολίτες παραμένουν στοιβαγμένοι με τον καύσωνα σε στενά κρατητήρια και υπάρχουν καταγγελίες ότι πολλοί δάρθηκαν. Όπως αναφέρει ο τέως υφυπουργός, ταυτόχρονα με τις κρατικές ενέργειες έκαναν την

⁸⁶⁷ Αντώνης Καλαμπόγιας, *Ικαρία ο Κόκκινος Βράχος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2016, σελ. 163.

⁸⁶⁸ Στρατής Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2007, σελ. 81-82.

εμφάνισή τους «τα γνωστά καθάρματα, οι εκμεταλλευταί της Εθνικής Ιδέας, οι απόλεμοι και δωσίλογοι, τα κατακάθια της κοινωνίας, οι μεγάλοι του Έθνους εγκληματίαι, οι εθελονταί πληροφοριοδότηι. Έσπευσαν και την φοράν αυτήν με περισσήν προθυμίαν να προσφέρουν τας εθνικάς των υπηρεσίας να ικανοποιήσουν τα κτηνώδη ένστικτά των, το προσωπικόν των μίσος εναντίον συγχωριανών των». Ο Γρηγορίου καταγγέλλει πως το Κράτος πίστεψε στους δωσίλογους και μεταβλήθηκε σε εκτελεστικό όργανο των έργων και των σκοπών τους. Επίσης κάνει έκκληση προς τον Υπουργό Δημοσίας Τάξης Ευάγγελο Καλαντζή να δώσει εντολή ώστε να απολυθούν οι κρατούμενοι και να αποσυρθούν τα αποσπάσματα.⁸⁶⁹

Τα περίπου έξι χρόνια που μεσολάβησαν από την παράδοση του συνόλου των μαχητών του ΔΣΕ στην Ικαρία μέχρι και την απόδραση τους, οι εναπομείναντες αντάρτες θα βιώσουν μυθικών διαστάσεων δυσκολίες. Με εξαίρεση μερικές παύσεις, οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και το καθεστώς περιοριστικών μέτρων θα είναι σε ισχύ και κατά τη διάρκεια του 1954. Σε όλη τη διάρκεια της παρανομίας της, η ομάδα των ανταρτών είναι επικηρυγμένη έναντι μεγάλου αντίτιμου που σταδιακά αυξάνονταν. Τον Ιανουάριο του 1955, η αμοιβή ήταν 30.000 δρχ. για την σύλληψη ή εξόντωσή τους και 20.000 δρχ. για την αποτελεσματική κατάδειξή τους.⁸⁷⁰

Σε επικήρυξη του Μαΐου 1952, η χωροφυλακή ανακοινώνει πως όποιος από τους αντάρτες παρουσιασθεί μέχρι τις 18 Ιουνίου 1952, θα απολαύσει των «ευεργετικών μέτρων ειρήνευσης», θα αφεθούν ελεύθεροι και θα τύχουν καλής μεταχείρισης, προστασίας και διευκόλυνσης, καθώς θα παραγραφούν τα αδικήματα της περιόδου 27 Απριλίου 1941- 01 Νοεμβρίου 1951, συμπεριλαμβανομένου της ανυποταξίας και της σχέσης τους με την δράση του ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, ΚΚΕ. Η ίδια επικήρυξη καλούσε τους «φιλήσυχους και νομοταγείς» πολίτες του νησιού να επιδράσουν για την «αυθόρμητη προσέλευση» των ανταρτών στις αρχές. Αν αρνηθούν να συμμορφωθούν, να συντρέξουν (σ.σ. οι πολίτες) στις αρχές για τη σύλληψη ή εξόντωσή τους, καθώς μόνο έτσι- σύμφωνα με τις αρχές- θα απαλλαγεί το νησί από τις δοκιμασίες. Η εξόντωση των φυγόδικων όπως αναφέρεται, προάγει τα τοπικά συμφέροντα.⁸⁷¹

⁸⁶⁹ Εφ. Αγών Σάμου- Ικαρίας, «Η ταλαιπωρία της Ικαρίας» Γεώργιος Γρηγορίου, Βουλευτής, τ. Υπουργός, 9 Ιουλίου 1955, σελ. 1.

⁸⁷⁰ Εφ. «Καθημερινή», «Ηυξήθη η επικήρυξις δρόντων κομμουνιστών εις την Ικαρία», 30 Ιανουαρίου 1955.

⁸⁷¹ Διοικήσις Χωροφυλακής Σάμου, Αριθ. Πρωτ. 4187/6/87ιζ., Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

Οι συνεχείς επικηρύξεις δεν ήταν αρκετές ώστε να παρακινήσουν τους κατοίκους του νησιού στην παροχή πληροφοριών ή την συνεργασία με τις αρχές παρά τα σημαντικά υλικά οφέλη. Την ίδια στιγμή οι αντάρτες είχαν δημιουργήσει ένα μεγάλο δίκτυο δεκαεπτά καταφυγίων σε ορεινές περιοχές, κοντά στις ακτές αλλά και κοντά σε κατοικημένες περιοχές. Η λύση της απόκρυψης σε σπίτια συντρόφων τους, αποκλείστηκε ως μη λειτουργική και επικίνδυνη. Το δίκτυο των καταφυγίων που διέμεναν και ενάλλασσαν όλα αυτά τα χρόνια, ήταν κρύπτες που με την βοήθεια των «νόμιμων», είχαν σκάψει στη βάση βράχων μέσα σε ξερολιθιές ή ανάμεσα στη βλάστηση. Οι αντάρτες για μεγάλα διαστήματα έκτιζαν κυριολεκτικά τους εαυτούς τους μέσα σε αυτά και διαβίωναν σε αδιανόητα δύσκολες συνθήκες.

Στις αποφάσεις της 7^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ (18 Μαΐου 1950) οι εναπομείνουσες ανταρτομάδες αναλαμβάνουν το έργο της «αναδιοργάνωσης των λαϊκοδημοκρατικών δυνάμεων» και της καθοδήγησης «της ένοπλης πάλης της αγροτιάς ενάντια στην τρομοκρατία».⁸⁷²

Η ένοπλη ομάδα της Ικαρίας αναλαμβάνει πολιτική δουλειά για την ανασυγκρότηση των διαλυμένων κομματικών οργανώσεων και την ανάπτυξη τους. Με την είσοδο του Γκότζιου στην ομάδα δημιουργήθηκε Αχτίδα και εκλέχθηκε καθοδηγητικό γραφείο, με γραμματέα τον Παπαγεωργάκη και μέλη τους Τσαμπή, Τσερμέγκα, Καλαμπόγια και Λίτσα. Την καθοδήγηση του γραφείου ανέλαβε ο Γκότζιος, ο οποίος και ζήτησε την επανακαταμέτρηση των κομματικών δυνάμεων του νησιού. Οι αντάρτες διασκορπίστηκαν ώστε να είναι κοντά στις κομματικές οργανώσεις που δημιουργούσαν. Η κατανομή είχε ως εξής, Τσερμέγκας- Παπαγεωργάκης στην περιοχή Αγίου Κηρύκου, Τσαμπής- Λίτσας στην περιφέρεια Ευδήλου και οι υπόλοιποι στην περιφέρεια Ραχών. Βασικό καθήκον τους ήταν η εκ νέου δημιουργία οργανώσεων του ΚΚΕ, ΑΚΕ και της νεολαίας. Μέσα σε σύντομο διάστημα δημιουργήθηκε ένα πλατύ δίκτυο οργανώσεων που έδιναν καθημερινά πληροφορίες στους παράνομους. Παράλληλα με την μαζικοποίηση των οργανώσεων της αριστεράς, ως καθήκον τέθηκε η μαζική διεκδίκηση της άρσης των περιοριστικών μέτρων, και της αποκατάστασης της ομαλότητας στο νησί. Στο πλαίσιο αυτό, οι παράνομοι με την αρωγή των νόμιμων δημιούργησαν μηχανισμό προπαγάνδισης που είχε τη βάση του σε καταφύγιο του χωριού Δρούτσουλας, ο μηχανισμός περιλάμβανε ραδιόφωνο, γραφομηχανή,

⁸⁷² Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα, 1949-1955, τόμος 7ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1995, σελ. 39.

πολύγραφο και δυναμό⁸⁷³. Κάθε βδομάδα εκδίδονταν το ενημερωτικό δελτίο που πήρε τον τίτλο «Χωρίς λογοκρισία» και τυπώνονταν σε διακόσια αντίτυπα. Ο Τσαμπής αναφέρει πως μέχρι την απόδραση τους είχε δημιουργηθεί κομματική οργάνωση του ΚΚΕ 90 μελών, 120 του ΑΚΕ και είχε οργανωθεί νεολαιίστικη οργάνωση 200 περίπου μελών.⁸⁷⁴

Η ομάδα των «οκτώ» καθοδηγούνταν από το πολιτικό γραφείο του ΚΚΕ και προκύπτουν επαφές με το μέλος του ΠΓ Γιώργο Γούσια (Γεώργιος Βοντίσιος). Ο Γούσιος είχε αναλάβει την καθοδήγηση και άλλων ανταρτοομάδων που είχαν παραμείνει σε πολλές περιοχές της Ελλάδας (Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Σέρρες, Δράμα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Κιλκίς, Αλεξανδρούπολη) μέχρι την σταδιακή απόσυρσή τους το 1951⁸⁷⁵. Η παρατεταμένη δράση της ομάδας της Ικαρίας για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα αποτελεί ιστορικό παράδοξο στα χρονικά του ελληνικού εμφυλίου. Μετά την δραπέτευσή της η ηγεσία της ομάδας της Ικαρίας βρέθηκε στη δυσάρεστη θέση να κατηγορηθεί από τον Γούσια ως «χαφιέδες».⁸⁷⁶

Εφοδιασμένοι με την ύστερη γνώση, η αυτοθυσία, η δράση και η συμβολή της παράνομης ομάδας της Ικαρίας στο λαϊκό κίνημα του νησιού, αποβάλλει από πάνω της αυτή την ανυπόστατη κατηγορία.

Στην απολογιστική έκθεση της διοίκησης Χωροφυλακής Σάμου αναφέρεται πως η «κομμουνιστική οργάνωση Ικαρίας» απασχόλησε ιδιαίτερος την διοίκηση. Καθώς λόγω της φύσης του εδάφους, της απροθυμίας των κατοίκων να παράσχουν πληροφορίες και η διαβίωση στην αφάνεια των ανταρτών συνετέλεσαν στην διαιώνισή «του συμμοριτισμού Ικαρίας».⁸⁷⁷

Τα αποτελέσματα των πέντε διαδοχικών βουλευτικών εκλογών τα έτη 1950, 1951, 1952, 1956 & 1958, αν και από μόνα τους δεν αποτελούν αξιόπιστους δείκτες πολιτικής συμπεριφοράς, είναι ενδείξεις που επιβεβαιώνουν την ισχυρή παρουσία της αριστεράς

⁸⁷³ Το δυναμό είναι συσκευή που μετατρέπει την μηχανική ενέργεια σε ηλεκτρική. Το δυναμό χρησιμοποιούνταν από τους καταδιωκόμενους για να επαναφορτίσουν τις μπαταρίες του ραδιοφώνου.

⁸⁷⁴ Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 60, 77.

⁸⁷⁵ Νατάσα Κεφαλληνού, «Με το όπλο παρά πόδα. Οι ανταρτοομάδες μετά τη λήξη του Εμφυλίου» στο Μιχάλης Λυμπεράτος, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Αριστερά και Αστικός πολιτικός κόσμος, 1940-1960*, Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2014, σελ. 186, 191.

⁸⁷⁶ Το αυθαίρετο συμπέρασμα του Γούσια ενισχύθηκε από το γεγονός ότι η ομάδα της Ικαρίας παρέμεινε αλώβητη από τα «τμήματα κυνηγών» και δεν είχε καμία σύλληψη. Οι κατηγορίες περί χαφιεδισμού κατέρρευσαν σε εσωκομματικές διαδικασίες στο Βουκουρέστι, μετά την άφιξη της ομάδας.

Τσαμπής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, σελ. 87.

⁸⁷⁷ Απόστολος Β. Δασκαλάκης, *Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950*, τόμος Δεύτερος, Αθήνα, 1973, σελ. 794.

στο νησί μέσω των πολιτικών σχηματισμών που εκπροσωπούσαν.⁸⁷⁸ Εντούτοις, άλλοι παράγοντες κοινωνικής και πολιτικής συγκρότησης που επηρέασαν την εκλογική συμπεριφορά ειδικά μέχρι και το 1955, είναι δυνατό να προσεγγιστούν αλλά δεν είναι εφικτή μια λεπτομερής απόδοση του ειδικού βάρους τους στο εκλογικό αποτέλεσμα. Τέτοιοι είναι, το ασφυκτικό πλαίσιο στο οποίο κινούνταν η αριστερά, η ισχυρή παρουσία καταδιωκτικών αποσπασμάτων, τα περιοριστικά μέτρα, οι δεκάδες εξόριστοι και φυλακισμένοι, το γενικότερο βάρος της στρατιωτικής ήττας, το αντικομμουνιστικό νομοθετικό πλαίσιο, η έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες κτλ.

Σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις τα ψηφοδέλτια που στηρίχθηκαν από την αριστερά, λάμβαναν στην Ικαρία ποσοστά αυξημένα από τα αντίστοιχα στην επικράτεια και βρίσκονταν σταθερά πάνω από το 30%.

Οι εκλογές του 1950, 1951 & 1952 πραγματοποιήθηκαν ενώ ήταν σε ισχύ τα περιοριστικά μέτρα για την σύλληψη των παρανόμων. Στις εκλογές 1950 η αριστερά εκπροσωπήθηκε από την *Δημοκρατική Παράταξη (Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών, Αριστεροί Φιλελεύθεροι, Σοσιαλιστικό Κόμμα- Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας)*, που στην Ικαρία έλαβε τη δεύτερη θέση και ποσοστό 30,48%.⁸⁷⁹ Από το 1951 έως το 1967, τον πολιτικό σχηματισμό της αριστεράς αποτέλεσε η Ε.Δ.Α. (*Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά*) αποτελούμενη από το εκτός νόμου Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, τον *Δημοκρατικό Συναγερμό*, το *Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος*, το *Κόμμα Αριστερών Φιλελεύθερων*, το *Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα*, την *Δημοκρατική Ένωση* και την *Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών*.⁸⁸⁰ Στις εκλογές του 1951, το ποσοστά της ΕΔΑ στην Ικαρία ξεπερνούν το 36% με αντίστοιχο ποσοστό στην επικράτεια 10,57%. Στις εκλογές του 1952 θα ξεπεράσει το 36% (επικράτεια 9,55%) με εξασφαλισμένη την δεύτερη θέση. Στις εκλογές του 1956 η ΕΔΑ θα συμπράξει εκλογικά με το σύνολο των εκτός ΕΡΕ (*Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση*) κομμάτων. Συγκεκριμένα το εκλογικό σχήμα με το οποίο κατήλθε στις εκλογές είχε τον τίτλο *Δημοκρατική Ένωση* και συμμετείχαν

⁸⁷⁸ Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950. Τεύχος Δεύτερον
Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Σεπτεμβρίου 1951: Τεύχος Δεύτερον.
Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 16ης Νοεμβρίου 1952. Τεύχος Δεύτερον.
Αποτελέσματα Βουλευτικών Εκλογών της 19ης Φεβρουαρίου 1956, υποφάκελος 3.
Σύστημα Ψηφιακής Βιβλιοθήκης «Πέργαμος».

Παρατήρηση 1^η: Στους ψηφίσαντες της Ικαρίας περιλαμβάνεται το εκλογικό κέντρο των Φούρνων.

Παρατήρηση 2^η: Τα στοιχεία των πινάκων αντιγράφηκαν από τις επίσημες εκδόσεις του Υπουργείου Εσωτερικών αλλά σε κάποιους από τους πίνακες που παρατίθενται σε αυτές βρέθηκαν λάθη κατά το άθροισμά τους.

⁸⁷⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946- 64*, Β', Αθήνα, εκδ, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, σελ. 162.

⁸⁸⁰ Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές*, σελ. 179.

το Λαϊκό Κόμμα (τυπικά εντάχθηκε στο πλαίσιο του «Δημοκρατικού Κέντρου», το Κόμμα Φιλελευθέρων, η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση, η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου, το Κόμμα Αγροτών- Εργαζόμενων, το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού και η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά.⁸⁸¹ Η πλατιά εκλογική συνεργασία της Δημοκρατικής Ένωσης θα λάβει στην Ικαρία το εντυπωσιακό 74% (επικράτεια 48%). Στις εκλογές του 1958 η ΕΔΑ δεν συμμετέχει σε κάποιον εκλογικό συνασπισμό. Στην επικράτεια λαμβάνει το 24,42% και τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Στην Ικαρία λαμβάνει την πρώτη θέση με ποσοστό 46,70%.

Εκλογές Μαρτίου 1950	Ικαρία	Σάμος	Στρατιωτικοί	Επικράτεια
Εγγεγραμμένοι	3.786	16.180	1.820	
Ψηφίσαντες	2.884	12.536	1.701	
% Αποχής	23,82%	22,52%	6,54%	
Άκυρα	12	42	13	
Δημοκρατική Παράταξη	879	237	100	
	30,48%	1,89%	5,88%	9,70%
Κόμμα Φιλελευθέρων	1.549	4.620	586	
	53,71%	36,85%	34,45%	17,24%
Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου	70	2.410	113	
	2,43%	19,22%	6,64%	16,44%
Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας	20	2.373	165	
	0,69%	18,93%	9,70%	5,27%
Λαϊκό Κόμμα	134	1.212	381	
	4,65%	9,67%	22,40%	18,80%
Νέο Κόμμα	28	905	81	
	0,97%	7,22%	4,76%	2,50%
Πολιτική Ανεξάρτητη Παράταξη	9	286	140	
	0,31%	2,28%	8,23%	8,15%
Κόμμα Γεωργίου Παπανδρέου	4	302	77	
	0,14%	2,41%	4,53%	10,67%
Κόμμα Εργαζόμενων Ελλάδος	1	191	44	
	0,03%	1,52%	2,59%	0,13%

⁸⁸¹ Ο.π., σελ. 216-217.

Εκλογές Σεπτεμβρίου 1951	Ικαρία	Σάμος	Στρατιωτικοί	Επικράτεια
Εγγεγραμμένοι	3.932	16.761	1.848	
Ψηφίσαντες	2.628	12.579	1.675	
% Αποχής	33,16%	24,95%	9,36%	
Άκυρα	6	36	37	
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά	951	1.179	57	
	36,19%	9,37%	3,40%	10,57%
Ελληνικός Συναγερμός	386	3.961	902	
	14,69%	31,49%	53,85%	36,53%
Κόμμα Φιλελευθέρων	1.460	3.598	231	
	55,56%	28,60%	13,79%	19,04%
Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου	201	2.469	357	
	7,65%	19,63%	21,31%	23,49%
Λαϊκό Κόμμα	24	316	91	
	0,91%	2,51%	5,43%	6,66%

Εκλογές Νοεμβρίου 1952	Ικαρία	Σάμος	Επικράτεια
Εγγεγραμμένοι	4.262	17.003	
Έγκυρα	2.733	12.477	
% Αποχής	35,88%	26,62%	
Άκυρα	δ/α	δ/α	
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά	924	776	
	33,81%	6,22%	9,55%
ΕΠΕΚ- Κόμμα Φιλελευθέρων	1.144	5.614	
	41,86%	44,99%	34,22%
Ελληνικός Συναγερμός	570	6.177	
	20,86%	49,51%	49,22%

Εκλογές Φεβρουαρίου 1956	Ικαρία	Σάμος	Στρατιωτικοί & δημόσιοι υπάλληλοι	Επικράτεια
Εγγεγραμμένοι (για πρώτη φορά δίνονται εκλογικά δικαιώματα στις γυναίκες)	8.962	32.312	1.647	
Έγκυρα	5.381	22.693	1.558	
Δημοκρατική Ένωση	3.973	12.029	417	
	74%	53%	27%	48%
Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση	1.372	10.026	1.099	
	25%	44%	71%	47%
Προοδευτικό Κόμμα	15	215	37	
	0,28%	0,95%	2,37%	2%
Χριστιανική Δημοκρατία	21	423	5	
	0,39%	1,86%	0,32%	0,01%

Εκλογές Μαΐου 1958	Ικαρία	Σάμος	Επικράτεια
Εγγεγραμμένοι	9.741	36.697	
Ψηφίσαντες	5.989	25.691	
% Αποχής	38,52%	29,99%	
Άκυρα	30	104	
Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά	2.797	5.524	
	46,70%	21,50%	24,42%
Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση	1.703	15.655	
	28,44%	60,94%	41,16%
Κόμμα Φιλελευθέρων	1.396	3.497	
	23,31%	13,61%	20,67%
Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωση	63	911	
	1,05%	3,55%	10,62%

Τον Απρίλιο του 1955 και ενώ οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις φαίνεται πως ήταν σε ύφεση, ο Γεώργιος Τσαντίρης, βουλευτής Ν. Σάμου του κόμματος των Φιλελευθέρων, με τηλεγραφήματα στον Υφυπουργό Εσωτερικών Ευάγγελο Καλαντζή και τον Ανώτερο Διοικητή Χωροφυλακής Μυτιλήνης, αναφέρει πως παρατηρείται εκ νέου συγκέντρωση ανώτερων και κατώτερων αξιωματικών μετ' αποσπασμάτων έτοιμα προς δράση. Ο βουλευτής αξιώνει την άρση όλων των μέτρων, τα οποία «*τρέφουν τον κομμουνισμόν στο νησί*», και αναφέρει πως οι καταδιωκόμενοι δεν εγκλημάτησαν και ίσως να μην βρίσκονται πλέον στο νησί.⁸⁸² Το διάστημα αυτό, για ένα και πλέον μήνα περιόδευσε στην Ικαρία ο ταγματάρχης χωροφυλακής Γεώργιος Γκενεράλης ως απεσταλμένος του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης και μελέτησε τις αναφορές των σταθμών χωροφυλακής. Τον Ιούλιο συνελήφθησαν και εκτοπίσθησαν στη Σάμο τριανταπέντε πολίτες κατηγορούμενοι για παράβαση του Α.Ν. 509 για «*υπόθαλη κομμουνιστοσυμμοριτών*» με μάρτυρες κατηγορίας όργανα της χωροφυλακής.⁸⁸³ Τον ίδιο μήνα ο σταθμός «*Φωνή της Αλήθειας*» αναφέρει πως απόσπασμα της χωροφυλακής εισέβαλλε σε οικία και βασάνισε δεκατριάχρονο αγόρι προκειμένου να τους δώσει στοιχεία για τους παράνομους.⁸⁸⁴ Οι τελευταίοι συλληφθέντες θα αφεθούν ελεύθεροι τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, τον ίδιο μήνα η ομάδα των παράνομων απέστειλε επιστολή στην Ικαρία γνωστοποιώντας την απόδραση της, και το παρατεταμένο καθεστώς περιορισμού και έκτακτης ανάγκης έλαβε τέλος.

⁸⁸² Βουλευτικόν, προς Καλαντζήν Υφυπουργόν Εσωτερικών- Αθήνα, 26/4/55.

Βουλευτικόν, προς Ανώτερον Διοικητήν Χωρ/κής Μυτηλήνης- Άγιον Κήρυκον, 26/4/55. Αρχείο Χρήστου Μαλαχία, Ράχες Ικαρίας.

⁸⁸³ Οι συλληφθέντες ήταν: Ζαχαρίας Καλαμπόγιας, Γεώργιος Σαφός, Μανώλης Μελιγκάρης, Γεώργιος Ανδρέου, Γεώργιος Σταυρινάδης, Γεώργιος Λάκκας, Γεώργιος Πάρδος, Μανώλης Πετσάκος, Λευτέρης Ατσιδάυτης, Κώστας Παπαγιάννης, Αντώνης Καζαγλής, Λεωνίδα Κουκής, Ελισαίος Φάκαρος, Φίλιππος Πορτέλλος, Δημήτρης Περρής, Γιάννης Λιάρης, Θεμιστοκλής Παπαγεωργάκης, Σταύρος Κουτσουναμέντος, Φίλιππος Σακούτης, Ζαχαρίας Καρναβάς, Θεολόγος Κρόκος, Ντίνος Βασίλαρος, Σταμάτης Τρατράς, Βασιλική Πετσάκου, Σταματούλα Τσουρή, Κούλα Μοσχοβάκη, Αθηνά Παπαγεωργάκη, Γεώργιος Οικονόμου, Μανώλης Καρράς, Θεοφάνης Λουκάτσος, Στέφανος Λαρδάς, Ηλίας Τσουρής, Πελοπίδας Λομβαρδάς.

Πελοπίδας Λομβαρδάς, *Ταραγμένα Χρόνια*, σελ. 71.

⁸⁸⁴ Αποδελτιωμένο απόσπασμα από τον σταθμό «*Η φωνή της αλήθειας*», 3/7/55, Επιμορφωτικό Κέντρο Χαρίλαος Φλωράκης.

Επίλογος- Συμπεράσματα

Μέσα στον πυκνό ιστορικό χρόνο της περιόδου επιχειρήθηκε να εξεταστούν οι όψεις οικονομικής και κοινωνικής συγκρότησης έτσι όπως διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της ξενικής Κατοχής και του εμφυλίου πολέμου. Έγινε προσπάθεια να μην αποκοπεί η μελέτη της περίπτωσης της Ικαρίας από τις γενικότερες εξελίξεις αν και σε κάποιες περιόδους η απομόνωση του νησιού ήταν τόσο έντονη που η ιστορική ματιά του ερευνητή έπρεπε να κοιτάξει την Ικαρία αυτοτελώς. Ωστόσο η Ικαρία μελετήθηκε ως περιφέρεια της Σάμου, τμήμα του ευρύτερου νησιωτικού αρχιπελάγους του Αιγαίου και ως τμήμα της ελληνικής επικράτειας και των γενικότερων συνθηκών.

Όπως προαναφέρθηκε, η μελέτη εξέτασε τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους. Εξετάστηκαν οι συλλογικές συμπεριφορές που προέκυψαν το διάστημα αυτό και τα επακόλουθά των. Ακολουθήθηκε η πορεία των όρων που ανέκυπταν στη συγκυρία και εκτός από την παράθεση και ερμηνεία των πολιτικών επιλογών των υποκειμένων ερμηνεύθηκε και κατανοήθηκε το περιβάλλον μέσα στο οποίο έγιναν.

Η έρευνα στηρίχθηκε σε ζητήματα που η ιστορική επιστήμη έχει λύσει όπως για παράδειγμα τις προθέσεις των εγχώριων πολιτικών σχηματισμών και διεθνών παραγόντων. Έγινε προσπάθεια να γίνει η αντιστοίχιση ανάμεσα σε αυτές τις επιλογές και την κατάσταση όπως διαμορφώθηκε στην Ικαρία, τις διεθνούς διάστασης εξελίξεις και μεταβολές και πως κατέληγαν αυτές στο νησί.

Η Ικαρία υπήρξε ανέκαθεν νησί που η παραγωγική του βάση ήταν εξαιρετικά εύθραυστη και τα μεγέθη της χαμηλά. Η ισορροπία επήλθε με την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Η εμπειρία από την συμμετοχή Ικαριωτών μεταναστών στο νεαρό εργατικό κίνημα των ΗΠΑ μεταφέρθηκε στο νησί μαζί και οι επαναστατικές ιδέες που σε συνδυασμό με την άνοδο του ελληνικού εργατικού κινήματος ριζοσπαστικοποίησαν δεκάδες κατοίκους του. Οι πολιτικές αυτές επιλογές τιμωρήθηκαν από το ελληνικό κράτος, ωστόσο, η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας εκτός από την ανθρώπινη καταρράκωση, διαμόρφωσε ανθρώπους έμπειρους στην περιφρουρημένη πολιτική δουλειά με μεγάλα ψυχικά αποθέματα και προσανατολισμένους να εφαρμόσουν τις κομματικές αποφάσεις και αναλύσεις.

Με εξαίρεση την ύπαρξη σωμάτων ασφαλείας και εισπρακτικών μηχανισμών, το κράτος στην Ικαρία, από την εποχή της ενσωμάτωσής της στην Ελλάδα, δεν είχε ποτέ ισχυρή παρουσία. Η έλευση της Κατοχής δημιούργησε ένα πολιτικό κενό που κανένας

από τους αστικούς θεσμούς δεν μπορούσε να αναπληρώσει. Υπήρχε η μεσοπολεμική εμπειρία του Παλλαϊκού Μετώπου, τόσο ως προς την οικοδόμηση επαφών με τον πολιτικό κόσμο όσο και με πρωτοβουλίες στη βάση του κινήματος. Η επιλογή της αντίστασης με όρους εθνικούς συναντήθηκε με την ανάλογη κοινωνική διαθεσιμότητα, που επιταχύνθηκε από τη συνειδητοποίηση της ληστρικής και βάρβαρης φύσης της κατάκτησης. Σε συνθήκες απερίγραπτης απομόνωσης και υποσιτισμού και με γενικότερο πλαίσιο την χρεωκοπία του αστισμού, η μικρή κοινωνία της Ικαρίας είδε το ΕΑΜ σαν τον φορέα που προσομοίαζε σε μια μορφή εξουσίας.

Η απελευθέρωση θα βρει το νησί οικονομικά εξαρθρωμένο και με έντονη δημογραφική αλλοίωση. Η επικράτηση του ΕΑΜ κατά τη περίοδο αυτή παρά το βάθος της, θα έχει βραχύ βίο. Προσκρούει όχι μόνο στη βρετανική ανάμιξη αλλά και σε λάθη και αδυναμίες του ίδιου του κινήματος που εκφράστηκαν όχι μόνο στο ευρύτερο πλαίσιο αλλά και στις ιδιαιτερότητες που έλαβαν χώρα στη Σάμο. Η εφαρμογή της Βάρκιζας θα συμπέσει με την απελευθέρωση και επιστροφή δεκάδων Ικαριωτών αγωνιστών της ΑΣΟ από τα «σύρματα» της Μέσης Ανατολής και Βόρειας Αφρικής. Εκτός από την πολεμική πείρα, μαζί τους φέρνουν την γεύση της καταστολής από την ελληνική αστική τάξη και τις βρετανικές κτηνωδίες και ταυτόχρονα αποτελούν κοσμοπολίτες φορείς ριζοσπαστικών συνειδήσεων που θα τονώσουν το τοπικό κίνημα.

Το ΕΑΜ δίνει δυναμικά το παρόν, οργανώνει την ανασυγκρότηση του νησιού με σχετική αποτελεσματικότητα κινητοποιώντας τη βάση, αλλά το νησί θα συνεχίσει να εξαρτάται από τα προγράμματα επισιτιστικής βοήθειας μέχρι και την δύση της δεκαετίας του 1940. Το μεταπολεμικό κράτος παρότι έχει αποκατασταθεί στη περιοχή δεν δείχνει πρόθυμο να λάβει πρωτοβουλίες αποκατάστασης και ανασυγκρότησης και ένα πλειοψηφικό ρεύμα στη βάση της κοινωνίας του νησιού φαίνεται απρόθυμο να υποστηρίξει κάθε του έκφραση. Οι πολιτικές επιλογές των υποκειμένων φαίνεται να έχουν παγιωθεί και το μόνιμο καθεστώς θεσμικής και μη πίεσης δεν αλλάζει ουσιαστικά τους συσχετισμούς στη βάση του.

Η επαφή με τους εξόριστους θα έχει θετικό απόσταγμα και για τις δύο κοινότητες. Οι αντικειμενικές δυσκολίες που δημιούργησε η εκτόπιση πρωτοφανούς όγκου ανθρώπων αξιοποιήθηκε- χωρίς επιτυχία- από κύκλους που πρόκεινται στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο στην εκστρατεία πρόκλησης «κοινωνικών αντανάκλαστικών». Απεναντίας, εκδηλώθηκε μοναδικό- στην ιστορία των ελληνικών εξοριών- κίνημα αλληλεγγύης.

Ο εμφύλιος πόλεμος εκδηλώνεται μέσα σε ιδιότυπο πλαίσιο. Ο χώρος αποτελεί τόπο εκτόπισης και στη συνέχεια στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τα υποκείμενα του εμφυλίου λίγο πολύ γνωστά. Το στρατόπεδο της αριστεράς χωρίς ξεκάθαρη πολιτική απόφαση για την περίπτωση της Ικαρίας, έθετε ως κύριο στόχο την διαφύλαξη των δυνάμεων του και αποτέλεσε ουσιαστικά τροφοδότη των αντάρτικων σχηματισμών της Σάμου και μηχανισμό δραπέτευσης εξόριστων. Η συγκρότηση του ΔΣΕ στην Ικαρία και τη Σάμο αποτελεί μία ακόμα απόδειξη ότι ο εμφύλιος αποτέλεσε πανελλαδικό φαινόμενο που το δημιούργησαν οι ίδιες αιτίες, και όχι σλάβικος δάκτυλος ή υπόθεση μόνο της βόρειας ελληνικής επικράτειας.

Το κράτος έκτακτων μέτρων θα παραταθεί για τουλάχιστον μισή δεκαετία και η «κανονικότητα» δεν πρόκειται να επιστρέψει πριν το καλοκαίρι του 1955. Ο απολογισμός για την νησιωτική κοινωνία βαρύς, όμως το λαϊκό αφήγημα και η επικρατούσα συλλογική ιστορική μνήμη τεκμηριώνονται και από την παρούσα έρευνα: το αστικό κράτος σε όλες τις εκφράσεις του δεν βρήκε εύκολα αποδοχή στο νησί, ένα πλειοψηφικό ρεύμα της κοινωνίας του νησιού επέδειξε απειθαρχία με πλήρη γνώση των συνεπειών της.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Αναφορές της Ιταλικής Φρουράς στην Ικαρία με την διοίκηση της Μερραρχίας Cuneo και την Ιταλική Ναυτική Διοίκηση κατά τα γεγονότα αφοπλισμού τους από τον ΕΛΑΣ Ικαρίας τον Σεπτέμβριο 1943.

Υποναύαρχος Aldo Levi- Αντιναύαρχος Giuseppe Fioravanzo, *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, Τόμος XVI, Γεγονότα στο Αιγαίο μετά την ανακωχή*, Λέρος (Ρώμη 1972), Ιστορικό Γραφείο του Πολεμικού Ναυτικού, 1999

Έγγραφο Νο 55. 9/9/1943 ΣΑΠ MENGAR ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΩΣ G.C.

ΔΥΤΙΚΗ ΙΚΑΡΙΑ 37- Προορισμός Ανατολική Ικαρία για Στρατιωτική Ναυτική Διοίκηση Λέρου Γραφείο Τομεάρχου – Τηλεφωνική γραμμή Αγ. Κηρύκου διεκόπη stop Στρατιωτική Διοίκηση Ευδήλου έλαβε προθεσμία μιας ώρας εκ μέρους των επαναστατών για παράδοση της. 173009(αναμεταδοθέν στην Comiles Σάμου-Mariegeo και Egeomil)

Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σελ. 505.

Έγγραφο Νο 56. 9/9/1943 ΣΑΠ CH. ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΩΣ ΠΕΑΠ ΝΑΥΤΙΚΟ ΛΕΡΟΥ- ΓΙΑ ΑΚΡΩΤΗΡΙ ΠΑΠΑΣ ΣΑΜΟΣ I/1411-

Ανακοινώθηκε στη φρουρά Ευδήλου ότι η συναφθείσα ανακωχή συνεπάγεται παύση οποιασδήποτε δραστηριότητας ακόμη και με την ομάδα των επαναστατών stop Δεν είναι επιτρεπτός απολύτως κανένας αφοπλισμός στρατιωτικών stop Σε περίπτωση επιθέσεως αντιδράσετε stop Στρατηγός Soldarelli. 204009 (μετεδόθη κρυπτογραφημένο στο Ακρωτήριο Πάπας)

Ο.π., σελ. 505.

Έγγραφο Νο 202. ΑΠΟ ΑΡΧΗΓΕΙΟ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ CUNEO ΠΡΟΣ ΝΑΥΤΙΚΟ ΛΕΡΟΥ ΚΟΙΝΟΠΟΙΗΣΗ: EGEOMIL- ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΠΕΑΠ Στρατ. Ταχ. 62-

10 Σεπτεμβρίου 1943 ώρα 10.40 Μετεβιβάσθη ώρα 10.50. Ειδήσεις από Ικαρία φέρουν τη φρουρά του Ευδήλου να υπέκυψε και τη φρουρά Ραχών να δέχθηκε επίθεση από ισχυρούς σχηματισμούς ανταρτών stop Για αποστολή ενισχύσεων απαιτείται άμεση αποστολή Τηγάνι αποβατικών και αντ/κού αλλά και αεροσκάφους για αναγνώριση και πολυβολισμό stop Παρακαλώ επιβεβαιώσατε stop Στρατηγός Soldarelli.

Ο.π., σελ. 541.

Έγγραφο Νο 203. ΑΠΟ ΑΡΧΗΓΕΙΟ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ CUNEO- ΠΡΟΣ ΝΑΥΤΙΚΟ ΛΕΡΟΥ, ΚΟΙΝΟΠΟΙΗΣΗ: EGEOMIL, ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΠΕΑΠ. Στρατ. Ταχ. 62- 10/9/1943 ώρα 11.35.

Φρουρά Ραχών υπέκυψε- Αντάρτες κυριεύσαντες αυτόματα όπλα απειλούν Άγιο Κήρυκο- Είναι υπερεπείγουσα ανάγκη αποστολής ζητηθέντων μέσων, κυρίως παρακαλώ άμεση αποστολή αεροσκάφους Τηγάνι διενεργήσει εντωμεταξύ αναγνώριση και μυδραλιοβολισμό ή πολυβολισμό Ικαρίας αναμένω άφιξη ενισχύσεων stop Στρατηγός Soldarelli.

Ο.π. σελ. 541.

Έγγραφο Νο 242. ΑΠΟ COMILES ΛΕΡΟΥ- ΠΡΟΣ COMILES ΣΑΜΟΥ. 10 Σεπτεμβρίου 1943 ώρα 19.30.

Με ανακοίνωση της 18.30 περίπου παρατηρητήριο Ακρωτηρίου Πάπας ειδοποιεί ότι ομάδα ανταρτών απαιτεί παράδοση φρουράς και όπλων. COMILES ΛΕΡΟΥ 194010.

Έγγραφο Νο 243. ΑΠΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟ ΠΑΠΑΣ –ΠΡΟΣ COMILES ΣΑΜΟΥ, 10 Σεπτεμβρίου 1943 ώρα 20.51.

Ληφθέν από Ρόδο για Λακκί Διοικητή 32ου Τομέως Λέρου-Ωρα 19.00 έφτασαν απεσταλμένοι για παράδοση, ζητούμε άμεση βοήθεια.

Έγγραφο Νο. 244. ΑΠΟ COMILES ΛΕΡΟΥ- ΠΡΟΣ COMILES ΣΑΜΟΥ, 10 Σεπτεμβρίου 1943 ώρα 21.15.

Σε σχέση με τηλεγράφημα Ακρωτ. Πάπας ώρας 19.00 stop Διέταξα παρατηρητήριο καταστρέψει σταθμό ασυρμάτου, έγγραφα και αρχείο. COMILES ΛΕΡΟΥ 210710

Ο.π. σελ. 551.

Έγγραφο Νο 101. 11/9/1943 ΠΕΑΠ ΣΗ. ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΩΣ ΠΡΟΣ ΝΑΥΤΙΚΟ ΛΕΡΟΥ- ΑΠΟ ΣΑΜΟ.

Ακρωτήριο Πάπας υπέκυψε στους επαναστατημένους αντάρτες. (ληφθέν 08.30).

Ο.π. σελ. 512.

Έγγραφο Νο 249. ΑΠΟ MARIEGEO ΛΕΡΟΥ- ΠΡΟΣ EGEOMIL ΣΑΜΟΥ, 19/9/1943 1020.

Ειδοποιείσθε ότι προσωπικό σταθμού παρατηρητηρίου Ακρωτηρίου Πάπας επανήλθε στη βάση χωρίς ματισμό, χωρίς όπλα, χωρίς πολεμοφόδια, συσκευές και οπτικά όργανα γιατί αρπάγησαν από Έλληνες αντάρτες stop. MARIEGEO ΛΕΡΟΥ 100019.

Ο.π., σελ. 552.

Έγγραφο Νο 245. ΑΠΟ COMILES ΙΚΑΡΙΑΣ- ΠΡΟΣ COMILES ΣΑΜΟΥ, 11 Σεπτεμβρίου ώρα 21.30.

Γενική κατάσταση αμετάβλητη stop Προθέσεις ανταρτών ακόμη αμετάβλητες αλλά δική μας στάση σταθερή με σύνεση stop Λόγω συνθηκών θαλάσσης εμποδίστηκε απόβαση στη βόρεια ακτή stop Απαραίτητο να προσδιορισθεί κατεύθυνση κινήσεως νότια βόρεια stop Μου επιβεβαιώθηκε επάρκεια άμυνας και υψηλότατο ηθικό φρουράς stop Έδωσα οδηγίες για να αντιμετωπισθεί πιθανή επίθεση stop Υπολογίζω να αρχίσω την κίνηση προς θέσεις κατεχόμενες από αντάρτες πρώτες πρωινές ώρες stop Λόγω ζημιάς σκάφους εξαιτίας μεγάλης θαλασσοταραχής κυβερνήτης φορτηγίδας προτείνει κατευθείαν επάνοδο Λέρο αυτή τη νύχτα και ζητεί εξουσιοδότηση Λέρου stop Παρακαλώ μεριμνήσατε και δώσετε οδηγίες stop. Συντ/χης PIRETTI 201011

Έγγραφο Νο 246. ΑΠΟ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΠΕΖΙΚΟΥ CUNEO- ΠΡΟΣ COMILES ΙΚΑΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΤΙΜΟΤΑΤΟ PIRETTI. Στρατ. Ταχ. 62, 12/9/1943. Αρ. 1/1439 stop Περατωθείσων επιχειρήσεων και αφού κυριευθεί ο οπλισμός μεθοδεύσατε μετακίνηση φρουράς στη Σάμο stop. Στρατ. SOLDARELLI 021512.

Έγγραφο Νο 211 ΑΠΟ ΣΑΜΟ- ΠΡΟΣ ΑΝΩΤΑΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟ 14 Σεπτεμβρίου 1943.

Λόγω της πτώσης της Ρόδου την 11η ανέλαβα Διοίκηση του τομέως Αιγαίου τελεία. Είμαι στη Σάμο όπου έφτασε Αγγλική αποστολή τελεία. Έχω μαζί μου δύο τάγματα πεζικού, σύνταγμα πυροβολικού και μεραρχιακά τμήματα συνολικά πλήρη: λόχος εθνοφρουράς (MVSN) αναξιόπιστος τελεία. Συνδέσεις δύσκολες με άλλα νησιά των οποίων επιζητώ να ελέγχο την κατάσταση όσο μπορώ τελεία. Υπογραφή Στρατ. Soldarelli

Ο.π., σελ. 551.

Έγγραφο Νο. 250 ΑΠΟ MARIEGEO ΛΕΡΟΥ- ΠΡΟΣ COMILES ΣΑΜΟΥ 20/09/1943 14018

Προκειμένου να επαναλειτουργήσει ο Σ.Π. Ακρωτηρίου Πάπας κατόπιν αιτήματος αγγλικής Στρατιωτικής Διοικήσεως παρακαλούμε να μας υποδείξετε αν κατάσταση νήσου Ικαρίας επιτρέπει αποστολή προσωπικού και υλικού stop MARIEGEO ΛΕΡΟΥ 185220.

Έγγραφο Νο. 252 ΑΠΟ COMILES ΙΚΑΡΙΑΣ- ΠΡΟΣ Ταγμ. ΒΑΤΤΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ. CUNEO

Μερικοί στρατιώτες σε συμφωνία με κάποιον επικεφαλής προτίθενται να βάλουν κατά μέσου με αγγλικά στρατεύματα που έρχονται στην Ικαρία. Παρακαλώ ειδοποιήσατε κυβερνήτη πλοίου για αλλαγή πορείας stop Εγώ θα προσπαθήσω να ειδοποιήσω το πλοίο μέσω παρατηρητηρίου Ακρωτήρι Φανάρι stop BILIOTTI

**Έγγραφο Νο. 253 ΑΠΟ ΕΓΕΟΜΙΛ ΛΕΡΟΥ- ΠΡΟΣ COMILES ΣΑΜΟΥ
30/09/1943 ώρα 08.30.**

ΠΕΑΠ 4821 stop Σχετικά με δικό σας 1/1561 25ης τρέχοντος stop Πετρελαιοκίνητο Άγιος Κυριάκος όταν πλησίασε σήμερα το πρωί ακρωτήριο Πάπας Ικαρίας για να αποβιβάσει προσωπικό παρατηρητηρίου δέχτηκε πυρά μυδραλιοβόλου stop Π/Κ κατέφυγε Φούρνους stop Παρακαλώ ανακοινώσατε επειγόντως κατάσταση νήσου Ικαρίας και εάν είναι δυνατή εγκατάσταση παρατηρητηρίου Πάπας stop ΕΓΕΟΜΙΛ 115829

Ο.π., σελ. 552-553

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Ταυτότητα Τεκμηρίου:

Υπηρεσία Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

Προέλευση: Κεντρική Υπηρεσία
Έτος: 1947
Αριθμός Φακέλου: 115
Αριθμός Υποφακέλου: 1
Τμήματα: 3
Χρονικό Διάστημα: Από 01.01.1947 Έως 31.12.1947
Θέμα: ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ
Παλαιό Θέμα: ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ
Περιγραφή: ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΗΣ (ΚΛΙΜΑΚΙΟ ΣΥΡΟΥ, ΙΚΑΡΙΑΣ, ΑΓΟΡΙΑΝΗΣ). -ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Μεταγραφή στην πρωτότυπη γλώσσα (αγγλικά):

UNRESTRICTED

S/AC.4/SC.2/PV/15

Origin: English

22 February 1947.

VERBATIM RECORD OF THE COMMISSION OF INVESTIGATION
CONCERNING GREEK FRONTIER INCIDENTS, FIFTEENTH
MEETING OF INVESTIGATION TEAM NO. 1, AT EVDILOS, IKARIA, GREECE
7 p.m. 22 FEBRUARY 1947.

PRESENT

Language Spoken

(Unless otherwise indicated)

CHAIRMAN: Mr. William Shearer

English

Mr. Atyeo (Australia)	English
Air Major Wang Ting Pang (China)	English
Mr. Sobolewski (Poland)	Russian
Mrs. Fothergrill (United Kingdom)	English
Mr. Anschuetz (United States)	English
Mr. Graur (USSR)	Russian

LIAISON REPRESENTATIVES:

Mr. Theodor Heba (Albania)	French
Mr. Petrov (Bulgaria)	French
Mr. Theodoropoulos (Greece)	French
Mr. Krulj (Yugoslavia)	French

CHAIRMAN: The meeting is open.

(Mr. Loulis entered the room)

CHAIRMAN: Will you explain to the witness that he should keep his statement as brief as possible and speak in English or French if possible?

MR LOULIS: Mr. President and members of the Commission: I would be very glad to do so, but unfortunately the other members of the Committee do not know any other language and they would not be able to follow what I am saying.

The question which we have to explain in front of you is very serious on its details. When you examine them, you are going to discover one more side of the so-called international frontier incidents. I beg you therefore, Mr. President, to allow me to speak in Greek and I promise that I will be very brief and that whatever we say will pertain to concrete facts.

CHAIRMAN: Could you explain to the witness that the Committee has granted Mr. Loulis one hour if he desires that much. In commencing the statement, could he explain briefly the nature of his Committee and whom it represents?

MR. LOULIS: I would like to introduce one or two members of the Committee. First. Mr. Andreas Tzimas. Mr. Tzimas is an old member of Parliament in Greece. He is one of the leading members of the Communist Party of Greece. He has been one of the members in the political council of the headquarters of the partisans. When the political

Committee of the partisan movement was formed up in the mountains, he was the ambassador of this Committee to Marshal Tito in Yugoslavia.

CHAIRMAN: What does the Committee represent?

WITNESS: Our Committee represents the exiles of the North Ikaria island. I personally represent the exiles of all Greece because I am the President of the National Solidarity Organization.

CHAIRMAN: The Committee as a whole represents only the exiles of the north?

WITNESS: That is right.

CHAIRMAN: It was elected for the specific purpose of presenting its case to the Commission?

WITNESS: Yes.

CHAIRMAN: We ask the Witness to commence his statement.

WITNESS: Should I not present the rest of the members of the Committee?

CHAIRMAN: Very briefly please.

WITNESS: Nicolas Terjopolis; Mr. Nicolas Stisopoulos, member of the Political Bureau of the Agrarian Party, member of the council in the mountains; Mr. Panayotis Kostopoulos, major in ELAS. He represents the Democratic Union, a director of the institution of the social insurance; Mr. George Rangas, a lawyer, member of the of the Central Committee of the Agrarian Party of Greece; Mr. Lanrosdifas, a lawyer and reserve officer in the Greek army. He represents the Socialist Party incorporated within EAM. Mr. Constantinos, a student, member of the Central Committee of EPON, a youth organization. And then myself, twenty years a member of the Liberal Parliament, member of the Revolutionary Government of EAM in the mountains and General-Commander of Epirus, a member of the Central Committee of EAM, President of the National Solidarity Organization of Greece and now political exile.

Ladies and gentlemen: On behalf of the ten thousand exiles in Greece, the exiled hostages in Greece, because we will prove they are hostages of Greece, I bid you welcome, and I thank you warmly that you took the trouble to come and examine our question. Our question gentlemen is closely related to the so-called frontier incidents in Greece. As you can see, we (indistinct) make up the Committee belongs to all the five parties who are in the coalition of political parties within EAM. Furthermore, as you will see from the lists which are going to submit to you in detail, the exiles come from all parts of Greece, from the northern part of Greece and from the southern most parts of Greece as well and also from the islands.

I must explain to you the machinery of sending us to exile. The Tsaldaris Government since May 1946 re-established in worst form the law of the Committee for Security. These Committees work as follows: as you are asleep in your home, your house is raided by the police and gendarmerie which does not respect the right of privacy or any

other constitutional right, and you are arrested. You are taken to the police station and there you are presented with a decision of the Security Committee which says that you are exiled to such and such place for such and such period of time. This decision is taken without giving any opportunity to the person arrested to defend himself. The man who is arrested also does not have the right to be informed of what the charges are or what the depositions against him by the witnesses who are charging him. The man arrested has the right within three days to appeal to the Committee of Security of Second Instance, yet this Committee of Second Instance holds a closed meeting and the accused does not have the right to be present or to defend himself or to know at least what is going on, or what is included in the files of proceedings through his lawyers.

It is in what way that scores of thousands of democratic Greeks have been sent to the desert islands of death. We believe that not even in the Middle Ages were people doomed to penalties so dishonorable as the penalty of exile without having the chance to defend himself or at least to hear what the charges are or to have a lawyer take up his case. The Government has followed these tactics against the exiles: they were not sent immediately to the desert island of exile. Yet, most of the exiles were kept under detention in various places in caves for months. This is so very true that many of the exiles who had been exiled for a term of six months spent the full six months term of exile in those detention places. In those detention holes, most of the exiles suffered horrible tortures. We have here, gentlemen to show you men who, although many months have elapsed since they have been tortured, you can see they are lame, or their eyes have been pulled out or their nails have been pulled out and you can examine them at random. You will find that nine-tenths of the exiled have suffered tortures. While they are being tortured, it is proposed to them that they denounce the political parties within EAM and should they do so they are promised that they will be set free. Out of the thousands of exiles, very few have been found to denounce the EAM parties, and they were immediately set free.

While people were going to their exile, and they were detained in those detention places since May 1946 and up to 31 December 1946, the Government was giving exiles an allowance of five hundred drachmas, per day per person. Out of these five hundred, three hundred and forty-eight drachmas were kept by the Government for a portion of bread, one hundred and thirty. Which left one hundred and fifty-two drachmas per day to the exiles which means three cigarettes. Nothing else, no other food was issued. The Greek people in an expression of its feeling to the exiles helped the exiles through its own organization, the organization of National Solidarity. It is for this reason that this organization has been persecuted very violently by the fascistic Greek state. Scores of its members have been murdered. Hundreds of its members have been imprisoned and hundreds of others are in exile, among them myself, the President of this organization. Up to the end of November 1946, the Government was not issuing anything at all to the exiles but through the pressure of public opinion in Greece and abroad the Government yielded, and at the end of November 1946 it was decided that the equivalent of two thousand calories in food should be issued to the exiles. However, this decision was not carried out up to the end of December. By reason of more pressure at the end of

December, the Government passed a law that these two thousand calories be issued beginning the 1st January. Even this was not carried out in January, at least for the exiles of Ikaria, of which I am in a position to know, especially in the months of January and February. In December and January, we were in danger of starving from lack of food. In December we sent a five-member committee to Samos. We protested, and they sent some food. At the end of January, we again had the same conditions, and we sent a three-member committee to the island of Chios. Later we sent a protest to the United Nations Organization commission, your commission, which arrived here on February 8th and finally received the two thousand calories.

It must be stressed, gentlemen, that while all these exiles are members of the resistance movement, and they have all been ruined during the occupation, ninety-seven percent of them have no funds and are indigent, and the Government has declared only fifty percent of them as indigents and they are the only ones who can get this food free. The others have to pay.

As for medical help, the Government has not done anything at all in this direction. Fifteen days ago, an order came from the Minister of Public Order to the UNRRA doctor, Mr Zacharides ordering him here not to issue any medicine unless we paid for it. You understand that with the financial situation we are in, we cannot have any medical assistance. Therefore, forty percent of us are ill. The Government policy does not take any steps to secure housing for the exiles, and if it were not for the inhabitants who are so hospitable, most of the exiles would have to be out in the open during the winter. Even then, the houses are so few, as you can see for yourself if you visit those houses that the exiles have to live under miserable conditions. Also, we are not getting any clothing, footwear, not any bed covers from the Government. The International Red Cross as well as the Greek Red Cross have not shown any signs of interest although we appealed to them. Lately, now that your commission has arrived in Greece, they are a great haste to show that they are interested in us, and that they want to help us. As a contrast, gentlemen, we have just been informed by a radio broadcast the Greek Government gives to the fascists, of Bulgaria, Yugoslavia and Albania who have sought refuge in our country, food supplies, clothing, footwear, bed covers, medical help and in addition two thousand drachmas per day, in contrast with the three hundred we are getting* Not all of us are getting three hundred, but the fifty percent who have been declared indigents. I again must stress that in Ikaria during the last three months, the six hundred exiles have not even received those three hundred drachmas. We also heard about the fifty million drachmas which were sent for the fascists in Syros. Furthermore, while they are sending us to a desert island where we cannot find any work or practice our professions, they are sending the fascists to more populated islands and town such as Syros and Crete where they can find work and they are working. When you compare the way in which the Security Committee treats its cases, those whom they examine, the tortures which are inflicted on the hostages exiled by the Government, with the extraordinary way in which the fascists are favored by the Government, it proves that today we are governed by a fascist Government which unfortunately, gentlemen, was imposed on us by our allies, the British, through their occupation which still is

continued. It is these tortures of people which have made scores of thousands of Democratic Greeks go to the mountains to save their lives and their honor. They seized from our Government stores of clothing, arms and the rest of the supplies they needed. Daily they increase the supplies from the prisoners which the capture from the Government forces and this is how they have made up today's strong Democratic Army of Greece.

Honorable Gentlemen, as long as this persecution is continued against the democratic peoples in Greece, the Democratic Army is going to get bigger and bigger day by day in a fantastic way, and Greek blood is going to be spilled more and more in civil strife which, as I have already said, our allies, the British, have imposed on us. Furthermore, it constitutes a danger for the Balkans and in a more general way a danger to the peace of the world. I am going to submit to you a memorandum which gives in more details facts which you will be glad to read when you have time.

Please allow me to add a few more words. The internal tragedy of Greece is completely an internal question and nothing to do with foreign countries. This trouble has been instigated by the British. I am going to prove this to you by the following facts: many British Members of Parliament, my personal friends, have submitted the question to the British Houses of Parliament asking this question: "Why should I be arrested and sent to exile?" I have a letter from these Members of Parliament among whom is Mr. B. Levy, Mr. Solley, Mr. Dodds, Mrs Braddock, Mr. Tiffany and Mr. Edelman, who sent me the reply which was given to them by the Secretary of States, Mr. McNeil who writes to them the following:

"My dear Norman,

"I have now received some information about the case of Mr. Loulis of which I informed you in my letter of 28 December.

"Mr. Loulis was deported to the island on various charges made against him under the Extraordinary Measures Law. Of these charges the most serious was that he was presiding over an organization which has been repeatedly found to be collecting money illegally; that is to say, without the permission of the Ministry of Welfare, and that the money was used for purchasing armaments, ammunition and so forth, for armed bands.

"I am afraid that there is no doubt that Mr. Loulis' organization has been on close terms with the rebels and that at least some of the funds devoted to it have in fact found their way to bandit organizations.

Your sincerely,

Hector Mc. Neil"

Here, gentlemen, I submit also an official copy of the statement according to which I have been exiled. It states that because "he is continuing the same activity provoking nationalist citizens and threatening to slaughter them he is judged a very suspicious character and he makes a conspiracy to create anarchist bands and he holds secret

meetings during various days and nights illegally against the legal authorities and because he engages in anti-democratic activities”.

My anti-democratic activities are the following: I myself was one of the resistance movement. My son was a fighter in the ELAS ranks. He was injured in the battles against the Germans and also injured in the battles in December against the British. My wife and my daughters have been interned in the worst internment camp which the Germans had. After the liberation they were set free. Even today they bear the marks of the beatings of the Germans. My brother who was a captain, and who fought in the wars against Italy and got killed was exiled during the dictatorship of the king and Metaxas. My brother-in-law, Colonel Sobras, was also killed in the war against the Italians. This, gentlemen, constitutes my anti-national activities. If you have, gentlemen, the patience to examine the case of everyone who has been exiled, you are going to see that every single one of them is a hero of the resistance movement and it is with these slanders that they have exiled them. That is proven by those lies which are contained in the letter of Mr. Mc. Neil, about the British Government and British forces of occupation in Greece, because I was well-known person, another reason for my exile and not the true one.

That is all, gentlemen. I leave these documents with you, also another reply by the Members of Parliament.

CHAIRMAN: Are there any questions?

Mr. ANSCHUETZ: Do you have any personal knowledge of the incidents which are alleged to be occurring on the northern frontiers?

WITNESS: No, no personal knowledge.

Mr. ANSCHUETZ: Do any of the gentlemen of your committee have any personal knowledge of the situation which is alleged to have existed?

WITNESS: Yes. This gentleman has (indicating Andreas Tzimas).

Mr. ANSCHUETZ: When were you arrested?

Mr. TZIMAS: On the 27th July 1946 I was arrested. I was in a frontier area.

Mr. ANSCHUETZ: What place was this?

Mr. TZIMAS: Salonika.

CHAIRMAN: The representative of the Soviet Union on a point of order.

Mr. GRAUR: We took the decision Mr. Chairman, to hear for one hour the Central Committee of exiles. I think that we should hear first and then ask questions and not break up the statement by different questions.

CHAIRMAN: I understood that the gentlemen had said he was finished.

Mr. LOULIS: I myself have finished but there are other members who want to make additional statements.

CHAIRMAN: If I may clarify the situation, our decision was that we should hear one spokesman for one hour. I see no irregularity. However, if there is no objection, we will permit the other members of the committee to make statements until the period has been exhausted. So far, however, there has been no irregularity. Is there any objection to this procedure? We invite any member of the committee to continue making a statement.

(George Rangas entered the room)

Mr. RANGAS: We gentlemen insist that you should examine the witnesses in a very elaborate way because we as a Committee can only make general statements and can only touch the subject on general lines, and whatever statements we make can be proven by the witnesses.

Since the new fascist Government took over and since the dictatorship of the 4th August against the resistance movement, there has been persecution for the extermination of its fighters which has here to been unknown. For a year and a half, the members of the resistance and the representatives of the democratic people of Greece have been the victims of this widespread persecution and of this one-sided civil strife. Hundreds were murdered, thousands were imprisoned, and in order to escape from this wild persecution which meant their extermination, they were obliged to go to the mountains and protect themselves. The situation was getting more and more tense every day, and since last May this situation has become a permanent and a legal situation. It was legalized by the Government and Mr. Tsaldaris who passed the extraordinary Measures of Order and who established the Committees for Exile.

Since then our internal situation has entered a more critical stage. Thousands of fighters of the resistance movement are arrested and exiled. Not only that, but in retaliation members of their families are also arrested and exiled. The Government maintains that its exiles are in opposition to the laws of the state. It is really not this, but it is a persecution of the members of the resistance movement, a persecution of the political opponents of the Government. The charges with which we are charged are so serious that we should have been tried in court martials and not be exiled. Because these charges are slanderous and they have been made by people who are not in existence, who do not exist, they exile us without any trial and in our absence the court takes a decision. We are going to submit documents which prove that this is a persecution of the members of the resistance at the extermination of the political opponents of the Government. These documents prove that all of us are fighters of the resistance movement. Among us there are individuals who have fought in all the national wars and who have been decorated for their bravery and for their actions.

A typical fact which proves that this is a political persecution is that all those who were willing to declare that they denounced their political beliefs are set free. Most of the decisions which are issued by the Security Committees to exile us refer to the fact that we are members of the resistance movement or members of parties of the left. Seventy-

five percent of the exiles who are in Ikaria for whom we are speaking come from regions which are south of Mt. Olympus and which have nothing to do with the boundary. A large percentage of the exiles because of their age and state of health cannot possibly take any legal action. There are children, old men, sick people and women, a typical proof that the old men and women today were returned because your Committee was coming.

Mr. LOULIS: Here are pictures of the exiles showing women and children.

WITNESS: We are not exiles anymore. We are not hostages. We are not exiles because our terms have been renewed by simple telegrams, and our term is undefined. We do not know what term we are serving in exile and not even this ridiculous procedure of the Security Committees decides the renewal of our term. Furthermore, the places of our exile are not defined. The first gendarme available has the right to take us from one place to another place or even to have us faced by a court martial depending on what the political aims of the Government are. Fifty of our exiles of Evdilos were taken in the middle of winter by old boats to different islands. They are so far out of the way that the Government's has absolutely forgotten about their existence, and it proves their determination to exterminate us in a very definite manner. I also refer to the fact that since the 20th December the Extraordinary Measures of Security have been applied to the island of Samos with the only aim of spreading disorder in this quite and peaceful corner of Greece. Here the authorities try in every way to make our life difficult.

(Mr. Rangus left the room)

(Then Mr. Andreas Tzimas gave testimony, the text of which is contained in document S/AC.4/ SC.2-Y. The following testimony and statement continued directly after S/AC.4/SC.2-Y.)

Mrs FOTHERGRILL: I would like an answer from the witness.

Mr. GRAUR: I only think that this question should be put and could be put- and I am sorry to formulate it in such a way- if Marshal Tito were present, then it could be proved, and it could be ascertained what the speech was about, what they talked about, on what subject and on what date. Under these conditions, I think the witness can very well refuse to answer.

MAJOR WANG: I personally do not think the United States representative particularly wants to discuss either or either mention the name of Marshal Tito. I think he is only trying to get further information leading to the basis of our committee, which is the border incidents, relating to Yugoslavia. Since the witness has been in Yugoslavia and he has the information about Yugoslavia and perhaps Marshal Tito- the name really does not matter very much it is the fact that he can perhaps supply some information on whether to support the United States representative for further questions.

CHAIRMAN: Since there is a difference of opinion on the question, I would appreciate the point of view of the representatives who have not spoken.

Lt COLONEL LALANDE: Personally, I think that this question is absolutely formal since it is a direct link and is directly connected with frontier incidents.

Mr. ATYEO: I agree.

Mr. GRAUR: Personally, I think that this question and all such questions which involve members of state, which involve persons like Marshal Tito who is Prime Minister, can perhaps be put in front of the full Commission. I do not think that they can be put here. I think if the witness wants to answer, that is according to his own judgement. But personally, I think we should first request the permission the main Commission to grant us such a competency.

Mr. ATYEO: I see no objection to using this witness. I have heard British generals' names bandied around. I have heard questions from the Yugoslav representative on the so-called fascists in the last camp we visited, and what they had to do with British gentlemen, what they had to do with important Greek officials and so on. There was no protest then from the liaison officer, nor from the United Kingdom officer nor any of us.

Mrs. FOTHERGRILL: I would like it noted that the witness was not himself averse to answering the question until he was interrupted. In fact, he began: "In May..." it is only a question now of the **(indistinct)**.

CHAIRMAN: I think that we have had sufficient discussion on this point. I think it is necessary as Chairman that I should execute the wish of the majority of the Committee. I therefore ask the interpreter to put the question again.

INTERPRETER: What was the question?

Mr. ANSCHUETZ: When did you speak with Marshal Tito on this subject?

Mr. GRAUR: Mr. Chairman, I must protest categorically against such a procedure. We did talk here, as the Australian delegate said, about British generals and I am quite willing that we should talk about generals of every possible nationality, but we never talked about any political high officials, and do not think we should. We did not talk of any Prime Minister. If military persons are indirectly concerned in frontier incidents, in matters which interest us here, there is no reason why they should not be mentioned, but I cannot see why we should here talk of Marshal Tito and what he said on such and such a date and any other political official. I must categorically protest against such a formulation of the question.

Lt. COLONEL LALANDE: I am sorry, but I have to contradict the representative of the Soviet Union. Mr Tsaldaris' name was mentioned not so long ago.

Mr. GRAUR: I should like to remind the representative of France that when we were talking of Tsaldaris, we were talking in a private meeting. Now, if we mention that name or any political name in a public meeting this is quite different.

MAJOR WANG: Point of Order. The Chairman has already ruled on a decision. I request carry out that decision.

CHAIRMAN: First I will hear the representative of Yugoslavia.

Mr. KRULJ: Mr. Chairman, I should like to protest most categorically, most vehemently, against such a procedure. This is not the place, this is not the time, this is not the body in front of which the political ideas of Marshal Tito can be stated. I must protest and ask that this protest should be put down in the Summary Records of this Meeting.

Mrs. FOTHERGRILL: Some time back the liaison representative of Yugoslavia began by saying we could read the public declaration, so let us ask him- since this is a public declaration- if he would be so kind as to give us the date of the public declaration and then we can read it in the papers published in Yugoslavia.

Mr. SOBOLEWSKI: Mr. Chairman, since the question put forward here by the representative of the United States brought such a protest, I think that we could ask- since it concerns the Prime Minister of a Government- I think that it should be right that the question should be put again in Salonika and that we should ask the witness either to answer there personally or in written form.

CHAIRMAN: It is necessary for me to execute the will of the majority of the Committee. There has been ample discussion. The wish of the majority is that the question be put. I now ask that it be put.

Mr. GRAUR: Mr. Chairman-

CHAIRMAN: Is this a point of order?

Mr. GRAUR: Yes, point of order. The Chairman has no right to take such a decision, to rule in such a way.

CHAIRMAN: Does the representative of the Soviet Union say that I am incorrect in assuming that the duty of the Chairman is to execute the wish of the majority of the Committee?

Mr. GRAUR: Yes, because it is necessary that any decision taken here should be unanimous.

CHAIRMAN: I invite the opinions of the representatives on that point of order.

Mr. ANSCHUETZ: Mr. Chairman, I do not think this is exactly the time and the place for us to discuss the principle involved here. However, I want most emphatically to reserve my objection to the statement made by the Soviet delegate.

CHAIRMAN: You disagree with him, but you do not wish to discuss it?

Mr. ANSCHUETZ: I suggest we proceed with our Meeting here and discuss that in a private session.

CHAIRMAN: On the debate of this question of principle: is there any objection to the procedure proposed by the representative of the United States.

Mr. ATYEO: I would like to ask the representative of the Soviet Union how he arrives at that decision.

Mr. GRAUR: When the representative of the United States proposes that this discussion should be brought to a private meeting and that we discuss it again in a private meeting, I do not mean the principle of being able to ask questions concerning Marshal Tito but the principle of the way of leading the debate.

Mr. ATYEO: That is what I mean by unanimity.

Mr. ANSCHUETZ: Do I understand that you reject the majority rule of procedural questions for this Commission?

Witness Loulis

Mr. GRAUR: I stated before that I thought that here the Chairman and the Commission could only take a decision that was taken unanimously. Moreover, there was an objection coming from the different liaison representative here; we face first opposition on my part and also from the Polish delegate, and we have an objection coming from the liaison representative, more particularly from the liaison representative of Yugoslavia.

CHAIRMAN: Is there any objection to the proposal of the United States representative that this question of voting procedure and allied questions should be discussed in a private meeting? Adopted. Agreed.

MAJOR WANG: I just want to say: would not it be better for us to discuss this thing immediately so that we can proceed without a lot of interruptions of the same nature that might arise again. If it does, we will be in the same bottleneck.

CHAIRMAN: Is there any objection to this proposal?

Mr. ATYEO: On the condition: that all witnesses are now asked not to mention the names of high people.

Mr. GRAUR: That is right.

CHAIRMAN: The proposal is adopted. Are there any further questions to this Committee of Exiles?

Mr. ATYEO: You said, sir, that after three days, you may make an appeal against a conviction. Have any of you made that appeal? Did any of you make that appeal?

Mr. LOULIS: Yes.

Mr. ATYEO: Was the appeal sustained at any time?

Mr. LOULIS: One per thousand.

Mr. ATYEO: Have any of you been tortured on this island?

Mr. LOULIS: Not on this island.

Mr. ATYEO: Have any foreign refugees ever been put on this island?

Mr. LOULIS: There is one Russian.

Mr. GRAUR: Is he here now?

Mr. LOULIS: Yes, his family name is Sevohenko.

Mr. ATYEO: How many families left this morning?

WITNESS: This morning one hundred and twenty-eight persons left from here and thirty-four persons from South Ikaria. We do not know how many families. This number is the number of people.

Mr. ATYEO: When was the decision made to take this family back?

Mr. LOULIS: It was communicated fifteen days ago.

Mr. ATYEO: Were they any specific types of people?

Mr. LOULIS: There were women and children under sixteen and men over sixty. This order which was communicate on this question states that the term of exile has not been stopped but it has been discontinued. Therefore, we believe that after the Commission leaves, these people will be sent back again.

Mr. SOBOLEWSKI: What is the percentage of internees of exiles in this island which come from the northern part of Greece; that is to say the regions which are on the frontiers of Bulgaria, Albania and Yugoslavia, and how many of them come from central Greece or the southern part of Greece?

Mr. LOULIS: We have submitted a detailed list on this explaining it, but as I remember off hand, out of fifteen hundred people who were here up to date, four hundred and fifty come from the northern regions of Epirus and Macedonia and Thrace and one thousand and fifty – which means two-thirds – come from the southern regions of Greece. The previous figures were on the total of Ikaria; talking of Northern Ikaria we represent four hundred and seventy-three who are from the southern part of Greece; one hundred and sixty-one are from the northern part of Greece.

Mr. GRAUR: What is the number of people on the island who have been tortured by the police?

Mr. LOULIS: From Northern Ikaria two hundred and seventy-two people have been tortured. Four hundred and thirty-four have had their houses burned. Ninety are invalids. Out of these six hundred, one hundred and fifty are ill.

CHAIRMAN: If there are no further questions, we thank these gentlemen.

Mr. LOULIS: I wonder if it would be possible for me to accompany this Committee tomorrow?

CHAIRMAN: May I ask if there is any objection to this gentleman coming with us on the launch tomorrow?

Mr. GRAUR: I should like to ask the liaison representative of Greece to arrange that General Bakirdjis should be at Kirikos tomorrow.

Mr. THEADOROPOLIS: If it is possible, I will have him there.

CHAIRMAN: The public Meeting is adjourned.

(The Meeting adjourned at 9.25 p.m.; at which time a private Meeting was held which lasted until 10 p.m. At 10 p.m. the public Meeting was resumed.)

CHAIRMAN: This is the Committee representing the exiles from Thrace. I ask the spokesman for his name.

(The name of the spokesman was Mr. Panayotis Tzevelekis.)

CHAIRMAN: Because the Commission has only a limited time and many people are here I request the spokesman to confine his replies to the questions put and make them as brief as possible. He may submit any additional information in a memorandum which will be circulated to the Commission. I invite questions.

Witness Tzevelekis

Mr. ATYEO: How long have you been in the camp?

Mr. TZEVELEKIS: I have been condemned to one year's exile, but I have been here one and a half months. Previously I have been to four other islands.

Mr. ATYEO: Do you personally know anything about frontier incidents?

WITNESS: In my district I personally have the following knowledge: after the liberation of the country, the National Guard occupied the district. On the first day that the National Guard moved into our district, the people came out to welcome it but instead the National Guard fired against the people and spread terror immediately right on that first day. They exiled many thousands. Many thousands were imprisoned. Eight people had their heads broken. Many were beaten and many were humiliated. This fact and the terror which followed the occupation of the district by the National Guard was augment every day and caused many people to go to the mountains, and I believe this is the reason.

Mr. ATYEO: Does the Witness know anything personally about these incidents, not in a general way nor what he thinks. I want border incidents, not general political background.

WITNESS: What do you mean when you say border incidents?

CHAIRMAN: What the representative of Australia means is crossing the border by armed bands who create trouble in one way or another.

WITNESS: There is no such case, for there is no reason for such a case to exist.

Mr. ATYEO: Do you know of any?

WITNESS: There is no such case.

Mr. KRULJ: Have you seen any refugees of Bulgaria, Yugoslavia or Albania origin in your region?

WITNESS: While I was in the town of Alexandroupolis I saw with my own eyes Bulgarians in military uniform who had crossed the boundary and come in, and they stayed there for some days. Then they were transported as we heard, to Syros, Crete and Pylos and other places. Anyway, they took them away from there.

Mr. PETROV: Did you understand who those men were and why they came from Bulgaria?

WITNESS: I did not come in contact with them, and therefore I do not know. What we heard there is that they were afraid of the justice in their country, and therefore they escaped.

Mr. ATYEO: Do any of the other members know anything about frontier incidents as defined by the crossing of troops from one side the other?

Mr. GRAUR: Point of order. I think, Mr. Chairman, it is far better to proceed by hearing one witness and then proceed to the others when we have finished hearing one and not ask questions from one witness to another because this is not practical. I think it would be even more preferable, Mr. Chairman, if we kept the order, we had up now, that is to say only one witness should be brought at a time and not together.

Mr. ATYEO: Except, I hope, we are not going to interview everyone.

Mr. PETROV: Did you see any of those Bulgarian Fascist officers that fled from Bulgaria and who returned afterwards to Bulgaria?

WITNESS: I have not seen any, and I did not know any. What I know is that the authorities took them and from then on, we lost track of them.

Mr. KRULJ: You said that you saw Bulgarian soldiers in Alexandroupolis. Did some of them remain in town or were all of them sent to other places?

WITNESS: None were brought to my attention that were left in the town.

Mr. THEADOROPOLIS: What region does the witness come from?

WITNESS: I come from the district of Evros in Thrace.

Mr. THEADOROPOLIS: When were you there the last time?

WITNESS: I was there after the 2nd July 1946. I was arrested there and exiled for one year in Anafi. Then I was taken to various other islands and finally they brought me here to end my term.

Mr. GRAUR: What is your nationality?

WITNESS: I am a Greek citizen.

Mr. GRAUR: Why were you arrested? What were your crimes?

WITNESS: I was arrested on charges that I was organizing and supplying bands in the district of Alexandroupolis but I must state that this charge is a standard charge with which thousands of people have been exiled. The same holds true for the fifteen hundred exiles of this island and all the other exiles. It is a false charge, because the same charge is brought against the neighboring countries that they are organizing and supplying bands. We know the bands are now numerous, but the only reason they are numerous and why they have been organized is the terrorism of which I spoke to you before. How could a neighboring country force me to go up to the mountains if I was not terrorized and if I was happy where I was living?

Mr. GRAUR: Do you have a family?

WITNESS: I have a wife and child and while I was in exile, they put them in prison.

Mr. GRAUR: Where are they now, does the witness know?

WITNESS: I believe that now she has been set free, but I received a letter stating that she was forced to sign a statement denouncing EAM.

Mr. ATYEO: Are the conditions on the island of Anafi worse than here?

WITNESS: The life there was much worse, yet we organize it somehow. During the winter they took us in some of these boats and took us from island to island in them. We had the same food there as we have here. There it is a just a rook and there are no communications.

Mr. KRULJ: Perhaps we could ask the witness to tell us if in his group of Thrace there are any men who can give us personal information concerning frontier incidents. If we find these men, then, as the Soviet representative suggested, we will examine them separately.

CHAIRMAN: Is there any member of your group who has personal knowledge, who knows of a crossing of a frontier by armed bands in either direction.

WITNESS: No, there is none.

(Mr. Tzevelekis left the room)

CHAIRMAN: Before we adjourn, in the interest of saving our time, what is the feeling of the Committee on this question?

Mr. GRAUR: I think, Mr. Chairman, that in principle I prefer the method we have followed up to now. We should recommend that the witnesses be brief and to the point. It is too late now. We have almost finished our work. I propose we carry on with the method we have been using.

CHAIRMAN: The Meeting is adjourned.

(The Meeting adjourned at 10.30 p.m.)

UNRESTRICTED

S/AC.4/SC/2/PV.20

VERBATIM RECORD OF THE COMMISSION OF INVESTIGATION
CONCERNING GREEK FRONTIER INCIDENTS, TWENTIETH
MEETING OF INVESTIGATION TEAM NO. 1, AT EVDILOS,
8.30 P.M. 23 FEBRUARY 1947.

PRESENT

Language Spoken

(Unless otherwise indicated)

CHAIRMAN: Mr. William Shearer	English
Mr. Atyeo (Australia)	English
Air Major Wang Ting Pang (China)	English
Mr. Sobolewski (Poland)	Russian
Mrs. Fothergrill (United Kingdom)	English

Mr. Anschuetz (United States)	English
Mr. Graur (USSR)	Russian
Lieut.- Colonel Lalande (France)	French

LIAISON REPRESENTATIVES:

Mr. Theodor Heba (Albania)	French
Mr. Petrov (Bulgaria)	French
Mr. Theodoropoulos (Greece)	French
Mr. Krulj (Yugoslavia)	French

Chairman: The meeting is called to order.

(Mr. Aristidis Koutsouflakis, President, entered the room and assumed his seat in the witness chair).

MR. ANSCHUETZ: How many political exiles are residents here in Evdilos?

MR. KOUTSOUFLAKIS: About 230. Fifty just left.

MR. ANSCHUETZ: What type of rations do the political exiles receive on Evdilos?

MR. KOUTSOUFLAKIS: I cannot give you the exact figure of the rations, I can tell you the amount of calories. They receive the equivalent of 2,000 calories.

MR. ANSCHUETZ: Do the local inhabitants, the permanent residents, receive the ration or they dependent merely on what you grow or buy for themselves?

MR. KOUTSOUFLAKIS: We also have a ration card except that our ration card is 940 calories while the exiles' ration card is for 2,000 calories.

MR. GRAUR: What is the population of your locality apart from the exiles?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Between 950 and 1,300, not of just this village but all the community including the surrounding villages.

MR. GRAUR: I suppose there must be some schools. What are these schools, how many are there, and what type are these schools?

MR. KOUTSOUFLAKIS: We have four schools. We have one primary school in this village, two primary schools in the surrounding villages and one semi- secondary school in this village.

MR. GRAUR: What are the relations between the normal inhabitants and the exiles?

MR. KOUTSOUFLAKIS: They are very good. They are on excellent terms.

MR. SOBOLEWSKI: When and in what number did the first exiles arrive?

MR. KOUTSOUFLAKIS: The first group came at the end of November 1946 and there were about thirty in that group.

MR. SOBOLEWSKI: What material help do local inhabitants give to the exiles?

MR. KOUTSOUFLAKIS: We are poor but from what we have we help.

MR. SOBOLEWSKI: When do the representatives of the Red Cross arrive?

MR. KOUTSOUFLAKIS: The lady representative of the Red Cross arrived two days ago, but there is the permanent representative of the Red Cross.

MR. GRAUR: What is the number of the Gendarmerie stationed here?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Five or six. That is not only in the community of Evdilos, but in the whole district there are five or six.

MR. GRAUR: Is there a hospital?

MR. KOUTSOUFLAKIS: No, there is not.

MR. GRAUR: Are there any doctors here or is there a clinic here?

MR. KOUTSOUFLAKIS: We have two doctors in the community, and there is an infirmary of the Greek War Relief.

MR. GRAUR: The political exiles state that they receive no medical help and no pharmaceutical products. Is that so?

MR. KOUTSOUFLAKIS: This is not true because whenever they were ill and needed help, the doctor offered that help free. I myself have been called and went and took a doctor whenever it was needed. The doctor did not accept money and there is also a pharmacy on premises.

MR. GRAUR: Is there a druggist here?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Yes.

MR. SOBOLEWSKI: What is the opinion of the Local Committee on this question: is there any relation between the political exiles here on this island and the frontier incidents?

MR. KOUTSOUFLAKIS: There is a relationship between the two.

MR. SOBOLEWSKI: If there is one, what is it?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Some are involved in the clashes which take place between the Guerilla forces and the Regular forces, some supporting the Guerilla forces and others are not in that classification at all. They are common criminals. Not only are these people exiled here but there are also common criminals.

MR. SOBOLEWSKI: What are the concrete facts on which this opinion is based?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Because most of these exiles who are here come from the villages where the clashes with the Guerillas take place. From women who come here I ask questions. I asked one woman why she was here and she told me "Because my husband is up in the mountains".

MR. SOBOLEWSKI: Does the witness know that the majority of the people who are here come from the central and southern parts of Greece and not from the frontier region?

MR. KOUTSOUFLAKIS: No, I didn't know that.

MR. ATYEO: This gentleman states that there are other political exiles, and common criminals as well. Would he amplify this difference, and what might be the percentage?

MR. KOUTSOUFLAKIS: I do not know about the percentage because each exile is accompanied by a file of prosecuting and I have no idea what is in those files. I got that idea because in other times the State used to exile common criminals here.

MR. ATYEO: You have no knowledge that there are common criminals now?

MR. KOUTSOUFLAKIS: No, I have no knowledge.

MR. ATYEO: May I pose a question to the Greek Liaison Officer?

CHAIRMAN: Yes.

MR. ATYEO: Are all these exiles here political or are there some common criminals?

MR. THEODOROPOULOS: In my opinion there is a percentage of criminals who have served their term and are now free, but just now it is not desirable that they return to their region. For that reason, the number exiled here is small, but there are some.

MR. ATYEO: Most of them, however, are political exiles?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Yes, most of them are.

MR. THEODOROPOULOS: There is a small percentage of people who have been sentenced for a certain term. They have been in prison and after their liberation they are considered as dangerous because they may repeat their crimes.

LIEUT.- COLONEL LALANDE: Do you know how many exiles have found work?

MR. KOUTSOUFLAKIS: I cannot give you definite figures, but among them there are craftsmen, builders, and shoemakers. I cannot give you the exact figure but those who want to work, work. Of course, our place is small, and they cannot all find work.

LIEUT.- COLONEL LALANDE: Can you explain to me in a few sentences what the communication problem is on the island? That is to say, how is it concerning letters, parcels, and so on? Is it free? Is there a censorship? Do you get papers, letters, etc?

MR. KOUTSOUFLAKIS: We used to have a ship come here every week, but since the Haemira, which is the name of the ship, sunk because it struck a mine, we have not had ships coming regularly because the State does not have enough ships. This ship sunk one and a half months ago. There are other means also. There are these motorboats and they come here. Some of them are chartered by the friends and relatives of the refugees or other organizations and the parcels come by these chartered ships to the refugees. The post office and the mails come regularly through this means, the chartered motorboats. There is no censorship, and newspapers come freely to the island.

LIEUT.- COLONEL LALANDE: Do I understand then that on this island you can receive any paper or is that not the case?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Yes.

LIEUT.- COLONEL LALANDE: I was told that there were some women and children on this island. I should like to know if any of them were exiled personally, that is to say not because their families were exiled as a whole but they exiled themselves personally as individuals.

MR. KOUTSOUFLAKIS: I cannot give you definite information on that. Many women and children have come to the island. Of course, it may be that some came as individuals.

LIEUT.- COLONEL LALANDE: Might I, Mr. Chairman, ask the same question of the Greek Liaison Representative

MR. THEODOROPOULOS: There are some cases, some women who came mostly from the northern parts of Greece and are accused of having helped to support armed bands in those regions.

MR. GRAUR: You state that among the political exiles here there are some criminals, criminals under common law. What do you mean? What crimes do they commit? What is the approximate number I should also like to know what you mean by criminals under common law?

MR. THEODOROPOULOS: The criminals of common law are qualified as those people like robbers, thieves, especially those of animals because this is a crime that is usually found in the mountains and parts of continental Greece. I am afraid I cannot give the exact number of those people, but I know there are not many. If you want the exact information, I will ask the local Police if they have the figures available.

MR. GRAUR: Is there a difference in the treatment given to the criminals under common law and the political exiles? I mean a difference in their conditions of life, I mean in their treatment concerning money, food, clothes and so on.

MR. THEODOROPOULOS: They are really in the same position. The reason for the deportation has been a different one, but legally they are in the same position. They have been exiled on the basis of a decision of the Security Courts.

MR. GRAUR: I understand that. What I should like to know is: is there any difference in treatment: that is to say concerning money, food, and clothing, the way they live, their free time, their timetable.

MR. THEODOROPOULOS: First of all, they have no timetable. They only have to report once a week to the Police. All the exiles on the island have to do this. Since they are in the same legal position, there is no difference.

MR. ANSCHUETZ: Point of enquiry. As I understand the Representative of Greece, these so-called common criminals have completed their sentences but are exiled on the conclusion of their sentences. They have served their sentence and then are exiled for security reasons on the conclusion of that sentence. Is that correct?

MR. THEODOROPOULOS: Yes, especially in the matter of thefts of animals. If they repeat this crime once or twice more, and if they repeat it for a certain number of times, they are considered as dangerous to the whole region because they will always repeat the same crime. For that reason, they may be assigned to live on the island and not in the main region where they used to live.

MR. ANSCHUETZ: But they do not actually serve their sentence on this island, do they?

MR. THEODOROPOULOS: No.

MR. ATYEO: I would like to ask a humanitarian question. Are those men terribly unhappy on the island? Some of them are not happy. What do they do all day? Do they work? Do they play, do they sit down, do they brood? Are there many psychological cases among them?

MR. KOUTSOUFLAKIS: Of course, man who are exiled cannot be happy, yet they are on very good terms with the local population, and never has there been any misunderstanding among the exiles and local population. They sit together at the coffee houses and so on.

MR. ATYEO: You do not answer the second part of my question. What do they do all day?

MR. KOUTSOUFLAKIS: The few who have found work do their work, but they are few. The others have created their own club. They hold lectures; they put on shows; they have lessons among themselves. That is how they pass their time. I cannot tell you the exact time they get up. They get up about the same time as the rest of the population,

which is early. On the lectures and lessons which they hold, they teach various subjects which they know, and those people who have undertaken to organize these lessons and so on are usually busy. The rest are not so busy. They have already organized a bakery shop and I see they busy collecting lumber from the woods. That is used in baking bread and so on.

MAJOR WANG TING PANG: I wonder if he could tell us if, to his knowledge, these exiles are politically organized? If they are, how are they politically organized?

MR. KOUTSOUFLAKIS: I know they have a political organization. I do not know the details of it. They are organized according to their beliefs, to their convictions.

CHAIRMAN: is there any objection to the next question being the last?

MR. GRAUR: As President of the community, were you elected or were you appointed?

MR. KOUTSOUFLAKIS: I was appointed.

CHAIRMAN: On behalf of the committee I thank the President and his colleagues.

(Mr. Koutsouflakis, President, left the room)

CHAIRMAN: Would you call the spokesman for Macedonia.

(The remainder of this Meeting is contained in Document S/AC.4/SC.2-X, which contains statements of Vitamiotis, Apostalos and Christo Papachristodoulos).

UNRESTRICT

VERBATIM RECORD OF THE COMMISSION OF INVESTIGATION CONCERNING GREEK FRONTIER INCIDENTS, EIGHTEEN MEETING OF INVESTIGATION TEAM NO.1, AT KIRIKOS, IKARIA, GREECE. 12.30 P.M. 23 FEBRUARY 1947.

PRESENT

Language Spoken

(Unless otherwise indicated)

CHAIRMAN: Mr. William Shearer

English

Mr. Atyeo, (Australia)

English

Air Major Wang Ting Pang (China)

English

Mr. Sobolewski (Poland)

English

Mrs. Fothergill (United Kingdom)

English

Mr. Anschuetz (United States)

English

Mr. Graur (USSR)

Russian

Lieut.-Colonel Lalande (France)

French

LIAISON REPRESENTATIVES:

Mr. Theodor Heba (Albania)

French

Mr. Petrov (Bulgaria)

French

Mr. Theodoropoulos (Greece)

French

Mr. Krulj (Yugoslavia)

French

CHAIRMAN: The Meeting is called to order.

(Aspirides Kalison entered the room and assumed his seat in the witness chair).

Witness- Kasilon

Mr. KALISON: Honorable Gentlemen, on behalf of 998 exiles on this island, I express great joy at your arrival and we hope that with the evidence which we are ready to submit to you, you are going to contribute to the solution of the terrible situation with which our country is confronted.

I am not going to take up your time in explaining the cause which produced this situation here because the Central Committee of E.A.M. has already done so in Athens and the President of the National Solidarity has already done so again for you.

In this little deserted corner, a great tragedy is going on for men, women and children and pregnant women and for us exiled here.

Honorable Gentlemen: we came from all parts of Greece, from Southern Greece, from islands in the Adriatic Sea. Every one of us have contributed to the best of his capacity from his profession, whether he was a teacher, engineer, or worker, in order to help in the task of reconstruction after the disaster of this great war.

Out of our group of exiles and hostages 176 are laborer 324 are farmers, 122 are artisans, 73 are scientist and 71 are civil servants. Another way of classifying the people here is 159 women – 10 of whom are pregnant – many are infants and small children. 120 people are between the ages of 50 and 60. 20 of them are between the ages of 70 and 80. In this, you can see the life history of 998 people who have given their lives and their blood in the Allied Cause and for their country. Why are we here, Honorable Gentlemen? The Government maintains that all of us here have tried in every way to overthrow it with various anarchist activities. In reality this is not so. Not one of the decisions taken has anything concrete against any one of the exiles. The fact is that they have been arrested without an official warrant and their arrest is an unconstitutional measure. We have been interned in prisons from three to six months. We have been tortured without any charges against us, without anything concrete against us. All the political exiles here did not appear in front of any court and no decision in court was taken against them, a thing that you will find only in Fascist countries.

The Government says that all the people here are traitors, people who have worked against the State. This is not true because among us there are 61 veterans of the First World War, 31 veterans of the Balkan Wars, 251 veterans of the Albania front of this historic War, which gave strength to all humanity, and of the Resistance Movement against the brutal Germans and Italians. Nineteen people here are invalids and were injured in the War and six are invalids of the Wars of 1912 and 1922. Twenty-three are invalids injured on the Albania front. There are twenty-three invalids of National Resistance, nine who had been hostages of the Germans and who are again hostages after the British occupation. All of these have spilled their blood fighting on the side of the Nations which you today represent, and I deposit here this document on invalids and injured who are among us as political exiles.

(Handing document to Chairman)

This is not all, 123 of us have had their houses and all their belongings pillaged and destroyed by the invader. 359 have had their houses pillaged by Germans and their collaborators, the Security Battalion people, these same people who today are slaughtering and torturing our people. Bear in mind, Gentlemen, that 112 of these so-called traitors have two, three, four and five brothers killed in action in the war against the Germans. In Document No.7 I give the summary of the activities of the people who took part in the National Resistance Movement. Are these people, who have so rich a past in activities in the Allied struggle, are these traitors? Can we call a traitor a General, who has been in every war up to now and has been kept out of the last one by the Fascists Dictators? I mean General Bakirdjis. Are all these officers' traitors, the ones who are here and who fought in the Allied Command against the Germans and Italian Forces, is Mr. Margaries a traitor, who was President of the Greek Soviet Club in the city of Volos. He is a doctor and scientist and a member of the Central Committee of the Left Liberals. And can we call Mr. Pasalow, who was a member of the Central Committee of the Pan-Hellenic Federation of Democratic Leagues, a traitor, of which Federation General Orthona is President. Can we call traitors Sepondistrik and George Caolambon and those decorated with honors by Marshall Alexander himself.

I give this gentlemen to you as a summary to give you a picture and show you who are the exiles; some more details on other people who have all had a very rich past you can find in the documents which I have deposited. Yet, can they sustain any charges against these people whom they call traitors?

With one decision forty-nine democratic citizens of Patras were exiled because there was a rumor that these people were conspiring against the State. I myself have been exiled because, as a Trade Union Leader, I was urging the laborers to strike. Document No.4 will give you the history of the Trade Union Members who are exiled on this island, out of which only ten have been let free, after the Tsaldaris Agreement, and twenty are left on the island.

This is not all. When the term of our exile expires, a new decision is sent here, which originates from the Security Committees and our exile is prolonged. Therefore, our exile is changed to being real hostages. As you can see in this document, 45 people up to now, have had their terms prolonged for one more year, although their terms had expired. Although they have prolonged this tragedy for hundreds of family men, they have not tried to solve our food problem, which is really a torture for us. Up to the 25 January, we were obliged to live on half the food which we were receiving from the Authorities for Supplies. The Government and Authorities did not want to send the food on time in spite of all our appeals. Up to the 25 January we have been receiving 100 grams of bread, 21 grams of various beans and 16 grams of macaroni. We did not receive an ounce of any fats or oils. It was only after the arrival of your Commission and our strenuous efforts and after our declaration that we were not willing to die and that order was going to be observed, that the Government decided to send more form of help here in order that a better picture be presented to you. Today we receive the

equivalent of 2,000 calories, yet it is such a kind of food that we cannot make a meal of it. It is cocoa, milk and such stuff, but it is not food with a meal can be prepared. The exiles have been allotted 300 drachmas, as an allowance, yet despite all our efforts even this does not arrive regularly. This, they say, is only for indigents, as though there could be any rich ones among us when he has left his job and his family and belongings, just as if for the last four months three and a half millions have come from us. while thirty-two million are still coming and have not come. If we live, this is due to the great effort which is put forth by the Greek people through its organization, the National Solidarity, whose President, Mr. Loulis, is here. This situation has produced the following results. Most of us are ill. We have a number of people suffering from Tuberculosis. There are sixty of these and a total of 184 are ill. This is the list of the sick people on the island.

(The witness handed a list to the Interpreter).

Honorable Representatives: We have proven that we are not guilty. There is no evidence, no proof, to say why we should have been condemned to this penalty. If there were any facts, they would have sent us to a Court Martial because the charges, which were included in the decision of the Security Committee, were very serious charges and obviously these charges cannot be true. Because we are not guilty and we know that we are not guilty, to condemn us. There are no grounds for these accusations. We are being persecuted in a most savage manner and by criminals in a criminal way, just because we took part in the Resistance Movement and because we are free political persons and because we fought for the Greek Cause and the Allied Cause and for the cause of the Free People of the Earth. This policy, Gentlemen, could not have been applied to a minority against the majority of the Greek people if it were not supported by the British Forces; the British policy wants to render the people miserable in our country. This policy of the British Government towards Greece creates a source of trouble not only in the Balkans but in the whole of Europe and in the world. If the Greek people are not be allowed to advance and reconstruct their country and to progress, this policy must change and this policy will change only when the British Forces leave Greece because it is only because of the protection of British arms, that the Government has the 'guts' of strike at the Greek people the way it does. Should this policy be continued, not only the people who went to the mountains, but all the Greek people will take up arms to go to the mountains and fight in order to preserve their freedom.

We ask you, Honorable Gentlemen, to help clear up the ugly situation which exist against the people of our country. It is not right for the Greek people, who offered so much to the Allied Cause, to be tortured and murdered and pillaged and have their goods taken away, the way it is done today. We hope that you will help the Greek people in their efforts towards reconciliation and in their effort to form a Government which will arise from free elections as it was agreed upon in the Yalta Agreement. Such a Government can only be one which will be composed of all the democratic parties of our country.

Honorable Representatives, I have finished I hope that you will help the Greek people to get out of this bottle-neck, which is a disaster for these people and also for the peace

of the world. I give you herewith a memorandum and a list of the torture of political exiles.

(Handing memorandum to Chairman).

Mr. Kasilon left the room.

(George Manopoulous entered the room and assumed his seat in the witness chair)

Witness-

Manopoulous

Mr. MANOPOULOUS: After the Varkiza Agreement, an unbearable terrorism has been unleashed on the people of this country. The Gendarmerie was the agent responsible for this terrorism, and it was organized and acting under the orders of the British Mission. Armed private organizations were helping to augment the terrorism in this country. To my personal knowledge I want to refer to Major Linaker, the British Major Linaker, who is in Volos, and he was the organizer of the Gendarmerie. These private organizations, which are now armed, during the period of occupation all collaborated with the Germans closely. All the belongings of the people and the farmers have been pillaged. The people were obliged to leave their homes and run away and hide if they could. When they could not, they were arrested and murdered. 2,000 people are in prison and 8,000 are hiding because they are afraid of being persecuted. After the false elections, which were carried out under the terrible terrorism by the armed Right bands and after the plebiscite, which was carried out under even worse terrorism, those who were left in the villages had to take measures to protect themselves. This was more so because people were arrested. The situation was intensified after the Plebiscite and the Elections. People had more pressure brought upon them from all parts of Greece. From Macedonia, from Thrace, from Attica, from Peloponnese and from the islands. They had gone to the mountains in order to protect themselves and this, Gentlemen, is the connection we have with the armed bands. This is what we are accused of.

This is how the Democratic Army, of which we are proud is fighting for the democratic ideals for which the Allies were fighting and for which so much blood has been spilled.

(Mr. Manopoulous left the room).

Witness- Doxopoulous

Mr. GEORGE DOXOPOULOUS: Honorable representatives, because I know how sacred your mission is, I am going to try to prove to you with facts:

First, that the cause of the trouble in Greece are only in Greece are only internal,

Second, that the people on the Islands are not criminals but political refugees or even hostages,

Third, that the Greek regime is a Fascist one, worse than the Mussolini or the Nazi regime.

I am going to prove this clearly from the legal point of view. Justice in Greece after December did not exist. It has been converted to an executive agency for the bandits of the Right. These bandits are nothing else but ex-collaborationist of the Germans and the Italian, as Kalaba in Pelois, Sourlas in the Plains of Thessaly, Valanzas in Evia and many others. All of these have had death sentences pronounced against them by the Courts because they had been armed and fighting against the Greek people during occupation. All the collaborators moved about freely and co-operated with the authorities. On the contrary, the fighters of the Resistance Movement are in prisons, or are in the Islands or the mountains, trying to save their lives. All the ELAS Members and EAM Members are called traitors and criminals. Therefore, in Greece a police regime has been instituted. Thousands of people are arrested without any warrant. They are not arrested by Judicial Authorities but by the armed bands of the Right. Thus, the Constitution is turned into rags. After Varkiza there has not been one arrest by warrant nor by a Court decision. The charges were stated after the arrest. Each charge included 100 people. Here are some concrete examples; for the murder of Zangas, there were 85 accused.

...For getting the prison less populated there was law which got some people out of prison who had low charges against them. By this law all of the 85, who were accused of the murder of Zangas, were pronounced not guilty after they had been in prison over a year. This is how the fighters of the Resistance were persecuted up to December 1945. After the Elections all the formalities were abolished and they are doing it openly, thus, every citizen has the right denied to him of defending himself and did not have a way of defending himself against all the legal actions which were taken against him. As a result of this persecution by the armed bands, the rebellion started. With this penalty of exile and the procedure, which is involved, the middle ages have been revived. If Napoleon were here, he would understand it too. The think I cannot understand is how it is possible for criminals to hang innocent men and not for the innocent men to hang criminals. Hundreds of thousands of people were arrested on the eve of the plebiscite without any warrant for their arrest, without any decision from any Court. It was only because they had democratic convictions, they were put in prison without being examined at all and in most cases after many months they were sent to exile without any other procedure, with non-existent charges and with deposition from witnesses who did not exist. All these people asked to be presented before the Court. I want to leave with you a typical decision of the Security Committee, which ordered that a man be exile. Should any one of the accusations contained in this document be true, or near the truth, as far as he would have to have been executed as have so many other people up to date. I, for instance, was arrested on the eve of my going as a representative to assist the Plebiscite. We appealed in three days because we were not accused of anything and therefore, we had been illegally arrested. There is no law according to which the penalty of exile can be changed into the penalty of imprisonment. When justice shows such behavior is it not within the rights of the citizens to defend themselves against the judicial authorities and any authorities in the State.

Honorable, Gentlemen, I am ending my deposition and I am sure that from the facts with you have heard that you are going to lay the foundation for justice and liberty in this country, this country which was the first to see the light of civilization and to instruct the world in the meaning of liberty.

(Mr. Doxopoulous left the room)

(Mr. Takis Adamos entered the room and assumed his place in the witness chair)

Witness-Adamos

MR. ADAMOS: If you look round the room you are going to see representatives of the Right and Left Press. From the first opinion you will formulate, you will be certain that there is freedom of the Press in this country, yet this is not true. I want to inform you that although in this village there are nine newspaper editors exiled, and the only charges against us are that we are in our daily articles inciting the people to revolt against the State, this charge has no basis at all, because with the existing laws we should have been tried by Court Martial. The true reason is that we were the opponents of the Government and by exiling us they hoped that our newspapers would be closed and therefore that the voice of the democratic people would stop speaking. I was working on the Yanina newspaper, Agonistas, and today you can find all the editors and workers on this newspaper exiled on this island. It is the same with my other colleagues on other newspapers throughout the country. The Government arrested us in order to stop the publication of our newspapers. That tried with their actions to stop the publication of our paper and they did. They stopped the publication of the paper. Yet, the paper went underground and now that they are underground in Larissa. My own newspaper, Agonistas appears underground in the town of Yanina.

Now in a few words I am going to explain how the Guerillas are formed. I had a friend whose name was Kliandas Dangas. After the Varkiza Agreement he was arrested and pending his trial he was imprisoned for twenty months. Last month he was set free and two hours later Police went to arrest him again, but he escaped and in order not to be arrested again and exiled he went to the mountains. From the radio I heard that Ali Nevitza who is protected by the Greek Government, never carried arms. Gentlemen, I can give you some information which I personally know about this man. Ali Nevitza and Haki Ruchiti both carried arms. They burned Greek villages. They burned the village of Samovo. They were in the bands of Zervas, and they were persecuting Zervas' prisoners while in the ranks of Zervas. And we have just heard that same Zervas has become the Minister of Public Order. That is all.

(Mr. Adamos left the room)

(Mr. Dimitri Balis entered the room and assumed his place in the witness chair)

Witness-Balis

Mr. BALIS: I am a regular officer in retirement. I have served in the Resistance Movement for two years as Chief of Staff and Chief of ELAS of Thessaly and Chief of

the Civil Guard of Thessaly. As to engagement I took part in, I am only going to refer to the one of June 1943 when through sabotage we stopped communications for thirty days. By this action seven British officers received promotions. Although there was much tension as this time, through all the time I served as Chief of the Civil Guard, never was there anybody mistreated or beaten or anything of the sort. I served two years in the Greek Army and I have taken part in every war in this country. Ten days before the Plebiscite, I was arrested with some others among whom were two doctors and three lawyers, and we were put into prison. The accusations which were brought out were such that we should have been executed a hundred times at once if they were true, yet nobody up to date has called me to defend myself on any of these charges. In the Detention Room it was so crowded that we could not breathe; there was not enough air, and we had to produce air by waving a sheet. For two and a half months, they did not give us a gram of food. Two months later the Gendarmerie officer, Kantzos, knocked me on the head and broke two of my teeth. Two British officers, together with the Chief of the Gendarmerie, Kangarakis, visited us in the prison but nothing was done, nothing was achieved by this visit. When I was transferred to the prison at Piraeus, I was ill from dysentery and no one was found to look after me. When we came here, as you have already heard, we did not have any food. After what I have been through, I asked myself: what would have been the better decision, to go to prison or to the mountains? I would refer to you two others I know who have chosen to go to the mountains. Tolis Constantanos and Pastof Idas, who was exiled because of action in the battle of Karilia and many others whom I know. It is useless for me to give you the names. I am an officer and there are many officers here. Should you wish to see them they too could tell you of the terrors which they went through and what they suffered. The only charge is that we have served in the ranks of ELAS. Major Kandalaka, who arrested me was put out of service because he was caught stealing. There is nothing else for me to tell you. Should you want to ask me any questions, I am ready to answer them.

(Mr. Balis then left the room).

MR. LOULIS: The speeches have finished as we told the Honorable President. We submit here a list of witnesses whom we wish you should examine, and we have drawn up this list according to priority and importance.

CHAIRMAN: Can you call the first witness?

(Mr. Margaries entered the room and assumed his seat in the witness chair).

Witness-Margaries

MR. GRAUR: The Security Council created this mission and gave power to this mission to investigate the causes and the character of the disorders which unfortunately reign in your country. I should like to know your personal opinion concerning the cause and nature of such disorders, and it is true that Bulgaria, Yugoslavia and Albania sent armed bands that came into your country to create disorders?

MR. MARGARIES: My opinion, or rather my firm belief, is that the armed groups in our country have been created through unbearable terrorism which has been imposed upon the people in this country. May I prove what I say.

I am doctor in the town of Volos. I am a member of the Central Committee of Left Liberals and I am the President of the Greek Soviet Club of that town. The following things have come to my notice: the men who terrorized the people during the occupation and in collaboration with the Germans who killed Greeks in the street and hanged people in the squares of the town, these same people in collaboration with the Gendarmerie and under the command of the British Major Linaker, in various instances arrested people such as leading tradesmen and scientist, and they executed them. I especially refer to seven victims on the 20 August 1946. Nobody was arrested for the crimes committed.

MR. SOBOLEWSKI: Does the witness know of any case when an armored group of partisans from the mountains crossed the frontiers of either Bulgaria, Albania or Yugoslavia?

MR. MARGARIES: I do not know of any such case.

CHAIRMAN: If there are further questions, we thank this gentleman and we call on the next witness on the list.

MR. MARGARIES: I want to submit a memorandum on my personal case and how I was arrested.

(Mr. Margaries left the room).

(Mr. Tsanakas Athanastos entered the room).

Witness-Athanastos

MR. ATYEO: Why was this man arrested?

Mr. ATHANASTOS: I was returning from my field where I was working, and I fell into a trap. They caught me and broke my arms. (Witness showed scar or broken arm). Then they arrested me.

MR. ATYEO: What for?

Mr. ATHANASTOS: The only reason was that I was a democrat and that I would not take any arms. There was no reason.

MR. ATYEO: Tell the witness I do not understand the word 'democrat' – would he be a little more specific?

MR. ATHANASTOS: I did not to become a Royalist.

MR. ANSCHUETZ: Does the witness have any personal knowledge of incidents alleged to have occurred on the Northern Greek Border?

CHAIRMAN: Incidents as defined yesterday, crossing the frontier by armed bands.

MR. ATHANASTOS: I do not know of any such incidents.

MR. KRULJ: What is the region the witness come from?

MR. ATHANASTOS: From Ekaterini in Macedonia.

MR. KRULJ: Was the witness, after his arrest, tortured by the police?

MR. ATHANASTOS: Yes, they beat me in the prisons, and they tortured me in the prisons for eight months.

MR. ATYEO: What for?

MR. ATHANASTOS: For the reason I told you, because I did not want to become a Royalist.

MR. ATYEO: Did they try to force you to take up arms?

MR. ATHANASTOS: Yes, they did.

MR. KRULJ: Were there any other acts of terrorism in the region where the witness lived that was created by armed bands of Gendarmerie and others?

MR. ATHANASTOS: Yes, many have been tortured; many have been beaten. Many had their heads and their hands broken.

MR. ATYEO: Was it true that the Gendarmerie stationed there were attacked and that some were killed?

MR. ATHANASTOS: I was not present. I do not know of any such thing.

MR. GRAUR: Do you have a family?

MR. ATHANASTOS: I have four children, one wife and I left them alone in the street.

MR. GRAUR: How do they live at present time? Do you get any letters from home?

MR. ATHANASTOS: I do not know; I have received no letters. I do not know if they are alive or dead, but I have information from a man who comes from the same region as I do that my house was burned.

MR. KRULJ: Are there many deportees exiled from your region?

MR. ATHANASTOS: On this island we are twenty-four, but there is a total fifty including the other islands.

MR. PETROV: In the region you come from is there a Partisan Movement?

MR. ATHANASTOS: Some people, because of the terrorism and beating and torture, were obliged to leave and go up to the mountains unarmed. They did not have arms.

MR. PETROV: How far is Ekaterini, the place the witness come from, from the Frontier?

MR. ATHANASTOS: It is very far, two or three days away.

MR. THEODOROPOULOS: Since the men who have fled into the mountains were unarmed where have they now found the arms to defend themselves against the Gendarmerie?

MR. ATHANASTOS: They got the arms from the Gendarmes themselves “Since you are after me, I will ambush you and take your arms and fight you”.

MR. THEODOROPOULOS: That is to say that all the arms that the bands on the mountains now have come from the Gendarmes?

MR. ATHANASTOS: Yes, from the Gendarmes themselves.

CHAIRMAN: I thank the witness. Will you please introduce the next witness?

(Mr. Athanastos left the room)

(Mr. BAMBARIS entered the room and assumed his seat in the witness chair).

Witness-Bambaris

MR. GRAUR: I would like to ask the witness to give his biography and where he was wounded.

MR. BAMBARIS: I am a Civil Servant. I work for the Ministry of Agriculture. My post is in the city of Amphitsa, a prefecture of Vorkas.

After the Varkiza Agreement the Police had asked some of the villagers to kill me and the villagers confided to me that the Police were telling them to kill me. When they refused, the Police brought an armed band of the Right from another district into my district in order to kill me. The villagers again told me that this was going on and that they thought I should be absent for ten days. Actually, I went away for ten days and I came back and nothing happened. For this reason they could not achieve their purpose. They arrested me on the 8 August 1946 at 1.30 in the middle of the town. They caught me, and they immediately started to hit me on the head and beat me. I understood what their intentions were, and I started to call for help. Many people came to my rescue and tried to take me outside the town, yet the Police brought me back and interned me in the schoolhouse. They started torturing me in the schoolhouse. They broke both my hands while they kept me up on my feet. You can see my right hand because the bone has not healed well, and the other one is better now. (Witness showed the Committee both his hands). The only reason is that I was a Guerilla and I was fighting against the Italians and Germans during the occupation.

While they were torturing me and I was nearly unconscious, they promised to give me many things as a reward should I give them certain things. Of course, I refused. They continued to torture me, and they broke both my legs. They continued to beat me when I refused. I spit blood. They broke some of my ribs. Then they took me to a hospital, and they gave the following explanation: that a mass of people had attacked me and ill-treated me, and they were saving me and taking me to hospital.

MR. ANSCHEUTZ: Does the witness have any personal knowledge of the crossing of armed bands across the border of Greece on the one hand, and Albania, Yugoslavia and Bulgaria on the other hand?

MR. BAMBARIS: Personally, I do not know, but I must give you my opinion that while these tortures go on throughout Greece, it is logical that from Greece itself people get arms and defend themselves.

MR. ATYEO: I have heard many allegations against the Greek Government. I have heard them called Monarcho-fascist and everything possible, but I have never heard a charge exactly like that. I have never heard the charge, for instance, that they persecuted a man just because he was in the Maqui (**Unrecognizable**). It seems to me extraordinary and I would really ask the witness to be very honest and tell us specifically and in absolute detail about why he was arrested and why he was tortured. This is a very very grave charge he is making.

MR. BAMBARIS: It is a fact that while they were persecuting me, they were asking me to tell them to which party I belonged.

MR. ATYEO: That is the only explanation?

MR. BAMBARIS: I will continue. I was telling them that I was democrat, and they were telling me that "You have destroyed us" and they were continuing to torture me.

MR. ATYEO: No other explanation?

MR. BAMBARIS: There is another explanation. Why should these policemen be doing this for personal retaliation? They could not induce the people of my region to torture me, to kill me, because the people liked me as I have served during the occupation in that region and people knew me. They could not get the people to do it, but they could get others to do it.

MR. PETROV: Is there any partisan movement in the region of the witness and if so. Where do they get their arms?

MR. BAMBARIS: Because there were many persecuted people in my region, I was informed while I was in the hospital – where I stayed for five days – that these persecuted people formed bands and went to the mountains.

MR. KRULJ: The witness said that he was in prison for seven months. I should like to ask him if he was tried or if he was exiled directly after his stay in prison.

MR. BAMBARIS: I was in prison and after the Special Measures of the Sophoulis Government for partial amnesty, I came out of prison. When I came out of prison, they started to try to get people to kill me. They failed in their purpose. They tortured me, as I have told you. They sent me to the hospital not to get me well but to die because many others who were in the hospital because of torture died at that time. I did not die and when I got well the Police came to kidnap me from the hospital one night. I shouted, and the hospital personnel saved me that night but then the police took me and exiled

me. They tried to court martial me on charges after they took me out of the hospital. They failed and then they exiled me.

MR. ATYEO: What charges?

MR. BAMBARIS: The charges were that they had found a piece of paper in my pocket which was a proof that some of those persecuted were asking me for help and support. Now, this accusation was completely false and was proved to be so by the owner of the house where I lived, who belongs to the Right, and is the brother of a General and who himself testified that the clothes on which the note was found were not those which I was wearing on that day. The owner knew that these clothes were in the house and that no such note could have been found on them. That is how they could not sustain any charges against me, and court martial me.

MR. THEODOROPOULOS: Since the witness has been released after the amnesty of the Sophoulis Government, I suppose that previously he had been sentenced. If so far what reason and for what term?

MR. BAMBARIS: The charges were framed charges and that I was acting as judge in a Guerilla Court during the occupation. These charges were not sustained, and the trial was never carried out.

CHAIRMAN: We thank the witness.

MR. BAMBARIS: Might I say that I have been sentenced to death by an Italian court martial. We thank the Commission and we are all sure that they will tell these facts to their people and therefore facilitate the co-operation of all nations.

(Mr. Mambaris left the room).

(Mr. GIANAIAS entered the room and assumed his seat in the witness chair).

Witness Gianaias

MR. GRAUR: What was the reason for your exile?

MR. GIANAIAS: There were two reasons: One that I was a Member of ELAS, and the other that I abstained in the election.

MR. GRAUR: Of what nationality are you?

MR. GIANAIAS: Greek.

MR. GRAUR: During the occupation did you take an active part in the fight against both the Italians and the Germans.

MR. GIANAIAS: I did for three years.

MR. GRAUR: In the Regular Army or the Partisan Groups?

MR. GIANAIAS: In the Army of ELAS which is a Regular Army.

MR. PETROV: Where does the witness come from?

MR. GIANAIAS: From the Peloponnese.

MR. PETROV: Is there, in Peloponnese, a Partisan Movement at the present time? If so, where do they get their arms?

MR. GIANAIAS: They get their arms from the place which they administer.

MR. ATYEO: Where from?

MR. GIANAIAS: They get their arms from the existing Army and from the Gendarmerie, the arms which the British gave them.

MR. ANSCHUETZ: Does the witness have any personal knowledge of the armed bands crossing the border of Greece on the one hand and Albania, Bulgaria, Yugoslavia on the other hand?

MR. GIANAIAS: No, but I have heard that there are many Gendarmerie bands in this region. I have been tortured and may I show you? I was arrested at midnight on the 26 July 1946. They took me to the prison, and they put boiled eggs under my armpits. They pulled out my toenails.

(Witness exhibited scars under arms and exhibited his feet to the Commission).

That was seven months ago. They poured oil on my legs.

MR. ATYEO: Who did that?

MR. GIANAIAS: The Gendarmes. For eight days they kept me with my hands and feet tied to a bed without being able to see anyone of my family and without any food and without any water. They left me after having tortured me, and I went to the clinic and stayed there for twenty-five days during which time my parents and my relatives were coming. Because they came to visit me they arrested me again and put me in prison again, although I was wounded. When I was in prison for fifteen days they did not allow anybody to come and see me, not even the doctor, and my wounds had reached a terrible stage. They pillaged my house. They have taken my wife, and they did not allow anybody to go and see her. Hundreds of people have suffered the same things as I did, and in the prison the wounded and injured were transported in the same way as I was.

(Mr. Gianaias left the room).

(MR. MITROPOULOS entered the room and assumed his seat in the witness chair).

MR. MITROPOULOS: For a better expose of my case I have a memorandum ready to submit.

CHAIRMAN: We will accept it.

(Mr. Mitropoulos left the room).

(General Bakirdjis entered the room and assumed his seat in the witness chair).

Witness General Barkidjis

MR. ANSCHUETZ: Does the witness have any personal knowledge of armed bands crossing the border between Greece on the one hand and Albania, Bulgaria, Yugoslavia on the other hand?

GENERAL BAKIRJIS: I have not, but I think you should examine my case. I come from Pilos in the South.

MR. KRULJ: Why was the witness exiled here?

GENERAL BAKIRJIS: Because I am an anti-Fascist.

MR. KRULJ: How long have you been here?

GENERAL BAKIRJIS: I am here since the 16 November 1946.

MR. KRULJ: During the occupation, did the witness fight against the Italians and Germans?

GENERAL BAKIRJIS: I did since the first moment of the occupation.

MR. KRILJ: Were you in ELAS?

GENERAL BAKIRJIS: I was a leading member of EAM.

MR. PRTOV: Did you find among the men who tortured you collaborators of the Italians and the Germans?

GENERAL BAKIRJIS: Most of them.

CHAIRMAN: I ask the General if he would care to make a statement to the Committee.

MR. GRAUR: The General is here now. In the name – excuse me for interrupting – of the USSR Delegation, I should like to ask the General to discuss the trouble to which he was put by having to come here, and the hope that he understands what we are interested in, and therefore he will excuse us for this trouble. I should like very much to hear his opinion on the different problems in which we are interested.

GENERAL BAKIRJIS: It was no trouble for me. I was very glad to be asked by the Honorable Committee, and I shall be very glad to give my opinion on the different points on which it will be asked, on the different points which interest the Committee concerning the situation in Greece. What are different problems on which you want me to ask?

MR. ANSCHUETZ: I suggest that the Chairman be instructed to explain to the witness the manner which we used in Syros on the problems the Committee is investigating.

CHAIRMAN: The decision of the Security Council constituting this Commission instructed it to enquire into the border incidents on the northern frontier of Greece, their nature and their cause. The Commission, which was instructed in that way, has appointed this group to investigate the Islands of Syros and Ikaria and many others, for that reason we are also much more particularly interested in the applications of the Security Council's resolution to these places and the conditions existing in these places.

(General Bakirdjis then made a statement in French, which was not translate into English. The general's statement is attached herewith as Annex 1.).

CHAIRMAN: Are there any questions to the witness?

MR. PETROV: It is stated that all Partisans get their arms from the neighboring regions. Is that true?

GENERAL BAKIRJIS: I do not know, but I know very well what resistance against Fascism by the people is. I know very well the pride of my own people, of the people of my country, and I know if you persecute such people. People who have fought long years against Fascism, they will never accept such an attitude. They will fight against anyone who tries to adopt such an attitude towards them. As to where they get their arms, I do not know, but I think it is easy to understand that after the situation that exists in Greece, and even before the War, there were arms to be found inside Greece. Concerning the problem of ammunition, I still cannot state anything since I have no direct information concerning this last popular movement, but I do think that it is a popular movement. It is a movement of the whole population and I am sure if they need arms, they can find them without appealing for these arms to foreign countries.

CHAIRMAN: Considering the wish of the Committee and taking into account the advice of the Captain of our vessel, should we adjourn the present Meeting at 3.30.

MR. GRAUR: Chairman, I think that the answers to the questions will not be very numerous that we shall ask the General, and I think it is not a question we should discuss here. We shall, I think, leave at 3.30 or 3.45. This is not of great importance, and I think we should avoid discussion on this question.

CHAIRMAN: I am prepared to forget the whole thing unless there is any further comment.

MR. ATYEO: Our Guide said it was going to be very rough outside. Can you determine how rough?

MR. ANXCHUETZ: Mr. Chairman, I propose to the Representative of Bulgaria that he pose his question and what we adjourn.

CHAIRMAN: Is there any comment from the Members of the Committee to the proposal of the Representative of the United States.

MR. GRAUR: Mr. Chairman, I do not think that we should limit our time. I think that it would not be polite towards a national hero of Greece, both as a man and as a General. That is why I also think that each of us understands that our time is limited and will limit his questions to the point. There will not be many more.

MR. ATYEO: We are not trying to insult the General. I do not think that thought was in the Soviet Representative's mind.

MR. PETROV: Are the forty officers who are here on this Island, career officers? When they were made to retire from the Army, and turned out of the Army, was their place

taken by collaborators and was there any reaction from the soldiers at these replacements? Were there any soldiers that fled from their regiment because the new officers appointed were collaborators?

GENERAL BAKIRJIS: Mr. Chairman, it is my opinion that after the Clauses of the Agreement of Varkiza, it would have been far preferable if all the officers in accordance with these Clauses who did take part in all the wars in which Greece fought during the last thirty years, and who fought against the invaders of my country, would have been kept in the Army. I think that the organization of the Army would have been far better and that order in the Army would have been kept far more easily. These officers have done their duty, all the officers who are here. They fought for Greece on many occasions and I think that the state of the Army would have been far more satisfactory if all these officers who had fought in ELAS against the occupants had been kept in the Army and not turned out of it. All the officers of ELAS never did anything against order in the Army. No Republican officers took any measure that could bring any disorder. On the contrary it is the measures taken by the Government that sow this disorder inside the Army.

MR. KRULJ: What is your opinion, Sir, on the actual composition of the Greek Army.

MR. ANSCHUETZ: Point of order. I should like to ask the Representative of Yugoslavia what bearing this question has on the work of this Commission.

MR. KRULJ: I will answer the Representative of the United States. It is the duty of the Investigation Commission to examine all the causes of the incidents which did take place in the Northern part of Greece. During the Committee Meeting of the Commission in Athens a well-grounded opinion was that the composition of the Army and the composition of the Police was one of the factors - and perhaps the main factor- in the troubled situation because some collaborators were placed in responsible position in the Army and therefore they created incidents. That is why I asked that question, and I asked the opinion of the General on this question.

MR. ANSCHUETZ: I am sorry, Mr. Chairman, I fail to understand the situation, the relationship between the Army and the frontier incidents as explained by the Representative of Yugoslavia.

MR. ATYEO: I think it is an improper question. It is asking the composition of the Army or the actual Government. It is the same as asking the composition of the Navy or the actual Government.

CHAIRMAN: My natural interest in this debate is to make the fullest possible use of our remaining time. That is the only reason for which, as Chairman, I suggest that since there is apparently a sustained objection that unless the Representative of Yugoslavia decides to commence a protracted debate, he should withdraw his question.

MR. GRAUR: Mr. Chairman, I think that we should now finish the questions. I should like to thank the General for coming here. I should like to tell him how much we appreciate the statement of his point of view and how much that point of view will

count in front of this Committee and the whole Commission and more generally to all present and absent. I should like to excuse ourselves once more for the trouble to which we put him to come here, and on that I should like to finish the present debate.

CHAIRMAN: In the name of the Commission, I should also like to extend to the General our appreciation for his having come here to give this statement.

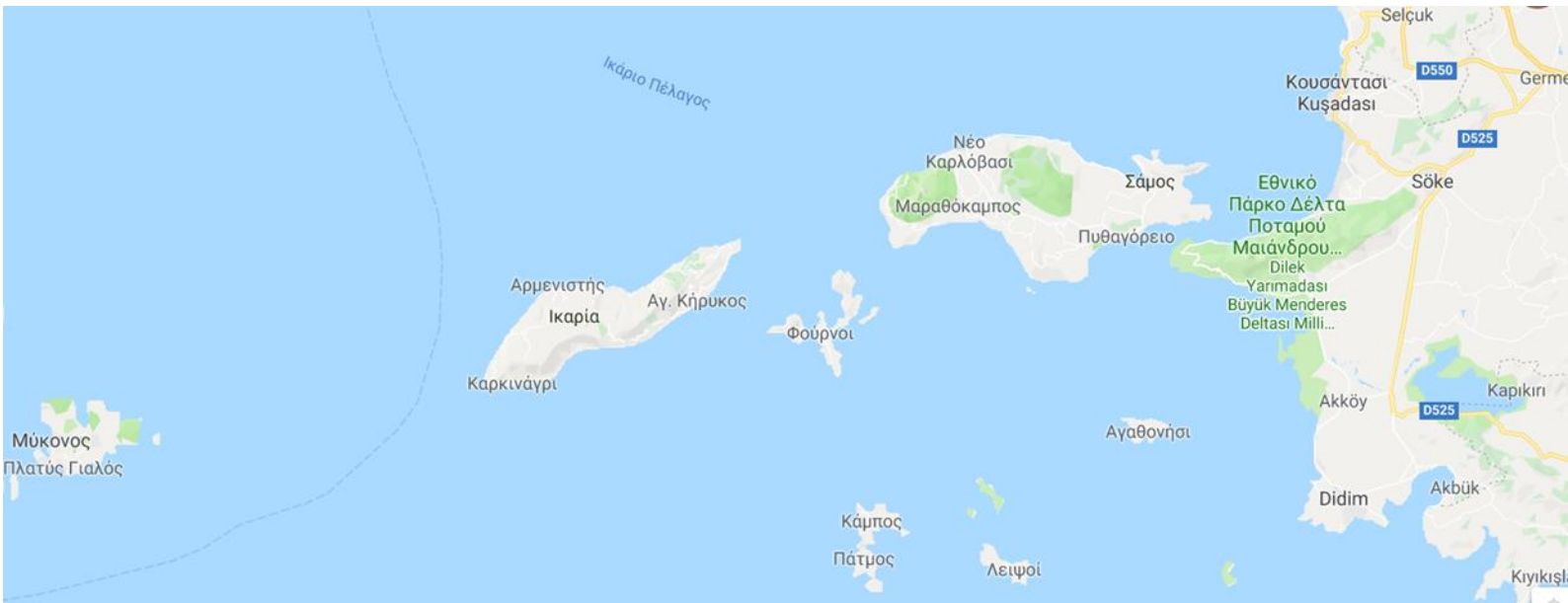
MR. ANSCHUETZ: Mr. Chairman, I express in the name of the Commission the thanks of the Commission to the Officials of this town for the hospitality which they have extended to us.

MR. ATYEO: I second that proposal.

CHAIRMAN: In the name of the Commission I am very pleased to extend to the people of this town who organized the Meeting here, our sincere thanks for the extent to which they have co-operated and made the conduct of our Meeting possible. If there is no further business the Meeting is closed.

(The Meeting adjourned at 3.30 p.m.)

Χάρτες

Αρχεία

Ακαδημία Αθηνών- Κέντρο Ερεύνης Νεωτέρου Ελληνισμού

Αρχείο εφημερίδων και περιοδικού τύπου- Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας

Αρχείο Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων

Αρχείο Χρήστου Μαλαχία- Ράχες Ικαρίας

Γενικά Αρχεία του Κράτους- Ικαρίας

Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο

Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης»

Ληξιαρχεία Δήμου Ικαρίας (πρώην δήμων Αγίου Κηρύκου, Ευδήλου, Ραχών)

Συλλογή Γιώργου Λομβαρδά- Ικαρία

Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών

Foreign Relations of the United States

International Review of the Red Cross

United Nations Archives & Records Management

Προφορικές μαρτυρίες

Αθηνά Φραδέλλου- Πάλλη

Βασιλική Τσερμέγκα- Πετσάκου, Αύγουστος 2011, Παναγιά Ικαρίας

Γιάννης Κέφαλος, Θέρμα Ικαρίας, Αύγουστος 2011

Γιώργος Λομβαρδάς, Μάιος 2013 Αθήνα

Ευγενία Τσαντίρη, Χριστός Ραχών, Αύγουστος 2010

Ηλίας Μαυρογιώργης, Φλες Ικαρίας, Αύγουστος 2010

Νίκος Καστανιάς, Αύγουστος 2013, Ράχες Ικαρίας

Σοφία Λάκκα- Κόχυλα, Αύγουστος 2013

Βιβλιογραφία

Αντώνης Καλαμπόγιας, *Ικαρία, Ο «Κόκκινος Βράχος»*, Β' έκδοση, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2016

Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949). 13ος τόμος, 1η έκδοση. - Αθήνα Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ). Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), 1998

Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949). 6ος τόμος, 1η έκδοση. - Αθήνα Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ). Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), 1998

Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, *Νέα ελληνική ιστορία 1204- 1985*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2000

Βόγλης Πολυμέρης- Μπουρνάζος Στρατής, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950, Βία και προπαγάνδα» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επιμ. Χατζηιωσήφ Χρήστος, τόμ. Δ2. Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009

Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004

Βοϊκλής Γιώργος (επιμ.), *Σάμος 1940- 1945, Συλλογική αφήγηση* ,Σάμος, εκδόσεις υπερόριος, 2011

Γιαγουρτάς Γιάννης, *Η οικονομική ζωή της Ικαρίας από τα μέσα του 19ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα*, Αθήνα, εκδόσεις Μαΐστρος, 2004

Γκίκας Αναστάσης, «Το Χρονικό του Δεκέμβρη 1944» στο Δεκέμβρης του '44 Κρίσιμη ταξική σύγκρουση. Επιμ. Τμ. Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2014

Γκίκας Αναστάσης, *Ρήξη και Ενσωμάτωση, Συμβολή στην Ιστορία του εργατικού-κομμουνιστικού κινήματος του Μεσοπολέμου (1916-1936)*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2010

Γκριτζώνας Κώστας, *Ομάδες Συμβίωσης 1925-1974*, Αθήνα, Φιλίστωρ 2001

Γρηγοριάδης Νεοκ. Σόλων, *Η Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, 1941- 1974, Κάιρο: Τντριγκες- Αθήνα: «Ελεύθερη Ελλάδα», τόμος 2, ειδ. Έκδ. για την Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, (πρώτη έκδοση Αθήνα, Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973)*

Δασκαλάκης Β. Απόστολος, *Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής 1936-1950, τόμος Δεύτερος*, Αθήνα, 1973

Δημητριάδης Φ. Δημήτριος, Επαρχιακός Γεωπόνος Ικαρίας, *Γεωργό-οικονομική έκθεση της Επαρχίας Ικαρίας 1940 & 1949 9 (ανέκδοτο)[Ικαρία]*

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Α' τόμος, 1919- 1949. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2008

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Β' τόμος, 1949-1968, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2011

Έγκαρχος Π. , *Το πρώτο ταξιδάκι*, Αθήνα 1979

Ειρηναίος, Μητροπολίτης Σάμου – Ικαρίας, *Μελετήματα Διάφορα, Ιστορικάί σελίδες Ιταλικής Κατοχής, Αναμνήσεις Μέσης Ανατολής - Διαλέξεις*, τόμος Γ', Αθήνα 1960

Εφημερίδες από τις φυλακές και τις εξορίες, ΚΣ της ΚΝΕ, Αθήνα 2015

Ζαφείρης Α. Κώστας, *Πατριδογνωσία, η ζωή και οι αγώνες του αρχηγού του ΕΑΜ Σάμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007

Ζαφείρης Γιάννης, *Η κατοχή και η Εθνική Αντίσταση στη Σάμο, 1941- 1944*, Αθήνα 1962

Θρασυβούλου Δημήτρης , διδακτ. Διατριβή «*Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Σάμο, 1947-1949. Τοπικές κοινωνίες και πολιτικές συγκρούσεις*», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, τμ. Κοινωνιολογίας, 2011

Καββαδίας Σταμάτης, *Η Εθνική Αντίσταση στην Εύβοια 1941 – 1944*, Επίμετρο: Αποστολή στο Αρχιπέλαγος, Αθήνα, 2007

Καμαρινού Α. Κυριακή, *Τα «πέτρινα πανεπιστήμια», ο αγώνας για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924- 1974*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2005

Καράβης Στέλιος- Περικλής, διδακτορική διατριβή «*Η ιταλική Κατοχή στην Ελλάδα (1941-1943). Η πολιτική επιβολής και καταστολής από την ΧΙ Στρατιά*». ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2015

Καρίμαλης Στέφανος, *Η Νικαριά στην αντίσταση*, Αθήνα 1992

Κασιμάτης Μανόλης (επιμ.), *Ενθύμιον Εξορίας*, φωτογραφίες του Στέλιου Κασιμάτη, Αθήνα, Αιθεροβάμων, 2002

Κατσάς Γιώργος, *Ήταν σωστός ο δρόμος; Από Ικαρία, Αθήνα, Ιτζεδίν, Αίγινα*, Αθήνα 1992

Κατσάς Γιώργος, *Σε ένα χωριό του Αιγαίου*, Αθήνα 2004

Κουσουρής Δημήτρης, *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ HISTORIA, 2014

Κουτσογιαννόπουλος Βάσος, *Μαρτυρία εξορίας, με 19 επιστολικά δελτάρια από την Ικαρία*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2014

Λέμπεντεβα Ναταλία & Ναρίσκι Μιχαήλ, *Η Κομμουνιστική Διεθνής στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα, Ελληνικά γράμματα, 2004

Λεωτσάκος Σπύρος, *Ικαρία το νησί του Ραδίου*, Αθήνα 1953

Λογοθετόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιδού η αλήθεια*, Αθήνα 1948

Λομβαρδάς Γ. Πελοπίδας, *Ταραγμένα Χρόνια*, Αθήνα 1987

- Λουβαρδάς Πελ. Γιώργος, *Προοδευτική- Αντιστασιακή Ικαρία*, Αθήνα 2008
- Λουντέμης Μενέλαος, *Οι ήρωες κοιμούνται ανήσυχα (Σαρκοφάγοι II)*, Γ', Αθήνα, εκδόσεις Δωρικός, 1974
- Λυμπεράτος Μιχάλης, Παπαστράτης Προκόπης (επιμ.), *Αριστερά και Αστικός πολιτικός κόσμος, 1940-1960*, Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2014
- Λυμπεράτος Π. Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2016
- Μακκάς Χρήστος, *Η Ιστορία της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ικαρίας*, Αθήνα 1981
- Μακρινδάκης Γιάννης, *Συρματένιοι, Ξεσυρματένιοι, Όλοι. Χιώτες πρόσφυγες και στρατιώτες στη Μέση Ανατολή. Αφηγήσεις 1941- 1946*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2010
- Μακρόνησος- Ιστορικός τόπος*, τόμος Β', Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003
- Μανδουλαρά Άννα, Νικολάου Γιώργος, Φλιτούρης Λάμπρος, Αναστασόπουλος Νικόλαος (Επιμ.), *πρακτικά συνεδρίου: Φιλελληνισμός, Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Ηρόδοτος, 2015
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Η μάχη των 33 ημερών στην Αθήνα, στο Δεκέμβρη του '44, κρίσιμη ταξική σύγκρουση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2014
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος 1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος 2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006
- Ματζούρης Στυλιανός, Διπλωματική εργασία « *Η Νομοθεσία του εμφυλίου πόλεμου: εξυγίανση δημοσίων υπηρεσιών. Εκτόπιση- Εξορία*», Πάντειο Πανεπιστήμιο, ΠΜΣ τμ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας
- Μαυρογιώργης Φίλιππος, *Αναμνήσεις Χρονικό*, Αθήνα, Έκδοση της εφ. «Νέα Ικαρία», 2007

Μαυρογιώργης Φίλιππος, *Μορφές της Ικαρίας και της παράδοσης*, Αθήνα, εκδόσεις Νέα Ικαρία, 2009

Μαυρογιώργης Χρήστος, *Οδοιπορικό στο κακοτράχαλο μονοπάτι*, Αθήνα 1996

Μελάς Ιωάννης, *Ιστορία της Νήσου Ικαρίας, Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της εποχής μας*, τόμος Α', Αθήνα 1955

Μιχαηλίδης Δ. Ιάκωβος, *Παιδιά του Οδυσσέα. Έλληνες πρόσφυγες στη Μέση Ανατολή και την Αφρική (1941-1946)*, [Αθήνα], Μεταίχμιο, 2018

Μίχος Κ. Απόστολος, *Το χρονικό μιας εξορίας- Ικαρία 1947*, Αθήνα 1989

Μπαρτζιώτας Γ. Βασίλης, *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981

Μπερτλς Μπερτ, *Εξόριστοι στο Αιγαίο*, [Αθήνα], Φιλίστωρ, 2002

Μπράτσος Νάσος, *Αιγαιοπελαγίτες πρόσφυγες στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, [Πέραμα], Νότιος Άνεμος, 2017

Νικολακόπουλος Ηλίας, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946- 64*, Β', Αθήνα, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000

Νταλιάνης Δημήτρης, *Το σανατόριο εξόριστων Ικαρίας, 1948-1950*, Β', Αθήνα, Αλφειός, 2012

Παλαιόπουλος Στ. Γεώργιος, *Στη μεθόριο του εμφυλίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Επίκεντρο, 2015

Παπαγεωργάκης Στεφανής, *Η Ικαρία στη θύελλα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2003

Παπαγιάννης Στέφανος, *Από εύελπιν αντάρτην, αναμνήσεις ενός κομμουνιστή αξιωματικού*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1991

Παπαδάκης Απόστολος (Καπετάν Τάσος Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την αντίσταση στον εμφύλιο και την προσφυγιά*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003

Παπαστράτης Π. - Χατζηϊωσήφ Χ.(επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Γ' τόμος, Μέρος 1ο, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007

Παπαστράτης Π. - Χατζηϊωσήφ Χ.(επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Γ' τόμος, Μέρος 2ο, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007

Παπαστράτης Προκόπης, «Η διαδικασία της απελευθέρωσης, το πολιτικό προοίμιο του Δεκέμβρη» στο *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά: μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας*- Πρακτικά συνεδρίου. Επιμ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη, Πάντειο Πανεπιστήμιο ΠΜΣ τμ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, 2016

Παπαστράτης Προκόπης, «Οι Βρετανοί και οι αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ» στο *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο πόλεμο*», Επιμ. Μάριον Σαράφη, Αθήνα, Εκδ. Αντώνης Λιβάνης- «Νέα Σύνορα», 1982

Παπαστράτης Προκόπης στο *Από την απελευθέρωση στην εμφύλια σύγκρουση του Δεκέμβρη. Δεκέμβρης '44*, Νεότερη έρευνα- Νεότερες προσεγγίσεις, πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, [Αθήνα], Φιλίστωρ, 1996

Παριανός Θ. Χρήστος, *Και ο Δημοκρατικός Στρατός Ικαρίας*, Αθήνα 2002

Πτίνης Ι. Κώστας, *Χρόνια Κατοχής, συμβολή στην ιστορία της Σάμου 1941- 44*, Σάμος 1985

Ρούσος Πέτρος, *Η Μεγάλη Πενταετία*, τόμος Β', Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978

Σάντας Λάκης, *Μια νύχτα στην Ακρόπολη* Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2010

Σαράφη Μάριον, *Ο Στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα*, Αθήνα 1990

Σαράφης Στέφανος, *Μετά τη Βάρκιζα*, Αθήνα, εκδ. Επικαιρότητα, 1979

Σίμος Νίκος, *Κόντρα στις Θύελλες*, 5η έκδ., Αθήνα, εκδ. «Γνώσεις», 1985

Σοϊλεντάκης Π. Νικόλαος, *1943*, [Αθήνα], εκδ. Αρμός, 2017

Σοφούλης Μανόλης, *Η κατάληψη της Σάμου από τους Ιταλούς*, στο *Απόπλους τ. 14 - 16*, Σάμος 1995

Σπηλιωτοπούλου Μαρία, Παπαστράτης Προκόπης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών, Foreign Office 371*, Τόμος Α', 1940-1943, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2002

Σπηλιωτοπούλου Μαρία, *Συμμαχικές αποστολές στις Κυκλάδες: Αντίσταση και απελευθέρωση στη Νάξο, την Πάρο και την Ηρακλειά (1943-1944)* στο "Νεοελληνικά ιστορικά", τόμος 4ος, [Αθήνα], Ακαδημία Αθηνών- Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, 2016

Συλλογικό έργο (Θ. Βασιλείου, Μ. Διακογιάννης, Γ. Ζαφείρης, Κ. Κατσούφρος, Κ. Μαρίνης, Ε. Χριστοδούλου), *Ο Αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού στη Σάμο*, 2η έκδοση, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2004

Συλλογικό έργο, *Γιάννης Σαλλάς (1909-1949)*, Τιμητική έκδοση από πατριώτες και φίλους, Αθήνα 1998

Συλλογικό έργο, *Η Ικαρία στις σκλαβιάς τα χρόνια*, Αθήνα 1990 (ΗΠΑ 1948)

Το ΚΚΕ - Επίσημα κείμενα, 1945-1949, τόμος 6ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1987

Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα, 1940-1945, τόμος 5ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981

Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα, 1949-1955, τόμος 7ος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1995

Τσαγκάς Μ. Νικόλαος & Λιγνού Ε. Κυριακή, *Η εν Ικαρία Ιταλική Κατοχή*, Αθήνα, εκδ. Ελευσίς, 2004

Τσαμπής Στρατής, *Στην αγκαλιά της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2007

Τσαντές Θ. Γιάννης, *Χρονικό Κατοχής της Ικαρίας (1940- 1944)*, Β', Αθήνα, Μαυρίδης, 2001

Τσουδερός Ε.Ι. , *Ο επισιτισμός 1941-1944*, Αθήνα, εκδ. Αργύρη Παπαζήση, 1946

Τσουδερού Ι. Εμμανουήλ, *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, τόμος Α, [Αθήνα], εκδ. Φυτράκη, 1990

Υποναύαρχος Aldo Levi- Αντιναύαρχος Giuseppe Fioravanzo, *Το Ιταλικό Ναυτικό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Τόμος XVI, *Γεγονότα στο Αιγαίο μετά την ανακωχή*, Λέρος (Ρώμη 1972), Ιστορικό Γραφείο του Πολεμικού Ναυτικού, 1999

Χιονίδου Βιολέττα, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-44*, Αθήνα, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, 2011

Χριστοδούλου Γιάννης Συν/ρχης Χωροφυλακής ε.α., *Σελίδες Ημερολογίου (μηνήμες 1934- 1947)*, Αθήνα 1994

Χριστοδούλου Έπη, *Γιάννης Μαλαγάρης- Ιστορική Βιογραφία, Σάμος 1908-1949*, Αθήνα Σύγχρονη Εποχή, 2003

3ο έκτακτο συνέδριο του ΣΕΚΕ, [Αθήνα] έκδοση του τμήματος Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, 1991

Argenti P. Philip, *The Occupation of Chios by the Germans, 1941-1944*, London, Cambridge University Press, 1966

Carabott Philip John, *British Military Occupation, under a British Military Governor, but without a British Military Administration: The Case of Samos*. Journal of Modern Greek Studies, Volume 7, 1989

Holland Jeffrey, *The Aegean Mission, Allied Operations in the Dodecanese 1943*, New York, Greenwood Press, USA, 1988

Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, 1η έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1994

Papalás J. Anthony, *Rebels and Radicals*, Wauconda, Illinois USA, Bolchazy – Carducci Publishers, Inc., 2005

Rogers Anthony, *Churchill's Folly. Leros and the Aegean, The last great British defeat of World War Two*, London, Cassel 2003

Τύπος/ Περιοδικά

Journal of Modern Greek Studies

Revue Internationale de la Croix-Rouge et Bulletin international des Sociétés de la Croix-Rouge

Εφ. Ελεύθερη Ελλάδα, Όργανον του Πολιτικού Συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ

Εφημερίδα «Λαοκρατία», ΚΚΕ Σάμου- Ικαρίας

Εφημερίδα «Αγών Σάμου- Ικαρίας»

Εφημερίδα «Ελευθερία»

Εφημερίδα «Εμπρός»

Εφημερίδα «Η Κοκκινιά μας», όργανο της Αχτιδικής Επιτροπής Κοκκινιάς του ΚΚΕ

Εφημερίδα «Ικαριακή Φωνή»

Εφημερίδα «Καρμανιόλος», όργανο της Πανσαματικής Επιτροπής του ΕΑΜ

Εφημερίδα «Νέα Ικαρία», ΕΑΜ Ικαρίας

Εφημερίδα «Πειραιϊκή Πολιτεία»

Εφημερίδα «Ριζοσπάστης»

Εφημερίδα «Σάμος»

Εφημερίδα «Φλόγα»- ΕΠΟΝ Σάμου-Ικαρίας

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος

Κομμουνιστική Επιθεώρηση

Περιοδικό «Απόπλους»

Περιοδικό «Αρχειοτάξιο»

Περιοδικό «Εθνική Αντίσταση»

Περιοδικό (ηλεκτρονικό) «Εύπλοια» (<http://www.eyploia.gr>)

Περιοδικό «Ικαριακά»

Τριμηνιαία έκδοση εταιρείας Ικαριακών μελετών

Χειρόγραφη εφημερίδα «Βράχος», όργανο των πολιτικών εξόριστων Μάραθου

Χειρόγραφη εφημερίδα «Πυρσός Λευτεριάς», όργανο των πολιτικών εξόριστων του Χριστού Ραχών

Χειρόγραφη εφημερίδα «Σπίθα», όργανο των πολιτικών εξόριστων Αγίου Δημητρίου

Χειρόγραφη εφημερίδα «Εξόριστα νιάτα»- εξόριστοι Ικαρίας

Διαδίκτυο

<https://history.state.gov/>

Office of the Historian

<http://www.e-demography.gr>

Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

<https://www.jstor.org/>

Platform: Digital library for scholars, researchers, and students

<http://www.occupation-memories.org/en/index.html>

Project: Memories of the Occupation in Greece

<http://kokkinofakelos.blogspot.gr>

Blog

<http://www.mikistheodorakis.gr>

Επίσημη ιστοσελίδα του Μίκη Θεοδωράκη

<https://international-review.icrc.org/>

International Review of the Red Cross

<https://archives.un.org/>

United Nations Archives and Records Management

<https://www.parliament.uk/>

UK Parliament